

Magyar Hírmondó

KINCSES KOLOZSVÁR

**Válogatta, szerkesztette, sajtó alá rendezte, az utószót írta
BÁLINT ISTVÁN JÁNOS**

**Szaklektor
BENDA KÁLMÁN**

TARTALOM

I. KÖTET

Kolozsvár régi napjai és lakói

Méri István: Ásatások a Főtéren
László Gyula: A kolozsvári Zápolya utcai honfoglalás kori temető
Szabó Károly: A kolozsvári magyar polgárok összeírása 1453-ban
A kolozsvári lakatoscéh alapszabályai 1475-ből
Bunta Magda: A kolozsvári ötvöscéh középkori pecsétje
Kelemen Lajos-Pálfi Márton: Kolozsvári nyelvjárás 1508-ból
Christian Schesaeus: Heltai és a kolozsvári reformáció
Középkori kolozsvári gyalázkodások
Kolozsvár városi rendszabályok 1585-ből
Kolozsvár városi rendszabály 1586-ból
Kolozsvár városa pénztárosának számadásai boszorkányok kivégzéséről
A Szent Mihály-templom és egy másik templom leltára 1588-ból
Kolozsvár városi rendszabályok 1588-ból
Jósika Miklós: Kolozsvár 1594-ben
Szamosközy István: Kolozsvár 1598-ban
Bíró Vencel: Kathonay Mihály kolozsvári főbíró esete
Komáromy Andor: Kolozsvári polgári konyha a XVI. század végén
16. századi orvosság a mirigy ellen
Jakó Zsigmond: Az otthon és művészete a XVI-XVII. századi Kolozsváron
Szamosközy István: Bába Novák kivégzéséről
Szamosközy István: Székely Mózes csapatai körülzárják Kolozsvárt
Szamosközy István: Kolozsvár elfogadja Székely Mózes feltételeit. A lakosság kiűzi a jezsuitákat
Segesvári Bálint: Bocskai István temetéséről
A kolozsvári tanács tiltakozása a szombatosság ellen 1608 v. 1609-ben
Boszorkányper tanúvallomási jegyzőkönyve
Bíró Vencel: Külföldi követségek fogadása az erdélyi fejedelmi udvarban
A kolozsvári tanács tiltakozása az óvári unitárius iskola elvétele ellen 1613-ban
A kolozsvári képművészek céhszabálya 1618-ból
Az öregebb hidelvei kalandos-társulatnak 1625-ik évi kiváltságlevele
Segesvári Bálint krónikájából 1624-1634
A szomszéd telkek lakóinak panasza az óvári református iskola tanulóifjúsága ellen 1634-ben
Kolozsvár városi rendszabályok 1646-ban
Herepei János: A Farkas utcai templom felavatásának ünnepe
Herepei János: Apáczai Csere János kolozsvári lakozásának ismeretlen részletei
Herepei János: Lintzegg János szücsmester, Kolozsvár városbírája
Conrad Jacob Hiltebrandt stettini evangélikus lelkész a Rákóczihoz küldött svéd követség tagja Kolozsváron 1656-ban
Claes Rålamb svéd követ utazása Kolozsváron át Konstantinápolyba 1657-ben
Evliya Cselebi: Kolozsvár vára
Broser Péter naplója
Unitárius halottak és temetések
A. Pinxner utazása Kolozsváron át Bécsbe 1693-ban
A jezsuita Bzenszky Rudolf leírása a XVII-ik századi Kolozsvárról
Czegei Vass György naplója
Misztótfalusi Kis Miklós: Siralmas Panasz
Czegei Vass György naplója
Cserei Mihály: Kolozsvár égéséről 1697-ben
Szakál Barth Ferenc asztalosmester és óvárosi kapitány naplója
Misztótfalusi Kis Miklós végrendelete
Czegei Vass György naplója Misztótfalusi Kis Miklós temetéséről
Edmund Chishull anglikán lelkész lord William Paget portai követ kíséretében
Szakál Barth Ferenc asztalosmester és óvárosi kapitány naplója
Vizaknai Briccius György kolozsvári főorvos és bíró naplója
Szakál Barth Ferenc asztalosmester és óvárosi kapitány naplója

Czegei Vass György naplója
 Felvinczi György: Kolozsvár a kuruc ostrom alatt
 Herepei János: Kolozsvári utcák Felvinczi György versében
 Johann Ehrenfriedt Hartmann kolozsvári könyvkötő levele N. Philep Györgynek, gr. Teleki Sándor tisztartójának
 A. de la Motraye francia műgyűjtő benyomásai Kolozsvárról 1714-ben
 Szakál Barth Ferenc asztalosmester és óvárosi kapitány naplója
 Németi Sámuelnek, a Református Kollégium Professzorának végrendelete 1717-ből
 Bejegyzések a jezsuiták római „Litterae Annue”-jában a templom alapításáról. Az ausztriai provincia évi leveleiből.
 Rettegi György: A kolozsvári bordélyház összeomlásáról
 Dézsi Lajos: Kolozsvári élet a napóleoni háború korában
 Péter Vass Ferenc: Francia foglyok Kolozsváron
 Jósika Miklós: Kolozsvár a 18. és 19. század fordulóján
 Vita Zsigmond: Kolozsvár a múlt század első felében
 Kazinczy Ferenc: Erdélyi levelek
 Széchenyi István: Erdélyi utazás
 Dinicu Golescu úti beszámolója kolozsvári élményeiről 1824-ben
 Déryné Széppataki Róza naplójából
 Kolozsvár Főbírája és Tanácsa levele Banó István Úrhoz, az Academicum Lyceum Pro Directorához
 A Cholera Kolo'svártt
 Lengyel Dániel: Képek a múlt század eleji Kolozsvárról
 Táncsics Mihály: Kolozsvár 1839-ben
 Mező Ferenc: A kolozsvári viadaliskola
 Auguste de Gerando: Clausenburg
 Színházi rendszabályok Kolozsváron 1846-ban
 Dávid Gyula-Mikó Imre: Petőfi Kolozsváron
 Kéry Gyula: A szabadságharc napi krónikája
 Jakab Elek: Az unió
 Kéry Gyula: A szabadságharc napi krónikája
 Kolozsvári falragasz 1848-ban
 Balás György: Kolozsvár visszafoglalása
 Bem kolozsvári kiáltványa Erdély lakosaihoz
 Janovics Jenő: 1848 a kolozsvári színházban
 Kolozsvári zsidóság és az 1848-49-es szabadságharc
 Bisztray Károly: Kolozsvár a szabadságharc leveretése után
 Gyulai Pál-Kristóf György: Kolozsvár 1851-ben
 Kassai Vidor: Kolozsvár...
 Vita Zsigmond: Jókai Kolozsváron
 A Mátyás-szobor alapkövébe tett oklevélből
 Szentimrei Jenő: A Mátyás-szobor leleplezéséről
 Longhy A. István: Kolozsvár békebeli évei
 Jordáky Lajos: A kolozsvári munkásmozgalom életéből a századfordulón
 Pilisi Lajos: A háborús Kolozsvár
 Dr. Kós Károly: Kolozsvár népviselete
 Németh Sándor: A kolozsvári hóstátiak
 K. Kovács László: Hóstáti képek
 Egri László: Kik a hóstátiak?
 Hantos Gyula: Kétféle közti majorok
 Hantos Gyula: A kétféle közti majorok életéből
 Keöpeczi Sebestyén József: Kolozsvár szabad királyi város címere
 Nagy Péter: Régi kolozsvári elnevezések, utcák, szobrok, városrészek
 Gaál György: Házsongárdi panteon
 A temető leírása

II. KÖTET

A város szellemi élete

Apor Péter: Diákélet a kolozsvári konviktusban a XVII. sz. végén
Jósika Miklós visszaemlékezése kolozsvári tanuló korára
Antal Árpád: Kriza János az Unitárius Kollégiumban
Papp Ferenc: Gyulai Pál a Református Kollégiumban
Grigore Moldovan: A piaristák melegében
De Gerando Antonina: Búcsú, Kolozsvárhoz!
Kozma Dezső: Kovács Dezső író, a Református Kollégium igazgató-tanára
Jancsó Elemér: Reményik Sándor és a Farkas utcai Református Főgimnázium nagy tanítványai
Bisztray Gyula: A kolozsvári Báthory-egyetem
Jancsó Elemér: Adatok a kolozsvári egyetem történetéhez
Makkai László: A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem története
Gáldi László: A kolozsvári egyetem hatása a román tudományra
Márki Sándor: Búcsúbeszéd Finály Henrik temetésén
Imre Sándor: A Ferenc József Tudományegyetem a századforduló táján
György Lajos: A Báthory-egyetem könyvtára és pusztulása
Herepei János: Az Apáczai-kollégiumi könyvtár keletkezésének és elhelyezésének nyomozása
György Lajos: Királyi egyetemi könyvtár
Fitz József: A kolozsvári Heltai-nyomda
Jakó Zsigmond: Erdélyi féniks. Misztótfalusi Kis Miklós Kolozsváron
Szentimrei Jenő: Kolozsvár sajtóélete a múlt század elején
Szabó T. Attila: Az erdélyi Múzeum-Egyesület története
Gróf Mikó Imre szózata: Erdélyi Múzeum-Egyesület
Mikó Imre: Brassai és a Múzeum
Lakatos István: A dalmű sorsa Kolozsváron
Lakatos István: Liszt Ferenc első kolozsvári látogatása
Mikó Imre: Brassai zenei köre
Szabó Lajos: A kolozsvári magyar színjátszás
Jancsó Elemér: Kolozsvári magyar színjátszás
Jordáky Lajos: Az első kolozsvári némafilm
Miklósi Sikes Csaba: Veress Ferenc, Kolozsvár megörökítője
Tóth László: Kolozsvár történetírója: Jakab Elek
Balogh Jolán: Pákei Lajos rajzai Kolozsvár építészeti emlékeiről

Kolozsvár művészeti emlékei

Kelemen Lajos: Az Óvár kialakulása
Grandpierre Edith: A kolozsvári Szent Mihály-templom
Kelemen Lajos: Tölcséresjelmények a Szent Mihály-templomon
Kelemen Lajos: A Farkas utcai református templom
Herepei János: A Farkas utcai templom egykori tornyai
Debreczeni László: A kolozsvári Mátyás-templom
Entz Géza: A Farkas utcai templom
Bágyuj Lajos: A kolozsvári Ferenc-rendi templom
Kelemen Lajos: Mátyás király születési háza
Biró József: Megszólalnak Kolozsvár kövei
Herepei Gergely: A kolozsmonostori régi református eklézsiáról
Keöpeczi Sebestyén József: A monostori templom festett díszítései
Balogh Jolán: Márton és György kolozsvári szobrázók
Kós Károly: Márton és György
László Gyula: Kolozsvári Márton és György Szent György-szobrának lószerszámja
Kelemen Lajos: Kolozsvár közvetlen környékének történelmi és műemlékei

Kolozsvár vonzásában

Szabó Dezső: Az Alma Mater ölelésében
Passuth László: Alma Mater Kolozsvárott
Makkai Sándor: A kincses város
Cs. Szabó László: Kolozsvári gyermekkor
Laczkó Géza: Kincsek Kolozsvárott
Deidrich György: Kolozsvár dicsérete
Cs. Szabó László: Város a század elején
Reményik Sándor: Benéz a havas
Bartalis János: Kolozsvárhoz...
Kós Károly: Kolozsvár
Kós Károly: Walter Crane. Kolozsvári emlék
George Sbărcea: Egy várost sétálok körül
Cs. Szabó László: Rímes vallomás Kolozsvárról

Utószó

Kolozsvár, Klausenburg, Claudiopolis... Egy város a századok sodrásában

I. KÖTET

„... Kintses Kolosvár lött Neved,
s emlékezeted...”

Misztótfalusi Kis Miklós. 1697

Kolozsvár régi napjai és lakói

„Hisz minden léleknek van valahol a
mélyben egy dédelgetett, megsiratott,
eltemetett, feltámasztott, ezerszer
visszaálmodott »Kolozsvár«-ja.”

Reményik Sándor

Méri István Ásatások a Főtéren

Kolozsvár Főterén, a gótikus Szent Mihály-templom közelében 1927-ben földmunkát végeztek. A kitermelt földből régészeti leletek bukkantak elő, amelyeket Herepei János, a Székely Nemzeti Múzeum igazgatója összegyűjtött, és feljegyzéseket készített róluk. A leletek nagy része római kori volt, akadtak azonban közöttük középkori tárgyak, sírmellékletek is.

1943-ban az Erdélyi Tudományos Intézet munkatársai tervbe vették a Főtéren egy hitelesítő ásatás elvégzését. A munka célja a több évezredes település rétegeinek megfigyelése, a középkori város kibontakozásának pontosabb megismerése. Az ásatás kezdeményezője László Gyula, gyakorlati megvalósítója Méri István volt.

Az ásatási szelvényt a Főtér ÉK-i sarka közelében, a templomtól mintegy 50 m-re jelölték ki.

(Kovalovszki Júlia, a Méri-hagyaték gondozója)

Részletek Méri István ásatási jelentéseiből:

A tér betonburkolatának felbontása után, annak kavicsalapozása alatt már az első ásónyomban sok kőtörmeléket, edénycserepeket (főként római korit, kevés őskorit, néhány közép- és újkorit) s rengeteg feltört állatsontot találtunk. E laza törmelékrétegből az említett leletek teljes rendetlenségben kerültek elő. Kétségtelen, hogy e réteg földjét a környező épületek alapozásánál s pincéinek mélyítésekor ásták ki és terítették szét a téren. Ilyenképpen keveredtek össze a különböző korú leletek.

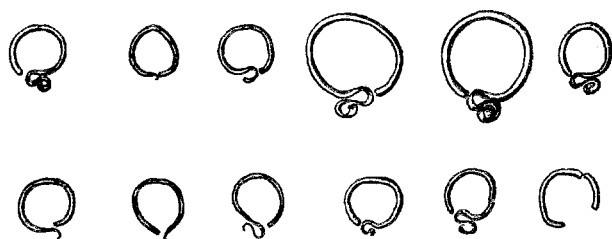
A törmelékréteget modern beásások is tarkították - kábelnek, gáz- és vízvezetéknek stb. ásott árkok -, amelyek a város újabb kori életének tanúi.

A törmelékes feltöltési réteg alatt szürkésfekete színű vastag sárréteg következett. Tele volt feltört állatsontokkal és jól konzerválódott fadarabokkal. Egy Zsigmond király korából származó obulus is kikerült innen. A pénzen kívül középkori edénycserepek határozták meg a réteg korát.

Közvetlenül a sárréteg alatt „macskafejes” kövekből rakott térburkolatot találtunk: Kolozsvár középkori kövezetét. A ráakódott hulladékokkal teli réteg tehát Kolozsvár középkori piacának szemetét őrizte meg. A nagyrészt Szamos-kavicsból, kevés kőből és tégladarabból álló térburkolást töretlenül megtaláltuk az ásatási szelvény egész területén.

A mintegy 10-15 cm vastag kövezés alatt laza, barnásszürke, nagy kövekkel, tetőfedő és edénycserepekkel kevert réteg következett: ez már a római kori omladékhoz tartozott.

E rétegben, mégpedig a középkori térburkolat alatt 40-60 cm-re a középkori temető sírjaira bukkantunk. Valamennyi sírt a római kori épületomladékokból származó kövekkel rakták körül s burkolták be. Egyes sírokban a kövek alatt deszkanyomokat is megfigyeltünk. A kis területen 14 sírt tártunk fel, s közülük háromban megtaláltuk a korai Árpád-korra - XI-XII. századra - jellemző ékszermellékleket, az S végű hajkarikát. Valamennyi csontváz fejjel nyugat felé feküdt.

Egyszerű ékszerek a Főtéren feltárt Árpád-kori temető sírjaiból

A temetőrészlet feltárása után lennebb haladtunk, s az egykori Napoca romjainak egy kis részére bukkantunk. Az Árpád-kori temető és a római kori város szintje közötti rétegben - amely 40-60 cm vastag volt - a római kori emlékek mellett csak néhány tüzelésnyomot találtunk. Ezek közül az egyik homokos anyagból szépen formált tűzhely volt, míg a többiek egyszerű, ideiglenes tüzelőhelyek lehettek. A faszéndarabokon kívül leleteket egyik mellett sem találtunk. Ez is azt bizonyítja tehát, amit a felső feltárási réteg cserepeiből kiolvashattunk: Kolozsvár e területén a népvándorlás korában aligha lehetett jelentős élet.

Az omladékréteg alatt az egykori római város szintje következett. Talán egy magánvilla falaira bukkantunk, amelynek padlóját rombusz alakú mozaikteglákkal rakták ki, falát vörösre festették. Az egyik fal mellett épségben maradt monolit oszlop feküdt. Az udvar - vagy utca - burkolatát is megtaláltuk: ugyanolyan „macskafejes” kövekből állott, mint a középkori térburkolat, csak hogy annál sokkal vastagabb rétegű volt.

A nagy tömegű és változatos edény- és tetőfedőcserép-töredék mellett fémtárgyak, üveg-edények darabjai s néhány bronz- és ezüstpénz gazdagította a leletanyagot.

A római réteg alatt egy kis keresztoszloppal egészen az őszamos bolygatatlan kavicsrétegéig, a felszíntől 5,60 m mélységig ástunk le. Edénycserepek, pattintott kőszekők, tüzelőhely-maradványok tanúskodtak e rétegben az újabb kőkori ember jelenlétéről. E bolygatatlan rétegsorban nem találtuk nyomát a bronzkori és vaskori kultúráknak.

Összefoglalva tehát: e rétegsorból kiolvasható, hogy itt az első emberi település a fiatalabb kőkorból származik, továbbá, hogy utána a római korszakig hiányzik az emberi élet nyoma. A római réteg és a magyar temető között is hiányzik a közbeeső kultúrák mellékanyaga, annak bizonyosságául, hogy a római uralom bukása után egészen a magyarság megjelenéséig nem volt itt jelentősebb élet. Az a néhány tüzelésnyom, amely a két réteg között megfigyelhető volt, ideiglenes meghúzódásra vall Napoca romjai között (gótok?). Az Árpád-kori temető szintjétől fölfelé a rétegek közvetlenül mutatják az élet folytonosságát.

Kolozsvár, 1943. november 10.

Méri István közöletlen hagyatékából, amelyre Kovalovszki Júlia hívta fel figyelmemet. Magyar Nemzeti Múzeum Adattára.

László Gyula
A kolozsvári Zápolya utcai
honfoglalás kori temető

Néhai Pósta Béla nagyvonalú tudománypolitikájának egyik legelső célja a munkatársnevelés volt. Munkatársai közül Buday Árpád, Kovács István és Roska Márton kinőtt a tanítvány kategóriájából, s nemzetközileg is elismert munkásságával méltóan igazolta Pósta gondolatának helyességét. Pósta Béla tudományos munkássága korának tudományos életében friss színt jelentett, olyan irányban indult el, amely sok tekintetben hasonló mai törekvéseinkhez. Neki köszönhető a pontos ásatástechnikára fordított kiváló gondosság s a leletek egykori életének megszólaltatására való törekvés, magyar viszonylatban pedig a keleti rokon emlékekre való állandó szerves utalás megindítása.

Kovács István, az intézet nagy hírű numizmatikusa több kiváló ásatásával, mestere célkitűzésein túl is, önálló útra lépett, s ezzel a munkásságával egyik megalapozója lett a mai magyar népvándorlás kori tudománynak. Őszinte tisztelettel és megbecsüléssel olvassuk Zápolya utcai ásatásáról szóló dolgozatát is, mert benne olyan módszertani utalások vannak, amelyeknek felhasználása és továbbterebélyesítése nekünk, fiatalabbaknak kötelességünk és feladatunk. [...]

A Zápolya utcában 1911 júliusában kavicsbányászaskor felszínre került első leleteket a hősi halált halt Létay Balázs hitelesítette; ő két honfoglalás kori és egy őskori sírt tárt fel. A további rendszeres ásatást Kovács István vezette, s öt újabb honfoglalás kori sír feltárásával, valamint a szórványos leleteknek egy sírként való meghatározásával a sírok száma nyolcra emelkedett. A kiváló közlés felment a sírok tartalmának részletes ismertetésétől, s az alábbiakban inkább az ásatás, majd a feldolgozás során felmerült alapvető kérdéseket szeretném ismertetni, röviden hozzáfűzve a tőlem 1941-42-ben feltárt újabb sírok révén felvetődött kérdések megtárgyalását is. Az ismertetésnek ezzel a formájával tartozom a szerző kiemelkedő egyéniségének, méltatlan lenne ugyanis dolgozata tartalmi kivonatként való egyszerű ismertetése.

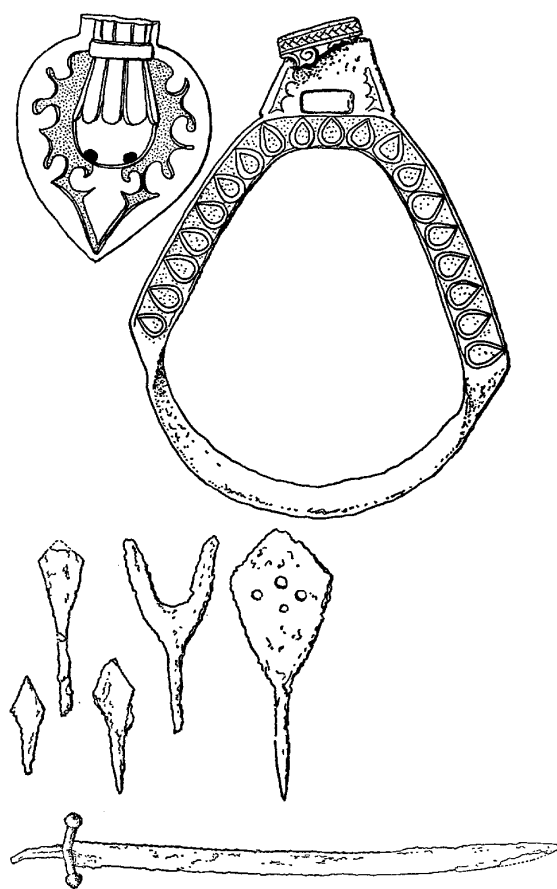
A honfoglaló magyarok - kevés kivétellel - bizonyos rendszerrel temetkeztek temetőikbe. A sírok nagyjából tengelyükre merőleges sorban fekszenek, s így a hosszú, elnyúlt temetőkép jellemző erre a korra. Az első, ami az 1911-es ásatás térképén feltűnik, de különösen az újabb ásatás összegezett térképével együtt szemünkbe ötlük, az, hogy az eddig feltárt területen három ilyen sor kezdődik. Ez annyit jelentene, hogy az eddig talált 11 sír csak kezdete az egykori temetőnek, amelyik dél felé húzódó sorokban átnyúlt a szomszédos, sajnos nagyrészt beépített telkekre. Az eddig megállapítható három sor között az átlagos távolság 8-9 méter. Az első sor (1911-es ásatás, 2-5. sír) lovas férfi sírja mellett egy gyermek, egy asszony, valamint egy szegény ember (szolga?) sírja feküdt. A második sorban (1911-es ásatás 6-7. sírja) két lovas férfi sírja között egy gazdag nő sírját találták. A tőlem feltárt harmadik sorban eddig három lovas sírt találtam; ezek közül kettőt kiraboltak.

Még más jelek is mutatnak arra, hogy az általam feltételezett három sor (amely a további ásatások során még újakkal bővíthet) tényleg megvolt. Az első sorban fekvő sírok tájolása ugyanis inkább az ÉNy-DK-i irányhoz, a második soré az ÉK-DNy-i irányhoz közeledik, a harmadik soré azonban majdnem tisztán kelet-nyugati irányú. Ha egy-egy sorban csak 10-12 sírt feltételezünk (pedig ennél jóval több is szokott lenni), akkor az eddig megtalált három sorban 30-36 sírnak kellett lennie. Ilyenképpen a Zápolya utcai temető, már az eddigi feltárások alapján is, az ismert honfoglalás kori temetők legnagyobbika. Más szóval annyit jelent ez, hogy a Kolozsvárt megszálló honfoglaló magyarság tekintélyes számú volt, s nem csupán

átmeneti őrhelyként foglalta el ezt a területet, hanem tartósan, családotól együtt megtelepedve tényleg a mai város alapjait vetette meg.

A temető képének egységként való vizsgálata után térjünk rá az egyes sírok tartalmára, illetőleg a leletek kapcsán felmerülő kérdésekre. Elsőként nézzük át a férfisírok tartalmát, fontosabb leleteit s azok helyzetét:

1. sír. Lovas temetkezés, a lócsontok nagyjából a váz lábainál. Csupán egy kengyel volt a sírban, pedig a gazdag öv-veretsor s a szerző által közölt megfigyelések nyilvánvalóvá teszik, hogy a sírt nem rabolták ki. A váz lábfejei hiányoztak. Bal oldalán tegeztöredékek, medencéje táján szablyafül(?) töredéke. 4. sír. A váz jobb oldalán szablyája, bal oldalán tegeze feküdt, s a tegezben hét nyilvessző volt. Jobb medencéje táján volt tűzkészsege és kése, a bal oldali hasüreg alatt felfelé tartó sorban öt ólomgomb feküdt. A koponya alatt nagyobb kövek szolgáltak párnaként. A kéztöveket és a bokák táját keskeny ezüstszalagok övezték. A medencén s attól lefelé öt vaskarikát és két vascsatot találtak. A leletek között van egy visszacsapó íj csontlemezének töredéke is. A sírban és a sír üregében baromfi csontja, a sírűreg magasabb szintjében, közvetlenül a termőrétegnél két lóláb feküdt. 6. sír. A fülek táján egy-egy ezüstkarika, a tegez a jobb, a szablya a bal oldalon feküdt, természetes helyzetének megfelelően az öv alatt. A lócsontok a bal oldalon voltak, de nem kinyújtóztatott helyzetben, hanem összekuporodva feküdtek a lábcsonatok, csak a koponya nyúlott előre. A ló szája közelében feküdt zablája, lennebb kengyeleit találták. A szórványos leletekből helyreállított 8. sír is lovas sír volt, tegez, íj, zabla, kengyel, szíjvégek, bronzgombok és lószerszámra való vaskarikák alkották a 8. sír tartalmát.

A 11., 4. és 6. sír leletei: Aranyozott bronz csörgős szűgylőveret és aranyozott kézberakásos vaskengyel ezüst szíjbújtató gyűrű töredékével; nyilcsúcsok, szablya.

A fentieket összevetve az új ásatásokkal, feltételezett három sor között, a már említett tájoláson túlmenően is, a temetkezési szokásokban eltéréseket figyelhetünk meg. Így például az első sorban fekvő 4. sír tisztán mutatja a honfoglaló magyarság egyik rétegére annyira jellemző fordított sírképet, s a lovat itt a sír földjébe temették. A második sorban fekvő 1. és 6. sírban a ló a lábak táján feküdt összekuporított helyzetben. Az 1. sírban a tegez a bal oldalon volt, a 6. sírban azonban nyoma sem volt a bal-jobb felcserélésének. Végül a tavalyi és ez évi ásatásokkor megtalált sírokban (harmadik sor) a lócsontok természetes helyzetüknek megfelelően kiterítve feküdtek, ugyanúgy, mint ahogy a honfoglalást közvetlenül megelőző és követő néhány évtized magyar sírjaiban figyelhetjük meg. A 10. sírban a tegez a bal oldalon feküdt; ezen az oldalon találtam a szablyát is, de nem rendes helyén, hanem a vállmagasságig feltéve [...] A Zápolya utcai temető többsoros temető volt. Arra azonban egyelőre nem tudok felelni, hogy a három sor három nemzedéket jelent, tehát időbeli egymásutánt jelez-e, vagy csupán pl. három nagy családot s így nagyjából 1-2 nemzedéknyi időtartamot ölelnek fel a sírok.

Nem lehet véletlen, hogy az 1. sírban hiányoztak a lábfejek csontjai, mert ilyen levágott lábú vázakat más, hitelesen kiásott temetőkben is találtak már. [...] Ugyancsak megfigyelhető más honfoglalás kori sírokban az is, hogy nem két, hanem csak egy kengyel található a sírban. Ismerve az egykori temetés szigorú rendjét, szó sem lehet arról, hogy ez véletlen lenne. Mindkét jelenség mögött a temetéssel kapcsolatos szokás lappang. [...]

A 3., 5., 7. sír gyermek, illetőleg nők csontvázát takarta. A gyermeksírban (3. sír) ugyanazokat a ruhadíszító ezüstszalagokat találjuk, mint a mellette fekvő 4. lovas sírban. A gyermeksír egyik oldala kövekkel volt kirakva, de nagyobb köveket találtak a 4. sír koponyája alatt is. A sírban kis agyagedény volt, és benne, valamint mellette állatcsontok feküdtek, a 4. sírban is találtak állatcsontot. Az 5. női sírban a remek, aranyozott ezüst fülbevalókon és az aranyozott ezüst, bőrtűs mívű gombon kívül a jobb lábszár magasságában agyagedény állott. A 7. női sírban vékony ezüst fülbevaló, a bal kézcsonton, a medence táján és a lábcsontról a már ismert ezüstszalagok kerültek elő. A 2. férfisírban a lábfejeknél kézzel formált, durva agyagbögret találtak.

Agyagedényeket tehát csak az 1. sorban tettek a halottak mellé. Ezüstszalagokat az 1. soron kívül az 1. sorral tájolásban pontosan egyező 2. sorbeli női sírban találtak. Ez mindenesetre a két sor nagyjából egy korból való volta mellett döntene. Ellentétként br. Jósika Aladár és Roska Márton ásatásai kínálkoznak, ahol három, egymástól időben elkülöníthető csoport sírjait egyvégtében találták. Ha a honfoglaló magyar temetők térképezésében javasolt újításokat keresztülvisszük, sok minden kérdésre kaphatunk feleletet. Egyelőre csak sejtésként kínálkozik pl. egy megfigyelés: a 2. sor női sírja mellékletekben és tájolásban az 1. sorhoz tartozik, a második sorban levő férfisírok ellenben észrevehetően különböznek az 1. sor férfisírjától. Vajon ez a jelenség nem a különböző hagyományt tartó, egymástól elkülönült, esetleg más törzsből való családok közötti exogám házassági szokást takarja-e?

A sírképek tanúságáról talált leletekre térve elsősorban azokat az eredményeket ismertetem, amelyekben Kovács István a temetkezés korát, a betelepedés irányát és a tárgyak egykori életét határozza meg, a továbbiakban pedig a dolgozatában rejlő és új utakat rejtő módszeres értékelését s útmutató megsejtéseit szeretném ismertetni.

Kovács István mindenekelőtt arra hívja fel a figyelmet, hogy a Zápolya utcai temető sírjaiból egyaránt hiányzik a szamanida dirhem vagy a nyugati pénz. Az 5. sír fülbevalóinak párja a Tokaj vidéki és Kijev környéki leletekből ismerős, és így a sírt, s vele együtt a temetőt, a tényleges honfoglalás korába helyezi Kovács István; felénk eső időhatárát a X. század közepében határozza meg. Ez az idő tehát mintegy fél évszázad, amelyben a temetőt használták. [...] Ennek megerősítéseként még felhozhatom azt, hogy az 1. sír öv-veretsora is amellet

tanúskodik, hogy a Zápolya utcába temetkező honfoglalók útja a Tisza-könyök felől vezetett Erdély szívébe, Kovács István a sírokból lelt ezüstszalagok párját a galíciai Krylosban talált honfoglaló magyar sírokból idézi, ugyanezen a helyen találták az 1. sír övvereteinek pontos mását is aranyból. Az 1. sírban kétfajta övveret került elő azonos díszítéssel, egy hasasabb forma, az előbbiből négy, az utóbbiból három darab feküdt a sírban. A krylosi 1. sírban tizenegy karcsúbb s hat hasasabb pajzs alakú veretet találtak. Ilyenképpen tehát Kovács István kor-meghatározása és a foglалás irányának kijelölése régészetileg megtámadhatatlan, s egybevág a magyar krónikák adataival is.

Szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy a hitelesen kiásott honfoglalás kori magyar sírok jó részében vagy hét, vagy kilenc nyílhegyet találunk, nagyon gyakori emellett a hármas szám is. A kelet-turkesztáni falfestményeken ábrázolt s a magyar tegezzel mindenben megegyező tegezeken jól láthatjuk, hogy egy megtöltött tegezbe sokkal több nyíl fért mint 3, 7 vagy 9 darab. A pontosan lemért magyar tegezok méreteiből ugyanerre az eredményre jutunk. Van olyan sírunk is, amelyikből 11 nyílcsúcs került elő, s még ez sem az a végső szám, amennyi nyilat a tegez elbirt. Máshelyt részletesen kifejtendő felfogásom szerint a sírba tett 3, 7 vagy 9 nyíl a számmágiával függ össze; ennek a szokásnak csökevényei mai napig megvannak a keleti puszták egynémely nomád törzsénél.

A ruhaujj és csizmaszár (?) díszítő ezüstszalagokkal kapcsolatban tett megállapításai új oldalról világítják meg ezt a viselettörténeti kérdést. A viselettörténeti részről szólva a magam részéről a 4. sír öt ólombélésű gombját balra áthajtott kaftán hátsó gombsorának tartom. [...]

Néhány példával szeretném bemutatni azt a magasrendű látásmódot, amellyel Kovács István a leleteket szemléli. Az 1. sír övboglárainak keretezetlen növényi mintáját például a páraszegény északi steppevidék növényvilágának a minuszinszki medence művészetében megjelenő tiszta rajzú növénymintáival hozza kapcsolatba, s a tarsolylemezek gazdag kivitelével párosítja. A tarsolylemezek növénymintáiban éles szemmel látja meg a párában dús területek húsosabb növényformáját. Az elkülönítés alapján a Zápolya utcai 1. sír mintáit a két növényvilág közt elterülő, kissé a délihez közelebb fekvő területről származtatja. Ez a megállapítás mind látásmódjában, mind pedig eredményeiben teljesen új a magyar régészeti irodalomban, s az eddigi utakkal párhuzamosan új lehetőségeket jelent a kutatás számára. [...]

A szablya fejlődésének és használatának taglalása talán az eddigieknél is világosabban mutatja meg azt a teljes tárgyismereten alapuló intuitív erőt, amellyel Kovács István az idejét-múlt és papírizúvó vált régészeti módszerekbe eleven életet visz. Megállapítja, hogy a szablya nemcsak a harcos, hanem lova ellen is használták, s ez a kettős használat szabja meg a szablya szerkezetét, súlyelosztását, fokélét stb. Ebből azonban az is következik, hogy a szablya kifejlődése csak ott történhetett meg, ahol a lovas népelem lovas népelemmel harcolt hosszú időn keresztül, tehát valahol az Urál keleti oldalának déli steppevidékén, az Altaj hegységtől a Kaukázus északi lankás vidékéig. Éppen erre a területre jellemző a kőből való sírszobroknak az a fajtája, amelyen a harcos oldalára szablyát faragnak. Ettől a területről északra az egyenes kard járta. A szablya legfejlettebb formája pedig a honfoglaló magyarság tulajdona. [...] Ugyanilyen mélyreható megfigyelései vannak Kovács Istvánnak a kengyel formájának alakulásáról is. [...]

*

Már az 1911-es ásatásokból kitűnik, hogy az erdélyi honfoglalók szellemi és tárgyi műveltsége semmiben sem különbözik a többi magyar területeket megszálló őseinktől. Még jobban kibontakozott ennek a tételnek az igazsága azoknak az ásatásoknak eredményeiben, amelyeket az 1941-42. esztendőben az Erdélyi Tudományos Intézet költségén Kolozsvárt, a Zápolya utcában végeztem. A leletekről nem kívánok itt beszámolni, mert az ásatásokat a jövő évben

is folytatni fogom. Eddig, mint említettem, három sír került elő. Ezek egyikét mindenképpen érdemesnek találtam arra, hogy régészeti és nemzeti dokumentumként érintetlenül kiemelve az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárába helyeztessék el.

Erdélyi Múzeum. Kolozsvár. 1942. 578-584.

**Bronzcsat és ezüst övveretek.
1. sír. Kovács István után**

Szabó Károly
A kolozsvári magyar polgárok összeírása 1453-ban

A kolozsvári unitárius kollégium könyvtárában, nagyajtai Kovács István gyűjteményében őriztetik egy könyv, ez alatt a cím alatt: *Regestrum Hungarorum de civitate Clusvár*. Ez a kolozsvári magyar polgárok névlajstromát s azok által fizetett városi adó feljegyzését tartalmazza 1453-ból. [...]

Terjedelme 10-12 fólió ívet tesz, hellyel-közzel üres levelekkel; fedele három Mátyás király korabeli eredeti pergamen oklevélből van összevarrva, s a fentebbi cím ezen a fedélen áll. A kézirat nehezen olvasható, több helyt törléssel.

Tartalmát a város által magyar polgárokra kivetett adó összeírása teszi 1453-ból, éspedig kétszer vettetőn ki ez évben adó, júl. 13-án és aug. 1-jén, a nevek kétszer fordulnak elő, némi csekély változattal. Az első kivetésnél mintegy 530, a másodikonál 553 név szerepel.

Úgy látszik: ekkor már a magyar lakosság egyensúlyban volt a szászokkal. 1458. jan. 31-én Horogszegi Szilágyi Mihály rendelete szerint a város centum-virátusát ötven magyar és ötven szász tette, a bíró évenként felváltva egyszer magyar, máskor szász volt. Ennek előbbi ususból kellett kifejlődni; feltehető, hogy öt évvel azelőtt is, 1453-ban a lakosság aránya ugyanaz lehetett. Név- és adólajstromunk utcák szerint megy, s kizárólag csak a magyarokról emlékezik. Az utcák így következnek: Monostor utca, Híd u. (a falon kívül); Hosszú u. (=Longa Platea; falon kívüli és belüli), a mai Bel- és Kül-Magyar u., melyben, mint az összeírásból látjuk, legtöbb magyar lakott, s melyet már akkor is, mint most, Magyar utcának is neveztek - azután jön a Közép u. (falon belüli és kívüli), Király u. (Platea Regis), Farkas u. (Luporum; falon belüli és kívüli), Szeben u., Torda u., Széna u. (falon belüli és kívüli) -, a régi német írásokban is Heu Gasse név alatt jön elő, s most mégis hibásan Szén u. nevezik. (Ez is falon belüli és kívüli volt.)

Minden egyes utca rovatában elő vannak számlálva az ott lakó adózó magyar polgárok; mindenik név után, hogy mennyit fizetett, vagy mennyiről adott zálogot. Az adólajstrom után a kiadások lajstromait találjuk, melyeknek egyes pontjai nagyon jellemzők, érdekesek. (Így mennyit lakomáztak el, midőn az adót szedték; mennyit kaptak a királyhoz küldött követek vagy a városhoz jött követek stb.) - A második adókivetésnél ugyanígy találjuk az utcákat és neveket, utána az adó megfizetését vagy zálogadását, s végül itt is a kiadások jegyzékét.

Nem érdektelen s nem minden tanulság nélküli ezekből a nevek összeállítása s a mesterségek csoportosítása. Az utóbbiból kitűnik, hogy a magyarok egyáltalában nem idegenkedtek a mesterség űzésétől, s hogy vannak mesterségek, melyek kizárólag magyarok által kellett hogy űzessenek.

A keresztes és előneveket együtt legnagyobbára kifejlődve találjuk, egyedül keresztnévet 40-50 esetben találunk csak; apjáról való elnevezés is körülbelül ugyanannyi; foglalkozásától nyert nevet 200-nál többet; testi tulajdonságról való elnevezést 90-nél többet; nemzetiségéről mintegy 40-et találunk.

Foglalkozás után az elnevezések következő számarányát találjuk: szabó=30; varga=19; kovács=13; tegezgyártó=10; íjgyártó=8; deák (literatus)=8; kerekas=7; nyilas=7; nyerges, szíjgyártó, molnár, szekeres, ács, üveges=5-5; szőcs, halász=4-4; tímár, takács, aranyműves, asztalos, lakatos, csiszár, üveges, vajda, kalmár, kecskés, mészáros, nyíró, szita, boros=2-2; buzogány, csukás, fazekas, fegyver, festőné (pictrix), gyékényes, hegedűs, hústartó, kés-gyártó, kádár, kéncses, kolcsár, koszorós, lugas, madarász, meszes, pohárnok, olajos, pásztor, remete, rózsás, sós, szénégető, szekernyész, tollas, tapasztó, vámos, kántor, vitéz stb=1-1.

Testi tulajdonság után: kis=10; nagy=9; fekete=8; veres=6; fodor=4; fehér, szőke, kövér=2-2; jó, tar, nagylábó, sárhajó, segges, vak=1-1.

Nemzetiség után: tót=15; magyar=9; szász=4; székely=3; oláh, török=2-2; horvát, kun, tatár, bolgár=1-1.

Hazájáról (legnagyobb részben Erdélyből, közléről): monostori=6; bácsi=5; gyalui=4; kolozsvári, szilvási, peterdi, szendi (szindi)=3-3; széki, kendi, szilágyi, hunyadi, temesvári, moldvai, havaselvi=2-2; több erdélyi városból=1-1; bártfai, egri, szegedi, zsákai, károlyi=1-1.

Apjáról (Amint valódi székely neveknél máig is úgy van): Demeterfi, Istvánfi, Enyedfi, Miklósi Dénes, Márton György, Johannes Damjáni, Blasius Jankó, Albertus Georgy, Petrus Georgy, Thomas Tiburcy, Györgyfi.

Keresztnevek: Barthos, Dávid, Urbanus, Pócs, Kelemen, Bede, Egyed, Sylvester, János, Domokos, Demeter stb. Az adó dicák szerint van kiróva. Mint legtöbb adófizetőt találjuk Szompol Miklóst=25 dicával. Azután jön Hunyadi László, Dobó Illyés=20-20; Szabó Egyed=16; Tegez Imre=12; Szabó Lőrincz, Tóth Illyés, Gógán Benedek, Bácsi Péter, Tegez Pál=10-10; Íjgyártó Gergely, Tóth Balázs=7-7; Szabó Bereczkné, Sértő Péter, Fejér István, Szucsáki Péter=6-6; Vásárhelyi Ambrus, Gyalai László, Fejér Gáspár=5-5 dicával. A 4 dicát fizetőknek már hosszú a lajstroma, s annál hosszabb, minél alább megyünk; egy dicát fizetők legtöbben vannak...

Századok. Budapest. 1882. 71-74.

„S. ceħae aurifabrorum de coloswar.”

A kolozsvári ötvöscéh XV. századi pecsétje és felirata

A kolozsvári lakatoscéh alapszabályai 1475-ből

LAUS DEO SEMPER ANNO DOMINI 1475.

Az lakatgiartoknak az miniemw (így) Che leuelek adatot az felliúl meghirt Eztendeoben, az kolosuary Bechuletes Tanáczytol Vgian azon Levelben ualo Articulusoknak és Priuilegiumoknak Magiarazattiok igh köuettezik.

I. Elseo Articulus. Valamely Ember az Lakatos Czehnek tarsasagaban es gyülekezetiben beakar allany Hogy tiztesseges Atiatol Aniatol, es tiztesseges agjbol ualo, es hogý Iffiusatagol fogva tiztessegesen uiselte magatt Eleghseges bizonisagokkal az Che egüt leuen megh bizonyczia.

II. Masodik Articulus. Ez igý leuen tartozzek az Che mestereknek: bizonios elrendelt Chehek giulekezetj napian negý Araný forintot adni, es Ennek felette az eo tiztessege es ereie zerent egy ebedet az Chenek zokasa es rendtartasa zerent adni. Es ha valamely Mester Inast akar zegeottetni, Effele Inas az Chenak tartozzek egy forintot adni.

III. Harmadik Articulus. Senki addegh, migh az Chebe magat nem iktattia az eo tudomaniat ne giakorolhassa aval ne elhessen: Mind addegh migh az oda fel meghirt mod zerent tiztessegesen a Cheben magat nem zamlallia es zamloltottia. Az ki pedig az meghirt mod zerent magat bezamlaltottia, Ez illien mindenkoron bizuast tudomaniat giakorolhatia es elhet uele.

IV. Negyedik Articulus. Az Cheh Mestereknek erre kiualtkeppen ualo uigiazasok legien, hogi senký keozullek Idegen nem illendő mwuet hamisson ne czinalhasson.

V. Eotodik Articulus. Es hogý az Kalmarok idegen Lakatosok muueket az varosban eladasnak okaert ne hozhassanak figielmetesen uigiazzanak: Melyben ha az Kalmarokat megh kaphattiak: ottan, akori Birónak Ereiel azokat elfoglalhassak es magoknak tarthassak.

VI. Hatodik Articulus. Vizontagh: Se Mester, se legený es se Inas: Valamely Zarnak Probalasara mastol Kolcziott ne czinalhasson es czinalni semmikeppen ne merezellien: Hanemha valamely Embernek akarattiabol az dolgot bizonioson megh ertuen, czinal. Es Senki valamely Embernek tauol letheben se lakattiat, se zariat, megnittani ne merezellie, hogy abbol valami czialardsagh ne kouettezhessek.

VII. Hetedik Articulus. Hogy ha penig ualakj felesetet idegen hellien elhadgia, auagy torueni nelkul tolle elualik. Effele tizen eotod napnal toabb ne müelhessen.

Jakab Elek: Oklevéltár. Kolozsvár története. I. Buda. 1870. 248-249.

Mai olvasat szerint:

Dicsőség az Istennek mindenkor. Az Úr 1475-ik évében.

A lakatgyártóknak az minemű céhlevelük adatott a felül megírt esztendőben, a kolozsvári becsületes tanácstól ugyanazon levélben való articulusoknak és privilégiumoknak magyarázatjok így következik.

Első articulus. Valamely ember a lakatoscéhnek társaságába és gyülekezetiben be akar állani, hogy tisztességes atyától-anyától és tisztességes ágyból való, és hogy ifjúságától fogva tisztességesen viselte magát, elégséges bizonyságokkal a céh együtt lévén, megbizonyítsa.

Második articulus. Ez így lévén, tartozzék a céhmestereknek: bizonyos elrendelt céhek gyülekezete napján négy arany forintot adni, és ennek felette az ő tisztessége és ereje szerint egy ebédet a céhnek szokása és rendtartása szerint adni. És ha valamely mester inast akar szerződtetni, efféle inas a céhnek tartozzék egy forintot adni.

Harmadik articulus. Senki addig, míg a céhbe magát nem iktatja, az ő tudományát ne gyakorolhassa, avval ne élhessen mindaddig, míg az odafel megírt mód szerint tisztességesen a céhbe magát nem számlálja és számoltatja. Aki pedig a megírt mód szerint magát beszámoltatja, az ilyen mindenkoron bízvást tudományát gyakorolhatja és élhet vele.

Negyedik articulus. A céhmestereknek erre kiváltképpen való vigyázások legyen, hogy senki közülük idegen nem illendő művet ne csinálhasson.

Ötödik articulus. És hogy a kalmárok idegen lakatosok műveket a városban eladásnak okáért ne hozhassanak, figyelmetesen vigyázzanak. Melyben ha a kalmárokat megkaphatják: ottan, akkori bírónak erejével azokat elfoglalhassák és magoknak tarthassák.

Hatodik articulus. Viszontag: Se mester, se legény és se inas valamely zárnak próbálására mástól kulcsot ne csinálhasson, és csinálni semmiképpen ne merészeljen, hanemha valamely embernek akaratjából a dolgot bizonyosan megértvén, csinál. És senki valamely embernek távollétében se lakatját, se zárát megnyitani ne merészelje, hogy abból valami csalárdság ne következék.

Hetedik articulus. Hogy ha penig valaki feleségét idegen helyen elhagyja, avagy törvény nélkül tőle elválik, efféle tizenötöd napnál tovább ne művelhessen.

(Kelecsényi Gábor olvasata)

Bunta Magda A kolozsvári ötvöscéh középkori pecsétje

A pecsétnyomó kör alakú, 31 mm átmérőjű, 3 mm vastag, fogantyú nélküli, ezüsből készült körlep. Maga a pecsét 30 mm átmérőjű, ugyancsak kör alakú. Szélén kettős körvonal látható, melyet a pecsétmezőben lebegő mondatszalag négy helyen szakít meg. E szalagon nagy S kezdőbetűvel, s folytatólag gótikus minuszkulákkal vésett, következő német nyelvű körirat olvasható:

„S” DER. CZECH DER GOLCMDE ZU CLWSEBG

A körirat szavai között elválasztójelként pontok figyelhetők meg, az összevonás, illetve rövidítés jele pedig négy helyen tűnik fel. A hiányzó betűket helyettesítve a körirat teljes szövege a következő:

S(igillum) DER. CZECH DER GOL/ts/C/h/M/i/DE ZU CLWSE/n/B/ur/G

A pecsét készítője a kör alakú pecsétmező függőleges tengelyébe az ötvösök védőszentjének, Szt. Eligiusnak szembe néző, ülő testével kissé jobbra forduló alakját helyezte el. Az ábrázolt szent fején püspöki süveget (infulát) visel, testét palást fedi. Jobb lába mellett térdmagasságban egy tőkéen álló látható, bal kezében az üllőre helyezett kehely cuppáját (?), jobb kezében kalapácsot tart.

A pecsétnyomó metszéssel készült. A pecsétképen a Szt. Eligius alakját fedő palást gazdag redőinek gondos kidolgozása és harmonikus elrendezése, a kéz és az ujjak természetes tartása, az arc vonásainak visszaadása, a püspöksüveg díszítőelemeinek aprólékos kidolgozása, az alak kezében elhelyezett ötvöstárgy és kalapács pontos ábrázolása, a körirat gyakorlott kézre valló, szép betűi az ötvös magas fokú mesterségbeli tudásáról tanúskodnak. Művészi értékét más hasonló, korabeli pecsétekkel egybevetve ítéltethetjük meg. Az összehasonlítás alapján minden kétséget kizáróan megállapítható, hogy a kolozsvári ötvöscéh pecsétnyomója a legjobbak közül való, értékes, szép munka.

A kolozsvári ötvöscéh XV. századi pecsétje

A pecsétek készítése a középkorban az ötvösök munkakörébe tartozott. A kolozsvári ötvösök 1561. évi szabályzata előírta, hogy a céhbe lépni kívánó ötvöslegényeknek mesterremek gyanánt egy ún. helymes (címeres) pecsétet is kell készíteniök. Ez bizonyítja, hogy a céh fontosságot tulajdonított a pecsétvésésben való jártasságnak. A pecsétek készítői rendszerint kiváló

ötvösök voltak. Ezt mutatják a céh előbb ismertetett pecsétnyomója mellett Kolozsvár városának XV-XVI. századi ritka szép pecsétnyomói, amelyek kétségtelenül helyi ötvösök munkái, és a pecsétek készítésével szemben megnyilvánuló igényességről tanúskodnak.

A pecsétnyomó pontos keletkezési évét nem ismerjük. A múlt század végén a tárgy leltározója - számunkra ismeretlen kritériumok alapján - készítési évének 1390-et jelölte meg. Finály Henrik, akárcsak a céh legrégebbi szabályzatát, pecsétnyomóját is 1473-ban készültnek tekintette.

A kolozsvári ötvöscéh legrégebbi fennmaradt szabályzatának keletkezési idejét illetően a kutatók véleménye eltérő. G. Seivert e szabályzatot 1383-1397 közötti évekből, Finály Henrik és Jakab Elek pedig 1473-ból származtatja, Št. Pascu az oklevelet a XV. század elejére keltezi. S. Goldenberg a szabályzat írásmódja és egyes német nyelvű kifejezések alapján - valamint figyelembe véve, hogy a szabályzatban Szeben városa peres ügyekben még mint első fokú, Buda pedig mint felsőfokú bíróság szerepel - az oklevél keltét a XV. század kezdetére, annak első évtizedére teszi.

Az említett kutatók megállapítása alapján kétségtelen, hogy a máig ismert erdélyi ötvöscéh-szabályzatok közül a kolozsváriaké a legrégebbi, és ez a XIV. század végén vagy legkésőbb a XV. század elején alakult első erdélyi ötvöscéh volt. A céh legrégebbi szabályzatát 1494-ben felújították, majd 1516-ban módosították. A XVI. század közepén a reformáció hatására más céhekhez hasonlóan szabályzataikat az ötvösök is újakkal cserélik fel, miután - amint a szabályzat bevezetésében írják - a régi artikulusok „istentelen bálványozásra valók volnának”. Az 1561. évi céhszabályzatot 1627-ben magyarra fordították. Ebben a formájában erősítették meg, és még a XIX. század első évtizedeiben is érvényben maradt.

A pecsétnyomó stílusa, valamint a körirat betűtípusai alapján ítélve egyidős lehet a céh legrégebbi szabályzatával. E mellett szól az is, hogy mind a szabályzat, mind a pecsét körirata német nyelvű. Kolozsvár neve a céh legrégebbi szabályzatában a következő alakban szerepel: „Clawsen(p)urg.” A pecsét köriratában a város neve a feltüntetett rövidítések helyén a megfelelő betűket helyettesítve Clwse/n/b/ur/g-nak olvasható. Akár az egyik, akár a másik álláspontot fogadjuk el a szabályzat keletkezése időszakára vonatkozóan, a pecsétnyomó mindenképpen a XV. században készült, annak második felénél újabb keletű nem lehet.

A fennmaradt céhiratok tanúsága szerint a kolozsvári ötvöscéh nemcsak a legrégebbi, de a legnépesebb is volt az erdélyi ötvöscéhek között. 1453-1660 között a különböző iratokban 400 ötvös neve fordul elő, 1501-1600 között kb. 180 ötvös dolgozott Kolozsvárott. A céh regestruma 1561 és 1573 közötti évekből 62, ugyanez regestrum más évekből (összesen 29 év folyamán) 110 ötvösmester nevét őrizte meg. Még a XVIII. század második felében, 1771 februárjában készült kimutatás is 32 ötvösmestert tart nyilván Kolozsvárott. Az ötvösök e nagy számához viszonyítva aránylag kevés olyan a XV-XVI. században készült ötvösmű ismeretes, melyekről a pontos kolozsvári származás megállapítható. A fenti adatok alapján aligha tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a XVI. század végéig Kolozsvár volt az erdélyi ötvösművészet központja. Nyilván ezzel is összefügg a „kincses Kolozsvár” elnevezés, mellyel a várost az egykori források illették.

Folia Archaeologica. Budapest. 1970. 151-154.

Záródísz Heltai Gáspár könyvéből. 1575.

Kelemen Lajos-Pálfi Márton
Kolozsvári nyelvjárás 1508-ból

Suky István magyar menedéklevele

Ezt mÿ Emlekezzetre adÿwk vg mÿnth, fogoth Bÿrak, Vÿtezlew es Nemesseg ieleussen Zekel gergel eleut Cheeh Isthwan eleut, Was Janos Eleut Lazar ferench elewt, Az Zwkÿ Isthwan az ew hwgaÿual egetembe, az Ew Mwsthoha annokot, az Bathorÿ Annath kÿ wolt az Zwkÿ Janos felesége, meg elegÿtette, az fellÿwl meg mondoth Zwkÿ Isthwan mÿnd Jeg rwhaÿarwl, mÿnd kedeglen egebekrwl valamÿ wola, mÿnd rwhabol mÿnd egeb Ingo bÿngo morhaÿabol, es¹ atÿanak penzebewl, vg mÿth, adda, Egbe zamlalwan, hetwen forÿntoth, mÿ eleutwk, Es² towaba Il modon hog, ez el mult adoyerth kel venniek zaboth³ zabod, es el wessek azt ÿs, elewtwnk Ig⁴ vegeztuk. Thowabÿa ez felÿul meg mondoth anna azzon ada mÿ elewtunk myndenekrwl, az Zwkÿ Isthwannak menedeked, ezt mÿ az mÿ pecetwkel ezt meg erewssÿ-totuk, es emlekezzetre adÿuk, ez leuel kewlt koloswarth keden, letare eleuth valo vosarnap eleuth, Anno domini millessimo Quingentessimo octauo:

(P.H.)

(P.H.)

(P.H.)

(P.H.)

1. Áthúzza: pe
2. Utána tob áthúzza
3. Áthúzza: az zegen Jobagok wegenek
4. Utána áthúzza: el weztek

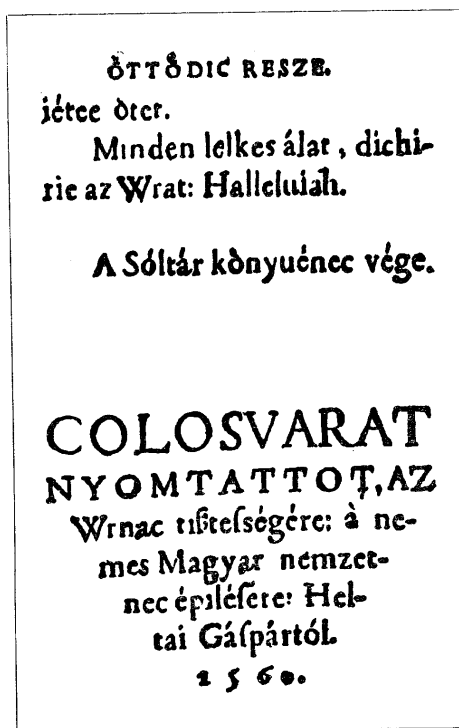
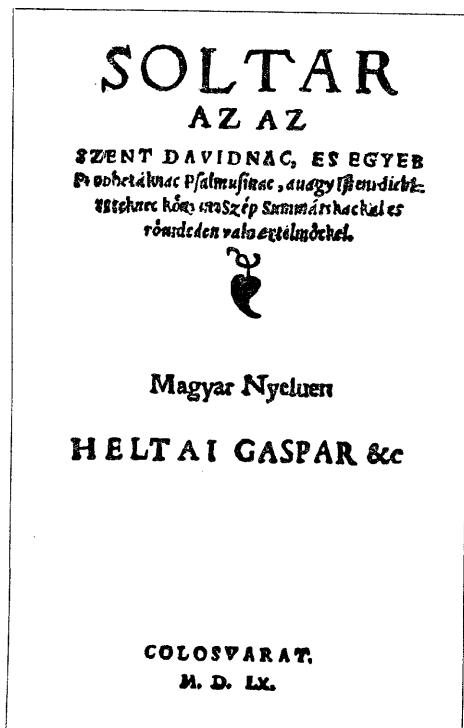
Olvasása eredeti kiejtése szerint: Ezt mi emlékezzetre¹ adjuk, úgy mint fogott bírák, vitézlő és nemesség,² jelössen³ Szekély Gergely előtt, Cseh István előtt, Vas János előtt, Lázár Ferencz előtt. Az Zsuki István az ő húgaival egyetembe az ő mustoha⁴ anyjokot,⁵ az Báthori Annát, ki volt az Zsuki János felesége, megélégítette⁶ az féljül megmondott⁷ Zsuki István, mind jegyruhájáról,⁸ mind kedéglén egyébékül, valami vala, mind ruhából, mind egyéb ingó-bingó morhájából⁹ és atyjának pénzéből,¹⁰ úgy mint ada, egybe számlálván,¹¹ hetven forintot mi előttünk, és továbbá ily módon, hogy ez elmúlt adóért¹² kell¹³ venniék zabot¹⁴ és elvessék; azt is előttünk így végéztük. Továbbán¹⁵ ez féljül megmondott Anna asszon ada mi előttünk mindenékül az Zsuki Istvánnak menedékét.¹⁶ Ezt mi az mi pécsetünkkel ezt megerősítettük és emlékezzetre adjuk. Ez levél költ Kolozsvárt, kedden,¹⁷ Laetare előtt való vosárnap előtt. Anno Domini 1508.

Jegyzetek.

1. emlékezzetre. Az ě hang nem pusztá visszakövetkeztetés. Kolozsvár jó egy-két századdal későbbén térhetett rá az e-zésre.
2. és-nemesség am. ősnemesség, ősi nemesség. Az őś szó magánhangzója eredetileg rövid volt (e : ő : ő), a nép nyelvében részben ma is az (Vö. Zolnai: Nyelvemlékeink 64 l.), s eredeti jelentése főnévi (= avus). A melléknévi használatra ez a legősibb adat.
3. jelössen. Ö-ző alakok még: megerősítettük, költ s talán menedéköt.
4. mustoha. Ebben az alakban ma is járatos még Kolozsvár vidékén. Vö. Szinnyi Tájsz. Aranyos-széken (Várfalva) is: mustaha.
5. anyjokot. A tárgyrag előtti zártabb hangzó gyakori a kolozsvári Dávid Ferenc és Heltai Gáspár nyelvében. Ma székelyes. Zártabb hangzók vannak még a vosárnap és morhájából szavakban, s talán a volá-ban. Közülök a vosárnap ily alakban ma is él Aranyosszéken (Várfalva).

6. megélégítette. Vö. mindenekről megelégtílek: omnia debita reddam tibi MA: Bibl. IV. 20.
7. féljül megmondott. Vö. De ez féljül mondott Pál Kenézi... (Szabács viadala.)
8. jegyruhája. Jelentése a régi nyelvben: dos.
9. ingó-bingó morha, am. ingóság. Tudvalevő, hogy a marha régen vagyont jelentett.
10. egyébekről, ruhájáról. A -ról, -ről rag mindig ily alakban (-rúl, -rül), a -ból, -ből mindig csak -ból, -ből alakban: ruhából, morhájából.
11. egybe számlálván, am. összesen.
12. elmúlt am. tavalyi.
13. kell az szegény jobbágyok végyének. Meglepő erdélyiesség volna, ha a toll ki nem javítaná. Írás-hibánál egyébnek csak akkor vehetnők, ha társai is akadnának. Így is igen tanulságos.
14. zabot. Így írva: zabod és zoboth. Lennebb is: menedéked (?)
15. továbbján v. továbbján am. a fennebb előforduló továbbá. Ily alakban sem a régiségben, sem a népnelvben nem ismeretes. Hasonló alakú személyragos határozók azonban gyakoriak: jobbára, inkábbára, jobbadára; csínján, hián, hiánabban stb. Vö. Nyr. 41. 326.
16. menedéköt v. menedéköt. A nyugta régi neve a kiveszett megmenik, kimenik = evado, liberor igéből. A megy igével semmi köze.
17. kedden, írva keden. Hosszú mássalhangzók még: anna, azzon, vessek, Istvannak, de jobagok, tovaba. Van ada és adda is. A helyesírás egyébiránt elég következetes. Az i hang jele y, mely azonban a j jelölésére is szolgál. Az ő, ö jele: o, ew, eu; az ü-é: u, w; a cz jele: c, ch; a cs-é: ch; gy: g; ly: l; a mai s hang jele S, szó végén s; az sz-nek z felel meg, de ugyane betű jelöli a z és zs hangokat is.
- A régi nyelvről való tudásunkat ennyiben gyarapítja ez az érdekes nyelvemlék. Nyelve kétségkívül az akkori kolozsvári nyelvjárás. Becsét kiváltképpen ennek köszönheti.

Erdélyi Múzeum. Kolozsvár. 1912. 261-264.

Christian Schesaeus
Heltai és a kolozsvári reformáció

Aztán az eleven hit hirtelen tovaáradt,
Minden partig elérve, akárcsak a bővizű forrás
Folyama. Ősi Kolozsvár első újhitű papja
Heltai Gáspár volt, aki nagynevű érdemes ember.
Helyes az ítéletben, harcos, jártas a tettben.
És ékes szavú, bölcs Cicero nyelvén magyarázva,
Jámborrá teszi népét - mint az Orpheusz ajka,
Melynek az éneke a sziklát is vitte magával -
S szavaiból, művéből gyarapodott ez a város.

(Tóth István fordítása)

Tóth István: Múzsák fellegvára. A kolozsvári latin nyelvű humanista költészet antológiája. Bukarest. 1977. 78.

Heltai Gáspár pecsétje. 1548.

Középkori kolozsvári gyalázkodások

1570-1573

1570. „Ilona Kis Demeterne, Azt valya, hogy egykor Bezel volt az Batthyawal fodor Estwannal, Es azonba Megien eleybe Rengeo Margit es az leanya, Mond Noky Jo biro vra(m) ezert Jeowenk K(egyelmed) eleybe hogy meg kerdýwk, ha K(egyelmed) es az Thanacz verette ky az en leanyomath, Mert az Kwthy Antal azt Mongya hogy K(egyelmed) es az Tanacz verette ky, Arra azt felelte fodor Estwan hogy hazwd az *Bestie kwrwafy ag eb* benne Mert eo fogatot Megh es eo eskwt Read, eo veretet kyes Nem en sem az Thanach.”

1573: „Katalin Nehay Nagy Menhartne... Azt vallia hogi az Niarba zent Antal Nap eleot volt hogi az eo gazdaia Mazas Balintne hon nem volt... Archwl chapia az eo gazdaia Azzon gyermeket az Mazas peterne leankaia, Az hogi Sirny kezd... Az lean kerlely volt az gyermeket Illen zowal Ne syr chiak myes meg verywk az *ageb* leaniat ha Ide jeo...”

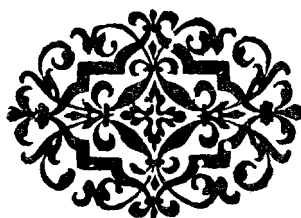
Mai olvasat szerint:

Ilona, Kis Demeterné azt vallja, hogy egykor beszélt volt az bátyjával, Fodor Estvánnal, és azonba megyen elébe Rengő Margit és az leánya. Mond neki: Jó Bíró uram, azért jövének Kegyelmed elébe, hogy megkérdjük, ha kegyelmed és az Tanács verette ki az én leányomat, mert az Kuthy Antal azt mondja, hogy Kegyelmed és az Tanács verette ki. Arra azt felelte Fodor Estván, hogy hazud az beste kurafi agg eb benne, mert ő fogatott meg és ő esküdt reád, ő veretett ki, és nem én, sem az Tanács.

Katalin, néhai Nagy Menyhártné... azt vallja, hogy az nyárba Szent Antal-nap előtt volt, hogy az ő gazdája, Mázas Bálintné hon nem volt... Arcul csapá az ő gazdája azon gyermeket az Mázas Péterné leánykájá(t), az hogy sírni kezd... Az leány kérleli volt az gyermeket ilyen szóval: Ne sírj, csak mi megverjük az agg eb leányát, ha idejő...

(Kelecsényi Gábor olvasata)

Szabó T. Attila: A szó és az ember. Bukarest. 1971. 475.

Kolozsvár városi rendszabályok 1585-ből

Az Eyelj jaras, Zitkozodas Zankozas kialtas es egieb chintalansag feleol Vegeztenek varasul hogj ha niolcz ora utan ez illien vetkekben valakik megtalaltatnak, ha Ridegh legeny lezen, Az kalitkaba vitessek, es ha It ualo Eoreokeos vagj Eos fiú, Avagj hazas Ember lezen, es effele vetekben taláztatnek minden engedelem nélkewl egj forintal bewntesse Biro Vram.

A kik Vosarnapon Praedicatio alath rezegeskednek az egeth Boron valamelj haznal ezeketis eo kglme illendeo bewntetessel bewntesse.

*

Latthiak eo kgmek Meny Ridegh legeniek vadnak az Warosson kik nem Zolgalnak, hanem chak az korchomakon hewernek, Azert tettet eo kgmeknek egez varosul, hogj Biro Vram megkialtassa haromzoris, es mind annyezor a mégh zewkseghes lezen, hogj egj hetiglen Aki el nem Zegeodnek es effele henyelesben talaltatnek, hat mingiarast az kalitkaba vitessek, harmadnapig oth tartassek es az vtan a Cziganok az illien lezengeo Zemellieketh az kapun kj keseriek. Az leanzoknak is kik chak magoknak henyelesben volakj hazanal laknak, illien bewntettesek legien, Mely Zemeliek az ket porozlo az eo hwtheok alath tartozzanak rea vigiazny, es ha kit megtapaztálnak, az bewntetesre Biro Uram kezebe vigiek.

Haznosnak lattatot ezis eo kgmeknek hogj az Scholaban valo Tanitokra kwleonb gondot kellene viselny, es az varos keozwl negj Zemellieket kellene az Tanitoknak meglatogatasara valasztany meljre mierthogj mostan eo kgmeknek ideiek ninchen, Azerth ez Jeovendoe Zombatra eo kgmeket Vizontagh giwche be, hogj erreol voloba minden Jot es haznos gondviselest talalhassanak vegezessenek.

*

Lattiak eo kgmek (centum patres) melj giakorta tamad az Thwz az Varosban, es az hyrtetel-benis Minemeo gondwiseletlen az Trombitas, kinek miatta veszedelem hogj ne legien, ket leghenyt fogaggion Biro Vram, kik zwntelen ot fen vigiazzanak, az hyw vigiazasra megh eskwttessek eoket Az eorizeo egyik zasz, masik Magiar legien.

Kolosvári Sándor-Óvári Kelemen: Corpus Statutorum. I. Budapest. 1885. 204-206.

Mai olvasat szerint:

Az éjjeli járás, szitkozódás, szánkózás, kiáltás és egyéb csintalanság felől végeztenek város-szerte, hogy ha nyolc óra után ez ilyen vétkekben valakik megtaláltatnak, ha rideg legény lészen, az kalitkába vitessék, és ha itt való örökös vagy ős fiú, avagy házasságos ember lészen, és efféle vétkekben találtatnék, minden engedelem nélkül egy forinttal büntesse bíró uram.

Akik vasárnapon prédikáció alatt részegeskednek az égett boron valamely háznál, ezeket is ő kegyelme illendő büntetéssel büntesse.

*

Látják ő kegyelmek, mennyi rideg legények vannak az városon, kik nem szolgálnak, hanem csak az korcsmákon hevernek. Azért tetszett ő kegyelmeknek egész városszerte, hogy bíró uram megkiáltassa háromszor is, és mindannyiszor, amíg szükséges lészen, hogy egy hétiglen aki el nem szegődnék és efféle henyélésben találtatnék, hát mingyárost az kalitkába vitessék, harmadnapig ott tartassék, és azután a cigányok az ilyen lézengő személyeket az kapun kikísérjék. Az leánzóknak is, kik csak magoknak henyélésben valaki házánál laknak, ilyen büntetések legyen. Mely személyeken az két poroszló az ő hitük alatt tartozzanak reá vigyázni, és ha kit megtapasztalnak, az büntetésre bíró uram kezébe vigyék.

Hasznosnak láttatott ez is ő kegyelmeknek, hogy az skólákban való tanítókra különb gondot kellene viselni, és az város közül négy személyeket kellene az tanítóknak meglátogatására választani, melyre merthogy mostan ő kegyelmeknek idejük nincsen, azért ez jövődő szombatra ő kegyelmeket viszontag gyűjtse be, hogy erről valóban minden jót és hasznos gondviselést találhassanak, végezhessenek.

*

Látják ő kegyelmek (centum patres), mely gyakorta támad az tűz az városban, és az hirtelenben is gondviseletlen az trombitás, kinek miatta veszedelem hogy ne legyen, két legényt fogadjon bíró uram, kik szüntelen ott fenn vigyázzanak, az hogy vigyázásra megeskettessék őket. Az őriző egyik százsz, másik magyar legyen.

(Kelecsényi Gábor olvasata)

Kolozsvár városi rendszabály 1586-ból

Biro Vram a Capitanok által vagj mikeppen, az varossj tellies keosseget ereos bwntetes alatt megh intesse, hogj az holt testeket ne tarchak sokara hanem el siessek temetnj seot mingiarast ladaba zegezzek, mert az Egesseges test mikor az deogteol inficialtatik ottan az Myrigy az eo hathato voltawal rothasztia az testet es az rothadas által mingiarast a Lelek a testeol megvalwan deoghe valik az test nem ugj mint egieb beteghsegh miat megholt test, mert az ollian nem olj hamar rothad es bwdeoseodik megh.

Kolozsvári Sándor-Óvári Kelemen: Corpus Statutorum. I. Budapest. 1885. 207-208.

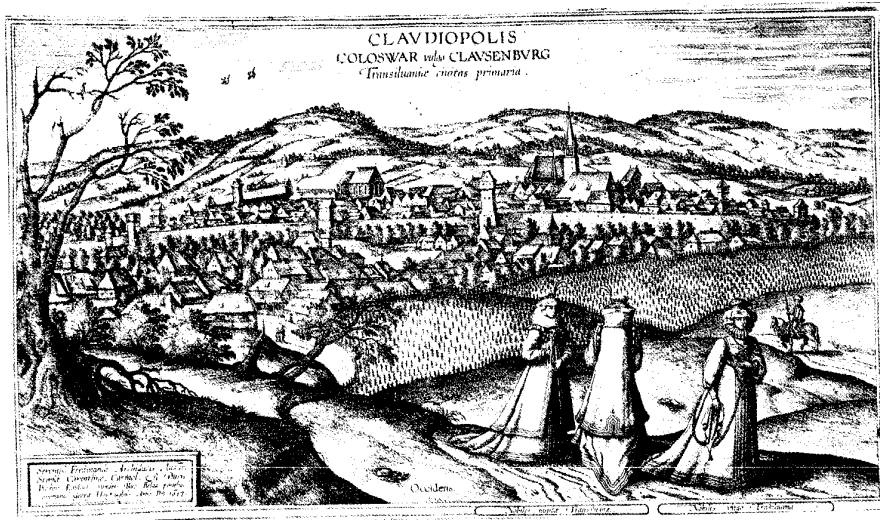
Mai olvasat szerint:

Bíró uram a kapitányok által vagy miképpen az városi teljes községet erős büntetés alatt megintesse, hogy az holttesteket ne tartsák sokára, hanem el siessenek temetni, sőt mingyárást ládába szegezzék, mert az egészséges test mikor az dögtől inficiáltatik, ottan a mirigy az ő hatható voltával rothasztja az testet, és az rothadás által mingyárást a lélek a testtől megválván, döggé válik az test, nem úgy, mint egyéb betegség miatt megholt test, mert az olyan nem oly hamar rothad és bűdösödik meg.

(Kelecsényi Gábor olvasata)

1588.

Komáromy Andor: Magyarországi boszorkányperek oklevéltára. Budapest. 1910. 71.

Kolozsvár a XVI. század végén

Kolozsvár a XVII. században

Kolozsvár a XVII. század közepén

Kolozsvár a XVII. század közepe táján (részlet)

A Szent Mihály-templom és egy másik templom leltára 1588-ból

Inventarium bonorum utriusque templi factum = Mindkét templom javairól felvett leltár

1588. die 27 februarii (1588. február 27-én) az száz uraim¹ mind fejenként ez instructiónak (utasításnak) megmaradására és vizsgálására, utrum antiquae consuetudini et veritati communi correspondeant (hogyan megfelelnek-e az ősi szokásnak és a közismert valóságnak) vokst egyenkint kérdvén, minden része szerint helyen hagytak, mind mostaniakat s mind ennek utána valókat, mind harangozókat és deákokat ezzel éltsenek. Gregorius Diósy civitatis notarius manu propria (Diósy Gergely városi nótárius saját kezével).

Anno Domini 1585. decima sexta februarii (az Úr 1585. évében február tizenhatodikán) a számvevő uraim az újonnan választott egyházfiaknak, Thomas Weissnek és Ijgyártó Simonnak a két templomot ilyen inventariummal (leltárral) adták kezükbe a harangozás bérével egyetemben.

Ezüst marhák akik a két templomhoz valók.

Két ezüst pohár, egyik fedeles, másik fedetlen, melyek mindenestül fogván nyomnak: Marcas 10. Pesetas 12. (10 márka 12 peseta súly.)² Vagyon két ezüst tányér nyomnak 2 márka 39 pesetát. Vagyon két ezüst ládácska, nyomnak 4 márka 15 pesetát. Vagyon egy ezüst kanna, nyom 4 márka 3 pesetát. In summa constituunt numero (szám szerint kitesznek) összesen 21 márka 21 pesetát.

Egyéb eszköz marhának inventáriuma.

Egy veres aranyos bársony felső ruha, mely tudatott volt ad florenos 12 (melyet 12 forintra becsültek, vagy melyről úgy tudták, hogy 12 forint). Egy zöld aranyos kazula (miseruha), mely tudatott ad florenos 4.

Egy arany színű tarka kazula tudatott ad florenos 3. Egy sárga kazula hímes keresztű, ad florenos 1. denarios 50. (1 forint 50 dénár.) Egy veres aranyos bársony tudatott ad florenos 3. denaros 50. Ezekben amit eladhatnak, beadják az árát a számvevőknek. Item (úgyszintén) vagyon egy öreg ón kanna, vannak két ón kannák ejtelesek (achtel, vagyis nyolcad pint). Egy kis réz ló. Két abrosz a két templombeli asztalokra. Egy kendő keszkenő. Egy vas rúd. Egy orgona fűvő. Két réz medence. Egy ostyasütő vas. Egy kis vas persely. Egy öreg keresztelő szerszám, rézből csinált. Két bokor harangocska. Négy öreg hártáskönyvek. Egy regális papirosra nyomtatott misszálé (misekönyv). Egy öreg deák biblia. Az templom héján (padlásán) egy vasas csiga kötelekkel. Egy ruha leszedő rudacska. Egy vasas láda. Szőnyegek. A nagy templomban vagyon az asztalon egy öreg veres szőnyeg. Vagyon ugyanott jó szőnyegek öt. Vagyon ottan viselt szőnyeg hitvány darabokkal egyetemben numero 11. 1587-ben jött két szőnyeg 2.

A kis templomban az asztalon vagyon egy öreg fehér szőnyeg. Vagyon ezen kívül jó szőnyeg kettő. Vagyon viselt szőnyeg szakadozottal össze 4. Vagyon egy darab fekete bársony az Petruwich koporsójára való.

¹ 50-50 választott polgár, a centumvirek.

² 1 márka = 240 gramm, 1 peseta = 1/50 márka.

Instructio Campanatoris (A harangozóra vonatkozó rendelkezések).

Mikoron halottnak harangoz a nagy haranggal a több harangokkal egyetemben háromszor, akkor a városé legyen 1 forint 40 dénár. Ezen kívül a harangozó bére 0 forint 60 dénár.

A temető deákoké, ha mindkét nációul ott lesznek, legyen 1 forint. Ha pedig egyik náció hivattatik, 0 forint 50 dénár. Mikoron ketten vonzzák egybe a nagy harangot a több harangokkal, a városé legyen 1 forint. A harangozóé ezen kívül 0 forint 40 dénár. A deákoké, ha csak egy nációul lesznek 0 forint 50 dénár. Mikor az öreg harang kívül a többet egybe vonják, csak két úttal vonják össze, és egyetemben fizessenek 0 forint 60 dénárt. E hatvan pénzből a harangozóé 20 dénár... A deákoké pedig legyen 25 dénár.

Mikor a három apró harangot vonatják, a bére csak a harangozóé legyen 18 dénár. De a harangozó adja elébe a harangoztató személynek e limitatiót (bérszabást) igazán, hogy a fizetést értvén választhasson a harangoztatás rendjében. A harangozó a fizetést híven beszédje. Mikoron a templomokban temetnek, a padimentumot (padlót) a harangozó tartozzék becsinálni szép egyenesen, és attól többet ne vehessen 25 dénárnál. A szőnyeget ha ki a koporsón akarja hagyni vagy ki akarja vinni, szabadsága legyen benne.

Ezekén kívül a régi mód szerint a harangozó fizetése legyen esztendeig pénzül 27 forint. Mert hogy a harangozók régtől fogván önnön költségükön harangoztak az ünnepekre és a száz emberek begyűjtésére, azért rendelték erre a harangozónak 4 köből búzát.

A cimiterium (cinterem, temetkezési hely) ajtajára szorgalmatos gondot viseljen, és úgy, mint Isten házába jámborul, híven szolgáljon, senkit az ő instrukciója felett meg ne sarcoltasson, az egyházfiaknak mindenekbe szolgáljon, járjon igazán. Ámen.

(Kelecsényi Gábor olvasata)

Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények. Kolozsvár. 1978. 216-219.

Kakas István
kolozsvári világutazó címere. 1590.

Kolozsvár városi rendszabályok 1588-ból

Myerthogj penigh sok gonoz bewnben eleoket ertenek ez varosban, kinek ket feleseget ertek, kinek penigh ha egy vagjonis, el wgj teolle, velle nem lakik egy kenyeren, Leanzok is sokan vadnak kik nem tiztak, Jambor eletbeliek, Azonkeppen eozwegiekis, Legien gongiok zorgalmatosan (az Inquisitoroknak) hogj ez illien zemelieket kitiztichak, minden zemelj valagatas nelkwl, Ez illien gonoz zemelliekre hiteok alat az Capitanoknakis gongiok legien, Capitansagok alat ha melj zemelj gonoznak ketseghesnek ertendnek, be aggiak be mongiak. Ez illien zemelieknek fogtatasa penigh semmjkeppen Biro Vram hire nelkwl ne lehessen. De Biro Vram tanachawal egietembe a Capitanokat es a Capitanok által a tizedeseket vgian hiteokre emlekeztesse, hogj ez fele gonoz feslet erkeolchweket el ne titkolliak semmj zynnel, hanem meghjelenchek hiteok alat hogj az Vristennek Bozzusaga, es haragia az wetkes emberek miath a varosra ne zallion.

Tovabba Biro Vram megkialtassa, hogj ha melj Leghennek vagj Leanzonak gazdaia ket hetig nem talaltatik hanem chak keonnyen akar it ez Varosban Eelny kartia Jatzasban korchomakon az Legheniek, az Leanzok penigh chak nap zammal, azokat eo kgme az kalitkaba tetesse, mindaddigh migh gazdat nem keresnek.

*

Nioltz ora vtan ereos bwntetes alat senky hazanal deoseoleoket kialtokat, magha heghe-dewlteteseket ne zenweggjen, kit Biro Vram megh kialtasson. Az eleobbj veghezések zerent penigh valaminemeo disciplina vegeztetet az Eyelj kialtok fegwer hordozok, es Rezeghesek feleol, abban zorgalmatosan eljarion, ha kit wdeo vtan haranggozzas vtan talalnak megh fogiak, es Biro Vram eo kgme Jo moddal procedallion mindenekben, eo kgmek varosul Biro Vramat vgmint feo gondwisselleoieoket minden gondwiseleseben Rendeletiben megh akariak tartanj beochwllenj.

Kolosvári Sándor-Óvári Kelemen: Corpus Statutorum. I. Budapest. 1885. 231-233.

Mai olvasat szerint:

Merthogy pedig sok gonosz bűnben élőket értenek ez városban, kinek két feleségét értek, kinek pedig ha egy vagyon is véle nem lakik egy kenyéren, leányzók is sokan vannak, akik nem tiszták, jámbor életbeliek, azonképpen özvegyek is, legyen gondjuk szorgalmatosan (az inkvizitoroknak), hogy az ilyen személyeket kitisztítsák minden személyválogatás nélkül. Ez ilyen gonosz személyekre hitők alatt az kapitányoknak gondjuk légyen, kapitányságuk alatt ha valamely személyt gonosznak, kétségesnek értendnek, beadják, bemondják. Ez ilyen személyeknek fogtatása pedig semmiképpen bíró uram híre nélkül ne lehessen.

De bíró uram tanácsával egyetemben a kapitányokat, és a kapitányok által a tizedeseket ugyan hitűkre emlékeztesse, hogy ez féle gonosz, feslett erkölcsöket el ne titkolják semmi színnel, hanem megjelentsék hitők alatt, hogy az Úristennek bosszúsága és haragja az vétkes emberek miatt a városra ne szálljon.

Továbbá bíró uram megkiáltassa, hogy ha mely legénynek vagy leányzónak gazdája két hétig nem találtatik, hanem csak könnyen akar itt ez városban élni, kártyajátzásban, korcsmákon az legények, az leányzók pedig csak napszámmal, azokat ő kegyelme az kalitkába tétesse, mindaddig, míg gazdát nem keresnek.

*

Nyolc óra után erős büntetés alatt senki házánál dőzsölőket, kiáltókat, maga hegedültetősöket ne szenvedjen, kit bíró uram megkiáltasson. Az előbbi végzések szerint pedig valaminemű disziplina végeztetett az éjjel kiáltók, fegyver hordozók és részegesek felől, abban szorgalmasan eljárjon, ha kit idő után, harangozás után találnek megfogják, és bíró uram ő kegyelme jó móddal procedáljon mindenekben ő kegyelmek [városul] városszerte bíró uramat úgymint fő gondviselőjüket minden gondviselésében, rendeletében meg akarják tartani, becsülleni.

(Kelecsényi Gábor olvasata)

Jósika Miklós Kolosvár 1594-ben

Kolosvár, mint minden kerített városaink, sajátos tekintetű volt hajdanában. Pusztán s fenyegető homlokkal előrenyújtott paizsként könyöklötték sötét kockákkal emelt falak körül, melyeknek rovátkás gallérja nem állt védtelen s zajtalan, mint jelenben. A falakat széles árok övedzé, s védék izmos, négyszögletű tornyok, keskeny lövőnyilatokkal ellátva: felvonóhidat vezettek a szeszélyes alakú kapukon keresztül a vár kebelében, melynek elejét leeresztésre kész, hegyes aljú rostélyok foglalták el. A kapuk jókor zárattak be, s a lakosok bizonyos hadi-rendhez voltak szokva. Azon vidám élet és szorgalom, pezsgés, mely most szinte köznapi, akkor csak különös, nagyszzerű esetekben mutatkozott, mint kivétel. Mindezek Kolosvárnak külről durva, védelemre kész, haditekinetet adának. Estéknént olyan volt, mint zárt méhkas, melyben kétes zúgás morajlott. Belseje, magas födeleivel, egyenetlen, kiáltó sötét színekre kockásan mázolt épületeivel némi szeszély szellemét önté el rajta, mely talán széptani szempontból tekintve ízlés elleni volt, de mégis érdekléssel bírt.

Azon része a városnak, melyet most Óvárnak neveznek, volt a legépületesb, tekervényes utcáival s egyetlen piacával. Az úgynevezett nagy-térről ide vezető utcának egyik szögletében áll még most is azon ház, hol Mátyás királyunk született.

A többi része a városnak ritkábban volt ellátva épületekkel, melyek közt néhol hosszú deszkakerítések vonultak el. A tágas térnek egyik oldalán a szép, gót ízlésű egyház, akkoron még fennálló tornyával a tágas térnek alacsonyabb házai közt állott nagyszzerű méltóságában. [...] De induljunk a magas, négyszögű bástyától védett sötét Magyar kapun be. A jobbra-balra vonuló házak nagyjára hamuszínű és fehér kockákra vannak festve néhányat kivéve, melyeken vagy kiáltó színei tűnnek ki, vagy avult egyszínű meszelés látszik. Kövezet nincsen, de az utca jól ki van porondozva; a házak mellett itt-ott magas jegenyék és nyárfák nyúlnak fel, melyek közül feketélik, vagy szürkül, vagy fehérlik a magas zsindegy vagy deszkafödél. Csak két magasb ház van az egész utcában, egy-egyemeletes, az első közel a kapuhoz jobbra, s másik balra, az utcának dereka táján, a Közép utcába vezető sikátor szögletében: egyenetlen, ízlés nélküli faragásokkal terhelt ablakokkal...

Jósika Miklós: Abafi. Budapest. 1933. 30-32.

Szamosközy István Kolozsvár 1598-ban

Az monostori templomot Kolosvárnál az menny megüté, kinek héjjazatja mind elége, az kőfala megmarada. Az pápások így írták, hogy tiszta időben ütötte volna meg; de nem igaz, mert esős idő és fergeteg, dörgés vala. Ezt is hozzá mondják: mikor Petrus Majorius az jesuiták pater rectora ezt megértette volna Kolosvárban, így jövendőlt felölle, hogy, minthogy az templom az magyaroknak régi templomok, és az felső része mennyütés miá elégett, de az oltár megmaradott, ez okáért nagy iszonyú veszedelem jő az országra, ki miá csaknem elvész. De minthogy az oltár megmaradott és az fundamentum, ismét az veszedelemből békességbe jut és megépíttetik. De ez szó, mind szó fia szó, melyben semmi verosimile nincsen - emberi okoskodás stb. Nem csak az oltár maradt meg, hanem egészen a templom kőfala.

Erdélyi Történelmi Adatok. I. Gróf Mikó Imre (szerk.) Kolozsvártt. 1855. 177.

Bíró Vencel

Kathonay Mihály kolozsvári főbíró esete

Báthory Zsigmond volt Erdélyország fejedelme. Azaz hogy éppen nem is volt fejedelem, mert elhagyta az országot, amelynek nemrégiben annyi dicsőséget szerzett, Sziléziába költözött.

Erdélyben a magyar király parancsolt megint, akinek nevében biztosai Gyulafehérvárról igazgatták az ország ügyeit. Igazgatták, de igazgatásukkal senki sem volt megelégedve. Megint bebizonyosodott, hogy ameddig a török fennhatóság alól meg nem szabadulnak, addig Erdélyt a magyar király kezére bízni nem lehet. Nem volt elég erős arra, hogy Felső-Magyarországon keresztül Erdélyt a török ellen meg is védje, másrészt beküldött biztosai nem ismervén kellőképpen a helyi viszonyokat, többet ártottak, mint használtak. Panasz volt ellenük, hogy ősi („tős”) hazafiakat mindenből kirekesztik, katonáik meg a lakosságot mindenükből kiforgatják. A legnagyobb emberek is: Bocskai István, Náprágy Demeter püspök szintén elégedetlenek voltak.

Így aztán sokan akadtak olyanok, akik a kiköltözött Báthory Zsigmond után vágyakoztak. A jelen idők sanyarúságával szemben sok mindent fel lehetett hozni, ami a fejedelem előnyére szólt: Vitézül harcolt a török ellen, Mihály vajdával egyetemben fényes győzelmeket aratott rajtuk; Moldva és Havasalföld fejedelme címet viselte; fényes udvart tartott, hazafiak vették körül. Alatta Erdély nagyobb volt fényben és súlyban.

Annál rosszabbul esett, hogy most meg rossz hírek jöttek róla. A gazdag Erdélyt átadta Rudolfnak, helyette Sziléziában két hitvány hercegséget kapott: Oppelnt és Ratibort. Az opuliai tavat minden harmadik évben meghalászták, abból volt kis jövedelme. A fejedelem házának fala elhanyaglott, a fedélen lévő cserepek néhány helyt lehulltak, padlása megrothadt, az eső befolyt a házba. Valóban Gyulafehérváron a fejedelem udvari istállói is különbek voltak annál. A tevékeny fejedelem tétlenségre volt kárhozzátva, s akinek udvarában itthon bőségesen éltek a szemfényvesztők, komédiások, olasz kertészek, zenészek, ott magát elunván, harminckét tyúkot az ágy lábához kötött, és azokat kölessel etetgette. Ígérettek neki évi pénzt, bíborosságot, püspökséget, de mindez csak ígélet maradt. Joggal elmondhatta tehát, hogy a cserével aranyon vett rezet.

Nem csoda tehát, hogy Báthory Zsigmond is hazavágyott, csak éppen hívó szóra várt. S a hívó szó nem is sokáig késett. Utóbb beszélték, hogy Bocskai István is csalogatta, de ugyanúgy tartotta magát az a hír, hogy Kathonay Mihály, Kolozsvár város főbírája hívta vissza a fejedelmet.

Kathonay Mihály főbíró 1598-ban, amikor országos jelentőségű vállalkozásba fogott, már másodízben volt főbíró. Két évvel előbb is viselte e kitüntető tisztelet, ami azt mutatja, hogy közmegebecsülésben állott. E megebecsülésre valóban rá is szolgált. Abban az időben, a céhrendszer korában a városokban az iparosok voltak az urak, nemesemberek csak nagy veszedelem idején hozhatták családjaikat a város falainak védelme alá. Kathonay meg ötvösmester volt. Az ötvösség akkor a többi iparágak között is nagy tekintélynek örvendett, részben a foglalkozás finomsága miatt, mert megtanultak ékszereket, fegyvereket megcímezni, gyűrűkbe, fegyverekbe, ékszerekbe drágaköveket foglalni, magából a fémlemezből díszítéseket kiverni, másrészt a török portára küldendő ajándékok nagyobb része szintén a kolozsvári ötvösök műhelyéből került ki.

Kathonay Mihály tehát ötvösmester volt, mégpedig a legjavából, amit fényes pályafutása igazol. Az ötvösmesterek könyve amellel tanúskodik, hogy 1576-ban lett mester, amikor már legalább 25 éves volt. És a városi tanács gyűléseinek jegyzőkönyvei szerint egyre-másra

(1585, 1587, 1588, 1589, 1591, 1593, 1595) bekerül a városi tizenegy tagú szenátusba, máskor a száztagú tanácsba, amikor nemegyszer viszálykodások elintézésére, adóbehajtásra kap megbízást. 1593-ban és 1595-ben királybíró is volt, s mint ilyen, a főbíróval együtt a város ügyeit vezette.

Hasonló emelkedést mutat ipari pályán is. 1583-ban, 1591-, 1592-, 1593-ban céhmester volt. Ez a tisztsége őt az ötvösök között nagy hatalomhoz juttatta. Nem lehet az rossz iparos, akit mások ellenőrzésével bíznak meg. Márpedig a céhmester ügyelt fel arra, hogy rossz munkát ne készítsenek, ő volt a céh gondviselője, pénztárosa, előtte történt az inasok felszabadítása, ő őrizte a céhládát. S hogy Kathonay mennyire lelkiismeretesen vette a dolgot, mutatja az a körülmény, hogy 1591-ben, céhmestersége idején tizenhét kemény pontba foglalt szigorú céhszabályzatot alkottak az inasok kicsapongásainak korlátozására. 1592-ben meg a kulcsos, azaz a várfallal körülvett városok ötvöscéheinek védelmére kelt egyes mezővárosokba (Fehérvár, Dés, Vásárhely) települt ötvösökkel szemben, akik az igazi, a kulcsos városi céhek kikerülésével, hamisan fejedelmi engedélyt szereztén alkottak céheket. S megtették azt anélkül, hogy a céhszabályok szerint mesterremeket készítettek volna, előbb céhes helyeken laktak volna, házaseletet éltek volna, ellenőrzés mellett dolgoztak volna. Ez ellen az igazi ötvöscéhek tiltakoztak, mivel nem akarták, hogy egyes kontárok miatt az ötvösök igaz, jámbor neve meggyaláztassék.

Szorgalmára vall, hogy vagyont is szerzett. Két háza is volt a városban. Az egyik a régi Szín utcában (Jókai utca), ahol ma az ún. Rhédei ház áll; nem egészen a főtér sarkán, mivel előtte kelet felé más ház is állott. A másik ház a Közép utcában (Deák Ferenc utca) épült, amely utca mai hosszúságának megfelelően a Közép utcai kapuval végződött. A kapu a várfalon vezetett keresztül. E házak valamelyikében élt feleségével, Vaday Sárával.

Kathonay Mihály eszerint 1598-ban, amikor Báthory Zsigmond fejedelem Sziléziában nyomorgott, ötven év körüli férfiú lehetett. Tapasztalt, meghiggadt, „jeles, bölcs és mély belátású” ember, amint róla a következő évben kiadott fejedelmi irat megállapítja. Ő is azok mellé állott, akik a jelen helyzetbe beletörődni nem tudván, Báthoryhoz akartak csatlakozni. Személyes érzésén kívül Báthory Zsigmondban az ötvösök jövőjét is tisztelhetette, mert a fejedelem engedte meg, hogy a kolozsvári ötvösök a tiszta arany beadásakor, amelynek beszédési joga a kincstárat illette, a maguk részére négy-négy gira tiszta aranyat vehettek. Ezáltal az ötvösök olcsó aranyhoz jutottak.

Így történt aztán, hogy, mint utóbb beszélték, Kathonay főbíró Huszár István követét a fejedelemhez küldötte. Hívta vissza a fejedelmet. S Báthory Zsigmondnak nem kellett sok biztatás. A követ valószínűleg tájékoztatta őt arról, hogy az erdélyiek közül sokan alkalmasnak tartják a visszatérés időpontját. Alkalmasnak, mert sok az elégedetlen, másrészt az új kormányzási rendszer megerősödni nem tud. Mindezekhez járult Zsigmond fejedelem elégedetlensége, Erdély után való erős vágya. Vagy talán nem is annyira Erdély után, mint itt hagyott felesége után. Egyedüli fejedelem volt Erdély trónján, akit a hatalmas Habsburg-ház azzal tüntetett ki, hogy családjából adott neki feleséget: Mária Christierna (Krisztina) fejedelemasszonyt.

A fejedelemasszony, fennmaradt képe tanúsága szerint és az egykorúak dicsérő szavai szerint, kellemes megjelenésű nő volt. Hosszúkás, teli arcára haloványság rajzolódott. Tágra nyitott nagy szemei felett magas, kerek homlok domborodott. Szabályos orra alatt kissé duzzadt alsó ajka életkedvet lehelt. Stuart-gallérba ültetett feje méltóságot árult el, elől kihajtott bő ruhát viselt.

Azonban erdélyi rövid élete rá csak megalázást, keserőséget hozott. A fejedelem, a huszonöt éves fejedelem akkor már testileg-lelkileg elöregedett, aki, ha felesége közel volt, futott előle, ha távol volt, ellenállhatatlanul utána vágyakozott. Fiatal aggkora volt elsősorban az oka, hogy hazájából megszökött, viszont most felesége lehetett fő oka, hogy Erdélybe visszajött.

Mert visszajött. Egy szép napon vadászás közben két kísérőjével együtt eltűnt, és Lengyelországon keresztüllovagolva Erdélyben termett. 1598. augusztus 20-ika volt, amikor Kolozsvárra érkezett. Előzőleg Somlyóról egyik hű emberét és útitársát: Macsédy Benedeket a főbíróhoz küldötte, hogy őt megérkezéséről tudassa. Macsédy a fejedelem megérkezése előtt három órával értesítette Kathonay Mihály főbíró.

A főbíró nagy feladat előtt állott. Amint a fejedelem utóbb bizonyította, „a lakosságnak a fejedelem iránt kétes törekvései voltak”, mert nem mindenki értett egyet azokkal, akik a fejedelmet visszakívánták. Főleg a németek lehettek ilyenek, akik nagy számban laktak Kolozsvárt. A fejedelem visszafogadása egyáltalában nem volt előkészítve, a visszafogadás felől közös megbeszélés nem történt, akik a fejedelmet visszatérésre biztatták, azok saját felelősségükre cselekedtek. Ezek között volt, vagy talán egyedüli volt, aki hívta, Kathonay Mihály főbíró. Ezt sejteti legalábbis az a körülmény, hogy a fejedelem egyenesen Kathonayhoz fordult, és minden bizalmát belehelyezte.

Augusztus 20-án este 8-9 között, Szamosközy István egykori író szerint 10 órakor történt, hogy Báthory Zsigmond fejedelem a Közép utcai kapunál megjelent. A város kapuja már zárva volt, de Kathonay főbíró parancsára a kapus kinyitotta. A fejedelem másik inasa kíséretében belépett a kapun. Áruhában volt, hogy senki fel ne ismerje. „Egy igen kis hitván mentében, mordálypuska hónya alatt, egy igen hitván fekete sáras csizma reá szegezett sarkantyúval, egy igen hitván kalap a fejiben.” (Szamosközy)

Azonnal a főbíró házába ment, amelynek kapuját a városi rend szerint már bezárták. Zörgetett a kapun, mire a főbíró, aki érkezését már várta, azt kinyitotta. A fejedelem és a főbíró egymás nyakába borultak. Történelmi pillanat! A büszke Báthoryak tagja, Báthory István lengyel király és erdélyi fejedelem unokaöccse, Báthory Kristóf fejedelem fia és az egyszerű ötvösmester! A demokrácia helyzet szülte, őszinte megnyilatkozása. De egyben „végzetes találkozás mindkettőre - Kolozsvárra és Erdélyre nézve. Egymás látása feletti örömeik a nyomorok hosszú láncolatának kezdőszeme, a szenvedések egész tengerének első vészmoraja” (Jakab Elek).

A fejedelem a bírónál vacsorázott. Ki tudja, mit beszélt egymással a zaklatott lelkű fejedelem és a hűséges főbíró? A tudósítások hiányoznak, de a tettek beszélnek. A fejedelem megérkezett, és minden arra mutat, hogy a visszahelyezésére a főbíró adott irányító gondolatokat. A fejedelem szerint, mint Kolozsvár főbírája, nemcsak bemenetelt nyitott, hanem, ami nem csekély jelentőségű volt, méltósága és uralma megszerzésében: páratlan ügyességgel és hűséggel, semmi fáradságot és szorgoskodást nem kímélt ügye előmozdításában. A főbíró még az éjjelre összehívta a Tanácsot, amelyben a fejedelem maga is megjelent. A személyes megjelenés varázsa, a Báthory család érdemei, az erdélyiek fejedelemszerte csak fokozták a hatást, amelyet a fejedelem panaszos szavai felkeltettek. Egy szívvel melléje állottak, hűségére felesküdték.

Az első vállalkozás tehát sikerült: Kolozsvár meg volt nyerve. A városban tartózkodott éppen Náprágy Demeter püspök, erdélyi kancellár is, akit Zsigmond fejedelem még ugyanez éjjel pártjára vont. Együtt aztán leveleket írtak mindenfelé, s csatlakozásra hívták fel a párthíveket.

De ugyanekkor Kolozsvárott volt a fejedelemasszony: Mária Krisztina is. Útban volt, hogy végképp elhagyja Erdélyt, ahova annyi kellemetlen emlék kötötte. Átaludta vagy talán átvirrasztotta az éjszakát, anélkül hogy ura visszajöveteléről hallott volna. A főtéren a Kakas-házban lakott, amelynek renaissance díszítései leköthették figyelmét, de most bizonyára nem érdekelték. Kora hajnal volt még, amikor a kancellár kíséretében, aki uráról mélyen hallgatott, a Farkas utcába indult, hogy elutazása előtt a jezsuiták templomában imádkozzék. Amikor odaért, a templom ajtaját zárva találta. E percben hozzálépett Kathonay Mihály főbíró

Gellényi Imre királybíró kíséretében, és ura nevében köszöntvén, kihallgatást kért annak részére.

A fejedelemasszony nem szólt semmit, de a közben kinyílt templomban feltört elfojtott keserűségének panaszhangja. Annyi megalázás, mellőzés után mi jót is várhatott? Szemei megteltek könnyel, és végül is hangos zokogásba tört ki. És amint könnyei arcán végigperegtek, mintha mindmegannyi könnye szívéből egy kis súlyt vitt volna magával, szíve megkönnyebbült, könnye felszáradt. Felülkerekedett benne a nő, az elhagyott asszony, megbocsátott, és kész volt a válasszal: fogadja a fejedelmet.

Nem sok idő telt bele, és felesége szállásán megjelent Báthory Zsigmond fejedelem karddal, buzogánnyal, mögötte fényes kísérettel. Kathonay Mihály főbíró és Gellényi Imre királybíró vezették a menetet. A fejedelemasszony az udvarig jött az ura elé. Mosolygott, mikor a fejedelem elé lépett. Úgy érezte, hogy e mosolygástól függ Erdélyországnak a töröktől való további elpártolása és a Habsburgokkal való szövetség megmaradása. Báthory Zsigmond visszahelyezése sikerült. Hozzácsatlakozott egyszerre egész Erdély. Egy kis csapat ugyan tájékozatlanságból próbált Kolozsvárott a fejedelemasszony védelmére kelni, de Kathonay főbíró ezeket is leszerelte.

Azonban a nagy lelkesülést csakhamar kiábrándulás követte. Báthory Zsigmond körülményeiben nem állott be változás, továbbra is csak állhatatlan maradt. Erdélyt átadta Báthory Endre bíborosnak, ő maga meg újból kibújdosott az országból. Hódító szándékaival most tűnt fel aztán Mihály vajda, aki Báthory Endrét legyőzte és Erdélyt hatalmába kerítette.

Urával együtt Kathonay Mihálynak is pusztulnia kellett. Az volt a bűne, hogy a fejedelmet a városba beengedte, visszahelyezésében segítséget nyújtott, és azzal vádolták, hogy Báthory Zsigmonddal utóbb is titkos összeköttetést tartott fenn. Mihály vajda katonái elfogták, szakállát szálankint tépve szét megkínozták, s miután így elégtelenítették, torkát elmetstették.

Ez lett vége a szerencsétlen főbírónak. Szereplése országos jelentőségű, mert hiszen Báthory Zsigmond fejedelem visszahelyezése nélküle, ki tudja, sikerült volna-e? Hűsége jutalmául a fejedelemtől a kérői birtokot kapta és nemességet nyert. A Kathonay család ősi címere pelikánmadárt ábrázol, amint ez zöld halmon kiterjesztett szárnnal fészekben ülve, vérével három fiókáját táplálja. Találó kifejezése Kathonay Mihály főbíró önfeláldozó hűségének, aki fejedelmét vére hullásával, utolsó leheletéig szolgálta.

Pásztortűz, Kolozsvár. 1926. 584-586.

Komáromy Andor Kolozsvári polgári konyha a XVI. század végén

Heltai Gáspár, fia a híres könyvnyomtató és írónak, 1595-ben a város sáfára volt:

„1594. december 28. Gyültek a számvevő uraim post novam electionem magistratus³ az tanácsházhoz; Bíró uram parancsolá, hogy főzsek, főztem eképpen: Hozattam kenyeret ő kegyelmeknek 10 dénár. Első tál éték káposztás hús. Ahhoz tehénhús 6 dénár, orrja 6 dénár, szalonna 6 dénár, 1 tyúk 6 dénár, káposzta 2 dénár. Második tál éték volt 3 tyúk lemóniával. Ehhez 3 tyúk 12 dénár, 4 lemónia 4 dénár, ecet két dénár.

Harmadik tál éték: sült, fajdtyúk, tehénhús pecsenye, 3 dénár, őzhús pecsenye 6 dénár, disznóhús pecsenye 6 dénár, kolbász 4 dénár, 1 tyúk 4 dénár. Ez három étékhez adtam 1 ½ lot borsot, 6 lot sáfrányt, gyömbért, szerecsendió-virágot. Kilenc tikmony sültve, ahhoz is vittük a fűszerszámot. Az tojást pedig akkor adják vala kettőt 1 dénáron, az 9 tojás 4 dénár -” [...]

„1596. január 4-ike első tál éték: tehénhús főve. Tehénhús 7 dénár, 2 tyúk városé, petrezselyem, fokhagyma 2 dénár. Második tál éték: vadhús fekete lével, ehhez vadhús 10 dénár, alma, körte, hagyma, dió, mandula, tengeri szőlő, szegfű, egy ejtel⁴ méz.

Harmadik tál: kárász édes lével; kárász városé, hozzája alma, hagyma, ecet 3 dénár. - Perc 3 dénár; alma, dió 4 dénár, gesztenye 1 font 20 dénár, szőlő én magamé. Kenyér 8 dénár, cipó 18 dénár, ürmös bor 4 ejtel 16 dénár. Én magam bora 14 ejtel 3 dénár, 42 dénár. Ezután több is volt, de én magam kértem ő kegyelmeket, hogy mulassanak, kit én fel nem tudtam.”

1590. évi feljegyzés [...]

Első tál: csuka sóba főzve; második tál: tyúk édes lére; harmadik tál: sült, ahhoz dió, sása.

Első tál: csík tormával; második tál éték: csuka törött lére, harmadik tál: tyúk és tehénhús tiszta borssal, negyedik tál: tésztanemű, azaz tolófánk.

Első tál: káposztás hús, második tál: tyúk lemóniával, harmadik tál: sült.

Első tál: viza faolajos lére; második tál: körtvély, ehhez mézet, bort, fűszert számít fel; harmadik tál: sült.

Első tál: borjúfő lábastul, második tál: rizskása tejjel, harmadik tál: sült.

1596. január 4.

Első tál: borjúfő, második tál: tehénhús lével; harmadik tál: borjúhús ispékkal (ehhez volt véve hagyma, petrezselyem, szalonna), negyedik tál: sült szegfűszeges lére (ehhez 3 fogoly-madarat, 2 tyúkot és tehénhús pecsenyét használtak fel), levéhez a fűszereken kívül bort, mézet, mazsolaszőlőt; ötödik tál éték: tolófánk.

Erdélyi Múzeum. Kolozsvár. 1902. 76-88.

³ Az előjáróság újjáválasztása után.

⁴ Icce, messzely (nyolcad).

16. századi orvosság a mirigy ellen

Mikor kél a mirigy az emberen, valamelyek nyolc óráig érnek evvel az orvossággal, elmúlik róla: Az önnön vizeletében igyék meg fehér eb ganéját, annyit, amennyi sót ember egy tyúk monyba (tojásba) tenne; ismét esetbe a tyúk szart párolja meg, és kösse rá egymás után háromszor. Mihelyt egyszer meghűle, mingyarást a másik ott legyen annyira héven, amennyire eltűrheti.

Kéziratos bejegyzés a 16. század végéről a kolozsvári református kollégium egyik orvosi könyvének elején.

Magyar Nyelv. 1939. 56. Szabó T. Attila közlése.

Filstich Lőrinc
kolozsvári királybíró címere. 1630

Jakó Zsigmond

Az otthon és művészete a XVI-XVII. századi Kolozsváron

[...] Kolozsvár az első erdélyi város, amelynek gótikus emlékanyagában legkorábban (1471) feltűntek a reneszánsz motívumok. A következő század első felében az új stílus olaszos formái lényegében már diadalmaskodtak az itteni lakosság körében elerőtlenedett gótikán, amikor a budai királyi udvar a török elől Erdélybe menekül. A gyulafehérvári püspöki palota mellett az első évtizedekben Kolozsvár, illetve a szomszédos gyalui várkastély, majd pedig a külvárosnak számító Kolozsmonostor kastélya szolgált a fejedelmi udvar otthonául. A fényes budai udvar tagjaival és az egykori főváros idemenekült kereskedő-iparos polgáraival költözött be véglegesen az új stílus a Szamos-parti városba.

A fejedelmi udvarnak, Erdély legjelentősebb fogyasztójának a gyakori itt-tartózkodása nemcsak a polgárok jólétének, hanem a város általános fejlődésének is egyik fő forrásává vált. A fejedelmek ismételt és határozottan kifejezett igényei sarkantyúzták ezt a korábban provinciális várost, hogy külsejében méltóvá legyen új szerepére; az udvar előkelőségeivel való gyakori érintkezés, együttélés pedig a polgárság tehetősebb rétegeit barátkoztatta meg a reneszánsz életformákkal. Ezek az új kapcsolatok meggyorsították azt a folyamatot, hogy a falakon belüli utcák a XVI. század második felében minden tekintetben városias külsőt öltsenek magukra, és a lakosság mezőgazdasági tevékenységének jegyei jórészt kiszoruljanak a külvárosokban lévő majorokba. Amióta Izabella királynő visszatért Erdélybe, és udvarával 1557-ben az óvári klostrom épületében rendezkedett be, egymást érték Csáki Mihály kancellár rendeletei a tanácshoz a város rendezettebbé, tisztábbá tétele érdekében. Kolozsvár ezekben az évtizedekben buzgón törekedett belenőni a „Transsilvaniae civitas primaria”, „metropolis Transsilvaniae” szerepébe. Ezzel párhuzamosan a gazdag polgárok is új, méltó köntösbe igyekeztek öltöztetni otthonukat. Kolozsvár kegyetlen megsarcolása 1601-ben, 1603-ban és 1611-ben, mely összesen 120 000 forint készpénzzel, illetve arany és ezüst értéktárggyal szegényítette az addig valóban „kincses” város polgárságát, valamint a külkereskedelmi összeköttetések fokozatos megromlása véget vetett ugyan a lendületes építkezési hullámnak, ekkorára azonban már kialakult a város reneszánsz arculata. A gótika bizonyára szerényebb magánemlékeit szinte nyomtalanul elmosta ez az építő (vagy legalább átépítő) tevékenység. A XVI. század második felének rendkívüli méretű építkezései során alakult ki a városnak egészen a XVIII. század utolsó negyedéig megőrzött reneszánsz jellege, és akkor jött létre az a kolozsvári kőfaragó iskola, amely aztán az egész erdélyi reneszánsz kőfaragásnak felülmúlhatatlan irányító központjává vált.

Ennek az emlékanyagnak napjainkig csak szerény töredéke maradt meg. Ez is elegendő azonban arra, hogy segítségével fogalmat alkothassunk magunknak a kolozsvári polgárotthonok reneszánsz szépségéről, az itteni kőfaragás olaszos indításairól és sajátos helyi zamatáról. A Wolphard-Kakas-ház meleg közvetlenséget sugárzó, sokat emlegetett zodiákus szobája, a cifrás, faragott művű ajtó- és ablakkeretek üde kővirágai ma is élénk varázsolják annak a XVI. század végi Kolozsvárnak a hangulatát, amelyről az Itáliában tanult humanista Szamosközy István állapította meg, hogy vonzóerejét egyaránt köszönheti a vidék bájosságának és épületei eleganciájának. A gazdag kolozsvári kereskedőpolgárok otthonainak kődíszzeit ugyanazok az Erdély-szerte ismert mesterek faragták, mint akik a fejedelmi udvarnak is dolgoztak. Az utcai frontot ékesítő, díszesen faragott, antikizáló ízű, hatalmas kapuk és ablakkeretek büszkén hordozták a készítettő jelvényét, címerét vagy jelmondatát. Ezek a faragványok adták meg azt a monumentalitást és eleganciát ezeknek a házaknak, hogy e viszonylag kis méretű épületekkel kapcsolatban nem érezzük túlzónak a „palotácska” kifejezést.

Az épület belsejének alaphangulatát is ezek a pompás kódíszek szabták meg. Gazdagon tagolt, nemes arányú félpilléreken nyugvó ajtókeretek között lépett a látogató az egyik szobából a másikba. A szobákban pedig kővirágos kandallók, faragott gyám- és boltzáró kövek, ablakpárkányok sugározták ugyanazt a nyílt, meleg, de mégis ünnepélyes légkört. A helyi ízlés a XVI. század második felében a korinthusi formarendszert felbontotta, a félpillérek fejezeteit virágkelyhekhez hasonlóvá alakította, és ezzel lágyabb, helyi ízt adott a szigorúbb olaszos reneszánsz formakészletnek; anélkül azonban, hogy ugyanakkor elmosta volna annak eredeti zamatát. Talán sehol sem olyan, a mai ember számára is élményszerűen bizonyítható a reneszánsz erdélyivé válása, mint ezeken a kolozsvári faragványokon. Ha más szavakkal is, de ugyanazt az új ízlést hirdetik ezek a faragványok, mint közös forrásukból ihletődött külföldi társaik. Ezek a néma kövek ugyanazokról a műveltségideálokról szólnak, mint a római feliratok után igazodó betűkkel írt, valamilyen erkölcsi és vallási tételt, életbölcsest megörökítő szövegek az ajtók szemöldökkövén vagy a kandallók párkányzatán. E kőfaragványokat a kolozsvári reneszánsz otthonművészet talán leglényegesebb elemének tarthatjuk nemcsak azért, mert legjobban ismerjük és ma is tanulmányozhatjuk őket, hanem azért is, mert kétségtelenül hozzájuk igazodott a lakás egész belső díszítése, hangulata. Nyilvánvaló, hogy „az nagiob renden valók”, azaz a Bécset, Krakkót, Velencét járó dúsgazdag kereskedő-patríciusok, módos iparosok és „az kiseded rend”-űek, azaz a szegény mesteremberek és a legszegényebb városlakók otthonai között hatalmas különbségek voltak. Az új ízlés térhódításának a nyomai azonban a XVI-XVII. század fordulóján már a legszegényebb kolozsvári házakban is megtalálhatók.

A városfalakon belüli házak többsége kőből épült, de (részben vagy egészen) fából készült épületek itt is bőven akadtak, a külvárosokban pedig ez utóbbiak és a „saroglias, gyekenies, sarbol chinalt”, azaz paticsfalú, tehát egészen falusias házak lehettek az általánosak. Az épületeket többnyire zsindellyel fedték, a külvárosokban azonban a szegény napszámosok szalmával és sással fedett házakban laktak. A cserépfedél a belvárosban is luxusnak számító ritka dolog lehetett, mert az ilyen épületet, fedele után, „cserepes ház”-nak emlegette az egész város. Például ilyen volt 1637-ben Stenczel Imre patrícus háza az Óvár és a Monostor utca szegletén. A házak közötti nagy különbségek jól tükröződnek azok árában. Például amíg Viczey Máténak a Széna utca sarkán lévő házát az osztoztató bírák 1627-ben 3 200 forintra értékelték, addig a Magyar utcában 1610-ben egy jómódú polgárházat 1400 forintra, az Óvárban viszont egy faházat 1637-ben 300 forintra becsültek. A szegényebbek házának, telkének az ára 2-300 forint körül mozgott, de például a Közép utcában 1640-ben egy házacska értéke kertetül 125 forint, egy másiké a Külsőközép utcában 1636-ban 80 forint, egy harmadiké pedig a Külsőszéna utcában 1638-ban csupán 42 forint volt. Csak összehasonlításként említjük meg, hogy Viczey Máté hagyatékának számbavételekor egyetlen gyémántos aranyfüggőt 900 forintra értékelték.

A város piacán és az abból kiinduló utcák elején lévő házak ekkor már jórészt emeletesre épültek ki. Kétemeletes ház azonban ebben az időben az egész városban nem lehetett több a jezsuiták kollégiumánál és a domonkos klostornál. Az emeletes házak tagolatlan, nyugodt homlokzatát csak az ablakok, kapuk és ajtók faragott kőkeretei díszítették. Az utca felől a földszinten üzlethelyiség, műhely, az emeleten általában két szoba helyezkedett el. Többnyire ezek egyike volt a leggazdagabban díszített, legünnepélyesebb palota. Az udvarba benyúló szárny földszintjét - amint többek között a Wolphard-Kakas-ház példája is mutatja - részben szintén lakószobák foglalták el. Az emelet udvari részén levő fa- vagy kőoszlopos folyosókra már ebből az időből éppen úgy maradtak adatok, mint az úgynevezett „lábas házak”-ra vonatkozóan. A földszinti helyiségek általában boltozottak voltak, az emeletiek már csak ritkábban, jóllehet az emeleti boltozás a reneszánsz Kolozsváron jóval gyakoribbnak látszik, mint Erdély többi városában. Úgy tűnik, hogy a könnyen díszíthető gerendás mennyezetet a

módosabb polgárok is kedvelték. A gerendákat faragással ékesítették, bibliai vagy humanista ízlésű jelmondatokat véstek rájuk, a kazettás mennyezetet pedig virágokkal „kicifrázták”, azaz kifestették. Például a városháza tanácstermének egyik gerendáján 1603-ban ez a felirat állott: „Omne Regnum in se divisum desolabitur.” A lakóházak festett mennyezetét a szent-benedeki várkastély vagy a falusi protestáns templomok virághímes kazettáinak mintájára kell elképzelni. Erre utal különben a kolozsvári asztaloscéh jegyzőkönyvében látható „olasz korsós” virágminta is, amely minden bizonnyal az Istvándi Bálint nevű jómódú polgár részére 1650-ben felvállalt mennyezethez készült vázlatnak tekinthető.

*

Az otthonbelsők ünnepélyes, de mégis meleg és derűs hangulatát az úgynevezett „házöltözet”-tel tették teljesebbé. A meszelt felületek egyhangúságát ugyanis nem annyira festéssel, mint inkább a falak „felöltöztetése” által igyekeztek enyhíteni. Ez a „felöltöztetés” a szegényebbeknél esetleg csupán zöldre vagy feketére festett fogasokkal, illetve festett deszkáknak a (bizonyára a lócák fölé való) felszegezése által történt. Például Gombkötő Istvánné hagyatékának felosztása során megemlítik, hogy az özvegy a ház díszének kiegészítéséül ura halála után két kárpitot és „ket vÿ zeold dezkat zegezett... az falra”. Az általános díszítőanyag azonban még a kevésbé tehetőseknél is a kárpit, a középrétegektől kezdve felfelé pedig a szőnyeg és a kárpit volt. Mindkettő meglehetősen nagy számban és változatos minőségben fordult elő a kolozsvári polgárok otthonában. A hagyatéki leltárak szűkszavú feljegyzései általában kevés támpontot nyújtanak az említett kárpit vagy szőnyeg minőségének pontos meghatározásához, arra azonban mégis alkalmasak, hogy belőlük, analógiák segítségével, képet alkothassunk magunknak az egykori kolozsvári otthonok e régen és nyomtalanul elpusztult díszeiről.

Az írásos források által emlegetett kárpitok közül a legolcsóbbak az úgynevezett „nyredekes” kárpitok voltak. Nagy számuk és a velük kapcsolatosan használt „apró”, „hitvány” jelzők is utalnak igénytelenebb, egyszerű voltukra. Minőségük közelebbi meghatározását elősegítő adatok hiányában ezzel a kárpitfajttával kapcsolatosan csak feltevések kockáztathatók meg. A „nyiredék” szó jelentése alapján föltehető, hogy a mai rongyszőnyegekhez hasonlóan szövethulladékokból készülhettek ezek a hihetőleg tarka kárpitok. Lehetséges azonban az is, hogy a posztónyírás hulladékgyapjából készített szörkárpitok voltak. Mindenesetre feltűnő, hogy a „nyiredékes” és a „szörkárpit” elnevezés a hagyatéki leltárakban együttesen nem fordul elő. A XVI. század végi összeírások csak „nyiredékes”, a következő századiak pedig csak „szörkárpitokat” emlegetnek. Úgy gondoljuk, hogy ezek a darabok, akármiből készítették is őket, általában a többször emlegetett helyi „karpitchinalo” és „karpitos” mesterek műhelyéből kerültek ki. Nem importcikkek tehát, mint a kárpitok többsége, de nem is közönséges háziipari termékek. Szépségük, hihetőleg, színgazdagságukban rejlett.

Említenek a források „szekely karpit”-okat is. Ezek minden bizonnyal az egyébként „festékes”-nek hívott szekely szőnyegekkel azonosíthatók. Tudjuk, hogy a festékeseknek, éppen a korai adatok bizonyága szerint, volt egy kárpitszerűen szőtt fajtája is.

A kolozsvári lakásokat díszítő kárpitok zöme a külföldet járó kalmárok útján került be, mégpedig elsősorban Bécsből. A Béccsel való állandó és szoros kapcsolatok alapján feltételezhető, hogy a kolozsvári kárpitdivat lényegében egészen a XVII. század közepéig lépést tartott a külföldivel. Sajnos a leltároozók nagyon kevés szót vesztegettek a kárpitokra. Többnyire csak származási helyüket jegyezték fel, egy-egy semmitmondó szép, jó, viselt, szakadozott jelző kíséretében. Azért így is megtudunk annyit, hogy az itt használt bécsi kárpitok között a legolcsóbbak a zöld színűek voltak. A drágább bécsi kárpitok között említenek „tarka”, „lovass”, „királyos veres posztos”, tehát lovas jelenetet, illetve királyokat ábrázoló darabokat. Ez az utóbbi kárpit két azonos méretű darabból állott. A bécsi kárpitok

tömegéhez viszonyítva kivételesnek mondható a „noremberg” azaz nürnbergi, és az „olasz”, hihetőleg velencei kárpitok használata. A lengyelországi textilárak nagy divatját mutatja, hogy a kárpitok között is találni ott készült vagy legalábbis ott vásárolt darabokat. Az olcsóbb lengyelországi darabok közé tartoztak a „krakaj sikos kárpit”-ok, míg a szebb kivitelűeket az a „falra walo Lengyel orszagi lovas kárpit” képviselhette, amely Palástos Zsófia „elseo haz”-át díszítette. A hagyatékokban aránylag ritkán fordulnak elő török kárpitok. Divatjuk - úgy látszik - a XVII. század második negyedétől számítható, és a török művelődési hatások erősödésével kapcsolatos.

A kolozsvári kárpitokra vonatkozó meglehetősen sok adat közül a szörkárpiton kívül csak kettő akad olyan, mely több-kevesebb valószínűséggel a helyi „képírók” munkájának volna tekinthető. Az egyik az az „aranyos kárpit”, amely Abruji alias Zabo János szerényebb hagyatékában szerepel. Egy forint ötven dénárnyi becsértéke mutatja, hogy ez a kárpit csak szerény utánzata lehetett a legdrágábbak közé tartozó külföldi aranykárpitoknak. Kolozsvári munkának véljük azt a „vazonra borított, ... írot madarakkal, vadakkal” díszített kárpitot is, amelyet az osztóztató bírák Ifjú Salátieľ holmija között találtak. E megfigyelésünk viszont, ha valóban helytállóan bizonyulna, egyben azt is jelentené, hogy a kolozsvári polgárok a tetszetősebb, divatosabb, külföldi kárpitokat látták szívesebben otthonaikban, a helyi kárpitosok és képírók munkáinak vásárlóközönsége pedig főként a vidéki nemesség köréből került ki. Abból, hogy a leltározók a kárpitokon látható ábrázolásokról ritkán tesznek említést, talán szabad arra következtetni, hogy a kolozsvári kárpitok nagy többsége nem lehetett képes kárpit, hanem inkább nehéz díszanyag, selyem, brokát és bársony, hímzett díszű szövet, úgy, amint az Magyarországon általában szokásos volt. E mellett szól az is, hogy Kolozsvárt a kárpitanyagot singszámra mérték, s hogy a darabok becsértéke is elmarad az egyéb érték-tárgyaké mellett. Az itteni polgárok birtokában lévő (természetesen már használt) kárpitokat az osztóztató bírák 1-12 forint között értékelték. Az átlagos becsérték azonban 1-2 forint volt. A tulajdonos vagyoni helyzetétől függően egy-egy polgári otthon kárpitállománya a XVI-XVII. század fordulóján 5-20 darab között mozgott.

Összefoglalóan megállapíthatjuk tehát, hogy a kolozsvári polgárok, a felső-magyarországi városok lakóinál nagyobb mértékben, felhasználták a kárpitok nyújtotta lehetőségeket otthonuk színesebbé, barátságosabbá tételére, igazodtak a kor divatjához, a nemesség zöménél igényesebb ízlésűek voltak, anélkül azonban, hogy e tekintetben különösebb fényűzést fejtettek volna ki.

Amíg az üde, színes kárpitokkal otthonaiknak a melegséget, a derűt adták meg a kolozsváriak, a szőnyeget a pompakedv és az ünnepélyesség kifejezésére szánták. A szőnyeg használata a török világgal élénk gazdasági kapcsolatokat tartó erdélyi városokban általános volt, és Kolozsvár ebben a tekintetben sem maradt el a többiek mögött. Egy-két szőnyeg szinte minden polgárházban akadt, öt-hatnál több azonban a legmódosabbaknál is csak egészen ritkán. A tehetőséget ugyanis nem a darabszám, hanem a szőnyeg nagysága fejezte ki. A többi berendezési tárgy becsértékével egybevetve úgy látszik, hogy a szőnyegek a lakások legtöbbször tartott darabjai közé tartoztak. A használt, gyakran kopott és szakadozott szőnyegetek ugyanis az osztóztató bírák 5-32 forint közötti értékben vették fel a hagyatéki leltárakba. A szőnyegek kedvelését mutatja, hogy a XVII. század derekáig a kalmároknál mindig nagy számban volt eladó szőnyeg, és a város is a tekintélyesebb polgárok menyegzőjének alkalmából leggyakrabban szőnyeget adott, vagy amint akkoriban mondták, „mutatott fel ajándéknak”. A szőnyegek általános divatja teszi érthetővé a város 1603. évi statútumának azt az előírását, hogy a hagyaték felosztásakor az özvegy „az asztalra szőnyeget tegyen, arra egy abroszt tericzen”, és arra rakja ki a felosztandó tárgyakat.

Az egykorú elnevezések alapján ma már több-kevesebb bizonyossággal megállapítható, hogy a leltárak feljegyzései milyen szőnyegfajtákra vonatkoznak. Ha a veres, sárga, fehér, babos

jelzők önmagukban még nem is árulnak el sokat az illető darab felől, az alább idézendő egyéb adatok és mindaz, amit a XVI-XVII. században Erdélyben használt szőnyegekről általában tudunk, egyaránt a mellett szólnak, hogy ezek mögött az elnevezések mögött elsősorban kizsiai eredetű török szőnyeget, az úgynevezett erdélyi szőnyeget is magukba foglaló usakszőnyegek valamelyik változatát kell keresni. Míg a XVI. század végi leltárak a szőnyeg alapszínén (vörös, fehér) kívül más adatot nem tartalmaznak, a későbbiek már valamivel több felvilágosítással szolgálnak. A fehér szőnyegek között ugyanis voltak „feyr czyokas”, „feyr chyepegetet”, „feyer szeoniegh feketen chyepegetet”, „feier babos” és „feier skarlat” szőnyegek. Ezek nevüket a középmező alapszínétől, illetve egyes stilizált motívumaitól nyerték. A csókás szőnyeget hihetőleg az úgynevezett fehér-usak vagy madaras darabokkal azonosíthatjuk. A kolozsvári ember tehát már annak idején éppen úgy madárnak nézte a szőnyegek tükrében lévő romboid idomú, egyébként növényi eredetű dekorációt, mint ahogyan a modern szakirodalom is erre a jellegzetességre utal a madaras elnevezéssel. A csepegetett és a babos fehér szőnyegek viszont a fehér-usakkal rokon golyós szőnyegekkel vehetők azonosaknak. A Kolozsváron egykor használatos elnevezés ezeknek a meglehetősen ritka, népies ízű szőnyegeknek arra a jellegzetességére utal, hogy belső tükrüket feketekává színű golyócskák (tehát babok) díszítik.

A sárga elnevezés sem alapulhat pontatlan színmeghatározáson, mert a leltározó ugyanazon a hagyatékon belül is határozott különbséget tesz a fehér és a sárga szőnyegek között. A veres szőnyegekről csupán annyi állapítható meg, hogy akadtak köztük „scarlat” és „veres barsonj szeonyegh”-ek is. E veres szőnyegek között gyakoriak voltak a „nagy eöreögh... falhoz ualo” darabok, bár ritkábban „feyr zwniegh”-et is tettek a falra. A sárga szőnyegek az irodalomban arabeszkes néven emlegetett és Erdélyben egykor rendkívül kedvelt, az usakkal némileg rokon darabok lehettek. Hihetőleg a veres szőnyegek is ugyanilyen fajták voltak. Az arabeszkes szőnyegnek ugyanis vagy az alapja sárga és a mintázata vörös, vagy pedig vörös alapon sárga minták díszítik.

Ami a szőnyegek elhelyezését illeti, a kisebb darabokat bútorokra, többnyire asztalokra terítették, hogy azokat díszesebbé tegyék, vagy pedig karszékekre rakták, hogy puhább, kényelmesebb ülés essék rajtuk. Olykor az öblös ablakmélyedéseket bélelték ki velük, részint ékesítés, részint pedig a hideg levegő beáramlásának megakadályozása céljából. Ezeknek a gazdagon díszített, baluszterekkel osztott ablakfülkéknek a meghitt, családi hangulatáról hű képet adnak Pákei Lajosnak a Püspöky házban készített vázlatai. A csendes félrevonulást biztosító bemélyedés két oldalán padka vagy más ülőalkalmatosság volt, melyet szőnyeggel leborítva használtak. A lakásoknak ezeken az erősebben megvilágított pontjain különösen jól érvényesülhettek a keleti szőnyegek eleven színei. A nagyobb darabokat a falakra szegezték fel, bizonyára léckeretre feszítve. Hasonlóképpen jártak el a kárpitokkal is. Ezeket sem akasztották, hanem szegezték a falakra. Néha kárpitokkal is leterítették a bútorokat.

A festetlen vagy egyszínűre festett bútorokat azonban nemcsak szőnyegekkel és kárpitokkal, hanem külön erre a célra készült fedelekkel is igyekeztek élénkíteni. A padszékekre „padfedél” került, és a nyoszolyákat is ezekhez hasonló anyagú terítőkkal borították le. A padfedelek a módosabb polgárok házában singszámra állottak, és többségükben szintén külföldről hozott finom kelmék voltak. Lehetséges, hogy a készítési hely nélkül emlegetett fedelek itthoni kézmunkának tekinthetők. Továbbá belföldi készítményeknek vehetők a szegényebb házakban az asztalok leterítésére használt „szőrfedel”-ek. A gazdagabbak brassói, magyarországi és bécsi fedelekkel díszítették lakásukat. A brassói fedelek vagy török földről importált készáruk, vagy pedig onnan hozott anyagból Brassóban készített portékák lehettek. Ezeknek a fedeleknek az anyaga ugyanis általában selyem volt. Finom minőségüket különben áruk is mutatja. Például 1615-ben az osztóztató bírák egyetlen brassói selyem fedelet két forintba becsülték. Még fényűzőbbek lehettek a magyarországi fedelek, amelyekről csak

annyit sikerült megállapítani, hogy gyöngyökkel voltak díszítve. 1589-ben egyetlen ilyen darabot öt forintra értékelték. A három említett fajta közül Kolozsvárt a legkedveltebbeknek a bécsi fedelek látszanak. Ezek minősége igen változatos lehetett. Egy darab ilyen fedél ára három forint körül mozgott.

A szobák díszítését képek és domborművek egészítették ki. Használatuk eleinte, minden jel szerint, csupán a patriciatus körében lehetett általános, divatjuk azonban a XVII. század elején már terjed a középrétegek otthonaiban is. A képek többsége ókori tárgyú, de akadnak köztük bőven bibliai történeteket ábrázoló darabok. Az apostolok és a római császárok vegyesen sorakozó képei a kolozsvári házak falán azt a vulgarizálódott humanizmussal átítatott művelődést jelképezik, amely az itteni polgárság sajátja volt a XVI-XVII. század fordulóján.

Baráth (Münich) Sebestyén és Viczey Anna hagyatékának felosztásakor „az elseo hazban negy eoregh kep”-et találtak. Rendkívüliségük mellett szól, hogy az összeírók tárgyukat is megnevezik. „Az egyyk Mater terra az Newe, az masik aratasrol valo kep, az harmadik Europa, az negyedik Dea florum.” Ezeken kívül volt még a házban kilenc „keopezzerew kep”. Ezek már Kolozsvárt megszokott ábrázolások lehettek. Hasonlóképpen a kor ízlésének hódolt Stenczel Imre is, akinek hagyatékában tizenkét „vy, szep, Ramaban foglalt velenczey Sibilla kepek”-et írtak össze. A legváltozatosabb és a kor kolozsvári polgárának ízlését leghívebben tükröző a dúsgazdag Viczey Máté képanyaga lehetett. Lakását a következő „ramaba czinalt” képek díszítették: „Szent Mathe Euangelista kepe, Szent Mattias Apostol kepe, Szent Thamas Apostol kepe, Susanna kepe, Charitas kepe nagy eoregh, Titus Vaespasianus kepe, Maximilianus kepe, Nero cziaszar kepe, Philep Apostol kepe, Chaius Caligula kepe, Octavianus Augusztus kepe, Domitianus cziaszar kepe, Mausoleum kepe, Simon Apostol kepe, Bertalan Apostol kepe, Tiberius cziaszar kepe, Ferdinandus cziaszare, Aulus Vitellius imperator, Az pharos kepe, Murus Babilonis.” Viczey otthonának azonban a legkülönlegesebb díszei azok a „kilenc remek, gypszeol eonteot tablak” lehettek, amelyek az osztoztató bírákból is kicsalták a remek jelzőt. Viczey képei azt is elárulják, hogy bár az apostolok és a római császárok arcképei lehettek a legkedveltebbek az itteni polgárok körében, az újabb magyar királyok portréi és allegorikus képek mellett Zsuzsánna és a vének ismert históriájához hasonló világias műalkotások szintén otthont találhattak házaikban. Jóllehet a hagyatéki leltárakban általában nem jegyezték fel, hogy a kép mit ábrázol, mégis a szórványos adatok biztonsága szerint az ilyeneknek a tárgya is az említett témakörökből való lehetett. Például Urbeger Gergelyné lakását egyetlen „ramas Kleopatra kep” ékesítette. Nagy Szabó Ferencnél „Thadeus apostol” értékes képén kívül több ilyen tárgy nem volt. Balásfi Bálint és Nyirő Ötvös János hagyatékában viszont két kép, „egy keopezszerw”, valamint „Joseph és pharaho historiaia” fordul elő.

Mindezek után felmerül a kérdés, hogy milyen technikával is készülhettek ezek a képek. A többségük, a közelebről meg sem nevezett középszerű képek zöme minden valószínűség szerint fa- vagy rézmetszet lehetett. Például ilyennek tekinthető az említett Kleopátra-ábrázolás, amelyet az osztoztatók rájárával együtt sem becsültek többre 80 dénárnál, vagy a Baráth-Viczey-hagyaték idézett kilenc középszerű képe, amelyet együttesen nyolc forintra értékelték. A gyakorlati érzékű osztoztató bírák nem sokra tarthatták az önmagukban anyagi értéket alig képviselő papírlapokat. Különböző ez a szemlélet nyilvánul meg Herczegh István hagyatékának összeírói részéről is, amikor a képeket is leltározták: „Harom kepp... chak papyrassos.” Ezeken a csak papirosos metszeteken kívül azonban feltétlenül voltak a kolozsvári patríciusoknak olajfestményei is. Például ilyeneknek vehetjük a Baráth-Viczey-hagyatékban részletesen leírt négy képet, amelyeket nem csupán nagy méretük, hanem különleges becsük és szépségük miatt is értékelhettek 16 forintra, tehát feltűnően magasra. De szintén festménynek kell tartanunk a szegényebb rendű Nagy Szabó Ferenc Tadeus apostolát, mert különben a leltározók nem becsülték volna három forintra. Nyilvánvaló, hogy ezek csak

a nagyméretű vásznakat értékelték a komoly pénzt jelentő kárpitokkal és török szőnyegekkel azonos kulcs szerint. Ezek a képek, akár metszetek, akár pedig festmények voltak, az otthon korszerű pompáját fokozó egyéb berendezési tárgyakkal együtt külföldről kerülhettek ide, amint ez Stenczel Imre velencei Sibilla-képei esetében bizonyítható is. A műtárgyaknak azonban ez az újabb csoportja nemcsak gazdái és baráti körük ízlését formálta, hanem feltétlenül hatott a helyi képírókra, mintául szolgálhatott nekik, nevelhette őket a korszerű művészi stílusra. Az idő a kolozsvári reneszánsz életnek ezeket az emlékeit is nyomtalanul elpusztította. Művészetkutatásunknak azonban a helyi művészi élet vizsgálata során komolyan kell számolnia azzal a formáló erővel, amelyet ennek a nyilvánvalóan Olasz- és Németországból származó képanyagnak itteni jelenléte mesterre és megrendelőre egyaránt gyakorolhatott.

*

Az ilyen pompázóan „felöltöztetett” polgárotthonoknak a bútorzata is a kor színvonalán álló reneszánsz ízlés térhódításáról tanúskodik. Persze a kényelemhez és a bútortat differenciált-ságához szokott mai ember előtt kezdetlegesnek tetszhetik a XVI-XVII. századbeli kolozsvári lakóházak berendezése. A reneszánsz által az itteni otthonkultúrában meghonosított újítások helyes értékeléséhez azonban nyilvánvalóan nem a mával, hanem a feudalizmus korábbi és későbbi századaival való egybevetés által juthatunk el. A várak és kastélyok egykorú leltárainak adatai éppen úgy, mint Ujfalvy Sándornak a XVIII. század végi erdélyi köznemesi otthonokról rajzolt pompás képe bárkit meggyőzhetnek arról, hogy a „kincses város” bemutatásra kerülő XVI-XVII. századi lakásművészete sem méltatlan ahhoz a vezető szerephez, amelyet a kutatás az erdélyi reneszánsz történetében Kolozsvárnak tulajdonít.

A kolozsvári lakószobák bútortatát is - a kor szokásának megfelelően - többnyire ládák, asztalok, ülő- és fekvőalkalmatosságok alkották. Mindegyik bútortfajtának több változatát emlegetik a források. Bútortörténetünk - sajnos - az egykorú elnevezések közül nem egynek az értelmezésével és azonosításával még adós. Ezért nem minden esetben állapítható meg egészen pontosan, hogy az eltérő név milyen változatot takar. A kolozsvári polgárházakban a közönséges ládák mellett találni „zekreny lada”-t és „lada zekreny”-t, „labas zekren lada”-t, „fekkeő zaros lada”-t, „szekelj szekrini”-t, „fekkeő lada”-t, „fekkeő labas lada”-t, „oldalas lada”-t, „fűas lada”-t, „eskatulyas lada”-t és különféle díszes ládikákat. A szekrényládákra, illetve ládaszekrényekre utaló adatok valószínűleg az ácsolt ládának arra a változatára vonatkoztathatók, amelyből majd később kinőtt a mai szekrény. A fias és iskatulyás ládák viszont hihetőleg a későbbi levelesszekrények és fiókos almáriumok elődjai lehettek. A székelj szekrény vagy az oldalas láda sajátosságait azonban már nem ismerjük. Az előbbi minden bizonnyal a székelőföldi népi bútorok modorában festett és díszített lehetett. Hasonlóképpen a fekvő ládák névadó jellegzetességét is nehéz elképzelni. Az elnevezés nem utalhat egyszerűen az aljdeszkáján fekvő bútordarabra, minthogy lábas változata szintén ismeretes. Talán inkább arra kell gondolni, hogy ezek a ládák, ellentétben a függőleges irányban növekvő szekrényládákkal, vízszintes irányban lehettek terjedelmesebbek. Ebben az esetben a máshol hosszú szekrény néven emlegetett bútordarabbal lennének azonosíthatók. Előfordul „negy zegeo lada” is.

E ládák, kivitelezésüket tekintve, függetlenül alakjuktól, lehettek egy színre festettek, hímesek vagy iratosak, tehát virágdíszesek, rakottak, azaz berakásosak vagy intarziások, és gyantárok, azaz fényezettek. Az egyszínűek között általánosabbak a zöldre, feketére, fehérre festettek, de előfordul „zöld és sárgával festett” láda is. A hímes ládák virágmotívumai felől csupán egyetlen 1587. évi adat tájékoztat, mely egy „rosas” szekrényláda emlékét tartotta fenn számunkra.

A gazdagoknál nagyon gyakoriak a rakott ládák, melyeknek vagy csak a mellső lapját díszítették intarziával, vagy pedig a tetejét és oldalait is. A berakásos ládák között a legmódosabb

kivitelezésük a „fodor faval borított”-ak voltak. Ezeknek hihetőleg az oldallapjait díszítették intarziával, míg a tetejüket szép habos (azaz fodor) falemezekkel borították be. A ládáknak bőrrel való bevonására, fémlapocskákkal, virágdíszekkel való kiverésére, tehát arra a díszítési modorra vonatkozólag, amelynek egyik szép, de késői emlékét éppen ebben a kötetben mutatja be Balogh Jolán, a XVII. század közepéig terjedő időből kolozsvári adatokat nem ismerünk.

A ládákat - beleértve a szekrényládákat is - zárral vagy lakattal tették biztonságossá. Könnyebb mozgatásuk céljából a két keskenyebb oldalra gyakran vasfogantyúkat szereltek. E bútordarabok mérete egy és két sing között váltakozott. Általánosabbaknak a másfél és kétsinges méretűek tűnnek, bár emlegetnek ezeken kívül hosszú ládákat is. Becsértékük, a kivitel minőségétől függően, nagyon változó volt. A leggyakoribb típusokat az osztóztató bírák egy-másfél-két forintra szokták értékelni, de például egyaránt maradt adat 15 dénárra becsült székelő szekrényről és tízforintos rakott ládáról.

A ládák azt a célt szolgálták, mint ma a szekrények és a fiókos bútordarabok. Mindenféle ruhaneműt, értéktárgyat, iratokat és könyveket tartottak bennük. A használatban lévő ruhaneműeket azonban a nagyszámú fali fogasokra akasztották. A leveleket a fias láda oldalt lévő „fiában”, az arany-ezüst edényeket, ékszereket és a készpénzt nehéz, vasalt, olykor kovácsoltvas ládákban, az apróbb ékszereket kisebb eskatulyás ládikákban őrizték; ez utóbbiakat többnyire egy nagyobb ládába zárták be. Voltak azonban finom kivitelű apróbb ládácskák is, amelyeket az ünneplő szoba asztalára vagy más bútordarab tetejére helyezve, elsősorban dísz tárgyaknak tekintettek. Például ilyen volt az a Nyíró Ötvös János hagyatékában szereplő „kis cifrás aranyas lada, homoru az fedele”, melyet 1630-ban két forintra becsültek. A lakás díszét az íróalkalmatosságok tartására való kicsi kalamárisládákkal is fokozták. Gondos kivitelüket mutatja, hogy értékük szintén két forint körül mozgott. Említenek a leltárak egy „Borsoló kalamáris (!) modw lada”-t. Ugyanebbe a csoportba sorolandók az asszonyok varrókészletét tartó ládácskák, melyeknek kivitelezése felől Dési Ötvös Jánosné hagyatéka tájékoztat. Itt szerepel egy „varro lada vy szabasu, szeold posztos”.

Hasonlóképpen nélkülözhetetlen bútordarabok voltak az asztalok. Ezeknek „ladas” és „ladatlan”, „gyalog” és „fel zeres” típusát emlegetik a hagyatéki leltárak. Régebbi divatúnak a gótikus korban is elterjedt ladas asztal tekinthető. Az ilyen asztalok ismét lehetnek zárasak vagy záratlanok. Az előbbieknél az egyébként sínen csúszatható fedőlapot a zár nyelvével rögzítették az asztal „ládája” felett. Az ilyen bútorokat az osztóztató bírák két és fél forinttól négy forintig értékelték. Nemcsak azért, mert egy kisebb ládával felérő biztos tárolóhely volt ez is, hanem mert az asztal „ládája”-nak oldalait szép, lapos faragásokkal díszítették, és a lapját is igyekeztek minél szebben kidolgoztatni. A kolozsvári ízlésre jellemzően rávilágít a néhai Szabó Lénárd hagyatékával kapcsolatos alábbi feljegyzés: „Vagion három zaaros aztalok. Egiknek fodor fa az fedele, masiknak fekete giontaros, az cziak feyer.” A legértékesebbnek tehát az asztal esetében is a habos (fehér) fával beborított lapút tekintették. A záratlan ladas asztalban bizonyára az asztalneműeket és más előljáró tárgyakat tartották.

A ladas asztal már átmenet az újabb, egyszerűbb, legfeljebb fiókos asztal felé. Kivitelezése is egyszerűbb. Ezért becsülhettek egy ilyen asztalt 1629-ben csupán 75 dénárra. A gyalog asztal alacsonyabb lábú, talán műhelybeli munkaasztal lehetett. Még bizonytalanabb, hogy mit neveztek „fel zeres” vagy „fel zerw” asztalnak. Hihetőleg olyan kétlábú lapok voltak ezek, amilyenekkel vendégség idején mindkét irányban kiegészíteni szokták az asztalt. Ezeknek az értéke általában egy forint. Természetesen a kolozsvári házakban is gyakran előfordulnak „paraszt” asztalok. Ezeknek az értékét 80 dénár körül állapították meg. Az ebédlőasztal helye általában valamelyik sarok, de ezenkívül még más asztal is volt a szobában.

A zsúfoltságtól mentes, levegős kolozsvári otthonbelsők leggyakoribb bútordarabjai közé tartoztak a különböző ülőalkalmatosságok. Még ekkor is általánosan elterjedtek a terpesz-

lábakra fektetett, deszkából készült (úgy látszik, hátas és hátatlan), lócaszerű padszékek. Ezeket - mint már említettük - padfedelekkkel, szőnyegekkel, párnákkal igyekeztek kényelmesebbé tenni. Adataink „fal melle ualo”, „asztal keörl ualó”, „roeuid” padszékekről szólnak. Kidolgozásukat tekintve zöldre festettek és gyantárosak, vagy parasztok és fejérek, azaz festetlenek voltak. Áruk méreteiktől változóan 10-50 dénár között mozgott. A padokkal szemben az új idők divatját a változatos kivitelű karszékek képviselték a kolozsvári otthonokban. A kétfajta ülőbútorzat között a többüléses karszékek, az úgynevezett hosszú székek alkották az átmenetet. Például 1633-ban Mathes Hann hagyatékában említenek egy 50 dénárba becsült „ket embernek valo festekes” karszéket.

A reneszánsz ízlés térhódításának vizsgálata szempontjából különösen becsesek azok az adatok, amelyek egészen világosan utalnak az ülőbútorzat terén bekövetkezett változásokra. A paraszt és fejér, tarka vagy „zeoldeon festett” karszékek mellett a hagyatéki leltárak gyakran emlegetnek „fodor papirasos... olaz korsós”, „zeöld, olasz korsós”, „zeoldeon festett zekfeoues... olaz korsós”, „papirosos, olosz orsos” (!) karszékeket. Uzdi Gergely szűcsmester feleségének az ingóságai között 1618-ban „egj himes karzek oloz korsoual”, az Urbeger Gergelynéi között pedig „egj rostelj os karzek” is előfordul. Minthogy a rostélyos és olasz orsós elnevezés minden valószínűség szerint ugyanazt az orsós esztergályozású, baluszteres vázú karszék típust jelöli, a felsorolt változatok mind az olasz reneszánsz ülőbútor, illetve formakészlet erős kolozsvári divatja mellett tanúskodnak. Ezek az elnevezések vitathatatlanul teszik az olasz hatást: a vázából kinövő stilizált virágcsomó (az ún. olasz korsó) motívuma viszont éppen olyan közismert eleme a reneszánsz formakincsnek, mint a baluszteres megoldás a reneszánsz bútorművességnek. E motívum rendkívüli kedveltségéről tanúskodik, hogy az olasz korsó még a XVIII. század végén is egyik fontos eleme a kolozsvári díszítőművészetnek. Az olasz reneszánsz hatás helyivé alakulására utal a (hihetőleg faragott) him és az olasz korsó, illetve az olasz korsó és a szegfű együttes alkalmazása a karszékek hátán.

Különleges megoldásnak, de szintén az új idők divatjának látszik a karszék lapjának fodor papirossal való beborítása. Feltételezésünk szerint ez a megoldás a kezdődő kárpitozásnak egy sajátos változata lehetett ugyan, de egyelőre még inkább a díszítés, mint a kényelem céljait szolgálhatta. Amiként szokásban volt a karszékeket selyemmel, bársonnyal, bőrral borítani, ugyanúgy vonatták be karszékeik ülőlapját a kolozsvári polgárok az általuk különösen kedvelt drága bútorfák „habosságát” utánozó „fodor” papírral. Természetesen az ilyen „papirosos” karszékeket is (olykor bőr-) párnákkal és szőnyegekkel igyekeztek kényelmesebbé tenni. A fentebb elősorolt karszékeket 50-75 dénárral vették fel a hagyatéki leltárakba.

A reneszánsz bútorművesség alakította ki és terjesztette el mindenfelé a töltött, kényelmes ülőalkalmatosságokat. Bár ezek nagyobb mértékben a legelőkelőbb társadalmi rétegek között is csupán a XVII. század második fele óta honosodtak meg németalföldi hatásra, szórványos használatuk Kolozsvárt már egy fél századdal korábban kimutatható. Magas, egyenes hátú, de a régebbieknél alacsonyabb lábú, kárpitozott „secel” (selye, zsölye) szék előfordul a dúsgazdag Baráth (Münich) Sebestyén 1596-ban és Viczey Máté 1627-ben felvett hagyatéki leltárában éppen úgy, mint az 1634-ben elhunyt középrendű Scheorl Mihályné Palástos Zsófia holmija között. Egy-egy ilyen széket az osztóztató bírák általában egy forintra értékelték. A polgári kényelemnek ez a divatos vívmánya tehát viszonylag korán eljutott a módosabb kolozsvári otthonokba, mégpedig az elnevezésből sejtetően német (bécsi?) közvetítéssel, általánosan használttá azonban a város „kincses” korszakában sem vált. A legkedveltebb ülőbútorok Kolozsvárt az olaszos díszítésű karszékek maradtak; itt a vizsgált korszakban a magyaros típusként emlegetett támasztószékek divatja nem mutatható ki.

Fekvőhelyekül a polgárság zöme továbbra is az egyszerű „nyoszolya”-kat használta, de a tehetősebbek házaiban már ott találjuk az új divatú „ágy”-akat is. Az ezekhez mintául

szolgáló, szinte fényűzően pompás első darabokat a kolozsvári patríciusok is, akárcsak a főurak, drága pénzen messze idegenből hozatták.

A régimódi nyoszolyák általában „zeolden festet”-tek, feketék vagy „feier es paraszt”-ok voltak. Becsértékük 16 dénár és másfél forint között mozgott. Az új ágytípus emlékét fenntartó gyér adatok is módot nyújtanak annak érzékeltetésére, hogy a XVII. század elején Kolozsvárott az ágyak már hányféle díszes változata terjedt el. Az ilyen bútorok legkorábbi említése Baráth (Münich) Sebestyén hagyatékából való. Neki négy nyoszolyája volt a lakásban. Ezeknek „ketty hímes, az egyknek gombochkak rayta aranyasok, az masik rakot az fejetewl”. Ugyanennek a típusnak a változata Stenczel Imrének az a nyoszolyája, amelyik „az agj feoteol rakot, gombos, az labaj geombeljegek, gjontaros”. Szabó Lénárd szerényebb örökségében három nyoszolyát (helyesebben ágyat) vettek számba, melyeknek „az ketty faragasos és festet, a harmadik feier es paraszt”. Az ilyen gazdagon díszített, de mennyezet nélküli ágyak látszanak elterjedtebb és egyben korábbi típusnak is Kolozsvárt. Az általánosan dívó virágdíszes festésen (hím) és berakáson kívül előforduló aranyos gombocskák és az esztergályozott olasz lábak alkalmazása azonban mutatja, hogy ezeket a különben csak egyhárom forintra értékelt bútordarabokat szintén reneszánsz és főként olasz minták után, de itt helyben készítették.

Még az ilyen fekvőhelyeknél is méltóbban képviselték a reneszánsz pompát a kolozsvári otthonokban a mennyezetes ágyak. Használatuk - úgy látszik, hogy német (bécsi?) közvetítéssel - már a XVI. század végén szintén elterjedt, de rendkívüli drágaságuk következtében csak a leggazdagabb polgárok körében honosodhatott meg. Ilyen mennyezetes fekvőhelye volt például a patrícius családból származó Mihály deáknak, a tudós városi nótáriusnak, vagy a nagy tekintélyű Viczey Máténak. Stenczel Imréről is tudjuk, hogy Németországból hozatott magának remekbe készült ágyat. Az ilyen ágyaknak a négy sarkából faragott vagy esztergályozott oszlopok emelkedtek ki, és ezek tartották a kárpitból, superlatból készült mennyezetet alátámasztó fakeretet. Költségessé e bútorokat nem csupán a favázat borító berakások, faragások, aranyozások tették, hanem még inkább a mennyezethez és az oldalak lefüggönyözéséhez felhasznált nehéz, drága anyagok. Kétségtelenül e mennyezetes ágyak voltak a kor bútorzatának legdrágább darabjai. Az általuk kifejtett fényűzést érzékelteti az, hogy Mihály deák említett ágyát az osztóztató bírák 25, a Viczeyét pedig 10 forintra becsülték. Az említett kolozsvári darabok pompája lemérhető azon is, hogy egy 1668. évi árszabás szerint gyantáros fedeles (mennyezetes) ágyat három forint 50 dénárért készítettek az asztalosok.

E dolgozatnak nem feladata a kolozsvári otthonok teljes felszerelését bemutatni. Mégis helyesnek látszik röviden szólni az ágyneműkről, mint a lakáskultúrára különösen jellemző holmokról, annak az adatanyagnak az érzékeltetése végett is, amelyet ez alkalommal nem használtunk fel, de amelynek a tanulságaival általános értékelésünkben és megállapításainkban szintén számoltunk.

Az ágy aljára szalmazsákot, a módosabbak viszont már gyapottal töltött „nadracj”-t (matracot) tettek. Erre a fekvés kényelmesebbé tétele végett általában török vászonból készített derékalj került, melynek csupját gazdagon díszítették. A leggyakoribbak közül felemlíthetők a „mereő seljem”, a „ueres fonallal uarot”, a „kek seljemmel szwt”, a „czynalatlan veres gjapot fonalas, szaruasos”, az „eott rend fekete szeor szellel valo”, a „veres seljem szelel, három rendel ualo”, a „kekes rosas”, a „sarga és zeold seljem veszeos”, kékes „giapot vaszon, vereses czillagos”, „paras czillagos, veres fonallal varrot giapot vaszon” meg más derékalj-csupok. A gondosan kivarrt csupok ára fél és két forint között mozgott.

A lepedők a legkülönbözőbb anyagokból, de leginkább lengyel gyolcsból és török vászonból készültek. Általában recével vagy csipkével, illetve mindkettővel díszítették a lepedőket. Egy szép „ket szel” lepedő becsértéke 1637-ben két forint volt.

Fejük alá vánkost és főaljat tettek, s ezeknek a huzatát is felhasználták az otthon színhatásának fokozására. E varrások jelentős része kolozsvári varróasszonyok és a család nőtagjainak az ízlését hirdette, de gyakori lehetett köztük, főként a patríciusházakban, a külföldi holmi is. Például Herczegh István „lengiel myw kekes” vánkoshéjakat használt. Auner Mártonnak „teoreok selljemmel zeott” vánkoshéja volt. Gyakran említenek „mereö kekes feötteöl ualó”-t, „reczeses vankos”-t, „kekes seljmes rosas fwalj haj”-t, „ueresses, rosasan zeött es koczkasan szeött vankos hey”-t, de „parazt nigy nywstoos fiwalj haj”-t és vereses „parasztiab fewalj haj”-t, „bors himw vankos haj”-t is. A későbbi virágos reneszánsz levegője tehát már ekkor ott kísért a kolozsvári polgárotthonokban. A fekvőhelyeknek ezt a meleg, kedves színességét jellemzően idézi élénk Mathes Hann hagyatéki leltára.

A színek tobzódása azonban a paplanokon érte el a tetőfokát. A Törökországgal élénk kereskedelmi összeköttetésben álló kolozsváriak körében általánosan elterjedt volt ez a drága ágynemű. Divatját mutatja, hogy a tanács szőnyeg mellett paplant is gyakran adott ajándékba a tekintélyes polgárok menyegzője alkalmából. A paplan éppen olyan kedvelt fényűzési tárgy, a jólét és tekintély kifejezője volt a XVI-XVII. századforduló Kolozsvárján, mint a török szőnyeg. A becsértékük is körülbelül azonos volt a szokványos méretű szőnyegekével. Öt-hat forinttól 15-16 forintig értékelték fel az osztoztató bírák a paplanokat, bár előfordulnak 25 forintos darabok is.

Drága, nehéz és élénk színű anyagokat használtak, sokszor bizony tarkán ható összevisszaságban, a paplanok bevonására. Ragyogó pompájukról a hagyatéki leltárak különben szűkszavú szövegezéséből is nyerhetünk némi képet. Például a fentebb említett Herczegh Istvánnak 1589-ben „eoregh viraghos, barsonios arancias” és „zeold baghazias” paplana volt. Baráth (Münich) Sebestyén szintén olyan paplannal takarózott, „kýnek aranyas barsony az keozepe”. Viczey Máténak három paplana volt. Az egyiknek „az keozepi viragos, keorwille zeold taphota”, a másiknak, melyet 25 forintra becsültek, „az keozepi teoreok araniel szwt”, a harmadik „szep paplan, melynek az keözepi arancias barsoni szelbeol vagion, keorwille test szýn tafota, alatta kek bagazia”. Ez utóbbihoz hasonló kivitelű volt Stenczel Imre egyik paplana, melynek „az keozepi szederies, veszös, teoreok materia, az keornyeke teczin es kek bagazia”. Volt ezenkívül hagyatékában egy „kek barsony apro viragu paplan, az szeli keornýül sarga es zeold tafota”.

Az ágyakat nappalra szintén török földről hozott teveszőr pokrócokkal, terítőkkal vagy szőnyegekkel és színes fedelekkal takarták le. Például Czementes János ötvösmester „seotet kek keche”-t használt erre a célra. Szegény házakban azonban már ekkor előfordul a cserge is.

A felsorolt bútordarabok, olcsóbb vagy drágább kivitelben, minden kolozsvári házban megtalálhatók. A tehetősebbek otthonaiban ezeken kívül még sok berendezési tárgy mondható általánosnak. Ezek közül leggyakoribbak az almáriumok és pohárszékek, illetve tálások.

Az almáriumokkal kapcsolatos egyik adatunk kétségtelenné teszi, hogy ezzel az elnevezéssel szekrényyszerű, álló bútordarabot illeltek, melyben asztalneműt, esetleg edényeket tartottak. Hasonló célt szolgáltak a későbbi kredencekre emlékeztető pohárszékek, amelyek alul ajtó, felül polcos bútordarabok voltak. A szerényebb otthonokban a népművészetből jól ismert tálás látta el ezt a feladatot. Mielőtt azonban továbbmennénk, meg kell hallgatnunk e bútorokban tárolt berendezési tárgyak bizonyágtételét is.

Az asztali fehérneműk közül legtöbb adat az abroszokról maradt. Ezekkel különösen gazdagon fel lehettek szerelve a jobb polgárházak. A legtöbbre a „krakkaj” vagy általában „Lengiel orszaghy” portékákat becsülték. A „krakaj modra zeot sahos” megjelölés azt sejteti, hogy már a XVI. század végétől fogva itthon is készítettek ilyen „lengyel” ízlésű abroszokat. Darabjukat a leltározók a századfordulón két forintra becsülték. A krakkói abroszoknak volt „salangos”, azaz „keornyes keorül roitos” változata. Kevesebbre, általában egy forintra értékelték a

„sahos” abroszokat. A lakosság zöménél ez a fajta volt általános. Az ilyen abroszokat a beleszótt sávok mintán kívül is díszítették. A hagyatéki leltárakban előfordulnak „erdélyi sahos”, „uiragos sahos”, „gjapotos... chilagosan uarot”, „czafrangos, kekes, veszeos, krakaj sahos” abroszok és olyanok, amelyeknek „az keozepiben rudas keotes” volt. A legolcsóbbak a „szeosz” abroszok voltak. Ezeket az osztóztató bírák 50-60 dénárral vették fel a leltárba. Természetesen a díszítőkedv és a divat számtalan változatot termelt ki. Ezek felől olykor még a leltárak is tájékoztatnak. Például emlegetnek „bors hymw”, „bulya vaszon mereon halo formara varrot, az ket vege roitos” vagy „feier rosas” abroszt, melyben „szeles feier keotes van”. Az abroszokhoz hasonlóan a „kraccaj asztal keszkeneo”-k voltak a legkedveltebbek. Darabjukat 40 dénárért értékelték a leltároztók. Hihetőleg a több „szél”-ből (darabból) összevarrt abroszokra terített dísz (futó) folt Urbeger Gergelyné „giapotos kendeö”-je, melyen „ueres fonalal pauak uadnak” kivarrrva.

Az asztali edények és evőeszközök is rendkívül változatosak, és érdekes adatokat szolgáltatnak az életmód finomodásáról, az étkezés differenciálódásáról, valamint arról a jólétről, amelyben a kolozsvári iparos és kereskedő-polgárság zöme a vizsgált időszakban élt. Bár az ezüstedények a kevésbé módos otthonokban is feltűnően nagy számmal voltak találhatók, a fatálak és fatányérok a gazdagok házából sem hiányoztak. A legáltalánosabbak azonban mégis az ónedények voltak. Ilyenekből például Baráth (Münich) Sebestyén hagyatékában 200, a Palástos Zsófiáéban 100, a Stenczel Imrééban pedig 479 forintnyit írtak össze. Az ónedényeken kívül azonban rézedények is rendkívül gyakoriak a kolozsvári házakban. Ezeket minden jel szerint többségükben keletről hozták be. A kolozsvári otthonok ilyen felszerelésének gazdagsága annyira közismert volt, hogy a főurak, sőt a fejedelmi udvar is menyegző vagy más rendkívüli nagy vendégeskedés idején az itteni polgároktól kértek kölcsön ón- és rézedényeket.

Az óntárgyak többsége kolozsvári és erdélyi (hihetőleg segesvári) mesterek műhelyéből került ugyan ki, de a tehetős rétegek előszeretettel és nagy tömegben vásárolták a divatos és díszes külföldi darabokat is. A legértékesebbeknek az „angliai” ónedényeket tartották, a legelterjedtebbek pedig a „bechy” portékák voltak. Például Mihály deák nótárius hagyatékában angliai, bécsi, „koloswary”, „erdely” óntálak és -tányérok szerepelnek. E méretük szerint (kisebb, közepes, öreg) nyilvántartott edények díszítése vagy „cifrás”, tehát metszett, vagy pedig „vert” volt. Említenek „halheas” díszítésű kannákat is. Néhány példából képet alkothat magának az olvasó ezeknek a múzeumokban is látható daraboknak a díszítéséről és az ilyen edények különlegesebb fajairól. Például Máglás Tamásnak „kis viragos” óntála, Baráth (Münich) Sebestyénnek „dretteles” bécsi ónkannácskája és 12 „files apro talachka”-ja volt. Palástos Zsófiának a hagyatékában többek között szerepel egy „hímes szeges masfel eiteles kanna, kin test allasok [azaz emberalakok] vadnak”. Emlegetnek a források már határozottan megkülönböztetve ón „pechenie tannier”-t, „mustarnak valo talaczikak”-at és „tormanak ualo taloczakak”-at, „negy egymas utan ualo salatanak ualo talak”-at, „kapros belesnek valo eoregh rez tal”-at, „gyeormeknek valo chechies ezwt”-öt, „marcipan swtteo medence”-t is.

A kolozsvári háztartásokban a tartós fa- és fémedények mellett egészen eltörpül a „czierp mwuek” száma. Hihetőleg még nem török földi, hanem olasz fajanszáru volt Herczegh István 1589-ben említett „bokalj chesze”-je. Urbeger Gergelyné hagyatékában „kek mazas kws taloczka iratos”, a Mihály deák nótáriuséban pedig „egj bechi mazas chieze” fordul elő. Az erdélyi cserépművesség csúcsát jelentő újkeresztény (habán) edények használata felől a legkorábbi adatunk 1651-ből való, amikor „egj kek kancsjo, Vinczen csinalt”-at említenek.

Az üvegtermék szintén ritka lehetett a kolozsvári házakban, bár „ezwt wuegh pohar-lab”-ak emlegetése azt sejteti, hogy a patrícusok ünnepélyes alkalmakkor használt díszedényei között üveg- (esetleg kristály-) serlegek is akadtak.

Az evőeszközök közül kés, kanál és a villa is már egyaránt szerepel a leltárakban: ez utóbbi azonban valamivel ritkábban. Anyaguk, a penge kivételével, ezüst vagy aranyozott ezüst. A ház férfitagjai az általuk használt kést, vagy villát és kést díszes tokban állandóan maguknál hordták. Ezekről az ékszernek beillő darabokról Baráth (Münich) Sebestyén késtokja alapján alkothatunk magunknak képet. Az ő hagyatékában szerepel egy „merew ezewst kes hywely, kibew wagon 59 tewrkes, az wegeben egy eoregh gyeongy”, melyet késestől 28 forintba becsülték. A kanalakat nyelük díszítési módja szerint megkülönböztetve emlegetik a leltárak. Előfordulnak „ewz labw ezewst kalan”-ok, „tekert nyelw” és „tekert melleo kalan”-ok, „orcwas melleo ezewst kalan”-ok, „chyer leueles”, „szeges nyelű kalanok, emberfeow raita”, „szeges nyelű, lengjel forma kalanok, emberfeos”, „teoreok forma egiben jaro kalan”-ok, „sodrot nyelű kalan”-ok.

A különféle ezüst- és aranyozott kupák, serlegek, poharak, csészék szintén fontos elemei voltak annak a reneszánsz pompának, amelyet a kolozsvári társadalom élete a jeles napokon magára öltött. Messze vezetne és szinte külön tanulmányt igényelne a kolozsvári otthonok e pazar díszének részletes elemzése. Mégis szólanunk kell róluk, hiszen annak a virágzó régi ötvösművészetnek, amelyet a reneszánsz pompakedv és élni vágyás Kolozsvárott létrehívott, ma már ezek a sokszor színtelen és gyarló szövegezésű leltári feljegyzések a legbővebb forrásai. Az alábbiakhoz hasonló példák szinte vég nélkül szaporítható sora éppen úgy, mint a hagyatékok elképesztően gazdag ékszeranyaga azt mutatja, hogy azokban a városokban, amelyekben a török pusztítások az élet folytonosságán nem okoztak végzetes törést, a polgárság tehetős rétegeinek reneszánsz anyagi művelődése semmivel sem maradt a feudális világ vezetőinek, az udvaroknak a materiális kultúrája mögött.

Nagyon gyakoriak voltak a „merew aranyos fel kupak”, az aranyos „wdwari pohar”-ak, „szeoreos Mugil pohar”-ak, „serleg pohar”-ak, „lábaw” ezüst poharak, „chezes pohar”-ak és csészék, valamint az ezüstkannák. Kiragadott példaként idézzük Herczegh István hagyatékából a következő edényeket: „ket labas Coronas reghy pohar. Ket aranias pohar, egyik keortwelj forma másyk reghy modw”. Baráth (Münich) Sebestyénnek sok más mellett volt egy „reghy oh Abraham kupa”-ja (hihetőleg Ábrahám történetét ábrázoló domborművel díszített kupa). Szép lehetett ez az „eoregh serlegh pohar, három planeta raytha”, amelyet szintén Baráth mondhatott magáénak. Mihály deák nótárius ezüstmarhája közül az alábbi két remek darabot említjük fel: „Egy labos chieze pohar, mind kiwul beleöl aranias es pikeljes... Egy sellek pohar, meljne az felseő zele kiuül beleöl aranias es az apia neve rajtta.” Viczey Máté gazdag hagyatékában, sok más mellett, szerepel egy „pogan penzes eYTELES ewst kannaw”, melyet a leltározók 115 forintba, egy „merew aranias ewszue iaro kupa”, melyet 140 forintba és egy „szeges chieze, az keozepibe egy nyul forma”, melyet 89 forintba értékelték. Dési Ötvös Jánosné értékei közé tartozott „hat Mugyl ewst pohar, beleöl aranyosak” és egy „labas bertüs pohar”. Stenczel Imre drága edényei egymagukban is komoly vagyonnal értek fel.

Már ez a néhány adat is jól mutatja, mekkora anyagi értékek teaurálódtak arany-ezüst javakban a polgárok kezén. A felhalmozódó vagyon teaurálása azonban csak az egyik, bár legfőbb mozgatója annak, hogy a polgárság ékszerekkel és drága edényekkel igyekszik megtölteni otthonát. Feltétlenül közrejátszott ebben az új reneszánsz életfelfogás is, mely az anyagi világ élvezését, a vagyon, a hatalom kimutatását, a pompázást hirdette. Minthogy a hagyatékok felbecsülésekor a drágaságok esetén is szinte csak a felhasznált nyersanyagot értékelték, a kivitelezésre fordított művészi munkát pedig alig-alig vették számításba, a pusztá teaurálás szempontjának megfelelőbb lett volna jó készpénz tárolása. A szépségnek és a pompának is áldoztak tehát a kolozsváriak, amikor vagyonuk egy részét ilyen ötvösművészeti remekbebe fektették. Erre utalnak különben azok a dísz tárgyak is, amelyekkel a tehetősebbek, a drága edényeken túlmenően is, fokozni kívánták otthonuk és különösen lakomáik fényét. Például Viczey Máté házában volt egy „ewstbeöl czinalt bika” és egy „megh ewsteöztetet ewkeör szaru, melinek az fedele egy ewkeör fw”. Balásfi Bálint hagyatékában egy „aranias szel

malom” és egy „delphines heolczeon” szerepel. Stenczel Imrének az asztaldíszei között viszont „egj mereo aranyas ezüst szaruas feiesteol” volt, melyet az összeírók 45 forintra becsülték.

Az élet gazdagodása és finomodása mellett tanúskodnak a gyermekek „arantias fa lu”-vai éppen úgy, mint a „rez etek melegiteő”-k, „bor hwveossiteő rez vanna”-k, a gyümölcs felszolgálására szolgáló lábas csészék vagy a különféle órák és a pompás kötésű könyvek előfordulása a leltározott holmik között. Baráth (Münich) Sebestyénnek már a XVI. század második felében volt „ewteo ora”-ja, de a gyakoribbak a „kis nyakbauető oraczika”-k. Az óra azonban rendkívüli luxuscikknek számított, hiszen Viczey Máté kis nyakbavető óracsakáját 25 forintra, Balásfi Bálint „Habenum faba foglalt igen szép wteo ora”-ját pedig egyenesen 40 forintra értékelték az osztoztató bírák. Ennek ellenére a város vagyonos rétegeinek körében az óra nem lehetett ritka, hiszen a XVI. század végétől fogva „oragjarto” mester állandóan lakott Kolozsváron.

A könyvek s különösen a klasszikus auktorok alkotásainak gyors elterjedése a polgárság körében a reneszánsz művelődés térhódítását egy egészen más területen mutatja be. Ezzel a kérdéscsoporttal azonban külön tanulmányban, más alkalommal óhajtunk foglalkozni. Itt csak arra utalunk, hogy a könyv a századfordulón már elengedhetetlen tartozéka a kolozsvári otthonoknak, és hogy e könyvek lapjairól is a humanista ízlés és életszemlélet áradt a polgárság felé. A század elején elhunyt Márton deákról több mint 180 darab könyv szállott unokájára. Viczey György szappanosmester árvái pedig apjuk könyveit, melyek között mások mellett Cicero, Vergilius és Rotterdami Erazmus művei szerepeltek, azért nem osztották fel, hogy amelyik családtagnak „kedve tartya, ... azoknak oluasasaban geonyeorkeodhessen”. Kikötötték azt is, hogy a könyveket „egyk az masiktol el ne tarthassa es penzen el ne adhassa az teobbj akaratyá nélkül, hanem egj arant oluashassak és birhassak eöket”. A könyvek azonban nemcsak mondanivalójuk révén tartoztak szorosan a kolozsvári reneszánsz élet fontos kellékei közé, hanem külsejükkel is hozzájárultak a polgárotthon életkedvet sugárzó újszerű hangulatához. A vagyon mellett a korszerű tudás jelképeinek szintén ott kellett lenniök a polgár környezetében. Ezenkívül egy-egy díszes könyvkötés maga is emelte az otthon pompáját. Például Balásfi Bálint bibliája „weres bwrbe keotue, arantias, az szegleteken es az keözepin ewstbeol czinalt remekek, arantiasok, teorkeses es almadinos” volt.

A kép teljessége kedvéért meg kell emlékeznünk az otthonok világító, egészség- és szépség-ápoló felszereléséről is. Jóllehet „was lampas”-ok szerepelnek a leltárakban, a lakások világítása többnyire réztartókba helyezett gyertyákkal történt. Ezek a tartók vagy állók voltak, mint Nagy Szabó Ferenc két forintra értékelt négykarú „nügies giorttia tarto”-ja és Mihály deák nótárius „harom czieöues giortya tarto”-ja, meg Stenczel Imre „regj forma, hosszú srofu, negj agu rez gjortja tarto”-ja, vagy pedig falra erősíthetők, mint Nyirő Ötvös János „szaruas, falba ualo giorthia tarto”-ja, melynek a tányérát külön megemlíti. A legmutatósbak azonban kétségkívül a „fwggeo eoregh rez gjertiatarto”-k voltak. Ezeknek egyik remekbe készült példányát Stenczel Imre hagyatékában így írták le az osztoztató bírák: „Egj eöregh fel függezteo rez gjortiatarto, kett rend cseokkal, meljnek az tetein egj kett feiu sas sok apro rez madarakkal.” A hozzá való vasláncocskával együtt 20 forintra becsülték. Megjegyezzük, hogy Stenczel házában volt még egy ennél is szebb művű függő gyertyatartó, melyet a leltározók 25 forintra értékelték.

A „kincses” városban is ritka lehetett az olyan módos ház, mint a Viczey Mátéé, amelyben volt „egy boltos konyha, feredeo hazaczikauaal egiwtt”. A közönséges fürdőkádak, de még inkább a gyakran előforduló mosdómedencék azt sejtetik, hogy a kolozsvári polgárság ebben a tekintetben is egy szinten állott a feudális vezetőrétegekkel. A kézmosó és mosdóalkalmatosságok többnyire rézből készültek, és a hozzájuk szolgáló különleges, lábas, „hosszú csecsű” korsókkal együtt jórészt török munkák voltak, de például Dési Ötvös Jánosné hagyatékában „velentzey rez medence” is előfordul. Egy-egy polgárház ilyenemű felszereléséről

fogalmat alkothatunk magunknak Urbeger Gergelyné hagyatékából. A mosdóedények díszítettek is lehettek. Például Fodor Máté rézműves mesternek egy „veres rez teöreök mosdo korso”-ja mellett volt egy „ember kepes medence”-je. A mosdókat, mint a fentebbi példa mutatja, vagy a későbbi mosdószekekre emlékeztető „ládában” tartották, vagy pedig a falra erősítették fel. Ilyen volt például Tótházi Mihály ötvösmester házában „egj ohn mosdoual mint szekesteöl falhoz szegezue”. Itt említjük fel a drága bécsi pipereszappanok használatát.

A toalettfelszerelés darabjai közül, mint a testkultúra finomodásának jegyeit, megemlíthetjük az „arnyek tarto”-kat, melyeknek három forintra értékelt „twkeoreos” változata is előfordult, valamint a nem egészen világos rendeltetésű „eolteozeo kad”-akat. Tükrök legkülönbözőbb kivitelben fordulnak elő a leltárakban. A legértékesebbnek az „eöregh gombos twkeör”-t tartották. Ezt három forintra értékelték az összeírók akkor, amikor a „nagy twkeör”-t is 75 dénárral vették fel a hagyatékba. Érdekes betekintést enged a kor kolozsvári polgárának toalett-felszerelésébe Nyirő Ötvös János hagyatéki leltára. Ebben szerepel „egy fwsu tarto tok, meliben vagion három cziont fwsu. Egy fwluao. Egi kis ecziet. Egy twkeoreoczik. Egy tisztito seprw.”

Nagyon mozaikszerű az a kép, amelyet a töredékes adatok segítségével a XVI-XVII. századi kolozsvári otthonokról rajzolhattunk. A hagyatéki leltárakat ugyanis nem szobáról szobára haladva vették fel, hanem rendre írták össze az arany-ezüst marhát, ón- és rézedényeket, faszerszámokat (köztük a bútorokat is!), ruhaneműeket stb. Csak egészen kivételes esetekben jegyezték oda egy-egy tárgy mellé, hogy a lakásban hol van a helye. Éppen ezért különös értéket képvisel az az eddig egyetlen összefüggő és hiteles leírás, amelyet Stenczel Imre hagyatékának leltározói az osztozkodás után az özvegynek maradt két szoba „öltözeté”-ről, tehát állandó díszeiről készítettek. A leltárnak ezt a részletét eredeti szövegezésében ideiktatjuk, hogy ő maga beszéljen a kolozsvári otthonok egykori hangulatáról. „Keouetkezik az minemü eölteozettel az ide eleb megnevezet cserepes hazat hattuk. Vagjon az első nagj szobaban egy Nemetorszag nagj eöregh rakott menyezetes nyoszolya, az agy feoteol nagi fenn allo abroz tarto aitos almariuma vagyon. Ittem vgjan abban az szobaban egy zaros aztal. Ittem vagjon az első ablaktól foguant az bolt aitoig egy louas Bechj karpit. Ittem az bolt aitotol foguant az kemencze megeigh mas zöld Bechj karpit. Ittem az kemencze megett az aitonál egy tarka Bechj karpit. Ittem az Aitotol fogua az masodik ablakig kett darabban egy fele kiralyos veres posztos Bechj karpit; az teob ablakok közt szeonyegek vadnak... Ittem ugjan abban az szobaban vagjon az ablak alat ualo fal mellett egy hosszu szek. Ittem az aztal meget mas szek. Ittem az aito felet uagyon egy egesz hoszu fogas, az kemencze mellett mas hoszu fogas, az negy ablak keozt eöt röuid darab fogasok.

Az Hatuso hazban. Egy nagy resz [!] fel függezteo gyortya tarto, melyet aestimaltunk fl. 25; az hazhoz hattuk. Az füst haztol fogua az ablakigh vagyon egy hosszu Bechy karpit. Ittem az három ablak között ugyan azonfele Bechy karpit kett darabban. Ittem az kett aito közt es az aito felen vagyon kett Bechy marha takarnj valo szeor karpit. Az kemencze meget azonfele takaro Bechj karpit és egy zeöld festekes tal tarto.”

A további kutatásra vár az egykori polgári otthonbelsőkről ehhez hasonló hiteles leírások szerzése, esetleg a szász városokból.

*

Számba véve mindazokat az értesüléseket, amelyeket a XVI-XVII. századi kolozsvári otthonok berendezése felől gyűjthettünk, felmerül a kérdés, hogy milyen tanulságok vonhatók le belőlük a reneszánsz művelődés térhódítására vonatkozóan. Mindenekelőtt az állapítható meg, hogy a XVI. század kolozsvári polgárai a régebbinél kényelmesebb, szebb, sőt a kor fogalmai szerint fényűző otthont akartak maguknak. Olyan otthont, amely minden tekintetben méltóan kifejezi az új fejedelemség gazdasági életében elfoglalt fontos szerepüket. A drága

ékszerek, arany-ezüst holmik, pompázó öltözetek mellett az otthon is azt volt hivatva hirdetni, hogy gazdái vagyonban, műveltségben egyenrangúaknak tekintik magukat a feudális világ hatalmasaival. A fennálló politikai-társadalmi rendszer sem akadályozhatta meg, hogy a Konstantinápolytól Velencéig tízezer forintos üzleteket lebonyolító kereskedő-patríciusok magánéletük kereteinek egyre díszesebb kialakításával művelődési tekintetben egyenrangú félként sorakozzanak fel a fejedelemség politikai vezetőrétegei mellé. A gazdag kalmár-polgárok háza nemegyszer szolgált a fejedelemnek, kancellárnak, udvari főembereknek, külföldi követeknek és más előkelőségeknek szállásul. E kapcsolatok szintén abba az irányba hatottak, hogy az udvari (nemesi) és a polgári életkeretek színvonala a reneszánsz ízléshez való igazodás révén kiegyenlítődjék.

„Minálunk minden ember hivalkodni akar. Mert a magamutatásnak sem módja, sem vége: a kinek száz forint ára marhája vagyon, az úgy terengeti magát, mintha ezer forint ára volna” - állapítja meg a XVI. századi Kolozsvár fényűzéséről szólva Heltai Gáspár. Krónikájának a lakáskultúra Mátyás kori megváltozásáról szóló részein is lehetetlen fel nem ismerni a helyi, személyes élmények hatását. A tanácsnak „az mý varossy állapotunkat felette meghaladó” és a „nemes renden való forma” öltözködés, „a felettebb való ewst arany marhat, arany gjeongjeos koszorut” viselők ellen hozott végzései szintén a meggazdagodott városi lakosság és a feudális vezetőréteg életkereteinek a reneszánsz pompában való kiegyenlítődésére utalnak. A polgárság egész szemléletmódjában bekövetkezett változás lényegére tapint rá a város 1564/65. évi bíráskodási jegyzőkönyve legutolsó lapján a nótárius által odavetett latin versike. A vagyonra, az élet élvezésére törő polgár felfogása talál ugyanis hangot abban a megállapításban, hogy a nincstelenség „barbárság”.

Ugyancsak Heltai írásai árulják el, hogy ezt az ételben, italban, öltözködésben és lakásművészetben megnyilatkozó felfokozott életkedvet már a kortársak is a Mátyás alatt bezúdult új (azaz olasz reneszánsz) művelődési hatásokkal hozták kapcsolatba. „Mátyás király Magyarországból Olaszországot akara csinálni” - állapítja meg sommásan Heltai, és ebből a törekedésből eredezteti a „szép mennyezetes és aranyos nyoszolyák” divatját éppen úgy, mint a „szép római módra” való építkezést vagy a „szép szenes kémények” (azaz kandallók) „régí római módok szerint” való felékesítését.

A lakberendezési tárgyak általában csak közvetve utalnak az életkeretek területén végbement változások mögötti művelődési erőkre. Ennek ellenére az itt felsorakoztatott töredékes adatok is kétségtelenné tehetik, hogy a kolozsvári polgárokat a XVI. században már reneszánsz ízlésű otthon kialakításának a vágya mozgatta. Mert ugyan mi más, ha nem a reneszánsz művelődés eszményeinek való hódolás készítette e kor kolozsvári polgárait arra, hogy az építkezéseik során előkerülő feliratos római köveket városuk és még inkább saját házuk falába díszként helyezzék el. Ugyanez indította őket arra, hogy az antik emlékek mintájára házaikat kőbe véssett feliratokkal díszítsék, a városháza homlokzatát és belsejét telehintsék a feliratok özönével és allegorikus alakok festményeivel. Vagy hogy otthonaiknak a római császárok, istennők és szibillák képeivel adjanak divatos jelleget. A társadalomnak a humanista művelődés elemeivel való átítatódása jeleiként kell az olyan adatokat is tekinteni, amelyek elárulják, hogy már a hagyatékok felbecsülő osztóztató bírák - többnyire ötvös, asztalos és egyéb mesteremberek - szintén felfigyeltek a tárgyak „regj antiquitas” voltára, az erdélyi és a magyar történelemmel kapcsolatos vagy irodalmi jellegű feljegyzésekre, és értékelték is a tárgyaknak ezt a jellegét.

A reneszánsz művelődés a XVI. század végére kétségtelenül alaposan átalakította Kolozsvár társadalmát. Hatásának jelei az élet minden területén és a lakosság különböző rétegeiben, nyilvánvalóan változó mértékben, kimutathatók. A XVI-XVII. századi kolozsvári élet és otthon reneszánsz formákat mutat, de ezek a formák már helyi színeződésűek. A lakásbelsőbizonyossága is megerősíti azt a korábbi megállapítást, hogy a kolozsvári reneszánsz döntő

módon olaszos indítások alapján alakult ki a város és a középkori magyar fejlődés művelődési eredményeinek szerencsés ötvöződéséből. A művelődési élet szélesebb területére irányuló kutatásaink azonban arra is intenek, hogy a döntő magyar és olasz elemek mellett az eddiginél fokozottabban kell számolni a német összeköttetésekkel, főként a reneszánsz helyivé válásának időszakában. A bécsi gazdasági összeköttetések uralkodó jellege a város XVI. századi külkereskedelmében, a polgárságnak a szász városokkal való rokoni kapcsolatai olyan német és szász elemeket is hoztak a kolozsvári reneszánsz művelődésbe, amelyek a helyi szász lakosság rohamos magyarosodása ellenére szintén alakító tényezők maradtak.

A reneszánsznak mint művelődési áramlatnak a hatalmas formáló ereje tehát a XVI. századi Kolozsváron pontosan kitapintható és konkretizálható. Külföldi méretekhez szokott kutatóink felé azonban hangsúlyoznunk kell, hogy a reneszánsz magvetésének az eredménye Kolozsvárott a város kiemelkedő helyzete ellenére sem más és több, mint amit az adott körülmények Erdélyben akkor megengedtek. Nyilvánvaló tévedés volna a XVI-XVII. századi Kolozsváron az olasz, francia vagy a Hanza-városok polgárságának házaival egyenrangú otthonokat keresni. Szerényebbek ezek amazoknál, de mégis tagadhatatlan, hogy a vizsgált korszakban az otthonkultúrának ugyanaz a reneszánsz ízlés az alakítója itt is, mint ottan. A reneszánsz szerepének jelentőségét a kolozsvári otthonok művészetében nem is az ilyen, hanem Erdély vagy Havasalföld és Moldva, illetve a feudális magyar királyság akkori városainak és a feudális vezetőrétegeknek a viszonyaival való egybevetés alapján határozhatók meg pontosan. Amit e városok reneszánsz kori otthonkultúrájáról az irodalom eddig megállapított, semmivel sem képvisel magasabb szintet a kolozsvárinál, sőt nem egy ponton mögötte marad annak. Például ami a lakásbelső pompáját, a szőnyegek, kárpitok, képek, művészi edények használatát illeti, Kolozsvár e városok nagy többségének előtte áll. Bizonyos nagybbszerűség és keleties egzotikum is jellemzi az itteni polgári pompát. Ezt bizonyára a fejedelmi udvarral, a politikai hatalom birtokosaival való szoros kapcsolatoknak, a „főváros” mivoltának, illetve a török világgal fennálló összeköttetéseknek kell tulajdonítani. De hasonló eredményt kapunk akkor is, ha a kolozsvári otthonokról fentebb nyert képet összevetjük azzal, amelyet Radvánszky a nemesség és a főnemesség életkereteiről vagy Balogh Jolán a reneszánsz művelődés erdélyi térhódításának a kezdeteiről megrajzolt. A kolozsvári patrícus otthona a főnemes, a középrendű polgár pedig a köznemes lakásával állott ebben a korban egy szinten. A mindennapi élet apró dolgainak a megfigyelése szintén igazolja, hogy a reneszánsz művelődésnek azokat az anyagi és szellemi jegyeit, amelyeket 1541 előtt a legelmélyültebb kutatás is csupán a királyi, főpapi, főúri és jobb nemesi udvarokban vagy velük kapcsolatosan mutathatott ki, a XVI. század végén már mind megtaláljuk a kolozsvári polgárság körében.

Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára. Kolozsvár. 1957. 365-393.

**I. Rákóczi György erdélyi fejedelem címere
a Farkas utcai templom aranykelyhén. 1641.**

Szamosközy István
Bába Novák kivégzéséről

(1601)

Ez időben Bába Novákot és egy rácz papot megsütének Kolosvárt. [...] „Bástának igen kedve ellen volt, hogy Bába Novákot és az papot sütötték Kolosvárt; végre izent is, hogy szállítsák kínját, ne gyötörjék tovább, és nem sokára meg is holt. Azután az városon kívül ugyan nyársba függesztették; mondhatlan dolog mely hamar megöttek az varjak az húsát, úgy, hogy másnap csak az csontja látszott az karóban.”

- - - „Kolosváron - a városon kívül, az útfélen, melyen Felekről alájőnek, a szabó-bástya ellenében, az Bába Novák teste noha ott nem volt immár, de Mihály vajda az nyársolás helyire egy öreg zászlót tétetett, úgy mint az ő fő és vitéz szolgájának tisztességére...” [...]

Iszonyú lator ember volt Bába.

Erdélyi Történelmi Adatok. I. Gróf Mikó Imre (szerk.). Kolozsvártt. 1855. 183.

Szamosközy István
Székelly Mózes csapatai körülzárják Kolozsvárt

Mózes, miután ide vezette seregét és csapataival körülfogta a várost, először békés, majd fenyegető és ellenséges szavakkal tette a polgárokat próbára: megfenyegette őket, hogy tűzzel-vassal elpusztít és feléget mindent, ha mielőbb nem tárgyalnak vele a megadásról. Mózeset féktelen vágy fogta el, hogy hatalmába kerítse a várost; látta ugyanis, hogy semmiképpen sem válik hadviselésének hasznára, ha maga mögött hagy egy német őrséggel megrakott helységet: nem alaptalanul úgy vélte, hogy Basta fegyverrel akarja visszaszerezni az országot - márpedig erre számítani lehetett -, legelőször ezt a várost fogja megostromolni és hadiszállásává tenni. Mivel Mózes világosan látta a felmentés innen várható lehetőségét, minden erejét megfeszítve sietette a város elfoglalását.

Mihelyt megérkezett, prédául vetette az ellenségnek a város fölött és alatt, valamint északról hosszú sávban a város körül épült külvárosokat. A lakosság, bár minden értékesebb holmiját behurcolta innen a városba, az idő rövidségétől szorongatva mégis igen sok dolgát kénytelen volt kint hagyni. Mózes, miután fenyegető hangú kiáltványaival, üzeneteivel és leveleivel semmire sem ment, egyszerre háromfelől tüzes csóvát vettetett a külvárosokra, hogy a lakosság elszántságát legalább a várost veszélyeztető tűzvész rémületével törje meg. Egyesek állítása szerint a külvárosokat Mózes tudtán kívül és akarata ellenére a részeg hajduk és tatárok gyújtották fel. A polgárok azonban, hogy váratlanul ne érje őket a baj, már előzőleg dézsákat és vízzel teletöltött boroshordókat állítottak minden ház elé, hogy ha tűzvész támad, segíteni tudjanak magukon. Azután sorban levervén a zsindeletetőzetet, amellyel minden épület fedve volt, hatalmas „ablakokat” nyitottak a háztetőkön, és létrákat meg őrszemeket állítottak mindenfelé. Benedvesített rongyokat kötöztek hosszú rudakra, póznákra minden padláson, hogy a véletlenül fellobbanó lángot már akkor elfojtsák, amikor még csak füstölög. Amikor az éjszaka sötétjében a külvárosi tűzvész lángja a magasba csapott, egyszerre minden tele lett füsttel, üszökkel, forró levegővel; az ellenség máris rohamozta a falakat, a kapukat, árkokat; a falaknál is magasabb dombokról tüzelő ágyuk és mindenféle löfegyverek végső veszedelemmel fenyegették a várost. A tűzvész pedig olyan erővel tombolt, hogy az északnyugati szél a felkapott és magával sodort égő zsarátnokokokat, parázsló üszköket, szikrákat úgy hullatta darabonként és apránként a fazsindelekre, mint mikor sűrű jégeső kopog. Így aztán először csak a háztetők körül gomolygó lassú füst fenyegetett lángra lobbanással hol innen, hol onnan, majd - esetleg úgy, hogy az őrség észre sem vette - már fel is csapott a láng. Ilyenkor egyik ember a másikat hívta segítségül, mindenki buzdította egymást, fogták és már állították is fel a létrákat, vizet zúdítottak a keletkező tüzre; nagy sietve hurcoltak oda egyéb tűzoltó alkalmatosságokat, közben mindent betöltött a férfiak kiáltozása és az asszonyi jajveszékelés. Csakhogy azoknak a fenyőfából készült, egymás fölé rakott és vasszöggel sorban a gerendához erősített zsindeletlapoknak, amelyekkel a háztetőket rendszerint fedni szokták - mint tapasztalhattuk -, az a tulajdonságuk, hogy igen könnyűek lévén, a tűzvészt két-, sőt háromstadiumnyi távolságra is továbbviszik. A tüzet segítette még a fölöttébb száraz, nyáriás időjárás is, tudniillik a tavaszi napéjegyenlőségtől egészen a nyári napfordulóig csak kevés vagy egyáltalán semmi eső nem áztatta a földeket, nem számítva a téli csapadékot, amely kora tavasszal felolvadván a földet átnedvesítette, és az utakat az első hónapokban csupa sárrá változtatta.

Mózes annál hevesebben sürgette a város ostromát, mivel emlékezett rá, hogy három évvel azelőtt a török és tatár erőkkel támogatott Zsigmond fejedelem is inkább csak a látszat kedvéért és tettetésből, semmint komoly szándékkal jött Kolozsvár megvívására, majd néhány nap múlva dolgavégezetlenül vonult el innen. Azonkívül Mózes a hírneves város pusztítá-

sában mértékletesebben járt volna el, ha nem tartott volna attól, hogy gyanús részrehajlásával esetleg megbántja Bektast. Annyi bizonyos, hogy a tűzvészt inkább csak hagyta, hadd tomboljon, de nem óhajtotta. A tatárok és rácok viszont úgy gondolták, hogy mindkét vezérük kedvében járnak, ha a bajt bajjal tetézik, éppen ezért minden tőlük telhetőt megtettek a csapás fokozására.

Mózes, miután három napon át ilyen szörnyű pusztítást végzett a külvárosokban, követeket küldött a városba: először Óvári Sámuel nevű tanult ifjút, levéllel, titokban; azután Istvánt, Sámuel testvérét nyíltan, azonkívül a fentebb már említett Tamásfalvi Jánost; végül a nemes származású Petki Farkast küldte be a városba. Ezek útján fenyegette, illetőleg buzdította a város lakosait, hogy idejében gondoljanak a város épségével, amíg van idő és remény a rombolás feltartóztatására. Rengeteg létrája van, melyek segítségével felhághat a falakra; sok ezer tüzes golyóbisa, kénes lövedéke, amelyekkel porrá égetheti a várost; tegyenek hát le makacsságukról, inkább az ő nagylelkűségével ismerkedjenek meg, mint katonáinak erejével és tombolásával. Nagyon is késő lesz a bánat, ha egyszer a zsákmányra éhes katonák megrohanják a falakat, mert ha szörnyű dühüket már nem zabolázza semmi, akkor aztán semmiféle fenyegetéssel, semmiféle kéréssel nem lehet őket visszatartani. Csalódnak várakozásukban, ha úgy gondolták, hogy Bastától bármiféle segítségben reménykedhetnek. A német császárt teljesen lefoglalja a török háború, úgyhogy egyelőre a magáét sem tudja megvédelmezni. Tehát ha mielőbb követeket nem küldenek, és a város megadásáról tárgyalásokat nem kezdenek, valamennyi tatár, magyar és rác csapatát a város megrohamozására és felégetésére küldi, megengedi nekik, hogy mindent széthurcoljanak és felprédáljanak, sőt hogy még békés emberek ellen is fegyvereiket használják.

Miközben Mózes ilyenféle üzenetekkel rémítgette a városbelieket, a belső villongás - a legvéresebb csapás minden államra - pártokra osztotta a lakosságot. A két zászlóaljnyi német, nem bízván a város lakosainak hűségében, az óvárba vette be magát; ugyanoda vitték honfitársaikat, a városban élő szászokat is. A piacon felállított nyolc ágyút a maguk védelmére vették igénybe. Nyíltan felmondták a magyarokkal való közösséget és fegyverbarátságot, a magyarok ellenkezését azonban Seres István volt főbíró, kérlelvén őket mindenre, ami szent, nagy nehezen lecsendesítette. Június negyedikén a nép és a tanács közössége, vagyis a két nemzet, amelyből a város teste egybeforr, két esküdt tanácsost küldött Mózeshez, hogy tárgyaljanak vele a város megadásáról. A benti lakosság, melyet a tűzvész, valamint Mózes fenyegetőzése rémülettel töltött el, zajongani kezdett, és nem akart a vezetőkre hallgatni. Számukat tekintve sokkal erősebbek voltak, mivel mind a külvárosokból, mind a környező falvakból ide özönlött be a lakosság. A józan tanácsokat a megátalkodottak szokása szerint kiáltozással és civakodással próbálták megghiúsítani; küldjék el őket, majd ők kegyelmet kérnek az amúgy is jót akaró Mózesztől. Hiába is reménykednek Bastában, aki elmenekült, és cserbenhagyta az országot: fel kell adni a várost, és még idejében el kell fogadni a felajánlott békét. Olyanok is akadtak a vezetők között, akik úgy gondolták, hogy Mózeszt ajándékokkal kellene kiengesztelni, és így másfelé téríteni. Ennek cáfolatául mások arra hivatkoztak, hogy ez a tanács már alaposan elkésett, és nem járna eredménnyel: akkor kellett volna ilyesmivel próbálkoznunk, amikor még nem vonult fel csapataival a város ellen. Az ellenség csakis a maga dolgaival törődik, nem másokéival; ha a kedvező alkalmat sikerült megragadnia, nem fogja otthagyni.

Bezzeg Basta németjei azt hangoztatták, hogy a megadásnál minden más megoldás különb. Azt az ostromot, amellyel Mózes a várost szorongatja, nem lesz nehéz elviselni. Mózes sem ágyúkkal, sem az ostromhoz szükséges egyéb eszközökkel nincs felszerelve, így nem is megy sokra. Bastát illetőleg sem kell letenni minden reményről. Egyszerre csak itt terem, hamarabb, mint bárki gondolná, és a régi közmondás szerint: a megfutamodó harcos újból harcolni fog. Inkább a tisztességgel kell gondolni, semmint a nem sokáig tartó bántatlansággal. Basta azért távozott az országból, mert ezt kívánta a hadiérdek: engedett a szükségnek, a kedvező alkal-

maktól azért még nem esett el. Oktalan bölcsek azok, akik arról akarják meggyőzni magukat és másokat, hogy Basta soha többé nem fog visszajönni. A türelmet kívánó ostrom még nem jutott odáig, hogy az ellenség erőfeszítéseit néhány napig ne lehetne elviselni.

Ezzel szemben mások azzal hozakodtak elő, hogy könnyen beszélnek a németek a megadás ellen, hiszen csupasz testükön kívül nincs mit veszíteniük. „Könnyű nektek - mondták - gyűlölni és csak úgy vaktában odavetni a zsoldoséletemet, először is azért, mivel csak erre fogadtak föl benneteket. Nyolc forintért bocsátottátok áruba és vizitek vásárra a bőrtöket, és vagy ti öltök le mást, vagy titeket ölnek meg mások. Nektek mostohátok Erdély, nekünk szülőanyánk. Mi itt születünk, itt nevelkedtünk, itt váltunk emberré, tehát istentelenség volna, ha magára hagynók. Ha mégis elhagynók, nem volna hová mennünk. Mert esendő életünkön kívül, melyet, ha kell, könnyű szívvel kockáztatunk, vannak magunknál kedvesebb drágaságaink is: feleségünk, gyermekeink és mások, vér szerinti atyáinkfiai vagy házasság révén rokonnaink. Az istenfélelem és a józan ész egyaránt azt írja elő, hogy az ő életükről és bánatlatlanságukról gondoskodjunk, akik koruknál és nemüknél fogva ki vannak téve minden jogtalankodásnak. Nem a keresztény ellenséggel van nekünk bajunk, bár kegyetlenség dolgában az sem marad el a pogány ellenség mögött, hanem a törökökkel meg tatárokkal, és ha ezek szolgaságba hurcolnak bennünket és mindenünket, a falak mögé rejtőző németek csak biztos távolból fogják nézni nyomorúságunkat; a mi bajainkkal mit sem törődve, mintegy lőtávolon kívül kényelmesen fogják szemlélni, hogy velünk mi történik. Minderre bőven van példánk. A tatárok tábora tele van keresztény foglyokkal, akik addig vigyáztak hűségükre, amíg szabadságukat el nem veszítették; közönséges nyomorúságunkból pedig hűtlenség vádja címén ráadásul még csúfot is üznek. Nem az isteni, legfeljebb az emberi jog követelheti meg azt, hogy hűségünk mellett mindnyájunk végső veszélyeztetése árán is kitartsunk. Minden kikötő jó ahhoz, hogy életünket tisztességgel megőrizzük és a hajótörésből kimentsük. Nektek, németeknek mindig nyílik út a menekülésre: akár otthon, akár másutt jobban fogjátok magatokat érezni, mint itt. Ha a könyörtelen ellenség elébe vág habozásunknak, egy csapásra vége mindenünknek, végünk magunknak: egyetlen öldöklés kiirt mindnyájunkat. Bátor férfiak, ha a becsület úgy kívánja, nem törődnek életükkel; de már mindnyájunk életének megvetése - tisztességgel való megoltalmazása helyett - oktalan és a közösségi érzéstől elrugaszkodott emberre vall. Ami végül a német császárt illeti: hát vajon több haszna van-e kiirtásunkból, mint amennyi kára életben maradásunkból? Mert maga Basta, aki engedett a szorongató szükségnek, de még maga Rudolf császár is, ha ebben a súlyos helyzetben itt volnának, nem vitás, hogy megengednék: engedelmeskedjünk mi is a szükségnek, aminek minden emberi dolog alá van vetve. A rómaiak, akik igazán bölcs emberek voltak, inkább a megadást tanácsolták a saguntumiaknak, hogy megmaradjanak, és elviselhető feltételekkel, bánatlatlanul egyezkedhessenek ellenségükkel, Hannibállal, semmint hogy hasztalan makacsságukkal városukat, egész államukat is elveszítsék. Megmaradásukból bizony több hasznuk lett volna a rómaiaknak, de még a punoknak is, mint végső veszedelmükből és kiirtásukból: de azok az állhatatosság tetszetős neve kedvéért többre tartották a hűséget, mint életüket, és ezért kíméletlenül el is veszték az utolsó szálig. A caudiumi szorosban körülvelt római csapatok inkább megegyeztek a megadásban, és az állam jobb jövője számára tartogatták magukat, semmint hogy hasztalan önfeláldozásukkal egész Rómát veszélybe döntsék. Mit habozunk tehát, hogy az erősebb ellenség hatalmába adjuk-e a várost? Kiváltképpen mikor a szükség, a közjó - akár akarjuk, akár nem - úgyis erre kényszerít bennünket, a becsület pedig nem tiltja.”

Így hozta fel a nép ürügyül a közérdeket és mindnyájuk fennmaradását a megadás mellett, és minden követ megmozgatott, hogy az egész tanácsot megnyerje ennek a tervnek.

Szamosközy István: Erdély története. Budapest. 1977. 331-336.

Szamosközy István
Kolozsvár elfogadja Székely Mózes feltételeit.
A lakosság kiűzi a jezsuitákat

Ebben az időben az az évi városi előljárók - a szász Bogner Imre, Kilián fia, és a magyar Tótházy Mihály - közül az előbbi volt a főbíró, az utóbbi pedig az úgynevezett királybíró. A város igazgatásában Imre játszotta a vezető szerepet, és a két nemzet közt évente felváltva viselt tisztsége birtokában őt illette a nagyobb tekintély; hivatali működésének fontosságát és méltóságát tekintve Mihály csak Imre után következett. Összehívták tehát a tanácsot, szokás szerint a népet is összerelték, a mind megfontolás, mind végrehajtás szempontjából vitatható ügyet a tanács elé tárták, majd szorgosan kezdték tudakolni, hogy mit is tegyenek: alkudozzanak-e a megadás dolgában az ellenséggel, vagy elszánt védekezéssel tartsanak ki minden eshetőségre számítva. A városbíráknak az volt a szándékuk, hogy a végül is kialakuló véleményt az egész népre kiterjedő közös határozattal szentesítik, nehogy csak ők szerepeljenek a bizonytalan kihatású döntés egyedüli szerzőiként.

Volt a város polgárai között egy Trausner Lukács nevű, szász eredetű, koros, tapasztalt és nagy műveltségű ember, kezdettől fogva a német párt tántoríthatatlan híve, aki így szónokolt: „Látom, hogy Mózes nem bronz-, hanem csak papírágyukkal ostromol, szófegyverekkel, nem vasgolyóbisokkal lödözi nem is annyira a város kapuit, mint inkább a mi lelkünket. A külvárosi szerencsétlenségen kívül falainkat eddig - ahogy mondani szokás - még egy rothadt sajttal sem bántották. Én csak attól félek, hogy az a csapás, amelytől most a falakat akarjuk megkímélni, később majd a nyakunkat éri. Miután már oly sokszor megszegtük adott szavunkat, most megint - újabb gyalázzal - kockáztatjuk becsületünket. De mikor ezt látom, látom a másik részről a kényszerűséget is, amelynek minden dolgunk alá van vetve. Látom a nép zavargását, a városban a már csaknem saguntumi éhínséget és egyáltalán majdnem végső szükségbe sodródott állapotunkat. Látjuk az ostromló ellenség elszántságát is: elhatározták, hogy nem tángítanak innen, amíg hatalmuk alá nem kényszerítenek bennünket. Minél inkább késik a megoldás, annál veszedelmesebb lesz a városra nézve. A kimerült ellenség, ez az óriási katonatömeg, hogy nyomasztó ínségét újabb zsákmánnyal enyhítse, mindent meg fog kísérelni, hogy megrohamozza és feldúlja a várost. Mi sem könnyebb, mint a naptól kiszáritott fenyőfa zsindelet tüzes csóvával lánggra lobbantani. Ha pedig egyszer erre kerül sor, mivel minden ház annyira egymáshoz tapad, egy szempillantás alatt vége lesz az egész városnak. Éppen ezért nem is tudom, hogy mit tanácsoljak. A pusztá említésétől is borzadok annak, amitől - akár így, akár úgy - félnünk kell. Azt sem tudom, mibe vessük reménységünket. Nem tudok határozni; amint mondani szokás, ott vagyok, ahol a part szakad. De nehogy az legyen a látszat, mintha én volnék egyedül okos, csatlakozom egyértelmű állásfoglalásokhoz: inkább legyek a köz üdvére magamban bolond, semmint a város vesztére mindnyájotok előtt okos.”

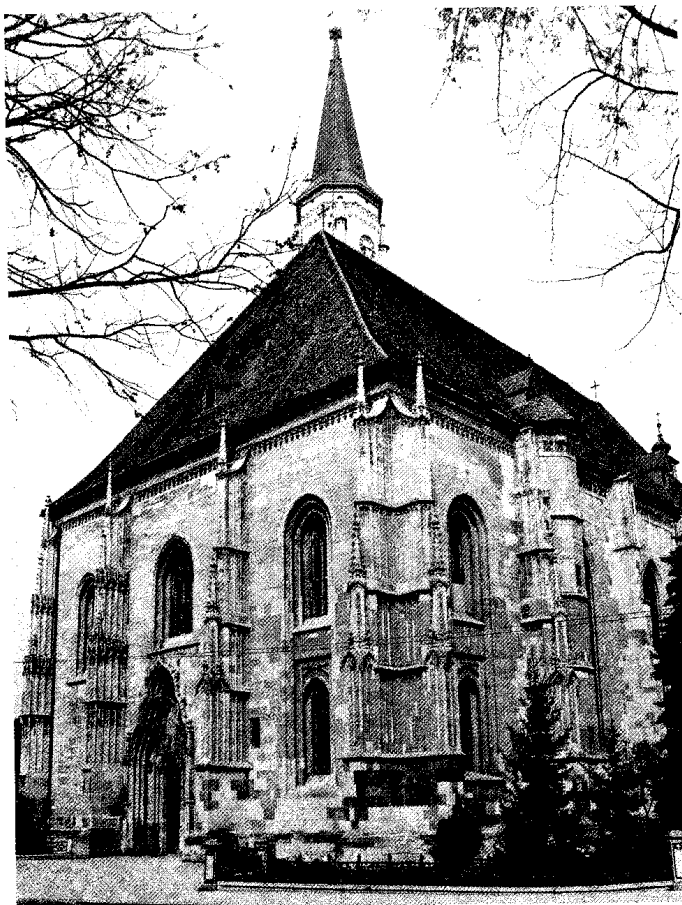
Trausnernak ezek után a kétértelmű szavai után még sokáig vitáztak, és eltérő akarattal, különböző vélemények mellett foglaltak állást. Végül is a helyzetnek és az alkalomnak megfelelően határoztak: mivel a nép nagyon is hajlott a megadásra, a belső tanács, a százas tanács, a két nemzet vénei - attól tartván, hogy a nép eszeveszett őrjöngésében még nagyobb veszedelembe taszítja a várost - egyhangú határozat alapján megüzenték Mózesnek, hogy meghódolnak előtte, és a várost hatalmába adják. Ettől az egyhangú állásfoglalástól azonban később, Mózes meggyilkolása után, amikor ismét Basta kerekedett felül, a tanács és a százas tanács szász nemzetiségű tagjai közül - az ellenpárt nagy fölháborodására - többen elpártoltak. Nagy meghasonlásoknak lett ez oka később a város két nemzete között. A megadás

végrehajtása előtt azonban a német katonáknak bántatlanságot és szabad elvonulást kötöttek ki a tetszésük szerinti helyre, sőt tanácsi határozat alapján - kérésükre - még írást is adtak nekik, amelyben bizonyították, hogy a várost nem az ő akaratukból, hanem az egész városi lakosság határozatából, a közösség megóvásának szándékától vezettetve nyitották meg az ellenség előtt. Az írás körülbelül így hangzott: róluk és a német katonaságról senki sem tételezhet föl semmi gyalázatot, mert nem vaktában, nem is meggondolatlanul, hanem roppant szükségstől kényszerítve határozták el magukat közös szavazattal az új helyzetet teremtő döntésre. Majd így folytatódott: „Miközben a segítség reménye és az ellenségtől való félelem közt hányódtunk, ötvenhárom teljes napon át szenvedvén jószágaink elragadozását, az ellenséges rohamokat, polgártársaink leöldöklését, rabszíjra fűzését, városunk felgyújtását, éhínséget, járványt, városi zendülést, nyugtalanul töltött nappalokat és éjszakákat és az ellenséges ostrommal járó egyéb bajokat, az egész város gondjai és veszteségei közepette végül is arra kényszerültünk, hogy úgy határozzunk: az ellenséget, amellyel nem mérkőzhetünk, nem fegyverrel, hanem megadásunkkal fogjuk legyőzni, kiváltképpen azután, hogy az ellenség - fegyverrel, vagy a rémülettel, amelyet keltett - már Erdély java részét meghódította, és egyre újabb csapásokkal tört utat magának a győzelem felé. Hiszen Désnél a magyar, Segesvárnál a vlach, Demeternél a hajdú, Székelyföldön a székely segítő hadak, Szászvárosnál pedig már előbb egy erős segítő csapat teljes vereséget szenvedett és megfutott. Gyulafehérvár elesett, más őrségek meghódoltak, Capreolo Tamás, a pártviszályok nem jelentéktelen indítóoka fogoly. Ezért, mivel úgy láttuk, hogy minden az ellenség hadiszerencséjének kedvez, és segítségben nem reménykedhetünk, a német katonaságnak nem kezdeményezésére, hanem hozzájárulásával, nem is titokban, hanem nyílt határozattal, bár akaratunk ellenére, tárgyalásokat kezdtünk az ellenséggel, mert erre készítetett bennünket a szükség, és tanácsosabbnak véltük, hogy tisztos megadás révén a német császári katonasággal együtt életben maradjunk, minthogy városunkat végső veszedelembe taszítsuk, amiből sem nekünk, sem másoknak semmi hasznuk nem lett volna. Mi tehát oklevelünk megfelelő és hiteles bizonyosságával mindenki előtt tanúsítani óhajtjuk, hogy a német katonaság a városnak ebben a viharos korszakában egy pillanatig sem tért le a katonai becsület és erény ösvényéről; velünk együtt szavazván járult hozzá a megadáshoz, hogy mindkét félnek minél csekélyebb veszedelmével gondoskodhassunk a város bántatlanságáról és fenntartásáról.”

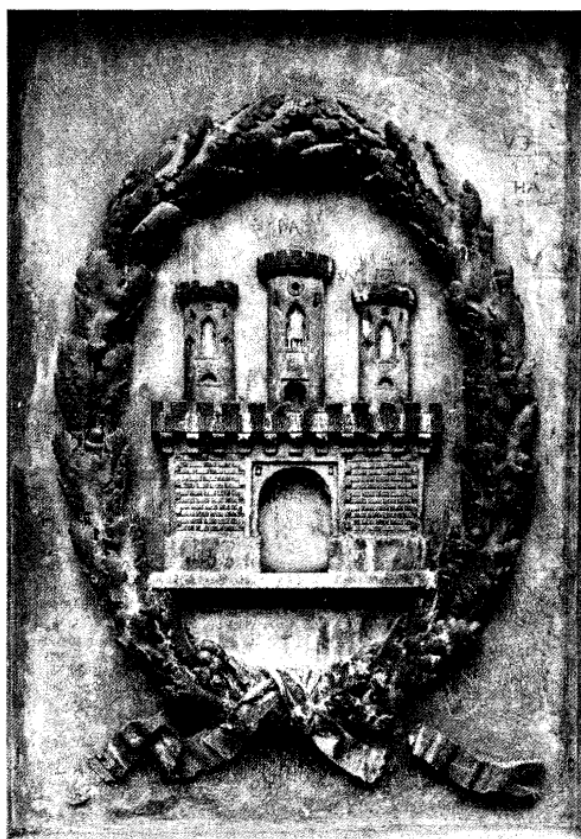
Miután mindezt így elvégezték, Gölnitz György, a német csapat előkelő származású és kiváló vitézségű parancsnoka a város megadását megelőző napon mindenkinek nagy bánatára belehalt betegségébe. Illő tiszteletadással a város kisebbik templomában temették el. Alig volt vége a temetésnek, amikor egy hirtelen támadt rettenetes forgószél majdhogynem fenekestül felforgatta az egész várost. Először az eget borították el sűrű, fekete fellegek, majd pusztító szélvihar kerekedett, és hihetetlen erővel kezdte rázni a házak tetejét, szagztatni és szertehajgálni a fenyőfa zsindeleket, rongálni mindazt, ami ki van téve a rombolásnak: szénával, szalmával s a fölöttébb száraz nyár porával töltötte meg a levegőt, vakította el az emberek szemét; a földről felragadott dolgok sűrű összezapásaikkal valóságos harcra keltek az űrben. Az ember azt hihette volna, hogy Democritus atomjai vetődtek ki helyükből, űzettek ki birodalmukból, és őrjöngő, szanaszét röpködő kavargással az ősi Chaosszá szóródtak szét, hogy megint új testekké illeszkedve össze, ismét új világokat formáljanak. Fokozták a retteget a szinte leszakadni készülő mennybolt dördülései, csattogásai, villámai, valamennyi elem kavargó erőszakossága és esztelenül dühöngő féktelensége. Ezt a mértéktelen és ritka nagy vihart azután óriási felhőszakadás követte, melyet azonban a hosszú szárazságtól egészen kiaszott föld mohón magába szívott. Sokan voltak, akik - nem is egészen oktanul - csodára magyarázták ezt a rendkívüli légmozgást: attól tartottak, hogy a szokatlan erejű vihar forgószél módjára hamarosan nemcsak a városnak, hanem az egész országnak felkavarja a békéjét, csendjét és nyugalmit. Az ezután következő bajok vitathatatlan hitelűvé tették ezt a csodajelenetet is, mint ahogy az efféle jelekre alig szokott rácáfolni az eredmény. És ha

egyáltalán valamikor, hát a mi időnkben bizony szinte évenként sok mindenféle dolog esett meg, miközben az uralkodók és a népek esztelensége miatt mindenütt sohasem hallott, szörnyű csapások reszkettették meg az országot.

Mózes, miután a város megadására vonatkozó feltételeket mind aláírta, június kilencedikén a megnyitott kapukon át bevonult, és birtokába vette a várost. Ugyanezen a napon a német katonák a hírneves Prajner János úgynevezett regimentjéből való derék Zeidenstorfer János hadnagy és Volner Ádám zászlótartó vezetésével - összeszedvén minden holmijukat, amit gyalog elszállíthattak, és miután megbízható útikalauzokat kaptak részint a város lakói, részint Mózes emberei közül - katonai rendben, kibontott zászlókkal, dobpergés közepette kivonultak a városból. Hogy pedig minden erőszaktól és jogtalanságtól még inkább biztonságban legyenek, maga Mózes kísérte el őket erős csapatával mintegy három mérföldnyire, hogy jelenlétével és tekintélyével mindenképpen megakadályozza a tatárok rajtaütését és fosztogatását, ami nem is olyan régen a Gyulafehérvárról Zalatna felé vonulókkal bizony megtörtént. Nagy Albert háromszáz katonájával egészen a Kolozsvártól ötvenezer lépésnyire, azaz hét erdélyi mérföldnyire levő Somlyó váráig kísérte és biztos helyre vezette őket. Innen aztán Szatmárra vonultak, és egyetlen emberük sem maradt el.

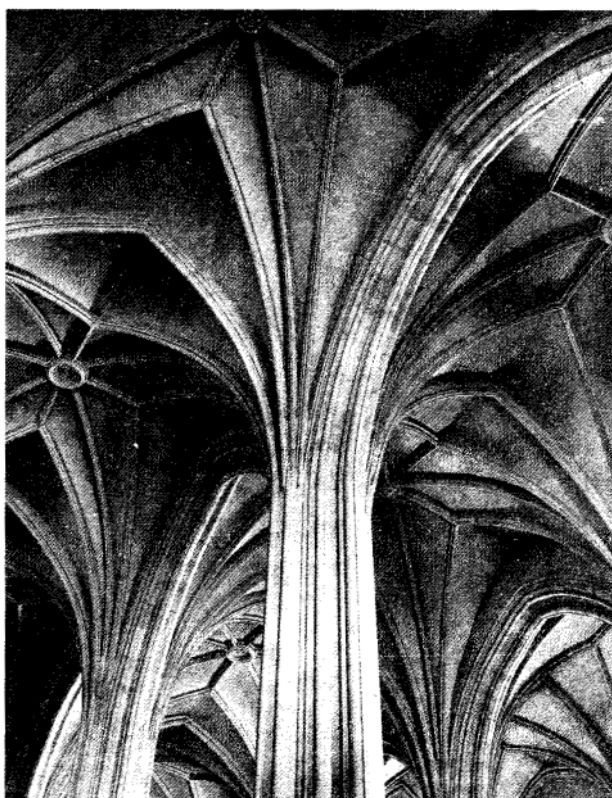
A Szent Mihály-templom délnyugat felől

Kolozsvár címere, a „Státuán”. 1830

Filstich Lőrinc címere főtéri házának egyik szemöldökkövén

A Szent Mihály-templom belseje. XV. sz. első fele

Ezek után - hogy Afrika példája szerint Erdély is mindig gondoskodjon valami újdonságról - a város megadását a papok pusztulása követte. A németek kibocsátása után ugyanis a városi nép, amely az ostrom egész ideje alatt fegyverben volt, nagyobb vakmerőségre kapván, és úgy vélvén, hogy élnie kell - vagy inkább vissza kell élnie - a pápások elleni fellépés lehetőségével, tömegestül a piacra tódult. Nem tudni, a városnak mily rossz szellemétől vagy miféle kegyetlen végzettől üzetve, a tanács és a százas tanács parancsa és akarata ellenére, és nem - mint egyesek erősítetik - csendes szemhunyasával, őrző rohammal nekiestek a Jézus-társaság templomának és rendházának. Rengeteg ember csődült össze a városban, mivel az ostrom előtt, amikor a környező helységek vidéki és falusi lakosai nem tudták, hogy a fenyegető ellenség támadásai elől hova meneküljenek, mint biztonságos menedékhelyre, Kolozsvárra özönlöttek, hogy ott, amíg a háborús vihar szükségessé teszi, nagyobb biztonságban élhessenek, vagy inkább rejtőzködhessenek. Ezt a rendházat István lengyel király és erdélyi fejedelem építtette XIII. Gergely római pápa parancsa szerint, a város keleti szögletében, a Farkasról elnevezett utca végén, mégpedig a római egyháztól elítélt vallás híveinek nem csekély ellenkezésére; temploma építészetileg is, ékes kegytárgyai révén is igen pompás volt. Kezdetől fogva híres tudományú doktorok oktatták itt az ifjúságot a bölcsesség minden ágazatában; István király és Zsigmond fejedelem hívta ide őket tisztes fizetéssel Olaszországból, mindaddig, amíg ezek az áldatlan idők meg a háború viharai el nem bontották az országot. Sokaságuk és nyüzsgésük azonban romlásba vitte az övékével ellentétes vallást követő lakosságot. Korábban ugyanis a fedelmek pártfogására támaszkodtak nagy költségekkel, most azonban a városiak felpanaszolták, hogy a szokatlan terhek sértik a város kiváltságait, és ezért már régóta haragudtak rájuk, olyannyira, hogy az első kínálkozó alkalommal fel akartak mondani összeférhetetlen társaságuknak. Eltávolításuknak ez volt az első, mindenesetre nem utolsó oka.

A tömegnek vezére is akadt, hogy elhatározott tettét valóra válthassa: a szülőhelyéről Thoroczkainak nevezett Máté, a város vezető papja, a kolozsvári vallás Erdély-szerte működő lelkipásztorainak feje, akit szuperintendensnek mondanak; szónoki tehetsége és tudománya folytán az egész városban elismert és hallgatói előtt kedvelt férfi, akihez hivatalbeli társa, az övéi közt szintén híres Nyirő (Tonsorius) Pál is csatlakozott. Ez az unitárius dogma (így nevezik ugyanis, hogy megkülönböztessék magukat a szentháromsághívő vallástól), akár Árius tanítása, akár a samosatai Paulusé - mert közeli rokonai egymásnak -, az egyház korai századaiban elnyomásnak volt kitéve, majd többször feltámadt; legutóbb - körülbelül negyven esztendeje - Erdélyben, eleinte csak titkos összejöveteleken, majd a nagy nyilvánosság előtt is hirdette és terjesztette a vallásújítása miatt Olaszországból elmenekült Blandrata György, valamint a kolozsvári Dávid Ferenc, egy Dávid nevű csizmadia fia. Ez a Blandrata II. János királynak és erdélyi fejedelemnek, valamint anyjának, Izabella királynénak az udvarában sokáig orvosként működött, de nem elégedett meg tisztségének határaival, és mint igen tehetséges ember, méltatlannak találta, hogy csak a beteg testrészeket orvosolhatja, a léleknek sokkal vészesebb nyavalyáit viszont nem távolíthatja el és nem gyógyíthatja. Tehát a fiziológia labirintusai helyett a teológia útvesztőibe bonyolódott; először is a még egészen ifjú és fiataltsága miatt nem eléggé óvatos János fejedelmet környékezte meg. Az addig a pápás vallásnak volt a híve, amelyben anyja, Izabella oktatta; ettől fogva az alattomban terjeszkedő vallást eleinte titkolta, nemigen törődött vele, majd oltalmába fogadta, végül pedig, amikor már mindenfelé elterjedt, maga is helyeselni kezdte. Az eredetileg lutheránus Dávid Ferenc pedig mihelyt beavattatta magát az ariusi misztériumokba, kolozsvári paptársait is beavatta az ókorból merített szertartásokba, és hamarosan gondoskodott Erdély-szerte való elterjesztésükről is. Most pedig ugyanennek a Dávid-féle dogmának két követője: Pál és Máté, kapván a kellő alkalmon, a Mózes keltette zavarokon, minden tehetségét és ügybuzgalmát latba vetette, hogy a pápás papokat kikergethesse, hiszen amikor még nyílt erőszakkal nem tehette, titokban folytatta békétlenségszítással, és folytonos ártani akarással már előzőleg is üldözte őket.

*

A Máté szónoklatától mint a lázadást szító fújtatótól feltüzelt nép, amely addig részben a piacon, részint a város egyéb részén csoportosult, most egyszerre mind odarahant, és esztelen-ségét vakmerőséggel tetézte. Eleinte csak kiabáltak, és hangos szóval biztatgatták egymást, majd nem sok idő múltán őrjöngésben törtek ki. Éktelen kiáltozás közepette - ki fegyveresen, ki fegyvertelenül, vagy csak husángot, követ, akármilyen hajítható tárgyat ragadván, a városiak együtt a falusiakkal, katonák a parasztokkal, rácok, magyarok, szászok, vlahok teljesen összekeveredve, nemkülönben az egész tanulóiifjúság, végezetül a vaktában összezsúfolódott sokaság alkalmi vezérei és irányítói - megindultak a rendház felé. Azt a bátorságot, lelkesedést és fegyvert, amit a falakat ostromló ellenség ellen kellett volna fordítaniuk, most mintegy tulajdon testük és vérük ellen szegezték. Ily módon a külső háborút belső villongássá változtatván, a szent épületek ellen indultak. Nem volt titok előttük, hogy az erdélyi nemesek igen sok vagyontárgyukat itt tették le mintegy biztonságos őrizőhelyen, továbbá hogy maguknak a papoknak a cellái is zsúfolásig tele voltak mindenféle élelmiszerekkel, és ez mind alkalmas volt rá, hogy kedvük szerint megrakodhassanak rablott holmival. Így aztán kiemelve sarkukból a kapukat és ajtókat, mindazt, ami őrjöngő sokaságuk útjába akadt, és ami elrabolható volt, kényük-kedvük szerint felpredálták - senki sem gátolta őket. Amit csak úgy hirtelenében nem tudtak elcipelni, szekereken és targoncákon hordták el. Ezután változtattak hadviselési módjukon: a hadszínteret az éléskamrákból a könyvtári helyiségekbe tették át, és az egyházi, valamint a világi irodalomnak sok-sok termékét, mintha azok ellen esküdtek volna föl háborúra, valóban embertelen, még a törököktől és tatároktól sem tapasztalt barbársággal kezdték pusztítani, szekercékkel és kardokkal hasogatni. Ezek között volt Flavius Proculus

Iustinusnak a királyok és birodalmak kezdeteiről szóló kivonata (Epitome) is, egy ízléses kiállítású hártvakézirat, amely Mátyás király budai könyvtárából holmi véletlen folytán sodródott hozzám, egész könyvtáramnak legfőbb ékessége - pedig a háborúknak emez örvénylő forgataga előtt nem megvetendő gyűjteményem volt -; az ostoba tömeg fékevesztett tombolása folytán ez is elpusztult. A könyvet néhány hónappal ez előtt az országos csapás előtt - a kódexnek és magamnak balszerencséjére - Marietti Antalnak, a tudós jezsuitának adtam kölcsön használatra, amit az országunkat és magánszemélyeket egyaránt sújtó bajoknak ebben a megörökítésében annál is szívesebben említek meg, mivel a híres szerzőnek idők folyamán nemcsak két első neve merült feledésbe, hanem még könyvének fentebb feltüntetett címe is elkallódott, úgyhogy tudomásom szerint eddig valamennyi nyomdából pusztán melléknevével és cím nélkül került ki. Hogy erről a szakértőknek mi a véleményük, az ő gondjuk; nekem az is elég, ha jóhiszemű előadásomnak hitelt adnak. Nem is szólok sok egyébről, amit ebben a kéziratban másképpen lehetett olvasni, mint a közkeletű kiadásokban. Tehát ez a zsákmányoló csöcselék az épületnek minden zugát - ahol csak valami elrabolható szimatolt - felverte, tönkretette, kiürítette, s eszeveszett tombolásában a végsőkéig ment el. És míg egyéb nemzetek szentélyeikért és templomaikért, Istentől rendelt vallásukért háborúskodnak, azokat oltalmazák, ezek minden istenességet sárba tiporván, magukat az isteneket ostromolták, dúlták, pusztították.

A papok előtt nem volt titok, hogy a város lakossága neheztel rájuk. Bár minden igyekezetükkel azon fáradoztak, hogy a nép szeretetét kiérdemeljék, ebben a kavarodásban a sokaság mégis megfélemedezett minden szolgálatukról. Ekkor a papokat, akik akkor már különben is kevesebben voltak, és a tomboló tömeg elől az épület belsejébe húzódtak, az őrző soka előráncigálta, egyiküket meg is ölte, egy másikat megsebesített, a többieket ugyancsak bántalmazta és ütlegette. Nemcsak minden vagyonuktól, de életüktől is megfosztották volna őket, ha egyes polgárok közbe nem lépnek, és a fékevesztett őrző soka véget nem vetnek. Azt azonban már nem lehetett elérni, hogy a kiűzöttek legalább ezt az egy éjszakát még a városban tölthessék, és közben ne kelljen ütést-verést, bántalmazást elszenvedniük. Tehát valamennyiüket összeszedték, és sorsukon csúfolódva - a bajjal rendszerint még gyalázat is jár - kitoloncolták őket a városból. A Szent Erzsébetről elnevezett szeretetházba taszigálták őket, amely a Szamosi kapu előtt, a külvárosban van, s a tűzvész után is épségben maradt; a koldusokat szokták itt elszállásolni és ellátni. Innen, nehogy a szertekóborló és kint mindent felkutató tatárok kezébe kerüljenek, Tholdi István, a város egyik előkelő polgára oltalmába fogadta és nagylelkűen a Bogáthiak görgényi várába kalauzoltatta őket, hogy ott gondoskodják róluk.

Mivel pedig a szabadjára engedett nép indulatánál nincs vadabb - hiszen semmihez sem kezd ésszel, semmit sem hajt végre sorjában, és végül nem tart mértéket még abbahagyásban sem -, miután a papok rendházát kifosztotta, és mindent elhordott belőle, a csupasz falak ellen fordította dühét. Feszítővasakkal, kalapácsokkal, gerendákkal, mindenféle falbontásra alkalmas szerszámmal nekiestek az épületnek, tépték, szaggatták, döngették, rombolták. Odáig mentek, hogy a falak ledöntése, rongálása, átszaggatása után az épületnek még fennmaradó romjait is teljességgel lakhatatlanná tették. A romokat sem a tömeg őrző soka kímélte meg, inkább a kőfalak szilárdsága állt ellen a további pusztításnak. Az egész faanyagot, amelyre a tetőzet támaszkodott, úgy elpusztították, mintha tűzvész emésztette volna el, és vaskos büntettüket még szentségtöréssel is tetézték. A hajdankorból fennmaradt szent épületet, amely boltozatos mennyezetével emelkedett a magasba, minden cserepétől, gerendájától, szarufájától, egész tetőzetétől megfosztották, és a csupasz, vastag falakon kívül semmit sem hagytak meg rajta. A szent férfiak és nők képmásait fejszével és csákánnyal zúzták szét, de még a halottak sírmelekeinek sem irgalmaztak. Elpusztították a templom egész berendezését, egyáltalán mindazt, amire eszeveszett fosztogatásuk közepette rábukkantak, és féktelen garázdálkodásukat mind-

addig nem hagyták abba, míg az egész helyet merő pusztasággá nem változtatták. Beszélnek, hogy miközben saját épségükre sem ügyelve a tetőszéket bontották és hajigálták, a romok többek között magukkal rántottak.

Szamosközy István: Erdély története. Budapest. 1977. 337-346.

**Szénás István senior címere
a Kolozsváron készült ötvöspoháron. 1651.**

Segesvári Bálint
Bocskai István temetéséről

1607.

17-ma februar. hozták Kolosvárra az holt testet szép ceremóniával, szép fekete hadakkal: lovagokkal, vivén az nagy templomban szép három bársony zászlókkal.

18 febr. tőnek az maga papjai szép prédikációkat, és mindennek szabad volt az holt test mellé menni látni és siratni.

19. febr. olvasák meg az Bocskai István Testamentumát az koporsó mellett az nagy templomban minden ember hallatára: kérvén mind kicsintől fogva nagyig bocsánatot, ha mit vétett ellenek, és oktattván az egész országot, mint szeressék egymást Magyarországgal egyetemben. Szép áldásokkal azután elvivén és kísérvén az városbeliekkel majd Békás-patakig: ott szép áldásokkal és sírván búcsút vevén, az előttök járók zokogván és sírván, mind férfi s asszonyi állat elválának egymástól; holt pedig meg 51 esztendő korában, regnált csak kevéssel többet egy esztendőnél.

22. febr. temették el Gyula-Fejérváratt.

Erdélyi Történelmi Adatok. IV. Szabó Károly (szerk.). Kolozsvár. 1862. 169.

A kolozsvári tanács tiltakozása a szombatosság ellen 1608 v. 1609-ben

Kegelmes feiedelmeonk, adak erteseonkre, hogy nemely gonosz akaroink varosul Nagod eleott vadlottanak volna Zombatosoknak, és sydo heoteoweknek mondwan, kirevalokepest Nagod megh indult, es Zentegyhazunkat, Scholankat akarna foglaltatny, es el pechieteltetny: ki feleol Nagodhoz kell confugialnunk minth kegelmes feidelmeonkhez myethogy sem Zombatosok, sem sidoheoteon valok nem vagiunk, sem penigh azoknak heoteoket, es vallasokat semminemeo chikkeleiben nem tarthiuk, hanem az egesz keresztenisegel, az Euangelistaknak, es Prophetaknak irasibol, az fundamentumban vallsunk eggiez, mert mind keresztelessel, es az Ur wacharaiawal, az Jesus Christusnak, az eo tanitwaninak, és Euangelistainak, tanitasa zerent eleonk mindenekben, mely vallsunkban mind ez ideigh ennek eleotte valo kereszteny feidelmink is megh tartottanak, es giermeksegeonkteol fogwan abban neotteonk, neweketteonk fel, zorgalmatosan tisztelwen, dicherwen az Attia mindenható eoreokke valo Istent, es az eo egyetlen egy fiat, az Jesus Christust: varwan az deocheosegre, es eodwessegese eoreok életre, az eo el pechiteleo zenth Lelket.

Keonieorgeonk azert Nagodnak minth kegelmes urunknak feiedelmeonknek, az nagy Istennek neweert, es zeretetyert, hogy Nagod is minth kerezteny Istenfeleo feidelem chelekedgiek kegelmesen veleonk, es ebben az mi zokott, és megh regzet religionkban, vallasunkban tarchion megh es ne engedgien egyebekkel is megh haboritany, kit my Nagodnak eleteonkben hyven zolgaliunk megh, es ez Nagod veleonk valo kegelmessegeert halaadassal dichierhesseok az Uristent, hogy Nagodnak, es az Nagod maradekinak minden eogyeit és dolgait zerenchieessé, es bodogh emlekezetre valova tegje.

My az Nagod kegelmesseges es io valaz tetelet variuk.

Keresztény Magvető. Kolozsvár. 1886. 349.

Mai olvasat szerint:

Sub tuum praesidium confugimos Oltalmad alá menekülünk

Kegyelmes Fejedelmünk! Adák értésünkre, hogy némely gonosz akaróink minket városul Nagyságod előtt vádlottanak volna szombatosoknak és zsidó hitűeknek mondván, kire való képest Nagyságod megindult, és szent egyházunkat, skólánkat akarná foglaltatni és elpecsételtetni. Ki felől Nagyságodhoz kell confugiálnunk (menekülnünk) mint kegyelmes fejedelmünkhöz, mert hogy sem szombatosok, sem zsidó hiten valók nem vagyunk, sem pedig azoknak hitőket és vallásokat semminémű cikkelyeiben nem tartjuk, hanem az egész kereszténységgel, az evangélistáknak és prófétáknak írásából az fundamentumban vallásunk egyez; mert mind keresztelelssel és az Úr vacsorájával az Jézus Krisztusnak, az ő tanítványainak és evangélistáinak tanítása szerint élünk mindenekben. Mely vallásunkban mind ez ideig ennek előtte való keresztény fejedelmeink is megtartottanak, és gyermekségünkől fogván abban nőttünk-nevelkedtünk fel, szargalmatosan tisztelvén, dicsérvén az Atya mindenható, örökkévaló Istent és az ő egyetlen fiát, az Jézus Krisztust: várván az ő dicsőségre és üdvösséges örök életre az ő elpecsételő szent lelkét.

Könyörgünk azért Nagyságodnak mint kegyelmes urunknak, fejedelmünknek az nagy Istennek nevéért és szeretetéért, hogy nagyságod is mint keresztény istenfélő fejedelem cselekedjék kegyelmesen velünk, és ebben a mi szokott és megrögzött religiánkban, vallásunkban tartson meg, és ne engedjen egyebekkel is megháboríttatni. Kit mi Nagyságodnak életünkben híven szolgáljunk meg, és ez Nagyságod velünk való kegyelmességéért hálaadással dicsérhessük az Úristent, hogy Nagyságodnak és Nagyságod maradékinak minden ügyeit és dolgait szerencséssé és boldog emlékezetre valóvá tegye.

Mi az Nagyságod kegyelmességes
és jó választételét várjuk.

(Kelecsényi Gábor olvasata)

Boszorkányper tanúvallomási jegyzőkönyve

1612. mart. 16.

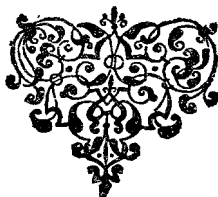
Az fogoly asszonyok tanúi erről valljanak.

1. Ha hallották Csizmadia Mihálynak szájából azt, hogy mondotta volna, hogy még nőtelen legény korában is incselkedtenek környüle az boszorkányok megnyomással és egyébképpen is.
2. Hogyha ő magától Csizmadia Mihálytól hallották, hogy első éjjel, mikor az feleségét elhálta, akkoron is nem az fogoly asszonyok képében, hanem az maga tulajdon felesége képében megnyomták az boszorkányok és úgy incselkedtek körülé.
3. Hogy ez két fogoly asszonnak egy kis bort vagy pohárt az asztalra nem töltöttek akkor, mikor Csizmadia Mihály az Szemétbíró Jánosné házánál volt, sőt semmi közök oda nem volt sem akkor, sem azelőtt, sem annak utánna, sőt az öreg asszony ugyan veszteg feküdt az ágyában. A pohárt penig az asztalhoz a Kottloczi Imréné fia töltötte. Ez mellett minden circumstanciákat, az mit tudnak, mondjanak meg.
4. Az tikmonyok felől való dolog is minden circumstanciájával egyetemben mint volt, és hogy még Szent-Márton nap tájában volt és micsoda orvosság, avagy haszon kedvéért tötték legyen borba az tikmonyat és ha ártalma volt-é annak, az ki megötte, vagy inkább hasznára. Több ehez való circumstanciákkal egyetemben mondják meg azt is, ki látta, hogy az fogoly asszony csicsit megfejte az kannába, melyben az tikmony és az bor volt volna.
5. Mit hallottanak Csizmadia Mihály felesége anyjának szájából, tudniillik mikoron azt mondotta, miképpen köthetik meg az embert. Ez utolsó kérdésre Gáspárt az poroszlót kell megkérdeni.

Praesentatum anno d. 1612. 16. Marty.

Notarius m. p.

Történelmi Tár. Budapest. 1883. 512-513.

Bíró Vencel
Külföldi követségek fogadása
az erdélyi fejedelmi udvarban

A Kolozsvári Városi Számadáskönyvek feljegyzéseket tartalmaznak afelől, hogy a városon átutazó követek mit ettek reggelire, ebédre, vacsorára. Így amikor a moldvai fejedelem követe 1612-ben sokadmagával Váradra ment az ott időző fejedelemhez, pecsenyét, halat, vereshagymát, fokhagymát, borsot, cipót és bort kapott. Ugyanez évben a havasalföldi követ tehénhúst, szalonnát, káposztát, borsót, hagymát evett és bort ivott. A román követek általában így étkeztek, böjti napon meg borsos halat, sós káposztát, olajat, kenyeret, bort találunk a feljegyzésekben. Ez ételeken kívül még sáfránról, ecetről, tyúkról, méhserről esik szó. A magyar király követének 1613-ban pecsenyét, tyúkot, halat, bort adtak. A török követeknek már többféle kellett, mivel a törökök szerettek sokfélét enni, igaz, hogy mindenből csak keveset. 1612-ben Ibrahim követ ebédjén tehénhús, kása, káposzta, kenyér, dió, mogyoró, bor szerepel. Más alkalommal az ő ebédjén tehénhúsra, káposztára, tyúkhúsra, ecetre, mézes vajra, tojásra, répára, dióra, mogyoróra, veres- és fokhagymára, fehér cipóra, borsra költöttek. Ugyanez évben az erdélyi követekkel Buda felől együtt utazó török követ étlapján tehénhús, réce, tyúk, juhhús, ecet, méz, petrezselyem, vereshagyma, vaj, tej, tojás, fűszerszám, sajt, körte, retek, cipó, bor szerepel. Reggelijük és vacsorájuk valamivel egyszerűbb. Ibrahim követ vacsorája: tehénhús, tyúk, répa, méz, sajt, torma, dió, mogyoró. 1613-ban a török követ reggelije: pecsenye, hering, cipó, ecet, bor. Hogy a bort törökök itták-e meg, vagy kíséretüknek kellett, arról nincs említés.

Erdélyi Helikon. Kolozsvár. 1928. 219-220.

Jósika Judit címere
Kolozsvári ötvös munkája. 1689

A kolozsvári tanács tiltakozása az óvári unitárius iskola elvétele ellen 1613-ban

Anno Domini 1613. Die 24. octobris.

Mi Coloswari Biro, király biroiaival, Tanácsával és az Universitással egez varossúl, protestalunk az Feiedelem választasakort, minekelőtte ő Nagysaga az Juramentumot praestalta volna, az ország előtt azon, hogy Bathori Gabor az elment Feiedelem, Unionk és Privilegiumunk ellen az Schola Klastromunkat, kedvünk s akaratunk ellen, tőlünk elvötte és Calvinista papot hozot bele. Kivel varosúnknak szep szabadsagat violalta. Kevanyuk ezt az orszagtól az mikeppen több varosok, kik regi szabadsagokban vel in toto, vel in parte meghaborittatának, az mint az Feiedelem Juramentumanak formaiaban megvagyon, hogy ő Nagysaga mindeneket restauraltatni akar és felepiteni privilegiumokban. Mi is azonkeppen ez Calviniana religion valo papot az varosban (nem szenvedgyük: És az Clastromot kezünkhez ve/szük).

Alioquin ha a Nemes ország Privilegiumunkra nem tekintene is, magunk gondot viselünk rea, az mi Unionknak tartasa szerent.

Solennis Protestatio [...]

Magr. Joannes Angyalos
Protonotar

Keresztény Magvető. Kolozsvár. 1887. 114-120.

A kolozsvári képírók céhszabálya 1618-ból

Mi Bethlen Gábor Isten kegyelméből Erdélyország fejedelme, Magyarország részeinek ura és székely ispán sat. adjuk emlékezetül sat., hogy a nemes és érdemes ifjú, Székesfehérvári István kolozsvári képíró alázatosan könyörgött nekünk, hogy a kolozsvári képíró-céh vagy társaság bizonyos rendjére vonatkozólag szerzett cikkelyeket a kolozsvári képírók és utódaik céhe hasznára és javára jelen engedélylevelünkbe beíratni s azokat jóváhagyni, szentesíteni és megerősíteni kegyeskednénk.

Mely cikkelyeknek vagy szabályoknak ez a tartalma:

Első cikkely. Vándorló vagy idegen, Kolosvárra képírás okából érkező képírók mesterségüket addig ne gyakorolhassák, se házanként festeni ne merészeljenek, míg más adófizető lakosok példájára megnősülve le nem telepedtek s magoknak lakhelyet nem szereztek, vagy valamelyik kolozsvári festőnél bérért nem míveltek.

Második cikkely. A kolozsvári többi mesteremberek, nevezetesen az asztalosok közül senki a kolozsvári képírók mesterségébe - a mint azt a képírók régi törvénye is tartja - belékontárkodni ne merjen, s a mint mondani szokás „kaszáját azok fűvébe belé ne vágja”, hanem ki-ki a saját mesterségével megelégedjék, s szorosan a képírásra tartozó munkálatokat a képíróknak engedni legyen köteles.

Harmadik cikkely. Az inas-növendékek az úgynevezett inasi éveknek jámborul való eltöltése után kötelesek a többi képírók céhébe és társaságába beavattatni magukat, másképp társaságon kívül a képírást űzniök nem szabad.

Mi tehát Székesfehérvári István képíró kérésére a fenti, nekünk bemutatott céhszabályokat jelen engedélylevelünkbe szóról szóra beírattuk s azokat egyenként és összesen helyeseknek, kedveseknek és elfogadottaknak declarálván - amennyiben a szabályokkal és kiváltságokkal nem ellenkeznek - Székesfehérvári István és utódai számára örök érvényesen jóváhagytuk, szentesítettük és megerősítettük, sőt jelen levelünk erejénél és bizonyosságánál fogva elfogadjuk, jóváhagyjuk, szentesítjük és megerősítjük.

Íratott Segesvár városunkban, februarius hónap elsején, az Úrnak 1618-ik esztendejében.

Bethlen Gábor s. k.

Bölöni Gáspár
titkár s. k.

Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle. Budapest. 1898. 108-109.

Az öregebb hidelvei kalandos-társulatnak 1625-ik évi kiváltságlevele

My Szengyel István, Hegedüs István, Kanta Mihály, ez mostani esztendőbeli apánk; Teolchyeres Ádám, Pap István, Kováchy Ferenc, Áchy István és Búzey Mátyás, az több jámbor böcsülletes atyafiakkal egyetemben gondolkodván és beszélgetvén, az Úr Istennek itt ez világon külömb-külföle gondviseléséről: ítéljük jónak lenni, hogy mi megnevezett tisztességbeli személyek az több jámbor tisztességbeli atyafiakkal egyetemben *szerezzünk valami szép rendtartást egymás között az halottaknak eltemetések felől* [...]

Első szép rendtartás: Kívántatik mindennek előtte, hogy ilyen szép gyülekezetnek egy tisztességbeli jámbor személy előtte járója legyen, az az apja, melyet az egész Calandos, mikor annak ideje vagyon, egyenlő akaratból válasszon, ki hogy ha vakmerőségre vetvén magát, az választásnak nem akarna engedni, tehát az Calandosnak végezéséből, vegyenek rajta egy forintot és annak felette az apaságot is reá vethessék.

Második: Annak utána az apánk mellé viszontag rendeltessék két bizonyos atyánkfia, az kik viseljék az dékánságnak tisztit és az apánknak minden dologban legyenek segítségével. [...]

Negyedik: Mindenkoron tisztességes és dichiretes dolog volt az egyesség; sőt pedig még az mi kegyelmes atyánk nál, istenünk nál is kedves, sőt ő szent felsége ugyan parancsolja is, hogy egymást szeressük: mely szeretetnek egyik gyümölcse az, hogy egymást tisztességben tartsuk. Annak okáért minden jámbor személy ebben az *Calandosban* levő, egymást tisztességben tartsa, meg ne szidalmazza, meg ne rutolja, meg ne gyalázza, se városban, se mezőben sem pedig az *Calandosnak* gyülekezetiben. Mert valaki ebben és ehez hasonló dologban megtapasztaltatik, az Calandosnak törvénye szerint megbüntettetik városban két bizonsága, mezőben pedig egy bizonsága lévén, egy forinttal.

Ötödik: Ha pedig valamely atyánkfiának halottja leszen, tehát az apánknak először, annak utána az két dékánnak tegye hírré: Az apánk mingyárást az *Calandos* tábláját bocsássa el, arra az órára, az melyre az keserves ember akarja; és mindgyárást az dekánnak legyen gondjok a sír ásására...

Erdélyi Múzeum. Kolozsvár. 1894. 218-222.

Segesvári Bálint krónikájából 1624-1634

1624. 19. junii jöve urunk ő felsége vissza Magyarországról.

18. augusti éjjel az menykő üte az perengér tetejében.

1627. 8. junii úgymint Medardius napján szörnyű menydörgés, villámlás lőn, annyira, hogy egy néhány házakot üte meg; a toronyt is megütötte vala és egy koldust is ütött vala agyon.

14. junii hozák az gubernator Bethlen István fiának feleségül az Rákóczi György leányát (ifjú Bethlen Istvánnak).

25. augusti az menykő az szászoknak tornyában az puskaport meg találta volt ütni úgymint 12 tonna port, és az tornyot mind földig elhánta vala az puskapor. Ugyan azon esztendőben hozzá kezdének az torony építéséhez.

Eodem Ao. szörnyen elrothada az szőlő, úgy, hogy mind megérzették az borán, és ugyan temérdek volt az bor is miatta, de jó bor lőtt azért.

29. novembris vétette fejit Bethlen Gábor az Bonczidai János feleségének Kolosváratt ország végzése szerint ez okáért, hogy három leány magzatját megölte; még azt mondotta, ha képes volna, ezer leánya lenne is, mind megölné őket.

1628. Szörnyű sok himlős gyermekek voltak és öreg emberek is, mind gyermekek s mind ifjú legények sokan holtanak meg az himlőben.

27. junii ütötte meg az menykő az mészárosok tornyát; éppen az nagy erős boltozaton átment, és az kapu levelének az sorkánál az földben. Az búzát sok helyeken az hideg virágában megvette, hogy semmi szeme nem volt, és sok helyen az lábon hagyták, meg nem aratták, a szőlő sem érheték meg, felette keserű bor lőtt azon esztendőben.

5. sept. holt meg az boldog emlékezetű Radnothi István, bíróságában, az ki egy néhány esztendeig viselte az bíróságot Kolosváratt, az ki mikor Kolosvárra jött, csak szegény legény, mendikás (togas deákok inasa) volt.

2. oct. foglalák el az kalvenisták az felső Appellatiumat az fejedelem akaratjából az szászok számára az kinek harminc ablaka vala; azt pedig foglalták el az Czémentes Filstich Péter szász nation, és Kassai István (fejedelem tanácsosa volt mind az kettő, Kolosváratt lakoztak) magyar nation, és az ő tanácsolásokból addig futották az fejedelmet, mígnem meg kellett engedni.

18. novem. csinálák az grádicsot fel, az hun az ácsok kikor az falban akarták csinálni az grádicsnak gerendácskáit, az ácsokból mind állásostul három leszakada, úgy, hogy kevés héjja volt, hogy egyik meg nem holt beléje.

3. decemb. prédikállott először az Appellatiumban az szászoknak amaz hüt-tagadó, Adamus Gitschner, hidelvi fiú, az ki igazi hütit megtagadá és kalvénistává lőn, mindeneknek csúfjává tevé magát érette.

Felette keserű bor lőtt, hogy alig ihatta meg az ember, két hétig is alig árulhatott az ember némely bort ki.

1629. 8. febr. éjjel 9 óra tájban egy hasadás lön, annyira, hogy azt tudták az emberek, hogy tűz esett alá az égből, olyan nagy világosság volt.

28. martii hora 7 estve holt meg Czémentes Fistich Péter kalvénista ember, az ki Bethlen Gábor fejedelemnek kedves embere vala, az kit az szegény ember és még jó rendű emberek is az rossz pénz miatt, mely pénz miatt sok emberek nagy kárt vallának; mely pénz felől ő tanácslotta az fejedelmet, hogy fél garasban váltsák be az fejedelem számára, az hol az fejedelem Bethlen Gábor három pénzben rendelte volt maga. Olyan hertelen esett penig halála, hogy senki nem hitte volna, mert az nap egy néhány nemes emberekkel volt végezése és mulatása. Lött penig temetése 1-ma die mensis aprilis; az háznál prédikállának németül, az temetőben magyarul.

1630. 16. junii az szentegyház tornyában mikor halottnak harangoztak, az harangozáskor az menykő az toronyban esett az plebania-ház felől, és az legényekben hármat is sértett meg, úgy annyira, hogy kettei mindjárt szörnyű halált holt.

2. oct. szálla az tábor szintén az Hostad végében, az hun az vargák malma vagyon, az vargák malmát és puskaapor-malmokat mind elpusztították; azonképpen itt az város körül való falukon nagy kóborlást mívelének, hogy semmi ellenség nagyobbat nem cselekedhetett volna rabláson kívül; az hun az vargák és puskaapor-malmok pogány ellenségtől megmaradott, az ország népe elpusztítván.

Eodem die: eskevék [így!] meg az országnak Bethlen István az nagy templomban.

20. decemb. jöve Kolosvárra Rákóczi György ő n. az hun az város nagy solemnitással fogadta be az városban mind énekléssel, mind penig taraczk - szakállas - lövéssel, annyira, hogy éjfél után egész két óráig löttek az taraczkokkal az piacon, az fejedelem penig az városnak azért az puskaaporért, az kit itt ellöttek, huszonöt mázsa port adott Váradon, hogy hozassa el Váradról és valami rezet is adott ugyan ott Váradon.

Ez alatt míg Rákóczi György ide jött Erdélyben az fejedelemségre, addig oda ki Zojomi Dávid az Tisza mellett az palatinus Eszterházi Miklós népével, mely az is az erdélyi fejedelemséget kereste volna, az erdélyi áruló urak tanácslásokból az pápista urak nyughatatlanságok miatt csatázott, az hol Zojomi Dávidon lövés is történt, és az mint értetem volt, az Tiszában mintegy három ezeren az jég alá vesztek, hogy megfogták volt és sokat le is vágtek volt benne az Eszterházi népében.

1631. 2. febr. éjjel nagy hertelen megindula az szörnyű temérdek jég és az Szamoson való ó hidat, az tyúk-utszának az végiben, a ki volt, elvitte nagyobb részét, az Kőmál alatt való pallót azonképpen elvitte. Olyan szörnyű temérdek jég volt, hogy közel két singni is volt sok helyen annyira, hogy nagy károkat tött; az sz. györgy-hegyi pallót is elvitte volt, melyet csak annak előtte való esztendőben csináltak volt; az fenesi és az monostori pallókat is elvitte akkor.

Eodem Ao. felette száraz nyár jára, úgy, hogy sok helyeken semmi búza nem lött az nagy szárazság miatt; szénát is szükön csináltak sok helyen.

Bor penig fél részént lött, de valóban jó bor termett ebben az esztendőben, úgy, hogy ha egy ember egy ejtelt megivott benne, megérzette az fejében; ejtelét dr. 6 és 8. mérték.

De őszre kelve valóban jó vetni való idő jára: az búza oly hertelen megdrágodék aratás után, hogy Magyarországból kezdének búzát hordani Erdélyben; az búzának vékáját hatvan nyolc pénzen is adták, egy forinton is hallottam.

1632. 24. junii estve 10 óra tájban az menykő Hidelvére beüt az alsó szélre, az hol egy néhány ház megége, semmi eső nem lőn, csak egyszer dördüle penig; onnét az szél az tüzet víz-utszára vivé; az víz-utsza és az körüle való majorok éppen elégtének; az Szamoson által vivé az szél az tüzet az majorokba, ott is egy néhány elége.

18. august. éjjel hora 1-ma holt meg amaz jámbor, bölcs és istenfélő Valentinus Radecius az kolosvári fő plebánus és püspök, az szász nation, német nemzet, az kinek az deák szó mint az méz úgy folyt ki az szájából; noha penig nem egyeztenek religioban való dolgokban, de még is kedves volt az a fejedelemnél az ő bölcsességiért és deákul való ékesen szólásáért; prédikállott penig az kolosváriaknak huszonhét esztendeig; felette víg és magaszerettető ember vala: szép szál ember, piros, nagy szemű, kemény tekintetű, nehezen járó testes ember.

22. augusti temették el Valentinus Radecius uramat az nagy templomban, sok szép oratiokat mondván vasárnap prédikáció után.

Eodem Ao. az búza 13 dr. 18, 20, 22 az legszépét lehetett venni.

2. sept. választák püspökké az kolosvári scholamestert Csanádi Pált magyar nation, nőtlen legényt, nagy ősziben elegyedett kisdéd embert: nagy hertelen haragú, száraz ember, bölcs okos Medicus; az fejedelmekhez igen hordozták, igen gyorsan járó, Konventséget is ugyan viselt akkor; mikor püspökké választották.

26. decemb. választák az szász nation legelsőben bíróságra Pulacher István uramot, kinek az atyja egy néhány esztendeig bíróságot viselt, és az atyja híd-utszában lakott az napkelet való szeren, negyed házban az felső szegleten alól; ő maga penig az felesége után való örökségben lakott az piacon az közép-utsza felől való felen, az mely ház annak előtte Gilyén Imreje volt, alias Bogner, az mely ember t. i. Bogner idegen országban is nagy híru ember volt, itt penig Kolosvárat nagy nyomorúságban sok esztendeig bíróságot viselt, az hol ez bíróság mellett az városnak megmaradására és javára az maga költségét az idegen nemzetségeknek nem szánta, mely költségért nem is kívánt mást, mivel magtalan ember volt.

1633. 11. augusti üte az menykő be az templomon való nagyobbik tornyban thorda-utsza felől, az hun meg is gyult vala, de Istennek nagy providentiájából hamar megolták éjjel estve 8 órakor.

18. septembris délután egy vasárnap két órakor szintén mikor az templomban harangoznak vala, megüté az menykő az torony falát s torony tetejét, az hun meg is gyula, és annyira elége, hogy meg nem olthaták, hanem az nagy gomb is ledőlt az földre és mindjárt ketté válék, mely gombnak megmérvén felét, harmadfél köből búza fért bele.

Eodem Ao. Szent Mihály nap után hozzá kezdének az kolosvári ácsok az torony építéséhez.

25. octobr. tevék ismét fel az nagy gombot, újólág ismét visszaforrasztván, és tevék reggel napkelet előtt fel, és vonák az lábas-ház felől fel pokróczban betakarván; forrasztotta Seres János szén-utszában öszve; végezték az toronynak építését Sz. Márton estén; adtak az ácsoknak fizetésben 200 forintot, egy nyolcvanos bort, minden személyre egy-egy köből búzát, egy-egy sajtot. Az mesterembereknek neve Kovács Mihály, Gergh Promer, Gergh Hann, Mechel Coberer, Vereskövi Antal, Bottyáni János.

1633 júliusban indultatott egy nagy pestis, mely tartott 1634-ig. Az kikre számot tartottam bizonyosan az városból az thordai utszai ajtón kihordottak nro 1098, az 1634 esztendőn kívül; azon kívül az kiket az hostadból oda hordtak, és az Sz. Péterben és az hidelvi ispotályban temetének.

1634. 1. ápril. az óvárban az kis piacon reggel két háznak az héjazatja, pajtája éppen megége, mely tűz támadott vala Szász András házából, mely égés miatt fizetett az szomszédoknak Szász András negyedfélszáz forintot, Filstich Benedeknek flor 200. Brozer Péternek 100. Gezner Györgynének Timár Benedek háta megett flor. 15.

Erdélyi Történelmi Adatok. IV. Szabó Károly (szerk.). Kolozsvár. 1862. 193-208.

A szomszéd telkek lakóinak panasza az óvári református iskola tanulóifjúsága ellen 1634-ben

Mÿ Nemezgiarto Mihalÿ, Geobeol Kadar Leorincz, Geobeol Zeoch Istuan, Hari Mihalÿ Deak es hertel Andrasne, ugian ott lako hertel Janosne mostoha fiaüal Hertel Gaborral, Ouari Fertalÿban lako szomzed attiankfiaÿwal Egietemben: Alazatos es megh haborodott szwuel Jelentiwk kegyelmeteknek Tiztelendeö Birank Vraink Egesz Tanacziul: Hogi ez el mult üdeökbën, az Oüarban, a mi Szomszedsaginkban, Caluinista uraink: az mely Scholat kezde-nek Eppiteni, Eleüe latuan azt, Jeouendeo wdeobenn is, mind magunk Szemelÿeben s mind maradekinkra, minemü nagi nyaüalya, vesekedes, es bozzüsagh keovettkeznek: Akkori Becziwlletes Birak Vrainkat, Egesz Tanacziül megh talaltuk volt. Eo kegyelmek ket Polgar Vrainkkatt, Szeoleosi Peter Deak es Kirschner Istuan Vraimekat, Egez Tanacziül valasztuan, es Oculatara oda menüen az Oüari Predicatorokkal, feo feo Patronusokkal, es az Egy Hazfiakkal egietemben, akkor igy vegezenek, hogi annak az keofalnak, minden feleol ualo rüinaÿt, Lÿukait, Erös keöüel, mezzel, io temerdeken mind az zendelÿ Allyaigh be rakiak, hogi az Tanulo Iffiak senki Vduarara ne kandalhassanak, (igy) igen zep Ratiokkal ezt akkor mind az ket fel Confirmalüan: mely dologhra ez feliul megh neüezett chaluinista Vraink, Singulari voto, et Consensu, Obligalak magokat:

Az Egyhazfiaknak pedigh meghis hagiak, hogi ugi czelekedgÿek, Polgar Vraink Consensussabol elvegezek, hogi az keo falon felliul, az heiazaton, Eoregh ablakokat czinallianak, hogy az kamarak keoziben vilagosság zolgallion be, meli most is ugi vagion. De Eö kegyelmek akkoris, mint Praestaltak vegzesekett, igiretekett, bezedekett, es hozzank ualo io akarattiokatt, annak Exitussabol kimutatodék: Mert valami hittuan Agÿaggal es apro keöuekkel akkor be tatarozak ugian Imigÿ amugÿ, melliet egi nehanj nap mülua az Paÿkos Szabasu Deakok kibontanak, Es vduarinkra hantak.

Nemellÿnknek Vduarara hazunknepe kezdze, oly nagy keouet is uetettek, mint egi Egez keö so, egi singhnÿre nem eset teoleök, Isten oltalmazta halaltol eökett: Magok pedigh az keofallra felalwan: szantalanszor (igy) feleseginkre, leanÿnkra vigyoroghvan, nem tisztesses ges Deaki tudomannak tanuloÿhoz, hanem haÿdukhoz, es Paÿkosokhoz illendö bezedekkel illettek bennünkett, melliet mindazaltal, sok ideighlen el szenuedtwnk bekesegezen, semmi haborusagra okot nem adüan. De lattüan azt, mind Birák Vraink, es magunk patientiankal is, keresünk el es panazolkodasünk el, nem hogy haznalnank valamit: De naprol napra, magok nÿlwan valo bezedekbeol es Bozzu tetelekbeol, mind Praedicatorostol azon wgiekeztek, hogi nemellikünket valamint valahogy kitürhassanak hazunkból is. (Nábotot agyon verék Eörökségeert.) Toüab nem zenüedhattuk, hanem Egesz Szomzedszagul az Tanacz haznal Birak Vrainknak Egez Tanacziaüal megh panazoltuk. Eö kegielmek az Egyhazfiakat hiuatüan, valtigh pirongattak, es megh paranczioltak, hogi az eleobbi vegzes szerent az keofalon valo Lyukakat, romladozasokat, mezzel keöüel berakiak, az keozeökett heyazatokat minden feleol be czinalljak az Iffiusagot tilalom alatt tarziak. De az is mit fogot raitok, hodiernus Dies testis est. Immar egi nehanj Eztendeoteol foghva, annira rontottak mindaz Varos keofalat, zantalan keouet vduarwnkra hajigalüan, mind magunk, es magok keozit es zendelies hejazatit, hogi zabadon vduarünkra Jarhatnak Scholaiokból, nem cziak zabados személyek, hanem vas Bekoban veretet foghliok is ki megien vduarunkon altal, Hiduczan is, seot az Varos keozeonseges Teomleoczebeolis, ott Szallott ala halakra Sententiazot fogoly, melliet magunk vduaran fogank megh. Nemellÿkywnk Vduararol tüzre ualo fankat is lopton lopiak, Zendelÿes heiazatunkat le szaggatiak, megh Egetik. De Becziülletes Vraink raitunk teott Boszusagnak,

miattok teörtint Illetlen dolgoknak az naggyát Zegieneljük pappirosra Irni. Hanem valamikor keüantatik, akar kegyelmes Vrunk Feiedelmunk, s akar kegyelmetek eleot viüa voce testimonys etiam Docealliuk. Annak okaert my, Elseoben az Eleö Isten eleöt, es Becziulletes Biraink, Egez Tanacziul kegyelmetek eleöt Protestalunk, Es keoniorgunk kegyelmeteknek, Hogi ez fel Indült nyaiüalyanak es Jeouendeo veszedelemnek vegye eleyt es talallion, ennek le cziendesitesere oly modot, hogi maradhassunk bekeüel miattok: mert touab immar ez violentiat semmikepen nem Zenüedgiük, ha mi esik raitok, arrol protestalunk, hogy mi Okaÿ ne legiünk, seot mind kegyelmetek, es Egiebek eleottis, magunkat oltalmazhassuk, es megh menthessük: keriuk kegyelmetekett mint Becziülletes Vrainkat, Notarius Vrammal az Szokas szerent Irrattassa be az Protocolumba. Pro Futura nostra, et posteritatum Cautela.

Alioquin ennek az leuelnek pariajat nallunk megh tartiük. Jeouendeoben pro testimonio Elni akarunk velle.

Mind azon által megis az kegyelmetek kegies attiaÿ proüisioihoz es Oltalmahoz bizunk Inkab...

Jakab Elek: Oklevéltár. Kolozsvár története. II. Budapest. 1888. 291-292.

Mai olvasat szerint:

Mi, Nemezgyártó Mihály, Göböl Kádár Lőrinc, Göböl Zöcz István, Hari Mihály deák és Hertel Andrásné ugyanott lakó Hertel Jánosné mostohafiával, Hertel Gáborral, óvári fertályban lakó atyánkfiával egyetemben: Alázatos és megháborodott szívvel jelentjük kegyelme-teknek tisztelendő bíránk, uraink egész Tanácsul: Hogy az elmúlt időkben az Óvárban, a mi szomszédságunkban kálvinista uraink az mely skólat kezdenek építeni, eleve látván azt, jövő időben is mind magunk személyében s mind maradékainkra minémű nagy nyavalya, veszekedés és bosszúság következnek, akkori becsületes bírák urainkat egész tanácsával (együtt) megtaláltuk volt. Ő kegyelmek két polgár urainkat, Szőlősi Péter deák és Kirschner István uraimékat egész tanácsul megválasztván és egész okulátára (szemlére) odamenvén az óvári prédikátorokkal, fő-fő patrónusokkal és az egyházfiakkal egyetemben, akkor így végezőnek, hogy annak a kőfalnak mindenfelől való ruináit, lyukait erős kővel, mésszel mind az zsindey aljáig berakják, hogy az tanuló ifjak senki udvarára ne kandálhassanak, igen szép rációkkal ezt akkor mind a két fél confirmálván, mely dologra az felül megnevezett kálvinista uraink singulari voto, et consensu obligálák (fejenkénti szavazással egyetértésben kötelezték) magukat.

Az egyházfiaknak pedig meg is hagyják, hogy úgy cselekedjék polgár uraink consensusából elvégezzék, hogy az kőfalon felül, az héjazaton öreg ablakokat (nagy ablakokat) csináljanak, hogy az kamarák között világosság szolgáljon be, mely most is úgy vagyon. De ő kegyelmek akkor is, mint praestaltak (felszólították) végzésüket, ígéreteiket, beszédjüket s hozzánk való jóakarajukat annak exitusából (végrehajtasából, kimeneteléből) kimutatódék; mert valami hitvány anyaggal és apró kövekkel akkor bétatarozák ugyan imígy-amúgy, melyet egy néhány nap múlva az pajkos szabású deákok kibontának, és udvarinkra hánytak.

Némelyünknek udvarára, házunk népe közé oly nagy követ is vetettek, mint egy egész kőso, egy singnyire nem esett tőlük, Isten oltalmazta haláltól őket. Magok pedig az kőfalra felállván, számtalanszor feleségünkre, leányainkra vigyorogván nem tisztességes deáki tudománynak tanulóihoz, hanem hajdúkhöz illendő beszédekkel illettek bennünket, melyet mindazáltal sok ideiglen elszenvedtünk békességesen, semmi háborúságra okot nem adván. De látván azt mind bírák uraink és magunk patientiánkkal (béketűrésünkkel) is, kérésünkkel és

panaszolkodásunkkal nem hogy használnánk valamit, de napról napra maguk nyilvánvaló beszédjükből és bosszú tételükből, mind prédikátorostól azon ügyekeztek, hogy némelyikünket valamint-valahogy kitúr hassanak házunkból is. (Nábotot agyon verék örökségéért.) Tovább nem szenvedhettük, hanem egész szomszédságul az tanács háznál bírák urainknak egész tanácsával megpanaszoltuk. Ő kegyelmek az egyházfiakat hivatván váltig pirongattak, és megparancsolták, hogy az előbbi végzés szerint az kőfalon való lyukakat, romladozásokat mésszel, kővel berakják, az közöket, héjazatokat minden felől becsinálják, az ifjúságot tilalom alatt tartásák. De az is mit fogott rajtuk, hodiernus dies testis est (bizonyítja) tanúbizonysága (a mai nap). Immár egy néhány esztendőttől fogva annyira rontották mind a város kőfalát számtalan követ udvarunkra hajigálván, mind magunk és maguk közét és zsindeyes héjazatit, hogy szabadon udvarunkra járhatnak skoláikból nemcsak szabados személyek, hanem vas béklyóba veretett foglyok is, ki megyen udvarunkon által, híd utcán is, sőt az város közönséges tömlöcéből is ott szállott alá halálra szentenciázott (elítelt) fogoly, melyet magunk udvarán fogánk meg. Némelyikünk udvaráról tűzre való fánkat is lopton-lopják, zsindeyes héjazatunkat leszaggatják, megégetik. De becsületes uraink, rajtuk tett bosszúságnak, miattok történt illetlen dolgoknak az nagyját szégyeneljük papirosra írni. Hanem valamikor kévántatik, akár kegyelmes urunk, fejedelmünk, s akár kegyelmetek előtt viva voce testimonis etiam doceáljuk (élőszóval, tanúkkal is feltárjuk). Annak okáért mi, elsőben az élő Isten előtt, és becsületes bíráink egész tanácsával kegyelmetek előtt protestálunk és könyörgünk kegyelmeteknek, hogy ez fel indult nyavalyának és jövőendő veszedelemnek vegye elejét és találjon ennek lecsendesítésére oly módot, hogy maradhassunk békével miattok: mert tovább immár ez violenciát (erőszakoskodást, törvénysértést) semmiképpen nem szenvedjük, ha mi esik rajtuk arról protestálunk, hogy mi okai ne legyünk, sőt mind kegyelmetek és egyebek előtt is magunkat oltalmazhassuk, és megmenthessük; kérjük kegyelmeteket, mint becsületes urainkat, notárius urammal az szokás szerint íratassa be az protokollumba (jegyzőkönyvbe). Pro futura nostra et posteritatum cautela. (Mi és ivadékaink jövőjének biztosítására.)

Alioquin (egyébként) ennek az levélnek párját nálunk megtartjuk. Jövőendőben pro testimonio (tanúbizonyságul) élni akarunk vele.

Mindazonáltal mégis az kegyelmetek kegyes atyai provisioihoz (gondoskodásához) és oltalmához bízunk inkább...

(Kelecsényi Gábor olvasata)

Kolozsvár városi rendszabályok 1646-ban

LATVAN AZ UR ISTENNEK BÜNTETŐ ÉS RAYTUNK LANGALO SÓT UGYAN EMÉSZTŐ TŰZÉT ÉS OSTORÁT, HOGY SE HEGYEINKNEK SE MEZEINK-nek úgy áldása nintsen, [...] annak felette az fegyver szegény hazánkban mind télben nyárban fen forogh, és az dögis nem tsak marháinkat, hanem magunkatis emészt, fogyat. Ezeket hisszük, hogy az köztünk uralkodo és meg nem szünő, Isten ellen valo büneink méltán hoszták reánk. Tetszet azért, tisztünk szerént mindeneket jó Disciplina és vigyázás alá vegyünk. Végesztünk annakokáért ilyen módot, mind az Céhesek s -mind Calandosok és mind az iffiusagnak ceremoniájoknak peragalásaban meg tartatni. Kit ha valamely Céh avagy Calandos meg nem tartana, minden engedelem nélkül az az Céh s Calandos 25. forinttal (gyorsan és visszavonhatatlanul) meg büntetessék: ha penig privata persona: személy válogatás nélkül tíz forinttal [...]

1. Mivelhogy az céhek az ő ceremoniájokat szokták agalni az Innepeken úgy mint, Céhbeli atyákat, Céh mestereket választván, tisztességes lakodalom nélkül nem szokott lenni, mely a szé egyességnek és szeretetnek is jele; ebben magukat úgy viseljék, mód nélkül való részegség tilalmas legyen, kiből gyakorta össze veszés, szidalom és háborúság, szokott következnie. Az Céh háztól mikor eloszlanak, zaygás, kiáltás, szitkozódás és háborúság nélkül, minden személy házához és háborúságára, mennyen Egyik Céh az másik (beszédébe) magát ne elegyítse. Mert szükség, hogy (ha Atyák) az fiaknak, s ifiuságnak jo példa adók legyenek. [...]

3. Mivelhogy az város nem tsak tellyességgel Céhből áll és calandosból, hanem kereskedő, kalmari és egyéb rendből is. Ezek között is ha valaki az fellyül megírt és megiltot edictumot által hátná, az szerént büntetődgyék. Eztis hozzá tevé, hogy senkinek szabad ne legyen fársangolni, se áll ortzában se idegen öltözetben öltözni. [...]

4. Mivel mindenféle szitkozódásoknak is arról végezet büntetések alatt, tilalma vagyon; annak is, hogy se lakos, se jövevény, Asszony emberek konty nélkül ne járjanak. [...]

5. Aztis ő kegyelmek meghirdetessék, se ben az városon se kívül az hóstatokon szolgák, szolgálók, leányok, asszonyemberek és egyéb rüdeg legények, öszve való gyülekezést, lakást, tántzolást, tselekedni ne merészellyenek, se penig senki afélére szállást nékiek ne aggyon. Mert aki ad, 6 forinttal büntetessék. Az öszve gyűlt szolgák penig és szolgálók, s egyéb rüdegségis az Kalitkában tétessék.

6. Mindenféle muzicalás az ki eszközzel jár, minden alkolmatossággal az elébi tilalomban legyen, Isteni ditséreték mondása, s éneklésén kívül. Vasárnapokon és egyéb innep napokon is praedicáció alatt senki bort ne adgyon, se penig bé szegezett ajtó alatt házánál boron ivokat ne tartson, az réghi büntetés alatt. Afféle emberek is utszákon, piatzon ne lézzegienek, ne heverienek, hanem á Templumban mennyenek; mert ha kit úgy találnek vigyék az Kalitkában. [...]

Mai olvasat szerint:

Látván az Úr Istennek büntető és rajtunk lángoló sőt ugyan emésztő tüzét és ostorát, hogy se hegyeinknek se mezeinknek úgy áldása nincsen, [...] annak felette az fegyver szegény hazánkban mind télben-nyárban fennforog, és az dög is nem csak marháinkat, hanem magunkat is emészt, fogyat. Ezeket, hisszük, hogy az köztünk uralkodó és meg nem szűnő, Isten ellen való bűneink méltán hozták reánk. Tetszett azért tisztünk szerint mindeneket jó disziplina (fegyelem) és vigyázás alá vegyünk. Végeztünk annakokáért ilyen módot mind az céhesek s mind kalandosok és mind az ifjúságnak ceremóniájuknak peragálásában (lefolytatásában) megtartani. Kit ha valamely céh vagy kalandos meg nem tartana, minden engedelem nélkül az céh és kalandos 25 forinttal (gyorsan és visszavonhatatlanul) megbüntessék; ha pedig privata persona (magánszemély), személyválogatás nélkül 10 forinttal [...]

1. Mivelhogy az céhek az ő ceremóniájokat szokták ágálni (végezni) az ünnepeken, úgymint céhbeli atyákat, céhmestereket választván, tisztességes lakodalom nélkül nem szokott lenni, mely a szép egyességnek és szeretetnek is jele; ebben magukat úgy viseljék, mód nélkül való részegség tilalmas legyen, kiből gyakorta összeveszés, szidalom és háborúság szokott következni. A céh-háztól mikor eloszlanak, zajgás, kiáltás, szitkozódás és háborúság nélkül minden személy házához [...] menjen, egyik céh a másik (beszédébe) magát ne elegyítse, mert szükség, hogy (ha atyák), az fiaknak s ifjúságnak jó példaadók legyenek. [...]

3. Mivelhogy az város nemcsak teljességgel céhből áll és kalandosból, hanem kereskedő, kalmári és egyéb rendből is, ezek közül ha valaki az felül megírt és megtiltott edictumokat (rendszabályokat) által hágná, az szerint büntetődjék. Ezt is hozzátévén, hogy senkinek szabad ne legyen farsangolni, se álorcában, se idegen öltözetbe öltözni. [...]

4. Mivel mindenféle szitkozódásoknak is arról végezett büntetések alatt tilalma vagyon; annak is, hogy se lakos, se jövevény asszonyemberek konty nélkül ne járjanak. [...]

5. Azt is ökegyelmek meghirdettség, se benn az városon, se kívül az hóstátokon szolgák, szolgálók, leányok, asszonyemberek és egyéb rideg legények össze való gyülekezést, lakást, táncolást cselekedni ne merészeljenek, se pedig senki affélére szállást nékiek ne adjon. Mert aki ad, 6 forinttal büntetessék. Az összegyűlt szolgák pedig és szolgálók s egyéb ridegség is az kalitkában tétessék.

6. Mindenféle muzsikálás az ki eszközzel jár, minden alkalmatossággal az elébbi tilalomban legyen, isteni dicséretnek mondása és éneklésén kívül. Vasárnapokon és egyéb ünnepnapokon is prédikáció alatt senki bort ne adjon, se pedig beszélgetett ajtó alatt házánál boron ivókat ne tartson, az régi büntetés alatt. Afféle emberek is utcákon, piacon ne lézengjenek, ne heverjenek, hanem a templomba menjenek; mert akit így találunk, vigyék az kalitkába...

(Kelecsényi Gábor olvasata)

Herepei János A Farkas utcai templom felavatásának ünnepe

Az 1647. június 30-án vasárnapon tartott ünnepélyes templomavatás nagyon valószínűleg a főbejárat előtt a szabad ég alatt kezdődött. E feltételezett bevezető részre megfelelő példát keresve, idézem annak az „Instructió”-nak 4. és 7. pontját, amelyet az 1611. október 20-án felszentelt óvári templom ünnepélyes megnyitására állapított meg Báthori Gábor fejedelem. „Az templom kulcsát az úr kezében vévén, ugyanott mindjárt adja Lukács (pap) uram kezibe az urunk ő felsége donatiójával együtt, és parancsolja meg bírák uraimnak, hogy az mai naptól fogva senki közülek az urunk ő felsége vallásán való tanító (vagyis pap) híre nélkül oda ne menjen... A templom épülésire illő gondviselés legyen, hogy az mikor az Úr Isten ő felségét ide hozza, contentus legyen vele, mert ő felsége ennek utánna nem másutt, hanem ebben a helyben akar prédikációt hallgatni.” Tehát ez az ünnepélyes ténykedés jelenti a tulajdonképpeni templomavatást; a kulcs s az adománylevél átadása, valamint a világi közhatóságnak adott utasítás meg az egyházi rend intése jelképezi a birtokba helyezést.

A napirend további pontjainak lefolyásáról Szalárdi néhány szavas leírásán kívül éppen semmi más adatunk nincsen. Szerinte tehát e szentegyházat „szép üdvösséges isteni tiszteletekkel hálaadásokkal, könyörgésekkel” avatták fel. Ennek szolgálatát a helybeli esperesen kívül hihetőleg a püspök s a fehérvári udvari papok, akik közül Csulay György és Medgyesi Pál jelenlétéről van biztos tudomásunk, továbbá Bisterfeld professzor, valamint néhány jelesebb vidéki prédikátor láthatta el magyar és latin nyelven. Az éneklő szolgálatban pedig a fejedelem kántora, Bánffihunyadi András segédkezhettek, ő ugyanis ötödmagával van felvéve a megjelentek között. A kíséretében volt négy személy bizonyosan jó hangú diákok voltak.

E bizonyosságon kívül sejtésünk is még csak egynehány kisebb részletre terjed ki. Abból a körülményből, hogy a városi sáfár ezen a napon is gondoskodott az ebédrevalóról, arra a lehetőségre céloz, hogy a régi időkben szokásos hosszadalmas könyörgések és szónoklatok aligha mind egyvégtében adattak elő, hanem - miként Szalárdi is többes számban jelöli meg az istentiszteletet - azonképpen bizonyosan lehetett egy ebéd előtti s egy ebéd utáni templomozás. Az előbbi kezdődhetett akár reggel 6 órakor is, hiszen a XVII. század embere korán kelő volt, s eltartott kilenc, fél tíz óráig. Az ezután következett ebédidő tíztől tizenkettőig, egyig szakíthatta meg az ünnepek pontjait. A délutáni isteni szolgálatnak, amely netalán már kettőkor vehette kezdetét, hat óra előtt föltétlenül be kellett fejeződnie, mivel hat óra már a vacsora ideje volt.

A templomi ünnepek utolsó fejezete bizonyosan az úrvacsoraosztás. Ezt a sátoros ünnepen kívüli úrvacsoraosztást bizonyítja az a körülmény, hogy az úrasztali arany-ezüst neműt s netalán a varrottasokat is pontosan erre a napra, vagyis június 25-én és 29-én szállították ide a pataki katonák. Mivel tudjuk, hogy e vallásos beállítottságú század embere nagyon komolyan vette az egyház követelményeinek megtartását, hiszen nem sokkal későbbi időben azt olvassuk Teleki Mihály kővári főkapitányról, hogy vasba verette az istentiszteletről meglógó udvari inasait, ezért ha Rákóczi nem is alkalmazott ennyire szigorú fenyítéket, mégis - Szalárdi szerint - „tisztá istenes ember lévén, másokban is ollyat szeret és kíván vala”, így bizonyosan megkívánta, hogy a Kolozsvárra összesereglett vendégeknek vele egy hitet valló tagjai kövessék egyházuk szokásait. Ennélfogva a templomot zsúfolásig megtölthette az itteni és idesereglett férfiak és nők tömege, jóllehet ülve csak egy részük hallgathatta a hosszú szónoklatokat, [...] ugyanis a templom terét betöltő padoknak egy részét csak a felavatást követő években készítette el a harangoztató gazda.

Valami keveset tudunk a helybeli egyháztagok ülőhelyéről, vagy legalábbis arról a körülményről, hogy egynehányuknak az istentiszteletek alkalmával hol volt a rendes helyük. Ugyanis ha alaposan megvizsgáljuk, minden egyes hátságpad (stallum) ülőhelyei feletti üres táblában egy-egy írónnal feljegyzett nevet fedezhetünk fel. Tekintettel arra a körülményre, hogy a padok az 1646. év egész folyama alatt készültek, ezért a feliratokat az 1647. évnél korábban nem jegyezheték rájuk. Minthogy pedig mindenik felirat határozottan kimutathatólag egy-egy XVII. század közepén élt tekintélyes polgár nevét örökíti meg, így tehát e nevek csakis az ülőhelyek első tulajdonosait árulják el. A szószékkal szemben levő gótikus ablakot átfonó szőlőindás díszítésű pad első ülésének feje felül „Bíró Uram” feliratot betűzhet ki az, aki egészen oldalnézetből vizsgálja a hátlap tükrét. [...] Minden adottság arra készített, hogy a legtekintélyesebb kolozsvári magyar református polgárra, Váradi Miklós kalmárra, Bethlen Jánosnak, a későbbi kancellárnak apósára, a sok éllel „világi püspök”-nek nevezett egyházközségi főpatronusra gondoljunk. Ő ugyan 1644-ben, a templom építkezési munkálatainak befejezési évében volt Kolozsvár főbírája, de valószínű, hogy nagy tekintélye miatt hivatali címzését szolgálati évének letelte után is megtartotta. Mindenkitől tiszteletben tartott, bárha erőszakos egyéniségét példázza Bethlen Miklós megemlékezése: „A nagyatyám noha mind nagytól kicsinytől Generosus titulussal illetetett, de magát (mégis) kolozsvári városi embernek tartotta és kereskedő ember volt.” [...]

Ettől a helytől számított harmadik szék felett „Fejeruarj Benedek” deák kalmárnak, hasonlóképpen nagy tekintélyű és jótékony patronusnak nevére bukkanunk. Ő maga is főbírósgot viselt polgár, akire Váradi halála után a főkuratori feladat ruháztatott reá. Mellette a szász eredetű Filstich Ferenc Uram, majd Vasarhely Szabo Istvan, Jonas Deak vagyonos és tekintélyes árus ember, Waradj Janos szücsmester ülőhelye következett. Egy további hátságpadban Brassay György, Csismadia Acz György, továbbá Öregb Borbely Istvan; Boitos Istvan, Istuandi Balint kurátor, azután Szörös András, Szörös Mátyás szász unitárius papnak reformátussá lett testvéröccse, Kouacz Mate senior, a későbbi harangoztató gazda, szélről pedig Diosj Mihály fiscalis director ült. A templom hajójának északi során többek között Igaz Ferencz; más hátságpadban: Hegedeös Mihály, Giarmati Istvan, Csiszar Istvan, Sepesi János; egy kétüléssel padban: I. Borbely Janos meg Seres Istvan; majd a következő stallumban: Telegdj Istvan, Zakacz Mihály (e név alá írva: Zakacz Ferencz), Fuzesj Istvan, Borbely Peter(?), Brassay Borbely Peter, Szindy Marton, Füzesj Tasnadi Peter és Füzesj Janos ülőhelyét találjuk. A szentély déli során felállított padokról a következő neveket jegyeztem le: Szabó Bálint, Nemeti F.(?), Nanasj Mihály, Nagy János, azután Jonas Deak, Szakacz Ferencz, Daroczy Ferencz, Szakacz Mihály If.(?), Bedi Istvan; a szentély északi során pedig Berki Istvan, Feőszeogi Janos, Seoteo Marton, Farago Istvan, Desi Janos nevét őrizték meg hiányosan megmaradt jegyzeteim.

E polgárok csaknem mindnyájan kézművesek meg kereskedők, akik közül nem egyre ráismerhetünk mint az egykori közélet szereplőjére; egyikről-másikról azonban azt sejtem, hogy hóstáti lakos, földműves volt. Kívülök az oldalbejárat mellett egy széles egyes pad hátára felírva találtam: „Budaj Istuane Ez a Szek o Czinal Totta.” Egy másik hasonló padocskárról: „Az Kepiro Czeh” megjelölést jegyeztem le. Ebből a testületre vonatkozó tulajdonból meg a Budaj Istvan-féle feljegyzésből arra következtetek, hogy a székek netaláni pénzbeli vagy a berendezés elkészítésének természetbeni hozzájárulásával juthattak a megjelöltek tulajdonába, mint ahogyan a falusi templomok ülőhelyeinek tulajdonjoga is valamelyes megváltásra vezethető vissza, ezzel biztosítva a helynek még örökölhetőségét is. Különben hihető, hogy az ülőhelyek megtarthatása nemcsak jogot, hanem kötelezettséget is jelentett, miként a kolozsvári aranyművesek 1561. esztendőbeli céhszabályzata kiköti, hogy a gyűléseken való megjelenés minden mesternek kötelessége, ott azután kijelölt helyüket tartoznak elfoglalni.

A szószékkel szemben, a diadalív déli eredője előtt egészen a múlt század végéig zöld posztóval bevont ülésű, kis ajtóval záródó, két személy számára elégséges férőhelyű hátságpad állott, amely kidolgozásában még a többinél is egyszerűbb volt. Ezt a szüette öreg alkotmányt még ekkor is „gubernátori szék”-nek nevezték. Úgy látszik, hogy ez a hely illette meg Erdély egykori kormányzóit. E padot mint gubernátor először hihetőleg Bánffy György foglalta el, talán itt is örökébe lépve imént elhunyt nagybátyjának: I. Apafi Mihály fejedelemnek. Nagyon lehetséges, hogy ugyanezzel a hellyel tisztelte meg a templomszentelés intézősége Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsánna fejedelmi párt is. Ezt azután annál is inkább hihetőnek tartom, mert hiszen minden időben ez lehetett az isteni tisztelet díszhelye. A reformátusoknál pedig, ahol a szolgálat a katolikus szentély végében felállított oltártól a hajó északi oldalán emelt szószékre s a templom piacára helyezett úrasztalára, valamint az éneklőszékre (pulpitusra) tolódott át, az eddig a szentélybe állított díszhely is most már kissé kinnebb, közvetlenül a diadalív elé került, közelebb férközve a világiak tömegéhez. E helyen azonban az említett, eléggé kezdetleges bútordarab helyett eredetileg a fejedelmi méltósághoz mért szuperlátos pad állhatott, amely a régi úrasztalával együtt talán valamelyik tűzvész alkalmával mehetett tönkre.

A templomavató ünnepség egész lefolyása alatt a főkapun kívül talán fehérvári és gyalui hacsérok (gyalog puskás darabontok), valamint fejedelmi zsoldba fogadott német gyalogság teljesített díszőrséget. Ezt bizonyítja az a körülmény, hogy a jelenlevő udvarbeliek között ott van az új német kapitány, a gyalogkapitány, valamint a harmadrendbeli német kapitány is.

Herepei János: Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, I. Budapest-Szeged. 1965. 572-577.

Herepei János Apáczai Csere János kolozsvári lakozásának ismeretlen részletei

A Kolozsvárról körülbelül 1644-ben elkerült iskolás diák Apáczai városunkat csak 12 év múlva látta viszont. Azonban távollétében is mindig szeretettel gondolt vissza az itt töltött, valószínűleg sanyarú ifjúkorára, vagy legalábbis a „scholá”-ra, amelynek tanáráról, Porcsalmi Andrástól tanulni tanult volt.

És most már, amikor a nagy tudományú teológiai doktor Apáczainak - aki még a holland egyetemen is professzor lehetett volna - presbiteriánus volta, illetve a híres-neves Basirius Izsák professzornak rémlátása, avagy féltékenysége miatt ott kelle hagynia gyulafehérvári tanári állását, bizonytalansággal fogadta a kivezető utat, amely a rája erősen haragvó II. Rákóczi György fejedelem akaratából, de Kereszturi Pál és Lorántffy Zsuzsánna idősbik fejedelemasszony pártfogása következtében Kolozsvárra vitt.

Nagy feladat várt itt rá, amelyet ön maga tűzött ki ön maga elé: kiemelni a kolozsvári kálvinisták iskoláját a maga elmaradott tanrendszeréből, s ezzel egyúttal a korhoz mért modernebb iskolává, esetleg akadémiává is átformálni. - Igaz ugyan, hogy ő Gyulafehérvárról mindezt másoktól, a kolozsvári iskola akkori tanáraitól: régi jó tanítójától, Porcsalmi Andrástól, valamint az ő fiatal, külföldi tanulóitól: kolozsvári Igaz Kálmántól és bölöni Sikó Jánostól várta. De a kiváló készségű Sikó még 1654 februárjában elhalt, a schola főrektorát, Igaz Kálmánt pedig - alig pár hónal Sikó halála után - éppen újító vallásnézeteiért eltávolították állásából a vaskalapos „orthodoxus”-ok (igazhitűek).

Apáczainak Kolozsvárra érkezése és első lakása

A nagy hírnév teológiai doktort és iskolamestert - úgy látszik - nagy örömmel fogadta és külsőleg is méltóképpen várta a kolozsvári kálvinistaság.

Az előző, 1655. évi április 5-i, a belváros nagyobb részét elpusztító tűzvész a ref. eklézsiát is igen súlyos helyzetbe sodorta. Az óvári és a Farkas utcai templom, az ó és az új iskola, a parochiális házak majdnem kivétel nélkül tönkrementek, vagy legalábbis nagy károkat szenvedtek. Ezeknek helyrehozása sok időbe s az akkori viszonyokhoz mért rengeteg költségbe került.

Az eklézsia házai közül az ide áthelyezett Apáczai számára nem találtak egyetlen megfelelő épületet sem. Ezért a várfalon belüli Magyar utcában, valószínűleg annak vége felé - minthogy a tűzvész pusztulása oda nem hatolt -, Debreczeni János háza felett, annak főtér felőli szomszédságában béreltek ki egyet. (Melyik lehetett ez a ház, ma már hozzávetőleg sem lehetett megállapítani.) Ezt az épületet azután - miként az egykorú egyházi számadáskönyvből kihámozhatjuk - kitisztogatták, bezindelyeztették, ablakait tányérüveggel beüvegeztették, mindezt 3 forint 61 pénz költséggel. Majd a lakást bebútorozták. Csináltattak az asztalossal egy feketére festett asztalt 1 forint 25 pénzért, egy fehér (vagyis festetlen) asztalt 1 forintért, egy fehér padot 50 pénzért, egy „öreg” (= nagy) karszéket 75 pénzért, egy-egy embernek való két kis karszéket 1 forintért, egy festett ágyat 1 forint 75 pénzért, egy fehér ágyat 60 pénzért, két kis padocskát 30 pénzért és egy köntöstartót 2 forint 50 pénzért. Majd egy 78 vedres hordó bort vittek le a pincébe, ezt azonban „jövendő szolgálatára” tudták be. Azután egy szekér fát raktak a szinbe 2 forint 17 pénz költséggel.

Ezek után elindították Apáczaiék után Fejérvárra a küldöttséget. Útiköltségül adtak Kassay Pál uramnak 5 frt-ot, a „lőszekeresnek” pedig 1 frtot.

A küldöttséget az egyházközség vezető férfiai közül választották ki. Tagjai voltak: Jenei István lelkész esperes, Kanta pap, Fejérvári Benedek deák városi főbíró és eklézsiái főpatrónus, különben pedig kalmár, Kobzos István, Timár Bálint, Wiczey Péter, Brassai Mátyás deák, Szörös András és Almer Márton kurátorok (a három utóbbi valószínűleg a szászok részéről). Ezek mindnyájan „főemberek” voltak a városban.

„Anno 1656 Die 17 Junij Apáczay Urammal érkeztenek Fejérvár(r)úl” - miként az egykorú számadáskönyv írja. Az itteni fogadtatásról sajnos semmi feljegyzést nem találtam. A kurátoroknak csak azt a figyelmes gondoskodását hagyta ránk a számadáskönyvében Istvány Bálint quartás uram (hogy berendezkedés alkalmatlanságai közepett ne kelljen Apáczainénak a bevásárlásokról is gondoskodnia), „hogy megh érkeztek Fejérvárról Ő kegyelmével(,) gazdálkodtunk 2 napra valóval”, tudniillik vettek számukra 3 pipét 48 pénzért, 2 csirkét 10 pénzért, másfél kenyeret 90 pénzért, és hozattak egy ejtel bort az eklézsia csapszékéről; továbbá 3 köből (= 24 véka) búzát adtak, de az utóbbit „jövendő szolgálatjára” számították be.

Apáczai itteni helyzete. Gyermek halála. Testvérei

Itteni küzdelemteljes életéről - Bethlen Miklós feljegyzéseit leszámítva - közvetlenül nagyon keveset tudunk, csak a nagy erőfeszítések áldásos eredményeit látjuk.

Helyzete sem áll világosan előttünk, bárha - Bethlen Miklós szerint - ennek nagyatyja: Váradi Miklós, a helybeli egyházközségnek akkori legfőbb kurátora, jó patrónusa volt Apáczainak. Viszont azonban magának Apáczainak Geleji Katona István espereshez 1658. év végén intézett leveléből olvashatjuk Szilágyi Sándor nagy történetírónk közlése után: „én se vagyok teljességgel szenvedés nélkül, mert ebben az esztendőben a fejedelem részéről való fizetésemben csak egy batkányit sem láttam. Bántódásom is nagyon vagyon, a miá' a kevély Batai (György lelkész) miá'. Tellyességgel azon vagyon, mint kevés böcsületecskémben megkároshatasson. Vasárnap a (professzori) titulusért erősen ki praedicála. A deákok fogják fel ügyemet.” - De mint Lorántffy Zsuzsánna és Barcsai Ákos fejedelem kedvelt emberének bárha küzdenie is kellett az itteni vaskalaposokkal, mégis a felülről jövő kegy biztosította számára a cselekvő helyzetet.

Családi életéről még édeskevesebb az, ami reánk maradt.

Alig költözött be kolozsvári lakásába, a Belső-Magyar utcában lakozó Debreczeni János szomszédságába Apáczai János és a messze idegenből ideszakadt felesége, Van der Maet Aletta asszony, rövidesen nagy szomorúság érte őket: 1657 szeptemberében gyermeküket veszítették el.

Kovács Máté egykori harangoztató gazda számadáskönyvébe az 1657. évi szeptember 18-án a következőket jegyezte: Apaczey (így) Uram gyermekét hogy eltemették(,) attam az harangozó legén(n)ek 9 denariust. Ez volt-e a Bethlen Miklós által említett (egyetlen) gyermek, nem tartom valószínűnek, mivel Bethlen elbeszéléséből az következtethető, hogy az apjának és anyjának elhunytá után halt meg. Így meg kell állapítanunk azt, hogy Apáczaiéknak nemcsak egy gyermekük volt, de azok - egynek kivételével - még Apáczai életében meghaltak.

Itt tartom alkalomszerűnek felvetni azt a kérdést is: vajon Apáczainak nem volt-e valami köze a névrokonságon kívül azzal a „Johannes Apácza Transylvannus”-szal, aki 1682-ben mint diák aláírta a debreceni kollégium törvényeit! - Igaz ugyan, hogy gondolkodóba ejthet a nagy névrokon halálától a beiratkozás idejéig eltelt majdnem huszonhárom esztendő, ebben az esetben gondolhatnók a debreceni diákot Apácza Csere János valamelyik testvére fiának is.

Bethlen Miklós Apáczainak egy öccsét említi: Tamást, aki végül Hunyad megyében telepedett meg, és „szép állapotra ment”. Azonban Apácza Geleji Katona Istvánhoz intézett levelében írta, hogy neki itt Kolozsvárt több öccse volt szűkös sorban, akiket - úgy látszik - ő segítette. Ezek közül egyiknek 1658-ban, úgy látszik, négy gyereke volt. Nem tartom valószínűtlennek, hogy testvére volt az az Apácza Bálint is, aki az egykorú eklézsiái számadáskönyv szerint 1653. október 20. körül a kolozsvári ref. scholában senior volt.

Teljesség kedvéért azonban - nem mintha valamelyes következtetést mernék levonni belőle - felemlítem a harangoztatási számadáskönyvből Csere Jánosnét, aki itt 1697-ben, valamint Csere Gábornét, aki 1698-ban halt el.

Szent Mihály-templom. Nyugati kapu

Sekrestyeajtó.
Johannes Clyn kolozsvári plébános mellképével. 1528

Maulbertsch: A Háromkirályok imádása.
Oltárkép a Szent Mihály-templomban. 1748

Szent Mihály-templom. Szászékrészlet. 1740-1750

Apáczai második lakása

Az iskolaháznak hamarosan való felépítését Apáczai sürgette ki. Ezzel egyidejűleg gondolt arra is, hogy nevelésirányítás szempontjából fontos, ha a professzori lakást az iskola közelébe helyezik át, hogy a tanulók mindenkori felügyeletét önmaga vezesse. A kálvinista egyházközség 1664. évi vagyonleltárkönyvében erre vonatkozólag a következő feljegyzés található: „Vagyon ugyan Farkasutcában Scholánkhoz közel Szakács István háza fele, amely háznak felét nem régen vötték Ecclesiánk gondviselői Schola Mesterek számára, kibén lakott Apáczai Uram.”

Próbáljuk meg ennek a háznak a helyét, bár adatok hiányában, megállapítani.

Annyi bizonyos, hogy a ház az iskola közelében volt, de sem mellette, sem pedig vele szemben nem feküdhett. Már most a scholától keletre nem lehetett, minthogy az egykorú iskola, a mai kollégium nagykúriájának Farkas utcai frontján épülvén, annak keleti tőszomszédja a templom volt. (Ettől keletre pedig szintén nem állhatott, mivel ebben az esetben így határozták volna meg a ház fekvését: a templom mellett vagy közelében.) Marad tehát az iskolától nyugatra eső házsor, amelyből - minthogy a professzori lakás nem az iskola mellett, hanem annak közelében feküdt - teljes lelki nyugalommal kiválaszthatjuk a mai 12-14. számú kettős telket Szakács István házául, amelynek valószínűleg keleti felét, vagyis a 14. számú házrész helyén állott épületet vették meg a „Schola Mesterek” számára. Némileg e mellett bizonyítana az is, hogy e telek a későbbi időben is az egyházközség, most pedig a kollégium tulajdona.

Ide tért haza a nagy „schola mester” a napi munkában elfáradva, hogy nagy terveihez mindig újabb és még nehezebb munkában találjon felüdülést. - Ide tért haza az idegen világban „igen gyámoltalan feleségéhez” és gyermekéhez. - Ide tért haza meghalni is, felemésztyödvé az emberfeletti küzdelemben.

Herepei János
Lintzegh János szűcsmester, Kolozsvár városbírája

Linczig, vagy amint ő maga írta nevét: Lintzegh János életét leginkább saját kezűleg írott naplója őrizte meg. Ebből tudjuk meg, hogy nagyapja, aki hasonlóképpen a János nevet viselte, az ausztriai Linz városából származott Kolozsvárra. Itt magyar nőt: Bakos Katát vette feleségül. Kettejük gyermeke, hasonlóképpen János, megint csak magyar lánnyal: Koncz Katával kötött házasságot. Ettől született e derék férfiú 1606. május 30-án. Atyja tizenöt esztendő koráig bizonyosan iskoláztatta jó eszű fiát, amit latinul tudása tesz kétségtelenné. Ezután 1621-ben szőcsapródnak szegődött. Négyévi inaskodás után felszabadult, s 1627-ben már mint szőcslegény vándorútra indult. Mesterségében magát továbbképezni és világot látni két évre Bécsbe szegődött. Onnan azután hazatérve, a mesterremeket elkészítve, önálló mesterré lett, s mint ilyen 1630. december 1. napján házasságot kötött Tolnai János szőcs-céhmester Borbála leányával. Tőle két leánya született, ezek azonban az 1645-1646. évekbeli nagy pestis idején korán elhunyt édesanyjuk után mentek. Lintzegh 1643. december 1-én újra megházasodott; felesége Hosszú Tamásnak és Heltai Annának, Heltai Gáspár, Kolozsvár reformátora unokájának leánya: Hosszú Kata. Tőle tizenegy gyermeke látott napvilágot, közülük azonban csak Jancsi és Ferkó ért emberkort. Ezeket azután a lehető leggondosabb nevelésben részesítette. Iskoláik elvégzése után előbbi a városi közigazgatásnál, utóbbi pedig egyházi pályán talált elhelyezkedést.

Attól az időtől kezdve, amikor Lintzegh János alig 26 éves korában, 1632-ben a százférfiak közé választatott, mint tanult és eszes polgárra csaknem állandóan ruháztak rája valamelyes városi tisztséget. 1650-ben főpolgárrá választották, s ettől kezdődik fontosabb közéleti szerepe is, mint a városnak a fejedelemhez vagy az országgyűlésre gyakran küldött követének. Mint céhmester sok éven át igazgatta a szőcs-céh ügyeit is.

II. Rákóczi György fejedelem 1657. évi lengyelországi végzetes hadjárata után a feldühödött török porta Erdélyre szabadította legembertelenebb erőit, hogy megbosszulják a fejedelem engedetlenségét. Nem volt elég tehát, hogy lengyel földön a kis Erdély színe-java tatár rab-ságba került, hanem a következő évben roppant török-tatár had lepte el az erdélyi medencét s a kapcsolt részeket. Szeptember 10-re sok ezer törökkel Kolozsvár falai alá érkezett a szilisztrai basa, továbbá Mehmet Ghyra kán több mint százezernyi tatársággal, valamint a kozák hetman meg a havaselyi és moldvai vajda néhány ezernyi kurtánnal. A törökség és a tatárság idáig vezető útja közben a vidéket mindenütt felégette, s az el nem menekült föld-népét mindenükből kirabolva, őket magukat rabszíjra fűzve elhurcolták. E borzasztó pusztításról értesülve Kolozsvár tanácsa elhatározta, hogy bármi áron is, de mégis megváltja a város lakosságának, különösképpen pedig a hóstátok és majorok népének életét és javait. Követül tehát a város főpolgárát, Lintzegh Jánost jelölték ki, aki ezután az ellenség haragjának eltávoztatása végett ajándékokkal megrakodva, egy rossz szekeren indult el a Feleki-hegyen keresztül Torda felé. Lintzegh naplójában elbeszéli, hogy roppant félelmek között döcögött végig a rengeteg tömegű pogányság között, mert hiszen amerre pillantott, körös-körül a láthatáron a falvak hatalmas lánggal égtek. Útjának célját kikérdezve, egy jóindulatú román boér figyelmeztette, hogy különösen a tatárok kétszínűségétől óvakodjék. Előbb a basa elé érve, térdre esve kért a városnak kegyelmet. A basa azután ígérte is jóindulatát, ha megkapja a kívánt sarcot. Másnap megérkezett a kán is. Első dolga volt, hogy felgyújtotta a monostori külvárost, s csak azután izente meg kívánságát. A városnak ekkor csak készpénzben mintegy 38 ezer tallért kellett jobbra-balra elfizetnie; ehhez járult azután a különféle ajándékok nagy tömege, úgyhogy az egész sarc 60 000 tallérra is felgyült.

Lintzegh nehéz szolgálata nem egészen két esztendő múlva még súlyosabb körülmények között ismétlődött meg.

Rákóczi, aki országára nemcsak végromlást hozott, anélkül hogy legcsekélyebb kilátása is lett volna elrontott játékanak helyrehozására, görcsösen ragaszkodott uralkodói székéhez. Nyilvánvaló volt, hogy a hatalmas törökkel szemben egymagára fegyverrel mi eredményt sem érhet el! És mégis összegyűjtött csapataival a Gyalu és Lóna közötti mezőn megállva, harcra készen várta Szejdi Ahmed basa seregét. A török vezér 1660. május 20-án érkezett a város határába. A megrémült előjáróság Lintzegh János királybíró, Fejérvári Benedek deák főbíró és Brassai György polgárt küldötte kiengesztelni a haragos basát. Szejdi Lintzeghnek, a küldöttség szószólójának szavát meg sem hallgatva, szörnyűséges szidalmakra fakadt, s megparancsolta a hóhéroknak, hogy mindhármójukat azonnal öljék meg. Azok már éppen lehúzták az áldozatok nyakáról a gallért, hogy fejüket vehessék, amikor az egri basa térdre esett Szejdi előtt, s megcsókolva kaftánja szegélyét, úgy kért kegyelmet számukra. A vezér erre, bár meghagyta életüket, ámde láncra veretve, kegyetlen ütéssel-veréssel bántalmazta. Azután a nyakukat húzó roppant láncok súlya alatt a legforróbb napsütésben hajtották őket szántóföldön, ugaron, a Nádas meg a Szamos derékig érő vizén keresztül.

Másnap a vezér lovat adta Lintzegh alá s 50 janicsárt melléje. Így küldötte a város Híd kapuja elé, megparancsolván, hogy nyitassa ki előttük. Lintzegh azonban a falak elé érve észrevette, hogy a külső híd alja tele van janicsárral, akik csak azt várják, hogy a kis ajtót megnyitassa, ezért tehát - élete kockáztatása árán - mégiscsak azt kiáltá fel a várfokok közül kinézőknek: „Veszélyes a törököket bebocsátani!” A janicsárok erre erőltetni kezdték, hogy nyitassa meg a kapukat, mert különben meg kell halnia, de minthogy sehogy sem tudtak vele boldogulni, megragadták, hogy fejét vegyék. Közben mégiscsak meggondolva, újra visszaküldötték, hogy most már csakugyan nyitassa ám a kaput! Ekkor ismét közelmelve a falakhoz, a felvonóhíd kieresztő lyukához hajolva azt kiáltotta be az ott vigyázó Szöllösi Gábornak: „Én kérdzem be, kérem, hogy megnyissák a kaput, de ti semmiképpen be ne bocsássatok, mert el kell vesznetek!”

A törökség észrevévin a hamisságot, újra elhurcolta, hogy megöljék, azonban mégis harmadszor is visszaküldötték a vár alá. Minthogy azonban ez is csak hiábavaló kísérlet volt, Lintzeghnek még negyedszer is meg kellett ismételnie ezt a rettenthetetlen elszántságot és önuralmat kívánó próbatételt. Ekkor tehát a Szamos partján megállva visszanezett a város alatt táborozó török hadra, s mindenre elszánva magát felkiáltott a várbelieknek: „Énnekem most meg kell halnom! A várost meg ne adjátok! A vezérnek való ajándékra gondot viseljétek! Engeszteljétek a vezért!” Erre egy veres patyolatos török köntösét megragadva reákiáltott: Most meg kell halnod, kutya! És vasba verve visszavitte a táborba. A vezér azonban az egész követséget magához rendelte, s most már csodálatosképpen sokkal kegyelmesebben tekintve rájuk, azt mondotta: „Fel akartalak nyársaltatni, de köszönjétek a basáknak, kik jó emlékezzetek felőletek”, vagyis a város felől. Ekkor azután megkegyelmezve nekik, mindhármójuknak egy-egy aranyos kaftánt, valamint menedéklevelet adta, s szakállára fogadta, hogyha hű lesz a város, semmi bántódás nem fogja érni.

Így tehát a sok lelki és testi meggyötörtetés után Lintzegh és társai békével térhettek haza, hősi magatartásukkal megmentve polgártársaikat.

Május 22-én megtörtént a magyar és a török sereg nagy csatája, amely az erdélyiek véres vereségével végződött. Kolozsvár sem szabadulhatott meg a legsúlyosabb sarc: 75 ezer tallér lefizetésétől, s még vagy 25 ezer tallért érő élelmiszer, nemkülönben egyéb természetbeli szolgáltatások kiszolgáltatásától, de a falai és polgárainak élete - Lintzegh hősi magatartásának következtében - elkerülte a biztos pusztulást. Emellett még megmaradt számára legtisztább jellemű fiának példamutatása, amelyhez hasonlót még e megpróbáltatásokkal terhes kornak történelme is csak elvétve tud felmutatni.

Herepei János: Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. III. Budapest-Szeged. 1971. 495-499.

**Conrad Jacob Hildebrandt stettini evangélikus lelkész
a Rákóczihoz küldött svéd követség tagja
Kolozsváron 1656-ban**

Erdélyben hét jelentősebb német város van: 1. Szeben, 2. Brassó, 3. Segesvár, 4. Medgyes, 5. Beszterce, 6. Szászsebes és a hetedik Kolozsvár, amit németül Clausenburgnak, latinul Claudiopolisnak neveznek. A német Clausenburg elnevezést a szűk hegyszorosok miatt kapta a régmúlt német időkben Berg-Clauser.

Kolozsvár nagy és népes kereskedőváros, az utolsó a hét német város között, kisszámú német lakossal, akik majdnem mind elmagyarosodtak. Szebentől 13 mérföldnyire terül el a Kis-Szamosnál egy szép síkságon, kőfallal és tornyokkal közepes módon megerősítve, melyek 1662-ben még valamivel jobb állapotban voltak. A város házai egymástól nagy távolságra épültek, s legtöbbjük zsindellyel fedett. Brassó után a legnépesebb, nagy kiterjedésű külvárosai vannak, amelyekben menedékre lel a más területekről elűldözött csőcselék. A város kereskedelmi élete igen élénk. Bécsből, Lipcséből is szállítanak ide árukat. De Isten igaz szavát nehezen lelhetjük ott fel, mivel az unitáriusok saját nyomdával, templommal és gimnáziummal rendelkeznek, s áttérítették a lakosságnak mintegy felét, a tanult és szónoki képességekkel megáldott Baumgart Mihály főprédikátor révén, aki sok egyszerű lutheránus iparoslegényt, a magyar nyelv vonzerejét felhasználva, bárdolatlan unitáriussá tett. A kálvinistáké a város másik fele szép templommal és tekintélyes gimnáziummal, s e két vallás között a lutheránusok arra kényszerültek, hogy kevesebbel beérjék. Mégis ezek a vallások egymáshoz úgy viszonyulnak, hogy hitüket mindannyian zavartalanul, szabadon követhetik és vallhatják.

A városi tanács szászokból és magyarokból áll, közülük választanak felváltva évenként más-más bírót, akit saját nemzete és a hozzátartozó többi tanácsos együttesen támogat. A katolikusoké az egyik előváros, a Monostori út (szép hosszú, mindkét oldalán beépített utca), ahol van egy monostoruk, másképp kolostoruk, és gimnáziumuk van. Itt minden élelmiszer - a bor, hús, hal, baromfi és vad - nagyon olcsó, s ehhez nagyon szép kenyeret sütnek. [...]

E város előkelő asszonyai fejükön egy nagy kendő alatt ugyanolyan főkötőt viselnek, mint a nürnbergi asszonyok, és ezt a concha néven ismert tengeri kagylóhoz való hasonlatossága miatt kontynak nevezik...

Conrad Jacob Hildebrandt's Dreifache Gesandtschaftsreise nach Siebenbürgen, der Ukraine und Constantinopel (1656-1658). Leiden. 1937. 35-36. (Kelecsényi Gábor fordítása)

Claes Rålamb svéd követ utazása Kolozsváron át Konstantinápolyba 1657-ben

Április 9. Másnap reggel továbbutaztunk egy Körösfő nevű faluba, ahol a Körös folyó ered, keresztülfolyik Váradon, s németül Kreisnek hívják, mivel kanyargós folyású, egy vagy két mérföldnyi hosszúságon oly sekély, hogy egyetlen híd sem ível át rajta, az ember ott kel át rajta, ahol akar, mert medre zátonyokból áll. Ezen a napon 33 alkalommal keltünk át rajta. Gyaluban, a fejedelem várában ebédeltem. [...] Az úton velünk szembe jött egy hintó négy lóval, melyet a fejedelem küldött ajándékba az új budai pasának, ezt a fejedelem minden alkalommal megteszi, valahányszor új pasa kerül Budára. Ebéd után tovább Kolozsvárra. Közvetlenül a város előtt, egy Monostor nevű faluban épít a fejedelem egy új szálláshelyet, ahol most kint volt Rákóczi fejedelem felesége és fia, itt haladtam el a városba menet. [...] Este öt órakor értem oda, s rögtön elküldtem váltómat a kereskedőhöz, de azt a választ kaptam, hogy nem tud semmiféle fedezetről, s következésképpen semmiféle kifizetésről. Nem töltöttem kellemesen az időt azon a helyen, mivel pénz nélkül nem tudtam továbbutazni, Bécsbe visszaküldeni nem lehetett, mivel csak nyolc héten belül kaptam volna választ. [...]

(Április) 10. [...] Ebéd után felkeresett engem a lutheránus eklézsia lelkipásztora (Pastor Ecclesiae Lutheranae), és elmesélte, hogy ebben a fejedelemségben négy fő vallás van: lutheránus, kálvinista, baptista és unitárius (ariánus), és mikor a fejedelem, a hatalom örököse uralomra jut, megesküszik, hogy megtartja ezeket szabad vallásgyakorlásukban, és ezek mind csaknem azonos számban vannak. Arról is szó volt, hogyan kerültek ide a szászok. [...]

Ezeknek a szászoknak most hét városuk van Erdélyben (Siebenbürgen), bár szereztek még néhányat, de azok fokozatosan kikerültek az igazgatásuk alól. [...]

Rålamb, Claes: *Diarium under resa till Konstantinopel 1657-1658*. Stockholm. 1963. 67-69. (Makkay Lilla fordítása)

Evlia Cselebi Kolozsvár vára

Építője Lajos nevű király volt, aki a Krisztus után való 1503. esztendőben született, s a negyvenedik évben Szulejmán kántól való félelmében ezt a várat építtette. Jelenleg az erdélyi királyok alá tartozik. Benne a német császárnak is háromezer katonája volt, azért a vár a szerdárnak nem hódolt meg. A külvárosa megtámadtatván, a várbeli magyarok látták, hogy a vár a jóakarat térségére maradt, ezért a bástyákra a meghódolás zászlóit kitűzték, s Hereko nevű kapitányuk ajándékokkal jött a szerdárhoz, és meghódolt. Vára egy szőlődomb tövében fekvő négyszög alakú erős épület, kerülete négyezer lépés. Negyven tornya, négy kapuja, várárka van. Fellegvára nyugati irányban van, melyre nézően van egyik kapuja. Ezen kapu felől van egy vízimalom. Keleti irányban van a külvárosi kapu, s délre a Mesátlik kapu; ez oldalon a várárok nem mély. A várba mindenki bement, s azt megnézte, én szegény is bementem, s megnézegettem. Tizenegy szép kolostora van, mindegyiknek ciprushoz hasonló magas tornya van, melyek ezüsthöz hasonló ónnal, bronzsal, bádoggal vannak fedve. Mindegyik templom kupoláján ember nagyságú, aranyfényű keresztek és feszületek vannak; a templomok mellett főiskolául szolgáló papi házak állanak, raktárak, vásárterek vannak; az asszonyok adnak, vesznek, s férjeik is valami munkával foglalatoskodnak. Az iszlám seregektől való félelemből a környékbeli falvak lakossága a várba jött, s ez oly népes volt, hogy egy talpalatnyi hely alig maradt. Négyezer katona is készenlétben volt itt. A város levegője és vize nagyon kellemes. Miután mindent megtekintettem, társaimmal visszatértem a táborba...

Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai (1660-1664). Fordította és jegyzetekkel kísérté: Dr. Karácson Imre. Budapest. 1904. 83-84.

Broser Péter naplója

Laus Deo semper.

Anno Domini 1649. die 13. aprilis. Adott az úr Isten egy kis leánykát kedves hites társamtól, kinek neve Borica. Ugyanez évben választattam a nemes várostól a Centum Paterek közé.

Anno Domini 1682. die 9. sept. Az fülekiek tovább nem viselhetvén az nagy viadalt, ez napon adták fel a várat a budai vezérnek, die 10-a költöztek ki a várbeliek. Annak utána három nap prédála benne a Janicsárság. Azután magyar és török nemzetbeliektől elhányatott a kerített fal fundamentumáig, és a mint lehetett, egyebütt is ronták s puskaporral is hányatták, de teljességgel le nem ronthatták a nagy erősséget, mert kőfalon vala építve. Pro memoria én is törék le egy darab kőfalat.

Anno 1682. die 12. octobris. Én Broser Péter más becsületes két társammal együtt érkeztem meg e nap a táborból békével. Áldott legyen Istennek neve érette!

Anno Dni 1682. die 10. octobr. született egy kis leányom estve 7 és 8 óra közt, kinek neve Kató, a kit engedjen Isten nevének félelmében felnevelnünk.

A 1683. mense Julio ment által az országban Kolozsvár mellett a tatár khán, több mint százezred magával, mely miatt búzáink mind eltapodtattak tőlük; mely nap pedig a tatár khán a vár mellett a búza között táborát megszállítá, mindjára szörnyű nagy jégeső lőn, sőt még tüzes menykő is esett, mely miatt a hostátban ház is égett el.

A. 1680. választattam a nemes várostól a régi rendtartás szerint a határbíráknak egyikévé.

A. 1681. választattam a serbírósnak tisztére.

A. 1684. Választattam ismét a nemes várostól adószedőnek az egész városon, melyet a legnagyobb gonddal és bajoskodással vonszok már két esztendőből fogva. B. P.

A. 1684. Drágaság volt Erdélyben, úgy annyira, hogy a búzának ára egy forintról feljebb ment.

A. 1685. Választattam ismét Kolozsvár városának Fiscalis Directorává, melyben Istentől segítséget kérek, hogy nevének félelmében tisztemet követhessem szentül és igazán.

A. 1685. die 6. augusti. Kolozsváratt bent ugyan, de a Szénafüven hallatlan jégeső volt; a városon hullottak olyanok le, mint egy galambtojás, esső nélkül; de a szénafüvek némely részében olyanok hullottak le, mint egy öreg lúdtojás; sőt azok között némelyek annál is nagyobbak voltak, olyanok, mint az embernek a két összefogott ökle.

A. 1685. kezdtünk a szürethez Szent Mihály nap után két héttel; de az idő alkalmatlansága miatt igen szűk boraink lettek, s a mi lett is, rettenetesen savanyú, úgy annyira, hogy nem hiszem a pünkösdek az innenső részén, a ki benne iszik, eo momento, hasa korrogást ne szenvedjen savanyú volta miatt, mivelhogy nagyobbára majd minden hegyünket, midőn zsendülni kezdett volt, Szent Mihály nap előtt sokszor megnyomá a dér.

A. 1685. Az elmúlt 1684. esztendőbeli drágaság mégis durál; bor, búza és mindenféle gabona drága és feczier környöskörül.

A. 1685. Kolozsváratt és Erdélyben is az elmúlt 1684. esztendőbeli borainknak az ára ez esztendőben kupája 24 pénzre ment fel, sőt karácsony felé nem is kaphattak Ó bort, a hol találtatott is, indifferenter harminc pénz volt az ára; mert az új bor savanyú lévén, senkinek nem fér vala a fogára.

Ao. Domini 1686. die 18. mensis martii született egy kis fiam, kinek neve György, melyet segéljen Isten nevének dicsőítésére felnevelnünk mindnyájunk örömére.

Harmadnapra meghalt György fiam.

Ao. Domini 1686. die 29. Julii -

Holt meg az édes anyám, Lutsch Mihályné, Déézi Szabó Jozéfa asszony, ötöd napig betegségben ágyban feküdve, életének mintegy 68 vagy 70-ik esztendejében, kinek adjon Isten az több híveivel együtt boldog feltámadást.

Ao. 1686. A kolozsvári határon a Nádas vize Szent Mihály nap előtt egészen kiszáradt, úgy, hogy novemb. 16-áig semmi folyása nem volt.

A. 1686. Scharffenberg német generál maga armadiájával bejött Erdélybe, Kolozsvár alatt majdnem két hétig hevert, kik miatt búzáinkban is nem kevés kárt vallottunk, minthogy még füventiben voltak gabonáink. Innen elindulván, az országnak egy részét is bekóboroltatta. Ekkor esett el Szeben alatt a marosszékiekben circiter 500 ember.

A. Domini 1687. die 15. junii. A tiszteletes unitária Ekklezsiától választattam e napon azon t. Ekklezsiának körül levő jószágainak inspectorává.

A. Domini 1687. mense septembri, szüret közben jött reánk a római császár ő felsége armadiája, kiknek fő előljárója volt a Lotharingiai Herceg.

1688-n rajtunk laknak, nyomorgatnak.

1689-n rajtunk laknak, nyomorgatnak.

1690-n rajtunk laknak, nyomorgatnak.

1691-n rajtunk laknak, nyomorgatnak.

1692-n rajtunk laknak, nyomorgatnak.

1693-n rajtunk laknak, nyomorgatnak.

1694-n is... Oh uram! könyörülj rajtunk s eléged meg ily hosszas ügyeinket s szabadíts meg!

A. 1690. die 1. sept. Én B. P. választattam ez napon Tekintetes nemzeti Székely László uram ő kegyelme főkapitányságának idejében méltatlan voltom szerint Kolozsvár városának hűtös Assessorává, melyben hivatalomnak elégtételére kérek Istentől segedelmet.

A. 1690. mense augusti jött be a mi határunkba saskáknak sokasága, a mely Erdélyben más határokon a gabonákban sok károkat tett. Itt a mi helyünkben ugyan nem ismertetett oly nagy kár, minthogy nagyrészt immár betakarodtunk volt; de egész októberben is nem távozott el határunkról, a miből az emberek sok veszedelmet jövendöltek. Az őszyetéseken mégis volt kár, mert a hol zöldségit megemésztette, nem sokat arattunk róla.

A. 1690. 10. decembris. A tatár tábor bejött az országba, nevezetszerint pedig a mi helyünkbe, mely napon a hostátiakat rútol felégette: az egész Hidelvét, Külsőmagyar utcát, Farkas utcát. A város népe is, a nemes ország presidiumával együtt kardoskodván a tatárok ellen, esett el kard miatt közülünk mintegy hat mives ember.

A. 1692. die 5. junii. A váradí törökök Heissler generálnak feladták Várad várát.

A. 1692. Minekutána a tatár tábor hostátunkat és nagy részt kerteinket is tűz által elpusztította volna: a mi Szamos víz mellett levő kertünk is egészen megégett, csak a ház maradt meg. Megcsendesedvén az idő, s a szükség kényszerítvén, jó reménység alatt, újabban ismét építéshez nyúltunk, de csak könnyűszerleg, melynek alkalmatosságával a sógor, Gálffy Pál uram az ő kegyelme felől való közös kertet egyedül e könnyű formában fölkereltette; de mi

októl viseltetvén ő kegyelme, a kertjét egészen felőlem hányatta, holott csak a fele sövény volt az enyém, s ezután is csak fele lesz. Ez pedig lött az én engedelmemből, azért, hogy akkor északon nem volt alkalmatosságom az ő részéről való felépítésre, jövődőben a ki érzi ez mostani sövénynek végét, akkor is csak a felit tartozom felépíteni magam, vagy successorom...

Mivel az ember halandó - gondolám, hogy jövődő bizonyságul e könyvembe felírnám: Karácsonfalvi Balázs uram sógorasszonya Ao. 1687. hagyott gondviselése alatt harmadfél száz tallérokat, melyeknek egy része oroszlanos tallér volt, az írásomat, melyet róla adtam neki, elvesztette, a tallérokat pedig, in Ao. 1693. die 5. junii egészen kiadtam, s ő adott róla nekem testimoniumot.

A. 1694. die 16. julii. A Szamos délután egy órákor csak hirtelen úgy megáradott, hogy akár melyik hídról meríthettek volna Szamos vizet.

Keresztény Magvető. Kolozsvár. 1895. 100-102.

Unitárius halottak és temetések

(1678-1691)

1678. jan. 4. Az előjárók parancsolatjából egész Kolozsvár lakossága böjtöl és ünnepel minden héten kedden, hogy az Isten távoztassa el a pestist.

1678. nov. 19. A pestis, mely júniustól pusztít, engedni kezd. Temettünk 386 egyént és 5 diákot, úgy, hogy egy énekléssel 5-6-ot is vittünk.

1684. apr. 16. Néhai tiszt. tudós, kegyességben, humanitásban és minden erkölcsökben jeles nagy Solymosi Koncz Boldizsár úr, az erdélyi unitár. ekklák derék püspöke guttaütésben meghal.

1686. máj. 18. A pestis csaknem az egész országban még mind uralkodik, a mit e város is sok élők elvesztésével érzett; a mi iskolánk is még mind nyomorgattatik, mert 32 diák néhány secundás és sok mendikáns szinte halálra betegedett.

1687. oct. 5. A cigán vajdát, a maga népéből valaki éjjel megölvén, a református diákok nagy pompával eltemetik, a külső templomba is vitetett s 2 prédikációt tartottak felette.

1688. máj. 1. A Koncz György úr felesége kegyesen testált nekünk 42 frtot, melyből jutott fejenként 1 frt 20 dr. A szászoknak is adtunk - nem kötelességből, hanem kegyelemből - a rector úr kérésére 1 frtot.

1688. aug. 8. Az a hír jó, hogy a fejedelem kedves neje, a mi kegyelmes asszonyunk, Bornemisza Anna, e hó 6-án meghalt.

1688. aug. 19. Kemény Simont, néhai nzt. Kemény János úr jó reményű fiát, a ki a ntzs. Gyerőfi Györgyné, nzt. Kemény Kata gondozása alatt meghalt, eltemettük a nagy templomba: adtak 4 frt 80 drt.

1689. máj. 9. öz. Szígyártó Jánosnét eltemettük; adtak 1 frt 11 drt. Ez a kegyes asszony, a diákok iránti keresztényi indulatból testált a magyar Coetusnak egy szalonát, minden hozzá tartozókkal. Kegyelemből a szász diákoknak is adtunk belőle, 4 szásznak annyit, a mennyit 2 magyar kapott.

1689. máj. 12. Már néhai tiszt. Sztiványi (Márkos) Dániel úr a kolozsvári magyar unitár. ekkla első papja és az erdélyi unitár. ekklák jeles püspöke, erényekben és tudományokban gazdag férfiú, egy heti súlyos betegség után, 11 óra körül meghal.

1689. máj. 14-én a nagyobb tisztesség okáért halotti verseket nyomattunk, 15-én eltemettetett az egyház nagy bánatától és gyászatól kísérvé s oly nagyszámú papok, minden nemzetű polgárok és nemesek jelenlétében, hogy az idegen nemzet is (a német katonaságot érti) nem közönséges csudálkozásra ragadtatott. Tiszt. Bedő Pál úr magyar predikációt mondott 1 Pet. V. 1-5 verseiből; Almási Mihály tanár úr latin szónoklatot. A veszteség feletti fájdalom kifejezésére ezen megyének és aranyos székek papjai és rectorai a koporsót hajadonfőn kísérték a temetőbe. A nagyobb tisztesség okáért jelen voltak a tordai diákok közül is 20-an.

1690. Ápril. 17. Apafi Mihálynak, erdély fejedelmének halála híre érkezik.

1691. aug. 28. Ngs. Hejjzter [így] német generálisnak itt Kolosvárt mulató neje reggeli 3 óra körül meghal, kinek belső részei és agya kivétettek.

Keresztény Magvető. Kolozsvár. 1887. 116-120.

A. Pinxner utazása Kolozsváron át Bécsbe 1693-ban

Kolozsvár házainak és palotáinak szépségét tekintve, Erdély legelőkelőbb városai közé számítható. Erős falai, bástyái, tornyai a tatár pusztítások ellen biztonságot nyújtanak. A Szamosban sok halat fognak. Környezete rendkívül kies, szántóföldek, rétek, ligetek stb. váltakoznak; gabona, alma, szőlő és egyéb gyümölcs, szóval minden, ami jó és hasznos, megterem. Kolozsvár lakosai magyarok és szászok, kik jó egyetértésben élnek, az előljárót felváltva, évenként más-más nemzetből választják. Öt temploma közül kettő az unitáriusoké (Novi Ariani), egy a római katolikusoké, egy a reformátusoké, egy pedig a lutheránusoké.

Kolozsvárról Mérán és Hidalmáson át Zilahra érkeztem...

Szamota István: Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten. Budapest. 1891. 426-427.

A jezsuita Bzenszky Rudolf leírása a XVII-ik századi Kolozsvárról

1. A város régi várával

A latinok és görögök *Claudiopolisnak*, a magyarok *Kolozsvárnak*, a németek *Clausenburgnak*, Ptolomeus (mint sok Erdélyben talált kő bizonyítja) *Zeugmának* hívja, a város (épült 1170-ben) sem nem széles, sem nem népes, mégis magas kőfalak veszik körül, melyek Magyarország felől eső síkon fekszenek; tűz által nyomorúságosan elpusztult. Hozzá van csatolva éppen ilyen síkságon ezen falakon belül egy ház sor, amelyet *óvárnak* (Veterem Arcem) hívnak.

2. Kolozsvári templomok

1693-ban a katolikus templomot a mellette fekvő zárdával együtt a kálvinistáktól és az unitáriusoktól visszavették. A másik templom, amely a város piacán fekszik, igen fenséges. Van mellette egy hozzácsatolt kisebb templom; száz évvel ezelőtt az unitárius eretnekek a katolikusoktól mind a kettőt erőszakkal elvették. Volt ebben a városban a Farkas utcán a jezsuitáknak is collegiuma, templommal és akadémiával, mely száz évvel ezelőtt a kálvinisták kezébe került. A katolikus gimnázium [...] annyira felvirágzott, hogy a 6 felső osztályon kívül a filozófiát is tanítani kezdte 1698-ban a jezsuita rend.

3. A vallások változatossága

Nincs város, amely a felekezetek változatosságára nézve híresebb volna ennél a Kolozsvárnál. Elfogyván itt a lutheránus felekezet, az ariánus [unitárius - Szerk.] superintendens telepedett le, és iskolájában minden osztály megvan. A kálvinistáknak felsőbb tanintézetek van, sőt könyvnyomdát is arrogálnak [tulajdonítanak maguknak - Szerk.]. A szent katolikus egyház nyilvános istentiszteleteket folytat és igen látogatott.

4. A magyar faj itt vezető szerepet játszik

A nép itt annyira magyarrá lett, hogy a szászok Kolozsvárt nem merték többé az ő hét városuk közé számítani, de ennek helyére hetedik városként Szászvárost (Bros) vették. Itt van Mátyás királynak a szülőháza, mely még most is látható.

5. Monostor külváros

A városon kívül széles külvárosok vannak, az első Monostor, amelyről Bonfinius Lib. I. dec. 1. így ír: „Kolozsváron az *iskolák városában* a scythia [magyar - Szerk.] nyelvet használják. Szomszédságában fekszik Monostor, Beata Scolastikának ajánlva.” [...] Ebben a monostori külvárosban fekszik a Szent Benedek-rendi régi apátsága Máriának szentelt templommal, ahol

a katolikusok az ő istentiszteleteiket és körmeneteiket tartják. De már a fájdalmas Anyának is épített itt templomot a jezsuita rend 1691-ben. Ebben a külvárosban a Báthoritól ide vezetett és letelepített jezsuita rend művelte először az iskolai tudományt.

Erdély leírása a XVII. századból. Bzenszky Rudolf jezsuita Syllogimaeának földrajzi része. Latin eredetiből fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: Dr. Banner János. Jászberény. 1913. 28-29.

Czegei Vass György naplója

1692.

Református templom, unitárius templom és iskola átengedése a katolikusoknak

19. Aprilis. Az mi penig az templom dolgát illeti, hogy mind az felséges udvar előtt megmutassuk engedelmességünket és az catholikus atyafiakkal megegyezésre való igyekező akaratunkat, és az generál ő nagysága intését is meggondolván, én nem ellenzem, hogy templom ne adassék ő kegyelmeknek, cum ea declaratione, az mint cancellarius Bethlen Miklós uram mondá; de hogy azt javaljam az urak ő nagyságok voxok szerént, hogy az mi ó-vári templomunkat adjuk, nem javalhatom, ily okokra: mivel úgy látom, hogy unitárius uraméknak ő kegyelmeknek, talám azt mondhatom, nagyobb károkra esik, mintsem minekünk; melynek declaratióját most elhallgatom, általlátván azt, hogy az dolognak eventusa meg fogja mutatni; hanem kérem az unitaria religión lévő rendeket és követem, hogy voxomon meg ne induljanak és háborodjanak, én javallanám az piaci nagy templom mellett levő ő kegyelmek kicsiny templomokat adnók oda, és az ő kegyelmek religióján levő szászoknak adnók oda az mi ó-vári szász templomunkat, akár, azzal ha ő kegyelmek contentusok nem lennének, építtetnék mást ő kegyelmeknek.

20. Aprilis jó reggel könyörgés lévén, felmentünk az tanácsházban, hogy újólág resolválnak az catholikus atyafiak, de resolutiójuk el nem készülvén, hijába lött ebédig való várakozásunk; hanem ebéd után ismét felgyűlvén, estve majd hat órakor küldték fel resolutiójukat, melyben kívánják az mű templomunkkal együtt az unitariusok scholáját is; de az unitarius atyafiak igen haza oszolván az ítélőmester Sárosi János uram anyja temetése alkalmatosságával, úgy hogy csak hárman voltak, melyért halasztódott Kolozsvárra, jövendő ott esendő, országtúl bizonyos személyekre deputálandó gyűlésre; kihez képest az szász natio gravamenje is interveniálván, majd éjcaka tíz órakor bomlottunk el, mely is azon gyűlésre halasztódott.[...]

17. Maji bémentem Kolozsvárra az gyűlésre, mivel én is voltam deputatus az országtúl, mely gyűlés volt ismét az catholikus atyafiakkal való dolgok felől és Bécsben menő követek expeditiója végett.

18. Maji volt temetése Székely László uramnak; temettük ő kegyelmét az Farkas utcai templomban nagy pompával, az urak is mind jelen voltak.

19. Maji nem fogtak semmi dologhoz az szokás szerint.

20, 21, 22. Az templom és schola dolga forgott fen, melyeket is oda ígértünk az catholikus atyafiaknak cum conditionibus, az melyekre ők reá nem léptek. [...]

19. Júnii ismét gyűlés lévén catholikus atyafiakkal való dolog végett, és az szász natióval is még meg nem egyezvén, Keresztúri János uram is azon gyűlésre bėjött és szállott hozzám.

20. Házamat renováltatván és építtetvén, az körül forgottam, és az gubernator is bėjött. [...]

22. Gubernator uram ő nagyságát az Farkas utcai templomban késértük praedicatióra.

30. Júnii az paterek Monostoron comoediát csinálván, az gubernator az urakkal együtt felmentek; én is ott voltam. [...]

1693.

12. Augusti. Az török és tatárnak bėjöветеle felől való hír nem csendesedvén, sőt naponként úgy hozzák, hogy közelebb jó, kihez képest feleségemet gyermekimmel s cselédestül béküldtem Kolozsvárra. [...]

23. Septembris olvastattak el az urak instructiói és juramentumoknak formái, melyeket ugyan Alvinczi uramtól küldött le ő felsége.

24, 25. Ő felsége mind az uraknak és mind a reformata és augustana religión lévő statusoknak parancsolván, hogy az unitarius atyafiaknak intimálják, hogy adják oda az kolozsvári piacon lévő nagy templomot az catholikus atyafiaknak, ő kegyelmeknek megmaradván mind az magok kis templomok, mind az ó-vári reformatum templum ő kegyelmek scholájokkal együtt, azért az urak és az statusok mind az két nap abban munkálkodtak. [...]

Die 10 Octobris, úgymint szombatnak reggelén, szokott reggeli harangozáskor, az ó-várban lévő reformatum templumban bémentünk, és énekelvén a 129-ik zsoltárt, Batai uram azon zsoltárt igen szépen resolválta, szabván azon előttünk álló alkalmatosságra; és azt elvégezvén, könyörgést tött, és azután ismét elénekeltetett az 74-ik zsoltárnak egynehány verse, és az alatt küldtünk az catholikusoktól rendeltetett commissariusokért; az községet megáldván Batai uram, az bibliát nagy sírással zokogással lehozta és az egész cultus alatt rettenetes sírás és zokogás volt; és ezek végben menvén, mentünk ki az oldalon lévő legkülső ajtóban, de az nép mind kün utcában, házakban számtalan volt, és az templom is teli volt néppel. Midőn már várnók az ajtóban az catholicus commissariusokat, úgymint Haller István uramat ő nagyságát és Bálintit Zsigmond uramat, követünket, kit is ő nagyságok (és) ő kegyelmek után küldtünk volt, visszaküldék hozzánk ily izennel: hogy úgy hallották, az reformata szász templomot nem akarjuk cedálni, azért izenjük meg, hogy inkább el ne jőjjenek, ne kellessék re infecta visszamenniek. Melyre izenők, re infecta semmiképen ő nagyságok (és) ő kegyelmek vissza nem mennek, mert valamit az három religión lévő statusok ő nagyságok (és) ő kegyelmek az catholikusoknak ő nagyságoknak (és) ő kegyelmeknek megígérték, melyeket is az felséges udvarban felvittek és ő felsége is confirmált és megadatni parancsolt ő felsége, egészen megadjuk, úgymint az ó-vári reformatusok templomát és az unitariusok scholáját egészen cum suis pertinentiis, az melyeket unitarius uramék bírtak most de praesenti. Kihez képest látván catholikus commissarius uramék, hogy csak haszontalan ebbeli munkájok és mesterségek, előjöttek, és előjövén, az ajtó előtt megállottunk közönségesen, és elsőben köszöntöttem ő nagyságokat (és) ő kegyelmeket, vélek lévén pater Vizkeleti uram is, annakutána így kezdtem szómat:

Az felséges mindenható bölcs isten minden az keresztyénséget amaz pogányi nagy vakságból és setéségből kihozta volna és megismertette volna vélek, hogy ha isten vagyon, azt tehát imádni, tisztelni, dicsőíteni kell; [...] Ez a ház is és ez templom építettett volna az végre, hogy ebben az istent imádják, tiszteljék, szolgálják; de ez hazának sok viszontagsági miatt és kivált ez városban tűznek támadása miatt tűz miatt elégett volt és sokáig pusztaságban, romlásban állott; de amaz boldog emlékezetű, nagylelkű keresztyén jó asszony, néhai tekintetes nagyságos Losonczy Bánfi Dienes uram meghagyatott özvegye, tekintetes nagyságos néhai Bornemisza Kata asszony, azon ruinából, romlásból felvötte és feles költségével megépíttette volt az végre, hogy ebben azon reformata ecclesia az ő istenét szolgálja, tisztelje, az mint hogy mind eddig is megvolt; de már az istennek kiváltképen való ítéletiből és az méltóságos gubernator úrtól, az méltóságos regium guberniumtól és az három religión lévő, úgymint evangelico-reformata és lutherana és unitaria statusoktól ő nagyságoktól (és) ő kegyelmektől rendeltetett ez az templom az mellette lévő unitaria scholával együtt az catholica religión lévő atyafiaknak ő nagyságoknak s ő kegyelmeknek; azért mi ő nagyságoktól (s) ő kegyelmektől rendeltetett

commissariusok, nagyságtoknak (s) kegyelmeteknek, úgymint romano-catholica religi6n l6v6 statusokt6l rendeltetett commissariusoknak, ezen templomot az scholával egy6tt assignáljuk és kezekben adjuk. Íme, az ajtókat megnyittattuk, az kolcsokat kit kit az 6 ajtajában tétettük, nagyságtok már szabadosan bémehet. [...]

Anno 1694. 4. Januarii.

Az három religi6n l6v6 statusok gy6ltek bé gubernator uram 6 nagysága házában, mivel az catholikusok az kolozsvári reformatum szász templomot kérik; itt telvén amaz közmondás ki: Egér nem tér lyukában, tököt köt az farkára. [...]

Czegei Vass György és Vass László naplói. 1659-1739. Budapest. 1896. 152-153, 166, 170, 179.

**Misztótfalusi Kis Miklós
Siralmas Panasz;**

Istennek Kolosváron fekvő nagy
haragjáról, abból származott egy-
néhány súlyos ostoriról és annak nevezete-
sen ez 1697 Esztendőben Pünköszt Ha-
vának 6-dik napján iszonyú
TÚZZEL
való megpusztításáról
melyben é Városnak siralmas sorsának lerajzo-
lását és a' Megtérésre való Intést Istenhez nyúj-
tott áhitatos könyörgő Ének rekeszti bé
Emlékezetnek okáért irattatott

*M. Totfalusi K. Miklós által
Nyomtattatott Kolozsváratt
1697 esztendőben*

Siralmas ének

1.

Ha megsokasodik a Bűn, s megrakodik
Föld színe gonoszsággal;
Az Igaz ítélő, személyt nem tekintő
Jehova nagy haraggal
Székit letéteti Ítéletet tenni
Szörnyű bosszú-állással.

2.

Mit mondhatsz Kolosvár? Nem áradott volt már
Minden bűn el közötted?
Mellyel búsulásra Iszonyú haragra
Isten ugyan kisztetted?
Húzván - le az égből, Szép lakóhelyéből
Ostorával ellened.

3.

A' szent História ezt például hagyta,
Örök emlékezetben:
Hogy Sodoma földje, Gomora vidéke
Olyan kies vólt régen,
Világi életre, Sőt testnek kényére,
Egyszóval, mint az Éden.

4.

Embernek fiai De hogy vissza élni
Kezdettenek ezekkel.
Testi bujaságra És fajtalanságra
Egyéb terhes bűnökkel;
Magokra ingerlék Istent, sietteték
Jóni mennyei tűzzel.

5.

Kénköves esővel Tüzes fergeteggel
Úgy veszté-el a helyet
Elsüllyesztvén Istent Történek vólt mellyben
Olyan sok rút bűnököt.
Holmi бүдös tónál Sovány por-hamunál
Ma sem látsz ott egyebet

6.

Sok jókat бүvössé És nevezetessé
Ezelőtt ő Felsége
Téged is - tött volt, Alkalmatosságot
Életnek szükségire.
Bőven szolgáltatván és felmagasztalván
Fejedet ditsőségre.

7.

Úgy-hogy, mások között Kintses Kolosvár lött
Neved' s emlékezeted,
Avagy kis Béts, mivel Majd olly nagy bőséggel
Vólt minden kereseted.
Erdélynek, Vég-háza Vóltál jeles Tagja,
Kúltsa-is volt melletted.

8.

De megsokasítád, Szintén feltornyozád
Gonoszságid az éig
Alig vólt olyan bűn, Mellyben részed nem lűn
Ülvén benne füledig.
Sodomát követvén, Istentelenségben
Bogyborékoltál torkig.

9.

Hit szegés, káromlás, A' Mammon imádás
Köz dolog vólt tenéked,
Otsmány szitok, átok, Mellyel most-is szájak
Sokaknak dohos benned
A hamis esküvést szent Név vesztegetést
Szabadosan szenvedted. [...]

29.

Tűzzel jöve Reád, Kolosvár és hozzád
Ez ostorával nyúla,
Minekutánna más Egynéhány nagy tsapás
Tenéked nem használa,
Olthatatlan tüzet, Láng, füst fergeteget
Utzáidon gyulaszta.

30.

Ezer hatszáz felett A' kilencven heted
Eztendő folydogalván,
Közepén Tavasznak, Szép Pümköst Havának
Szintén hatodik napján,
Akkor egyébként-is, Egynéhány hétig-is
Szárazság uralkodván.

31.

Iszonyú romlást tön, Azzal rövid időn
A' Városnak á színén,
Az előbbi tüzet, Azon veszedelmet
Ujjolag rajtunk ejtvén;
Sőt látjuk nagyobbnak; Tsak-hogy esett anak
Akkor másik részében.

32.

Hadd számláljam elő; Hogy a' következő
Nemzetség ezt tudhassa
Magyar útza első (lévén ebéd idő,
Mikor a' tűz támada.)
Gerjesztvén széltől, Kivált a' víz felől
Abban keveset hagyta.

33.

Ottan elborítá Majd a' földig rontá
Megette Szappan utzát,
Minthogy fából állott többire, s kevés ott
Kő épület, Nem állhat
Más ember ellene, Kivált, minthogy szíve
Mindeneknek el-lankadt;

34.

Tsak bámulva nézik; Némelly tolvajkodik,
Ha mit kaphat magájé;
Vagy tűz, vagy a lopó Házainkban dúló
Gondolván, most ideje.
Némelly ott mulatván, Holmijén kapdosván;
Véletlenül ott süle.

35.

Gyenge nép kiállott, A mezőre szállott,
Onnét nézi e' romlást;
Gondolhadd mitsoda Sírással jajgatta
Kiki maga jószágát.
Semmiéhez számot, Senki már nem tartott,
Egyaránt tött jajgatást.

36.

Azonban a' tűznek, mint mérges fenének
Híd utza következők,
Azt-is megemésztvén az ó várba innen
Tsakhamar haragozék
Monostor utza is, Sőt még a Piac is
É nagy romlást megérzék.

37.

Nagy munkával készült Sok költséggel épült
Piaci Templom, 's Torony
Óra szerszámmal; S minden harangokkal
Egyaránt oda vagyon.
Több más templomok-is, Collegiumok is
Égtenek azon módon.

38.

Innen Közép utzán, túl pedig Szén utzán,
Lőn határa a tűznek:
Gyönyörű paloták, Rendes Uri házak
Mind megemésztettenek:
A' kárt megbetsülni, Igazán felírni
Gond volna akárkinek.

39.

Régi épületek, Sok jószág, emberek,
Ejtenek nem kevesen,
Kints, búza, öltözet, Edény mennyi égett,
Száma, s betsüje nintsen,
(Mellyekkel a' házak ékesítve voltak.)
Baromnak azonképen.

40.

Városnak harmada, Alig, ha marada,
Az is nagy köszönet volt;
Nagy félelem alatt, Ez-is forgott sokat:
Azon romlástól tartott,
Sok időkig rendbe, Tulajdon helyébe
Egyetmást nem rakhatott.

41.

Christus Urunk szava: Az asszú közt nyers fa
Tűzben megemésztetik,
Sem vallás, sem élet, Most semmit nem tehet;
Isten haragja látszik,
Igazak, hitlenek, Elegyesleg vesztek,
Külömbőség nem tartatik.

42.

Eljárván a várost, Szörnyű pusztaságot
Láthatsz ott most, ha nézed,
Sok-tsak úgy maradott, A' mint a teste vólt,
Nints semmije, ha kérded
Könyvei erednek, Ortzáján gördülnek,
Te-is sírva nézheted.

43.

Sőt, hogyha nem hagyott Volna maradékot
Nékünk az Úr irgalma;
Bizony Sodomához, Avagy Gomorához
Hasonlók löttünk volna:
E romlott Hazának, Sőt egész Világnak
Iszonyú példájára [...]

Misztótfalusi Kis Miklós: Siralmas panasz. 1697. MTA Kézirattár. R.M.I 8°. 74. 1-9.

Czegei Vass György naplója

A város égéséről

1697. 6 Maji kezdtem napkelet felől való szegeletbástya háznak fundamentumát ásatni. Eodem, szintén ebéd felett lévén, Gölcről Nagy Istvánné általfutván, hozza igen rossz hírt, hogy Kolozsvár elégett volna; az mint is hogy ugyan 6 Maji tizenegy és tizenkét óra között, Kolozsvárat, belső Magyar utcában, Szabó Ferenc házának az csatornája alatt tűz támadván, három templommal, két scholákkal, toronnyal együtt az városnak nagyobb része megégett, úgy hogy harmada ha megmaradt; melyek között az én házam s hozzá való épületekkel együtt elégett; házaim mindazáltal istennek kiváltképen való gondviseléséből bé nem égtek. Ezen rossz hírt meghallván, ebédűl felkelvén, mingyárt indultam és hálni az majorban érkeztem, előltalálván gubernator uramot ő nagyságát szintén Kolozsvárról jövőn.

7. Jó reggel bėjöttem, és még akkor is sok helyeken tűz volt; magam házamnál is sok helyeken tűz lévén, öntöztettem; estvére pedig hálni kimentem az majorban; rettenetes félelemben lévén azok, kiknek házak megmaradt, hogy azok is elégnek.

8. Maji az tűztől megmaradt házaktól az égett házakhoz hordozóskodtak, mivel az németek azt hirdetik szerteséjjel, kivált az ki azelőtt is megmondta volt, hogy Kolozsvár elég, hogy az ki megmaradt is, az is mind elég.

24. Maji éjcaka rettenetes nagy szélvész, zivatar és égi háború lőtt, úgy hogy Kolozsvárat egynehány kéményeket lerontott, az kémények boltokat rontottak le, és gyermeket is ütött meg, az én szarufámat is ledűtötte.

7. Junii estve hét-nyolc óra között nagy mennydörgéssel s villamásokkal nagy zápor jövőn az városra, az Farkas utcai templomunknak közép kapu felől való végít szintén az gombnál az istennyila megütötte, egyik az schola felől menvén le az kőfalig és onnét kiugrott az schola kert és kerítés közzé, másik az Szakmári uram háza felől szintén az farán lévő szegelet szarufán lejővén és az bolt fészken által az templomban bémenvén, az székek hátok megett megint kijővén, ugyan az Szakmári uram háza felől az fundamentom mellé ment az földben, de istennek kiváltképen való gondviseléséből nem gyujtott, nem akarván ő felsége még az egyszer bűneinkért azzal megbüntetni, csak akar ő felsége meginteni, hogy az ő búsulásában még az ő tiszteletire építettett helynek is nem kedvez.

8. Junii ismét nagy mennydörgések s villamások löttek és mennykő hullások, nemcsak Kolozsvárat, hanem szerteséjjel az országban. Kolozsvárat az monostori kis ajtó bástyájának is az függő köveiben levér, az tordai kis ajtón alól lévő bástyát is megüti, Hidelvén egy házban egy asszonyembert két némettel együtt megüt, hogy mingyárt meghalnak, harmadik német holt számban marad, de az is nem életre való.

9. Junii voltak nagy mennydörgéssel és villamással való záporosők, az mely miá boltok és házak s kapuközi szakadoztak le az elégett helyeknél.

Czegei Vass György: i. m. 248-250.

Cserei Mihály
Kolozsvár égéséről
1697-ben

Erdélyben pedig véletlenül Kolosváratt tűz támadván, a városnak nagyobb része négy templomokkal, két collegiumokkal, tornyokkal s azokban levő harangokkal, mind a városiaknak, mind a külső embereknek megbecsülhetetlen jóvoknak megemésztésével, elége. Azután mindjárt harmad nappal szörnyű égiháborúk, villámlások, mennydörgések és sűrű mennykőhullások, jégesők következnek, melyek miatt a már elégett pusztá házak falai leomolván, annál több károkat tesznek és számtalan embereket megölnek. Csudálatos dolgot írok, de bizony igazán: az égés előtt egy héttel ott voltunk Kolosváratt országgyűlésén; minden bizonyos author nélkül azt kezdék hirdetni közönségesen: no Kolosvár bizony elég a jövő éczaka, azután esmét más éczaka. Mind úgy volt az majd két hétig, annyira, hogy a szállásunkon le sem mernénk vetkezni, csak úgy feküdtünk le; sokszor lármánk is esett, hogy ég a város, pedig semmi sem volt. Mihelt kijövének Keczére az úrral, harmad negyed nap múlva meghozák a híret, hogy Kolosvár elégett, s úgy valósodék meg a jövendőlés, a kinek senki végére nem meheti az a hír elsőben kitől áradott, azt sem tudják mai napig a tűz elsőben honnan támadott.

Cserei Mihály Historiája. Pest. 1852. 262-263.

Szakál Barth Ferenc asztalosmester és óvárosi kapitány naplója

1698. Az pápista atyafiak novemberben indították olyan hírt (Kolozsvárt), hogy nekik akademiájok leszen, és ugyan egy nyomtatott kártácskát ragasztának az óvári, imár három esztendőök előtt az unitariusoktól elvött schola ajtajára, melyben az következendő akaratjokat nyomtatták volt, és ugyan die... nagy ceremóniával fel is állították az óvári templomban, hová mind reformatus pap és professor uraimékat s mind az unitarius papokat és professorokat hívták, s ottan compareáltak s akkor ceremóniájokat, oratiójokat végig hallatták, s azután Torda utcában ezen nevezett két részről való papokat megvendégelték azon napon ebéden; ezeknek indítója Vizkeleti Zsigmond pater volt...

1699. Die 13. maji töttek új hadnagyot N. Rainer Márton úr helyett, ki is elbúcsúzáván, az eddig való tisztviselését mind tanács s mind a város képiben vagy száz emberség képiben megköszönték, s így szabadnak mondván, mind a gubernator ő nagysága Bánfi György mostani főkapitányunk, úgy választották új hadnagyot kálvinista magyart, úgy mint nemes Viczei Péter uramot, kinek is adjon Isten erőt, hogy szegény hazánk, városunk hasznára jól véghez vihesse.

1700. Die 28. mart. Választattam a tisztt. ecclesiában méltatlan voltomra egyházfinak.

Eodem anno die 28. aug. Egynehányszor supplicatiómra mind tavaly, mind az idén a nemes tanácstól válassom nem lett; most ez nevezett napon absolváltattam a fertálybeli kapitányságtól, mely az egyházfiségra s quartásságra lött: mert ennekelötte néhány napokkal a tisztt. ecclesiában választattam quartásnak a plébánia részre, s mellyet némely becsületes uraim improbáltak, hogy ez hivatal mint egyezhet meg a fertálybeli kapitánysággal; úgy mint egyházfiság, quartásság, kapitányság; és én is látván, hogy igen hajlandók némely b. uraim reá, tehát szorgalmasan rajta lévén megmenekedtem, mert sok hátramaradásomra, káromra volt, sőt a mi nagyobb, sok emberrel kelle gyakorta ízetlenkednem.

Die 28. oct. Ment el Vizkeleti Zsigmond pater a városról, ki ennek a városnak sok bosszúságára járt, idegen bort gyakorta behozott, s ha rajta érték, országot búsított mindgyárt miatta; a mely miá a városnak sok búsíttatása volt intimatio által, sőt másképen, comissiokat hozott a guberniumhoz, hogy ezen borok árát exequáltassa a városon, de semmiképpen nem lehetett: a mostani hadnagyra rá is mentek az execut(orok), úgy mint Nagyszegi Gábor seregéből való pyxidariusok... gyűjtnem embereket a hadnagy úr házához, tanácsbeli uramékkal együtt repelláltak, a melyet láttam, hallottam, csak e volt a felelet: semmit sem adnak; künn a hadnagy háza előtt állottak, ezzel csak el kellett menniek. Ezután is mind fenyegetőzött, de eddig az elmenéséig semmit sem tehete. Igaz dolog nem via juris procedalt a város ellen, hanem csak supplicatiójával találta meg a guberniumot, melyre lött azon commissio, ki ezen bor árát a városon akarta exequálni, azért mivel illegitime procedált, semmit sem hajtanak a commissióra és semmit sem adtak. De ha törvény szerint procedált volna is, a városon semmit sem nyert volna, mert a város privilegiumai ellen cselekedett; mivel ezen egynehány hordó bort nagyságos Seréfi úrfiak csak mintegy depositumot ideig kérték bé és hozatták be, én láttam is mikor behozták őket; és csakhamar meg is adta az árát, és mikor el akarta vitetni, a minorita paterék jobbagyi szekereken lévén a borok, észrevették, de én lévén a kapitány ez óvári fertályban, csakhamar sok embereket gyűjték fel, a kik a szekereket megtartózták, a még csakhamar, a kik begyűlhettek a tanácsba, végeztek felőle és a tanácsházhoz hajták. Másnap mind kívágták a fenekeket, a mint feljebb említém.

De ezen pater másképen is sok boszút űzött a városon, mert sok rabok szaladtak hol a pápista templomba, hol a collegiumba, a melyek a... hol ezt izente a tanácsnak, ímé ezen s ezen órában kibocsátom őket, csak legyenek készen emberek, megfogják őket; olyankor sok embereket háborítottunk s mentünk a collegium körül, vigyáztunk néha harmad napig is, így bolondoskodtatta a várost. Küldve küldtek hozzája, de a mit egy órában mondott, más órában mást, és úgy fárasztott bennünket, csak nevetett bennünket, mint sokadozunk a schola körül, holott néha régen kiszöktették őket a városból, hol német köntösben, hol egy, hol más mesterséggel. Nekem elégséges bajom volt miatta, mert nekem parancsolták, hogy vigyázzak, sokszor harmad napokig körül kellett cirkáltatnom éjjel nappal, 50-60 sőt még többet magammal; ezek között sok oly rabok voltak, kik gyilkosok, kik lopók, a kiknek némelyeknek ki is ment sententiájok.

1702. die 7. mart. ment el innen Kolosvárról a Pálfi regimentje, melynek ennek előtte néhány hetekkel, napokkal hol együvé, hol máshová nagyobb részt elküldvén, osztán ma ment finaliter ki, kinek oberstleutnantja volt Joannes Gottfried Hanesch, ki is immár három esztendőktől fogva itt quartélyozva sok méltatlan dolgot követett el a városon; de való dolog az, hogy igen szép commandoja volt a regimentjében, hogy még eddig nem volt mása, a mely kemény disciplinában tartotta hadait. Sok napokkal ennek előtte kellett volna elmenni, de csak halasztotta, mert nem örömet ment el, és munkálkodta szorgalmasan, mikép itt maradhasson. Ennek előtte két vagy három hetekkel jött ide a gróf Thirheim regementje, kik is mind eddig várván a másnak elmenetelét, hálással meg volt rakva a város, mert mindkét regement itt volt.

Erdély öröksége. VII. Budapest. é. n. [1942] 156-158.

Misztótfalusi Kis Miklós végrendelete

Kolozsvár, 1702. febr. 17.

Én Misz-Tótfalusi Kis Miklós előttem viselvén halandóságomat, kiváltképen pedig e' mostani romlott állapotomban igen közel látván hozzám a' halált, jövődöbéli jó rend végett kevés Bonumimból tészek ilyen dispositiót.

Elsőben-is, minthogy kedves Hites-társam mind annak előtte, mind pedig kiváltképen a' mostani hosszas nyomorúságomban mellettem lévén, körülöttem való dajkálkodásával hozzám hűségét eléggé megmutatta, és nem kétlem, hogy ennekutánna-is azt ne követné; azért nékie legálom ezeket in particulari, Székely Máriának, tud(ni)illik.

1. A' szebbek, tudnillik Blavianus Atlást, neki hagyom, in Tomis undecim.
2. A' Képes könyvet, in folio majori.
3. A' Kádártól vött hátulsó Házamat.
4. A Tordai szőlőm árába a' mennyi Bort adtak, és adnak, övé legyen.
5. Az Enyeden való peres Házamért, szőlémért, ha ötven forintot adnak, a' Feleségem legyen azzal contenta; ha pedig el-perelheti, Szikra István Uram lévén Prókátorom, és Dobai János Uram plenipotentiariusom; lássa, ő reá szálljon.
6. A' bolton kívül a' mi könyveim vannak, úgymint, a' középső boltban való fekete bőrös ládában, és itt a' házban, a' Thekátskában, és ugyan a' házban való usualis egyéb könyvek, (mellyeket is most die 9. Febr. laistráltunk) nékie maradjanak.

Ez felett, minden egyéb jószágomnak felét nékie hagyom, maradván a' többi a' gyermekeknek, Jutzinak és Annisnak.

[...]

Az mi a' kolosvári házam dolgát illeti; ha Isten gyermekimet annyira neveli, hogy házasságot érnek és édes Annyokkal, a' magoknak jutandó fele részében tsendesen és békével meg-nem lakhatnának, 's együtt nem lakhatnának; szabadsága legyen a' Feleségemnek reá, hogy őket az ő nekiek jutandó részekből, jó és istenes betsű szerint, kifizethesse: és míg él, szabadosan és békeségesen bírhasa s lakhassa. Feleségem pedig meg-halván, 's az én gyermekim, avagy azoknak maradékjok meg-maradván, Feleségem után a' proprietatis jus azoké legyen, immediate succedáljanak benne. Bota Márton és Takáts István szomszédságaiban való felső Majorban 's Kertben-is életéig a Feleségemet Leányim ne háborgassák.

Ezen dispositiómat pedig, és Testámentomomat noha gyarló tagaimnak erőtelenségek miatt magam kezeimmel nem subscribálhattam; mindazáltal ép elmével 's élő nyelvvel az ide alább coramizáló betsületes emberek előtt úgy adtam-ki, és olyan authentiájúnak akarom minde- nektől esmértetni és tartatni, mintha tulajdon magam kezemmel írtam és subscribáltam volna: Mellyet ezen betsületes emberek-is, hogy hitek szerint coramizáljanak, subscribáljanak és meg-pecsételjék, kívánom és akarom.

Datum in civitate Kolosvár, die 17. Febr. Anno Chr. 1702.

Hogy ezen Testamentumát, az fenn meg írt betsületes Urunk s-Atyánkfia, mi előttünk mindekben e' szerént celebrálta, maga élő nyelvével és ép elmével bizonságot tévén róla, miis keresztyéni hitünk és jó lelkünk ismérete szerént teszünk bizonyyságot róla, tulajdon kezünk írása és pecsétünk által. Anno, die, locoque in praenotatis, ac aedibus ejusdem domini disponentis.

Csepregi T. Mihály,
a' kolosvári Orth. Refor.
Ecclesiának Tanítója m. p.
(P. H.)

Laki Péter,
Colosvári Centumir
és Colosmonostori
Conventualis Requistor m. p.
(P. H.)

Harasztkereki Péter,
Kolosvár varossa hütösszamvevője
és Divisorja m. p.
(P. H.)

Telegdi Pap Samuel,
a' kolosv. Ref. Typogr.
egyik cultora.
(P. H.)

Dr. Dézsi Lajos: Magyar író és könyvnyomtató a XVII. században. Bp. 1899. 205-208.

Czegei Vass György naplója
Misztótfalusi Kis Miklós temetéséről

1702. 24. (Aprilis) temettük el ugyan Kolozsvárat az szegény Tótfalusi uramat is. [...]

25. Aprilis az méltóságos supremum reformatum consistorium parancsolatjából fogtunk az Tótfalusi uramtul maradt catoria és fusoriához tartozó instrumentumok registrálásához vagy inventálásához, Rhédei Pál, Enyedi István enyedi professor és Kapusi János fejérvári professor uramékkal.

26. Ugyanakkörül munkálkodtunk.

27. Az egész typographiát is inventáltuk.

28. (Aprilis) végeztük el egészen az egész inventatiót.

Czegei: i. m: 350-351.

Edmund Chishull anglikán lelkész lord William Paget portai követ kíséretében

1702. május 25. Kolozsvárott

Három magyar mérföldet megtéve Kolozsvárra jutottunk, az ókori Zeugmába, amelyet magyarul Kolozsvárnak, latinul Claudiopolisnak neveznek. A várostól fél mérföldnyire Bánffy Gubernátor fogadta Őméltóságát, s hívta meg ebédre, utána búcsúzáskor megajándékozta őt hat szép, hintó elé való paripával. Széles és egyenes utcájával szép a város, de a házak és templomok még őrzik annak a borzalmas tűzvésznek a nyomait, amelyik öt évvel ezelőtt majdnem teljes egészében elpusztította. A Szamos folyó főága mellett terül el, és teljesen körülveszi egy ősi vastag fal, amelynek belső oldalán a következő, szép betűkkel vésett felíratot mutatták. [A szövegben leírása következik.] Itt állították fel székhelyüket az unitáriusok, akik Erdély egyik bevett felekezetei közé tartoznak. Egyikükkel, Szaniszló István filozófia tanárral beszélgettem, akivel meglátogattam plébánosukat, vagyis főlelkészüket, és megnéztem templomukat és kollégiumukat. Hasonlóképpen meglátogattam a kálvinista lelkészt is, valamint a templomukat és kollégiumukat. [...]

A város több épületén régi évszámokat láttam, különösképpen egy kapu fölött, ahol az 1477-es évszám állott, valamint az unitárius kollégiumnál az 1476-os évszámot. Ebben az évben járt le Bethlen gróf megbízatása, és Őméltósága hivatalát Wesselényi báró vette át.

Edmund Chishull: Travels in Turkey and back to England. London. 1747. 96-97. (Kelecsényi Gábor fordítása.)

Szakál Barth Ferenc asztalosmester és óvárosi kapitány naplója

1702. Épen pünkösöd másod napján jöve ide felséges anglus király követe méltóságos Wilhelms Poschiv (Paget). A ki mint mondatik immár kilenc esztendeje múlt, mióta a török császárnál lenne, a két császár közt való békességet munkálódta, minthogy véghez vitte; az éjjel hált itt, a város megvendégelte az nap, másnap a vármegye.

1702. die 22. dec. jöve ide Kolosvárra a dánus király követe, Statsrath Paul von Hainer, kit a császár ő felsége javalatából a dánus király küld Muszkaországba, s a mint Dániából eljött Bécs felé, Bécsben ő felsége egy generálist is adott melléje, a kivel együtt mennek s voltak itten heted napig, itt töltvén karácson, én voltam rendelt gazdája; elmenvén meg is ajándékozott egy arannyal.

1702. die 14. aug. Itt Kőmál tetején állítanak fel a pápisták egy nagy keresztet, azon való feszülettel együtt, s más nap nagy boldogasszony napján ezen commendans Gentisch commandoja alatt elmenvén a kolosvári militia szép készülettel, jeles lovas németek, kiknek mása itten még nem igen volt, jó fegyveresek, derék jó lovak, magok is hatalmas nagy emberek, ezek elindulnak Sz. Márton előtt való nap délután 1 órakor mennek ki közép kapun igen szép had, rácok, lovasok és kolosvári emberek is felesen, estve felé ezek érkezvén Válaszút elé, ott összeakadván a kurucokkal nagyobb része oda vesz a németységnek, a magyarok mindazáltal szélől állottak, jobban elszaladtak, de ugyan csak oda maradtak egynehányan, úgymint Széköly György, Ulmer András, szolgálatra való emberek többen is.

1715. Ezen fenn említett keresztnél a Kőmál tetején akartak várat építtetni. Igaz dolog, még tavaly, anno 1714. jött vala ide a commendírozó generalissal egy Murando nevű afféle építőmester úr, a ki kívánsága miatt város gyűlvén, engemet küldöttek hozzá, hogy kívánságát mondja meg, ki is, azon Kőmálon való építéshez csak ilyformán szóla: hogy ha akarjuk, hogy a német militia ne lakják rajtunk, tehát oda a Kőmálra kell építeni valami lakó hajlékokat nekik, melyeket ők kosármájoknak nevez, azért segéljük meg ő felségét vagy 5000 forinttal; de én expediáltatásommal visszamenvén a város közé ezen reporttal, a város teljességgel semmit sem ígér, mivel a mostani városra vetett quantumot is alig tudják felszedni, mely válasszal ismét vissza kellett azon német úrhoz mennem; megjelentém, hogy a város tehetetlen nemhogy 4 ezer forintot, annál is inkább 5-öt adhatna, de kevesebbire sem ígéri magát, melyhez képest akkor csak meghagyá, hogy ott a szőlőket ne műveljék, az emberek is ahhoz képest mást nem tudtak cselekedni, mégis ugyan esztendőben megszédtek. De most 1715. épen 29. maji azon tavalyi német úr Murando ide érkezvén, mingyárt kiment azon helyre és más nap áldozó csütörtökön nagy solemnitással ottan cultust tartottak, s ugyan ásni is kezdettek, mely immár úgy foly.

Erdély öröksége. I. m. 158-159.

Vizaknai Briccius György kolozsvári főorvos és bíró naplója

Anno 1703. 18 a Februarii. A kolozsvári nemes tanácsban assessor hivatalt választván, confirmála az akkori gubernator és főkapitány gróf Bánfi György.

Pápai János úr írja, hogy a kuruc feltámadott, és maga is Rákóczi Ferenc készül ki Lengyelországból. General Rabutin ezt hallván parancsolja, hogy a munitiókat Szebenbe vigyék Besztercéről. A kuruc szaporodik, és Somlyót megveszi, Husztot neki megadják a németek. Generál Klikinsberg egy regiment némettel Szatmárra commendíroztatik. Rabutin Kolosvárra annyi praesidiumot küld, hogy a házakba is lovat kötnék. Aranyos széket és egynéhány vármegyét felvészen és gróf Bethlen Sámuel commendója által küldi Szamos-Újvárhoz, hogy a végeken őrizzenek.

Ezekre bájóvén a kurucok levágják, és magát is futva szalasztják Bethlen Sámuel. A kolozsvári német és rác kiütvén, a várost felégetik, az emberét levágják, és számtalan prédával visszajóvén, de a várat vissza nem veszik.

Thorockai Istvánt a székelyekkel commendírozzák Boncidához. Ezt megtudván a kurucok, bájónek, és egy délután dissipálják őket. Ugyanez nap meg akarván egyezni vélek a kolozsvári praesidium, német, rác és az egész városi emberek is, kiknek lovok volt, estve felé Boncidánál ráakadnak a kurucokra, és a Jézus kiáltásokat csúfolván a német, megütköznek. És második harcot kezdenek a szegény kurucok, a németet, rácot úgy levágják, hogy csak mi se jó vissza benne. Egynéhány elvész a kolozváriakban is, Torockai Istvánt fogva visszük.

Ezek helyett három compániát commendíroz megint Rabutin, kik igen fenék, és a városi embert csak öltén ölik minden büntetés nélkül.

A tanácsot engedetlenséggel vádolván Vas György substitutus kapitány, megfogattatik a hadnagy negyed magával és vitetik Fejervárra, gyanakodván, hogy restek a császár szolgálatjában. Bethlen Miklós azt mondja, hogy törvény nélkül nem szánná felakasztani őket. Hunyad vármegyében beütvén a kurucok, Koszta commendanst levágják és a hadat dissipálják. Előbb jóvén Fejervárhoz, a gubernium befut Szebenbe, a kolozsvári hadnagy elbocsáttatik és visszajónek békével. Ide feles német hadak érkezvén, megverettetnek a kurucok, és kiket elfognak közülük, a fejervári nagytemplomban meglődözik. [...]

Gróf Csáky László Boncidánál, Vajó András pedig Gyalunál bloquádálni kezdik Kolosvárt. Semmit esztendőnél tovább bé nem hozhatnak, sokan az éhségtől, sokan a német fenyegetéstől a városból kiszöknek és kurucokká lesznek; mi kik itt maradtunk, az alatt fizettünk a németnek ötvennégy ezer forintokat, mégis csak rebellis volt előtte a nevünk. Gyakran a kurucok portára jónek a vár alá, gyakran sok itt is hagyja fogát. Teleki Mihály megveszi Besztercét. Honnét osztán anno 1704. 24. Septembris eljónek mindnyájan, és megszállják Kolosvárt. A sáncot másnap a hídkapuhoz viszik, és keményen lövik a várat, hat ölnyt a kőfalban lerontanak.

6. Octobris armistitium leszen, a várat nem adja a német.

7-a Éjszaka felgyújtván a táborhelyet, a kurucok elmennek a vár alól. Azon nap estve a Sósölgyén Patánál generális Rabutinnal megütköznek és rútul megverettetnek.

8-a Generál Rabutin bájön nagy dühösséggel a várba, és szid, hogy csak ketten hárman maradtak meg hűségben, fiaink és apáink kurucokká lettek. Ebédet evén a várban, a két víz közzé a táborra megyen háltni. Itt hat nap mulatván, minden nap háromszor kiküldöttek

hármunkat csendesítésére ajándékokkal. Csenedesedni valamit láttatott, de ki nem adván minden ágyúgolyóbisokat parancsolatjára a nemes tanács, hanem egy falkát a tanácsházban a boltban elrejtve megtudja, a tanácsházat felvereti, és minket hárman majd felakasztat.

17-dikén virradólag a vár kőfalát porral felhánytatván a kapuk kulcsát elviszi, és a praesidiumot belőle kivívén, minket magunknak hágy. A kurucok ezt hallván magokat recolligálják, Nagyszegi Gábort küldik Gálffy Pállal a várat kérni. A várat nem ígérjük, sőt a romlásokat erősítgetjük. Maga Csáki László eljő, hitre véle beszélünk, kéri a várat, és fenyeget. Felesen gyűlvén a kurucok Gyaluhoz, a várvételhez készülnek. Ezt mi eszünkbe vévén ketten Verner Mihállyal kimegyünk hozzájuk, és Csáky Lászlóné, és kérjük, ne siessen a dologgal, megcsendesítjük, két zálogot hagyunk nála, onnét is kettőt hozunk bé.

27 a 8-bris Teleki Mihály és Radvánszki János érkeznek Kájántóhoz és készülnek a vár megvételére. Kimegyünk hozzájuk tractára, a papok is kijönnek velünk, proponáltatják vélem a dolgot, de semmi haszna kérésünknek nem lévén, visszamegyünk, és azon éjtszaka a várost egybegyűjtve, proponáljuk discursusinkat, nagy szorongatásban lévén, mit cselekedjünk két veszedelem közt. Rabutin is fenyeget, ha feladják, ezek is, ha nem. A város concludál, hogy csak adják fel. Engemet kiküldenek, és velem a várost odaígértetik, Verner Mihály volt velem.

28-a Bejönnek. Engemet a város felküld Verner Mihállyal a fejedelemhez. 4-a Novembris megindulok. [...]

26-a Decembris érkezünk haza Kolosvárra. [...]

Eodem anno mense Octobris. A méltóságos fejedelem készül bé, kinek solennisi pompájára porta triumphalist szép dicsőségesen készítenek a jezsuiták Kolosvárat a tanácsház előtt. Utána jő a német armada, segítséget adván melléje a dániai király. Circa finem Octobris beérkezik a fejedelem Erdélybe, Zsibónál sáncot csinál a német armada ellen. 11-a Novembris érkezvén a sánchoz a német armada, megveszi vérrel a sáncot, dissipálván a kurucokat. 13. 14. A porta triumphalist futva éjjel nappal rontják, s hányják a jésuiták, sok ember elszalad a városból, kik pedig megmaradunk, rettentő félelemben vagyunk. Beérkezik Kolosvárra az egész német armada. Schlik generál jő elsőben bé. Kiküldvén elejibe egynéhány emberünket, az útból levágják a rácok; Tolnai István a hátán hozza, és a kapukat felrántván előttök, magunk grátiáért gyalog egynéhányan kimegyünk eleibe, lészünk nagy kísértetben.

16-a Herbaville campi marschall is bérjön, hét hétig hevervén itt a nagy armadával, mindenünket megeszik, isszák, semmink se marad.

19-a Voltam ebéden generalis Herbavillénél.

17. Decembris ment bé Szebenbe generális Herbaville generalis Rabutinnal való tractára.

28-a A kurucok beütve a Hostátba a markotányokat levágják, úgy amely németek quártélyban Ajtonban, Patán, Györgyfalván voltanak is, mind levágattatnak. Az artilleriához való lovakat is mind elnyerik, fogva is feles németet visznek.

20-a Országgyűlése hirdettetik Segesvárra, az hová is engem követül expediál Hangyaros János urammal a város.

23-a Indulunk ki a várból, estve nagy eső szakadvánk reánk, félelmes is lévén az út. Ebben a gyűlésben töltöttem el az egész telet. Érkeztem haza anno 1706. Martii békével, itt találván Rabutin generált. Mense Aprili Herbaville felment Bécsbe, Rabutin generálnak adatván az erdélyi és magyarországi commando.

17-a Maji [1706] Főparancsolatunk, hogy amely darab kőfalat a kurucok ágyúval elrontottak, és akit Rabutin porral felvettetett, építsük meg. NB Az említett gyűlés alkalmatosságában meghal gróf Bethlen Klára, a méltóságos gubernator urunk kedves házastársa; kit Isten nyogosszon meg; mert mikor én beteg voltam, nemcsak jól tett vélem, hanem meg is siratott. Ugyanazon a gyűlésben erősen megharagudván rám a gubernátor, fenyeget, hogy kicsap a Rákóczi seggiből, stb.

24-a Maji volt nálam egy kis vékony collatió az oberster báró Tollet commendans úr ő nagysága a vicecolonellusával.

26-a Reggel indulának ki az armistitiumot nagy solemnitással béhozó követek Rabutinhoz. Úgy mint Ordódy György, Pongráz András uramék az angliai és német követekkel. Vajha békesség és nagyobb háborúság ne követné ez armistitiumot.

6-a Junii. Méltóságos general Rabutin parancsolatjára, a méltóságos general Károlyi Sándor úr kívánsága szerint, indultam ki Magyarországra, innen elsőben Tordára, onnét Torockóra, onnét Abrugbányára, honnan végre Károlyba érkezvén, ott mulattam egynéhány nap, haza érkeztem 2-a Julii. [...]

Az új esztendő [1707] generális Károlyi Sándor urammal bészmenteljük Gelényesben. Ez alatt Rabutin félre szakad, három ezred magával a Dunán túl tart, baron Tis jön Erdélybe 1800-ad magával. Ki is Szebenbe bélopván és megerősítvén magát s lovait éléssel hamar kijő s mégyen Kolosvár megsegítésére. A szegény elalélt várost megsarcoltatván, a kőfalát porral elrontja, a praesidiumot elviszi. [...]

Én is Somlyó és Zilah felé megyek Erdélybe, és Kolosvárra békével érkezem három szekér éléssel. Kevés ideig lehetvén itt, hivattatom a generálistól Besztercére, holott két hétig mulatván megyek Marosvásárhelyre.

5-a Aprilis a méltóságos fejedelem Rákóczi Ferenc a marosvásárhelyi mezőben nagy pompával az országtól fejedelemségben confirmáltatik, holott is tanácsurakat, tábla fiait és minden egyéb tiszteket is tétet. Én is ezek után nagy csütörtökön hazaérkeztem házamhoz Kolosvárra és feleségemet és gyermekemet jó egészségben találok. Görgény várát a fejedelem bėjövelele előtt feladják, a németek is mind kuruccá lesznek.

23-a Aprilis nagy solemnis pompával bėjő a fejedelem Kolosvárra és az innepeket ott tölti.

25-a Gyalu látására megyen.

27-a Kimegyen ismét Magyarországra.

6-a Maji ismét indulok Magyarországra, az úr Isten adjon egészséget és jószerencsét.

Rákóczi Tükör I. Budapest. 1973. 358-366.

Szakál Barth Ferenc asztalosmester és óvárosi kapitány naplója

1703. Rákóczi Ferenc híre lengedez...

A jezsuiták Torda utcában igen építik tavaly s az idén a klastromot és monostori Rákóczi kastélyát egészen elbontván, ide hordják a klastrom épületére.

N. B. Aestimo rem esse magnimomenti. Connumeratio folyt most Erdélyben, Magyarországon talán meg is lött...

Az országban connumeratiót indítván, lengedez az a hír, hogy ide Kolosvárra is eljönnek, melyben eleget szorgalmatoskodtak tanácsbeli uraimék városostól; de csakugyan nem amoveálhatták. Azért ezt látván, magunk közt indítottuk a connumeratiót, gondolván azt, hogy ha ugyan csak eljönnek is, talán contentusok lesznek mi connumeratiókkal. A mely alkalommal hívatván a nemes tanács engemet, imperálják rám az óvári fertálybeli connumeratiót, amelyet én nem akarván cselekedni, igen fenyegettek. Igaz dolog, hogy ennek előtte néhány hetekkel igen onszoltak arra, hogy a kapitányságot újólág elviseljem, de énnekem lévén jó ratióim, melyekkel magamat mentettem, csak nem vállaltam; ezt látván a nemes tanács azt végezte, hogy fertály gyűljön, s a kit közönséges voxsal választanak, nem leszen mentsége. Ahhoz képest die 17. jun. öszvegyűlvén a nemes fertály, más becsületes uraimmal engemet kandidálnak, és ki akarnak küldeni: a voxolás alatt én nem akarván kimenni, sokáig fenyegetőztek, hogy a tanács most is haragszik rám, és ezzel csak gerjesztem, de én eléggé szabadkozván, csakugyan ki kell jönnem; azalatt ott bent vox szerint csak engemet választván, nem vállaltam: a melyet a fertály a nemes tanácsnak reportálván, igen fenyegettek, s kényszerítettek, hogy felvállaljam, és akarmennyi jó helyes ratióim voltak is, de mind hasztalan, és mindegy: néhány napok teltek ebben, interveniált az már említett connumeratio, amely imponálván nem akartam vállalni épen 23. jun., de hadnagy úr több itt való becsületes tanácsbeliekkel erőltetvén, assecuráltak, hogy csak kövessem el ezen connumeratiót, ne féljek, mert azzal nem ragad meg rajtam a kapitányság, amelyre nézve én megcselekedtem; de mikor már die 26. jun. a tanácsháznál számba adtam volna s ezen munkától megszabadultam volna, holmi egyéb dolog interveniála, amely miá expediálának, amelyben is én eljárván, resolútiót hoztam; de kelletvén valami erőszakos executiót peragálni és hajduk impediálván az executiót engem akarnak onnan expediálni, hogy armata manu embereket hajtsak fel s igazítsam a dolgot, és azon inobediens embernek vagy hányassam el a házát, vagy ásassam sáncoltassam körül, melyet én nem akarván vállalni, mentegettem magamat, emlékeztetvén ő kegyelmeket arra, hogy ezelőtt négy nappal assecurálának, hogy nem ragasztják rám a kapitányságot, de semmi haszna nem volt, azért én látván, hogy tisztességgel meg nem szabadulhatok, csak resolváltam magamat, hogy én bizony nem cselekszem. A száz emberek hittel kötelesek arra, hogy tisztet viseljenek, azért én nem tartozom vele. Amelyre mind rám támadnak szóval s meghagyják director uramnak, hogy protestáljon s evocaltasson, de én csak kijöttem az ajtón, akármit fenyegettek, a director eleget protestál. Ezalatt immár várták a connumeransokat a városra, kik is elérkezvén 29., 30. jun. magok indítván a connumeratiót 4. 5. 6. etc. lött kezdete és úgy folytatják elébb fertályonként. A connumeratio summája: mennyi örökséged, hány hold földed, hány köbölre való földed, egyébbeni kereseted? Vagyon-é jövedelmed, valami örökséged?

1703. die 8. júl. Ez néhány napokban, kivált tegnap előtt, tegnap s ma mód nélkül való szelek, annyira hogy még a házak tetejét is felvették: felleges, de igen nagy eső nem volt, hanem csak nagy szél, jövendölnek némelyek valami rosszat.

1703. die 21. aug. virradólag verték fel Somlyót. Amely dologra ezelőtt harmadnappal elment innen Kolosvárról valami 180 rác circiter, s másfél száz német lovas. Ezek amint referáltatik, morálván erdön, ezen az említett napra virradólag verték fel Somlyót, ahonnan sok szép öltözeteket, sőt egyet-másokat hoztak. Ma, úgy mint 22. aug. délben érkeztek meg. Ott, már referáltatik, mestert levágják, sok gyermekeket házakba égettek, fejekre hágtak az asszonyoknak.

Ennekelötte u. m. 20 et 21. aug. szintén ezek szerint kényszergették a felülésre, de máig minden órán megváltozott a dispositio, végre a lón belüle, hogy adjon a 3 sereg 100 lovat, amelynek meg köll lenni és nyergestől készen, erre ráültetvén a német commendans 100 német muskatélyost, elküldvén, akik estve sötétben kiindulván Désre, mivel ott csak közel sok kurucot találtak volna, de rá nem mervén ütni, egy dési kertben a török-búzában vonván meg magokat, ott lesték a magyarokat. Pedig mivel azokat is vitt magával innen alól a táborról (mivel valami vármegyék s a székelység táborban lévén ide alá Szamosfalvánál), azok közül elvivén - a mint mondtam - magával a német, azokkal üzette, akik némelyek el is érték, de széjjel szaladtak: egy esett el csak a mi embereink közül, a többik visszajöttek.

1703. die 26. aug. Igen erősen megszorongattatván, de magunk sem tudván kitől kényszerítették a három lovas seregből 100 lovast állítani u. m. mindenből 33. Akik ez nevezett napra eléállván, Közép utcában egy Wurm nevű német kapitány registrálván nevök szerint, azonban a commendans Oberstleutnant, oda jövéen, rendbe állítván elküldi, akik elmentek Apahida felé egyik éjjel.

Ezek Désig menvén, elég prédával jöttek vissza.

Die 3 sept. Ismét kényszerítették elmenni mind a három lovassereget és noha ugyan erősen parancsolák a felülést és elmenést, mégis mint 73-an ha kimentek, ez néhány napokban jött a commissio, hogy minden ember lovat vigyen, de mivel igen elszegényedett az ember, csak nem igen vihetett lovat, hanem akik azonkül is lovat tartottak, azok mehettek el, ezeknek kapitányoknak rendeltetett Hatházi Gergely, a ki ennek előtte való kuruc világban kurucok kapitánya volt. Ez igen szorosan kívánta a felülést, mivel ennekelötte néhány napokkal, hetekkel sok marháját hajtották el.

1703. die 9. sept. holt meg Toldalagi András itt Kolosvárt.

1703. die 20. sept. Ez néhány napokban, mivel a kurucok igen közel jártak, és szüntelen kelletvén excurrálni, és az ország is valami vármegyékből, székelységből szerevén össze, és ennekelötte néhány napokkal holmi lovas német és rác elmenvén valami éléssel a végre, hogy Kővárba bevigyék, s ennekelötte is két hetekkel vittek volt élést, de nem vihetvén visszatértek, a melly élésnek egy részét akkor lovakra rakván, Désen túl akarták úgy be vinni, de nem lehetett, mert elhányták rólok az úton, és a többit Désen letévén mivel Szebenből a generál egy kevés lovas németekkel segítségre jött; amelyet bevívén az alatt is háborgatták a nevezett magyar tábor. De a nevezett nap előtt való estve Rabutin general nagy sietséggel feljáván Bonchida mellett, Kötelenádnél nyugodt egy keveset. A kurucok ez mi rajtunk mostan quartélyozó németek és rácok quartélyát felprédálván, a prédával jöttek mintegy Bonchida felé a general ellen. Másnap reggel úgymint a nevezett napon reggel, egy néhány zászlóval a kurucok Bonchida ellenében való lónai völgyön elérkezvén, lementek a Szamos mellett keresni a generalt és németeket, akik immár nem oda alá, hanem azon éjjel feljebb jövéen, azt ők nem tudván, hogy megé hagyván, találtak a magyar táborra, aki, amint feljebb mondtam, Szamosújváron alól volt a réten, azokra ráütvén a nevezett napnak reggeli óráján, sokat levágtak, sokat a Szamosba ugratván oda vesztek, sokan sebben elszaladtak, sokat elfogtak. Bethlen Sámuel úr lévén generalisok elszaladt; az itt való németek rettentő nyargalással, vévén a dolgot eszekbe, jöttek a Kővár körül gyűjtött prédával haza mintegy 1 órákor.

1703. die 3. nov. Ennekelötte mintegy másfél héttel volt csata Fehérvár mellett; de minthogy mostan inkább több dolgokat nem igazán hirdetnek, mivel az igazat nem ismerik valójában mondani: azért én akarván elvárni, a mikor valóban hitelesen hallhassam azon dolgot, de a mai napig nem egyeznek e felől való hírek, - azért ezt várván, el is vétettem a napját, mikor volt. De amint mondám, csatájok volt a németeknek a kuruccal, a holott mondatik, hogy amint a kuruc Fehérváron feljül Sárd felé lett volna, a német és némettel való magyarság jöddögélt fel az Ompoly patak mellett, összepróbálnák, és elsőbben amint a magyarság ellenkezett, lassan lassan csalogatták a kurucot, hátat adván és hátra seggelvén a kuruc előtt, csalogatták alá Fehérvár felé, és ott vagy két trupp lovas dragány lévén, összeütköznek a holott is, ut dicitur, elsőben a kuruc valóban megtolta volna a németet: de immár csak közel nyomulván Fehérvárhoz, még egy máshova expediáltatott német trupp volt, aki már útban lévén expeditiójában, utána mentek, visszatérítvén, superveniálván meggyőződtek a kurucokat. Ut dicitur 440 veszett, mivel a gyalogja mind oda marada, a lovasa szaladott, amint lehetett. Azután végére menvén oly hiteles katonától, aki ott volt, sőt azzal is beszéltem, aki megszámlálván a holt testeket volt épen, 374.

1703. die 10. nov. [...]

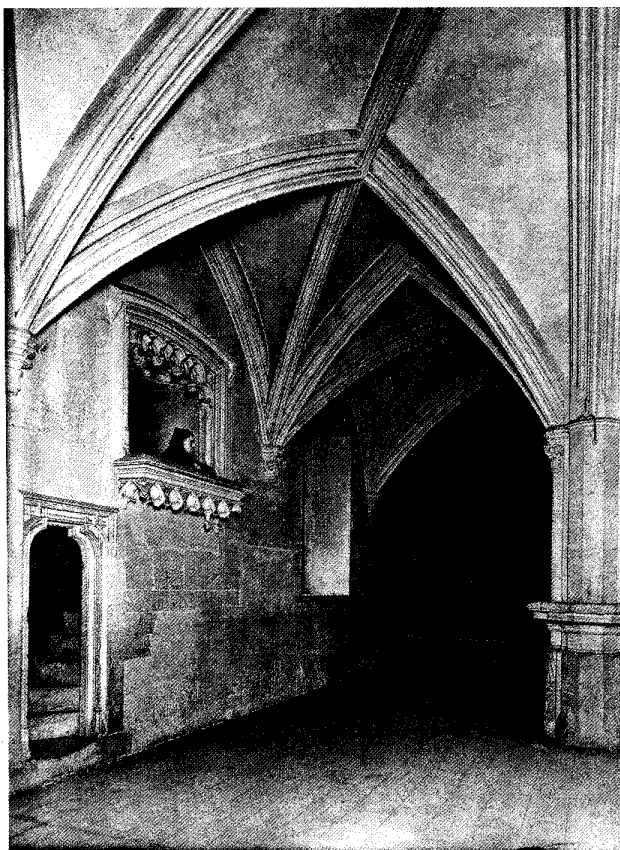
Igaz dolog ennek előtte sok ízben mentek ki innen Kolosvárról portára ellenkezni, s ott sokféle egymással való próba után az nevezett napon kimenvén, én is noha lévén elcommandirozva, még is honn maradtam, s hadnagyi ház ablakából elnézvé elmenésöket commendáltam, sőt nem csak én, de mások is, kik velem voltak, a melly szép had volt. Ez nap Bonchidánál a kurucokkal össze ellenkeznek, a kiment szép lovas németek nagyobb része oda veszett, a melly mostani erdélyi generál Rabutin regimentje dragány németek voltak. De ezek oda veszvén, én die 12. nov. kimenvén egynehányad magammal keresni holmi tisztet, t. i. városiakat, azokat nem találtunk egynél többet, a többi mind német volt; a holttesteket néztük, s szekérre rakták és a halomban vitték: én is ott lévén, csudákoztak rajta, hogy mertünk kimenni.

Szaladva jövének vissza, mivel a kuruc közelebb volt Kolosvárhoz nálunknál, s rendelt strázsájok ha észrevött volna bennünket, életünkbe kerülhetett volna, könnyen megölhetek volna.

1703. die 14. nov.

Ez nevezett nap előtt való estve igen titkon jöven segítségek a németeknek igen nagy csatépatéval lévén, gondoltuk igen soknak, de a mint magok referálják, nem jöttek többen 160-nál legfeljebb, lovasok; azok minden városiak directiója nélkül csak imide amoda, a hová lehetett, csak beszállottanak négyenként ötönként, aztán más nap igazgatták magokat másképen. S ezen nap az eddig való commendánst u.m. Thierheim regementjéből vice colonellust Ludovicus de Genisch-t meg akarván fogni, szaladott a páterek klastromába, és ugyanakkor mást tettek. Ez másik többször is volt valaha itt Kolozsvárt quártélyban, ajakában hibás, de másként termetes ember, igen accuratusnak mondatik, Caltenplatt, Ludovicus de Genisch vicecolonellus in regimento Thirheimico degradatus ex officio commandantis Claudiopolitani; constitutus autem quidam nomine Kaltenplatt 1703. die 14. nov.

Die 14. nov. Ez a hír. Benyomult Bonchidától a kuruc: csakhamar kevés idő s napok múlva elindulnak holmi lovas németek, hogy elvigyék a custodia alatt való degradált commendanst, de nem mehetett tovább Tordánál, vagy még addig sem, visszatértek; a melly estén elvitték, hajnalban visszajöttek; Torda körül sok kurucot érzettek.

Ferenc-rendi kolostor refektórium. XV. század

**Mátyás király lovas szobra. 1902.
Fadrusz János műve**

**Szent György-szobor. 1373. Prága.
Márton és György kolozsvári szobrászok műve**

Mátyás király szülőháza. Első emeleti nagyterem

Eodem anno die 16. dec. a melly vasárnap vala, még éjszaka vasárnapra virradólag olyan rettenetes zivatar indula, olyan szél, s millyen régóta nem volt, sőt ez vasárnap sok híjazatokat is rontott le a szél, a piaci templomról is sok cserepet lehányt, a Farkas utcai templomról is megszaggatván lehányta, úgyannyira, hogy a templomból sokan ki is futottak, olyan

lázadás volt, és a templomról a templom hián lévő vaskakast is kitépve a tövéből, levetette: a mely legnagyobb csuda, mivel azon kakasnak a töve, a mint a templom tetejére volt csinálva, nem lévén lapos, se semmi oly forma lapossága, a melybe a szél beleakadhatott volna, mégis kitekerte s levetette; a piacon a tanácsház szerint egynéhány héjzatokat lehányt, némelyeket inkább, némelyeket kevésbé, de a mostan incurrált commendansnak szállása héjzatját újon lerontotta. Mindezekből rosszat jövendölnek az emberek. Ekkor ez zivatar alatt temettük el Nyerges Bálintot (ezután 3-4 héttel írom ezt.) Hallatik, hogy ez zivatarkor lött volna Magyarországon a kurucoknak nagy csatájok Lévánál; mely ha úgy volt, ezután jobban meghalljuk.

Eodem anno die 17. dec. Mivel ez néhány nap a nemes tanács parancsolatjából mind a quártélyokat járván igazgattuk, én lévén az író becsületes 7 assesorokkal és más arra rendelt becsületes uraimmal, este felé a nevezett napon, midőn a munkáról haza akarnánk jönni a piacon által, tehát valami lovas németet látunk jönni terhelt lovakkal, német asszonyokkal. Hát Szeben felől német tábor jött, a mint referáltatik, 8 compania lovas. A mely lázadásban innen Kolosvárról is kimenvén a lovas németek 4 vagy 5 compania, gyalogos vagy 300, ezek megegyezvén Szamosfálvánál, az a hír, hogy Kővárba élést akarnak vinni, de a mint az exitus nem mentek tovább Désnél, a melyet elégetvén, a mit kaphattak felprédáltak; ott találtak valami kurucokat, de híre lévén a németek menetelének, elszaladtak és utánok a német a hidat felszedvén, úgy kezdetek a dúláshoz. Onnan eljövén, ott semmit sem mulatván, háltni épen azon helyre jöttek: honnan egy éjszaka mentek volt Dengelegh tájára, ott 9 falukat fölgyújtván sok károkat tettek.

20. dec. Visszajövén a sok prédával az itt quártélyozó német, a Szeben felől jött tábor elválván Szamosfalu táján, Torda felé indulván olly szándékkal volt, a mint hallatott hogy Tordát felprédálja és felégesse, de a tordaiaknak résen lévén fülök, sok szekereket megrakván éléssel, szénával, jöttek erre Kolosvár felé, a kik előltalálván a tábort, valamennyien megengesztelődtek hozzája, valamedig tart.

[1704] Die 11. jan. Ez éjszaka kimenvén rácok és németek, gyalogokat is szekeren vivén Monostorkapun, ki nem tudtuk városiak, hova mennek. Ment Sz. Lászlóra, és így ez nevezett nap reggel 9, 10 órakor nagy füst láttatik Sz. László felé, mindjárt tudtuk, hogy Sz. László ég. Ugyan együtt Oláhfenest is... felégették felprédálván ugyanaznap jövének sok rakott szekerekkel prédával. Más nap 12. jan. ismét a kis óvári piacon sok marhákat hajtván a rácok ott feloszták, a melyekben sok kolosvári emberek ott sollicitálták visszaadását.

A. 1704. die 13. jan. Estve hirtelen zendülés lőn és éjszaka innen kimenvén lovas németek circiter 150-en, gyalogok is talán 100-an, ezek kimenvén, Szamosfálván várta őket valami akkor Szeben felől érkezett német tábor, mely a mint mondatik, volt legalább numero 800. Ezekkel azért együtt ezen éjszaka megindulván Bonchidán sok számtalan asztagokat, Bonchida körül sok kazal szénákat felégették és onnan le Dés felé mentek a nagy Szamos mellett. Ezek kurucra akadtak valahol, a mint hallatik Bethlen táján, a holott öszveellenkezték egy kuruc kapitány, Tordai nevű, elesett.

Die 22. jan. Semmi hír eddig effelől nem hallatván, estve jöttek be gyalog Híd kapun németek, a kik Kővárt feladatván, a kurucok kísérték éppen a hidelvi sorompóig, és ott oda a német tisztek palack borokkal kimenvén, szép fejer cipókat ott osztogattak a kurucoknak és a borral itatták őket.

NB. 1704. 28. jan. Érkezték commissio Szebenből a gubernátortól ő nagyságától és guberniumtól, melyet Hatházi Gergely hozott, a kit ennekelőtte ide a gubernium megyei kapitánynak rendelt, és addig is igen kényszergettek afféle lovagló embereket t.i. afféle executióra alkalmas embereket, hogy írássák be magokat oly conditióra, hogy ugyancsak arra adván magokat portára menjenek Hatházi urammal, és ennekelőtte találkoztak felesen, egyik seregben többen, másban kevesebben, ugyancsak találkoztak a 3 seregből másfél százan oly

ígéretnek lévén, hogy portiot nem adnak, elengedtetik nekik. De ezen ígéretnek sem eddig sem most nem hisznek. Mostan pedig ezen commissiót hozván Hatházi úr azt gondolta, hogy a régi száma megszorodik, a mellyhez képest seregét összegyűjtven, kényszergették az embereket az oda való beíratásra, de legfeljebb is többre a 3 seregből nem telvén, azzal sok discursus lévén felette, a sok fenyegetődzések, a mi seregünkben felhívatá a hadnagyokat ezen dolog felől Vass György úr, mostan főkapitány képe. A sereg engem is erőltete, hogy utánok menjek; ott lévén hallgattam a discursust, de a mint látszik, a kik ennek előtte szabad akaratok szerént magokat oda íraták volt is, azok is most csak oldalaznak, sőt sokféle akadályokat keresnek, fogadják: portára kijönnek, de széna-, szalma-, búza-, fahajtani ők nem. Holott a commissio egy szóval, sőt Hatházi uram is avval menti magát, hogy Szebenben nem úgy értette a kívánságot, egyébiránt renunciált volna azon tisztnak, hanem ha 300 jó lovasokat, a kiket ő kívánt, adnak continuusoknak, annak is megfelel, de ha nem, ő bizony búza-, fa-, széna-hajtó bérese senkinek sem leszen, a mellyre Vass György úr: úgy de kegyelmed nem állhat el a maga regestruma mellől, mellyet pacifiálva vitt Szebenbe: de emez csak kavillála. Ezt csak azért írák ilyen hosszan meg, hogy miképen kényszergettek, hogy már némellyeket a ki pedig magát oda nem alkalmaztatta, csak hozzá sem szóltak, se annál is inkább nem kényszerítették; ezekből a mostani intézet szerént a látszik, megrágtá az eb a szíjat, nem igen kapnak az excurción, mint eddig.

1. febr. Hirtelen ilyen hírt indított a commendans Kaltenplatt úr, izenvén N. Vass György uramnak, hogyvalahol Medgyes táján a szebeni németek igen megverték a kurucokat; 3000 veszett ott: többet 300-nál vittek volna Szebenbe, a mellyet ezután jobban meghallunk, mostan úgy mondják, hogy ezen az elmúlt vasárnap lőtt volna ezen dolog.

Estve ezen kolosvári lovas németek kimenvén, más nap prédával hazajöven, estve felé Makót verték föl. Most hallatik, hogy Segesváron alól Holdvilágos táján a németek megverték a kurucokat t.i. inkább a székelyeket, a kiket egy Gúti nevű kuruc kapitány csak mostanság hódoltatott meg, de ut refertur, ezen Gúti kapitánynak lévén valami titka, vagy titkos collatiója, a míg a német rendbe nem vette magát, a többi kapitányok igen voltak rajta, hogy hozzájuk fogjanak, de ezen Gúti nem hadta, mondván, hadd gyűljenek az ebadták, hadd! a többi nem akarták hagyni, mondván: ne hagyjuk összevgyűlni rendbe állani, helyben venni magát. De Gúti csak semmiképpen nem engedte megkezdeni valamíg a német jól helybe nem vette magát: akkor rajta, ut dicitur, 3000 székely, csak kuruc veszett ott, mind gyalogok, mert a lovassa jobban szaladhatott.

8. febr. virradólag u.m. 3 órakor tűz támadván Híducában egy néhány istállók, lovak, tehenek, sok házak szénákkal megégnek. Volt ott egy lovas leitnan szálláson. Sz. Jóni György úrnál, a ki ennekelőtte csak három hetekkel circiter ment oda quártélyban: ide én szállítám a Pápai Zsigmond úr házából, a holott is jó ideje, Szent Márton naptól fogva, hogy szálláson volt, de ennekelőtte egy nagy tót szolgálja, László, igen istentelen részeges, az ura a leitnant itt én mellettem is sokszor jövendőlt tüzet ennek a szolgának részegsége miatt.

20. febr. Érkező nagy kuruc erő Szamosfalva felől, fel a pap szegletének lévén, innen kimenvén mind németek, rácok, kolosváriak ellenkezni, reggel mintegy 9 óra előtt úgy megtolták embereinket, hogy mind a szent péteri templomig adtak hátat a mieink. De annakutána hátranyomulva a kurucság oda alá a régi ispotálynál ellenkezően ott vágta le Kerekes Szócs Istvánt, meg egy Talyigás György nevű jó ifjú embert, rácok is estek sebbe.

Die 22. febr. reggel virradatkor ágyúlövés hallatván, Gyaluból lőttek ki.

Mintegy 8 órakor lövések, pattogások lévén hallatván Magyar utca felé, tehát a kurucok feljöttek épen Magyar utcában kívül a Keczelei házáig és ott kiáltoztak és lődöztek szaporán, noha karabéllyal, a várfok felé és összebeszélvén szitkozódva a némettel, hátranyomultak a szentpéteri templom táján, ott a malomnál is sokáig sokadozván, a Magyar utcai házaknak az

udvarát megjárván lődöztek be az ablakon s kívül is sokan a szentpéteri malom térin általjöven truppal a majorok közzé, némellyek feljöttek, aztán lenyomultak Szamosfalva felé, voltak, a mint intéztük, 800 lovas, 300 gyalog. De ezek mintegy 1 órákor vagy valamivel tovább rendelt seregekben ott állván, az ispotály földéről és innen senki ki nem menvén ellenkezni, úgy mentek el.

28. febr. Auditur, hogy Fejérvárhoz közel vagy éppen mellette volna egy Sallai nevű kuruc kapitány, sok törökkel és most hogy mind innen elnyomulván a kurucság arra felé, azokkal megegyezvén, a Medgyesre szorult németet ott akarják rekeszteni, kiknek generálja báró Tige, sz...jék az ördög fazekába.

1704. die 7. mart. Nagy truppokkal jöven a kurucok mind ide alá. K. Magyar utca végére látszottak, lovasok és gyalogok, a mint referáltatik legalább volt 8 trupp vagy seregek ezek közül csak közel Monostor kapuhoz jöven némellyek, ha kimentek volna; lőttek is ugyan hozzájuk ágyúkkal, és Hidelvére is feljöven épen a hídig, nem mentek ki rájuk a németek, rácok, hanem csak a sáncban hanem azután mikor eltávoztak úgy mentek kijebb. Eo die elsőbben elküldött volt Csáky László vagy négy katonát, a kik egy kis fejer zászlócskával jöven fel Külső-Magyar utcán, sípolván és a mi commendansunk Caltenplatt a Magyar utcai toronyból és onnan a kőfalról nézvén, hozzájuk lövöldöztetett, a kik osztán a mint lehetett elcsapongván elmentek vissza. Ezek legatusok lévén be ne jöttek volna a várkertbe, de hogy hozzájuk lövöldöztek, vissza kényszerítettek szaladni. Ők, a mint feljebb mondtam, oda alá felé haddal lévén, várták a követek által való választ, s hogy úgy esett: hozzájuk lövöldöztek, megharagudván Csáky úgy lőtt, hogy az hadakat ez elébb megírt közel való száguldásra bocsátotta.

NB. Most die 8. mart. követet, paraszt embert, levelet küldött Csáky, hogy az tegnapi dolgot ítéli nagy eszetlenségnek, holott, a mint az illy dolgok folyni szoktak, ők úgy küldöttek követeket és miért kellett hozzájuk löni, de fenyegetődzik.

10. s. 11. mart. között való éjjel eljöven valami kurucok, a papok malmát, az unitária eklésiát, felgyújtván megégették. Itten a Vass György úr majorát meggyújtván s elégetvén, onnan a mostani notarius Rákosi Péter úr majorja is meggyúlván megége; ott való örlő embereket a malomban, a kiket találtak, úgy referálják, hogy erővel Gálfi Pál malmának pronunciálván, valami tőlek elhozott fehér vak lovat emlegetvén, csak erővel felgyújtották.

1704. die 14. mart. Fenesről jöven valami kurucok, lehetnek közel 200-an, és itt híreül lévén a németeknek, kimentek és jó helyesen disponálják dolgokat; mert a rácok felmenvén a lovas németekkel együtt, a rácok lehetnek 60-an, a németek lehetnek 85-en, ezek felmenvén a monostori templom mellett, megáll a lovas német truppan, a rácok pedig feljebb a Gorbó pataka felé menvén ellenkeztek, ide alább pedig gyalog német kimenvén nro 200, kétfelé szakadoztak, egyik része a kőmáli szőlők lába alatt a szilvás között felmenvén titkon oda fel a vágás úton, innen a szilvás közt megállanak titkon, a más része a Szamos túlsó partjára titkon felmenvén, a monostori pallón innen a berekben megbújnak. A rácok ut supra, oda fel a Gorbón innen ellenkezvén s hátat adván, hozzák hátokon a kurucot épen a lesben a templom vermében álló lovas németekre, ezek is ellenkezvén vélek, hátat adnak, hogy már is átalszaladnak a Szamoson, akarván őket a gyalog németekre, kik két helyen, mint feljebb mondtam, lesbe vévén, általúzik a kurucok a rácokat, lovas németeket a vízen, Hojja felé kimutatják magokat a lesben való gyalog németek; s mihelyt a kurucok meglátják, hátat adnak azoknak a lovas németeknek; levágnak benne, a mint referáltatik, 6 kurucot, 4-et fogva behozának és egy fejet, a kit tőnek egy hosszú fában, monostorkapu eleiben, de a németben is ut refertur, 2 maradt. Rendes dispositiója volt ez a németeknek, mert ha a kurucok a lesben álló németeket jó idején eszekbe nem vették volna, és a lest ide felé meghaladták volna, hogy a gyalog német

hátral öszvekerülhetett volna, innen lévén már a lovas német és a rácok, nem sok szaladhatott volna el a kurucokból, mivel a németek rácok innen igen jó készüllettel mentek volt ki.

1704. 17. mart. A kurucok ide jöven épen a Hidelvén a hídig jöttek felette nagy bátorsággal és egy csak valami rossz lovon, épen a hídon alól valami ökör vagy tehén volt, azt akarván elhajtani, ott érik a rácok és behozzák. Tasnádi embernek mondja magát.

18. mart. holt meg nemes Rainer Márton úr reggel, temették a piaci cinterembe die 20. mart. Ez igen becsületes ember régentől fogva, az eklésiában is sok esztendőig curator, sok egyéb officiumokat viselt, jó hírű nevű ember volt; Isten boldogítsa! engemet szertelen sokszor megszólított holmiról, és maga szelídségét forgatván előmben, intett, hogy legyek békességes tűréssel, minden aprólék dolgokból ne indítsak nagyot, jobb elszenvedni. Megsirattam ezen embert.

20. mart, a melly vala épen húsvét innepe után való nap, érkezvén valami kurucok, a mint referáltatik azoktól, akik ott jelen voltak, voltak mintegy 150-en. Ezek a nádasteri szőlők felső gyepűje megett lévén fenn, közzülök némelyek szélben vevén ott a nádasteri és kajántúli szőlőket és embereket dolgozókat mind felhajtották a férfiakat, lányokat, asszonyokat, és ott megfosztogatván rendbe állították, és egy Kristóf nevű jámbor embernek tartottak, annak fejét vették a többinek példájára, azt mondván: látjátok, ha ugyan nem szüntek, csak kijöttek, rendiben mind így bánunk veletek. Más nap eltemették a vargák bátyájához a kökertben.

Die 9. apr. Mostanság a kurucok igen arceálták, hogy a szőlőben az emberek ne menjenek, a mint hogy sokakat megvagdaltak, megfosztottak, és mindenkor hagyták parancsolták, hogy ki ne menjenek.

Ezen a napon betegen várost gyűjtöttem, nemcsak a száz embereket, hanem azon kívül is, ha ki valamire való volt, felgyűjtvén, adatának a mostani commendánsnak Caltenplattnak vagy 8 pontokból álló kívánsági elé, u.m. amennyire eddig van rontva a hostát, mégis valami közel való házakat, kerteket, majorokat parancsol elhányatni. A kurucok vagy akik innen kimentek a kurucok közé, azoknak feleségeit, atyjokfiait, parancsolja kiűzetni. Most jó idején parancsol valami summa pénzre való jó idején provisiót. Találjuk fel a módját miképen s hol lehetne legszabadabban kijárni, s a szőlőket megmívelni, annak securitását feltalálni, 22 órás emberektől, kalmároktól minden tűzhöz való alkalmatosságot elszedvén tétessenek bizonyos helyre pecsét alá, u.m. puskaport, kovát, ércet s egyéb effélét. Keressék módját, miképpen kelljen a marhát kihajtani legelődni. A kutyák mivel igen megsaporodtak és láрма idején nagy ugatások miatt nem figyelmezhetni: azért maga meglövöldözteti, csak a királyokkal (pecérekkel) hordassa ki a város.

Die 20. apr. Reggel valami lovasok kurucok mutogatván magokat a Kőmál tetőn a kösziklán, a keresztnél, innen a kis mezőn is voltak, de mikor onnan leszállingóznak, nem olvashattak többet 14-nél. Ezek Kőmál tetőről lekiáltoztak, lövöldöztek, ott a szőlők gyepűjénél sokadoztak mindaddig, míg innen a rácokat kiküldik, a rácok kimenvén által a hídon a Szamos mellett lementek, a Kabós házáig lemenvén, ezek ismét a Hidelve végén a Szamosig kerülvén, összehatalálkozóznak a dézmacsúr ellenében a kenderföldeken, ellenkezének egy ideig a kurucok, azok (a mint feljebb 14-en vagy ha valamivel többen) hajtották a rácokat felfelé, egyszer hát nagy sereg lövellik le a dézmacsúr mellett, lovasok a vízen által, de a víznek nagy volta miatt igen lassan lehetett az általmenni, az alatt a rácok ezekbe vévén jobban, hátat adának, nyomulván felfelé a város felé... üzni őket, a hídon átalszaladának, az innenső vágóhídnál csoportozván, ott némellyek, mind rácok, németek lövöldözvén, tehát sok gyalog volt, csak közel itt a majorok között hát úgy puskáznak öszve, úgyannyira, hogy végre mivel dispositiójuk nem succedált, csak elmennek a kurucok, és egyet a szalmában bűván ott találtak, a kit előhozván a kapu eleiben a commendans eleiben examinálván, azt mondja hogy ők gyalogok 500-an voltak, lovasok 600-an és Csáky László gróf volt velek. Ezen napon indula derekasban a

ház és kertek bontása, és azon éjszakán ége meg külső Közép utca, Farkas utca és Magyar utcának egy része. Más éjszaka Hídelve ége; azután vasárnap nappal Külső-Monostor utcára csak 3 vagy 4 kuruc mutogatván meg magát, házakat gyújtogatott és nagy égés lőn. 22. apr. Eljövén valami kurucok Fenes felől, a monostori templomon, feljül kimenvén a rácok és németek ott ellenkeznek setétig.

23. apr. Más nap eljövének felesen kurucok és Kőmál tetejéről sokat mozgottak, lövöldöztek le, sokadoztak a kismezőn is, hásungárt felett a monostori templomnál, sőt künn Monostor utcában házakat is gyújtának fel, ez délig lőn. Délután ismét feljő egy trupp fehér zászlós Szamosfalva felől és a dézmacsúr táján a Hídelve végén megállapodván, két parasztembertől levelet küldöttek, a commendans Hid kapu előtt lévén csak a híd innenső végéről és a paraszt emberek a hídon túl, oda küldte hozzájuk két lovas a commendans, és egy hosszú pálcában tartván a paraszt emberek a levelet csiptetve, elhozzák tőlük a levelet és csakhamar elbocsátották őket, és a sergek megindulván Hídelve végéről hozzájuk lőnek a takácsok bástyájából a tarackkal.

Die 6. maj. Felütven a kuruc és elsőben 8 vagy 9 csapván magokat a csertörőn feljül és ott valami marhákat akarván elhajtani tehát nb. ma hajnalban a lovas németek titkon kimentek és egy falka gyalog németek és rácok is megbúván, lest vetettek 3 helyen a Rehner Szöcs István úr majorjában és másban s másokban közel, és a marhákat is csak azért hajtották olly szem eleiben, és ut superius reá jöven egynéhány kuruc, ki a csertörőből egy néhány rác: úgy esik a dolog, hogy üzőbe veszik a rácokat hajtván, hozzák a lesre, a hol sok gyalog német volt, azok a sáncon kilövdözvén, sokakat onnan megsebesítettek; onnan megszalad a kuruc, rajta a rác és a lovas német, egész a Sz. György-hegyi pallóig üzik és 11-en elejtetvén, a fejöket behozzák, a piacon a pelengéren túl dél felől rendbe rakják a földre, azután Híd kapu eleiben a sáncfokra hetet raknak benne, Közép kapuhoz is 4-et; fogva hoztak be pedig 8-at.

NB. Ma épen 7 esztendeje hogy elégett Kolosvár...

Ezen kurucok fejei ott állván a sáncfák hegyeiben igen sok discursus volt felette, méltatlannak ítélvén, hogy fejöket szedték, hanem ha annyira sebesedett hogy bírtak velek, tehát csak elevenen kellett volna azokat, kik életre valók voltak, behozni, nem kellett volna fejöket venni (Amint hogy nagy rimánkodásokat is tettek némelyek közülük, mondván: ne öljetek meg vitéz barátim! én még meggyógyulok és nektek szolgálhatok is, sőt még olyan is volt, ki sok pénzt ígért, csak életét hagyják meg, de semmivel nem gondolván, csak megölték és behozták ut supra) és a sánc fák felébe tett fejek felett sok szó lévén, a táborról is izentek a kurucok, s fenyegetőztek, hogy ha le nem teszik. Levették die 14. maji és ládába tévén, elvitték és temették a testekhez, ennek egyike volt egy hadnagy Becski, a kit is leginkább szántak.

Die 20. maji szökött ki a városból a német sáncmester. Ennekelötte 4 vagy 5 nappal a commendans belső szolgája, mind tolmácsa, mind secretariusus lévén, Weiss nevű jó ifjú legény elsökött a kurucok közé.

Die 21. maji. Felesen és igen bátorságosan kimenvén mind németek, mind rácok, kolosváriak fűért Szamosfalva felé, a tizenhárom városon alul, vagy a mint régen hitták az iskolán alul, rájuk ütven a kurucok, sokat levágnak benne, sokakat elevenen elfognak, lovakat szekereket elkapnak, némelyek megsebesítetvén behozatnak, másnap egynéhány holton hozatik be a feje nélkül.

Die 25. maji. Pompásan el akarván temetni Vitéz András testét a commendans, kiküldvén lovas németeket, rácokat securitatis causa, a rácok elsökönek a kurucokhoz, csak 5 maradt a strázsán.

Die 27. maji. Kik a kurucok közé mentek, azoknak feleségeiket ki akarván üzetni a commendants, az a parancsolata, hogy ma 4 órákorig a várból mind kitisztuljanak, egy egy darab kenyeret s egy egy pár inget vevén magokhoz, egyébiránt fejeket véteti, a mely iránt város gyűlt. Ezen dolog halasztatott más napra, ad diem 28. maji.

Die 30. maji. Hirtelen Hazsungárt felől eléütven a kurucok épen a vár alá, az árokból is elhajtották a marhát, mivel az elment rácok itt jól kitanulván a dolgot, ők jártanak elől és ők is itt voltak.

Die 12. juni. Zsákmányolni kimenvén innen mind magyarok, németek, alá a téglacsűr felé, öszveellenkeztek a kurucokkal s a sz. györgyhegyi pallóig üzvén a kurucokat, 3 esett el a kurucokból.

Die 14. juni. Felmenvén mind német, mind magyarok zsákmányolni a monostori templom felé, egynéhány kuruc hirtelen lecsapa Kőmálról s épen itt a Monostor kapu feljül való pallónál elkapának egynéhány marhát, azt a tágas útra hajtják.

Azonban más lovas seregek leereszkednek ugyan tágas útról és csak egyenesen az itt való zsákmányolók felé tartanak, kik a monostori templom és a Szamos közt kószáltak, azok előtt elnyomulának elsőbben a német lovasok, de azonban innen kétfelől is gyalog német mene ki; egy trupp ugyanazon pallón általmenvén Hojja felől való berek széliben orozkodának fel, azonban Monostor utcán is más trupp, ezekkel együtt a lovas német és a városi lovasok visszatérven szemben a kurucokkal és a monostori templom megett öszveütközhvén, öszvelőttek és a lovas kuruc megszaladván gyalogját ott hagyja; azon rajta mind lovas, mind gyalog német, három részre szakadt, egy része a berekbe, más része fel az erdő felé, de nem sok, harmada a fenesi útra, azokat üzvén levágják az úton. A templomba is beszorulván valami gyalog kurucok, rájuk gyűjtják a templomot és 23 kurucot hoztak fogva, az előtt 7 kurucot künn fogtak, és így 30. Ezeket fogva hozták be.

Die 24. Sok segítség jön a németeknek, ma elérkeznek.

Die 25. jun. A lovas német mintegy 40 lévén, a rácok nevezete alatt most öszvegyűjtenek valami hadat, itt, ez ki német, efféle, a ki eddig nem lakott seregben, de most nem tudván mihez fogni oda adja magát, ezek is lévén mintegy 12, gyalog német nro 200, ezek éjjel kimenvén a fenesiek marháját elhajtják felesen, egynéhány ló is volt közte s egynéhány disznó is, ezeket die 25. jun. jó reggel behozták Monostor kapun és az nap fel is osztották. Fenest felégették.

Die 2. juli. Öszveellenkezhvén az ittvalók a kurucokkal, a Kabós házán alól 4-szeri dobolás volt, elsőbben meghallván a kuruc az itt való városiakat, és lovas németeket hajtá egész mind a Kabós házáig, azonban lévén lesben gyalog német a két víz között, azok a pallón által kezdének szállingózni, de futottak, ezt meglátván a kuruc hátat ada, a kiket az itt valók annyira üzének, hogy épen Sz. György-hegye felibe elesett legalább az üzésben num 8. Hetet elevenen fogván el a kőhíd mellett a lovas strázsamester beléjük lövöldöztetett és ott megölette őket. Ötöt életben fogva hoztak ide. De a mi nagyobb, itt való becsületes ember Péter diák is, a ki igen jó servilis ember volt, mint itthon, mind ország dolgában, elesett, a melyben nem kicsiny kára a szegény városnak. Tolnai Györgyöt is akkor lötték meg, 29. jul. meg is holt.

7. jul. kimenvén fűért a vargák dűrűckelője felé, csak belé sem kaphattak a kaszálásba azonban rajtok a kuruc vagy két szekeret kaphattak mégis el, egy Musterschreibert vágtak le, s egy menyecskét elvivén mellőle, még az nap haza eresztették. Egy trupp gyalog német a vargák csertörőjében volt és körülte nyargalt a sok kuruc, mégsem vette észében, mert a németek kapitánya nem engedte, hogy csak egy is lőjen, és így szép titkon ott megmaradván, mikor a kuruc eltávozott, úgy jöttek onnan ki és haza.

1704. die 10. juli. Kimenvén némely becsületes embereink fűhozni, a többi közt Büdöskúti úr és Gálfi Pál uramék, hagyván a többi, bízván mind lovokhoz fegyverekhez, igen alámenének a szamosfalvi rét felé és akarván a csűröket megcirkálni, tehát a tó mellől elérugaszkodnak némely kurucok, és csakhamar egy szekeret rajta levő jó ifjúval elkapják s a fenn nevezett embereket is.

Die 31. juli, feljövén Szamosfalva felől valami kuruc sergek, felnyargalván a köves padon, az aratókat hajtogatták s ugyan egynéhányat meg is lőttek, öltek, másokat fogva elvittek, a németek pedig ekkor ki nem mentek, úgy mint máskor, hogy az aratókkal künn lehetek volna, sőt némelyek arceálák kimenésöket; azonban déli tájban nagy roppant seregek jövének újólág Szamosfalva felől, s három német zászlót a Kövespad szegletére felütvén, doboltak német módon, mind készülőt, mind imádságra, és azonban a német ordinantia szerint vagy három lövést tettek, mellyel jelentették, hogy valóban ott vannak ők, és hogy feladták Besztercét; mivel itt csak tagadták a német tisztek. De mégis némelyek arra magyarázták a tisztek közül, hogy nem igaz az, hogy a német zászlók volnának, hanem csak lepedőket varrtak össze és úgy festették, s sást is csak festettek rájuk, de a közlegények jól eszkebe vették a dolgot.

8. aug. esett el Gombos, 9-én temették el.

24. aug. esett el a rácok vagy a mostani új egynéhány hadnak kapitánya, Horváth János, kit pompásan temettek el az óvári templom mellé 25. august.

NB. 10-dik, 11-dik, 13-dik junii embereket rendeltek a Híd kapuban, a kik írogatták fel, ki és micsoda cselédeket bocsátanak ki a kapun. Ultimarie ugyan én voltam s épen 23. aug. szakada meg ez a dolog, a mely naptól fogva fejércselédet, u.m. leányt, asszonyt teljességgel ki nem bocsátottak, hanem csak férfiakat, a mely énnekem csodálatos politikának látszott, a holott a fegyverforgató férfiakat kellene inkább benn megtartani és a haszontalan kenyérevő cselédet, um. asszonyokat leányokat kellene inkább kibocsátani, a kik fogyjanak a városból, de contrariumot cselekednek, mert a férfiakat csak széltiliben bocsátván, azokat künn kit elfogtak, ki magától elszökött, úgyannyira, hogy valóban megritkult a férfi a városban. Mostan pedig die 25. aug. nem tudom, mitől viseltetvén s micsoda... lévén benne a commendansnak, szabadon bocsátván ki mindenféle cselédet, ugyan fehér volt a Híd kapu, úgy omlott ki a fehér cseléd.

Die 25. aug. Új hír. Triumphusi hír. Nagy vendégeskedést indít a commendans, sok lövöldözéseket követvén tarackokkal, szakállakkal, mind a maga szállása előtt a piacon, mind a bástyákban. Az a hír, hogy három nemű ellenségen triumpháltak: francia, bavaruson és magyarokon, annak az örömét lövék, mások Ludovicus napja lévén ezen nap és a generált mivel annak hívják, úgy magyarázzák. De insuper az a hír, hogy holnap u.m. 26. aug. lesz nagyobb solemnitas. A mely is úgy lön; mert a kis piacon tarackkal lőttek, midőn a templomba misét szolgáltattak, és a piacon csoport gyalog lőttek, sőt künn a sáncban a lovas német csapat is lőtt.

Die 5. sept. Jó reggel lárma esik, tehát a hazsungárt felett és a temetőkert felett összeellenkeztvén az itt való rácok a kurucokkal, és a kurucok gyalog lévén, ott a fák közt valóban megszalaszták az itt valókat, de azonban superveniálván mind lovas német, mind gyalog német, elnyomák a kurucokat Békás patak felé, de azután ismét szaporodván a kuruc, sok ellenkezés lön mind estve feléig a Kövespadon.

Czegei Vass György naplója

A kurucok Kolozsvár körül portyáznak, a hostátokat égetik

1704. Febr. 12. Estve kilenc óra tájban a majoromat felverték a kurucok, az ecclesia majorjából is elvitték a csürbíró; ott közel lévén, más majorokat is felnyargaltak.

13 Februarii itt helyünkben reánk ütven az innen Kolozsvárról kiszökött kurucok felső Magyar utcára és Közép utcára, az hostátyiban (így) ugyan összepuskázván vélek, de ugyancsak felprédálták őket, egynehány lovakat és az Szencsi uram ménesét is elvivén és hajtván; reggel pedig négy óra tájban az egész táborok feljött Szamosfalvához, és innen a mieink is kimenvén, keményen megellenkeztek, mely ellenkezésben az mieink közül Kerekes Szőcs István és Talyigás György elestek, egy Gombos nevű rác is sebbe esett, egyik ugyan halálosan, s tizenegy óra tájban visszanyomultak az három Sukra és Boncidára.

14 Februarii csendességben voltunk miattok.

15, 16. Hasonlóképen, jóllehet sem fáért sem egyébért ki nem küldettünk miattok, mivel mindenfelől körüllettünk strázsájok vagyon.

19. Az fizetett katonák és hostátbeliek közül majd mentek el éjcaka éjféltkor, némelyik még feleségit és gyermeket is elvitte.

20 Februarii a bástyákat jártuk meg a commendanssal. [...]

1. Aprilis. Magyar utcai hostát széliben éjcaka égették a kurucok; úgy látom is, többire minden éjjel két-három házat felégetnek.

2 Aprilis éjcaka monostori hostatban ismét égettek egynéhány házat a kurucok.

3 Aprilis. Az szőlőhegyeken a szegény szőlőmunkás embereket s asszonyokat fogdosták, fosztották, vagdalták, verték, sancoltatták, kik közül meg is holtak; már egynehánynak fejét is vették a kuruc tolvajok, nem akarván megengedni, hogy a szőlőhegyeket kimíveljék.

Czegei: i. m. 380, 382, 383, 397.

Kolozsvári polgárok a kurucok közé szöknek

25 Julii feles városi atyafiak mentek az kuruc atyafiak közében, kik között Olajos nevű szabó is elment.

29. Az militiának nagy része kimenvén az aratók őrzésére, ismét az aratáshoz fogtak, és a ki mit arathatott, rögtön hozta bé, úgy hogy az nap ötvennyolc szekér búzát hoztak bé; hanem délután három óra tájban feljöve két vagy három kis zászló láрма csinálni, mely mián félben hagyták az aratást; jóllehet minékünk semmi kárt nem tettek, de magokban egy elesett, csak nem messze a Farkas utcai kerteken kívül a búzák között; sokáig várokozván kün az militia, hogy ha eljönek próbálni, de látván hogy nem jönnek, csak bėjöttünk, az kuruc atyafiak is eltakarodtanak; azon alkalmatossággal Vajda János és Kabos Sándor követnek szökve elmentek. [...]

1. Augusti. Innen kiment az militia az aratókkal és csendesen arattak, hordtak, csakhogy tizenkét óra után mind az militia bėjött, mind az aratókat béhozták. Estve hét s nyolc óra

között az hátulsó Kőmál felett hasonló tüzes oszlop láttatott kettő, mint ezelőtt láttattak, azonban ugyanekkor Szamosfalva felől nagy tüzes fellegek támadtak. Eodem szöktek ki innét Beális Sándor, Tisza György, és több városi emberek is. [...]

Czegei: i. m. 418, 419.

Kolozsvárt a kurucok ostrom alá fogják

1704. 21. Septembris estve felé részszerént egynehányad magával kimenvén az rittmájszter és az én kertemen kívül kurucokra találván, összepuskáztak, az mely puskázásban a rittmájszter lovának lapockáját meglőtték, sőt az maga lábát is az lába fejének az lábikrájában az golyóbis is megcsapta; már kétszer intő haszon esett rajta, de harmadszor maga is oda menvén, reméllem hogy német is esett el mellőle. [...]

24. (Septembris) szállott fel a kuruc tábor és szállott Bács felől az nádas mellé, s csakhamar az Kőmáltetőre felhúztak egy tarackot, az kivel kezdtek is lödözni, és az legelső lövés Jó Mihály árvái házok felett jött által és az monostori szegelet unitarius ecclesia házára ment által, második pedig Király utcában egy fazakas kapujában esett le; reméllem, hogy a várdaházat akarnák löni.

25. Virradtig kasokat vivén fel a kuruc atyafiak a Kőmáltetőre, Keresztesi uram, Jó Mihály árvái és mellette lévő más szöllőkben, s megtöltvén a kasokat s torockokat vonván vagy hármat melléjek, igen kezdtek be az városba hozzánk lövöldözni majd szüntelen való lövéssel; hol házokat találván, hol házok fedelit, szegeleteit, hol az utcákon végig ment, hol által az városon, akarván, a mint veszem észre, a nagy várdát lőtetni; hol pedig Híd utcában az rittmájszter kapujában Csepregi uram házokhoz, az holott is tíz óra tájban az kapuban állván Daczó Zsigmond, ki az új armádának volt hadnagya vagy rác hadnagy, és az rittmájszter borbély, egy tarack golyóbis úgy találta egyszersmind a kettőt, hogy az borbélynak a béle mindjárt kiomlott, Daczónak pedig az ágyékát szeméremtestével elvitte; amaz mingyárt megholt, ez estve felé öt óra tájban. Igen példás és notabilis eset e két emberen: Daczó igen vérszomjúhozó emberré válván, némelyeket életben tarthatott volna meg, mégis megölte; egy elesettnek szeméremtestét előtte megnyúzták; az borbély hasonlóképen ártatlan vér szomjúhozó és emberhaj gyújtó. Mondják, jóllehet titkoltatik, hogy az takácsok bástyájában egy pattantyúsnak is ellőtték volna kezit és Híd kapuban egy muskatélyost is meglöttek volna; az muskatélyosok pedig újabban kezdtek szökni. [...]

27. Septembris. Virradtig az Kőmáltetőn lévő keresztet is kasokkal körülvették, árkot ásván keresztül az más kasokig, vagy sáncig, reggel pediglen mint egy óráig lövöldöztek kapura, bástyára, városra és kőfalra, úgyannyira, hogy az külső sáncban különben a német meg nem maradhatott, hanem a töltések mellé és egyebüvé kell magokat vonni, és csak felállani sem mernek, mert meglátják és mingyárt hozzája lönek: akarván pedig, úgy rendelvén, a szabók bástyáját löni, mivelhogy onnét az alsó sáncokhoz lövöldöznek, az mi templomunknak az elejét [...] egy golyóbis megcsapta, a kötésben kárt tett, más pedig a Szatmári uram házát találta, jóllehet nem sok lövést tettek reggel egy óráig és estve felé, de kár nem sok esett; a toronyba is belöttek.

Czegei: i. m. 427-429.

A város meghódol Rákóczinak

29. Octobris még virradat előtt összegyűlvén a tanács és közönségesen együtt conferálván, minden rend megegyezett rajta, hogy a méltóságos Rákóczi fejedelem hűségére álljunk és homagiumunkat is praestáljuk ő nagyságának; melyre nézve újabban emberünket küldjük ki Kajántóra, ígéretet tévén mind ő nagyságához való hűségünkről, mind homagiumunk praestatiójáról. E végre mingyárt Teleki Mihály, Csáki László, Radvánszki János uramék három zászlóval onnan megindulván, és ebéd után két óra tájban bejönnek, Teleki Mihály uram szállván gubernator Bánfi György ő nagyságához Csáki László Haller István uram házához, és ugyan az nap Radvánszki uram előtt csak magánosan homagiumomat letöttem, úgy Újhelyi Ferencz uram is velem együtt, azután a több nemesség.

30. Octobris a tanács is elsőben Radvánszki uram előtt homagiumát deponálta, azután a tanácsháznál fertályonként a városiak.

31. octobris a városiakat eskették, ki nem bocsátván addig az kapus az városi embert.

Czegei: i. m: 438.

Felvinczi György
Kolozsvár a kuruc ostrom alatt

1.

Ritkán kellő híves szellő fű téged, Kolozsvár,
Csak Kisasszony s Jakab közt van tebenned egy kis nyár,
Kül ezeken, túl és innen mentéd le ne vesd bár,
Mert Kalata s Görgény háta hevet tőled elzár.

2.

Jól esmérlek, s úgy dícsérlek, amint most hozzád fér.
Szilvád s szőlőd teljes időt, kár, hogy csak ritkán ér,
Mert a rogya vagy jég rontja, vagy elsüti a dér,
Ha történik, hogy megéri, pezseg benned a vér.

3.

Szép embered, jó kenyered nem éri fel Erdély,
Pannónia, s Polonia, sok keresztény kvártély;
Ha mit vész s adsz, bőven pénzt adsz, az árúd sem csekély,
Kenyer, bor, hús van sok árus, az éhségtől ne félj.

4.

Négy piacsort ha jársz, lelsz bort, ínyed ha javallja,
Kit bizonyít, mikor visít a Lábasház alja,
Melyet fundált, hogy pénzt talált Varga Pál, azt vallja;
Aki szomjú, sóhajt és fű, míg meg nem kóstolja.

5.

Második sor, mely mindenkor napkeletről fekszik;
Ki ott sétálsz, ott is tanálsz, ami néked tetszik,
Kedd s péntek közt sok szép eszközt zsibvásárba tészik,
Találsz boltost, akár foltost, de mind pénzen vészik.

6.

Az harmadik, ha kik kérdik, Tordára mész farral.
Egy tarka ház ott megaláz vagy éltet nagy garral,
Szóval fogod ott a dolgot és nem erős karral,
Vagy megépít, vagy szegényít, ha élsz perpatvarral.

7.

Fordulj délre; ahol télre kevés verőfény süt;
Amint hallik, ott több lakik, aki másunnan jött,
Ki társával vagy másával nem ágyasba esküdt,
Sok bak-páros és gunáros - nem kell ehez nagy hűt.

8.

Monostorhoz ehhez farol egy igen szép utca,
E kezd telet s hideg szelet, ha közelít Luca,
Szélin kopog s közin csupog, ki közepét ussza,
Ez is szeret oly kenyeret, melynek forrott ducca.

9.

Szegény Óvár, bezzeg sok kár folyt te rajtad sokszor!
Van műszered, nincs kenyered, megapad most a bor;
E veszélynél jobbat vélnél, ha jutna rád a sor,
De jutalmod, lakodalmod megdúlta most a tor.

10.

Ha Claudia most látnia jőne éke várnak,
Sírva szólna, panasznál Claudius császárnak,
Több ott száma, mint a váma munkában a kárnak,
Mely ha lapped, meg nem apad, mind gubában járnak.

11.

Haj, régi Híd, te is elhidd, megromlott sok ízben,
Hogyha látnád mostan orcád a szép Szamos vízben!
Pusztaságod ha vigyázod, nincs egy ép ház tízben,
Ami kellett, mindened lett, mikor voltál díszben.

12.

Szappanosok, de hol vagytok, hogy egyik sem toppant?
Csak nevetek, de művetek ez utcáról koppant.
Minden háznál sem találnál talám egy rúd szappant,
Nincs tojáson tyúk ott, ahon tartanak sok kappant.

13.

Azt fogták rád, vagyon gatyád. E bizony, becsület!
Aki ott járt, látott két szárt, de melyik az ület?
Ha szappany nincs, oly hírt ne hints, mely téged nem illet,
Szappanyfőzést adj rá mentést, aki reád kérddhet.

14.

Magyar utcát mondod-e hát megérdemlett okról?
Mert ily nevet talám nem vett csak ott a várfokról,
Holott ott szásztt többet találsz, ha vigyázzsz számáról,
Ezt a posta Désről hozta régi magyaroktól.

15.

Te is utca, nem vagy noha, magadról azt hiszed,
Aki neved, pusztá helyed Szentegyházról veszed;
Holott senkit meg nem szentít te szent nevezeted,
Hogyha pénzről s szőlőízüről nincs emlékezeted.

16.

Hát te Közép, mely valál szép a régi üdőben,
Utca valál, de megromlál sok ízben erődben!
Ezerhatszáz úgy megaláz tűzzel ötvenötben,
Hogy azolta, ki gondolta, hogy heverjél ködben.

17.

A nagy vidék, vármegye, székek kapudon békjövén,
Ha mit hoztak, fáradoztak házaid szemlélvén.
De most higgyed, ha megnézed: gánéval van telvén,
Fundamentum, padimentum nem olyan, mint napfény.

18.

Dehogyan vetted nevezeted frekvens a királyról!
Mert Hunyadi és Bocskay költek az Óvárőről;
Talám hozod rokonságod százsz Fejér Mihályról,
Sok ötvesed lehet ősed ezeknek számáról.

19.

Haj szép klastrom, hány volt ostrom, kiken általmentél!
Utcád rútult, házad pusztult, kiket építettél;
Farkas neved, de már szíved nyúlnál is inkább fél,
Mert farkasok nagy éh-hasok által emésztettél.

20.

Sóhajts Torda, kin kihorda az halál sok testet,
Amivel bírsz, csak ritkán írsz azokról ma estét.
Csak egy ház van, aki ugyan lehet benned festett,
Mert az inség, sok ellenség tett belőled restet.

21.

Hát te, Búza, honnan húza a sors ily nevet rád?
Mert még ingyen zabod sincsen, nemhogy volna búzád!
Másnak sem adsz, ha a piac drága pénzen nem ad,
Ha ott vehetsz, nyertes lehetsz, úgy töltöd meg a szád.

22.

Kis Fazekas, benned a kas szintén megüresül,
Nincs kenyered, mert megeszed, amíg a más meghűl.
Te vétséged: feleséged mert sok gyereket szül,
Méltán búsulsz, mert csak pusztulsz, kőfalad sem épül.

23.

Hát Szén utca mennyit úsza a szörnyű veszélyben!
Most nem nyugszik, csak aluszik búban, igen mélyben.
Kik alkották hajdan s lakták, híre nincs Erdélyben,
Ott minden ház csak merő gyász, becsben van csekélyben.

24.

Múzsám, hozzád Kismester ád még egy követséget.
Hol loptátok vagy kaptátok e kis mesterséget?
Ha nincsen ács, ötves, kovács, nem ád oly vétséget,
Nem feleltek. De már értek ritmusomban véget.

25.

Aki szerzé, azt éneklé ezerhétszázhatban,
Kuruc sereg ott kevereg, van körül az hadban,
Szőlőnk szűri, népünk tűri, van éhség sok házban,
Kézimalom, mert unalom - hitesd el magadban!

26.

Ha azt hiszed, nem szereted e versírásomnak
Munkáját, lerajzolását város utcájának,
Imitt-amott elrongyollott cudor kőfalának
Tormáját nézd, meg ne ígízd ámbár piacának.

Kuruc küzdelmek költészete. Budapest. 1977. 556-559.

Herepei János Kolozsvári utcák Felvinczi György versében

A négy világtáj felől beérkező utak találkozási pontján, a Kis-Szamos vagy majdani magyar eredetű nevén Berettyó (Berettyó=Berek+jó) folyó beöblösödésének védelme alatt alapított Kolozsvár város és utcái nevének eredete és jelentése már Felvinczi előtt is egészen homályos, mert hiszen annak, aki a XVIII. század eleji szemmel nézi a helyzetképet, nagyon természetesen egészen mást kell látnia, mint annak, aki a fejlődési lehetőségeket visszafelé követve érkezik el a X. század közepére.

Bárha Felvinczi is, valamint utána mások is megkísérették azok eredeti jelentését megfejteni, ámde a Szabó T. Attila kiváló munkájától eltekintve senki másnál sem találhatunk egyetlen elfogadható kísérletet sem, sőt Hantos Gyulának nagyon érdekes fejtegetéseiben is e város fejlődésének elmélete sem egyezik a valósággal. Éppen ezért, bárha egészen röviden, de mégiscsak szólnunk kell magának Kolozsvárnak a keletkezéséről.

Ma már kétségtelen, hogy a középkori telepedés első lakott helye a Kende (Kündü) törzsnek valószínűleg „Farkas” nevet viselő nemzetségéé volt, a későbbi névvel nevezett Külső-Farkas utca s a felette elterülő Kövespad helyén. Amikor azután Szent István király rendeletére Miklós (Nicolaus) ispán megszervezte az Almás-, Borsa-patak-, Nádas-, Kis-Szamos-mente s ettől kezdve keletre a Mezőségbe nyúló, de a nemzetségek által el nem foglalt területen a királyi megyét, és annak középpontjává a Kis-Szamos Malomárok néven ismert mellékágának a Kőmál nevű hegyfokkal átellenben, északi irányban behorpadó medrének védelme alatt létesített fa-, avagy földvárat tette, annak benépesítésére és szolgálatára maga mint várispán a mögöttes nemzetségi szállás, avagy már telep lakosságából kivált egyénekből toborozhatta a várjobbágyokat és várszolgákat. E vár helye - jól megindokolt feltevésem szerint - nem a későbbi Óvár nevű városrész (fertály) helyén, hanem a Malomárok behorpadásának keleti felében terült el. Ez volt tehát a későbbi város eredeti magja.

E várat azután a hozzá tartozó megye lakossága - Kelemen Lajos megállapítása szerint - a létrehozó királyi ispán Miklós (Nicolaus) nevéből (kezdőszótag-vesztéssel képzett névformálással) Klus-, Klos-, Kolos-Várnak kezdte nevezni. Mindezt pedig azért volt szükséges előrebocsátanom, mivel Felvinczi a tizedik versszakban Kolozsvár eléggé késő kori latinositott nevének (Claudiopolis-nak) származtatására céloz, amivel az egykori szófejtés tudománytalan útját követi.

A fontos kereskedelmi útvonalak találkozási pontján épült vár védelme alatt természetes módon, nemkülönben beköltözésekkel szaporodó lakosság a leginkább észak és északkelet felől várható ellenséges, valamint rablótámadások miatt a vártól délre fekvő mögöttes területre húzódva, déli irányban fejlesztette tovább a vármegye székhelyét.

A megindult fejlődésre azonban egyszerre nagy csapást zúdított a Radnai-szoroson 1241-ben betört Kádán mongol vezér hatalmas serege. Miként az epternachi kódex pontosan egykorú feljegyzése bizonyítja, „in quodam castro, quod dicitur Clusa, ceciderunt infinita multitudo Ungarorum”, akik a vár védelme alá húzódott szomszédos falvak lakosságával nőttek nagyszámúvá.

A Szamos és a Malomárok között elterülő Kétvízköz hatalmas berektenyészetének védelme alatt a lakosságnak a Gyalui-havasokba menekült egynéhány megmaradt embere a mongol hadak kivonulása után visszatért ugyan, számuk azonban erősen megfogyatkozott, ezért amikor IV. Béla Lőrinc vajdát a nagy romlások helyrehozásának feladatával beküldötte Erdélybe, ő Kolozsvárra is telepített be németországi beköltözőket (hospeseket). Ezek a

Malomárok behorgasodásának nyugati felében, a római castrumnak a népvándorlás által feldúlt helyét foglalván el, annak széthányt köveiből utcasorosan épített házakat és egy kis piacot formáltak. E telepedésüket azután várfallal vették körül, amelynek egyes szakaszai még ma is fennállnak. E kövár lakóinak létszáma gyarapodván, ők is déli irányban rajzoltak tovább a magyar terjeszkedésnek párhuzamos szomszédságában. A Kolozsvárt otthont talált németiségnek éppen e helyen történt letelepedését bizonyító érvek legnyomatékosabbját a magyar polgárságnak 1586. esztendei panasziratában találtam meg, amely a többek között azt is sérelmezi, hogy „az Óvár a szászoké s a magyart onnan kirekesztik”. Ismerve a szászok zárkózottságát és szívós összetartását, állításunkat a kezdeti időkre visszamenőleg is nyugodtan vonatkoztathatjuk.

Az Óvár középkori időszakából a Felvinczi-kori időre lépve át, elpanaszolja a versszerző a reászakadt sanyarúságot, mondván, hogy „van miszered”, vagyis az itteni kézművesek hiába termelték iparcikkeiket, ha a kurucoknak a vár körüli portyázása miatt „nincs kenyered”, de boruk sincsen. Ugyanis egy időben a dézsmára jutott bort itt gyűjtötték össze, azonban most a kurucok szüretelése miatt már az sincsen.

Visszatérve a régi időkre, megállapíthatjuk, hogy a kijelölt két telepedési gócból, vagyis a Longából s a Castrumból kiindulva alakult ki Kolozsvár belvárosa, amelyhez csatlakozott dél felől a „Farkas” nevet viselő nemzetségi lakótelepnek a Feleki- és Hárs-hegy lábához húzódott, vagyis biztosabb menedéket keresett kirajzása. Az így kifejlett egységes teleptömböt Zsigmond király rendeletére a város előljárósága a XV. század első felében közös várfallal vétette körül, s az így létrejött Belvárosnak utcáit éneкли meg Felvinczi harmadfél századdal ezelőtt írott versében. Ezzel szemben a jórésztben majorok alkotta külvárosokról (hóstátokról) nem emlékezik meg, pedig már akkorra is tekintélyes számú lakosságot egyesített magában mind a keleti, mind az északi, mind pedig a nyugati utak mentén kialakult hóstát.

Kétség sem fér hozzája, hogy Kolozsvár éghajlata inkább hűvös és szeles. Berde Áron, a későbbi egyetemi tanár 1847-ben már megállapította, hogy az év tizenegy hónapjában itt a nyugati s csak novemberben a keleti szél az uralkodó. A Görgényi-havasok kissé messze dél-keletre, az Erdélyi-érchegység északnyugati szakasza, a Kalotaszeg felett emelkedő Vigyázó (Vlegyásza) is nyugatra jókora távolságra kerül el, az éghajlatra ezért a legnagyobb hatással a hasonlóképpen nyugatra, de sokkal közelebbi Gyalui- vagy Cigány-havasok vannak. Ettől kezdve azután a Szamos és a Nádas bal partja mentén húzódó alacsony hegyláncok déli oldala végig szőlővel vala beültetve, terméséből szüretelt bor - a hűvöskés éghajlat miatt - jórészt - bizony - savanykás, de a hajdani borivók ezt jobban szerették a kiérett óbornál. Egyéb gyümölcsök azonban leggyakrabban jól megértek. A Szamos völgyének a kőmáli hegyfoknál kezdődő széles lapálya kitűnő gabonatermelő, legelői pedig, s különösen a Szénafüvek kaszálói, a lábasjóság számára bőséges takarmányt adnak még ma is. A kereskedő, iparos, földműves és majorkodó osztályok tagjai Erdély legértelmesebb és legkiválóbb emberei közé tartoztak.

Kolozsvár hatalmas négyszögű Nagypiacát, amely közvetlenül az Óvár déli oldalához csatlakozik, a különböző országos utak egybetalálkozása hozta létre. Keletkezését e Nagypiac északkeleti negyedében elterült temetőnek valószínűleg a tatárjárást követő megszűnése utáni időre vezethetnők vissza. Az északi piacsor, vagy egyoldalú házsoráért helyesebben szólva: piacszer a mindenkori vásárok állandó piaci kirakodóhelye volt, ezért azután Piac utcának is nevezték. Itt állott a Felvinczi által is megnevezett Nagy Lábasház, amely a járda fölé messzire kinyúló emeletével az eső, hó és vihar alkalmával biztos védelmet nyújtott az alája húzódónak. Ilyen házakból kiépített utcásor van még ma is az erdélyi Beszterce s a Trencsén megyei Zsolna piacán. A kolozsvári Nagy Lábasházról az a monda járta, hogy egy Varga Pál nevezetű ember Gyalu határában egy nagy, föld alatti pincében töméntelen mennyiségű

kincset talált, abból azután bizonyos mennyiséget magához vett, s ebből építtette fel a Lábasházat. Természetes, hogy ez csak mese, ámbar Varga Pál végrendeletéről tud az irodalom is, ebben azután megjelöli a kincs lelőhelyét is, ami különben annyira bizonytalan, hogy a kincskeresők nemcsak magányosan, hanem társasággá verődve s évszázadok óta is kutatva utána, soha semmit sem találtak. Különben az 1920-as években magam is találkoztam olyan kincskeresővel (név szerint Tekár Elekkel), aki még mindig bízott Varga Pál végrendeletének igazmondásában. Ez a Lábasház különben már a XVII. század első felében Zeller Márton gazdag kereskedőé, majd pedig 1655-ben az ő örököseitől vásárolta meg 1111 forintért a református eklézsia. Itt létesítette 1656-ban azt a kocsmáját, amelyben a városi dézsmáláskor begyűlt borrészesedést mérte ki a felfogadott kocsmáros. Minthogy pedig itt sok léhűtő és részeg ember is verődött össze, ezért bizony sokszor túlságosan is hangos volt „a Lábasház alja”.

A Nagypiac keleti sora mentén volt a kirakodó ószer vagy zsibvásár. Ennek hetipiaci keddi és pénteki napon volt.

Az ezután felsorolt nyugati házsor az Óvár déli kapuján átjövő közlekedés folytatását képezve, a hatalmas térség délnyugati sarkától halad egyenesen tovább a Torda utcán végig, egészen a Torda utcai kisajtóig. Tehát a Nagypiac nyugati során, a főtér közepe tájára épült nagy templom főbejáratával szemben áll a Felvinczi versének keletkezésekor még az unitárius egyház tulajdonát képezett plébánia. Innen továbbhaladva, az utcasaroktól visszafelé számított második ház volt Báthori Zsigmond perzsiai követének: Kakas Istvánnak a háza, amelynek erkélyéről nézte végig Báthori 1594-ben az összefogdosott törökpárti uraknak a piactéren történt kivégzését. A későbbi időben azután e házban székelt a vármegyei ítéltábla. Erről szólhat tehát Felvinczi a nyugati piacsorról megénekelt versszakában. E ház külsejére vonatkozó „tarka” jelző mibenlétét azonban nem tudom megállapítani, mert lehetséges, hogy a déli piacsor keleti végén álló tanácsház példájára ennek homlokzata is bölcs mondásokkal és intelmekkel volt telepingálva, ennél azonban valószínűbb, hogy a másik, egykori Kakas-féle ház mintájára, amely a Nagypiac keleti során állott, ennek is rásaszövet-mintázatosan kifestett volt a homlokzata. E mellett az emeletes ház mellett épült a gróf Székely László-féle, ugyancsak egyemeletes ház, amely főképpen a tulajdonosnak 1692-ben bekövetkezett halála után az idegen előkelőségek, de leginkább a császári főtisztek megszállóhelye volt. Majd későbbben egyenesen vendégfogadóvá, vagyis kolozsvári nyelven „városház”-zá alakították át.

A Nagypiac déli soráról nagyon különös mondanivalója van Felvinczinek; alig is hihető, hogy mindazt helyesen tulajdonítja az itt sorakozó házak valamelyikének, minthogy az 1693. és 94. években házat szerzett Apór István országos kincstartónak a Tordai utcai szegleten, s annak keleti tőszomszédjaképpen álló gróf Bánffy György Erdély kormányzójának kőházán kívül csak a Tanácsház és néhány jómódú polgár háza sorakozott, azt pedig jól tudjuk, hogy olyan parázna életmódot, amelyre Felvinczi itt eléggé nyíltan reámutat, városi polgár büntetlenül nem folytathatott, a megnevezett két főúr pedig országos főhivatalokat viselvén, feleségestül állandóan Szebenben, a gubernium székhelyén tartózkodott. Ezért tehát inkább feltételezhető volna, hogy Felvinczi tulajdonképpen a gróf Székely-házra akarta volna mindazt elmondani, minthogy a császári szolgálatban állott katonai, sőt polgári egyéneknek a városi előjáróság nem parancsolhatott. Megtörténhetik ugyan, hogy az előbb megnevezett két házat - a tulajdonosok állandó távolléte miatt - a katonaság hasonlóképpen lefoglalta, s ezért a Felvinczi által felpanaszolt kicsapongások helyét mégiscsak a déli soron kell keresnünk.

A Nagypiac északi sorába nyugat felől olvad bele a Monostor utca, amely az egykori Benedek-rendi monostorról elnevezett Monostor falun keresztül Kolozsvárra vezetett. Ennek az utcának eredeti nevét az öt városrészre (fertályra) osztott városnak az a fertály őrízte meg, amelynek a főutcája éppen ez az utca volt. E városrészt pedig már a XVIII. században is

„Platea Rapularum” (Répa utca) néven jegyezte a hivatalos használat, bizonyosságul annak, hogy ez az útirányt jelző megnevezés Monostor falunak még a Benedek-rendi klostrom alapítása előtti időből való „Répa” nevét rejtí magában.

Monostor utcának a Nagypiacba történő beletorkollását észak felől merőlegesen metszi az Óvárból dél felé tartó utcácska, amely az Óvár északi kapujától, bár mára már elferdült vonalon, a déliig vezette le az egykori szász (német) telepedés kifelé irányuló forgalmát. Ennek a kőfallal különkerített Óvárnak (Vetus Castrum) azonban nem ez lehetett a tulajdonképpeni elnevezése, mert hiszen a tatároktól elpusztított föld- vagy favár után épülve fel, egészen az egész belvárost körülkerítő várfal felépüléséig nem viselhetett Óvár nevet. De eredeti nevét is megtaláljuk, ha a város magyar lakosságának 1453. évi összeírását vesszük vizsgálat alá; ebben azután az eddigi kutatók által elhelyezni nem tudott „Szeben utcá”-val találjuk azonosíthatónak. Szeben ugyanis, ha távol is feküdt Kolozsvártól, de mint az erdélyi németiség középpontja, nevét annál is inkább adhatta e fertálynak, mert az utóbbinak főutcája utóvégre is dél felé mutatván, kezdeti útszakasza volt a Szebennek tartó „via publicá”-nak.

Úgy látszik, hogy Felvinczi is elfogadta azt az általános hiedelmet, amely Kolozsvárnak téves szószármaztatással Claudiopolisra átgyúrt latin nevét Claudius római császár nevére vezeti vissza, holott Opitz már 1630-ban tudta, hogy az itt állott város római kori neve Napoca volt; sőt már Szamosközy is ismerte ezt az elnevezést.

E városnegyeddel kapcsolatosan az unitárius Felvinczi nem csupán az egyes embereknek tűzvész sújtotta vagy egyéb kárvallása miatt panaszkodik, hanem - valljuk be - a katolikusok erőszakos terjeszkedése, amely az ő felekezetét végtére is összes fekvő és ingó javaitól megfosztotta, növelte amúgy sem derűs hangulatát. Igaz, hogy egyelőre még csak a reformátusok itteni templomukat s az unitáriusok szép, nagy iskolaházukat veszítették el, de a császár már hangoztatta, hogy jól tennék az unitáriusok, ha a főtéri nagy szentegyházakat is önként átadnák. Természetesen nekik már sejteniök kellett, hogy e kívánság mögött mi rejlik, s ezért minden reménykedésük ellenére megmaradt keserű szájjuk, aminek következtében Felvinczi is talán borúlátóbb színben is festi elénk a korabeli Kolozsvár képét. Kétségtelen ugyan, hogy az 1655. és 1697. esztendei tűzvész mérhetetlenül nagy pusztítást vitt végbe a belvárosban, az 1658. évi tatár, az 1660. évi török, az 1661. és 1703. esztendőbeli német zsarolás pedig szinte helyrehozhatatlan módon szegényítette a várfalon belül lakókat s dúlta fel a hóstátokat, karöltve a többi ellenséges átvonulással. Nemkülönb az 1704. évi és 1706. évi kuruc ostromzár is tönkretette a hóstátbeli majorokon kívül a mezőgazdálkodás minden vetését meg a szőlőhegyek termését is, de a közgazdasági helyzet netalán mégsem volt éppen olyan vigasztalan, mint ahogyan Felvinczi bemutatja, hiszen a sok megaláztatáson átment Tótfalusi Kis Miklós 1698-ban nem írt volna így: „Erdélyben Kolozsváratt... floreal leginkább a kereskedés; annyira, hogy merő Kis Bétsnek nevezetik.” De egyébképpen is ha ezzel párhuzamba állítjuk a most boncolgatott vers harmadik szakaszát, aligha képzelhetnők, hogy a lakosság ne igyekezett volna háztáját is rendbe hozni, azonban a kurucok 1704. október 8-án bekövetkezett sódölgyi csatavesztése (amelyet máshol éppen Felvinczi énekelt meg) s utána még az eddiginél is terhesebb császári katonai megszállás aligha oldhatta fel a poéta eddigi nyomott hangulatát.

Az Óvár keleti várfalával párhuzamosan húzódik a „Híd utca”, amely a hidelvei Nagyhídon s a malomárok Kishídon keresztül bejövő nyugati és északnyugati forgalmat továbbította a Nagypiac irányában. Ez az utca volt választóvonal a város keleti felében lakó magyarságnak az ettől nyugatra megtelepedett németiségtől. Különb az árubehozatal számára ez volt a legforgalmasabb út, mígnem a helyi ipar és a belföldi kereslet számára ennél nagyobb forgalmat bonyolított le a Nagypiac délkeleti sarkából részben Tordának, részben a Mezőségnak, részben pedig a Szamos völgyén át északnak tartó kereskedelmi út.

A Nagypiac északi során továbbhaladva a Szappanyváros következik, amelyet a Hosszúszappany, Kurtaszappany, Görbeszappany, Kőfalsoriszappany utca és a hozzájuk tartozó két szoros (sikátor), valamint egy még a XVIII. század első felében eltűnt utca s annak szorosa alkotott. Ennek az eltűnt utcának a helyét a város 1718. évben készített katonai térképe még világosan mutatja, megadván a feleletet is Felvinczi versének eleddig értelmetlennek tartott tizenharmadik szakaszának első négy sorára. Ugyanis ez az eltűnt utca a Hosszúszappany utcával a vár kelet felőli falánál épített Kerekbástya táján találkozva, valóban ún. „gatyaszár”-at alkotott; az „ület”-et pedig e találkozási ponttól kissé visszafelé haladva, e kettős utcát észak-déli irányban átmetsző szoros hozta létre. Hamármost ezt az utcát szorosával együtt visszaképzelnék az egykori helyszínrajzba, észrevehetjük, hogy az Óvár beosztása tulajdonképpen átfordított mása ennek a városnegyednek, vagyis a feltételezésem szerinti királyi vár alaprajzának.

Újra hangsúlyozzuk, hogy minden fertály eredetileg a főutcája nevét viseli. Ennek a fertálynak romlatlan neve csak a latin „Platea Longa” elnevezésben, ellenben a magyar Hosszú utca név már csak bővített alakban, mint Hosszúszappany utca maradt meg, ennek pedig a mai látszat szerint nem volna létjogosultsága, mert hiszen a Kőfalsoriszappany utca sokkal hosszabb nála. Sőt ha lehántjuk róla a „Szappany” nevet, mint jóval későbbi toldalékot, látszólag így sem nyernénk sokkal több értelmet az egyszerű Hosszú megjelölésben sem, amikor nála jóval hosszabb utcák is vannak a kifejlődött belvárosban, éppen ezért vissza kell mennünk arra az időre, amikor csakugyan ez volt a leghosszabb utca, vagyis a kezdeti Kolozsvárra, mint az alig létrehozott királyi várra, amikor a folyó folyásával párhuzamosan haladó névadó főutca volt.

E fertály utcáinak nevéhez mikor csatoltatott a „szappany” főnévi jelző az utca megjelölésére, megállapítani nem tudom, annyi azonban bizonyos, hogy nem lehetett ősi keletű, mert hiszen az Árpád-házi királyok uralkodásának kezdete táján a szappanfőzés még aligha volt külön iparág, mert azután legfennebb ha házilag állították elő. E fertály tehát az 1453. esztendőben összeírt magyar polgárok listájában is még csak Platea Longa néven jelentkezik. Első reá vonatkozó adatom csak 1604-ből való, mint „Zappanj Vcza”, latinul pedig 1647-ből, mint „Platea Smigmattis”. Kétség sem fér hozzája, hogy nevét az itt lakó szappanfőző kisiparosokról kapta, akiket e forgalomból lassanként kieső területre az a körülmény késztetett, hogy mesterségük eléggé kellemetlen szagot terjesztett, s minthogy a Kolozsvárt uralkodó szél nyugat-kelet irányú, ezért a fővő szappan szagát innen nem a város, hanem attól elfelé szórta szét.

A Szappanváros lakóinak elszegényedését különben főképpen az 1697. évi nagy tűzvész váltotta ki, amely a nagy részben fából épült házakat maradéktalanul elpusztította.

A város e magja dél felé terjeszkedett tovább. Az úgynevezett „Magyar utca” volt az első kirajzás, amelynek nevét a tatárjárás után betelepített németiség adta, megjelölván, hogy az a magyarok utcája. Miként Szászsebesen egészen az újkorig megmaradt a Székely utca, Medgyesen pedig a Czekesch Gassen, bizonyítván e városalapítók nemzetiségét és települési elhelyezkedését, ugyanúgy Kolozsvárt is a Magyar utcának ugyanezt kelle jelentenie. Nevét őrző legkorábbi adatunk 1372-ből való, mint „Platea Ungaricalis” vagy másképpen „Mager Utcha”. Természetes, hogy évszázadok elfolyása alatt mégiscsak történt valamelyes feloldódás a két népfaj között, azután meg a magyar természet barátkozóbb volt, s ezért inkább engedett maga közé új betelepítőket is. Emellett ennek az utcának útvonala a belső országrészek felé irányulván, a Luxemburg tájáról betelepedett németiség többnyire iparos és kereskedő lévén, inkább kereste az Erdélyen végigvonuló kereskedelmi út mentét, mintsem a bejövő forgalom szomszédságát. Ezért mondja Felvinczi, hogy ebben az utcában az ő idejére a szászok már túlsúlyra jutottak. A várfokról való elnevezést az utca végében levő „Magyar kapu”-ról eredezteti, holott éppen fordított volt a helyzet. E versszak utolsó két sora eléggé értelmetlen lenne, hacsak azt nem érti alatta, hogy a magyarokat (a valóságnak éppen meg nem felelően) dél felőlről: a nagyobb magyar-székely tömbből betelepédetteknek nem

gondolja. Ennél azonban mégis sokkal megmagyarázhatóbb e versnek egy másik változatában jelentkező „Désről hozta” gondolat, ebben ugyanis Felvinczi arra a mondára célozhat, amely a honfoglaló magyarok háromszori „Deus” kiáltással s az ún. „Hétvezér kövé”-vel akarta bizonyítani a megszállásnak Dés felől való útirányát.

Ezek után a sorrendet megszakítva arról kell beszámolnom, hogy a megyeszékhely törzséből történt elsődleges kirajzás, vagyis a Magyar utca és a Kolozsvárral határos nemzetiségi telepedésnek (Külső-Farkas utcának) a kialakulni kezdő vásáros, de egyúttal védelmet is inkább nyújtó területre: a Feleki- és Hárshegy lába elé húzódó továbbterjeszkedése (Belső-Farkas utca) közötti puszta területet megfelezőleg egy újabb kirajzás kialakította, az eddigi füves-bokros legelőt középen átszelve, a Közép utcát.

Idők folyamán a népesség tovább gyarapodván, újabb belsőségek alapítására volt szükség, ezért a Magyar és a Közép utca között elterülő, talán már kertekké átformált városi teraszt rendre kialakított utcával metszették ketté. Ezt a nagypiaci templom szentélyének irányuló utcát az újabb korban Szentegyház utcának, megelőzőleg pedig Fazakas utcának nevezték. E legrégebbi neve, amelyre 1453-ból maradt fenn adat, bizonyítja, hogy ennek az utcának eléggé későre, tehát akkor kellett keletkeznie, amikor az iparosság e városban számbelileg már eléggé megerősödött, annyira, hogy egyes céhbéliek lakóházai már utcasort is alkothattak. Felvinczi azt mondja róla, hogy te is utca vagy, noha nem nagy - ez alatt azt kell értenünk, hogy noha éppen olyan hosszú, mint a Magyar utca, de mégsem főutca, amiért is nem képezhet külön fertályt, hanem a Közép fertályhoz csatolva annak képezte mellékutcáját. Ezt a jellegét különben az is bizonyítja, hogy a Nagypiacra kivezető útszakasza csak keskeny gyalogjáróvá szűkült, amit azután a XVIII. század második felében a szomszédos telektulajdonosok be is építettek, s csak a múlt század végén nyitották meg és szélesítették ki újra. Szentegyház utca néven elsőként 1604-ből van róla adatom, jóllehet eredete a reformációt megelőző időkig nyúlhatik vissza.

Egymásutánban most a Közép utcáról kellene szólanom, helyett azonban ennek déli mellékutcáját, a valamikor nagy jelentőségű Király utcát (Platea Regis) kerítem sorra. Nevét és igazi jelentőségét meg XI-XIV. századbéli szerepét sem Felvinczi, sem utána következőleg eleddig senki sem ismerte fel. Ugyanis mindenki csak egy bizonyos királyra gondolt (így tett Felvinczi is!), és nem általánosan „a” Királyra. Egyedül csak Szabó T. Attila merte felvetni azt a gondolatot, hogy a „király” szó ebben az utcanévben köznév jellegű lehet. Ugyanilyen feltételezés adta nekem is azt az elgondolást, hogy más vidékeken megteendő analógiakeresés után Kolozsvár környékéről is összegyűjtem a király összetételű helyneveket. Így aztán kiderült, hogy ez a „Király” utca elnevezés semmiképpen sem lehet más, mint a déli irányból a királyi tulajdont képező vármegyének királyi várához vezető s a Farkas nevet viselő nemzeti birtok, telep avagy már falu mellett elhaladó és annak lakóitól „Király útá”-nak elnevezett „via publica” (nagy út-országos út). Ez azután a Zsigmond király-kori várfalépítést megelőzőleg már átadta forgalmát a valójában későbbi keletkezésű Közép utcának. A várfal felépítése után a forgalom szempontjából annál is inkább elcsenevészedett, mivel a várfal már elzárta előle a várfalon kívüli területekkel való közvetlen összeköttetést. Ezzel szemben lassanként a belváros alaprajzába ugyancsak kelet-nyugati irányban beilleszkedve s utcasorosan kiépülve Kolozsvár egyik leghosszabb utcájává nőtte ki magát.

Ezek után visszatérve a helyzetileg megelőző Közép utcához (a Platea Mediához), amely - mint már mondtam - a Magyar utcai fertályból kibocsátott rajképpen, attól a Farkas utcáig elterülő nagy térséget, amelyet ekkor még csak a beépítetlen Király utca tört meg, a nyugat-keleti irányt megtartva, majdnem pontosan metszette ketté. E kirajzás is a magyar lakosság közül történt, s szerencsés helyzeténél fogva, minthogy rajta keresztül vezetett az erdélyi mendencével közlekedő útvonal, a nagyobb forgalom lebonyolítását ragadva magához, nemcsak maga indult el a gyökeresebb (intenzívebb) fejlődés útján, hanem a tatárjárás gyilkolásával s

rombolásával nyomorúságos kisebbségre jutott magyarság számára megerősödést hozott, vagyis az anyagi javak növekedésén kívül főképpen a szomszédos Kalotaszegről, valamint a Székelyföldről történt beköltözések folytán számbelileg is megnövekedett. E körülményt jól példázza az a helyzet, hogy a városi igazgatás és bíraskodás székházát: a Tanácsházát is itt építették fel, azután ide tervezték a legerősebb bástyakaput, itt volt a város hatalmas órája, itt örködt minden bajra, vészre vigyázó toronyőr, és végül, ami a leglényegesebb bizonyíték, a XVI. században itt létesítette a városi tanács a sokáig egyetlen vendégfogadót, kolozsvári nyelven: a városházát. Így olvasható Apor Péter visszaemlékezéseiben az 1687 előtti időre vonatkozólag, hogy ebben az utcában állott a vendégfogadó, a külsejére kifestve a szakácsmesterség nagyméretű cégérével. Bár kétségtelen, hogy az 1655. évi tűzvész teljesen elpusztította ezt az egykor tekintélyes, szép utcát, de mégis aligha hihető el, hogy egynéhány árván maradt telek kivételével, ha mégoly súlyos félszázad következett is utána, ki ne épült volna a Felvinczi koráig. Meg kell még azt is jegyeznünk, hogy a Közép utca elnevezés és közigazgatási beosztás nem végződik el a Nagypiacba való beletorkollásnál, hanem tovább tart egészen a Főter nyugati házsoráig, bizonyítván, hogy e piac nem valami tervszerű városrendezés, hanem csak a népszaporulat fölöslegéből kirajzolt lakosság főutcainak csupán egyoldalú házsorosan (szeresen) való fejlődéséből alakult ki.

Déli irányban továbbhaladva, s átugorva a már amúgy is bemutatott Király utcát, találjuk a Farkas utcának, az ősi nemzetségi megszállásból kifejlődött telepnek a Közép utca kialakulása előtti időben nyugati irányban történt továbbterjeszkedését. A legősibb telepedés ugyanis észak felé nem terjeszkedhetett, mert abban az irányban akkor még csak a vármegye birtokolt, sőt dél felé sem helyezhette el embereinek fölöslegét, mivel közvetlen felette a fellegvári szintű terasznak Kövespad néven emlegetett szakasza terült el, itt pedig akár kelet, akár déli irányból betörő ellenséges támadás lerohanásának nyílt terep kínálkozott. Ezért akár a totemősről, akár a megszállást vezérlő nemzetségfőről elnevezett telepedésnek nem volt más választása, mint hogy a Feleki-hegy és a Hársdomb aljában nyugati irányban húzódó városi terazon tovább irányítsa kirajzását. Miután pedig ennek a terjeszkedésnek a törzse rendre amúgy is feladta nemzetségi tulajdonát képező jellegét, Kolozsvár belvárosának a XV. század elején kőfallal történt bekerítésekor a Farkas utcának (Platea Luporumnak) e szakaszát is magába zárta, mígnem ez az ősi foglалás mint a város egyik hóstátja (Hofstadtja) kívül maradt. Belső-Farkas utca eredetéről tehát Felvinczinek már a legcsekélyebb sejtelve sem volt, sőt téved abban is, hogy a várost ért ellenséges támadásoknak leginkább kitett belvárosi utca létre a különböző ostromok alkalmával túlságosan sokat szenvedett volna. Itt ugyanis inkább csak a pusztulás lehetősége volt fenyegető, ellenben az 1603. esztendőben történt valóban nagy rombolás nem kívülről történt, hanem a város feldühödött polgársága, megnövekedve a minden zavargásnál jelen levő csőcselékkel, rontott neki a városra és az országra sok bajt zúdított jezsuiták klastromának, s rombolta le rendházukat, főiskolájukat, és szakította be templomuk fedélzetével együtt annak mennyezetét, s zúzott össze minden törhetőt. Mindezt azonban I. és II. Rákóczi György helyrehozta az általuk eszközölt nagyszabású építkezésekkel, majd az 1655. évi tűz pusztítását Apáczai tetteireje következtében épülte ki az alig elkészült kollégium. Ilyenképpen Felvinczi a maga idejében legfennebb ha tatározásra szoruló épületeket számlálhatott volna össze, s a kurucoknak a Fellegvár tetejéről ide röpiült, de semmit sem rombolt ágyugolyóbisától keltett félelemre lehetett volna tekintettel.

A Nagypiac nyugati sora, amelyet a Szeben utcából kiindult útszakasz hozott létre, a Közép és Széna utca egybeolvadási pontjától kezdve, a Torda utcával folytatódott tovább, s így a Király meg a Farkas utca nyugati végét lemet szette. Ez azután a déli várfalhoz érkeve, az ottani kisajton keresztül a belváros temetkezési helyéhez: a házsongárdi temetőhöz vezetett, valamint a keleti irányban haladó Só úthoz csatlakozva, tovább pedig a Feleki-hegyen át vagy a Békás-szőlő, Györgyfalva s Ajton alatt húzódó római úton Tordára közvetítette a forgalmat. Különben a Belső-Torda utcának Felvinczi által említett házában arra az épületre kell

gondolnunk, amelyre a sokat szenvedett unitárius eklézsia hűséges fia céloz, vagyis a jezsuitáknak Apafi idejébeli iskolájára, internátusára és rendházára.

Ebből a Torda utcából nyugati irányban nyílt az aránylag kurta Búza utca. Nevének eredetét sem alólírt, sem Felvinczi nem tudja, mert hiszen Búzapiacnak is a Nagypiac déli felét nevezték.

A Felvinczitől említett Kis Fazakas utca az előbbivel párhuzamosan, de a déli várfallal azonos irányban és tőszomszédságában haladó keskeny utca, amelyet ma Fogoly utcának neveznek. Ma, bizony, eléggé szegényes, sőt Felvinczi verséből kitűnőleg az ő idejében is az volt. De nem is lehetett más, minthogy ide, ebbe a mindenféle forgalmon kívül eső utcácskába annál inkább csak a szegénység költözhetett be, mert hiszen a mellette végighúzódnó várfal már a XVIII. század elején is egészen romlott állapotban volt; ehhez azután az is hozzájárult, hogy az 1704 októberében bevonuló Rabutin tábornok a várfalakat több helyen s így itt is felrobbantotta. Nevét különben még akkor kellett kapnia, amikor a Közép utcai városnegyedhez tartozott Fazakas utca neve még nem cserélődött át Szentegyház utcára. Ismerjük e város fejlett fazekasiparát, azonban a céh tagjai közül ide inkább csak a szegényebbje költözött.

Újabb kori Fogoly utca elnevezése különben onnan keletkezhetett, hogy nyugati végén a várfalon nincsen semmiféle kisajtó, s ha az ettől észak felé tartó várfalon belüli szorost elállanák, ebből az utcácskából nem lehetne kijutni, tehát fogoly maradna.

Ugyancsak kelet-nyugati irányt követ a Nagypiac déli szerét tovább folytató, utcatoroson kiépített Széna utca (Platea Foeni), amelynek végén állott a Széna utcai kisajtó. Ez azután ellenségjárás idején a Magyar utcai bástyakapuval együtt be volt falazva. Ennek az utcának a nevében a szó végi magánhangzó lekopván, Szén utca lett belőle, majd a kolozsvári „i”-ző tájszólás Szín utcára alakította. Neve hihetőleg onnan származtatható, hogy külvárosának kialakulása előtt, hajdanta előtt nem kertek, nem legelő és nem szántóföld, hanem szénafű (kaszáló) terült el. Különben Felvinczi gyásza, amellyel erről az utcáról emlékezik meg, inkább csak az ő borulátásának tulajdonítható, minthogy a városnak e szakasza mindenféle kereskedelmi, valamint hadfelvonulási úttól távol, semmiféle ellenséges rombolásnak sem volt kitéve, tehát csak a városra többszörösen nehezedő anyagi megterhelések miatti kopottság látszhatott meg a benne sorakozó házakon.

A Nagypiac nyugati sorának közepén a keleti oldal Szentegyház utcájának légvonalban megfelelőjeképpen egy, a kereskedelmi forgalmon ugyancsak kívül eső s eléggé keskeny utca hasítja át a háztömböt egészen a nyugat felőli várfalig. Ezt az utcát éppen úgy Felvinczinél, mint a XV. században Kismester (Kys mester) néven találjuk. E régi gyökerű elnevezésnek igazi jelentése már Felvinczi előtt is ismeretlen volt. De nincsen köze a „kés” közszavunkhoz, mint ahogyan egyik közlője képzelte, mert hiszen késcsináló, késmíves, késes foglalkozásnevünk van ugyan, ellenben kismester semmiképpen sem lehetséges. Valószínű különben, hogy poétánk is valami mesteremberrel gondolja kapcsolatba hozni ennek az utcának a nevét, talán az aprómívesre, vagyis a napszámosra gyanakszik, minthogy sorainak az az értelem tulajdonítható, hogy eleink vajon miért éppen a kismesterről nevezték el ezt az utcát, amikor nálánál sokkal jelesebb iparos itt az ács, az ötvös vagy a kovács! - Felvinczi idejére tehát a kismester szó, legalábbis Kolozsvárt, elvesztette értelmét, holott a vele kortárs Pápai János, II. Rákóczi Ferenc konstantinápolyi követe még ismerte helyes jelentését, ámbar ő is csak annyit árul el, hogy az általa megnevezett francia La Motre „a protestáns ecclesiában szolgál, minthogy kismesternek hívják, de bizony papnál sokkal többet tud”. De nála régebbi források is bizonyítják e foglalkozás egyházi jellegét.

Ennek tudatában a középkori egyházhoz fordulva, ott találjuk a mestert, a „magister scholae”-t, aki a trivium, avagy a quadrivium nagyobb tudományát tanította. Ő a plebánusnak tartozott engedelmességgel, viszont alája voltak rendelve mint famulusok a kántor, az egyházfi (aedilis), a harangozó (campanator) is. Németországi meg erdélyi szász emlékekből

tudjuk, hogy nemcsak a középkorban, hanem az újkor első két századában is a vulgáris iskolában mind a fiúkat, mind pedig a lányokat az alapfokú ismeretekre (olvasásra, s ha akarták: az írásra is, továbbá a kátéra meg valamicske számvetésre is) a magister egyik famulusa: az aedilis vagy a campanator tanította. Tehát ezek valamelyike volt a kismester. Minthogy nálunk még a XVII. században is az iskola maga a tanító volt, vagyis eléggé gyakran magának a tanítónak a lakása szolgált a gyerekoktatás helyiségéül, ezenkívül még azt is tudjuk, hogy nálunk a lakóházak megjelölése a tulajdonos, avagy az állandó lakó megnevezésével történt, ezért utcánkat is nem magáról az iskoláról, hanem magáról a benne oktató tanítóról nevezték el Kismester utcának. Ez a kismester pedig akár az egyházi, akár a harangozó lehetett, akik azután - az egykori viszonyokhoz mérten - nem voltak tanulatlan emberek, hiszen a szászok között a brassai egyik harangozót 1527-ben éppen iskolamesternek tették meg, Vurpod község campanatora pedig deák (literatus) címet viselt, tehát főiskolát végzett harangozó volt. Ilyenformán meg kell dölnie Csánki Dezső állításának is, hogy ennek a Kismester utcának az elnevezése családnévből keletkezett volna.

Ezzel nemcsak Felvinczi, de mi is befejeztük Kolozsvár belvárosának XVIII. század eleji utcaneveinek felsorolását, minthogy az a számtalan szoros (sikátor), vagy latinul angiportus, amelynek mindenikét ma külön névvel nevezik, egykor mind névtelen volt, illetve annak az utcának tartozékául jelöltetett, amelyhez közigazgatásilag tartozott (például az Óvári szoros-Angiportus ad Vetus Castrum, ma Kornis utca, vagy a Szappany utcai sikátor-Angiportus ad plateam Smigmattis, ma Szép utca).

Felvinczi versének utolsó versszakában megnevezi a körülbelőleges időpontot, amikor versét szerezte. Ugyanis Rabutin, a császári hadak erdélyi főparancsnoka 1706. június közepe felé seregével kiindult Magyarországra, hogy ott vegye fel a harcot a kurucokkal. Erdély védelmére Klöckesperg tábornokot hagyta, ő azonban csakhamar elhunyt Kolozsvárt. Alighogy Rabutin átkelt a Meszesen, Erdélybe bejött Pekri Lőrinc kuruc tábornok, és megkezdte előnyomulását Dél-Erdély felé. Természetes, hogy Kolozsvár környékét útba ejtven, innen a várbeli csapatokat kicsalta, s mintegy 200 főnyit levágtak belőlük. E vers tehát akkor íródott, amikor a kuruc sereg a vár körül tanyázott, s a szőlőt szúrte vagy leszüretelte. Jól tudom, hogy Kolozsvár éghajlata a szőlőt csak október első felére érleli meg, és érlelte meg a múltban is annyira, hogy le lehetett szedni. Nos, tehát a kurucok szüretelése legkorábban szeptember legvégén vagy október elején történhetett, s ezért e vers is akkor keletkezett.

Szólunk még arról is, hogy a kézimalomnak e versben történt emlegetése - Vizaknai Bereczk (Briccius) György feljegyzésével párhuzamba állítva - azt jelenti, hogy még a Híd kapu előtt levő malomba sem mehetett ki sem a belvárosi polgárság és katonaság, sem a hóstáti lakosoknak a várba behúzódtott töredéke, s ezért nagy vala az ínség; ehhez járult, hogy a termelő gazdák nagyobb része künn szorulván, gabonájuk is a kurucok zsákmányává lett. Tehát a város ekkor ismét körül volt zárva, s ezért a Szappanyvárosban létesített, bizonyosan lóhajtásos szárazmalom sem lehetett elégséges a várban levő kicséptelt gabona megőrlésére, ennélfogva előkerültek a kézimalmok, sőt ahol ilyen talán már nem volt, a sörlők (sóörlők) is.

Herepei János: Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. III. Budapest-Szeged. 1971. 523-534.

**Johann Ehrenfriedt Hartmann kolozsvári könyvkötő levele
N. Philep Györgynek, gr. Teleki Sándor tisztartójának**

Isten minden kívánt jókkal áldgja meg Kigyelmedet.

Kedves jó Uram! jóllehet Kigyelmed előtt isméretlen vagyok, mindazonáltal ismerkedni kívánok; most azért Kigyelmedhez kelleték folyamodnom ez iránt, hallottam, hogy az M. Úr G. Teleki Sándor Uram ő Kigyelme nyomtattatta ki az Tiszt. Pápai Ferencz professor uram Pax Crucis nevű könyvét, azért én könyvkötő lévén, ki is Lipsiából jöttem, itt Kolozsvárott megtelepedtem s ide való városi ember is akarok lenni Isten segedelméből, már az Vékei uram egész műhelyét is megvettem; azért Kigyelmedet arra kérem, hogy jelentse meg Kigyelmed az Méltóságos úrnak G. Teleki Sándor uramnak ha az méltóságos úr azokból a könyvekből be akarna felesen köttetni, örömet szolgálnék az úrnak, mind jól, mind hamar, mivel most sok munkám nincsen, mind olcsóért bekötném, mert ha az úr edgyütt sok exemplárokat, [így!] parancsol typographus uramnak Telegdi Sámuel úrnak, hogy adgyon kezemhez, két hétre ötvent megcsinálok: kordoványban kapoccsal békötöm négy-négy sustákért, szottyámban vagy bornyúbőrben három-három sustákon kapoccsal szépen és jó erős kötésben az méltóságos úrnak pedig megaranyazak edgyet Lipsiai módon ajjándekon, Kigyelmednek is megigyekezem szolgálni, ha ezeket az úrnak minél hamarébb megjelenti, én penig azért jelentetem meg az úrnak, mert itílem, hogy még az úr nem tudgya, hogy Kolozsvárat is kompactor légyen, mivel az pestisben mind megholtak volt. Micsoda kötésem légyen penig, tiszt. professor uram Enyedi István uram meg mondhattya és tiszt. Szigethy György uram is, mivel ő Kigyelmeknek kötötte. Én most lakom itt Kolosvárat az Farkas utcában Ambrus Deákné asszonyomnál, parancsollyon az úr, örömet szolgálók én.

Datum Kolosvárat, 6. Maji 1711.

Kigyelmed isméretlen jó akarója s szolgája

Johann Ehrenfriedt Hartmann
Bibliopegus Claudiopoly.

Magyar Könyvszemle, Budapest. 1899. 415.

A. de la Motraye francia műgyűjtő benyomásai Kolozsvárról 1714-ben

„Nagy, de gyér népességű város, emiatt az amúgy is gyengén épült házai jórészt elhanyagoltak, sőt romosak. Van négy latin kereszt alaprajzú temploma, a legnagyobb az unitáriusoké, a hívek számához mérten hasonlóképpen nagy a lutheránusoké és reformátusoké, és a legkisebb a katolikusoké: ebből kiviláglik, hogy a lelkiismereti szabadság korántsem szenved ezen a vidéken annyit, mint ahogy azt az elégedetlenek elhitetni próbálják. Egyébként ezeken a templomokon nincs semmi rendkívüli. [...]

A római katolikus templom épült legkésőbb, ezért a legkorszerűbb, nyilván a többi is eredetileg katolikus volt, és csak a politikai és vallási forradalmak idején cseréltek gazdát.”

Voyages du Sr. Aubry de la Motraye en Europe, Asie et Afrique. Haga. 1727. 220. (Kelecsényi Gábor fordítása.)

Szakál Barth Ferenc asztalosmester és óvárosi kapitány naplója

1716. Templom elvétele. Én ugyan Kolosvárt honn nem lévén, mivel a zilahi templom mennyezetét még ennek előtte való esztendőben fogadván fel, oda voltam, azalatt ide Kolosvárra érkezvén Steinvillé mostani commendírozó generalis, felhívatta (unitárius) eklésiánknak eleit, u.m. plébanusunkat s Ferenc uramat, és én Szakál Ferenc lévén a szász részről való mostani curator, elmenvén Zilahra, hagytam képemben T. Bungárd János uramat, kik kis többekkel együtt felmentén, a generalis hivatal kérte a piaci nagy templomot, a melyre minthogy nem lehetett mindjárt felelni, engedett igen rövid időt gondolkozásokra: azonnal felhívatván kényszeríti, hogy categorice csak feleljenek, adják-é, vagy nem? melyre nem akarván annál is inkább incitálni haragját, nem felel rotunde, hogy nem adják, hanem él jó... ratiókkal, hogy idvezült császár Leopold minket meghagyott benne pacifice és iterato confirmált is mind egyebekben, melyeket possideáltunk. De megrivogatván kitaszigálta nyakrafőre a palotáról, mindjárt executiót küld mint unitarius emberre, a kik is kegyetlen vasas németek lévén, kegyetlenül bántak embereinkkel, nagy tékozlást, borprédálást... de még midőn ezen beszéd lőtt volna fenn... rámentek és templomajtót, cinterem ajtót... bementek s még azután kérték a templom (kulcsát, melyet) mindjárt nem adott a plebános úr azért volt az... benn voltak kulcs nélkül is és így ily erőszakosan [elvették a temp]lomot. Ez a pretextusok catholica fundatio... ló, cedáljuk vissza; holott elég tisztán megmondattott, hogy ez a templom, mióta mi unitáriusok bírjuk, háromszor égett el és koldulásokkal alamizsna által építettük fel mindháromszor; de azt mondják: azon templomhoz sok kincs volt, azért hát azt azon szerént elé nem adhatjuk, pótoljuk magunkat megróván, mert a mi eleink dissipálták azon bonumokat, sőt mivel három király építette ezen templomot, ahhoz illő elégséges jószágot, donatiót hagytak hozzá, a melyekről való leveleket producáljuk, de minthogy mi mindezekről semmit sem tudunk, a mi falukat bírunk a várostól zálogul van kezünkben: arra az tőlök a felelet, úgyde abból a kincsből, a ki ott a templomban a plébániai háznál találtatott. Melyre a mieink feleltek, ha lőtt volna is, de Básta György a római császár ő felsége ember ennekelőtte ide Erdélybe jövéen ezen templomot elvötte és három esztendőig a mi eleink belé nem járhattak, azután pedig ki akarván menni az országból, ezen templomot úgy remittálja, hogy ezen várost (minthogy akkor mind unitariusok voltak) minden kincsből kifosztja, mind hittel kikeresi és mind mindennémű erőszakkal, a melyet meg is bizonyíthatni Istvánfi historicusból, Lib. 33. világosan constál. De mindezen ratiók sem teneálván, az executio szegény atyánkfiaink keservesen menvén végbe elfelejthetetlen kárunkkal, püspökünket köntöséből levetkeztetvén, magok német palástjokat adták a fejére és... a vallást úgy csúfolták.

1718. die 30. mart.

Kolosvárt ezen napon an hogy scholánkat, mely van a piac[on a templom mel]-lett és egyéb jószágunkat is adja meknek (itt benn lévén a p[ápista]) püspök ezen dolgokat. Commissio jött Közép utcában az ide Rhener Szöcs István házánál, az kik voltak a generális ő excellentiája Steinvillé úr adjutansa, Kornis István úr ő nagysága ország főcommissariususa, a szebeni polgármester Vertler Timár uram, Alvinczi Gábor uram, az ország egyik registratora. Kún Zsigmond úr egyik secretarius. Ezen n. személyek előtt kelletvén nekünk megjelenni, közönséges öszvegyülési alkalmatossággal való tetszésből Kolosvári Pál t. plébános úr, mint főcurator Feleki Ferenc úr, és én Szakál Ferenc, mint én is méltatlan voltom szerint curator a szász részről. A holott e lőn a kérdés, ha a mi jószágunk van, ú.m. a faluk, melyeket eklésiánk

zálogul bírunk, de adjuk- és cedáljuk-é a pápistáknak a scholát, melyet ennekelőtte kevés esztendőkkel az idvezült Leopold császár ő felsége és az ország adott volt, ú.m. a helyett 3 házat, s 5000 forintot; a mellyel építettük a scholát és ezen scholát kívánják.

Erdély öröksége. VII. Budapest. é. n. [1942] 176-177.

**Németi Sámuelnek, a Református Kollégium
Professzorának végrendelete
1717-ből**

Kolosváratt 1717. 19.9-bris-

1. A Farkas Utszai Háزامot, melyben mostan lakom, saját pénzemen vöttem, azt hagyom a kolosvári Reformata Ekklesianak, cum antiquis terminis, id est, a király utszai Fazakas háza falának végéig, meddig a kertben a gyümölcs fák nyulnak, ilyen Conditioval, hogy mivel tudom, az Öcsém Sós Szabó István nem bírhatná az én holtom után, az Ekklesia tégyen le néki száz ötven magyar forintokat. 2. Hogy semmiképpen vagy el ne adgya, vagy el ne cseréllye az Ekklesia azon házat; hanem mindenkor légyen egy Professor lakó háza. [...]

25. A Thecamat hagyom egészen az itt valo Reformatum Collegiumnak, úgy, hogy sok felé ne osszák, hanem külön Thecaban tarttsák az én nevem alatt, a mi Exemplarok vannak az én munkaimbol, kotessék bé s usuallyák a Deakok, az Augustinus munkáiért a mit [16 forintot] adtam Viski Uramnak, tegyék a Collegium építésére valo pénz közzé, mely két ssacsokban (így) van cédulázva. [...]

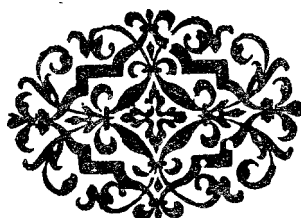
32. Az itt valo Collegiumban a Telekiek házok felett Sós Márton csinallyon egy olyan gombos Tornyt, mint Bonczidán csinált, abban öntessenek egy szép harangot az én neuemre, hagyok arra más fel száz forintot.

36. A Collegiumnak (tizenkét) 12 Uj on tálat (tizenkét on Tányért) pro perpetuo usu [...]

38. A fekete posztót, a ki itt van, osszák ki szegény Inasoknak, míg vegyenek egy véget hozzá, adgyák ki, kik engem meg gyaszollyanak. -----

48. Az Ide be valo Templomban Keresztelésre egy kockás aranyas kannát, messék réá a nevemet. -----

Jakab Elek: Oklevéltár. Kolozsvár története. II. Budapest. 1888. 511-512.

Bejegyzések a jezsuiták római „Litterae Annue”-jában a templom alapításáról.

Az ausztriai provincia évi leveleiből.

A kolozsvári jezsuita szentegyház. 1718. 1719.

E litteris annuis Provinciae Austriae. Claudiopolitana Ecclesia S. J. 1718.

A kolozsvári Jézus-társaság elhatározta, hogy az Istennek, minden jó forrásának a maga, ebben a hazában való megszilárdulására és a 162 éven át, 1556 óta, amely évben a rend alapítója, Loyolai szt. Ignác meghalt, vett kegyelmekért hálás lelkének bizonyosságát akarván tenni, fenséges templomot emel. A számadáshoz leülve és a szükséges költségeket szeméi elé tartván, el kellett volna ugyan csüggednie, mivel a templom kincstára százhuszonkét forintnál és néhány krajcárnál nem volt gazdagabb: de reményét annak az atyai jótékonyságba helyezvén, kinek dicsőségére az épület készítenő volt, az első tervezést nagy lélekkel véghezvitte.

Úgy tetszett, hogy a templom belső tere huszonegy bécsi öl hosszú legyen, a kápolnákkal (ti. fülkéekkel) együtt tizenegy öl széles, hat kápolna koszorúzza, és ugyanannyi kórus (ti. karzat), két sekrestye és két torony ékesítse. [...]

A kollégium nevében kérő könyvecskét nyújtottak át az ország előkelőinek az országgyűlésen, amelyekben a Karokat és Rendeket az ünnepélyre meghívták, és egyben a templom jövő építkezésére segítyt kértek, ilyen gondolattal és szándékkal: hogyha a Karok a segélyadásban megegyeznek, a Társaság örök száműzetéséről a századdal előbb hozott határozatot magával ezzel a ténnyel megszüntetik, és az erdélyi Társaságot provinciájukat illetőleg biztossá teszik. A terv sikerült, miután a Karok elnöke, a kálvinista méltóságos Veselinyi István⁵ úr terjesztette a Karok elé, és érdekünkben kiválóan beszélt. A segítyt az összesek szavazatával határozták el, amely, hogy mekkora legyen, azt a Karok a Magas Fő-kormányshoz bízta. Ezek után az alapokon dolgoztak december 1-ig, és Isten segítségével majdnem egészen elkészültek, miután négyszáz bécsi négyzetölnél több falat leraktak, ötezer forintot kiadtak, amit nagyjából a jámbor emberek dobtak alamizsnaként Isten nevében a gyűjtőládába. És remény van arra, hogy ez építés folytatására Isten az emberek szívét majd megindítja, hogy azokból, amik nekik feleslegesek, segítsenek és építsenek házat az Úrnak a földön, amelyért nem kézzel építtet nyerne az égből. A várostól nem messze a házi templomocskát burkolattal látták el. Ellenben a Boldogságos Szűz külső bazilikája, amelyet az eretnekekkel szemben az ország határozata véd, és amelyet mindig a katolikusok bírtak, akkor is, amidőn a vele összeépített palotákat eretnek fedelmek lakták, attól az időtől fogva, amikor a Rákóczi-mozgalmakban ugyan császári, de eretnek katona irtóztatós tűzvénnyel azt elégtelenítette, az előző években csak tetővel ellátva, a maga dísztelenségében feküdt, ez évben igen szép formát öltött. Először szép burkolatot adtak neki asztalos fráterünk fáradozásából, azután az egészet kimeszelték, ablakokkal védték, a szentélyben oltárt kapott, a provincia Apellesének munkáját, valóban nagyszerű oltárt, amelyet a Kolozsvárra elvetődőknek mindannyioknak meg kell nézniök, amely az égbe felvett Szűznek titkát ábrázolja. Amellett a könnyező Könyörületes Anya házi ajándéka értékes kincsekkel gyarapodott, és olyan felszereléssel, amely könnyen eléri az ezer forint értéket.

⁵ Hadadi báró Wesselényi István (1674-1734).

1719.

Az akadémiai templom Kolozsvárt, amely az előző évben kezdődött, a pestis idején is, amennyiben az anyagiak nem hiányoztak, folytatódott. Az építés egy és fél bécsi ölnyi magasságra emelkedett. A Boldogságos Szűz képe részére, amelyet a kápolnánkban csodatevőként tisztelünk, két értékes korona érkezett, ritkább gyöngyökből, nemzetes özvegy Napolí úrnő fáradozásából és nagy költségéből, több ezüstadományon kívül. A kisebb monostori templomban az oltár szép. A nagyobbakban két oldaloltár készült fogadalomból a pestis elhárítására; padlózat részben négyszögű kővel, részben téglákkal kirakva a nagyméltóságú Gubernátor úr bőkezűségéből. A görög egyházra is kiterjedt a kezünk, hogy a szakadást, amely felől akár magának a pápának is gyanúsak, több joggal szemmel tartsuk, és amennyiben lehet, megakadályozzuk; az oláhoknak, akik görög szertartást követnek, a kollégium költségén alapjától kezdve templomot építettünk, és már tetővel van ellátva.

Biró Vencel: A kolozsvári piarista templom alapítása. Kolozsvár. 1932. 27-33.

Rettegi György A kolozsvári bordélyház összeomlásáról

Anno 1778

Ezen 1778-ik esztendőre legelsőbben ilyen nyilvánvaló jelét írhatom a mindenható Istennek, hogy ez az világban telhetetlen Rhédei Mihályné, Bánffi Boldizsárnak Kemény (Krisztinától) való leánya, Terézia, aki leánykorában is szörnyű nagy fantaszta volt, reávette ezt az istenfélő jámbor urát gr. Rhédei Mihályt, hogy Kolozsvárt építsenek egy nagy Báál házat, hogy oda bizonyos fizetésért éjszakánként gyűljenek egybe a latrok és kurvák. Melyet fel is készíttének volt sok mindenféle drága ezüst és porcelán edényekkel ugyanannyira, hogy hétezer forintra ment csak a készület. Nagy palota lévén, kétfelől rejtekhelyek voltak, az hol egy ágy s egy asztalka elfért, elől pedig be volt vonva supeláttal, az hova ha ki bément valami olyan személlyel, amit akart azt cselekedte, mert más embernek oda nem volt szabad menni. Quid quid sit minekutána egészen elkészült volna, egy olasz (kik között legjobb bordélymesterek vannak) 300 német forinttal megárendálta erre a fársángra. A muzsikásokat is megpróbálták benne, miképpen esik a hang, s kihirdették a városban, hogy ím aznap estve akiknek tetszik 20 krajcárért a főhelyre, tízért a középre, hatért pedig a legfelsőre, amely alábbvaló szokott lenni, elmehetnek és minden valamit kíván, akár ételt akár italt adnak pénzért. De nem tetszett az Úristennek ez a becstelen vendégeskedésnek neve, mert azon éjszaka egybeontá az egész épületet az Istennek haragja, úgyhogy, amint felvetették, az egész kár többre ment kilencezer forintnál és igen sok fajtalanságban eláradott ifjúnak nem telék kedve Báál tiszteltére való menetelben.

Maga Bánffi Terézia asszony is nem vette tréfára a dolgot, hanem minden religióbeli papokhoz ajándékot küldött azért, hogy adjanak hálát könyörgésekben az Istennek, hogy emberhalál nem esett, mivel még nem gyűltenek volt egybe. De ha egybegyűltenek volna s akkor szakadt volna egybe azon Báál temploma, tudom a Gyulai quardizonban lévő katonatisztecskéi mind odavesztenek volna, mert ezek mindenütt az effélékben az elsők. Imádkoztak is ugyan a papok, de igen nagy matériájok volt a feddőzésre. Nevezetesen egy piarista a jezsuiták templomában azt praedicálta, hogy azért ad az Isten az uraknak gazdagságot, hogy azzal bordélyházat építsenek, de egy elrongyolódott templomra még szemeket se vessék. Egy strázsamester pedig (minthogy a gárdaház a Rhédei Mihály úr háza előtt vagy) éppen mikor az asszony az ablakon kinézett volna, nagy fel azt kiáltotta másnap: „Leomlott, leomlott ama nagy Babilon, amely vala latroknak és kurváknak barlangja.” A szegény Rhédei Mihályné egyebet nem tudott reá mondani, hanem: „Mi károd benne eb ágyában született.” Ad 16-tum Januarii virradólag éjszaka 2 órakor esett le oly nagy ropogással, hogy jobb része a városnak felrettent álmából...

Rettegi György: Emlékezetre méltó dolgok. 1718-1784. Bukarest. 1970. 383-384.

Dézi Lajos
Kolozsvári élet a napóleoni háború korában

... vígan éltek az emberek ekkor Kolozsváron. A szórakozni vágyó közönség kétféle színi-előadásban is gyönyörködhetett, úgymint magyarban és németben.

A magyar színháznak ugyan még ekkor csak falai álltak, de azért a Wesselényi-féle házban [...], az átalakított lóiskolában rendszeren folytak az előadások.

Az utca képe akkor sokkal színesebb, festőibb volt. A katonák rövid colettet viseltek, magas csákóval, és akkora tollbokrétával, hogy Jósika szerint 20 kappannak tolla alig volt rá elég - vagy támlás székhöz hasonló gránátos süvegekkel. A mágnessok egy része magyar ruhában járt, bárányprémes mentében, sötétké mellénnyel és nadrággal, zsinórozott, magas bagaria-csizmában. Más részük bécsi divat szerint öltözködött, csaknem hónaljig érő nadrágban, frakkban, egyenes gallérral, fejükön puderes parókával.

Az utcán végigrobogó díszes fogatok, ezek között a kormányzó 6-os fogata, aki a lassan haladó kocsiban felolvastatott magának titkárjával; a délceg úrilovasok, [...] legfeljebb a Fellegvár francia foglyai emlékeztettek a napóleoni háborúra.

Dézi Lajos: Erdélyi arcképek és képek. Kolozsvár. 1926. 69-71.

Péter Vass Ferenc **Francia foglyok Kolozsváron**

Napóleon hatalmi törekvéseit nem nézte jó szemmel Poroszország. Miután 1812-ben az Oroszország elleni harcban a szmolenszki és borodínói csatákban vereséget szenvedett, onnan visszavonulni kényszerült. Ellenfelei, Poroszország, Ausztria, Svédország alkalmasnak vélték, hogy a francia igát lerázzák magukról. A francia és porosz háború következtében fogságba került francia tiszteket és katonákat az ország különböző helyeire internálták, így jutottak Erdélybe is.

A Napóleon elleni háborúnak két történeti emlékét őrizte meg Kolozsvár város levéltára.

Jellemző, hogy a francia kormány állampolgárainak - nevezetesen az eszméért harcoló - katonáinak sorsát figyelemmel kísérte, a háborúban eltűnt vagy meghalt személyről diplomáciai úton tájékozódott. 1819. jan. 26-án Bécsben tartózkodó francia követ, Caraneu marquis azzal a kéréssel fordult Metternich herceghez, hogy az 1813. évben Ausztriában katonai vagy polgári kórházakban elhalt francia foglyokról készítsenek jegyzőkönyvet, amelyben azok nevét, előnevét is tüntessék fel. Ennek hitelességét a politikai hatóságok aláírásukkal és pecsétjükkel lássák el.

Metternich főminiszter felhívta az erdélyi udvari kancelláriát, ez a királyi kormányshoz utasította a rendelet végrehajtására. A főhadvezérség úgy vélte elintézhetőnek a rendelet foganatosítását, hogy a kir. kormányshoz megküldött minden katonai menetrendi útleveleket, melyeknek alapján az illető foglyokat 1814-ben Erdély különböző törvényhatóságaiba és városaiba naponként elszállásolták. Ez útlevelek szerint 1813-ban 1571 altiszt és közember, 113 felsőbb és lovas tiszt fogoly volt Erdélyben; a béke megkötése után Kolozsvár felé 521, Károly-Fejérvár felé 609, együtt 1130 tért vissza hazájába, illetve menekült vagy telepedett meg. Fentiek szerint 554 személynek sorsáról nincs semmi adat, feltehetőleg az ország különböző városaiban vagy falvaiban találtak otthonra.

A királyi kormányshoz e célból kibocsátott körlevelében közölte - a katonai menetrendi kimutatások megküldése mellett - az ország törvényhatóságai és városai főtisztviselőinek a hazájukba Magyarországon át Buda város felé menő francia hadifoglyok neveit, elrendelte, hogy az illetékes papok anyakönyveiből, az általuk eltemetettekről hiteles bizonyítványt állítsanak ki, amelyben tüntessék fel a meghalt nevét, előnevét, születéshelyét és ezredét, hol szolgált, s azt a királyi kormányshoz terjesszék fel. Kolozsvár város tanácsa 3 francia fogoly ottani halálát jelentette, s a halotti bizonyítványt az anyakönyvből Schodler Vilmos r. kat. káplán állította ki 1822. febr. 25. (Orsz. Levélt. Ere. Oszt. 1822/2518 sz.) Nevezett halotti bizonyítványokat a felsőbb hatóságok visszaküldték, azzal az utasítással, hogy írják latinul, hitelesítsék: a plébános, városi elöljáróságok és kir. kormányshoz elnök. Ennek tulajdonítható, hogy a város levéltárában a hiányosan kiállított első bizonyítvány megmaradt, ezek szerint városunkban meghaltak voltak: Fointau Mihály 28 éves a IV. tengerészezred I. zászlóaljából, meghalt 1814. márc. 19., eltemetett 23., Calipe Louis 17 éves születéshelye Paris, a szajnamegyei IV. ezred fődobosa meghalt jún. 23. 1814., eltemetett 24. (Orsz. Levélt. Erd. Oszt. 1822/2518 sz.). (A bizonyítványban így van: Paris, Depart, Sienné, Tambour Reg.) Rousseau Jean Iacob 24 éves, testőrnek mutatja a hibásan leírt bizonyítvány (Le gard. franc. Paris Depart. Siennes), meghalt jún. 28. 1818., eltemetett 30., a temető pap mindeniknél Boér Ignác kolozsvári r. k. káplán volt.

„Sírjok francia felíratú koporsókővel jelölve a köztemető bejáratánál jobbra alig 50 lépésre volt, ifjúkoromban sokszor néztem meg, szívemben irántuk kegyelettel, nemzetök iránt, melynek Európa újjászületését köszönti, mély rokonszenvet érezve...” (Jakab Elek: Kolozsvár története III. köt. 1888. 722.)

Sajnos az egykori kőkoporsókat a kegyeletét kifejezni szándékozó hiába keresné, azoknak nyoma veszett, oly sok hasonlóval és más sírkövekkel együtt. Így tárgyi bizonyítékokról nem beszélhetünk, de levéltári emlékekről igen, ezek öregbítik városunk nagy történelmi múlttal rendelkező tárházát.

Az osztrák kormány becsülte a francia ellenének iparképességét. Az erd. udv. kancellária 1814. márc. 11. cs. kir. legfőbb haditanáccsal egyetértve figyelmeztette a királyi kormányt, hogy mivel az Erdélyben maradt francia hadifoglyok közt jeles mesteremberek, művesek és gazdasági szakemberek vannak, kiknek ottmaradása az ország javát és hasznát szolgálja. Ezért mint mesteremberek, kertészek befogadásáról és alkalmaztatásukról gondoskodjanak. Volt e kívánt eredménye? Adataink nincsenek, írja Jakab Elek. Tudomásom szerint az egykori „Hangyásberek” (mai Sétatér) kertésze egy itt maradt francia hadifogoly volt.

Kézirat a Szerk. tulajdonában. 1985.

Jósika Miklós
Kolozsvár a 18. és 19. század fordulóján

„Gyermekkoromban Kolozsvár igen sokban különbözött a mostanitól; nem volt biz az többé az egykor híres kincses Kolozsvár, a régi pengő tallérokat és aranyokat piruló - úgynevezett ezüstpétákok - s igen selejtes vörösréz váltották föl... Hanem egy áll: ha nem volt Kolozsvár kincses, a legvidámabb városok egyikének mondható, főleg télben, midőn ama serege a kedélyes pompás öreguraknak és matrónáknak, s az a sok gyönyörű fiatal hölgy ott egymásnak légyottot adtak... Megvolt az emberekben azon önidomúság, mely nemcsak nemes szabadságérzetről s öntudatról tanúskodik, hanem aminek a nemzet jellemére is roppant befolyása van. Az ember a szabadság e légében maga választotta társaságát, élveit, tevékenységi körét; ment oda, hova szíve, rokonszenve vonta, tette, mit józan esze indokolni tudott; evett, öltözött úgy, amint kedve tartotta; a férfiú férfiasb, a nő nőiesb volt, az emberek talán nem oly könnyen barátkoztak, a barátságnak mélyebb, bensőbb értelme volt, nem vesztegették ezt határonkint; de kik ama régi napokra visszaemlékeznek, tudhatják, hogy akkor a Damonok és Phintiasok, a Castor és Polluxok nem tartoztak csak a hitregék országához...”

Jósika Miklós: Emlékirat. Budapest. 1977. 41-42.

Vita Zsigmond Kolozsvár a múlt század első felében

Kazinczy habár még a nemzeti élet hallgatásának idején, de éppen akkor járt Kolozsvárt, amikor az már külsejével, számos újonnan épült empire vagy klasszicizáló palotájával, templomaival, iskoláival valóban Erdély fővárosává kezd fejlődni. Az utast kétoldalt dombosor kíséri, a Fellegrávnál szőlő fogadja, annak lábánál látja meg a Külvárost a Szamos bal partján, míg a jobb parton haladva egyszerre a magas falakkal, bástyákkal védelt városba jut. Kazinczy Wesselényihez hajtat, régi ismerősök vezetésével ismeri meg a várost. A felső-magyarországi írónak Kassa a mértéke, és a hazai mérték kezdetben talán elfogulttá teszi ítéletét. A távolból visszagondolva így festi Erdély fővárosát: Kolozsvár nem nagyobb a nem nagy Kassánál. S fekvésénél s épületeire nézve össze nem mérkőzhetik Felső-Magyarországnak ezen legékesebb városával. Három legszebb utcái T formán vonulnak, s tágasok és vidámok; az oldalutcák inkább vagy kevesebb keskenyek, görbék, rövidek. Mióta Erdély főkörmányszéke (1790) ideköltözék, a város nevezetesen szépül, s nagyobb utcái már ki vannak rakva. Azelőtt nem ritka dolog volt a marhát sárban fetrengve látni utcáin. A Közép utca kapuja előtt, mely a maga vártaházával s nagy táblájú órájával a németországi városok kapuira emlékeztete, tágas piac van hagyva üresen, hogy vásárokat benne tartassanak. [...] Rokoni és baráti hang veszi körül, akár arisztokratákkal, akár papokkal, tanárokkal van együtt, kik jól ismerik írásait. A kolozsvári műveltség, úgy látszik, összekapcsolja a társadalmi rétegeket, hiszen - mint Kazinczy írja - „Kolozsvárnak vagyon mestere a szabdalkozásban, muzsikában, francia nyelvben, a rajzolásban kettő van”. Mindez a társadalom műveltségét dicséri. [...]

Kazinczy a messziről jött utazó kíváncsi szemével fürkészi Kolozsvár utcáit, a kolozsvári életet; a bennszülöttek, az erdélyiek ezalatt belülről élik a város életét, és emlékezéseikben teljesebbé teszik a Kazinczytól felvázolt képet. A század első éveiben itt tanult báró Jósika Miklós, a legdaliásabb erdélyi főúr fia, kit családja, rokonsága hamar bevezet az előkelő társas életbe, és felkészít feladataira. A maga is délceg hódító fiatalember igyekszik apja nyomdokába lépni, Kolozsvárott töltött évei alatt otthon van az egész társaságban, mely mint valami nagy család, együtt jár bálókba, multságokba, szánkázásokra, és szinte önmagát tartja Erdélynek vagy az erdélyi közvéleménynek. A napóleoni háborúk a távolban dühöngnek, Erdélyt még nem érintik, a nemzet gondjai, a szabadság eszméi még nem borzolták fel a kedélyeket: Kolozsvár mulat. Az Emlékirataiban visszatekintő Jósika így látja a század eleji életet, de végigtekint a városon is, elámulva veszi észre, hogy egy fél évszázad alatt mennyit épült.

Milyen Kolozsvár a század elején? A hazájától messzire került Jósika csak egy kis vidéki városnak látja: „Megvoltak a setét körfalak, a nagyobb utcák végein a kapuk, s azok feletti ódon tornyok. Kolozsvárnak bármelyik utcáján menjünk most végig, jó számú házakat találunk, melyek akkor nem léteztek.” Egész sereg komoly főúri palota épült a század első évtizedeiben. De mellettük még ott voltak a renaissance stílus maradványai is. „Ama sok gátoros fedelű ház, melynek kupakja ódon fejkötőhöz hasonlított.” Az egyszerű polgári világ így keveredett össze a fényes főúri világgal... A hideg klasszikus vonalak mégis hamar felolvadtak, az egyszerűbb, meghitt árkaos udvarokból később a kedélyes közvetlenség sugárzott, amely a levegős utcák ódon kis házaiban is megfogta az embert. „Az utcák s terek - írja Jósika - majdnem kövezetlenek valának, itt-ott lépcsőként elhelyezett kövek - melyeken magát az éji vándor egyensúlyozta: világításnak híre sem lévén.”

Jósika az utolsó, aki a kolozsvári főúri társadalmat a maga régi pompájában, könnyelmű, felelőtlen életében megörökíti, azt a Kolozsvárt, melyben gróf Bánffy György, a gubernátor, szinte fejedelmi módon élt. Zsinóros cselédséggel, huszárokkal vétette magát körül, mindig hatlovas hintón hajtatott ki. Szobái selyemdamasztal voltak kárpitozva, gyönyörű bútorai, velencei tükrei, csillárai elkápráztatták a belépőt. [...]

A XIX. század első évtizedében még egyszer kitombolja magát az előkelő társadalom. De a napóleoni háborúkat gazdasági bajok, nyomorúság, politikai elégedetlenség, visszafojtott keserűség követi. Az idők megsúlyosodnak Erdély felett. Az áldozatok után hallgatnia kell. [...] Csak Széchenyi István fellépésére, a Hitel megjelenésére és a külföldi forradalmak, a lengyel fölkelés hírére van még szükség, hogy egyszerre Erdélyben is minden megmozduljon, Kolozsvárt is elöntse a láz, és megfélemedjék az óvatos hallgatásról. A Hitelt együttesen olvassa a kolozsvári diákság. Bölöni Farkas Sándor mindjárt 10 példányt hozat belőle, és szétosztogatja, így valószínűleg nemsokára egész Kolozsvár értelmisége megismerhette. [...]

Déryné, ki a 20-as és 30-as években hosszú ideig játszik Kolozsvárt, úgy megszereti, hogy második hazájának nevezi. Hasonlóan érez John Paget, az angol utazó, ki a 30-as évek végén jár Erdélyben, és írja meg útját. Itt házasodik meg, elveszi báró Wesselényi Polixénát, és erdélyi lakos lesz. Az angol hatás, az angol műveltség követése akkor, a Széchenyi és Wesselényi angliai utazása után, már Erdélyben is észlelhető. Többen járnak kint Angliában, az angol irodalmat olvassák, angol nevelőnőket tartanak. Gróf Bethlen Domokos Angliából hazatérve például azzal kelt feltűnést, hogy kockás mintájú ruhában jár. [...] Jósika Walter Scottot követi, és a 40-es években épp Paget ösztönzésére egy angol olvasótársaság is alakul Kolozsvárt.

Erdélyi Múzeum, Kolozsvár. 1941. 597-603.

A Hídelvei Református Egyházközség pecsétje.
1656.

Kazinczy Ferenc Erdélyi levelek

Kolozsvár. 1816.

Bácsnál vidulni kezde a vidék, s egy szőlővel beültetett dombon túl szélesb völgyet láték nyílni, mint amelyen eddig jövének. Azt várom, hogy Kolozsvárt a völgy közepén fogom meglátni, s a nagyon elnehezdedett útban is két-három óra alatt ott lehetek. Azonban elfordulván a szőlőhegyecske mellől, nemsokára azután, hogy a Bácsot elhagyám, előttem fekvék [...]; az a város, melyben a nemzet díszé, Mátyás született. A szőlőhegy a Fellegvár dombja volt, s ennek lábai alatt fekszik a semmi nevezetes, semmi rendes épületekkel nem díszeskedő külváros, a kis Szamos bal szélén. Kolozsvár pedig körülkerítve magas falakkal a jobbon. Túl rajta oly közelségben, hogy a városnak egyik része ennek lábát lepte el, ismét egy alkalmas nagyságú hegy kel.

Cserei megtaníta, hol keressem a Wesselényi házát, hol barátaim várnak, s ezen utasítás után arra nem vala nehéz rátalálnom. A gubernátor nem nagy és nem magas falú s mindkét felől dísztelen házakhoz ragasztott palotáját, hornyolt oszlopú balkonával balra hagyám, a nagytemplomot jobbra, s befordulék az úgynevezett Közép utcára. Az ácsorgók álmélkodva nézének bennünket, midőn egy zöld lakkú kocsi s a gubás kocsis debreceni szabású sötétkék ujjas laibliban, csillámló gombokkal, hasonló színű nadrágban, széles karimájú kalapban, négy minden színből összeállított lovával s oly hámokkal, amelyeket itt nem látni, előttök elhajtott. [...]

Gyönyörűségek Kolozsvárt tölték, üzték egymást, mint a mágiai lámpás festései; idő kell rá, míg azokat magamban elrendelhetem, tisztára hozhatom. Ez a hét nap valóban életem legszebb napjai közé tartozik, s vádlok sorsomat, hogy a jó földet hamarabb nem láttam...

Döbrentei négy ökröt fogata szekerembe, s felvonata a Feleki-tetőn, mely Kolozsvárnak külvárosa mellett emelkedik. Mi négyen: ő és Gyulay, s én és lányom, hat szép szürkén hagyánk oda a várost. A kapaszkodó nagy, s útja száraz útban is alkalmatlan. A hegy oldala fel vagyon vagdalva a szekerek nyomai által, mint a mi alföldi nedves lapályainkon, hol az út nem ritkán harminc s még több ölet foglal el. Felek oly közel a fővároshoz, a szippadó hegy tetején fekszik, s annyira szegény, amilyennek a Blagyásza alatt fekvő falukat képzelhetem, melyeknek lakosai csikónyi nagyságú lovacskákon hordják széllyel Biharban, Szabolcsban, Szatmárban faedényeiket, olyformán megterhelve ezekkel, mint a tót, mikor hátára szedi szitáit, mert a zordon helyeken ez minden keresetök. A falut oláhság lakja, s az, egyedül az okozá szegénységöket. Amely nép nem ismer boldogságot a maga pálinkáján kívül, s képzelete sincs a lélek szükségei felől, az századok múltával sem fog előbb menni. Tegyük sorsát szerencsésebbé, adjunk nekik iskolákat, adjunk nekik oly papokat, mint újabb orosz papjaink, kik most lépnek ki a nagyszombati nevelőházból, s a dolog itt is menni fog. Míg az nem lesz, a feleki oláh, ha termesztésit a heti vásárokon nagy áron adja is el, az első pálinkaárusnál hagyja, amit beveve, kivált midőn elkeseríti a böjt.

Míg túl Feleken egy Kolozsvárról hozott írást olvasgaték, lányom figyelmessé teve, hogy útunk mellett szokatlan formájú kövek teremnek, henger és gömbölyű alakra simítva a természettől. A gyermek emlékeztetése nekem valóban igen kedves vala. Ezekből szelik itt, amint a Döbrenteitől hallám, az oszlopokat és egyéb faragványokat, s a nagyalmási emlék is innen rakatott. Jobb és bal kéz felé gazdag erdőségek vonulnak el, s szép szakokat csinálnak. Tovább sok kaszálókat s máléföldeket találtam s nagy fogadókat állásokkal...

Hazai utazók Erdélyben. Kolozsvár. 1942. Összeállította Szeremlei László (Gaál Gábor). 34-39.

Széchenyi István Erdélyi utazás

Kolozsvár. 1821.

A quártaházi fogadónál leszálltam. Egyenruhában a gubernátornál, aki nem fogadott, mert aludt, és Vardoni őrnagynál látogatóban; azután gróf Bánffy Györgynél (tábornok), aki meghívott soupéra. Így ismerkedtem meg a bonchidai Bánffy Józseffel.

15-én tovább akartam menni, de ebben soha nem tapasztalt kedvességgel megakadályozott báró Jósika János. Kolozsvárt vannak bérelhető kocsik. Az egyik harminc forintért tíz óra alatt akart Enyedig vinni. [...] Kolozsvárt öt felekezet van s csak egy közös temető. Ha a vallás a legnagyobb szellem gyümölcse s a vallásosságnak a türelem a legmagasztosabb hazája, akkor bizonyára sohasem láttam figyelemre méltóbb helyet Kolozsvárnál...

Nagyváradtól Kolozsvárig hetvenöt forintot adtam ki, bécsi értékben.

A gubernátornál étkeztem karcolatlan ezüsstel. Nem erdélyi fitogtatás ez? Különben kitűnő és vendégszerető emberek. A lovak, amiket eddig láttam, sokkal jobbak, mint gondoltam.

Délután fent voltam a Fellegváron, ahonnan áttekinthető egész Kolozsvár. Este színház. Az épület a város arányaihoz mért: kicsi, de csinos, s ha jól világítanak, még kényelmes is. Láttam a két Béldi grófot, akik apjái Magyarország egyik legjobb ménese...

Kolozsvár Trapanira emlékeztet.

Hazai utazók Erdélyben. Kolozsvár. 1942. Összeállította Szeremlei László (Gaál Gábor). 57-58.

Dinicu Golescu úti beszámolója kolozsvári élményeiről 1824-ben

Erdély első városa ez, a magyar nemesi vármegyében, hol a gubernium is székel, melynek élén Jósika báró őfőméltósága áll. Kolozsváron szép nagy házakat látni; de vannak közöttük rozzantak is, nagyon csúnyák, korhadó tetőzettel, ereszüket tizenkét arasszal áll ki a faltól, mi nagyon elrútítja a város képét; az utcái megint csak szépek, mivelhogy nagyon szélesek, más városokban sehol nem láttam ilyen széles utcákat; kerek kövekkel vannak kirakva, miként Nagyszébenben és Brassóban.

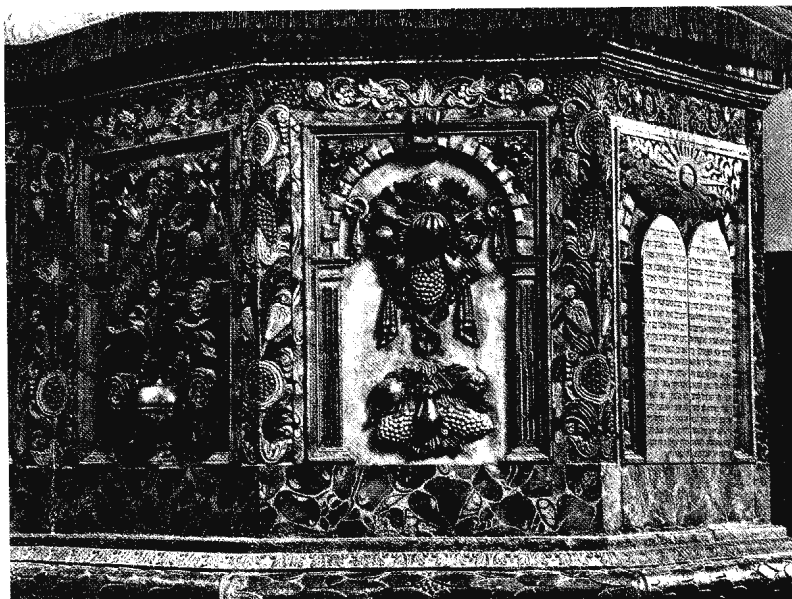
Sok magyar főnemes lakik ebben a városban, uradalmaik vannak a környéken, hol közelebb, hol távolabb; a hivatalbelieken kívül valamennyien birtokaikon töltik a nyarat, télire pediglen összegyűlnek Kolozsvárott. Ezek a főnemesek igen vendégszerető emberek, gazdagon terített asztalaikhoz szívesen meginvitálnak bárki idegent, kiváltképpen azokat, kik bátran lépnek be házukba, nem nagyon törődnek a sokféle hamis udvariaskodással. De a magyar köznép nem boldog. Az emberek rosszul öltözöttek, házaik szegényesek, ők maguk is szegények. A városban alig folyik kereskedelem, mivelhogy sem kikötő nincs itt, sem fő kereskedelmi útvonal nem visz át; az egész kereskedelem a városiakra marad, az igazgatással törődnek itt főképpen, és az iskolák növelésével. A főbb gabonafélék: búza, kukorica, zab; gyümölcsfélék, mint másutt; a domboldalakon szőlőt művelnek, fekete és sárgadinnyét termesztnek. Az egyik legfőbb jövedelmi forrás a lótenyésztés; egész Magyarországon a legtöbb földesúr ménest tart a legelőkön, birtokaikon pediglen hatalmas istállók vannak; igen jó és szép lófajtákat tenyésztnek. Én magam is láttam öt- és hatezer forintot érő fajlovakat, az idegen lócsiszárok vásárolják is őket, húsz- és harmincezer forintot adnak értük. Leginkább a hadseregnek adják el ezeket a lovakat egész Ausztriában, Havaselnén, Moldvában és más távolabbi országokban is. A város lakossága eléri a tizennégyezer főt. Kolozsvár mellett folyik a Szamos. Egész Erdélyországban arany-, ezüst- és rézbányák vannak, sóbányák és ásványvízforrások.

Kolozsvártól Nagyváradig tíz postaállomáson haladtunk át...

Dinicu Golescu: Utazásaim leírása 1824., 1825., 1826. Bukarest. 1978. 41-42.

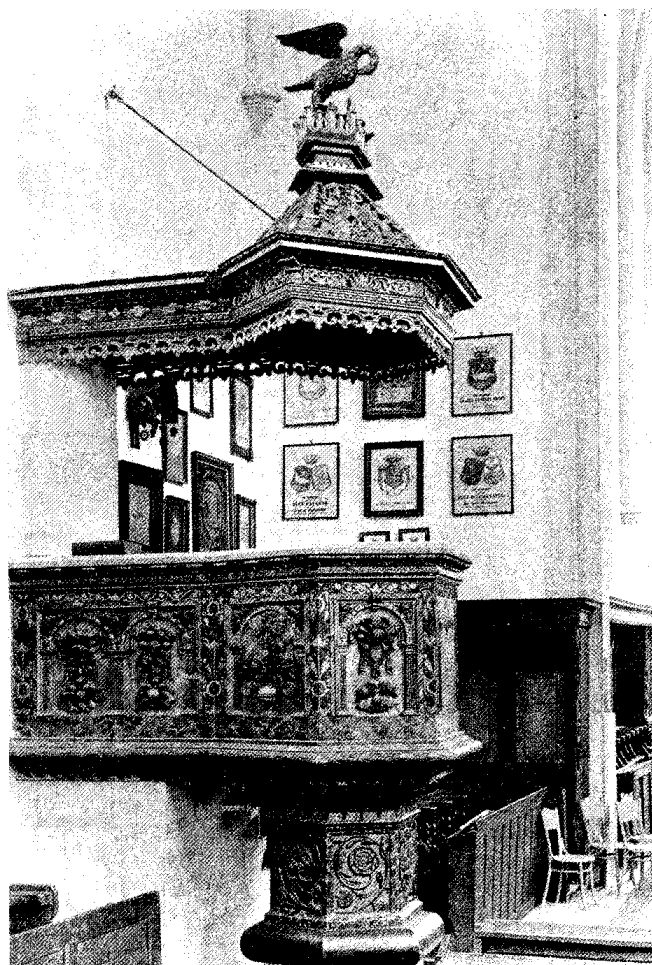
**A Farkas utcai református templom déli oldala.
XV. század vége**

**A Farkas utcai református templom szószékének mellvédje.
Elias Nicolai műve. 1646**

**A Farkas utcai református templom szószékének alsó része.
Kőfaragó Benedek műve. 1646**

A Farkas utcai református templom szószéke. 1646

Déryné Széppataki Róza naplójából

Most már itt voltam Kolozsvárott, de nem voltam tisztában a dolgokkal, nem tudtam tulajdonképpen: kié vagyok? Székely és Udvarhelyi elmentek legelőbbszer is Nagy Lázárhoz jelenteni megérkeztüket. Nagy Lázár úr mindjárt rendelést tett, hogy igen csinos szállást fogadjanak az utcára, és igen csinosan bútorozzák be minden kényelemmel. Csakugyan útitársaim mindent elkövettek, hogy kényelmes szállásom legyen; de még előbb ki kellett fűteni a szobát, hogy gőzös ne legyen, mert nem volt fűtve egész télen.

Másnapon fölmentem a színházba. Valóban meg voltam lepve e szép nagy épületet látván magam előtt, s örömmel siettem föl a színpadra, új világomba, az egész társaság kíséretében, kik már mind össze voltak gyűlve a páholynyitó szobájában. A színpadnak megörültem igen nagyon: „No már itt lehet bátran a hangot kirepíteni a publikum közé”, mondom. Amint föltekintek, szemben a színpaddal szép földíszített széles páholyt pillantok meg, veres bársony drappírun, függönyök s nagy tükrökkel bútorozva, mint egy látogatóterem. „Hát e szép páholy kié?”, kérdém rábámulva, mint a borjú az újkapura. „Ez a gubernátorné ő Exellentijájé.” „No már ezt szeretem, hogy ilyen publikuma van Kolosvárnak, de azt meg csodálom, hogy még sincs operája.” „Jaj! - mondák - az egyéniségeket nem szerezhettük meg hozzá. Hiszen most már egész más rend lesz behozva, mihelyt a mágnások beletekintenek.”

Eljött a másnap, midőn föllépendő valék. Megjelentünk a színpadon, s láttam, hogy a páholyok némelyike élénkülni kezd, de csak úgy incognitó: „hátrahúzódva az árnyékba”. Egyszer látom, hogy a gubernátori páholy függönyei összehúzódnak. Hozzám jön Deáky, s karon fogva vezetgél hátrafelé, míg a zenekar öszve nem jő, s mondja súgva: „Az egész választmány itt van a páholyokban, és a gubernátorné (br. Jósika Jánosné) fölküldötte az öreg hajporos, copfos, parókásfejű udvarmesterét - alkalmasint, hogy vigyen neki hírt.” Jött az est. Igen, igen szépen voltam öltözve, mert minden darab ének vagy jelenéshez a jellem (Character) szerént öltöztem mindég. Most mint genius: háromszoros bő fektetett ráncokba szedett, fehér rövid túll tunika, mindeniknek alja arannyal szegélyezve. Kék atlasz Scherpen, a mellen keresztülhözva, a vállról leeresztve, egész térden alul; testszín selyemtrikó és kékatlasz, sandalok féllábszárig fölfűzve. Hajam homlokomon elkezdve apró s úgy hosszabb-hosszabb fürtökben egész hosszúságában leomolva. Magyarország címere a kékatlasz pantallérra volt tűzve mellemre.

Föllebben a függöny; hangzik a zene, megjelenek. Halálcsendesség. A gubernátori páholy setét, a függönyök behúzva. Egyébaránt a többi páholyokban csillámlott a dámák fejről az ékszer, és a dufla világítás a páholyok körül egész pompájokban kitüntette őket, mert akkori időben is még mindig úgy szoktak megjeleni a dámák ékszerrel. Hát még azelőtt régebben! Már a ritornell közeledett végéhez, nekem hangosan dobogott a szívem. Mi lehet ez? Még csak egy hang se hallatszott, mely tetszést jelentett volna. Egyszerre kétfelé nyílik a gubernátorné páholya, és szinte elvette szemem világát a nagy fényesség. Az asztalon álló nagy ezüst candellaberokba égtek a viaszgyertyák, és a páholy tele férfiakkal, s amint a függöny kétfelé nyílt, a gubernátorné fölkel az asztaltól (hol már a játék elejétől fogva ott kártyáztak, piquettet játszottak a bevont függönyök mögött), kihajolt a páholyból, leeresztette két kezét a publikum fölé, s úgy kezdett erősen tapsolni! Ekkor mintegy jelszóra, valamennyi páholy, zártszék, galleria... szóval borzasztó tapsvihar következett.

**Kolozsvár Főbírája és Tanácsa levele Banó István Úrhoz,
az Academicum Lyceum Pro Directorához**

Tekintetes Pro Director Úr!

Az idevaló Nemzeti Játzó Társaság panaszos feladásából, mely a' Tanács előtt is megvalósodott, a' Játzó Szín Galerijában megjelenni szokott nagyobb részében tanuló és más sorsbeli Ifjuság által sok rendetlenségek követtetnek el, a' mint közelebbről folyó Hónap 21-én az Játék végével a Publicum eloszlása alkalmatosságával egy fél téglá, mely könnyen szerentsétlenséget okozhatott volna a' Nép közzé levettetett, a' mingyárt következett játék elő adása alkalmatosságával 23-kán esmét egy gondolatlan ifiú ujjabb riadásra szolgáltatott alkalmatosságot, hogy tehát az efféle Csendességet megháborító esetek elkerültessenek a városi Jurisdictio alatt lévő megzabolázására nézve a' Politiae Directióhoz a' szükséges Rendelések megtéttétvén, a' kormányra alatt lévő Tanuló Ifiúságra nézve Hivatalos tisztelettel kérjük a' Tkts Pro Director Urat ne terheltesse a' Theatrumot gyakorolni szokott Ifiúságot meginteni, hogy az illetén rendetlenségektől tapasztalt rikoltozásoktól' s lábakkal való illetlen tombolásoktól, melyekkel a' míveltebb ízlésű közönségnek alkalmatlanság okoztatván a' panaszló játzó Társaság kárára a' Theatrumba való járástól elidegeníttetnek, szünnyön meg egyszersmind pedig ne terheltesse minden Játék darab alatt egy Felvigyázót rendelni, ki az Ifiúságot esmerje és kinek a' Politiae Directio által entre billet taxa nélkül fog adatni, hogy az illetén képpen a' lármás excessusok eltávoztassanak, melynek Hivatalos kérése mellett állandóul maradtunk

A Tekintetes Pro Director Úrnak

Kolozsvárt 24 Nov. 1830

Köteles szolgái
Veszprémi Elek mp.
Fő Bíró a Tanátsal együtt
Al-Torjai Nagy István
v. notarius

Pásztortűz. Kolozsvár. 1937. 341.

A Cholera Kolo'svártt

Írta Pataki Dániel Orvos Doctor, s Szülés-segítő

1832. 30-dik Január.

[...] Kolo'svártt is az előbbkelő házoknál a cselédeknek minden reggel köményes, ánisos pálinka adódott, mások pedig kétszer is napjában, szekfü, méh-fü, vagy borsmenta théát ittak - más helyt, hol a' betegség geniussa inkább lobos volt (gyuladásoknak kedvező), vagy a' nagyon bő vérűek mindjárt ezen elő-jeleknél mandola-tejet, olajos mixturát, calomelt bévenni, és még egy néhány vérszipókat is a' gyomor tájékra tenni szükséges volt; [...] A mult nyáron szüntelen tartott esőzések, meg nem ért törökbuza, - meg a' szántóföldökön megrothadt gabona, innen eredt rosz eledel, nyomoruság, már előre valami közönséges inséget jövendőltek - az egész őszön mostanig tartott nedves ködös hideg idők - a' súlymérő örökös alatt állása, nehéz levegő, az emberekbe bádjadtságot, gyengeséget inbéli s rothasztó betegségekre való hajlandóságot okoztak. [...] Minekutánna már egy néhány hónapoktól fogva Erdély több vidékeiben a' Cholera nagyobb kisebb mértékben pusztított volna, - [...] 2-ik Dec. 1831-ben volt a' legelső Cholera esetünk, hol eleinte a belső-közép utszában történtek egy néhány kemény hirtelen, 's szerencsétlenül lefolyó Cholerák, - [...] míg 24-ik Decem. a' maga felső pontjait elérvén, dühössége 's terjedése újra szállani kezdett; - legtöbb betegedett meg 17-22-ik Decem. a' mikor a betegülők száma egy nap alatt meghaladta a' harmincat, de egy nap sem holtmeg tiznél több. Ezen hat hét alatt megbetegedtek 509-en mely Kolosvár várossa huszezer népességéhez elég lenne; megholtak ezek közzül 92, - meggyógyult 417, még kettő most is inbéli hidegbe általmenvén az Ispotályban fekszik, - a' betegek között 236 férfi volt, - 273 asszony, - a' holtak közzül 57 férfi 's 35 volt asszony.

Pataki Dániel: A Cholera Kolo'svártt. Kolo'svártt. 1832. 8-13.

Lengyel Dániel Képek a múlt század eleji Kolozsvárról

A régi városházáról és annak telkéről:

1798. Aug. 31. Kolosvárt nagy égés. Ekkor égett meg a régi városháza is; úgy többek közt Szathmári Pap Mihály s Verestói Cséri Mihály háza is. Ezután míg újból megépítették a leégett városházat, a gyűléseket az Óvárban, a város Mátyás király nevet viselő házában tartották. Az építésre Kolosvárt nem találtatván ahhoz értő művész, Kövecsi nevű művészt hozták Tordárul, ki az Aranyoson álló mesterséges hidot építette. A tűz által szintén megemésztett szomszéd telek sok évig az unitáriusoké volt, s részint imaházul, részint paplakul szolgált, míg a város megvette.

1826. A kolosvári régi városház két rendbeli földrengés által is használhatatlanná válván, a gyűlések a város „Fehérlő” címet viselő épületébe, a Redutba tettek át.

1842. Tétetett le a kolosvári új városház alapja.

1845. Sept. 16. Tartatott a kolosvári új városház felszentelése. Misézett Kedves István plébános; beszéltek Altorjai Nagy István építető biztos; Verestói Cséri Mihály főbíró; Kenyeres Károly orátor, Jónás Dániel aljegyző. [...] Az új városházát építette Kagerbauer Antal, kit a város díj nélkül teljes polgári joggal ruházott fel s oklevéllel tisztelt meg. Ekkor ebéd a főbírónál s több választott polgárnál. Ez alkalommal pendített meg egy dologház építése is, mire sokan azonnal adakoztak.

Kolosvár nem az a város, mely nagy városok módja szerint majd minden évben változik, de azért születésem óta mégis történt rajta sok változás.

A mostani városháza helyén hajdan két épület állt. Egyik volt az egyemeletes tanácsház, kapuközi törvényes feliratokkal. Miután ezen épület haszonvehetetlenné vált s a városi hivatalok ideiglenesen a Redut-épületbe szállásoltattak el, a régi épület emeletének tágabb termeit vívóiskolának, katonai zenekar tanuló- s gyakorlótermének s több más célokra használták, míg földszinti helyiségeiben a piaci emlékoszlop faragványai készültek el. Császár születésnapján a nagybbszerű transparentes kivilágítás szintén itt történt. Ez épület mellett keletre a városnak egy rossz korcsomája állt a „fakalánhoz” címezve, melynek utcára nyíló ajtaja magosan fekvén deszka tornáccal volt ellátva, s erre a feljárás kétfelől falépcsőn történt... A még születésemkor fennállt korcsoma az új városházba olvadt bele. [...]

A főtéri nagytemplomról:

A piaci kath. nagy templomnak tornya nem volt, s a harangok a templom padlásán függtek. Természetes, hogy a harangozás a templom boltozatának nem csekély kárával történt. A templomot környező épületek és bódék akkor is megvoltak, azzal a különbséggel, hogy a Várda (katonai őrhely) melletti emeletes kőépület helyett faépület állott, valamint a lábos házzal szemben levő mészárszék is fából volt s földszintes. A templom falára Nagy Kristóf képe volt festve. Belsejében a kolos-monostori levéltár még nem volt elhelyezve. A templommal szemben lévő egyházi épületben a gubernium fennállásáig a kath. püspök lakott. Az esperes lakása ezen épületek másikában, a Monostor utca szögletén volt.

Az utcák állapotáról:

A város kövezete a lehetőleg legrosszabb volt, éppúgy, mint most; járdák nem voltak, csak a nagyobb utcákban voltak helyen-helyen lapos kövek lerakva. Az utcák közepén nyílt csatornák vezették le a vizet a vár falán belül levő nagyobb csatornába, honnan aztán a Szamos kisebb ágába folyt ki. Kút ritka háznál volt, s vizet vagy a Szamosról, vagy egypár külvárosi jobb vizű kútból hordtak; nagyobb utcákban bizonyos távolságra egy-két közhasználatra készített, de rossz vizű szivattyús kút létezett. A Szamos kisebb ágának vizét a néhol mellette lakó tímárok ürlete rondította be. Nagyobb utcákban némely házak pincelejárója az utcán volt, melyek ajtaját, hogy az eső bele ne essék, fölibök alkalmazott s a ház fala mellé illesztett menedékes 'sindelyes fedél védte, melynek utcai oldala nyitott volt... Az utcáknak feliratos kis fekete fatáblákkal való ellátása, valamint olajos lámpák általi világítása későbbi időre esik.

A belvárost körítő kőfalakról, bástyákról és városkapukról:

A belvárosnak a külvárosokkal való közlekedésére születésem idejében részint nagyobb kapuk, részint gyalogosok számára úgynevezett kisajtók szolgáltak. Ilyenek voltak: a Közép, Magyar, Híd, Monostor és Torda kapuk s a Széna, Király, Szentegyház, Szappany utcai és Óvári kisajtók.

A legnyúlánkabb Közép kapu derekában a város óriás nagy órája foglalt helyet, a város belseje felé néző s aranyozott mutatóval ellátott egyetlen számtáblájával. E felett jóval egy messze látszó helyiségben a város dobosa lakott, ki tompa hangú dobján tűz esetében a szokásos vörös zászló, vagy éjjeli lámpa mellett ezzel is jelt adott. E meglehetősen vastag kapunak a külváros felőli boltozata felett következő felirat volt olvasható: Hostis ab insidiis Dominus nisi protegat Urbem, excubiae humanae praesidiumque nihil (Ha az Úr nem oltalmazza meg a várost az álnok ellenség támadásaitól, az emberi őrizet és erősítés mit sem ér). Azt mondták, hogy e feliratot I. Napóleon császár is tudta, s vele egy Párist meglátogató erdélyi urat meg is szégyenített; ugyanis a nála való bemutatkozásnál azt kérdezvén tőle, hogy a kolozsvári Közép kapu fölötti fölíratot ismeri-e, s midőn ez nemmel felelt, azt mondta neki: menjen haza, s ismerje meg előbb hazáját, mielőtt külföldre utazik.

A többi alacsonyabb kapuk és kisajtók bástyaszerűleg voltak építve s fedéllel ellátva, anélkül, hogy a kapubejárás fölötti s legföllebb raktárul szolgáló helyiségekben valaki lakott volna. Az egy Monostor kapu fölötti fatoronyban volt egy óra, a torony mindenik oldalán számtáblával s mutatóval ellátva. Ugyan a kapun kívül volt egy, előbb „pokol”, később „méhkosárhoz” címzett korcsma, melyben aljas személyek tartották mulatságaikat. E kapuk és kisajtók, melyeken az esteli ki- s bejárás nem a legbiztonságosabb volt, ma már nincsenek meg, s így a külváros a belvárostól egészen elkülönítve nincs. A belvárost egykor kerítőfal is, mely belől, mint kívül kisebb-nagyobb házak hátfalául is szolgált, ma már nagyrészt le van hordva.

Pásztortűz. Kolozsvár, 1943. 126-128.

Táncsics Mihály Kolozsvár 1839-ben

... Amint az utas Budapest felől jöve Kolozsvárhoz ér, jobbról és balról kunyhókat veszen észre az út mellett, végre asszonyokat és lányokat, vagy hogy rövidebben szóljak, némbereket lát, kiknek elől-hátul cifra szőrkötényük van, amiről tudhatni, hogy oláh nők. Ez nem legkedvesebb benyomást tesz oly utasra, ki a honi fonákságokat gyakran forgatá elméjében s meleg kebelével közelít a szomszéd honfitársak ölelésére. Hát az annyira magasztalt, híres Kolozsváron sincsenek magyarok? Így sóhajt fel elsőbben, de csakhamar beljebb érve, a hídnál, magyarokra talál. Ami itt visszajeszto, nem maga a város, hanem a vele összeérő Monostor nevű falu. Mármost a hídon belül Kolozsváron vagyunk. Itt is, mint egyéb városokban, az út közepén visz, kétfelől házak vagynak, melyek apróbb, beljebb pedig nagyobbak; azaz utca alakul, mely apró kalibákon kezdődik s bent a piacon emeletes házakon végződik. Ha az utas gyalog megy a városba s piacra, a belső Monostor utca végénél, a piacon balra tartson, s azonnal éri a híres-neves *lábos-házat*, hol az utcán leülvén, a talán gyalog utazás közben elszakadt csizmáját levetve, tüstént megfolttoztathatja. Hogy pedig a járatlan utas a házat el ne tévessze, hasznosnak tartom biztosabb utasításul megemlíteni, hogy csak arra irányozzon, hol sok mindenféle szurtos, ronda és mocskos embert ki- s bejárni, részint kint ácsorogni lát. A látvány egy kissé undorító, az igaz, de ez nem tesz semmit, mert már meg van szokva...

Azt találtam első szemléletre Kolozsváron legnevezetesebbnek, hogy az utcán, vagyis piacon csizmafolttozó intézet is létezik, azonban minden gyár s műhely nélkül; ehhez hasonlót más városokban nem láttam. A piac hosszúdad, nem pedig tökéletes négyszögű, mivel két oldala hosszabb, a másik kettő rövidebb. Egy ideig gondolkodtam, hogy mit írjak le legelőször, s néhány lépést haladva, emlékeztetve valék, hogy természetesen a kövezetet, mert ezen járja be az ember a piacot. Erről, ti. a kövezetről röviden csak annyit, hogy rosszabb a budainál. A fő, vagyis a püspöki templom nem egészen a piac közepén létezik, hanem a lábosház közeli szomszédságában. Botránkoztató e kettő egymás közelében! A templomot néhány épület, ronda műhelyek, bódék, pálinkasátorok s más, minden csin nélküli kunyhók körítik. Valóban bámulni lehet!

Több ízben majd egynek, majd másnak említém, hogy a templom körüli ronda kunyhókat le kellene rontatni, ne dísztelenítenék a különben valósággal szép piacot s a pompás egyházat; de mindenkor azt kapám feleletül, hogy: „nem lehet, mert a templom körüli épületekből a boltbér a templom fenntartására szolgál.” Hogy ezen sátorokat és kunyhókat innét le nem ronthatni, annyira meg van az emberekben öröködve, hogy engem szinte sajnáltak, valahányszor szóba hozám, szánakoztak együgyűségemen, hogy annak lehetetlenségét át nem láthatám. [...]

A belvárost vastag kőfal keríti, melyen több kapu van: mint a monostori, Szén utcai, Tordai, Közép utcai, Magyar utcai és Híd utcai. Így be lévén körítve, kénytelenek vagyunk egy ideig mulatni vagy időzni, vagyis erdélyiesen *ülni*. De az fog dolgot adni, hová *ültessem* az olvasókat addig, míg elmondom a belvárosi nevezetességeket. Egy osztály helyet foglalhat a *kaszinóban*, ha részvényes vagy másvalamiképp vendég. Másik osztály bemehet a *Tivoliba*, melyre könnyű rátalálni a Szentegyház utcával szemközt, de még pontosabban éppen a herceg istállója mellett. Egy harmadik osztály ülhet a már említett híres lábosházban vagy körüle. Kávéházak nincsenek, a kis korcsmákat nem ismerem, fogadó pedig egy létezik a belvárosban, ebbe pedig kevés olvasó térhet be.

Ami a belvárosnak eleventelen részét illeti, az nemigen fog bennünket késleltetni; mert a lyceumot, a reformátusok kollégiumát, a városi tánctermet, guberniumot s a Horváth, Bánffy, Jósika magányos házakat kivevén csak igen apró, egyemeletű házacskákból áll. Az utcák nevei szerencsétlenül vagynak választva, vagy a sors rendelé azt úgy; ugyanis, hogy azon utca, melyben az ájtatos szerzetbeli barátok, a lyceum, a gubernium, a vármegyeház, a játékszín, a reformátusok kollégiuma és főtemploma, a református professzorok lakásai, a könyvnyomtató műhely léteznek Farkas utcának neveztessek, azt - kérem, méltóztassanak kegyetek kolozsváriak megengedni - egy kicsit furcsának tartom. [...]

Nyelvre nézve kétféle emberek lakják Kolozsvárt; magyarok és németek, mert az utcák nevei magyarul és németül vagynak felírva; ugyanis azt a bolondságot alig tehetni fel róluk, hogy a magyarok számára van a német felírás is; vagy ki tudja, mi célból van? Talán a magyarnak már gyógyíthatatlan betegsége mindent két vagy több nyelven tenni föl. Említhetnének még kivételül azok is, kik az örményeket nem csúfolják s hozzájuk hasonló embereknek nézik, egyébiránt ezek száma kicsi.

Életmódjukra nézve hasonlítanak más, európai városok lakosához: kiknek jobb módjuk van, vagy pedig míg győzik, cifra batárokból látogatókba vagy pompájukat mutogatván sétálni járnak; későn fekszenek, későn kelnek, későn reggeliznek, későn ebédelnek, későn vacsorálnak, s későn veszik észre, hogy semmijük sincs, vagy hogy fülíg vagynak adósságba, s még kevesebbük van a semminél. [...]

A természet széppé alkotá Kolozsvár vidékét, de a szorgalom és ipar semmit sem - vagy igen keveset - tőn annak szebbítésére; a Jósika-féle, Schütz és még néhány kisebb kerteknek némileg rendeztetésén kívül nekem egész Kolozsváron legregényesebbnek tetszettek a *Fellegvár* oldalán vésett lyukházikók, midőn belőlük este a homályos kis mécsek a Szamoson át pislogtak, s azt gondolám gyakran, hogy azok, kik ott fönna a mécseket pislogtatják lyukaikban, boldogabbak, mint az alattuk lakó városbeliek, vagy legalább bizonyosan oly boldogok, mert természeti egyszerűségükben megelégedetten ezek sorsát, hiú fényét és pompáját nem irigylik. Oh, de csalódtam!

Vágytam a barlanglyukakat közelről látni, mi végre teljesedett. [...] A kősziklába oly öblösre van vésve, hogy az alacsony embernek meg sem kell hajolnia, midőn az ajtón belép; több lépést azonban nem tehet, mert egyfelől a tűzhely, azaz inkább a kandalló a sziklából kivágva, melybe egy fazék belefér - többre nincs szükség - másfelől az ágy, vagyis a pandal alatt oly formán kivésott és faragott kőpad, hogy feküdni lehessen rajta; tovább nem mehetni, előbbre nem léphetni, az ajtó egészen ki nem nyílik, mert mögötte egy szekrény vagy láda vagyon, melyben eleségüket tartják. A kandalló mellett vagyon egy másik, ez asztal gyanánt szolgál. Íme, az egész ház s bútora. [...]

Lejövén a hegyről, egy-egy nagy könnycsepp hullá néha-néha szemeimből.

Hazai utazók Erdélyben. Kolozsvár. 1942. Összeállította Szeremlei László (Gaál Gábor). 92-98.

Mező Ferenc A kolozsvári viadaliskola

*Akadémikus, aki viadaliskolát alapít.
A Wesselényi-Kendeffy-Bölöni Farkas-triász*

Kolozsvár volt Erdély lelke, szíve dobbanása, figyelő szeme, művelődésének szent hajléka, magyar Mekkája, büszkesége, s miként az ó-görög Olympiába, Delphibe, az erdélyi magyar ide hordta össze minden szellemi kincsét, itt létesítette ragyogóbbnál ragyogóbb intézményeit, itt fogant, itt izmosodott meg az erdélyi lélek, innen árasztotta szét játékos melegét a hegyek közé, a levendulától illatos kúriákba. Ebben a görögökhöz hasonló bércországban századokon át a mágusok, a „méltóságos főuraságok” a kultúra fáklyavivői. A múlt század második évtizedében aztán lelkes segítőtársat kapnak egy székely köznemes ifjú, Bölöni Farkas Sándor személyében. Kolozsvárra az unitárius főtanodában csiszolták lelkét. [...] Tanulmányai befejezése után Kazinczy ajánlatára az ifj. Wesselényi Miklós mellé kerül, s 1816 őszén együtt mennek a marosvásárhelyi táblára törvényt tanulni. Ettől kezdve az előkelő arisztokrata és a köznemes ifjú egész haláláig elválaszthatatlan jó barát lesz.

A következő évben - 1817-ben - visszakérül Kolozsvárra: tiszteletbeli jegyző lesz a kir. kormányshoz. Mindössze huszonkét éves, de ahogy naplójában olvashatni - máris nagy tettekről álmodozik, rajong nemzetéért, és szíve szeretné magába ölelni az egész emberiséget. Ám hamarosan megtorpan lelke; látnia kell, hogy az ifjúság renyhe, csak a tivornyának él, s naplója tanúsága szerint egyszer csak önmagán is megállapítja, hogy „létáskodás váltotta fel az olvasni szeretést, dorbézoló hív barátok, városi krónikák, hivatali pletykaságok s henye lebzselés levének lassanként foglalatosságai”. De felrezzentette aléltóságából jobb géniusza, vívni kezdett, s mint mondja, sokat lerótt az elmulasztottakból. Nem említi tanítója nevét, de nyilván Biasini Kajetán vezeti be a nemes sport rejtelmeibe. Ez az olasz mester mint quietált katonatiszt Bécsben akart vívóiskolát nyitni, de közben megismerkedett gróf Bély Ferencel, aztán a fiatal erdélyi mágus ösztönzésére 1818-ban Kolozsvárra telepedett meg, s ettől kezdve a Redoutban levő magániskolájában vagy az előkelő családok palotáiban vívóleckéket adott. Divat lett a vívás Kolozsvárra, az előkelő ifjúság buzgalommal látogatta Biasini óráit. A szomszédos Zsibórról állandóan átjárt az ifjú Wesselényi Miklós, s bizonyára itt szerezte meg azoknak a testi készségeknek egy részét, amelyekért a magyar Herkules nevet kapta. Ide járt testi-lelki barátja, Erdély Széchenyi-je, az atlétatermetű gróf Kendeffy Ádám, aztán gróf Bély Ferenc, itt kezdte forgatni a kardot báró Jósika Lajos is, aki aztán idővel valószínű nevelőatyja lett az erdélyi ifjúságnak. Farkas Sándor buzgólkodására az iskola 1824-ben nyilvános lesz; az ügyek intézésére Kendeffy elnöknek, Farkas Sándort igazgatónak választják, a vívómesteri tisztet természetesen Biasini látja el. [...]

Már eddig is volt Erdélynek egy-néhány intézménye, amellyel megelőzte a testvérországot. Így Kolozsvárra már 1800 körül egyesületbe tömörülnek a klasszikus zene hívei (Societas Musicalis az egyesület neve), 1814-ben itt indítja meg Döbrentei Gábor az első magyar tudományos és kritikai folyóiratot, az Erdélyi Múzeumot. [...]

Bölöni Farkas Sándor 1830. nov. 3-án hosszabb külföldi útra indul barátjával, gróf Bély Ferenc tiszteletbeli kormányshoz titkárral. Kiváló érdemeinek köszönheti, hogy fölöttesei 1½ évi szabadságot adnak neki. Tudja, hogy ez az útja vagyona egy részének feláldozásába kerül, mégis boldogan kél útra. Tele tanulásvágygal járja, nyitott, világos szemmel nézi a világot, csak természetes, hogy a külföld sportintézményei is érdeklik. Párizsban és Londonban meglátogatja a testgyakorló iskolákat, intézményeket, Londonban jún. 25-én megnézi a

boxirozást, és öt nappal később már maga is tanulja ezt a mesterséget. Átrándulnak az Újvilágba is, s mintegy öt hónapot töltenek ott. Bölöni Farkas útvjáról naplót vezet, élményeit naponta feljegyzi. 1832 januárjában ér vissza Kolozsvárra. Még jóformán le sem veri magáról az út porát, máris hajtja az alkotóvágy. Hamarosan megvalósítja régi, kedvelt gondolatát: Kolozsvár népének szellemi nevelése céljából barátaival, Wesselényivel és Kendeffyvel együtt 1833-ban megalapítja a Casinót. [...] Az alapítóokmányon az első név Kendeffy Ádámé volt. A vak véletlen szeszélye lehetett, hogy az alapítók közül ő távozott el elsőnek az élők sorából. Nevét egyformán ismerte a két testvérország. Híres lovas volt, erős karú ember, remek kardforgató, rettenthetetlen párbajozó. [...] Kőváry László szerint „férfias szép arca, szép melle, jó termete feltűnővé tevék. Mint egyedüli fiú elkényeztetve, mit se tanulva nő fel, majd felébred benne a lángész bizonyos neme s minden férfias kedvtelésben előlmege.” Halála - 1834-ben - hirtelen következett el. Az iskola kezdeményezői közül egyik sem gyönyörködhetett sokáig a pompás alkotásban [...] Wesselényit hűtlenségi perbe fogja a marosvásárhelyi tábla, s távollétében - in contumaciam - el is ítéli. Amikor 1841-ben kegyelmet kap, már szembajban szenved, két év múlva - nyolc évi távollét után - ugyan visszatérhet Erdélybe, de szeme világát már teljesen elvesztette... Közben újra súlyos csapás éri az iskolát; a kegyetlen Párkák elvágják a nemes lelkű Bölöni Farkas Sándor élete fonalát is. Életét szüntelen gyötrődés tarajozta. Hivatalában kerek nyolc esztendőn át mellőzték, végre - 1838. szeptember 12-én - 200 pengővel felemelték fizetését, fogalmazó címet is kapott, de kínjaiért nem tudták kárpótolni. Igazi egészsége sohasem volt, ifjúkora óta tüdőbetegség gyötörte. 1834. december 31-én 40-ik születésnapját ünnepli. Másnap ezt írja naplójában: „Érzem nem sok van még hátra.” Jól sejtette: hét évre reá, 1842. február 2-án utolsót dobbant nemes szíve. Gyászjelentése így hangzott: „Erdélyi főkormányzószéki Fogalmazó és a Magyar Tudós Társaság Tagja Bölöni Farkas Sándor jelen hó 2-kán estvéli 8 órakor egy jobb életre átszenderüle, közhasznú élete 47, szolgálata 27 rövid évekre terjede annak, kit a két Magyar-hon testvérileg ölele; e Honban több üdvös eredményű társulatok alapításával örök becsben maradand emléke. Nemes Háromszéken lakó egyetlenegy leánytestvére s rokonai még nem sejtik veszteségöket.

Hült porai jelen hó 4-én délutáni 4 órakor fognak nagypiacsori szállásáról a köztemetkező helyre kísértetni. Kolozsvárt, Télutó 4-kén 1842.”

Mező Ferenc: A kolozsvári viadaliskola. Budapest. 1937. 1-10.

Auguste de Gerando Clausenburg

Erdély fővárosa, Clausenburg (magyarul Kolosvár) húszezer lakosú, csinos és arisztokratikus kisváros, fehér és elegáns házak alkotta egyenes utcákkal. Az erdélyi nemesség itt tartózkodik a tél folyamán, minden családnak saját palotája van. Az ellentétek, amelyeket folyvást tapasztalhatunk Erdélyben, sokkal szembeszökőbbek itt, mint másutt. Egyáltalán nem ritka látvány, amint a címeres hintó türelmesen megvárja az utcakanyarban, hogy a mezőről hazatérő bivalycsorda áthaladjon. Különben az emberek nagyon vidámak, sokat táncolnak.

Az asszonyok összeszövetkeztek és irodalmi szalont alapítottak: a könyvek fele francia, a többi német vagy magyar. A férfiak a Kaszinóban gyűlnek össze. Egyáltalán, a kaszinóőrület szertelenül elharapódzott Erdélyben. Vannak olyan kisvárosok, ahol kettő, sőt három is van. Ismerek olyan falut, ahol négy érdemes nemesúr, megunván az egymást látogatás ősi egyszerűségét, kitalálta az asztallal és pipatóriummal felszerelt szobát, amit „a Kaszinó”-nak hív. Újságolvasás ürügyén folyvást itt füstölnek. Ez az intézmény, mely felettébb szükséges az irodalmi vagy politikai élet központját képező városban, e helyeken nem túlzottan hasznos, s felróható neki, hogy megosztja a társaságot. Eltűnnek a bensőséges összejövetelek, melyek a kisvárost oly kedvessé teszik. Erdélyben a nők általában nagyon választékosak, finomak. Nem is tudom, miért nem részesítik inkább előnyben az ő társaságukat. A birtokán élő, azt maga művelő nemesember ízlése és elfoglaltságai folytán kívülrekeszti magát; talán közelebb kéne húzódnia a családi tűzhelyhez. Csupán a nők társaságában szerezhető meg a modernak az a könnyedsége, a formáknak az az eleganciája, melynek az idősebb erdélyi urak oly igen birtokában vannak. Itt most csak a legkisebb kellemetlenségekről szólok.

Minden rendes magyar város közepén nagy és szép térnek kell lennie. [...] Az általános szokástól eltérően Clausenburgot vastag fal övezi. A házak itt is, ott is átlépték ezt a határt, mindenütt emelkednek az öv mentén; ám az embernek még négyszögletű tornyok díszítette kapukon kell áthaladnia, hogy a városba jusson. A középkorban a magyarok soha nem emeltek városfalakat; városaik tehát, csakúgy, mint manapság, nyitottak, levegősek, kövezetlenek voltak. Hogy Clausenburg a mi régi nyugati városainkhoz hasonló, kapui és városfalai miatt, az a napjainkban Erdély déli részén élő német gyarmatosok átépítésének eredménye. Véleményünk szerint ugyanis ezt a várost csupán újraépítették, nem pedig alapították, hiszen bizonyos, hogy helyén római kolónia volt. Az ókori építmények maradványai még 1405-ben, a városfal építésének kezdetekor is oly bőven voltak találhatóak, hogy e római feliratos kövek az építkezés anyagául szolgálhattak. E feliratok még ma is olvashatók ama újabbak között, amelyeket a magyarok véstek a falakra, a város történetéhez tartozó tettek emlékéül. [...]

Az ország egykori lakosait a környező vidék rendkívüli termékenysége bírhatta arra, hogy e helyen várost alapítsanak. Clausenburg termékeny völgyben fekszik, ami kitűnő gabonát terem. [...]

Hajdan a fővárost *kincses Kolosvár*-nak, „gazdag Clausenburg”-nak nevezték. A gyakori tűzvészek s főként a háborús pusztulások azonban sajnálatos módon meggátolták a szabad fejlődést. [...] Mindazonáltal bizonyos erényeit megőrizte kedvelői számára, és, hogy érdekessé tegyük e várost azok számára is, akik a múlt iránt kevés érdeklődést tanúsítanak, eláruljuk, hogy a kenyere kitűnő, és a clausenburgi káposzta, *Kolosvári káposzta* méltán híres.

A városban van néhány olyan régi épület, amelyeken meglátható, milyen volt a város eredeti arculata. Nemrégiben bontották le a városházát, melynek homlokzatát tiszteletre méltó allegorikus festmények díszítették. A Clausenburg bejáratát védő erősített kapuk közül a

legérdekesebb a Szamos mellett levő Hídtorony. Épségben megmaradt. A Hídtorony tömören, feketén, még mindig meglévő, az átkelést megakadályozó erős láncával fölszerelve megőrizte egy számunkra már távoli kor jellegét, melynek kevés emléke található fel a magyar városokban.

Festői fahíd választja el a fővárost egy sziklával tuskézett dombtól. Ott él, félvad kutya-falkák között, melyek fogukat viczorítják a túl kíváncsi látogatóra, a *cigányok* egy rettegett törzse. Ember és állat a sziklák vájataiban lakik, olyan kunyhók alatt, melyeket sátraknak néznénk. E kevéssé vendégszerető dombon átkelve az ember a „csodák udvarában” érzi magát, s úgy tűnik neki, ráismer ezekre a lerongyolódott, ravasz és gondtalan arcú emberekre, akiknek leírását oly gyakran olvasta. Amikor dolgozni méltóztatnak, kerékgyártók, patkoló-kovácsok vagy kőművesek.

Akik a cigányság arisztokráciáját alkotják - mert hol nincs ilyen? -, elővigyázatosan a város másik végében laknak. Kétszáz ház az övék, melyek a vársáncon húzódnak. Csaknem valamennyien muzsikások. Bandákba tömörülnek, ahova csak azokat fogadják be, akik kiállták a tehetség próbáját, és mindenünnen hallatni fognak magukról. [...]

Látogatást tettem Clausenburg egyik leggazdagabb cigányának házánál. A ház ura, akit Mótinak hívtak, a környék legelső művészenek számított. Minthogy látogatásomról előre értesült, kapunál várt rám, teljes díszben, azaz hegedűjével hóna alatt. Tiszteletteljes méltósággal vezetett lakóhelye felé. A bejáratnál felesége fogadott, derék gazdasszony, aki napbarnított arcát összehajtogatott fehér kendője mögé rejtette. Leányai, akiknek fejét skarlátcsíkos kendő ékítette, csinosaknak tetszettek; s miután kidugták fejüket, és élénk pillantásokat vetettek a betérő idegen irányába, eltűntek egy ajtó mögött.

Móti mester példás tisztaságú házában lakott. Az első helyiség a háztartás tiszteletre méltó készségeit foglalta magában: guzsalyokat, orsókat, konyhai edényeket; egy hatalmas agyagtálat pedig kitűnő tejszín töltött meg. A szoba - melyet én a szalon névvel illetnék, hiszen semmi nem emlékeztetett benne a vándorló sátrára - díszei között nem kis meglepődéssel figyeltem föl egy Napóleon- és egy Reichstadt herceg-szoborra. A falakat óntányérok borították, melyek ezüstösen csillogtak. Rejtélyes rendeltetésű tárgyak, a hegedülő Móti portréja szentképekkel keveredtek itt: a virtuóz ugyanis, akárcsak többi clausenburgi társa, a katolikus hitet vallotta. Nem mulasztotta el, hogy ezt bizonyos jelentőségteljes arckifejezéssel tudtomra ne adja, tekintettel arra, hogy Ausztria császára öméltóságával, Erdély nagyhercegével azonos vallású. A cigányok ízlése valóban nagyon arisztokratikus jellegű, és Móti mester azon urakról, akik, az ő kifejezésével élve, bátorítják a művészeteket, bensőséggel vegyes elismeréssel szólt. [...]

Clausenburg, amely már most is csinos város, a közeljövőben még csinosodni fog. Már megnyitottak a közönség számára egy bájos sétányt a Szamos mellett. Ezenkívül kórházak, múzeum és egy színház emelését tervezik. A színházépítés nem csupán a szórakozás és a gyönyörködés kedvéért történik; jelentőséggel bíró ténynek számít. A magyarok számára nagyon fontos nemzeti nyelvük elsőségének biztosítása. Darabjaink legnagyobb részét lefordítják magyarra; a mostanáig használt színházteremben Scribe úr *Egy pohár víz*-ét láttam: Mashamnak szép huszáregyenruhája volt. Fűzzük hozzá mindehhez azt az érdekes részletet, hogy Clausenburgban három magyar újság jelenik meg: az erősen liberális *Erdélyi Híradó*, a *Múlt és Jelen* és a *Vasárnapi Újság*.

A Diéta számára is új palotát terveznek, lévén az épület, ahol a nemzetgyűlés jelenleg üléseit tartja, kevéssé méltó rendeltetéséhez. Nagyon valószínű, hogy valamennyi közül ez utóbbi tervet hajtják majd végre legelőször, mivel az erdélyi magyarok, csakúgy, mint a magyarországiak, nagyon ragaszkodnak a Diétához. Féltékenyen őrzik függetlenségüket, kiváltságai-

kat, mindazt, ami nemzet voltuk alkotórésze, s ami az osztrák monarchiában önálló nemzetté teszi őket.

A Diéta összehívásának hírének mindig nagy lelkesedéssel fogadják. Általános az ünneplés. Szerencsekívánók, reményteli szavakat váltanak. Az üléseket egyhangú taps közepette nyitják meg. Amikor valamely tag érkezését üdvözlik, vagy amikor helyeslik beszédét, a kard markolatát a hüvelyéhez ütik, oly módon, hogy a fegyvert többször kihúzzák kissé, és erőteljesen visszatolják. Tetszésüket hanggal is nyilvánítják, de nem elszigetelt kiáltásokat hallatnak, hanem csupán egyetlen szót: *éljen*, *vivat!*, amit egyszerre és egyetlenegyszer kiáltanak. Ez a szó, ha háromszáz torok harsogja s kardcsörgés festi alá, úgy hangzik, mint a mennydörgés, és roppant hatásos; ez az általános hatás oly nagy, hogy még a karzaton ülők is elragadtatva így tesznek, jóllehet a szabályok csöndre kötelezik azokat, akik nem tagjai a Diétának. A fiatal emberek fegyveresen vesznek részt az üléseken, a nők pedig, akiknek fenntartott helyeik vannak, buzgón sietnek oda. Egyszer ott voltam azon az ülésen, amelyen a kormányzó elnökölt. Midőn több türelmetlen képviselő arra kérte, nyissa meg az ülést, mosolyogva így válaszolt: „Várjunk, még *** grófnő nincs itt.” Ami azt jelentette, hogy nem jött el az ideje.

Az 1841-es rendi gyűlésről van szó, ennek megnyitásán voltam. Sokat vártak ettől a Diétától, amely kedvező előjelek közepette nyílt meg, s amely végül részben be is váltotta a hozzá fűzött reményeket. Egymást követték az ünnepélyek, a vidám összejöveteleik. A legfényesebb bál Jósika bárónál tartatott. Ő a királyi biztos, azaz a fejedelem képviselője a Diétán. Mindenki díszmagyarban érkezett. Ez az öltözék, mely katonanemzet sajátja, mivel testhezállók, s nem teljes kard nélkül, ugyanakkor keleti módra pompázatos is. A vörös bársonnyal díszített szőrmekalap- (*kalpag*-)hoz rövid, aranyzsinórral záródó kabátot (*atilla*), szűk, paszományos nadrágot, és aranyrojtos csizmát hordanak. A bal vállon értékes, aranyhímzésű szőrmekabát (*bunda*) vagy tigrisbőr függ, és a kard, amely görbe, mint a törököké, drágakövekkel van kirakva. Ez az öltözék, mely egyszerre ragyogó és kényelmes, a magyarok harcias jelleméről és keleti eredetükről árulkodik. Nem változott ezer éve, mióta a magyarok Európában letelepedtek, és Ázsiában időtlen idők óta ismerték.

A női öltözék sem jelentéktelenebb ennél. A ruhadereket gyöngyök borítják; az aranyhímzésű fátylat gyémántboglár kapcsolja a selyem fejdíszhez, övét ősi ékszerek díszítik. Ám a kis csipkekötény és a felhajtott ingujjat jelző fátyolszövet a felső karon kellően mutatják, hogy az ő feladata is tevékeny: a ház felvirágoztatása, míg férje hadakozik. Ezek a ruhák ugyanolyan változatosak is, mint amilyen ragyogók, mivel a színeket mindenki maga választja meg. A csizmák például nemcsak feketék, hanem sárgák, kék, zöldek és pirosak is lehetnek. Könnyen elképzelhető, milyen nagyszerű látványt kínált a szemnek az ily díszes nők és férfiak eme csillogó gyülekezete, amint e természettől férfias szépséggel megáldott nemzet tagjai az élénk és hangsúlyos zene hangjai mellett kifejező nemzeti táncokat lejtettek.

Az előbb az erdélyi nők hazafias buzgalmát említettük. Örömmel jelezzük nagylelkű erőfeszítéseiket, s mondjuk el, hogy Clausenburchban öt elemi iskolát alapítottak. Jósika bárónő, aki nagyon sokat törődik a közjával, olyan iskolát hozott létre, ahová bármely felekezetbeli gyermekek fölvetetnek. Nem tudjuk, vajon az egyesülésnek ezen ideái, amelyeket ez a kísérlet mutat, elfogadottakká válnak-e a közeli jövőben; hanem annyi bizonyos, hogy jelenleg annyi kollégium, ahány felekezet.

A katolikusokét 1581-ben Báthori István fejedelem alapította XIII. Gergely pápa jóváhagyásával, s kezdetben a jezsuiták kezén volt. A diákok, akik roppant számosan vannak, teljes tanulmányi ideje tizenkét év. A tanárok legnagyobb része pap. Mint valamennyi a katolikusokhoz tartozó kollégium, úgy ez is Carlsburg [Gyulafehérvár - a szerk. megjegyz.] püspökének fennhatósága alá tartozik. Támogatásban részesül a tartományi költségvetésből, amit az

ország adói alkotnak, ezenkívül az övé a clausenburgi papi dézsma bizonyos része is, amelyet Báthori István eredetileg teljes egészében a kálvinista kollégiumnak szánt.

Emezt Bethlen fejedelem alapította, akinek uralkodását kiemelkedő tettek fémjelzik. A kollégiumnak tizenhatezer régi mázsa [1 régi mázsa = 100 font - ford. megjegyz.] só járadékát adományozta, ami harminckétezer koronát vagy hatszáznegyven magyar forintot jelent; ez forintonként kb. két és fél livre. Az intézménybe mintegy ötszáz tanuló jár. A tanulmányi idő tizennégy év, ez idő alatt tizennégy tanár tanítja őket. Az oktatás két részre oszlik. Az első nyolc év folyamán - amit gimnáziumnak hívnak - nyelveket, történelmet stb. oktatnak, akár a mi líceumainkban; a hátralevő időben - ezt nevezik valójában kollégiumnak - a matematikát, a filozófiát, a teológiát és a jogot tanulmányozzák. Az erdélyi urak közül többen tettek adományokat a kollégium számára; itt látható Teleki Imre gróf ajándéka, egy gonddal válogatott könyvtár. A kollégium látogatása során fölfigyeltem a nemzeti erkölcsöknek egy eléggé furcsa vonására, amelyet említésre méltónak találok. A fizikaterembe éppen óra végén léptünk be, s a tanulók nagy része tüzet csiholván pipájára gyújtott, s füstölve vonult ki a teremből.

Clausenburgban van a kontinens egyetlen unitárius kollégiuma. János Zsigmond fejedelem alapította, aki 1559-től 1571-ig uralkodott Erdélyben, s aki az unitarizmust felkarolta. [Socino olasz teológus nevéből; elvetette a Szentháromságról szóló tanítást, és tagadta Jézus Isten voltát.] A kollégium, mely kezdetben virágzott, és számos diákja akadt, az unitarizmus híveinek csökkenésével arányban vesztett jelentőségéből. Leopold és VI. Károly megfosztották vagyonától, és mostani kevéske jövedelme - azt hiszem, olyan százezer frank körül lehet - magánszemélyek adományaiból származik. Mégis mintegy kétszáz diákot tudnak fölvenni, akik csaknem valamennyien bentlakók. Az órákat négy tanár tartja, akik felváltva látják el az igazgatói teendőket, s az egyháztanáctól választott három felügyelővel együtt alkotják a „direktórium”-ot, azaz a felügyelő bizottságot.

Érthető, hogy ennyire kisszámú tantestület csupán nagy erőfeszítéssel tud eleget tenni feladatának, s még hitük legádázabb ellensége sem tagadhatja meg tőlük elismerését. A diákok tíz évig tanulnak, ezt követően részt vehetnek a teológiai kurzuson, ami további három évig tart. Az akadályok ellenére, melyek meg is gátolhatnák szabad fejlődésében, ez a kollégium minden feladatának megfelel. Csak nemrég is jogi kart létesítettek, s most Brassai Sámuel úrnak, egy művelt és tevékeny tanárnak fáradozásai nyomán fizikaterem létesül. A könyvtárban találtam néhány francia könyvet, és többek között a régi Moniteurnek teljes gyűjteményét.

Erdély unitáriusai megkíséreltek kapcsolatba lépni angliai hitsorsosaikkal. S bár az unitárius egyike az alkotmányban foglalt négy hivatalos vallásnak, az osztrák kormány nem tolerálta ezeket a kapcsolatokat, s a Londonból érkező könyvküldeményt Bécsben megállította. A múlt században a lengyel unitáriusoknak külön templomuk volt; a pap, nemzeti viseletbe öltözve, lengyelül prédikált. Ha vita támadt közöttük, annak, aki a másikat vádolta, a templomban kellett nyilvánosan előadnia vádjait. Ha erre nem vállalkozott, köteles volt elhagyni a templomot, s a magyar templomba kellett járnia. Nemsokára, írta rosszindulattal egy kortárs szerző, a mi lengyeljeink el fognak tűnni. A jóslat beteljesedett.

Auguste de GERANDO: La Transylvanie et ses habitants. Paris. 1845. 79-95. (Boronyák Rita fordítása)

Színházi rendszabályok Kolozsváron 1846-ban

A színházi előadások megkezdetvén, a' színházba járókra nézve a' következő rendszabályok tételnek közhírré:

1. Kocsival menők tordauttza felől hajtassanak a' színházhoz, az üres kocsikat pedig farkasuttzából a' minoritauttzába térőleg küldjék haza.

2. A 'szinielőadás' vége felé az üres kocsik a' minoritauttza felől menyenek a' színház eleibe, holott is érkezési rendszerint a' színház felőli oldalon kétsorban egymás után megállván, a' kocsisok, várják megszólíttatásokat, és miután gazdáik felültek, farkasuttzából tordauttza felé hajtassanak haza felé; megjegyztetvén itten, hogy a' kocsik azon renddel előállítandók, a' mellyel a' színház eleibe érkeztek, és hogy ha valamely a' színház ajtaja eleibe állott kocsiba annak előállása után tüstént illető gazdája fel nem ülne, az esetben a' több várakozók' alkalmatlanítása kikerülése' tekintetéből az előállott kocsi a' színház előtt elhajtattva, utolsónak állni, és mind addig várakozni fog, míg az előtte lévő kocsik mind elhajtának.

3. A' gyalog menők veszélyeztetése' kikerülése tekintetéből valamint minden más szegelet körül, úgy különösen a' torda és a minoritauttzából a' farkasuttzába, és ebből a' megnevezett két uttzákba térőleg tilalmaztatik a' sebes hajtás.

4. A 'színház' belkészülete teljesen fából lévén, a' legnagyobb elővigyázat szükséges, nehogy bármi okból tűz támadván mind maga a' színház tűzmartalékjává váljék, mind pedig a' benne lévő közönség életveszélybe ejtessék, ez okból a' tüzelés körüli szükséges felügyelet aránti rendelkezés megtételvén, a' pipázás, és szivarozás a' színház minden részeiben a' legkeményebben tiltatik.

5. A' karzaton megjelenők figyelmeztetnek, mikép az ezen rendszabály ellen vétőkre háromlandó illő büntetés terhe alatt magokat csendesen és illedelmesen viseljék, 's ezután győzzenek meg mindenkit arról, hogy a' színházat nem pajkos viseletük' kitüntetéséért, hanem a' színészet' becsüléséért, ez útoni magok míveléséért, és ön gyönyörüségök eszközöléséért látogatják.

Meglévén győződve arról, hogy a' fennebbi rendszabályokat, mint a' színház körüli rend' fenntartására mulhatatlanul szükségeseket, a' színházba megjelenő t. cz. uraságok, és közönség teljesen megkívánják tartani, nem csak, hanem azok' megtartására illető cselédjeiket, kiknek azok' megtartása ezennel hasonlólag szoros kötelességöké tételik, magok részéről is reá szorítandják; ezekből hivatalosan szólítok fel a' színházba járó t. cz. közönség minden tagjait, mikép ezen rendszabályokat mind magok pontosan tartsák meg, mind pedig azok teljesítését cselédjeiknek is szorosán hadják meg; a' minden reménységen kívül ezen rendszabályok ellen vétők illő büntetés alá vettetvén.

Kolozsvártt December 9-kén 1846

Groisz Gusztáv
Rendőrigazgató

Dávid Gyula-Mikó Imre Petőfi Kolozsváron

Az egy nap alatt megtett jókora út eseményeiről mindjárt Kolozsvárra érkezése másnapján maga Petőfi számol be utolsó előtti (XIX.) úti levelében:

„Már egy órája, hogy Kolozsvárott vagyok, s még mindig azon töröm a fejemet, hogy csak-ugyan itt vagyok-e vagy sem, annyiszor indultam már ide s fordultam ismét vissza útközben, hogy végre örökös obsittel küldtem el a reményt e városba valaha eljuthatnom. Annyi bizonyos, hogy Koltórról eljöttem, vagyis tulajdonképpen eljöttünk, igen eljöttünk, hála istennek... de jól megértjük egymást; nem azért hála istennek, hogy Koltórról eljöttünk, hanem azért, hogy eljöttünk, TÚNK, röviden szólva, hogy már nem magam utazom, hanem másodmagammal, tudniillik az én kedves kis feleségecskémmel. Ah, csak szép az, ha az ember világosan s röviden tudja magát kifejezni!

Koltóhoz Kolozsvár kétnapi járóföld, legalább azon esetben annyi, ha az embernek [...] kocsisa van; különben kevesebb. Útba esik Dés a Szamos mellett és Szamosújvár, az örmények Jeruzsáleme. Csinos két város. A vidék nagy részben unalmas, egyforma, de van egy fölséges kilátás, melyért magáért is méltó ez utat megtenni. Ez a Nyírestető, Kővár vidéke és Belső-Szolnok megye határán. Egypár óra hosszát megy az ember fölfelé, s midőn fölér, olyat lát, melynek másáért ugyancsak elballaghat, míg megleli... előtte keletre, délre és nyugatra szabad kilátás majd a végtelenig a bércek teteje fölött, melyek mint három sorba állított óriások állnak ott: az első sor zöld, a második sötétkék s a harmadik, a legutolsó világoskék egyenruhában. Ez óriások és a Nyírestető között mélységes völgy, melynek fenekén a csillogó, kanyargó Szamos, mint egy odafagyott villám.”

*

Amit előzetesként Kolozsvárból látnak, az nem sokat ígér a sok tájat bejárt Petőfinek.

A város akkor a Kül-Magyar és Kül-Közép utca végénél kezdődött. Szamosfalvától odáig csak elszórtan voltak hóstáti házak. A mai igazságügyi palota helyén egy kis sárga fogadó húzódott meg, s a téren egyetlen nagyobb épület volt, a Szent-György kaszárnya. A teret, ahol most a Nemzeti Színház van, állat- és szénavásártérnek használták, de - szerencsére - a gyér olajlámpák miatt az ott felgyűlt szemetet alig lehetett látni. A Magyar utcán [...] jöhettek fel, a Magyar kapu alatt hajtottak át. Nagyon valószínű, hogy a kocsis a fáradt lovakkal nem ment ki a piacérre, a mai Szabadság térre, hanem a Bethlen bástya felé vitte utasait, a város akkori legelőkelőbb, mindössze pár éve megnyílt szállodájába, a Biasini-vendégfogadóba. A Kül-Torda utca, amelyen a Bethlen bástyától idejutottak, 1847-ben alig néhány házból állott. A jobb oldalon sorakoztak az egykori várakókra épült lakóházak, a bal oldalon üres telkek tátongtak, mögöttük a Házsongárdi temető. Így rekonstruálta Petőfi útját Kelemen Lajos, amikor egy évforduló kapcsán megkérdezték. [...]

Költők érkezéséről akkor nem számolt be a napisajtó, indulásáról még kevésbé. Így aztán a Méhes Sámuel szerkesztésében megjelent Erdélyi Híradó október 21-i számából csak arról értesülünk, hogy Velencében meghalt egy főherceg, Kolozsváron az országgyűlés a dézsmáról szóló törvényjavaslatot tárgyalja, a Szentegyház utcában pedig egy tolvaj aranyneműt lopott, de a cselédlány föbe verte egy keféseprűvel, mire a zsákmányát otthagya kereket oldott. Ha a sajtóban nem is, a polgárság és az ifjúság körében híre ment, hogy Kolozsvárt van a „koszorús költő”. Megindult a búcsújárás a Biasini-szálló felé, ahol Petőfi, alighogy

lerázta magáról az út porát és elhelyezkedett szobájában, levelet kezdett írni Pestre Kerényi Frigyesnek. Abban így számolt be élményeiről:

„Ha Pestre megy az ember, a várostól már néhány mérföldnyire szinte szemlátomást változnak az emberek, tárgyak, még úgyszólván a levegő is. Nem így Kolozsvár környéként; itt semmi sem veteti észre, hogy egy ország fővárosához közeledik az utas. Tőle csak valami félóránnyira kezdődik némi mozgalom, egy-egy elrobogó hintó, vándorlegények s hetivásáros románok. [...] Midőn beértem Kolozsvár külvárosába, hirtelenében azt gondoltam, hogy Debrecenbe jutottam: apró parasztházak s az utcán feneketlen sártenger; de amint berobogtunk a Magyar kapu alatt a városba, megváltozott a világ, s nagyot lélegzettem örömemben, hogy, istennek hála, csalódtam... benn valék a kicsiny, de élénk és kedélyesen tarka Kolozsvárban, melynek utcáit most gyönyörrel szemlélem a Biasini fogadjának egyik ablakából, míg feleségem... engedj meg, barátom, most már nem írok többet... feleségem fölkel helyéről, s hozzám közeledik. Kétségkívül fontos végzendői lesznek velem, tehát nem írhatok. Isten veled!”

Másnap a fiatal pár megindul városnézésre. Hogy kik lehettek a kalauzaik, azt csak közvetett forrásokból tudjuk. Szilágyi Sándor - a későbbi történetíró, akkor még csak húszéves fiatalember - írja, hogy Urházy Györgynek, az Erdélyi Híradó munkatársának társaságában látta őket az utcán.

„Csütörtökön estve későn érkezett meg - úgymond. - Másnap korán, a történeteket nem is sejtve, kísétálok. Corda [talán Torda] utcában Urházyt egy ismeretlennel látom, keresett valamit. Az őszinte arcot, a villogó szemeket látva, önkénytelenül megszorítom kezét az ismert ismeretlennel! s nem tévedék - Petőfi volt.

Beszéljetelek vele, hogy meglássátok, miképp ez embernek szíve-lelke helyén van!...

De Petőfi nem egyedül utazik: »Juliskájával, feleségével«, mint ő nevezi. És e nő méltó, hogy Petőfinének neveztessek. Ha levelem nagy közönség elibe ne menjen, leírnám a testben, lélekben egyaránt szépet, így szerénységet nem bántandó, felhozom a magyar közmondást: »Szép testben szép lélek lakhatik«.

Pénteken Petőfi nejével bejárta Kolozsvárt s Kolozsvárnak környékét, megnézte a házat, melyben Mátyás 1443-ban született, s melyet 1843-ban, tán azért, mert Magyarhon neki emléket akar emelni, tövéből megújítanak - s megígérte, hogy a házat megéneкли. Jól teszi!”

Brassai Sámuel életrajzírója, Boros György úgy tudja, bizonyára Brassaitól, hogy ő kalauzolta a költőt Kolozsvárt; többek között vele ment fel a Casinóba, s Petőfi itt beírta nevét az emlékkönyvbe. Maga Brassai mondta Borosnak halála előtt: „Igen jó barátságban voltunk Petőfivel az alatt a rövid idő alatt.”

Ha első este még csak szállingózott a nép Petőfi szállása felé, másnap már a Biasini előtt egész tömeg verődött össze. Erről számol be több mint ötven évvel később egy szemtanú, özv. Nuricsán Józsefné Tirczka Eszter 1907-ben a Pesti Hírlap hasábjain, Walton Róbert tolmácsolásában.

„Szép őszi alkonyat volt, s Tirczka Eszter Lotti nővérével és egy másik barátnőjével Kolozsvár utcáin sétált. Szembe jött velük Csehi Sándor városi hivatalnok, aki Lottinak, és Henzenberger Ferenc guberniumi hivatalnok, aki pedig Tirczka Eszternek tette a szépet, és Nuricsán József, aki később a férje lett. A két előbbi Teleki Sándornak is jó barátja volt, s valószínűleg tőle tudták meg, hogy Petőfi Kolozsvárra jön. Hangos szóval közölték az ifjak, hogy Petőfiék a Biasiniban vannak szállva, és ekkor valamennyien a szálló felé tartottak, ahová már az utca népe is csapatokban vonult. Kiáltások is hallatszottak:

- Menjünk Petőfihez!

Mind több és több nép nyomult velük együtt a Biasini felé, s amikor odaértek, a jókora tér már tele volt jobbára polgári elemmel. Sok volt a nő is. A fiatal emberek utat csináltak a lányoknak, s így sikerült nekik Petőfihez közel jutni: körülbelül tízlépésnyire állottak a költőtől.

Ekkor már Petőfi a szálló előtt levő (csak nemrég eltávolított) nagy, kerek, ún. feleki kövön állott, s a nép lelkesen éljenezte. Majd beszélni kezdett. Dicsőítette a népet, a szabadságot, és beszélt a forradalomról. Barna úti ruhában volt a költő, lehajtott fehér gallér a nyakán. Feje fedetlen. Szép hangja volt, messze elhallatszott, és oly lelkesen beszélt, hogy a közönség még sokáig éljenezte, és csak későre oszlott szét. Júliája azonban nem volt vele.

Sokáig híre volt a városban a Petőfi-párnak, nagyon lelkesen beszéltek róluk a polgárok. Így hallotta Nuricsánné is később a férjétől, hogy Petőfi másnap velük (a fenti három ifjúval) elment a vendéglőbe mulatni, s vele volt Júlia is, aki velük tartott késő éjfélig.”

Ugyancsak pénteken vagy szombaton történhetett, hogy Petőfi megjelent az országgyűlésen.

Erről Vajda Sándor így emlékezik:

„Petőfit az 1846/47. évi erdélyi országgyűlés folyama alatt láttam először, és ösmerkedtem meg vele Kolozsvárt. 1847-ben ugyanis, midőn Kolozsvárt volt az országgyűlés, egyik ülésén ő is megjelent a Redoute-ban, s a karzaton jobb kéz felől a három nyílás közül a középsőben foglalt helyet, hol én mint követi írnok Belső-Szolnok megyéből jegyzeteket tettem a követi tudósítás meg a Napló részére. Petőfi felállva szemlélte és hallgatta a gyűlés folyamát, összefont karokkal, bal lábára nehezelve, s bal kezének középső ujjával kis mozdulást tett, midőn egyik vagy másik országgyűlési tag kilétéről és nevérol halkan tudakozódott. Türelmetlenséget tanúsított: nem is ült le, s a gyűlést végig nem várta, korán eltávozott. Azt tapasztaltam, hogy az országgyűlési tagok közül többek előtt tudva volt az ő jelenléte, mert a szokottnál gyakrabban és többen néztek fel a karzatra.”

Dávid Gyula-Mikó Imre: Petőfi Erdélyben. Bukarest. 1972. 137-142.

Kéry Gyula A szabadságharc napi krónikája

Kolozsvár. 1848. Vasárnap, április 9.

Udvarhelyszék 30 tagú küldöttsége Kolozsvárra a lakosság lelkesültségének nyilvánításai között sürgeti az erdélyi tartományi gyűlés összehívását. A küldöttség, élén Pálffy Jánossal, fényes fogadtatásra talál a városban.

Kolozsvár. 1848. Szombat, május 20.

A székely katonaság nyilatkozatot küldött Kolozsvárra azzal a kijelentéssel, hogy ha a haza kívánja, minden pillanatban 80 000 ember áll ki fegyverben a Székelyföldről.

Kolozsvár. 1848. Péntek, május 26.

Az erdélyi országgyűlés közeledése mindenütt kezd már látszani. Kolozsvárra uniózaszlók lengenek a háztetőkön, az utcákon szekerek robognak el, telve érkező vidékiekkel. Feszülten várja mindenki a napot, mely Erdély sorsa fölött fog határozni. A követek közül is sokan megérkeztek. Wesselényi Miklós, Kemény Dénes már napok óta Kolozsvárra vannak. Wesselényi érkezésének ideje - írja az Erdélyi Híradó - bizonytalan lévén, nem fogadható a nép ama fényes tisztelettel, melyre készült vala. Híre jár, hogy az országgyűlés közelebbről nagyszerű tisztelkedést tervezett számára. A székely ifjúság ma délben uniózaszlókat lobogtatva vágatott be a piacra. Éljen-kiáltásokkal fogadta a nép. Azóta az élénkség növekedik közhelyeinken, mindenütt lármá, vitatkozások, zaj. E zajból egy szó mennydörög megrázó hangon: unió minden áron!

Este 10 órakor érkezett meg ma a pesti küldöttség. Gyalunál találkoztak a kolozsvári ifjúság küldöttjeivel, s a rokonszenv minden lélektől telhető jeleivel omoltak egymás karjaiba. Alkonyatkor roppant néptömeg tódult a város végére. Ugyanott a nemzetőrség is kiállott. Diadalmenettel hordozta meg a nép az utcákon, s kísérte a „Biasini” vendéglőbe.

- Unió, éljen a magyar minisztérium, rövid országgyűlés, éljenek a pestiek! - hangzott mindenfelől. A lelkesedés leírhatatlan volt. A vendéglő előtt Gyulai Pál fogadta a kolozsvári nép nevében a pestieket, akiknek nevében Székely József beszélt. Szavait roppant tetszéssel így végezte: Unió mindenáron!

A külvárosban ma délelőtt nagy verekedés volt. Többen megsebesültek. A verekedésnek oka az volt, hogy tilalmas helyről marhákat hajtottak be a városba. A nemzetőrség kiállott, és a zavargókat elfogta. Most [...] ifjúsági gyűlés van a ref. iskola udvarán. Töméntelen a fiatalság.

Kolozsvár. 1848. Vasárnap, május 28.

Kolozsvárra ma, mikor az országgyűlést megelőzni szokott nemzetgyűlést kellett tartani, vasárnap volt. [...] Népsokaság önti el az utcákat. Egy rész báró Perényi Zsigmondot, a minisztérium küldöttjét, ki ekkor érkezett, ment fogadni; a másik rész Kovács Miklós katolikus püspököt éljenzé az utcán átvonulásakor azért, mert egy felszólításában papjait az unió előmozdítására utalá. Báró Puchner is megérkezett suttyomban, s a tisztelgőket kezdé fogadni. Ezek közt érdekes volt látni Lemény egyesült görög püspököt egy küldöttség élén,

mely sorra járja országnagyjainkat, hogy Balázsfalván szerkesztett petíciójukat pártolják. Leményt a nép éljenezte.

Ily előzmények után - írja egy szemtanú - léptünk 11 órakor az országos teremmé alakított városi táncterembe, hol a felgyűlt néptömeg még a terem utolsó szögletét is elönté, éljenezve kedveltjeit. De különösen mennydörgött Wesselényi Miklós elébe, mikor a 13 évvel azelőtt diadalokat aratott hős vakságában Teleki Domokos karjára támaszkodva a terembe lépett. Elnökké a veterán ellenzéki bajnok, id. gróf Bethlen János kiáltaték ki, báró Kemény Dénes olvasá a királyi leirat pontjait. Egy leiratot, mely még most is latinul küldetett, s mely az első pontban udvari kancellár, a másodikban táblai elnök választását rendeli, s csak a harmadikon volt az unió, hogy felette érett tanácskozás keletkezzék. Az első két pontot békétlenül vevé a közönség. A harmadiknál kitört az egész, hogy ebben benne van a két első, azt kell tárgyalni. És felállt Wesselényi. A terem néma lett, mint a sír. Az öszülni nem akaró férfi, széles mellén nagy nemzeti kokárdát hordva, fölemelte világtalan fejét, s hatalmas hangján tollhibának nyilvánítá az unió harmadik helyen tett említését. S miután úgy a tárgy népszerűsége, mint az, hogy erről ő felségének már megerősített törvénycikke van, ennek legelől való tárgyalását igényli... Úgyszólván az unió eszméjét már célszerűtlennek is tartá fejtegetni. Kemény Dénes aztán az alkotandó törvénycikk szerkezetének felolvasását végzé be, Szász Károly pedig a jövő magyarhoni országgyűlésre képviselő alapján indítványozá küldeni a követeket. Bár a rögtöni uniót kimondák: a közönségnek nem tetszett, hogy arról még törvénycikket akarnak felküldeni. Nem a legjobb kedéllyel oszlott szét a gyülekezet. Délután a fiatalság gyűlést tartott, hol határozattá lön, hogy a vak Wesselényinél fáklyák nélkül tisztelegnek. Bizottságot akartak küldeni, úgy találták, hogy „Wesselényihez a gyűlés bizottságnak is kevés. Elment tehát az egész gyülekezet.”

Urházy tolmácsolá a közlekedést, melyre aztán Wesselényi hosszasán és megrázóan válaszolt. A ház elé gyűlt roppant közönség öröme leírhatatlan volt. Így telt el az első örömnép: zaj, viták, tisztelgések, konferenciák és jóslások közt.

Kéry Gyula: A magyar szabadságharc története napi krónikákban (1848). Budapest. 1899. 244, 318, 327-328, 331-332.

Jakab Elek

Az unió

Vidáman derült fel Kolozsvárra 1848. május 30-dika... Harminckét éve már, dicső napjait élte a város diadalmas csatáknak s nagy történeteknek... Wardener futása, a város ostrom-állapotból fölszabadítása karácsony szombatján, midőn a Vilmos- és Kossuth-huszárokat az ablakokból camelia- és nemzeti szalag-rózsaső öntötte el, Nagyszeben és Budavár bevétele, ama napok, midőn hölgyei szíveik igaz tisztelete mellett gazdagon hímzett nyeregtakarót vittek Osztrolenka s piski híd hőse elé s a férfivilág az erdélyi főhadserg bajnok fővezére előtt lélekben meghajolva, keleti drágakövekkel s gyöngyökkel kirakott, arany díszmetszetű ősi Rákóczi-kardot; aki a leigázott Erdélyt, a magyar korona ezen drága gyémántját annak visszaadta, Magyarországnak önvédelmi hadserege szervezésére s 1849-ki dicsőséges hadjáratának végrehajtására időt szerzett s nemes versenyzőt ébresztett, és akit a székelység édes atyjaként tisztelve „Bem apó”-nak nevezett.

Nem, Kolozsvárnak talán soha nem voltak ilyen napjai!

Erdély múltja ismerői ismerik Kolozsvár és Nagyszeben politikai antagonizmusát. Az első a magyar királyság és alkotmánya, szabad szellem s ép és legyőzhetetlenül erős nemzeti érzés megtestesülése, az utolsó az osztrák egységesség, a militarizmus és bürokráciai önkényuralom képviselője és barátja, menhelye és őrbástyája századok óta. Amely országgyűléseket Szebenben tartott Erdély 1690 óta, sötét lap az ország történetében, mely nemegyszer gyásszal, a nemzeti jogok és alkotmány pusztuló romjaival van jelölve, melyeket Kolozsváratt, azok tényein halottaiból föltámadó politikai és jogélet egészséges színe és kinyomata látszik - azokra büszke a magyar önérték s felvidul az emlékezés. Midőn az ország főkormányshéke Nagyszebenben volt, abszolutizmus tartotta kezében a kormány rúdját, midőn Kolozsváratt a törvényesség és alkotmány; Nagyszebenben hoztak Erdély boldogtalan és félszeg törvényei a múlt század utolsó tizedéig, Kolozsváratt az 1791-92-kiek. Kolozsváratt voltak az 1834-ki nemzetfölrázó s az 1841-46-47-ki, politikai érettségre vezető, Nagyszebenben az 1837-ki megfélemlítő, Kolozsváratt az 1848-ki korszakalkotó országgyűlések. Ami Magyarországon Debrecen, most Budapest és Zágráb, az a régi Erdélyben Kolozsvár és Nagyszeben!

Ez a valódi politikai indoka és kulcsa ama ténynek: miért hívatott egybe az 1848-ki erdélyi Unió-országgyűlés Kolozsvárra.

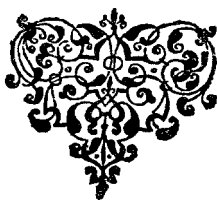
Már eltelték volt az országgyűlés megnyitásával járó május 29-iki ünnepélyek. Az országgyűlés tagjai nagy számban jelentek meg, sokan serdülő fiaikat is elhozták, hogy lássák meg s véssék emlékökbe a nagy történeteket. Eljött a vármegyék és Székelyföld birtokos értelmiségének is egy szép contingense - magva, dísz és fenntartója az erdélyi magyarságnak -, csak közérdekeltségéből, hogy tanúja legyen a kitörő nemzeti örömnak. A város fény- és örömrban úszott. Háromszínű lobogó lengett mint egy május-ünnepen a rakpartok és kikötők tengernyi hajóárbocán és vitorláján, mint egy újonnan kizöldült s virágzó fákbán gazdag fiatalos erdő - az egész városon, kunyhóban és palotában, háromszínű virágcsoportozatok ékesítették az ablakokat, s a függönyerdők között ki-kinéző hölgyek fejét háromszínű kokárdák és szalagsokrok; hasonló toll, szalagsokor és Unió-feliratú kokárda volt a férfiak mellén és fővegén, a kardok markolatján és a napernyőken, a kocsisok kalapján és a lovak gyeplőszárán; jókedvű volt a cselédség, s az ostor háromszínű selyemcsapója is pajzánabbul pattogott. Magyar ruhaviselet dívott mindenütt, magyar volt a társalgás nyelve, magyar kedv és vidámság sugárzott minden arcon. A fiak háromszínű pipere- és divattárgyakkal udvaroltak a hölgyeknek, ezek háromszínű virágcsokrokkal és bokkrétával, nemzetiszínű kokárdák, lobogók, látogatási jegyek s Petőfi „Talpra magyar!” dala miniature lenyomatban százanként

forogtak az ifjúság között. Serdülő hajadonok Unio-érlzműnek kívánták tudni imádóikat, s katonásdit játszó kis gyerekek csatát vívtak egymással szintén az Unióért. Aki az úton mással találkozott, éltette az „Unió”-t, aki megérkezett vagy eltávozott, azt üdvözölte, vagy kérdezősködött felőle. A háztulajdonosok a náluk szállásoló követeket igyekeztek megnyerni, a hírlapok azzal töltötték el hasábjait, a főtanodák ifjúságai arról társalogtak, a polgárság és iparososztály úton-útfélen lelkesülten szöött róla, a templomi szónokok imáikba szöötték, buzdító beszédeket tartottak hallgatóik előtt róla; ez volt a nyilvános és magánbeszélgetés köztárgya, ez dobogtatta a szíveket, s elfoglalt minden elmét. „Mi lesz a holnapi napon? Mit fognak mondani a szászok? Mit tesznek a románok? Megtartják-e az előértekezleten nyilvánult békülékeny érzületöket? Mily magatartást követ a királyi biztos? Teljesül-e a magyar nemzet vágya? Fog-e érdeklődni a katonaság, mely tekintélyes számban volt Kolozsváratt? Föllép-e nyilván a reakció? Mer-e szembeszállani valaki vagy valami e roppant mérvűvé vált Unio-áramlattal?” Ezek a kérdések töltötték be, ezek az aggodalmak szorongatták a kebleket.

Az országgyűlés vezére most ismét Wesselényi volt, mint 1834-ben, de most nem az a Herkules-alak, nem az a Sámson-erőkinyomat, de egy elhízott, elkomorult, talpig fekete magyar díszruhába öltözött világtalan óriás! Társai voltak a vén gróf Bethlen János, ez a mély hazaszeretetű, angol vérű és ildomú magyar Palmerston, b. Kemény Dénes, ez a mennydörgő, s Szász Károly, az éles analízáló eszű s széttűző logikájú szónok!

Mintha menyegzőre készült volna, oly derült, tiszta, mosolygó volt Kolozsvár ábrázata: utcáin hömpölygött a nép, a jókedv hangján beszélgetve díszöltönyös városszolgák jártak fel és alá; a Redoute előtt, hol az országgyűlés tartatott, sorfalakat képezett a várakozó közönség. Tíz óra felé gyűlni kezdtek a követek és királyi hivatalosok: gazdag zsinórzatú atillák selyem- és bársonymenték, kövekkel díszített forgós csalmák, rajtuk széltől ingatott fejr kócsagtoll, ősi kardok s ezüst- és arany sarkantyús csizma volt díszöltönyük, mintha királyát várná a magyar, kívül oly élénk, mintha mulatni, kedélye oly emelkedett, mintha ünnepegni akarna; hangulatának komolysága s a megjelenés méltósága árulja el csak, hogy törvényhozásra gyülekezik. Mikor népszerű szónok vagy szabadelvű szász követ jött, mikor Lemény püspököt megérkezni látták, harsogó „éljen” fogadta, mely mint a haraszt a futó tűz, úgy ment végig az utcák tarka sokaságán. Egymás után hamar eljöttek a gazdag főurak, a kir. főkormányshék tagjainak hintós és huszáros fogatai, az országgyűlés elnöke s végre a kormányzó, gróf Teleki József... Kelet országai szebbet nem mutatnak, a ruha festői pompája élénkebb hatást nem kelt, mint midőn 100-200 magyar törvényhozót a nemzeti viselet ezen pazar eleganciájában egymást felülmúlni látja a szem.

Erdély öröksége. X. Budapest. é. n. [1942] 134-138.

Kéry Gyula A szabadságharc napi krónikája

Kolozsvár. 1848. Csütörtök, június 1.

Az Erdélyi Híradó, mely máától kezdve „Kolozsvári Híradó” címmel jelenik meg, mai lapjának homlokán vastag betűkkel az alábbiakat hozza:

Magyarországnak háromszáz év óta legdicsőbb napja május 30-ka 1848!

*Nincs többé két testvér magyar haza!
Éljen az egyesült szabad Magyarország!
Éljen V-ik Ferdinánd alkotmányos magyar király!
Éljen István főherceg, nádor, királyi helytartó!
Éljen a független magyar felelős kormány!*

Jogegyenlőség, béke és testvériség e hon minden polgárai közt, táj-, nyelv- és valláskülönbség nélkül!

Kolozsvár 1848. Péntek, június 23.

Kolozsvárott Gyulai Pál egy arany karikagyűrűt adott át a Kolozsvári Híradó szerkesztőjének, hogy azt a gyűrűt a haza oltárára gyűjtött adakozások közé tegyék.

Kolozsvár 1848. Péntek nov. 17.

Kolozsvár megadja magát az ellenségnek. Mikó Imre és Groisz főbíró kora hajnalban az ellenség táborát fölkeresik, s ott elkészítik a szerződést. E szerint a nemzetőrség fegyverét leteszi, a polgári igazgatás érintetlen marad, rablás és az oláhok a városban nem lesznek, azonban hadisarc fizettetik, melyet Puchner 210 000 pengő forintban állapít meg.

Kolozsvár. 1848. Szombat, november. 25.

Kolozsvár föladását általános hit s a napfényre jövő bizonyosságok szerint leginkább árulásnak lehet tulajdonítani. E részben a vádak báró Vay Miklós királyi biztost, báró Baldacci Manó ezredest, gróf Mikes János huszár ezredest és Groisz kolozsvári bírót terheli. Az országos honvédelmi bizottmány ez ügyben szigorú vizsgálatot rendelt, s a vétkesek el nem kerülük érdemelt büntetésüket.

Kolozsvár. 1848. Péntek, december. 8.

... Baldacci haditörvényszék elibe állíttatott. Ez saját kíváratára történt [...]

Bűnei itt következnek:

1. Zászlóalját nem állítá magyar lábra. Pedig azt tehette volna.
2. A magyarelles tiszteket nem mozdítá el, sőt eltúré, hogy azok lakmaikban Jellacsicsot stb. éljenezzék. [...]
3. Katonáinak honvédekhez átállását határozottan tiltá. Ennek meggátlására mindent elkövetett. Például többet a Fellegvárba záratott, másokat fenyegetett stb., s midőn látta, hogy ez sem használ, díjukat ő is nyolc krajcárra emelte. [...]

11. Midőn este Urban megtámadta Kolozsvárt, Baldacci meg akart szökni. Egy Gombos nevű szekerst meg is fogadott. El is indult Bács felé, azonban letartóztatott.

12. Zászlóalját, mely oly céllal volt a Rédei ház előtt felállítva, hogy ha Urban benyomul, rájuk lőjön, nem hozta ki, pedig ez egyetlen szavába került volna.

Kéry Gyula: i. m. 338, 376, 633, 652, 681-682.

Kolozsvári falragasz 1848-ban

*Személy és Vagyon
erőszakos megtámadója
és Gyűjtogatója
RÖGTÖN
felakasztatik*

Ezt a rövid szavú, de sokat mondó falragaszt nagy plakátbetűkkel 1848 őszén ragasztotta ki Kolozsvár hatósága a falakra. Nyomatott a kolozsvári ev. ref. nyomdában...

1848-49. Történelmi Lapok. Kolozsvár. 1892. 31.

Balás György Kolozsvár visszafoglalása

Kossuth Bem tábornokot december 1-én ezen hadsereg teljhatalmú parancsnokává nevezte ki, s Erdély visszafoglalásával bízta meg. Bem Nagyváradra érkezve, fontos intézkedéseket tett a sereg élelmezését, felruházását és felszerelését illetően, és egy tartalék tüzérségi telepet állíttatott fel. December 15-én pedig Czech főhadiszállására, Szilágysomlyóra érkezett.

Hadseregének állománya és csoportosítása ekkor volt:

Csucsánál (jobbszárny)	gyalogság	század	tüzérség
Rickó ezredes alatt	4400 fő	1 lovas	1 üteg
Zilah és Zsibónál			
gr. Mikes Kelemen ezredes alatt	3500 fő	6 lovas	2 üteg
Nagybányánál (balszárny)			
Zsurmay őrnagy alatt	3200 fő	3 lovas	1 üteg
Összesen	11 100 fő	10 lovas	4 üteg
		(24 löv.)	

Megjegyzendő, hogy a gyalogságnak nagy része, 4100 fő nemzetőr, löfegyverrel nem volt felfegyverezve, hanem csak lándzsával volt ellátva; továbbá, hogy a tüzérlegénység csak újoncokból állott, akik alig értettek az ágyúk töltéséhez. Az összes legénység rossz szállások és rendetlen élelmezés miatt fizikailag meg volt viselve. Bem Czech intézkedéseit helyeslően, alezredessé és vezérkari főnökévé nevezte ki: napiparancsban kihirdeti kinevezését és megérkezését, és azonnal kiadta az intézkedéseket a támadó hadműveletek megkezdésére. Másnap szemlét tartott, és az egybegyűlt tisztekhez így szólt: „Uraim! A kormány ezen sereg teljhatalmú parancsnokává nevezett ki. Mindenkitől föltétlen engedelmisséget követelek. Aki nem engedelmeskedik azt agyonlövötem; de jutalmazni is fogok tudni.” Ezen szavak jellemezték Bem későbbi magatartását. Kérlelhetetlen szigor, igazságérzet, nagylelkűség az igazi érdem megjutalmazásában, a bosszúérzet teljes hiánya és teljes önzetlenség.

Bem a középhad parancsnokságát Czech alezredesre bízván, a balszárny eredményes műveleteinek nagy fontosságát értékelvén, Nagybányára sietett, azt személyesen vezetendő. A császári csapatoknak, Windischgrätz rendelkezései szerint, Magyarországot 9 oldalról kellett december 18-án megtámadniok. Puchnernek az volt a feladata, hogy Nagyváradot foglalja el, és csapatainak Nagyvárad és Debrecennél való összpontosítása által az országgyűlést lehetetlenné tegye.

Puchner hadiereje ekkor 22 zlj. gyalogság, 8 lovasosztály és 60 ágyúra tehető. Ebből az erőből alkalmazott a kapott feladat megoldására összesen 7 ½ gy. zlj-at, 4 lovasszázadot és 13 ágyút, mely erő körülbelül egyenlően volt felosztva Wardener tábornok, Urban és Jablonski ezredek parancsnoksága alatt. Wardener és Jablonskihoz még mintegy 10-15 000 főnyi oláh népfelkelő csatlakozott.

Wardener tábornok december 17-én egy dandárral és egy üteggel 2 oszlopban előnyomult Bánffyhunyadra, és másnap megtámadta Riczkó csucsai hadállását, melynek megvédelmezését az utolsó emberig Bem Riczkónak megparancsolta. A harc két napig tartott, s a császáriak visszavonulásával Kolozsvár felé végződött. Ugyancsak december 18-án támadta meg egy másik oszlop - 2 zlj és 15 000 oláh nemzetőr - Zsibón át Kemény Farkast, aki itt egy zlj-jal foglalt állást. A harc egész nap folyt, s másnap Mikes és Czech odaérkezvén, az ellenség elmenekült az erdőbe és Dés felé. December 20-án megérkezett Bem Nagybányáról, s pihenő nélkül folytatta az előnyomulást a Szamos völgyében Dés felé, a középhadnak megparan-

csolván, hogy a Szamos völgyében kövesse. Désnél Bem a Jablonski-dandárra bukkant, mely ott erős hadállást foglalt el. December 23-án Bem támadásra indul, 4 órai harc után a császáriak meginogni látszanak; ekkor Bem szokott módon szuronytámadást rendel el, s az ellenséget visszaveti, mely Bethlenen át Besztercére menekül, hol Jablonski tétlenül megáll, míg Bem újból fel nem kereste.

Az ütközet után Bem Szamosújváron és Apahidán át oly gyorsasággal nyomult elő Kolozsvárra, hogy Czech a középhaddal ötet - dacára annak, hogy Zsibóról 22-én reggel elindult s éjjel-nappal menetelt - csak Kolozsvár előtt érte utol, midőn Bem a császáriak megtámadására készült. Az utóbbiakat azonban Bem hirtelen megjelenése annyira meglepte, hogy egynéhány ágyúlövés váltása után néhány 100 fogoly és poggyásznak hátrahagyásával Torda felé elmenekültek. Az üldöző Mátyás-huszárok még egynéhány pénztárt, ruházatot, lőszert és fegyvert zsákmányoltak, és Bem serege bevonult karácsony napján Kolozsvárra. Alig volt Kolozsvár lakosságának örömteljesebb karácsonya. Urban alezredes oszlopa, mely Nagyalmásán állott, éjjel Apahidán és Széken át menekült el Besztercére, 4 gyalog és ½ lovas-századból álló utóvédét azonban Mikes alezredes elfogta. Bemnek ezen nyolcnapos hadjárata öt nagy hadvezérré avatta.

Szilágysomlyóra teljesen idegen viszonyok közé érkezve; a helyzetet villámgyorsan megfontolva, intézkedéseit villámgyorsan kiadva s a támadó hadműveletet egy percnyi késedelem nélkül megkezdve, megveti a siker alapfeltételeit. Páratlan akaraterejét szinte átvarázsolja alparancsnokaira és demoralizált s a fegyelemhez nem szokott csapataira. A fiatal, harchoz nem szokott honvédba bizalmat önt maga maga és vezérei iránt, s megismerteti vele a fegyelem szükségességét. Csapatait nagy teljesítményekre képesíti. 8 nap alatt 190 km utat tesz meg 15-20 fokos hidegben, és győzelmet győzelemre arat. Dés-Szamosújvár-Kolozsvár lakossága örömmámorban úszott. A honvédeket mindenütt ünnepi ruhában, meleg étellel és meleg szobával fogadták, ami a kemény télben jólesett. Boldog volt mindenki, aki Bemet mint a Gondviselés által küldött, szinte égből jött megmentőjét és felszabadítóját megpillanthatta. Bem azonban minden ovációnak és ünnepeltetésnek kitért.

A császári északi hadsereg szét volt robbantva; Erdély visszafoglalása előkészítve, a hadműveletek stratégiai alapja biztosítva.

Bem neve az ellenfélnél rettegést, tanácstalanságot és bátortalanságot idézett elő, ami csapatai számára nagy tökét jelentett.

Tóth alezredest Kolozsvár és Erdély visszafoglalt részének katonai kormányzójává kinevezvén, intézkedéseket tett ruházati s felszerelési cikkek nagybani gyártására: lőszer és tüzérségi felszerelési telepek berendezésére, és mindent elkövetett seregének toborzás, mozgósítás és újjászervezés útján való megerősítésére. Csapatait előléptetésekkel és zsoldpótlékkal jutalmazta meg.

Balás György: Bem első hadjárata. Kolozsvár visszafoglalása, a császári északi hadsereg felbomlása 1848. dec. 15-től 25-ig. Budapest. 1927. 12-15.

Bem kolozsvári kiáltványa Erdély lakosihoz

A magyar hadsereg jó, hogy kiszabadítson titeket a reakció rabigájá s a katonai zsarnokság alól.

A magyar álladalom alkotmánya által biztosított szabadság ismét életbe lép.

Mindennemű politikai vétkekért általános bocsánat biztosíttatik az egész országra nézve.

Ám de midőn a multakra fátyol vettetik, midőn az eltévedt lakosoknak kegyelmes bűnbocsánat adatik, figyelmeztetnek egyszersmind az ország minden lakosi, hogy az alkotmányszerű kormány ellen elkövetendő minden újabb politikai vétkek hadtörvényileg fognak büntettetni.

Azon lakosok, kik kezeikben fegyverrel fogatnak el, úgyszintén kik magyar hadseregeik belépte után rögtön mindennemű hadi tűzfegyvereiket át nem adják, halállal büntettetnek.

Felhívatnak azért e hon minden lakosi, hogy náluk létező mindennemű haditűzfegyvereiket a legközelebb eső katonai hatóságnak azonnal adják bé.

Minden a hadsereg élelmezésére tartozó kellékek, és megrendelt szállítások a tisztek által nyugtatványoztatni s a kormánybiztosok által ki fognak fizettetni.

Kelt, Kolozsvár főhadi szálláson dec. 27-n. 1848.

Bem tábornok

Honvéd. Kolozsvár. 1. Decemb. 28. 1848. 2-3.

Janovics Jenő 1848 a kolozsvári színházban

A szabadságharc láza beviharzott a kolozsvári színházba is. A híres-nevezetes Farkas utcai színházba. Ímmel-ámmal lehorgasztott fejfel játszottak a színészek. Nem akartak komédiázni a nemzet élethalálharca közepette. A nézőtér mindig zsúfolva volt, de a színészek egyre kedvetlenebbül játszottak. Nem akartak mókázni a nagy napok előestéjén. Kötéllel sem lehetett őket visszatartani, felcsaptak valamennyien honvédnek. A színház kapui bezárultak. Karácsonykor bevonultak Kolozsvárra Bem tábornok csapatai. Feleki Miklós hadnagy úr, a színház igazgatója parancsot kap, hogy azonnal kezdje meg az előadásokat, mert fontos katonai érdek, hogy a közönség ne csüggedjen, hogy a hazafias darabok előadásával a lelkesedést állandóan ébren tartsák. De Feleki szabadkozik. Nem akarja felcserélni a honvédség dicsőséges hadnagyi uniformisát a színpad tábornoki parancsnokságával.

- Nincs színészem! - ezzel próbált a parancs teljesítése elől menekülni.

- Majd lesz! - feleli neki a honvéd főparancsnokság, és a bevonult színészkatonákkal visszarendeli a színpadra. Csüggedten, kedvetlenül játszanak a színészek, pedig a hazafias szövegek végén tapsorkánok törnek ki.

1849. április 14-én a magyar országgyűlés trónvesztettnek mondja ki a Habsburg-házat, kiáltja Magyarország függetlenségét, s Kossuth Lajost választja meg az önállóvá vált magyar állam kormányzójának. A függetlenségi nyilatkozat napjának emlékére mindenütt nemzeti ünnepeket rendeztek [...], ebben az örömben és ünneplésben a Farkas utcai színház is az élen haladt. [...] Az ünnepi előadás fénypontja A kétfejű sas halála (K. F. S. H.) című „allegóriai képezet” bemutatása volt, Feleki Miklós Petőfi-verseket szavalt, Gusztinyi Julia pedig a Windischgraetz Úr Azt Gondolta című népdalt énekelte. Féket vesztett lelkesedés kísérte a színészek lelkes játékát, de ez sem vigasztalta őket. Másnap reggel, amikor Feleki a színházhoz ment, írást talált az asztalán, melyben a színészek bejelentik, hogy ők bizony semmi kincsért nem komédiáznak tovább. Valamennyien a harctérre szöktek...

48-as Erdély. Zsebkönyv. Spectator előszavával. 1943. Kolozsvárt. 42-43.

Kolozsvári zsidóság és az 1848-49-es szabadságharc

„.... Az erdélyi zsidóság igyekezett önkéntes adományaival is a nemzet ügyét szolgálni. A »Kolozsvári Híradó« [Erdélyi Híradó. 1848. - Szerk.] 176. oldalán olvashatjuk a következőket: »Az erdélyi kerületben felállítandó tűzérség számára Kolozsvárt Hersch Salamon 1 lovat, Hersch Ignác 1 lovat ajándékozott. Az említett hazafiaknak keblök öntudata szolgáljon jutalmul áldozatukért, s buzgó készségök a hazán segíteni lelkesítsen minden tehetős honfit hasonló nemes tettekre. Gräser tábornok, Mikes Benedek.«

Igyekezett mindenki vagyoni viszonyához mérten a »hon oltárára« letenni a maga ajándékát. Minden község, járás zsidója ott volt az adakozók között. Sokszor névtelenül találjuk őket, csupán így: »Sidó«...”

A kolozsvári zsidóság emlékkönyve New York. 1970. 21.

Bisztray Károly
Kolozsvár a szabadságharc leveretése után

Kolozsvár! Pár évvel ezelőtt még élénk központja az erdélyi magyarságnak. Itt összpontosult az ország főkormányja, az ország előkelősége, a nemesség fénye. A pompás úri fogatok egymást érték. Színháza kitűnő volt. Ifjúsága az akkori műveltség színvonalán állott. Kaszinója minden igényt kielégítő. Társadalmi köre a legválogatottabb és legélvezetesebb. Arisztokrácia és nemesség a legszorosabb kapcsolatban élt. Itt a lenézésnek és fitymálásnak híre-helye sem volt. Az erdélyi mágnás is csak annyi jogot élvezett, amennyit a többi nemesség; a nemesszaládok nagy része egyébként is össze volt házasodva a mágnásokkal...

És most? Minden annyira megváltozott, hogy alig lehetett ráismerni. A régi gubernium épületében a császári-királyi büntető törvényszék ütötte fel tanyáját. A gróf Bánffy-palotát, hol eddig az erdélyi főkormányzó lakott, a katonai főparancsnok foglalta el. A katonai vidéki parancsnokság a fiskus nevű épületben, a császári-királyi rendőrség az Úri Kaszinó épületében volt elhelyezve. A Közép utcába érve ámulattal látom, hogy a nagy Közép kapu, Kolozsvár főkapuja s egyúttal tűzjelző tornya nem létezik. A császáriak lerombolták.

A város történelmi falai közé mindenféle jöttmentek fészkeltek be magukat.

Nagy volt az elkeseredés.

A tehetetlenség gyötrelme ült a lelkeken.

Kolozsvár nem volt többé a régi, kedélyes, úri város...

Erdély öröksége. X. Budapest. é. n. [1942] 183-184.

Gyulai Pál-Kristóf György Kolozsvár 1851-ben

Kolozsvár többé nem főváros. Ez a kolozsváriaknak rosszul esik, és méltán. Ám a kormányzat hasztalanul erőlteti, Nagyszeben nem alkalmas arra, hogy Erdély fővárosa legyen. Nem azért, mert szász, hanem azért, mert az ország szélén fekszik. Mind közigazgatási, mind katonai szempontból még Gyulafehérvár és Marosvásárhely is alkalmasabb fővárosnak. Szeben a legkevésbé sem az a hely, hol az ország szívütését érezhetni. Most Kolozsvár üres, kihalt. Vasárnap dacára csak egy magánfogat s három bérkocsi fordult meg az utcákon. A régi vidám pezsgő társas életnek híre-hamva. Mindenütt csupa idegen arcok láthatók. A férfiak szét-szóródtak (értsd: bujdosnak vagy be vannak börtönözve), a nők otthon ülnek és bánatosak. Szomorú itt minden. Tűr a magyar, de felemelt fővel; nem lázadozik, de nem gyáva. Ápolja otthonában nyelvét, az irodalmat, s a kolozsvári színház - zsúfolt. Bár a főurak Pesten laknak, bár a fiatalság csekély (be van sorozva), a polgárság elszegényedett s a hivatalnokok elköltöztek, mégis természetes ez, mert a színház az egyetlen középület, hol magyar szó hangozhat...

Kristóf György: Királyhágóninneni írók Erdélyben. Kolozsvár. 1942. 107-108.

Kassai Vidor Kolozsvár...

Elindultunk hát a fényes múltú kincses Kolozsvár felé. [...] Nagyváradról Kolozsvárra akkor még nem volt vasút. Biasini kolozsvári vállalkozó gyorsszekerein jártak; ezeken utaztak a fővárosba is, valamint több erdélyi városba. - Így jól megzötyögtetve, beérkeztünk Kolozsvárra, Monostor felől, ahol a régi monostori apátság kápolnájának hátsó része még megvan.

Kolozsvár bent is elég ódonszerű volt, de a város egészen magyaros, éspedig (úgy mondták) valamikor ez is a hét (Siebenbürgen) szász városok közé tartozott; örvendetes, hogy így, minden erőszakosság nélkül elmagyarosodott.

A Hídkapu-bástya, a Szamos-híd mellett, valamint a Belmagyar utca (ma: 1901, Kossuth utca) végén levő Bástya kapu is álltak még ekkor (1869), szintúgy az ötszegletű Bethlen bástya végén, mely még ma is meg van.

A főtérnek kissé északi részén állott (s áll ma is) a Hunyadiak vagy még Zsigmond korából való érdekes és tágas gót egyház. Mátyás szülőháza ez időben (1869) katonai laktanya volt. Néhány régi, emeletes, úgynevezett lábasház is volt még, ezeknek az emeletről a járda fölé kiugró részei alatt vezetett el a gyalogjáró.

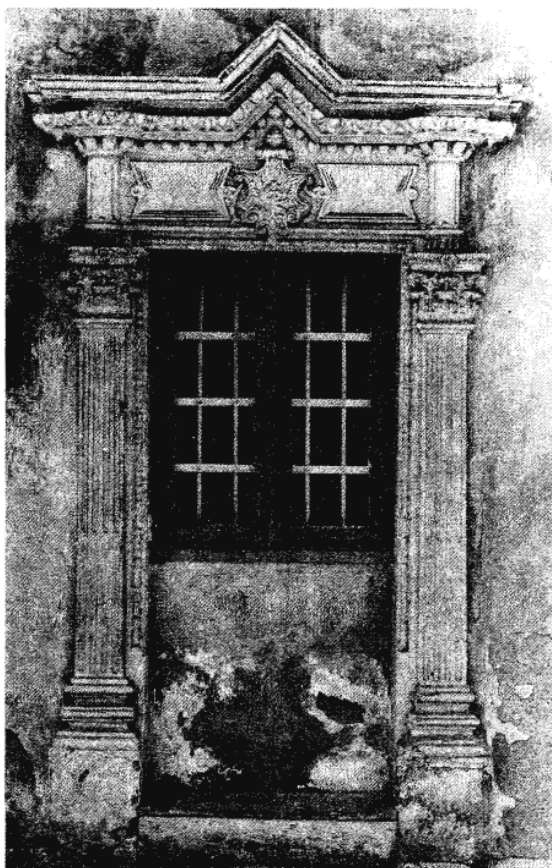
Több régi, polgári, főúri, sőt fejedelmi ház egészben vagy legalább részben állt még; ha nem is éppen monumentálisak, de mindenesetre igen érdekesek voltak nekünk. Legszebb volt ezek között a Bánffy kormányzó-féle főúri palota, a főtéri nagy templom sanctuariuma mögött, a főtér északkeleti sarkán; ebben ma boltok és vendéglő is van. [...]

A főtér kellős közepén állt egy obelisz a 19. század elejéről; alól domborművekkel ékesítve; ezek Karolina Augusta, Ferenc császárné és királyné itt tett látogatásának jeleneit vagy alapítványait ábrázolták. A tanácsháznál (városháza) mutogatták Dózsa György állítólagos vaskoronáját; ez egy igen durva, idomtalan vaskosár. Hogy Dózsa koronája lett volna, az nem hiteles, de nem is valószínű; nagyon felületes tudomást bírtam róla szerezni, de láttam.

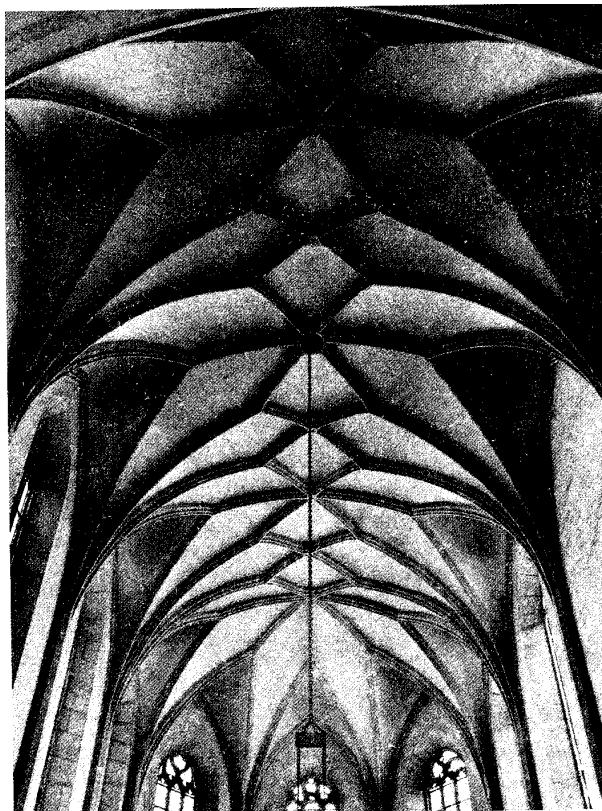
Érdekesek voltak a Báthory Zsigmond- (ekkor Szatmári és Gyergyai-) féle házak, a főtér keleti oldalán, ablakaival nyugat felé nézve. Ezekből az ablakokból nézte Báthory Zsigmond fejedelem a kivégzéseket. Az épület akkor (1869) már több részre volt osztva - ezek mélyen benyúltak az udvarokba. Mély pincéi, valamint az emeleten az előszobák még megvoltak. Megvoltak az előszobákban a régi kandallók is, melyeknek tüzésénél egykor a csatlósok melegedtek. Érdekesek voltak a szobák boltozatai, meg az ajtók és a főtérre néző ablakok faragott kőpárkányzatai. [...]

Temetője is igen érdekes Kolozsvárnak. Ez a temető a házsongáron van; ez a házsongár a város déli részén emelkedik. Kertek is vannak ezeken a dombokon. Neve állítólag a Hasengarten, vagy inkább a Haus und Garten-ból lett. Két-háromszáz éves (sőt még régibb) sírkövek láthatók benne még ma is (1901). Különböző felekezetteliek temetkeztek s temetkeznek bele ma is (milyen szép tolerancia), úgyhogy az egész temető nem egyéb már, mint egy nagy csonthalom.

Kassai Vidor: Emlékezései. Budapest. é. n. 258-260.

**Földszinti udvari ajtó Kakas István házában.
1590 után**

**A Farkas utcai templom szentélye.
XV. sz. vége**

A református kollégium udvara.
1801

A Farkas utcai templom és a református kollégium.
1801

Vita Zsigmond Jókai Kolozsváron

Más utazókat, akik eddig Kolozsváron megfordultak, főként a város utcáinak és épületeinek szépsége, tudományos, irodalmi és társadalmi élete, könyvtárainak gazdagsága, tudósainak egyszerű, de művelt környezete vonzotta ide. Ezeknek a látnivalóknak egy része [...] Jókait is magával ragadja, a megérkezés után, május 10-én este először mégis a színházba siet, hogy örömet szerezzen ott fellépő feleségének.

Laborfalvi Rózát nem most ismerte meg a kolozsvári közönség. 1839. szeptember 10-én már játszott a Farkas utcai színház színpadán (a Tudor Mária címszerepét alakította akkor), s bizonyára még voltak, akik emlékeztek az egykori színikritikus lelkes dicsérő szavaira: „Őt deli termet, tiszta s szép organum s sok színi ügyesség jelelik.” Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy a magyar színészet „egyik legszebb gyöngyét” - ahogy a cikk nevezte - most, e legújabb vendégszerepléskor is lelkes közönség ünnepelte, akárcsak az április 28-i fellépése óta minden alkalommal.

Laborfalvi Róza most már Jókainé, s Jókai a legnépszerűbb magyar író, nemcsak azért, mert Kemény Zsigmond az utóbbi időben csak politikai röpiratokat írt, Jósika Miklós száműzetésben él Drezdában, Vörösmarty és Bajza pedig a szabadságharc bukásának rémképeivel viaskodik. A sebek még elevenek. De az olvasónak azok bekötözésére, a fájdalmak enyhítésére van szüksége, s ki ért ehhez jobban, mint Jókai, aki elbűvölő történeteket ír, s aki azokba bele tudja lopni a hazaszeretet és a jövő iránti bizakodás ígét is. Kettős tisztelgésre indul tehát a közönség a színházba, amely különben ebben az időszakban maga is a biztatást nyújtó művészet otthona.

Jókai május 10-én délután érkezik Kolozsvárra, este már a Koldusnő című drámában főszerepet játszó feleségének tapsolhat, másnap pedig papírra veti második úti levelét.

„Mintha régi ismerősök, régi rokonok közé érkeztem volna” - fogalmazza meg a kolozsvári napok uralkodó érzését. Ebben a rokonszenves ragaszkodásban azonban neki is része van, hiszen kedves közvetlensége, szelíd kék szeme, jó kedélye mindenkit hamar meghódít. Hogyne fogadta volna szívébe az az erdélyi értelmiség, amelynek szíves vendégszeretetét, közvetlenségét azóta is oly sok idegenből idevetődött író, tanár vagy szegény diák élvezhette.

Jókai kolozsvári társaságában az akkori idők számos kiemelkedő alakját találjuk: a tudományos életet áldozatos igyekezettel élesztgető Mikó Imrét, a történelembúvár Kővári Lászlót, a polihisztor Brassai Sámuel, az akkor még csak népi hangvételű verseiről ismert Kriza Jánost, aki azonban már készítteti egy évtized múlva megjelenő nagy népköltési gyűjteményét, a Vadrózsákat.

*

Egypár év múlva, 1889. szeptember 1-én újra Kolozsvárra látogat, a Mátyás-szülőház emléktáblájának leleplezésére. Már a fogadásnak volt egy kedves mozzanata: az állomáson ugyanis Albach Géza polgármester fogadta, s amikor Jókai meglátta az ősz és kopasz fejjel, kalaplevéve hajlongó polgármestert, kedélyesen így szólt hozzá: „Tegyük fel a kalapjainkat kopasz fejünkre!” Most is a Nemzeti Szállodában szállt meg, innen indult el a délután folyamán a fejlődő mezőgazdaság új reményeit bemutató sétatéri állatkiállítás megtekintésére.

A Mátyás-emléktábla leleplezésére másnap, szeptember 2-án került sor a szülőház előtti térségen, amelynek emelvényéről Jókai maga mondta el ez alkalommal írt ünnepi ódáját. „Szép, lágy hangját nem lehetett elfelejteni” - írta Gyulai Farkas, az ünnepség szemtanúja. De

nem lehetett elfelejteni azt sem, hogy a Korvin Mátyás király című ódában Jókai a tudományt és a művészeteket felkaroló uralkodó emlékének hódolt, de nem feledkezett meg az „igazságos” Mátyásról, a szegény népet is felemelő uralkodóról sem:

*Tudós, művész vele palotában lakott;
De meglátogatta a szalmás hajlokot;
S ki ésszel, ki kézzel derék munkát végez,
Az állt legközelebb királyi szívéhez.*

Jókai ódáját este a színházban rendezett ünnepély műsorába is beiktatták, ez alkalommal a kiváló színész, E. Kovács Gyula előadásában. Az estélyen különben még egy másik műnek is nagy sikere volt, a nem sokkal azelőtt Kolozsvárra került Bródy Sándor Mátyás király Kolozsvárt című alkalmi drámájának.

Vita Zsigmond: Jókai Erdélyben. Bukarest. 1975. 31-32, 255-256.

A Mátyás-szobor alapkövébe tett oklevélből

„.... Legyen ez a kő megingathatatlan alapja a rövid időn belül rajta emelkedő emlékszobornak, melynek hivatása lesz egyrészt bizonyosságot tenni arról, hogy Kolozsvár szabad királyi-város közönsége a nagy királynak, mint legnagyobb szülöttének emlékét kegyelettel őrzi; másrésztől egyik nevezetes tanújele lenni annak, hogy e haza fiai az ezredik év emlékét minő alkotások által kívánták megörökíteni. De legyen egyszersmind e szobormű egyik rombolhatatlan hirdetője nemzeti múltnak, nagyságának, dicsőségének és mint ilyen, dobogtassa meg a haza minden hű fiának szívét, s teljesítse e magasztos hivatását, míg magyar él ezen a földön...”

Kolozsvár, 1896. szeptember hó 30-ikán.

(Aláírások)

Erdélyi Múzeum. Kolozsvár. 1896. füzet. 399.

Szentimrei Jenő A Mátyás-szobor leleplezéséről

Mire emlékszem - lássuk - a szobor leleplezéséből? Ott voltunk felállítva, enyedi diákok, a térségnek az öreg Kakas-házzal átellenes gyepes részén, a frissen ültetett ezüsfenyők között, szemben a tribünnel, amelyre József Ágost (az ifjabb József) főherceg érkezését várták a király képviselőjében. Órákig állingáltunk, vártunk, csak nem kezdődött az ünnepség. Nem érkezett még be a főherceg vonata - nyugtatták karszalagos rendezők a közönséget. A háztetőkön is emberek ültek, mint a madarak. Az Európa kávéház fölött, a lapos bádogtetőn koronként lelkes férfiú vonta magára a figyelmet. Szavalt torkaszakadtából, míg szomszédai - nyilván titkosrendőrök - le nem ráncigálták maguk mellé. - Hazafy Veray János, a népköltő - adták szájról szájra a nevét. Térdradrágban volt, kengyelfutónak öltözve. Jámbor pesti suszter, aki költőnek képzelte magát [...] Kolozsvárt háztetői szavaltától annyi idő telhetett el, míg ezt itt elmesélem, és íme, előttünk egy hórihorgas, lengő szakállú, meggyzín díszmagyar - Apponyi Albert képviselőházi elnök - vezetésével libasorban gázol át a fűvön, virágágyásokon a népes képviselőházi küldöttség igen izgatott állapotban. Utánuk az alacsony termetű, ragyás Csáky Albin gróf főrendiházi elnök vezeti, ugyancsak libasorban, a grófok és bárók díszmagyaros, kardos, de valamiképpen komikus csapatát. Jobbra-balra kapkodták fejüket, mint akik szemlátomást meg vannak ijedve.

A Borsszem Jankó című élclap kiváló karikaturistái nyomán gyerekszemmel is felismertem a macskabajszú Bánffy Dezsőt, a szúrós tekintetű, szemüveges Tisza Istvánt, Andrásyt és másokat. A tribün nem látszott hozzánk. A négy oldalról zöld ponyvákkel körülvett szobor eltakarta. Valaki elcsukló, remegő hangon csak annyit mondott a szobor mögül: - Hulljon le a lépl! - és ott állott előttünk a bronz Mátyás az alkonyat vörös vonulásában. Mögötte az emelvényen most tűnt elő a főherceg sötétkéz huszáratillája törzstiszti arany gallérral. A tömeg gyorsan szétszlott, minket hazavezényeltek a vendéglátó református kollégium konviktusába. Ott értesültünk az állomásnál lezajlott politikai tüntetésről, mely megzavarta a programot és feldúlta a kedélyeket.

A katonazenekar előírás szerint a császári ház himnuszával, a Gott erhaltéval fogadta a király képviselőjét, mikor kilépett szalonkocsijából. Erre a függetlenségi negyvennyolcas parlamenti csoport, élén Nessi Pál képviselővel, harsányan rázendített Kölcsey-Erkel Himnuszára. Kinn ugyanez ismétlődött meg, amikor a főherceg ellépett a díszszázad előtt. Nessi most már a tüntetők hatalmas táborának alkalmi kórusát vezényelte. Rendőröknek kardlappal kellett hátraszorítani a tömeget, hogy a főherceg eljusson a díszfogatára. Nessire nem lehetett löni, sem letartóztatni, képviselői mentelmi jog védte. Az általános kavargásban füstbe ment a díszbevonulásról ábrándozó rendezőség terve. A tömeg lépésben hátrált, mindvégig Nessi mögött, egyre énekelve, s a bevonuló kocsik iramát fékezve. És a rendőrség tehetetlen, mert a főherceg nem akar botrányt. Emiatt késett jó másfél órát a leleplezés ünnepsége, míg az „előkelőségek” rendre kikászálódhattak kocsijukból, és valahogy libasorba rendeződve két oldalról megközelíthették az emelvényt. Egyesek a kormány részéről különben is botrányosnak minősítették Fadrusz remekművét, hogy Magyar Balázs a meghódított Bécs zászlaját is odateríti ura lovának lábai elé, a kétféjű sassal...

Szentimrei Jenő: Városok, emberek. I. Bukarest. 1973. 95-97.

Longhy A. István
Kolozsvár békebeli évei

Kolozsvár! A lomhán kanyargó, ezüstoffdrú Szamos mindkét partjára épített magyar Athén! Történelmi idők, emberek kincses városa. Fejedelmi udvarok székhelye. A költő által megdalt „Mágnásváros, ahol annyi bú terem...”. De nyíltak virágai a jókedvnek is, a dínomdánomozó erdélyi magyarok vidámságának. Híres egyetemi bálók, megyei bankettek, forró színházi esték, mágnás menyegzők, párbajok, politikai tüntetések, nemzeti felbuzdulások tették hangossá, tarkává, felejthetetlenné Erdély fővárosát.

A kilencvenes évek elején fiatalodott Kolozsvár arca. Albach Géza polgármester kezdi meg az újjáépítés munkáját, de nyugalomba vonulása után átveszi helyét Szvacsina Géza, hogy az ő kezében összpontosuljon az alkotás héroszi terve és annak keresztülvitele. A régi Híd utcát Ferenc József és Wesselényi utcára, a Bel-Közép utcát Deák Ferenc utcára, a Bel-Szén utcát Jókai utcára, a Monostori utcát Unió utcára, a Bel-Magyar utcát Kossuth utcára keresztelik át. És így tovább. Az utcák ósdi címtábláinak felcserélésével hatalmas arányú építkezés indul. Megépül az új indóház, Ferenc József Tudományegyetem, Vármegyeháza, Törvényszék, Királyi Tábla, Egyetemi Könyvtár, az európai színvonalon álló Közkórház, Tüdőszanatórium, a Kül-Szén utcából átkeresztelt Trefort Ágoston utcában Elmeógyógyintézet, aztán a Honvéd utcai laktanya, a New York palota (kolozsvári humorban: Nyehó). A Siketnémák és Vakok Intézete és egész sora a köz- és magánépületeknek. És mindez 1890-től 1910-12-ig! Gigántikus városfejlesztés, ami szinte páratlanul áll a vidéki városok fejlődésében!

Csatornázás, aszfaltírozás, parkírozás, minden vonalon. Gázgyár és Villanytelep. Eltűnnek a gyéren világító petróleumlámpák. Villanyfényben pompázik Kolozsvár. Ebben az időben rakják le alapkövét a Fadrusz János által tervezett Mátyás király szobrának.

*

A Tauffer cukrászda is megszűnt. Új, fényes üzletek nyíltak helyében. Hiszen ekkor már a templom körüli „fecskefészkeket”, apró üzleti házakat már rég lebontották, aszfaltíroztak, parkíroztak, víz- és villanyvezetékeket raktak le. A négyszögletű főtér gránitkockás járdáján még végigsétál futó emlékezetem előtt a múlt.

Barcsay „fejedelem” legendás alakja tűnik fel, Szász Domokos református püspök hatalmas termetével sétál barátai között. Itt korzózik Téglás Gábor, a fehér szekfűs költő, a város dendi-je. A Nyehó ablakánál Ozoray bácsi, a legrégibb színházi ügynök kövér arca. Székelygulyást reggelizik. Salamon Tóni városi tanácsnok pukkerlizo léptekkel megy át egy bodegába; Deák Pál főkapitány nyikorgó csizmában ellenőrzi a tollforgós csákójú rendőreit. A Sétatér utcában Kakas bácsi bodegájában söröző színészek, öreg és fiatal bohémek... Este, a fenséges szép nyári estében új színek kerülnek a természet festőpalettájára. Az öreg Biasiniban, a nyári zengeráj csillaga Rienzi Mariska mosolyától sülnek a kolozsvári gavallérok; a fényes Kikakerben Boldi bácsi mosolyog kalabriászó törzsvendégeire; a Majális úti Társadalom című kerti kaszinóban exkluzív társaság mulat hangos jókedvvel. Nyár, nyár, szép, boldog, békebeli nyár...

Longhy A. István: A régi Kolozsvár - egy volt kolozsvári újságíró naplójából. Budapest. é. n. 5-8.

Jordáky Lajos
A kolozsvári munkásmozgalom
életéből a századfordulón

A századforduló éveiben a szervezett munkásság s a Szociáldemokrata Párt vezetői változtattak a magatartásukon. Ezekben az években az utcára tevődik a munkásmozgalom súlya. Egymást érik az utcai felvonulások és a tüntetések. Politikai sztrájkok követik a gazdaságiakat, választójogot és szabadságjogokat követelnek, s a május elsejei tömegtüntetések mellett a 48-as forradalomról való megemlékezés is tömegakcióvá válik. A márciusi megemlékezések középpontjába mindenütt Petőfi kerül.

A Kolozsvári Munkás című szociáldemokrata politikai napilap első száma 1904. március 15-én jelenik meg. Első oldalon Petőfiről közöl cikket, a másodikon Március címmel dicsőíti 1848 forradalmi szellemét. A Petőfi-cikk versidézzel kezdődik:

*Haloványul a gyáva, szavamra... dalom
Viharodnak előjele, forradalom!*

- és így folytatódik: „Ötvenhat év múlt már el, hogy a forradalom lánglelkű költője e szavakat leírta. A gyávák faja azonban még nem halt ki.” [...]

A kolozsvári szociáldemokrata pártszervezet különben 1904. március 13-án vasárnap a Mátyás-szobor előtt tartott Petőfi-ünnepélyt. „Nagy falragaszok hirdették a gyűlést, amelyet a főkapitány előbb betiltott, s azután ünnepély címen tudomásul vett.” A gyűlésen mintegy ötezer ember vett részt, s a rendet „elvtársaink közül toborzott nagyszámú piros karszalagos rendező tartotta fenn”. (Kolozsvári Munkás, 1904. március 15.) [...]

Az 1906-os évfordulót is ünnepli a kolozsvári munkássajtó. Az egyik lap a forradalmat méltatja, amelynek egyetlen méltó örököse a proletariátus. „A küzdő proletárság szánakozva nézi a múltak hagyományán élősködő polgári társadalom vergődését. A polgári társadalom uralma felett megkondult a lélekharang, uralmuk végnapjainak 12-ik órája ütött... Az örök emlékű márciusi napokon a proletárok dörgik az uralkodó polgári társadalom fülébe az eljövendő szabadságot... A proletároké a jövő, a polgári társadalomé a múlt. A proletárok forradalma nem ismer akadályt, mindent elsöpör útjából, legázol minden ócska hagyományt, amely a népszabadság útját állja.” Végül lázító felhívással fordul a dolgozókhoz: „Előre - proletárok! Munkások! Tegyük szabaddá az utat, mely a népjogokhoz vezet, mert csak ez lehet a célja az igazi forradalomnak.” (Erdélyi Munkás, 1906. március 1.)

Jordáky Lajos: Irodalom és világnézet. Bukarest. 1973. 31-33.

Pilisi Lajos
A háborús Kolozsvár

Telve az utca, és telve a kávéházak. Idegen idegen hátán. A kávéházak hosszú asztalainál a helybeli hangadók mellett erdélyi képviselők üldögélnek, és azok a menekültek, akik valami összetartozandóságot vallanak velük. Az ajtókon a háborús tragédiák járnak ki-be. Jön Amirás György, Csíkmadaras leggazdagabb polgára, és ismerőst keres. Tegnapelőtt még őt keresték, még ő volt, aki adott, ma ő az, aki már senkinek sem adhat, és ismerőst keres. Ezer ilyen tragédia. Czell milliomos étlen-szomjan fut, Braun csíki marhakereskedőnek nyolcszázezer koronája maradt a vasszekrényben, és a zsebében csak 9 korona csörög. És aki a milliomosoknál csak egy kicsit is lentebb való volt, az mind egy gúnyában járkal, olykor meztelen gyerekekkel a karján.

A városon a szekerek szakadatlan raja döcörög. És szüntelenül jönnek a jelentéstévők: Enyed felől 146 szekér, Csík felől 300, Tordáról 226, és aki jön és aki megy, az mind csak az utcát lesi, szemezi. [...] A város fülledt, tele van emberekkel, tele menekülésszaggal, verejtékkel, férfikáromkodással és gyermekpanasszal. [...]

A Fő utca közepén, a Mátyás-szoborral szemben van a kilós bolt. A kilós bolt előtt száz toprongyos menekült ácsorog. A kolozsvári jótékonyosság felsőruhát és fehérneműt osztogatott az elszerencsétlenedettetteknek. A boltokon ez a felírás csüng: „Segítünk az erdélyi menekülteken.”

Pilisi Lajos: A megrohant és felszabadított Erdély. Budapest. 1916. 66-69.

Dr. Kós Károly **Kolozsvár népviselete**

Az erdélyi magyar népviseletek felett több mint egy évszázada elkezdett szemlénk során illő, hogy végre megismerkedjünk Erdély első városának, a várossal egyidős őstermelőknek népviseletével. A régi Kolozsvár északkeleti városrészein („Hidelve”, „Kétvízköz”, „Magyar utca”, „Közép utca” melyeket együttesen „Hóstát”-nak is neveznek) már a középkorban megtaláljuk azt a saját földműves céhszervezettel („Kalandos társaság”) rendelkező őstermelő lakosságot, mely életmódjának és szokásainak megfelelő sajátos népi öltözetet is kialakított. Jellemző, hogy míg a legutóbbi időkben a városhoz csatolt falvak (Kolozsmonostor, Szamosfalva) parasztlakossága máris jórészt „viselet nélküli” lett, Kolozsvár eredeti „városi földészei” külön öltözetüket, mint a város történetében betöltött szerepük egyik tanúját, ma is őrzik s fejlesztik tovább. Természetesen ez az öltözet nem volt mentes soha az iparoskereskedő polgárság viseletének különböző hatásaitól, mégis sajátosan földművesviselet maradt. Hiszen az öltözet alkotói és viselői is évezreden át megtartották őstermelő foglalkozásukat: ők voltak a város állattenyésztői, földművesei gabona-, szőlő- és gyümölcsstermelői, szekeresei és tejesei, s egy évszázada a több tízezer lakost kitevő hóstáti földészekből kerülnek ki a város zöldségkertészei és piaci zöldségárusai.

A régi kolozsvári földművesek öltözéke nagyjából megegyezett a többi erdélyi város magyar földészeinek és a kisebb mezővárosok lakosságának öltözetével. Egy 100 év előtti hóstáti sírkövön ábrázolt férfi öltözkén ugyanazt a ráncos bőgatyát, azt a kétsoros gombolású, hajtókás, rövid derekú ujjast s ugyanazt a bő torkú (ványolt) csizmát és pörgekalapot látjuk, mint a korabeli tordai, enyedi, dési, zilahi földműves „polgárok”-nál vagy más vidéki mezővárosok és „nemesfalvak” lakosságánál.

A 100 évvel ezelőtti kolozsvári földész férfi öltözete a lobogós ujjú, gallértalan ingből (melynek alja hátul kissé kilátszott az ujjasból), nyáron ráncos bőgatyából, máskor meg szürke vagy (ünneplőre) kék, ellenzős, zsinórozott díszítésű harisnyából, rézpitykés lájbiből állott, melyre télen még rövid szürke vagy ünnepre rézpitykés kék ujjast, útra meg - a házasszerű fiúk - fehér szűrt is vettek. A harisnyára lágy szárú, ványolt elejű, vékony talpú s hegyes felálló orrú és magas sarkú fekete csizmát húztak. Fejükre keskeny, feltűrt karimájú fekete szőrkalapot tettek, az inghez ünnepn piros, illetve - idősek és temetéskor - fekete csokornyakravalót kötöttek, munkába pedig, a nadrág védelmére, surcot vettek.

E kékben tartott régi öltözet a múlt század 60-70-es éveitől kezdve alakul át fokozatosan az 1848-as középosztálynál divatozó fekete, zsinóros magyar viselet hatására. Bejön a kézelős és galléros ing, a fekete lájbi, elülső hajtókája alatt és hátán színes selyem virághímzéssel, hegyesre metszett csontgombokkal, az ónpitykés fekete pruszli (pruszlik), a zsinóros és vitézkötéses fekete harisnya, a felül szőrszínórral szegett kemény szárú csizma ráncba szedett ragyogóval, a zsinóros díszű fekete szűr és a vitézkötéses, kötött gombos fekete ujjas. A nem fekete (ritkábban kék vagy barna) bújbelét (untercikket) már csak viselőnek hordták. Rövid időre divatba jön ismét a régi, felálló gallérú, magasan záródó kabátszabás. Általánosabb lesz télen a magas karimájú (Kossuth-szabású) fekete bundasapka.

A századforduló táján aztán a zsinórok elkeskenyednek, kimegy divatból a csizma ráncolása és a lájbi hímzése, a csizma bőrből fonott szegést és gombot kap, a kalap puhább lesz, és karimája szélét beszegik, a csokornyakkendő pedig csupán odatűzött formasággá válik. Az első világháború után télire bejön a prémes gallérú fekete bekecs (kabát, mikádó), s ugyanakkor elhagyják a fekete szűrt. Különféle változtatásokkal ma is ezt a fekete öltözetet tartják. Megtartották a korábbi ing-, csizma- és kalapformát, a régi gombkötőmesterség teljes

kihaltával elmarad a zsinóros mellény és ujjasféle, ugyanakkor bejön a priccses nadrág s a széles fazonú, kétsoros gombolású kiskabát. A nadrág, mellény és kabát ünnepen, gyászban, temetésen mindig fekete, máskor - különösen a fiataloknál - szürke, kék vagy sötét kávészínű szövet. A bekecs ma prém nélkül készül.

Amint a kolozsvári földészek előző öltözetdivatjai nagy hatással voltak a környékbeli földművesek régebbi viseletére, úgy ma a zsinóros és a jelenlegi sima fekete öltözet (vagy egyes elemei) terjedése és hatása figyelhető meg a Kolozsvárhoz közeli kisebb városok és vásárhelyek magyar földműveseinél, és ezek közvetítésével a környékbeli parasztság szélesebb köreiben.

A női öltözet a férfiakénál erőteljesebben vette föl, és egyes elemei máig őrzik, a XVIII. századi nyugati eredetű polgári öltözet vonásait. Az évente változó „hóstáti divatok” nem érintik a viselet általános jellegét, ellenkezőleg, épp e hagyományos viselet életrevalóságát bizonyítják.

A múlt század végén az idősebb asszonyok egyszerre több szürkés vagy barnás, bő ráncú s aránylag rövid szoknyát vettek fel, melyek csípőjüket szélesítették, s a járást mégis könnyedé, fürgévé tették. Nyáron a legfelső szoknya mindig kartonfersing volt. Felsőtestüket hasonló színű, testhez álló ujjas fedte. A lányok és menyecskék fersinge és ujjasa világosabb színű volt. Télen még barna bujkát, fejükre fehér, a lányok zöld vagy pirosas felselyem keszkenőt és fekete, barna, a lányok pedig fehér hárászkendőt vettek. Bunda nem volt. A kontyot hátul közvetlenül a fejtető alatt tűzték meg. Az új asszony fehér csipke főkötőjét a szélén körben átbújtatott rózsaszínű szalaggal kötötte meg áll alatt. A lányok hajukat egy fonatban viselték, hosszú piros szalaggal. Lábbeli a felül piros bőrszegésű (zsiráf), oldalt varrott, magas sarkú csizma volt. A nyári mezei és kerti munkát mezítláb végezték.

Az asszonyok már ebben az időben sem fontak-szöttek, idejüket teljesen lekötötte a város tejjel és friss zöldséggel való ellátása. Télen szabad idejükben tollút fosztottak és fehérenműt varrtak. Ilyenformán minden anyagot boltból szereztek be, házilag szőtt és hímzett ruhájuk nem volt, a felsőruhákat is mind erre specializált „hóstáti” szabók, varróasszonyok, szűcsök és csizmadiák készítették.

Néhány újabb ruhadarab és szabásminta mindenekelőtt pedig az újabb gyári anyagok használata jellemezi a változásokat. A mezőre járó ruhát (piros vagy kék szoknyát, rövid ujjú lékrit és hátrakötött kendőt) mintegy 50 éve kiegészíti a bőrszandál, amelyet a háború óta teniszcipő vált fel. 1940 tájától melles köténnel kímélik a ruhát a munkában. A nyári piacjáró ruha ugyancsak piros vagy kék kartonfersing, fehér sujtásos, apró mintás lékri, előre kötött kartonkendő, valamint szandál vagy cipő.

A templomba járó ruha nyáron az „indián” anyagból készült fehér kombinéra és 2-3 kikeményített golyos alsószoknyára vett egyszínű, bő zszorsettszoknya és ugyanebből az anyagból készült, alól fodros blúz. Táncba a lányok rövid ujjú blúzt vesznek. A lányok nyakát 5-6 sor feszesen fölötött piros korallgyöngy ékesíti. A szoknya alig térden alul ér. A magas sarkú, orránál lyuggatott díszű kaplis, lakkos csizma kemény szárán fent vörös bőrszegély. A lányok szoknyája és blúza rózsaszínű, égszínkék vagy világoszöld (ez évente és utcák szerint is változhat), míg az asszonyoké kék vagy zöld, időseké fekete. A szoknya elé világosabb selyem organtin kötényt kötnek. E ruhaanyagok sosem tarkák, és nem is mintások, de a hóstátiak általában szeretik az apró fehér babos anyagokat.

Télen a csizma alá még fekete patentharisnyát vesznek, s az alsóneműt kötött bugyi vagy - nagy hidegben, piacon - férfias hosszú gatyá egészíti ki. A téli alsószoknya flanelből, a felsőszoknya (fersing) és hosszú ujjú lékri pedig apró fehér babos diftinből készül. Erre jön a barna vagy kék kockás szibil lájbi, melyre házilag kötött, elöl gombolódó fekete gyapjúsövetert,

legkívül pedig a csípőt is fedő, hátul dragonyos bundát vesznek. E kávészínűre festett bunda [...] 1940 tájától váltotta fel a régi hárászkendőt. Utóbbit már csak a lakodalmi nyoszolyólányok veszik föl, amikor - ősi szokás szerint - a fejük sincs bekötve. Télen fejüket csipkés bársonykendővel kötik be. Ez az asszonyoknál sötétkéék. Az 1940-es években kezdeményezett, fejtetőre tett konty rövid életű divatját kivéve a kontyot hátul tűzik meg, nagy körfésűvel. Ez lehetővé teszi a piacozók jellegzetes fejen való teherhordását. Ezzel állhat kapcsolatban a lányok („hajadonok”) kendőviselete is.

Dr. Kós Károly: Népelet és néphagyomány. Bukarest. 1972. 204-207.

Németh Sándor A kolozsvári hóstátiak

A ház

A hóstáti magyar ember mindig földművelő, baromtenyésztő. Udvara - ennek megfelelően tágas. Házát újabban kőből építi. A jómódú úgy építi, hogy benne van egy első ház, az utca felől, s a kis ház belől. Az utcára rendszerint két ablak nyílik, az udvarra egy. A háznak van tornáca is, rendszeren deszkakerítéssel körülvéve. Az udvarra a bejárat a kisajtón és a kapun át történik. A kisajtón fedél van. A kapu magas deszkából készült, és kétfelől nyílik. A kisajtó homlokzatára vagy oszlopára némely helyen még felírják, hogy melyik család és mikor építette. Az első ház ünnepélyes alkalmakra való, a kis ház mindennapi.

A ház berendezése

A régies berendezést már ma sok helyen nem tartják meg, mert *urizálnak* az emberek. De azért van még igen sok régies berendezésű ház is.

Elöl van elhelyezve az asztal a két ablak között. Rendszeren *abrosszal* van beterítve. Elöl van még a barnára festett nagy láda is, mely tele van ruhával. A ház két oldalán két ágy; az egyik igen sok párnával felerítve, s színes takaró rajta. Az ágyak előtt egy-egy hosszú festett *karszék*. A ház első és hátsó részén a padláshoz közel van két festett fogas. Ezekre akasztják a kancsókat; tartójára tesznek virágos porcelánt, *tányérokat*. Van olyan ház is, hol csak szegekre akasztják a tányért és a kancsót. Sok helyt egy tányér egy kancsó van egymás mellett. - Van almáriom is a háznak egyik oldalán. Sok helyt van *tálas* is tányérokkal.

Az úriasabb berendezéseknél ott van a kanapé is, a ház első felén. Sok helyt a régies berendezést felcserélik újjal, amennyiben a falon a tányérok és kancsók helyett képek vannak. Ott van a király és a királyné képe. Vannak *világi* képek, de vannak *szent*-képek is, Jézus, Mária és a Szent Családot ábrázolók. Sok helyen az egész ház *kürüdes-kürül van rakva*.

Világítóeszközü a petróleumlámpát használják, amely az asztal felett csüng.

Konyhaeszközök

Konyhaeszközök: a fazék, a lábas, a villa, kalány, virágos porcelántányér, kondér, (melyben a tejet viszik a piacra), laskanyútó, lapítottó, dagasztó- és szappanyozóteknő.

Ételek

Kenyér. Reggel tej vagy szalonna; sok helyt kávé. Délben valami főzelékféle; kaszáslé is. Valami csontos húst megfőz, megsavanyítja, felereszti liszttel, *téfellet*: ez a kaszáslé. Este hasonlóképp pulicka is. Vasárnap délben: tyúkhúsleves, hosszúlaskával, van aztán feleki rétes, palacsinta, van kürtöskalács. Ha mezei munkára mennek, rendszeren túrtót vagy szalonnát és kenyeret visznek, a napszámosoknak estére sokszor készítenek zsíros reszelt tésztát.

A család

A családban fő a férj, kinek az asszony a *felesége*. Az asszonynak a férj *az én uram*. A gyerekek a szülőknek *cseléggyei*.

Ott van az após, aki *apámuram*, az anyós, *anyámasszony*, a nagypapa a gyermekeknek, *bapó*, a nagyanya *nanó*.

Ruházat, külső viselet

A férfiak nyáron mind kerek fekete kalapot viselnek; télen kalapot vagy fekete sapkát. Tavaszi és nyári hétköznapon *lájbit*, *nadrágot* és *cizsmát*, s ünnepen két ujjast hozzá. Téli hétköznap a férfiak a fekete és fehér szűrt viselik. Viselik a hosszú bundát és a kék ujjast is. A legények csak ujjast viselnek mindig. Munka közben úgy a férfiak, mint a legények surcot kötnek maguk körül, hogy a nadrág ne kopjék és *ne szennyüljön*. S ez már annyira szokásos, hogy így az utcán is végigmennek.

A legények nem viselik a szűrt. Nyáron *lájbit*, télen ujjast. Ünnepen, tavasszal, nyáron és ősszel a férfiak és legények kék nadrágot, kék ujjast viselnek, és gyolcsinget, amely kevésbé kilátszik az ujjas alól hátul. A legények minden időszakban ujjast viselnek, csokorra kötött piros és fekete nyakkendőt is, pirosat lakodalom, feketét temetések alkalmával.

A fiúgyerekek hasonlóan kalapot vagy sapkát, nadrágot és ujjast viselnek. Gyászjelt a férfiak nemigen viselnek, amint az egyebütt sem szokás a népnél.

A középrendű és öregasszonyok ruházata nem fekete, hanem szürkés és barnás között váltakozó, és kékes is. Télen a bolti, nagy szőr *keszkenyő* általában szürke.

Testhez álló ujjas; rendesen kartonszoknya, bő ráncsal, de rövid állással, ezért a hóstáti magyar asszony könnyed, fürge, gyors járású. Az úriasszonyok általában világos ruhát viselnek. A keszkenő mindig fehér, olyan félselyem. Télen már ők is a barna bujkát és kendőt viselik.

Az úriasszonynak van fehér főkötője, melyet halálakor fejére tesznek. Gyász alkalmával fekete kartonszoknyát és *keszkenyőt* viselnek, melyek néha fehér pettyezettek. A lányok öltözete mindig világos, csak a *keszkenyő* zöld és pirosas. Hajukat hátul fonatba fonják, és piros vagy nemzeti szalagot kötnek a végire. Sajátságos, hogy míg egyebütt a *hajadonleányok hajadonfőtt* járnak, addig itt ők is *keszkenyőt* viselnek mindig, ami talán onnan magyarázható, hogy ők is hordják a tejet *fejükön*, éppúgy, mint az asszonyok. Mikor azonban esküvőre mennek, akkor a menyasszony és nyoszolyólányok is hajadonfőn vannak.

A gyászjelt a lányok sem igen hordanak, legföllebb a hajukba fekete szalagot kötnek, és fekete kendőt viselnek.

Foglalkozás

Az asszonyok nem szoktak sem fonni, sem szőni. A téli estéket nagyrészt *tollúfosztással*, törökbúza-fejtéssel és varrással töltik, mert úgy a saját ruháikat, mint a férfiak ruhaneműit maguk varrják. Semmi varrottas és szöttes ruhájuk azonban nincs, mert mindent boltból vesznek. A nők mezei munkát sem végeznek, csak káposztát, pityókát, paszujt ültetnek. Otthon aztán a veteményezést ők végzik. A zöldséget, tejet ők hordják a piacra - a fejükön. Ha sokfélét visznek s a fejükön el nem vihetik, a kis egylovas szekérbe teszik. Így gyakran maga az asszony a kocsis.

Gazdaság

A hóstáti földművesnek ekére, boronára, kaszára, sarlóra, ásóra, kapára, csépre, szekérre, ostorra, szórólápatra, rostára, seprűre, villára, gereblyére van szüksége.

A törökbúzát szedi, a búzát aratja és csépli. Mikor a búzaaratást elvégzik, koszorút kötnek, és az aratók közül egynek a fejére teszik, és ez megyen elől. Menet közben énekelnek. Mikor aztán beérkeznek a saját utcájokba, a szomszédok leöntik, kinek a koszorú fején van. Otthon a gazda jól megvendégeli őket, és még pénzt is ad nekik.

A törökbúzáat tokjából hántja, a törökbúzaszemet lefejtja, a gatzól megrostálja. A füvet lekaszá-lja. A kaszálást „rúdszámra” adja ki. Egy rúd füvet egy ember két és fél nap alatt kaszál le. Ára 2 frt 40 kr - gereblyével *ódalazza* a szénát, azután *vontatja*. Az ódalazás és vontatás a következő: az elterített szénát a rét hosszában gyűjtik össze két oldalon; közbül utat hagynak. Mikor így megódalazták, az ódalak végén egy csomót készítenek, azt aztán láncsal körülkötik és tehenek után akasztják. Ekkor aztán végighajtják az ódalak közt, és az ódalakról a szénát csomóra rakják, s úgy vontatják össze egy helyre. Innen aztán hazaviszik. A szekérre rendkívül szélesen rakják, hogy könnyen ne boruljon. Otthon aztán kazalba rakják.

A gazdálkodás módja

A szénán teheneket tartanak. A tejet aztán rendesen az asszonyok viszik minden reggel rendes házaikhoz. A törökbúzáat és búzáat, ami felesleges, eladják. Amit megtartanak, a *hijuba* teszik, vagy koszorúba fonják, s a kakasülőre teszik. A zöldséget pedig úgy osztják be, hogy egész esztendőn át abból is pénzt szereznek.

Október végén van egy híres vásár, melyen a hóstátiak nagy rakott szekerekkel rakodnak ki a Belközép utcába, mindkét felől egész sort képezve. Itt látja az ember, hogy mily nagy mennyiségű zöldséget termeszt a hóstáti. Ekkor szerzi be a kolozsvári közönség a szükséges zöldséget télire a hóstátiaktól. A hóstáti a verembe és pincébe annyit elteszen, hogy egész télen vigyen az asszony a piacra belőle.

Alkalmi szokások

Karácsonyi betlehemesek nem járnak. A gyermekek ismerősökhöz még elmennek *kántálni*, mikor is krajcárt és kalácsot kapnak. De már ez is kezd kimenni a divatból.

Régebbi időkben a farsangkor sok tréfát űztek, most kevesebbet. Lakodalmazás alkalmával felöltöznek betyároknak, kisasszonyoknak és másféléknek. És elmennek a lakodalmas ház-hoz. Ott egy tánc az övék, kapnak egy pár pohár bort is; aztán elmennek haza. Húsvét másod-napján a gyermekek elmennek öntözni, és piros tojást kapnak. Az ifjak táncba is mennek. Régebbi időkben vasárnap 3 órától reggelig. Ez a tánc valamelyik gazdánál van; nyáron a csűrben, télen a házban. Minden legény gondoskodik leányról; elmegy a leányért, és elviszi a *táncba*.

Keresztelés

Születés után 3-4 napra rendesen megkereszteltetik a gyermekeket, ami a nép vallásosságát mutatja. A keresztelés rendesen a pap házá-nál történik. Az apa, a keresztanya, a bábaasszony egy-egy egylovas szekérre ülnek. A bába tartja kezében a gyereket, amikor a paphoz érke-znek, a keresztanya veszi ölébe, és tartja a keresztvíz alá. A keresztapa nagyon ritkán jön el a keresztelésre.

A keresztelés ideje rendesen vasárnap délután. Csak rendkívüli esetekben történik máskor. A keresztelés idején a keresztapa és keresztanya vacsorán vannak. Régebben nagy vendéges-kedés volt, mikor aztán pénzt gyűjtöttek a gyerekek és a bábaasszonynak; de ma már igyekeznek röviden végezni a lakomával. Az anya nyolc napig marad ágyban, az anyának a szomszédok és ismerősök szokás szerint ételt visznek. [...]

Betegség, haláleset, temetés

Betegség alatt a szomszédok és ismerősök sok látogatást tesznek. Mikor halálához közeledik a nagybeteg ember, úrvacsorában részesül, hogy *kibéküljön Istennel*.

A halottmosást a háziak közül végzi valaki. Azután jó a felöltöztetés. Férfival elteszik ujjasát, kalapját; az asszonnyal főkötőjét és ünnepi ruháját. Koporsóba teszik, lábát a nagy lábujjaknál összekötik, állát is felkötik. Így aztán a *kalandas* nyújtóztató-*padjára* teszik. A kalandas a földművelőknek régi temetkezőegylete, melybe aki belép, kötelezi magát a sírásásra és a temetésen való részvételre. A halott lábához egy kis asztalt helyeznek, mely szintén a *kalandas*-é, ezt fekete posztóval beterítik. A falon levő tükröt is feketével bevonják. Estve van a virrasztó. A *kalandas dékánya* gondoskodik, hogy kik legyenek a virrasztóban. A virrasztóban sokszor szent énekeket énekelnek, a *kalandas nótárius* vezetése mellett, de sok helyt elmarad az éneklés, mert az ital oly állapotba viszen egyeseket, mely nem alkalmas a vallásos ének éneklésére. Sok helyt a virrasztó is elmarad a költség miatt.

A temetés ideje mindig délután van, délelőtt soha. A temetés mindig népes. Egyik utca elmegy a másik utca halottja temetésére. A halotti szertartás a háznál történik; legtöbb helyt ott van a földművesek dalkara. Ez énekel előbb egy gyászéneket; azután a pap mond egy alkalomszerű halotti beszédet. S ennek végén a búcsúztató. A búcsúztatóhoz a neveket a *kalandas nótárius* írja le. E *búcsúztatás* nélkül temetés nem történhetik. Ebben kívánnak a halott részéről szerencsét, áldást békességet az élőkre. A leírt neveket a pap szakaszonként olvassa, s minden szakaszra bibliai vonatkozású áldással végződő beszédet mond. Az egész szertartást a pap végzi a nyílt koporsó lábánál. Benn mindig csak asszonyok vannak, férfiak csak a gyászolók részéről. A többi férfiak mind künn állanak az utcán. A dalkar utóéneke után befedik a koporsót. A halotton semmi ruhát kötve nem hagynak. Az asszonyok ruháját még meg is hasítják. (Hogy valaki el ne lopja.) Ekkor útnak indul a menet. Elöl a férfiak, sorjában. Legelől a pap megy a *kalandas apával*. (Ez a kalandas gazdája, nála vannak a láda, a nyújtóztatópad, a kis asztal, az ásók. A nótárius is ott van a temetésen, és a virrasztóban is. A pap után megy a dalkar, mely a hóstáti utcákban énekel, a belső városban nem, a temetőkapu előtt újból, s a sír mellett is.

A koporsót vagy gyászszekér viszi, vagy a kirendelt tagok felváltva. A halott után mennek a gyászolók és az asszonyok csoportosan. A lányok külön csoportban mennek, az utca egyik oldalán. A hóstátinak külön ingyenhelye van a temetőben, s oda viszik abba a sírba, melyet részére a dékán által kirendelt kalandas sírásók ástak. Sírba tevés előtt rövid imádságot mond a pap, s búcsúztató verset mond a kalandas nótárius. Aztán névsort olvas. A hiányzókat *felnótálja*, s tíz kr.-ral bünteti. Ha kisebb gyermek hal el, gyászszertartás nélkül temetik, de a *muzsika* el nem marad, mert ezzel adják férjhez vagy házassítják meg. Olcsóbbféle koszorúk vétele itt is szokásos. A torozás nem divat, de a sírásóknak pálinkát és ételt adnak. Ha nem adnak, 75 krajcárt fizet a halottas ház neki - *kosztpénzül*.

Néphiedelem

A hóstáti ember is azt hiszi, hogy vannak emberek (különösen asszonyok), kik a tehen tejét elveszik. Idegen embert nemigen enged be az istállóba, mert fél, hogy a tehen tejét elveszi. De az ilyen boszorkány emberek nem árulják el, hogy miben áll boszorkányságuk; azért nemigen lehet tudni, hogy mit csinálnak. De azt már tudjuk, hogy volt egy ilyen asszony, ki több tehenet megfejt éjjel, és elvette a tehen tejét. De meg is vakult ám. Aztán meg volt egy pásztor, akit muszáj volt pásztornak fogadni, mert „úgy megcsinálta a tehenet, hogy csak az ő pásztorkodása alatt ültek a csordában”. Mikor a tehen megbornyúzik, legalább egy hétig semmit sem adnak ki a háztól, sem sót, sem lisztet, sem kenyeret, tejet - hogy senki el ne vigye a tehen tejét. Ugyancsak azért van némely asszonynak az a szokása, hogy valahány fertály tejet kimér, ugyanannyiszor szívja a fogát.

Szent György napja előtt való napon kimennek a határba, és vad csipkebokorágat hoznak, és a kapu és a kisajtó sarkába teszik, hogy semmi gonosz be ne menjen az udvarba. A csipkebokorág akkor legjobb, ha nem hozzák vízen keresztül.

Az istálló ajtajának homlokzatára kétfelől fokhagymát tesznek, hogy az istállóba semmi gonosz be ne menjen.

Erdély népei. Az „Erdély” néprajzi melléklete. Kolozsvár. 1899. 23-25.

K. Kovács László Hóstáti képek

Megszokott jelenség, hogy ha az ember a városok szívéből kifelé halad, a szélek felé, egyre fogy a város városias jellege, s egyik-másik negyedben ez a fogyás olyan mérvű, hogy csakhamar faluban találja az ember magát. Így van ez Kolozsvárt is. Kolozsvárnak is megvan a maga falusias jellegű negyede, sőt negyedei. Ezek a Hóstátok. Ma ugyan már csak a hóstátiakat ismeri mindenki, hiszen a kolozsvári vasárnapi utcakép kedves és jellegzetes alakjai az egészséges, szép magyar arcú hóstáti lányok és legények. A Hóstátról azonban mint területről alkotott fogalomban csak a Magyar és Honvéd utca tájéka, annak is csak a Szentpéteri-templom mögé eső része szerepel. Pedig a Hóstát nemcsak ennyiből áll. A Hóstát kiterjed az úgynevezett Kétvízközre (valamikor fel egészen Monostorig) és Hidelvére. Régen Hidelve volt a legnépesebb Hóstát, ma már itt él a legkevesebb hóstáti, mert mint alább még visszatérünk reá, a fejlődő város egyre erősebben megszállja, szétfeszeti, elüldözi régi helyükről a hóstátiakat, s ezáltal a Hóstátokat is.

Gyakran felmerül a kérdés, vajon honnan is ered a Hóstát elnevezés? Mi az értelme, a jelentése? A nyelvtudomány úgy tartja, hogy a név a német hofstattból származott. Jelentése gazdasági udvar, majorságféle lenne, vagyis olyan hely, ahol gazdasági épületek állanak és gazdálkodással foglalkozó egyének laknak. A hóstátiak azonban a városrész német eredetű neve ellenére is magyarok. Azok voltak a múltban is, eltekintve attól a csekély számú idegentől, akik, mint az enyhe időben esett hó, jöttek és elenyésztek, tovalettek.

A hóstátiak elődei sem mind a Hóstáton születtek. A hagyomány úgy tartja, hogy Bocskai István, Erdély fejedelme hajdúkat telepített a Hóstátba, és ezek szerint a közvélemény a hajdúk leszármazottait nézi a hóstátiakban. Hogy mi az igazság ebben, okleveles bizonyítékok hiányában nem tudjuk eldönteni. Lehet, hogy igaza van a hagyománynak, hiszen a kolozsvári várnak pl. már igen régtől fogva volt kapcsolata a mai hajdúterületekkel, ahol falvai voltak. Ilyenformán Kolozs megye s a benne egyre tekintélyesedő Kolozsvár is leülepedő helye lehetett a török elől elfutó alföldi magyarságnak. Később pedig a háborúk hiányában mihez kezdeni nem tudó hajdúkból is telepíthettek itt le néhány családot. Annyi bizonyos, hogy pl. Báthori Gábor fejedelem uralkodása elején eskü alatt szövetkezik a hajdúkapitányokkal, hogy többek között az igaz keresztyén hitben megmarad, s ugyanakkor a hajdúk is megesküsznek, hogy hív szolgálai lesznek a fejedelemnek. Feltehető, hogy ha ilyen kapcsolatok voltak a fejedelem és a hajdú kapitányok között, akkor telepítésről is lehetett szó, noha egy 1601-2-ből származó emlékirat szerint a mondott évben (1601-2-ben) éppenséggel nem települési szándékkal jártak Kolozsváron a hajdúk, mintegy háromezren, hanem, mint az írás mondja, iszonyú pusztítást és rombolást, rablást és gyilkolást vittek végbe. Ez a tény kevés reményt nyújt arra, hogy a hajdúk hamarosan megletelepültek volna, vagy éppenséggel már ott laktak volna, ahol mindent igyekeztek a földdel egyenlővé tenni. Kelemen Lajos levéltári főigazgató valószínűbbnek tartja, hogy I. Rákóczi György, a nagy református fejedelem telepítette ide a szintén református hajdúkat, hogy az unitáriussá lett Kolozsvár városában befolyását erősítse. Bármint álljon is a hajdúeredet kérdése, egyelőre a hagyományra vagyunk utalva, és arra a néhány névre, mint szintén bizonytalan adata (Hatházy, Gombos, Köleséri stb), amelyek a hajdúságban is gyakoriak. Figyelemre méltó az az adat is, amit Kolozsvár város 1587. szeptember 4-iki közgyűlési jegyzőkönyve hagyott ránk a következőképpen: „... Ami a magyarországi jövevény atyafiak dolgát nézi, mostan sem végeznek felőlek különben, mint fennebb július 17-én végeztek volt...” Ez a szűkszavú adat sokat nem mond a hajdúkra, hacsak a „magyarországi atyafiak” kifejezést reájuk nem erőszakoljuk, amit nem tehetünk, hiszen a hajdúkat sokkal inkább ismerték már akkor, hogysem elhagyták volna nevüket a

jegyzőkönyv írásakor. Ebből az adatból csak egy a bizonyos, hogy: „magyarországi” betelepülőkkel volt gondja a városnak.

Nagyon sokan futottak Kolozsvárra Básta és Mihály vajda rémuralma idejében is. Általában feltehető és adatokkal is igazolható, hogy a Hóstát lakossága Erdély minden részéről verődött össze. A legszámosabban jöttek azonban a közeli Kalotaszegről és a Mezőségről. A betelepültek zöme pedig a Kolozsvár közvetlen környezetében állott falvak lakosságából adódott. Kalotaszeg telítve volt a múltban mindenféle iparosnéppel, azok a sok háború zaklatása elől szívesen behúzódtak Kolozsvár védelmet nyújtó falai közé, ahol mindig nagy számban akadt üres ház. A környék magyar lakossága állandóan csörgedezett Kolozsvár védőszárnya alá. Az iparosok nagy része, akiket mesterségük nem helyezett kívül a várfalakon (pl. fazekasok, tímárok, molnárok stb.), a városba települtek, más részük pedig a külvárosokba. Egy 1564-65-ből való leírás azt mondja Kolozsvárról, hogy a várfalakon kívül 3 külvárosa van. „Egyik délre (helyesen nyugatra), egy mérföldnél nem kisebb, második észak felé, ez két mérföldre terjed, harmadik kelet felé terjed, ez is jókora, de kisebb az előbbi kettőnél.” „A három külvárosban - mondja a leírás - a házak nagyobb részt fából vannak.” Ha tekintetbe vesszük, hogy Kolozsvárnak a múltban nagy birtokai voltak, amelyeken a gazdálkodást jórészt közösen végezték, akkor könnyű megérteni, hogy a környékbeli lakosság, de a távolabbiak is ezeknek a birtokoknak a közvetítésével szivárogtak a Hóstátba, onnét pedig a városba is. A földművelő elem természetesen a Hóstátban maradt, de már ők is élvezték a városi polgárjogot, amennyiben a város úgynevezett százak tanácsába a hóstátiakat is beválasztották. A választás és az ezzel járó közterhek alól való mentesség azonban csak akkor emelkedett jogerőre, ha a megválasztott beköltözött a város falain belülre. Ezáltal nagyon sok földműves került a városba, és a város mezőgazdasági jellege egyre csak fokozódott, mert hiszen a gazdálkodók magukkal vitték a város falai közé előbbi életmódjukat és annak tartozékait, hogy mást ne említsünk, a jószágtartást. Az említett polgárjogokkal való felruházása a hóstátiaknak visszahatott a Hóstátra is, amennyiben ezek a módosabb gazdák kinti birtokukat, a kertjeiket, portáikat költségesebb épületekkel rakták meg, mint a fent említett leírás faházai. 1704-ből említi egy feljegyzés, amely elmondja, hogy a város tizenegy hónapig állotta Rákóczi ostromát, de nem változtatta meg őket: „... külső birtokuk, marháik s jószágaik elpusztulása s bármelyik hazai mezővároshoz hasonló három külvárosuk, az ott levő rendek költséges építései, majoraik, kerteik, malmaik s más épületeik felégetése, hamuvá tétele, melyeknek létét csak helyök s romjaik tartják szomorú emlékezetben; aratásuk már semmivé lett, s most a szüret menendő semmibe; még csak az kell, hogy ne is vethessenek, szölleiket el ne takaríthassák, s akkor előre odavan jövő évi fennmaradásuk alapja és reménye. Hogy akkor mire jutnak, ítélje meg az Isten és világ!...” Az idézett sorok ékesen bizonyítják, hogy Kolozsvár megélhetésének az alapja az elmúlt századokban távolról sem az ipar és a kereskedelem, hanem a gazdálkodás, a földművelés és a baromtenyésztés volt. Kolozsvár éppen úgy, mint bármelyik alföldi nagy határu város, mezőgazdasági város volt. Ezt a jellegét csak egy századja hogy kezdte elveszíteni.

A kuruc háborúk idejében pl. Kolozsvár polgárainak és a hóstátiaknak 700 hold szőlőjük volt. Még a papok bére is szőlő és bor volt. Egy feljegyzés megemlékezik arról, hogy amidőn 1557-ben Dávid Ferencet Kassa plébánossá meghívta, s Dávid erre hajlott is, Kolozsvár város százak tanácsa, hogy maradásra bírja Dávidot, azt a határozatot hozta, hogy a 16 hold eklézsiái szőlőből 6-ot adjon el, és annak az árából műveltesse a megmaradt 10 holdat. Érdekes megemlíteni, hogy az eladásra kerülő szőlőt vételre unitáriusoknak kellett felajánlani, s ha azoknak nem kellett, csak akkor vehette meg más. Ezért volt a Kőmál alatt a fellegvár keleti oldaláig a legtöbb szőlő unitárius birtokban. Hasonló módon megérdemli, hogy ide írjuk, miszerint a szőlőtermelés olyan kiterjedt és fontos gazdálkodási ág volt, hogy még 1770-ben is 12 külön szőlőhegy pásztorait eskették: Asszupataka, Szent György hegye, első

és hátulsó Kőmál, Nádasztere, Brétfű, Lomb, első Szent György hegye, Békáspatak, Hegyesdomb, Tuzokmál, Zsidó. Hol vannak ma már ezek a szőlők, és hol van már Kolozsvár mezőgazdasági jellege?

Az elmúlt században Kolozsvár teljesen elveszítette erősség jellegét, várfalait lerontották, és az addig a falak közé szorított mezőgazdasági város teljesen a mai értelemben vett várossá lett. A mezőgazdasági foglalkozás teljesen a Hóstátokra maradt, amelyek a várfalak ledöntése után kiszabadult Kolozsvárnak csakhamar az útjába kerültek. Amíg a falak állottak, addig a Hóstátok, ha közigazgatásilag a városhoz tartoztak is, mint önálló falvak léteztek. Ez nem is meglepő, hiszen helyükön sok századdal azelőtt önálló falvak voltak. A Magyar és a Honvéd utcai Hóstátok helyén pl. Szent Péter-falu állott, ahol a mostani „Szentpéteri-templom” áll. Ez a tény egyúttal azt is eszünkbe hozza, hogy hiszen akkor a Hóstátok nem is tapadtak olyan szorosan a múltban a városhoz, mint manapság. Ez így is volt. A Hóstátok és a város között üres térségek (már csak a várvédelem szempontjából is) és elszórt majorok, malmok és jószágistállók voltak. Ahogy a város kiözönlött a falak mögül, ezeket a térségeket versenyt szállotta meg a Hóstátokkal. A „kétágú templom” is ilyen előretöréssel elfoglalt térségen épült, de alig telt el egy század, a Hóstátot a város visszaszorította. Ma már a régi területén is sok portát feladott a Hóstát. A Hidelve szinte teljesen kiszorult régi helyéről, a Magyar és Honvéd utca tájékán is mindenütt régi hóstáti területeken folyik a város és a Hóstát térfoglalási harca, amely harcban mindenütt a város a győztes.

Nagyon érdekes szemügyre venni, hogyan folyik ez a harc, és hogyan hátrál a város győzelmes rohamai elől a Hóstát. Hóstátiakkal beszélgetve egyöntetűen azt vallották, hogy a város reájuk legfélelmetesebb fegyvere a kiszorítási harcban: a vízvezeték és az aszfalt. A villanyt még kibírják, sőt szívesen be is vezetik, „arra szükség van - mondják -, hogy lásson az ember”, „de a vízvezeték, a csatornázás a fundamentumot viszi ki alólunk - mondotta az öreg Zágoni Szabó Mihály -, az aszfalt pedig a nyomainkat is elfedi”. Zágoni Szabó Mihályt a múlt évben kikísértük a házsongárdi temetőbe, házat pedig a város veszi magához nemsokára. A Zágoni Szabó ház ugyanis a város és a Hóstát érintkezésében fekszik. A vízvezetéknek még ellenállott az öreg. Inkább csapos kutat fúratott a régi gémeskút helyett, de a gazdálkodással már felhagyott, és rangos házának kiadható részeiben iparosféle emberek laktak. Mert így folyik a harc, a frontba eső házakba iparosok telepsznek, és pedig azért, hogy előkelőbb helyen legyenek. A költségeket illetőleg még nincsenek a városban, de az ipar s főleg a megrendelő- és vevőközönség szempontjából már a város szélén vannak. Az ilyen iparos rendszerint meg is veszi az örökösztől a házat. Átalakíttatja, és amikor megszedte magát, beköltözik a városba. A házat eladja, amit rendszerint valamilyen intellektuális ember vesz meg, és ezzel a ház sorsa meg van pecsételve. A város egy portát ismét magához ragadott. A ház régi gazdájának örökösei, a hóstátiak pedig ezalatt a Hóstát távolabb eső részén, valahol a perifériákon, esetleg szántóterületükön építenek maguknak új házat és rendeznek be új portát. Ott se villany nincs egyelőre, se aszfalt, se vízvezeték. Hogy ez így folyik le, annak az a magyarázata, hogy a mezőgazdasági munkából, illetve őstermelésből és kertészkedésből élő hóstátiak nem találják meg a számításukat, ha lakásuk adóztatása szempontjából a városi kategóriába esik. De még ennél is fontosabb az, hogy bent a városban nem tarthatnak állatot, nem gyűjthetnek trágyát, nem vihetnek be terményt és takarmányt stb., ezek nélkül pedig csődöt mond a gazdálkodás. A perifériákra kihúzódtott hóstátiak újabb agrárfelfrissülést nyernek, és ez a legfontosabb magyarázata annak, hogy a város még nem emésztette el a Hóstátok gazdanépét.

A történelmi és sorsképek után ballagjunk végig néhány hóstáti utcán. Ha a Magyar utcán indul az ember, a „Szentpéteri-templomig” a városban halad, hiába áll félúton a „Kétágú-templom”. A Szentpéteri-templom után is nagyon városias még a kép, de már felüti a fejét egy-egy gémeskút. A házak is mind véggel állnak az utcára. Közöttük a legtöbb esetben

izmos kapuféllel ellátott kétlevelű kapuk és szép fedeles kiskapu, amelynek a szemöldökgerendájába ékes betűkkel vésték bele, hogy ki készítette, ki volt a felesége, és hogy mikor készült a kapu. Régen be se igen kellett a kapun menni annak, aki a hóstátok nemzetségeit akarta összeírni. A kétlevelű kapukat gyakran helyettesítik ma már a székely kapura emlékeztető nagy befoglalt kapukkal. Akármilyen azonban a kapu, nem felejtik el rávésni a kapufélfákra a következőket: a befelé menet jobbról eső kapufélfára egy régi faekét, a bal oldalra pedig egy kezet, amely három vagy több búzakalászt markol. Néha az eke helyére vagy esetleg az eke rajza alá egy koronás kígyót is oda szoktak vésní. Hogy ez a kígyó a küszöb alatt lakozó kígyókirályé vagy esetleg a Bánffy-címer kígyója, még eldöntésre vár.

A búzakalászkodat markoló kéz is lehet valamilyen címerből való átvétel, annyi azonban bizonyos, hogy már igen régóta (1647-óta) hóstáti jelvény. Alig van a házsongárdi temetőben olyan sírkő, amelyiken meg ne találánánk, díszes renaissance koszorúban, ezt a búzakalászkodat markoló kart. Előfordul a kapukon is, a sírköveken azonban elmaradhatatlan volt mind a legutóbbi időkig, hogy a kar a búzakalászon kívül még egy vagy két szőlőfürtöt is tart. A szőlőfürtnek vallási jelentősége is van, de nem tévedünk sokat, ha feltételezzük, hogy a régi nagy szőlőtermesztés emléke is benne van a szőlőfürtben. Hiszen a búzakalászt és a szőlőfürtöt tartó kéz hóstáti jelvény, amennyiben a Kalandos társaságok pecsétjében is ezek szerepelnek. Egy kővön cserfa koszorúban jelenik meg a búzakalászkodat tartó kéz. A cserfa koszorút két oldalt egy-egy férfi tartja. A múlt század közepéről való a kő, s így a viselet is, amelyben a két férfit ábrázolta a kőfaragó, a múlt század közepi hóstáti viselet. Pörge kalapban, rövid derekú, felül kihajtott elejű, galléros és feltúrt ujjú rövid kabátban, gatyában és csizmában láthatók a zömök alakok.

Fentebb már említettük, hogy a régi hóstáti házak fából készültek. Ahogy az öregek apjuktól, nagyapjuktól hallották, ezeket a házakat a „mokányok” hozták készen a hegyekből és a mai Széchenyi téren lehetett venni. A legtöbb gazda, ha építtetni akart, akkor előbb megrendelte mértékre valamelyik mokánynál a házat, azok azután a havason kivágták a fákat, összeillesztették, és amikor készen volt, szekereken, vagy leginkább télen, amikor szánnal lehetett, lehozták és átadták. Gyakran ők állították össze. A házak fedele szalma volt. Később került zsindely a tetőkre, de az is inkább csak deszka és nem igazi zsindely volt. Ilyen deszkatetős öreg házakat még lehet látni a Hóstáton, de már nagyon megfogyatkoztak, dűledezőben van az a néhány is, ami még van. Nem volt ritka a Hóstáton az úgynevezett paticsos (vesszőből font és betapasztott) ház sem.

Ha belép az ember a kiskapun valamelyik hóstáti ház udvarába, azonnal falun találja magát. Útja a tornácos ház előtt vezet el, ha a kertbe is be akar menni. A tornácban és a tornác előtt mindenféle gazdasági eszköz, tekintve, hogy a tornác és az udvar első fele az asszonyok birodalma, mindenféle edény, kosár, asztal és székek, gyalogszékek láthatók. A ház előtt vagy egy kicsit hátrább kövel bélelt, négyszögletes kávjú gémeskutat látunk. Rendszerint a ház bejáratával szemben kis nyári főzház szerénykedik. Erre nagy szükség van, mert a hóstáti nép szereti a tiszta házat, márpedig nyáron a légytől alig lehetne megóvni, ha bent főznének, na meg meleg is volna bent. Az udvar közepe táján nagy „rakópajták” állottak régen. Néhány még van belőlük. Ezeket még a mostani öregek is mokányokkal csináltatták, éppen úgy, mint apáik még a házaikat is. A rakópajták egyszerre csűrök és istállók is. Amellett hogy az udvart is két részre osztják, az a nevezetességük is megvolt a múltban, hogy bennük folyt a cséplés, ami a kézi csépek idejében karácsonyig is eltartott. A rakópajta mögött asztagba rakva várták a kalangyák, hogy rájuk kerüljön a sor. A nevezetes szerep mellett még az ifjúságnak is fontos köze volt a csűrhez. A csűröket cséplés előtt fel kellett hajtani (marhatrágyával kevert híg agyagpéppel), és azt le is kellett simítani. Az ifjúság szívesen használta simításra a lábát, de hát egyedül unalmas lett volna az efféle. Összejöttek hát a barátok, „ahol pedig sok a férfiember - mondják az idősebb hóstátiak -, oda hamarosan besereglik a fehérsereg is”. Könnyű

kitalálni, hogy ahol ilyen szépen együtt van a fiatalság, ott hamar szárnyra kel a nóta, megindul a tréfa, s tánc a vége a munkának. A rakópajtákat azonban nemcsak felhajtáskor tisztelték meg tánccal, hanem a nagyobbakat kalákával kibérelték (elmentek a legények szénát kaszálni érte, a lányok meg gyűjteni), és vasárnaponként azokban tartották a táncokat.

Megjegyzendő, hogy a táncba nem mehettek a legények csak úgy kedvük szerint, egyik utcából a másikba. Az egyes utcák szigorú elzárttságban éltek ebben a tekintetben. Ha valamelyik legény más utcabeli lányra vetette a szemét, mint az öregek mondják, „az egyikről le kellett mondania...”, tudniillik vagy a leányról, vagy az életéről, mert az ilyent ha elkaphatták, agyonverték. Különösen a Magyar és a Honvéd utca viszonyában volt a helyzet e tekintetben nagyon veszedelemes. A Hidelvére és Kétvízköze már szabadabban járhattak lányhoz a legények. A hidelvei gazdag hóstáti lányok különben is nagyon kapósak voltak. A hidelvei legények, úgy látszik, nem vehették fel a versenyt a többi Hóstát legényeivel, és bele kellett nyugodniuk, hogy a lányok javát elviszik az orruk elől.

A rakópajtákban lakott a jószágra vigyázva, etetve, gondozva a szolgalegények hada is. Érdekes leírni, hogy a hóstátiak, hacsak tehették, sohasem fogadtak idegen (más nemzetiségű) szolgát. Szolgáik nagyjából mind Székről valók. Ezek a szolgalegények sok esetben itt is maradtak a Hóstátban. Megnősültek, és hóstátiakká lettek. Vasárnaponként kirajzottak az utcára vagy a Széchenyi térre, és ott a cselédlányokkal valóságos kis falut alkottak, sőt mondhatni, hogy kis falukat, mert a lányok nem egy faluból valók voltak, s így nem is szórakoztak együtt, hanem ki-ki a maga falujabélivel.

Ha az ember a rakópajta mellett elhalad, beérkezik a nagy veteményeskertbe. Mert a hóstátiak ma a boltárcsereket is felülmúló ügyes kertészek. Régen a hóstáti lányok tejescserekekkel a fejükön özönlöttek a városba reggelente, ma már ehelyett zöldséggel látni őket. Nincs ma már olyan hóstáti ember, aki ne kertészkedne. Gabonatermelésből és marhatenyésztésből ma már nem lehet megélniük. Hogy így is meddig bír maradni ez a szorgalmas, derék nép olyannak, amilyen eddig volt, meddig marad meg a gazdálkodás mellett, nem lehet megmondani. A város egyre szorítja kifelé őket, de maholnap nincs hová hátrálniuk. Elfogy lábuk alól a föld.

Kolozsvári Szemle. Kolozsvár. 1942. 29-40.

Egri László Kik a hóstátiak?

Magát a Hóstát szót is különféleképp értelmezték a Kolozsvár leírásával foglalkozó szerzők: a német Hochstadt (=felsőváros) szóból (például A. Hațieganu), a Vorstadt (=előváros) szóból, s végül az 1970-ben megjelent A magyar nyelv történelmi etimológiai szótára tisztázta, hogy a „Hofstat” - nagy területen használatos nyelvjárási szó. Olyan telket jelöl, amelyen lakóház és major (állattartó gazdaság) áll, illetve állhat. A magyar nyelv értelmező szótára hosszú szócikkben dokumentálja, hogy a középkori Magyarország és Erdély több városában használták a szót ‘külső városrész, külváros’ értelemben: kolozsvári és gyulafehérvári Hóstát, egri hóstya, kassai hóstát stb. (Kántor Attila körösfői református lelkész közlése nyomán tudom, hogy ebben az ismert Kolozs megyei faluban is van egy Hóstát nevű dűlő, a község keleti szélén, a mai beépített részen kívül esik, valaha német telepesek alapították és lakták. Ez a tény esetleg utal a többi hóstát eredetére is. Ez azonban már a történészek dolga.)

Lássuk tehát, kiket is nevezhetünk kolozsvári hóstátiaknak? A válasz erre nem is olyan egyszerű. K. Kovács László szerint „Kolozsvár kelet-északkelet és nyugat (?) felé eső külvárosainak mezőgazdálkodással és kertészettel foglalkozó lakosait” nevezik így. [...] A fenti meghatározás azonban kiegészítésre szorul. Kolozsvár külvárosaiban ugyanis laktak és laknak gazdálkodók, akik nem hóstátiak. A kérdésre én így válaszolnék: Kolozsvár kelet, délkelet, északkelet és északnyugat felé eső külvárosainak mezőgazdálkodással és kertészettel foglalkozó azon lakosai a hóstátiak, akik legalább ünnepeken fölveszik a hagyományos „földész” viseletet.

Az előbbi mondathoz két megjegyzést fűznék: 1. A „hóstáti” szó a hóstátiak értelmezésében csak bizonyos földész-kertészkedő foglalkozást s a vele járó életmódot, viseletet ma is tartó családokat jelöli. Felismerhetőségi jegyeihez hozzátartozik a családnév is. A teljesség igénye nélkül megpróbáltam az általam ismert hóstáti családnéveket összeírni. Íme: Hadházi, Hancz, Zágoni, Szabó, Kömöcsi, Bertalan, Kilin, Albert, Vinczi, Adorján, Udvari, Karsai, Kiss, Gál, Gáspár, Kocsis, Máthé, Gyulai, Kőszegi, Makó, Szilágyi, Diószegi, Nagy, Berki, Csiki, Gombos, Katona, Török, Balassi, Tóth, Butyka, Jakab, Szász, Hunyadi, Bandár, Tárkányi, Boldizsár, Simon, Baga, Bereczki, Bányai, Bagaméri, Balla, Kálmán stb. Megjegyzendő, hogy Kolozsváron jó néhány név, például a Bagaméri, Butyka, Kilin, Hadházi, Szalma, Tárkányi csakis a hóstátiaké.

Jellegzetesek személyneveik. Ma a névadást már teljesen a városi divat alakítja. Nemrég még viszont csak néhány keresztnévet használtak. Férfiaknál: Ferenc, Mihály (Miska), János, Sándor, Károly, Aladár, Miklós, Márton. Nőknél leggyakrabban: Anna (Anka), Karolina (Linus), Júlia (Lulus), Marcella (Márci).

Az ötvenes évektől kezdődően a fiatalság föl hagyott a földészfoglalkozásával és -viseletével. Sok hóstáti családból származó fiatal ma már gyári munkás vagy értelmiségi. Nyitott kérdés: hova soroljuk őket?

Eredetüket tekintve Erdély és az Alföld (Hajdúság) különböző tájairól települtek ide az évszázadok folyamán. Egyrészt a város védelmet nyújtott nekik, másrészt így a kolozsvári piacok tőzsomszédságába kerülhettek. [...]

Roppant nehéz - épp az előbb elmondottak miatt - még becslésszerű számot is mondani arról, hogy napjainkban hányan vannak a hóstátiak. Tudtommal nem készült a múltban róluk pontos statisztikai kimutatás, és nincs olyan szervezet ma sem, amely őket egységesen összefogná, nyilvántartaná. Bizonyos támpontok azonban akadtak. A kolozsvári „kétágú” templom,

valamint a hidelvei egyházközség tagsága 60-70 évvel ezelőtt jórészt hóstátiak közül került ki, ugyanez volt érvényes a hajdani Erdélyi Magyar Gazdasági Egylet helyi fiókjára és az ismert Kalandos Társaság nevű temetkezési egyletre is. Véleményem szerint lélekszámuk jelenleg 1000-1500 körül mozoghat. Ez a szám természetesen jelentősen bővíthető, ha a földész életmód föladóit is ide számítjuk.

A századfordulótól máig egyre csökken a családok általános lélekszáma. Míg akkor - gazdasági okokból is - szükség volt négy-öt, sőt még több gyermekre, ma már a legtöbb helyen csupán egy-két gyermeket vállalnak a szülők. Mint majd látni fogjuk, a városi „divat” hatásán kívül az egykezésnek más okai is vannak. Itt fölvethető a kérdés, hogy a hóstáti családból származó gyermekek - akik szinte kivétel nélkül más alapfoglalkozást választanak, és csak mint mellékes jövedelmi forrás érdekli őket a földművelés - hóstátinak számíthatók-e vagy nem? Az igazság az, hogy inkább nem, és ebben nagymértékben közrejátszik a hóstátiak körében élő közhangulat, amely befejezettnek tekintti a kolozsvári földész életformát. Ezért a szülők maguk is siettetik gyermeküknek az iparban vagy más téren való elhelyezkedését, amire lehetőséget nyújt a város nagyarányú iparosodása.

Lakhelyük változása a századfordulótól napjainkig beszédes bizonyítéka annak, hogyan vonultak mind kijebb a város terjeszkedése elől, hogyan szóródtak - sugárirányban - mindjobban szét, hogyan szűkült folyamatosan az életterüket jelentő termőföld.

A századfordulói Kolozsvár külvárosai délkeleti, keleti és északi irányban a mai Pata utca eleje, a Kövespad, a Borhánics, Berek utca, a vasútállomás vonaláig terjedtek, a Fellegvár északi oldalán pedig a Kővári László alapította negyed házai álltak a Kismezői temető szélén. E külső vonal és a mai belváros közötti területen éltek a hóstátiak - mindenhol többé-kevésbé vegyesen a nem földész lakossággal és a hóstáti magántelkek közé ékelődő nagy major-gazdaságokkal, amelyek az egyházak, a város, illetve nem hóstáti gazdák tulajdonai voltak. Jelenlétüket több-kevesebb pontossággal - családneveik ismeretében - nyomon lehet követni az abban az időben többször is közzétett név- és lakásjegyzékekben, a „földész” foglalkozásúak között. Eszerint a következő akkori utcákban laktak hóstáti földészek (zárójelbe tettük az illető utcák mai nevét).

a) Kül-Közép utcai külváros: Kül-Közép (Budai Nagy Antal), Kül-Farkas (Dosztojevszkij), Pata, Kövespad, Felső-Kereszt (Pitești), Alsó-Kereszt (Dohány) utca.

b) Kül-Magyar utcai külváros: Kül-Magyar utca (Lenin), Szentpéter (Buftea), Kis-Új utca (Crinului), Nagy-Új (Pacsirta), Bethlenkert (Iazului) utca.

c) Alsó-Kétvízköz: Dézsma, Eperjes (Galați), Lázár, Pap (Párizs), Apór (I. C. Frimu), Csértörő, Csermalom, Berek (Livezii), Krizbai (Mărești) utca.

d) Hidelve: Nagy (Horea), Új (Karl Marx), Átjáró, Kis utca; az ezeket összekötő sikátorokban, valamint a Fellegvár Kőmál oldalán és a később alakult Kővári-telepen a Kismezői temető mögött.

Ez a „pillanatkép” azonban gyorsan változott. A város inkább északi és keleti irányban terjeszkedett, főleg a vasútvonal mentén. Lassanként kezd kialakulni itt a város ipari övezete, amely egykori termőföldekre települt. (Gyufagyár, Junász-féle gépgyár, börgyár, vasúti műhelyek stb.) A belterületen levő üres telkek is rendre beépültek. Megkezdődött tehát a hóstátiak lassú kiköltözése földjeik közelébe.

Hantos Gyula Kétvízközi majorok

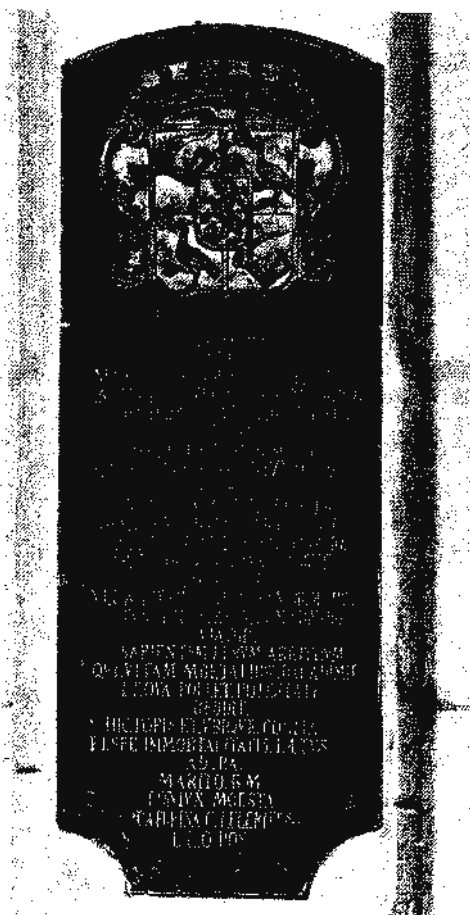
A kolozsvári majorok igazi klasszikus földje a Vashídon és a mai Széchenyi téren túli hídelvi és kétvízközi, tágas, víz menti területek voltak. Azok a területek, amelyek a folyó mai, árvíz-látogatta völgy síkján fekszenek, s már ezért sem voltak jók városközpontnak, de annál könnyebb volt rajtuk az itatás, az öntözés, a gazdálkodás. Részben a Szamos-ágak, részben az ártér jó és bővizű, nem mély kútjai segítségével. Még majdnem 1809-ben is előfordul, hogy: „A’ Majorok közti Birtokosok kéri a’ Szamos vize miatt vallott károkat orvosoltatni ’s a’ vizet birtokaikról elvételni. Válasz. Város Gazdája Bánya Péter Ö Klmének mai napon meg hagyatott, hogy a’ Belső Szamost[sic]leg ottan el vétesse ’s az Árkát a’ Jégtől kitakaríttassa.”

1489-ben szerepel már az akkori városbíró külvárosi majorja. Egy hordó fejrő díszmabort hozat be oda éjnek idején, titkon. Ha Fejrőről ez titkon történhetett, alig gondolhatunk másra, mint vagy hídelvi, vagy kétvízközi majorra. De aligha volt még itt sokáig más, mint egy-egy elszórt major. 1564-ben a város olyan közgyűlési határozatot hoz, hogy a csordának, barmoknak reggel és este a kurta Szappan utcai (Dávid Ferenc utca) kis kapu nyitassék fel, nyilvánvaló tehát, hogy ebben az irányban voltak, a mai Széchenyi téren vagy azon túl, de aligha messzire, a városi legelők. Egypár évvel előbbi, 1561-i határozat, amely szerint a városi legelőhelyeken senki ne vethessen, se kertet ne csináljon másoknak, akiknek marhájok van, bosszantására és alkalmatlanságára, s ha mégis megteszi, a vetéseket és kerteket a város csordájával tapostassák el és rontsák le - alighanem éppen a majorok kialakulásának kezdeti jelenségeire utal. Egy 1564-65-ből származó leírás szerint a három külvárosban a házak nagyobb része fa. A jellegzetes itt a mi részünkre az, hogy a fentiekből következőleg észak és északkelet felé is már egyáltalában házak vannak, mert mint látni fogjuk, a faépítkezés - Kolozsvárnak amúgy is egyik jellegzetessége - még igen sokáig jellemzi a kétvízközi majorvidéket. A mai Széchenyi tér, a régi barompiac eredetére és a körülötte alakuló külvárosrész lassú megnépesedésére érdekes felvilágosítást nyújt egy 1570. évbéli végzés, amelyet a várostól e külső piac körül házhelyet kérők ügyében hoztak. A város itt helyet nem adott, mert ez a hely mindennap rakva van vidéki barommal. Kik a városra fát s egyebet hoznak, ott kell barmaikat kibocsátani. Hanem akiknek házuk nincsen, elég pusztai házat és helyet találnak az utcákban oda alá, kihez könnyebben férnek, hogysem újonnan építenének. Mintha tehát már telkek, utcahálózat kezdene kialakulni. Egy 1571-ből való végzés a majorokban élő szekeres legényekről ír. Minden rontó ellenség, amely a falakat törette, a külvárost is égette, pusztította. Adatunk van róla, hogy 1601-ben a hajdúk a majorok közt sok embert levágtak. De a majorok alkalmasint hamar kiheverték a károkat, s a felgyújtott, feldúlt faházak amilyen könnyen elromlottak, olyan könnyen fel is épültek ismét. 1610-ben megint a védelmi szemponttal ütköznek össze a majorok, illetőleg azok, amelyek a városhoz túlságosan közel férkőztek. A bíró előadja a közgyűlésen, hogy a Híd kapu előtt való majorok és kertek már korábban lerontatván, most sok könnyörgés után megengedtetett, hogy a tulajdonosok alacsony kerttel veteményesnek bekeríthessék, de se házat, se csűr, pajtát s mulatótornácot, se semmi épületet ne építtessenek rájuk, élőfát ne neveljenek, s ha cselekednék, a bíró azonnal hanyassa le, hogy a kilátást ne akadályozzák. A sövények, kertelések felállítását is a tanács választottjai hírével tegyék, úgy, hogy a Híd kapu piacának ne ártson. 1631-ben a nagy égést a Hídelve alsó szélére beütött mennykő okozta, s a szél a tüzet elébb a Víz utcára (aligha az óvárira!) vitte, s amaz utca és a körül levő majorok mind elégték, azután a távolabbi majorokba, s néhány azok közül is elégett. Pár évre rá a jégzajlás elviszi a Szamoson volt ó-hidat, amelyik a Tyúk utcának a végében volt. Ez a Szamos menti utcanév megint majorokra utal. A Kétvízköz akkori még félreeső voltát mutatja, hogy midőn 1638-ban egy szombatost megköveztek, ez a

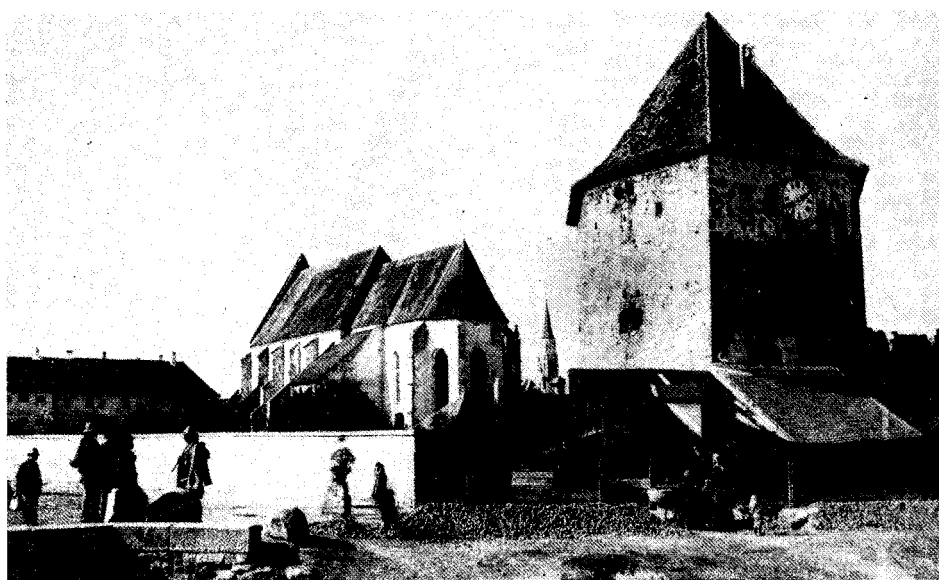
kivégzés a két Szamos közt ment végbe. 1686-ban támadástól féltve a várost a lajtorjákat a majorokból behozták a falak közé. Egy 1703-ból fennmaradt összeírás szerint Kolozsvárt kert vagy major utcasorban 30 volt. Tekintve, hogy alkalmasint a mai telkeknél jóval nagyobb jószágtestekről volt szó (erre lesznek bizonyítékaink a következőkben), a külvárosok kialakulásának jelentékenyen előrehaladott állapotát kell látnunk ebben a számban. Az 1704-es kuruc harcok idején a dézsmacsűr táján, a Hidelve végén tárgyalnak a felek, odáig, a mai Vágóhídig ért a város, értsd: a többé-kevésbé beépült, inkább bekerített vagy beültetett terület. Később Rabutin a városból háltni kiment a táborba, éjjelre, a két víz közé. A majorok érték-növekedését mutatja, talán a betelepülés lassú megsűrűsödését is, hogy mindinkább súlyt helyez a város védelmükre, s a kuruc pusztítás után már felpanaszolja, hogy három külvárosuk, az ott levő rendek költséges építései, majoraik tönkretétele mily veszteség. Ha talán túlzással is, bármely hazai mezővároshoz hasonlónak, néppel bővelkedőnek nevezik már e külvárosokat. Egy 1713-14-es összeírás megemlékezik a jezsuiták társaságának kertjeiről és majorságbirtokairól. 1722-ben Kolozsvár felpanaszolja, hogy úri és nemesi rendben levő birtokosok külvárosi majorjaikba is jobbágyokat kezdetek telepíteni, ami megint a belterjesebb kihasználás előhaladását mutatja. 1732-ben viszont a tanács általában még szegényeknek, nem szilárdan megtelepedetteknek jelzi a külvárosokat. Ez az idő sok obsitos német itt ragadásának, majorokba településének is korszaka. A XVIII. század folyamán a posztócsináló céh kertje a majorok és a két víz közt volt, a Posta-berek mellett. A kert még a XVIII. század folyamán eladatott. A posztócsinálók 1755-ös névjegyzékében szerepel olyan családnév, amely a XIX. század harmadik harmadában vizsgált területünkön mint telekkönyvi tulajdonos fog majd feltűnni. 1792-ben több házatlan kolozsvári polgár és mesterember a Közép és Magyar kapun kívül kér házhelyet, mert az közel van a piachoz. A tanács igyekszik rávenni őket, hogy fogadjanak maguknak szállást a majorok közt, ott van elég hely s tisztességes ház. 1795-ben egy kétvízközi major a katolikus gimnázium konviktusának birtokába került. Egy Wesselényi br. telkének szomszédságában volt, s ez alkalmasint közelebről meghatározza a helyét, mert tudjuk, hogy a mai Eszterházy utca volt régen a Wesselényi utca - talán éppen erről a telekről kapta nevét -, s azt is látni fogjuk, hogy az Eszterházy utcában valóban voltak papi majorok. Az 1808-as városi jegyzőkönyvben említettnek a Külső Király utcai (Árpád úti) majorok közti lakosok.

Kb. a múlt század második évtizedétől kezdve mindinkább szerepelni kezd az iratokban a Kétvízköz, ami nyilván jelentősebb betelepültségének, szerepe megnövekedésének a jele. Közelebb is került a városhoz, lakosai polgárok már. 1825-ben állítólag már 153 tulajdon házzal bíró gör. kat. gazda élt Kolozsvárt, s a majorokban, bérházakban lakó szintannyi volt. 1834-ben az unitárius templom tornyában ütőórát akarnak csináltatni, ami szép s kivált a kétvízközi lakosokra nézve szükséges célnak jeleztetik.

Míg a régebbi adatok majorjait sokszor nehéz, legalábbis bizonyos határozottsággal, rögzíteni, az újabb adatok nyomán mind tisztábban megkülönböztethetők a belvárostól északkeletre terjedő síkon is a különböző majorgócok. Kb. a XIX. század elejétől tisztán látjuk, hogy a Hidelvén volt a városmajor, s hogy a Kétvízközt többféle papi major volt - kérdés éppen, hogy egy időben-e, vagy fokozatosan kijebb vándorolva - a Széchenyi tér keleti végének szomszédságától kezdve messze kifelé. Hatalmas papi majorok voltak a Pap utca elején, több mint valószínű, hogy az utca is innen vette a nevét, továbbá a mai Eszterházy utcában. Ezek - nem tudtam tisztázni - talán a kolozsvári római katolikus egyházközség majorjai voltak mind. De lehet, hogy kívül a piaristáknak, belül, láttuk, a gimnáziumnak s talán a ferenceseknek is voltak majorjaik. Mindenesetre alig hihető, hogy a ferenceseknek a klinikák felépülte után, a 70-es évektől a rendház mellett a mai Wesselényi utcában lettek volna még majorjaik.

**Alvinczi Gábor halotti emlékműve
a Farkas utcai templomban**

**A Bethlen bástya a Farkas utcai
templommal és kollégiummal**

A Wolphard-Kakas-ház ajtószemöldökköve.
1541

A református kollégium ex librise.
Keöpeczi Sebestyén József műve

Ezeket a térben távoli majorokat, amelyekre még sokan emlékeznek, könnyű volt legalább úgy-ahogy rögzíteni. De közvetlenül a Széchenyi tér északkeleti sarkától indul egy kanyargós kis utca, ma Mikes utca, amely az első világháború előtti időkig Major utca, a XIX. század derekán még Majoros út néven szerepelt. A hagyományörző név elárulja, a helyzet világossá teszi, hogy a legközelebb eső, legősibb, legtovább élt, de legrégebben eltűnt, napjainkra legkevesebb nyomot hagyott majorok vidéke nyilvánvalólag még az északkeleti Szamos-síkságon belül is par excellence a régi majorok területe. 1794-ben egy közgyűlési határozatban szerepel a majorok közötti városnegyed, s ezt a környéket érti alatta, mert ugyanott külön említetik a hidelvi, de nem a kétvízközi negyed. S 1845-ben így határozzák meg a Kétvíz-közt: „kezdődik a’ sétálóhelyre kimenő keleti szegeletnél, és tart a’ nagy és kisszamos közt épült (majorok közti) házakból le a porondig és Posta-berekig”.

1844-ben született, 1917-ben meghalt apai nagyanyám úgy mondta, hogy a Major utca 13-17. számú telkein volt a régi papok majorja. Ezt írásosan igazolni teljesen kielégítő módon minden utánajárásom mellett sem sikerült, de mindenesetre vannak valószínűsítő adatok.

1622-ben az unitárius „plébánus” halála után összeírván örökségét, ebben szerepel egy majorságbirtok (allodium) Híd kapun kívül, ama híd mellett, amely a nagy Szamosra van építve, ahová tized gabonából és borból az idő szerint járó dézsmát összegyűjteni szokás volt. Ez már nyilvánvalólag a mai Széchenyi tér keleti fele mögötti területre vall - a mai városi épület vonalában volt a híd -, a Dézsma utca vidékére, esetleg már éppen a Major utcai majorra. Nyilván ugyanerről szól 100 év múlva már egy katolikus adalék. 1822-ből a következő híradást vesszük: 1718-ban „a Plebánusnak a Híd Kapu előtt, a nagy híd mellett, az hol most az úgy nevezett barom piatz vagyon, egy majorja volt, melyben a bor dézmálás szokott volt végben vittetni, de ez a hely ma a nemes Város birtokában vagyon, az Conscriptioból pedig sub Nro 6 a tétzik ki, hogy ezek felett a Plébánusnak a két víz között egy jó helye is volt, mely a Plébánus mostani Majorjával megegyez, mivel ott a halas tót az én immediatus Praedecessorom töltette bé, a mint ez a T. N. Megye előtt, kivált pedig a Tts Curator Úr előtt, aki azon időben a Parochialis kertet felibe művelte, tudva vagyon: de nem is mutathattya meg a Tts Ns Megye, hogy ez a Major valaha a Templom birtokába lett volna: ide magok a Plebanusok építtettek házakat, szállítottak Zselléreket, kik a Parochialis földeknek művelésében segítséggel voltak és vannak.” Mintha itt a belső major megszűnése, a jelleg kifelé vándorlása volna olvasható.

További adatokért a régi térképekhez kell fordulnunk. Az említett 1714 utáni térkép tanúsága szerint az időben a Kádár utcán és a mai Széchenyi tér keleti felén túl, a Major utca környékén már megvan a mai utcahálózat. A mai Hosszú és Apáczai utca közt mindenesetre messzebb kezdődik a telek, mint később. Kb. úgy, mint ma, a későbbi Tornavivoda telke akkor is a térhez tartozott. A Hosszú utcának a mai Eötvös utcán túli része azonban csak kis darabon volt még mindkét oldalt telkesítve, tovább csak az északi oldalon, s a Pap utcát még nem tünteti fel a rajz. A József császár korabeli térképen ellenben már teljesen előttünk áll a városnak ezen a részén a mai utcahálózat.

Ennél a régi kornál kell megemlékeznem a sokkal később is még fennállott, részben ma is meglévő ősi utcanevekről, mert azok talán még a XVIII. századnál is régibb időből valók, annak állapotait tükröztetik. A legjellegzetesebb nevekről, a Major utcáról, a Pap utcáról, amelyek a táj régi városi feladatait alapjában mutatták, már szólottam. A régi Dézsmacsűr tér (ma Vágóhíd tér), a Dézsmacsűr út (ma Kriza utca), a Dézsma utca, Kádár utca neve elárulja, hogy területünk a bort termelő északi, délnek kitett lejtőjű szőlőhegyek s a bort fogyasztó város közt terült el. De talán nem túlságosan merész vállalkozás a fenti telkesítési adatok figyelembevételével a Hosszú utca nevét is magyarázni próbálni. Nyilvánvaló, hogy a régi hagyománytisztelet mellett egy azelőtt rövidebb utca neve nemigen vált Hosszú utcává csak

azért, mert idővel mind tovább kiépült s hosszú lett. Ez a név talán arra utal, hogy anélkül hogy maga az utca valami sajátos jelleggel, tartalommal bírt volna, talán hogy két oldala még egyáltalán telkekre lett volna osztva, már vitt valahova, egy meghatározott célhoz, amely végig az egész utcán át volt elérhető. Egy csapásra létrejött, inkább kitaposott, mintsem kiépített hosszadalmas út lehetett, akik eleinte ott jártak, azok többsége legalább végigment rajta, ezért találta és nevezte el hosszúnak. Távoli területre vezetett, s ez a távoli területre vezető volta adta meg eredetileg alkalmasint egyetlen jellegét és nevét. Bizonyára a Pap utca tájékára, a papok majorjához vitt itt gyakran az út. Talán a régi majortól az újhoz.

Mit jelentett a XVIII. században a meglévő „mai utcahálózat”? Egy 1703-as összeírás tanúsítja, hogy akkor a mai Kossuth Lajos utcában is kb. a mai unitárius gimnázium tájától kifelé már csak faépületek voltak. Mennyivel inkább kijebb! A jozefinista felvétel leírása szerint: „A belváros legtöbb háza kőből épült, az elővárosok azonban - kivéve két templomot és néhány házat - fából vannak épülve.” Az 1870-es évek elején a telekkönyvi felvételi birtoklapok a Major utcában és a telkeivel összeszögellő telkeken, a Széchenyi tér, Kádár utca, Nagyszamos utca (ma Szamos utca), Lőrinc utca (ma Eötvös utca) és Hosszú utca közti két, a régi Major utcát szegélyező telektömbön még a legtöbb helyen kerteket, csűröskerteket, faházakat, házhelyeket említenek. [...]

Egy 1903-ban megjelent munka a Hóstát, Kétvízköz, Hidelve terjedelmes tizedeiben csak kétemeletes katonai laktanyákkal tarkázott apró házakat s földműves lakosságot vél találhatni. Nagyjából igaza lehetett, de természetesen éppen a belvároshoz legközelebb eső, piac menti területeken legkevésbé. A kétvízközi majorterület mezőgazdálkodó népségébe már régóta mind több kisiparos vegyült. Nagyon lassan, fokozatosan, megrázkódás, életmód-változtatás nélkül. Az ipar eleinte csak mellékfoglalkozás volt, s később is megmaradt mellékfoglalkozásnak a gazdálkodás.

Már 1845-ben látunk ilyesmit. A kormányzó, a kormányzéki tanácsosok még mind a belvárosban laktak, a kormányzéki titkárok közül 28-an laktak a belvárosban, 9-en azon kívül, utóbbiak közül egy a Kis-Szamos mellett, egy a Kétvízközt. A gyakorló orvostudorok közül 12 lakott a belvárosban, egy azon kívül, területünkön egy sem. A gyakorló sebészek közül 17 lakott a belvárosban, 4 azon kívül, közülük egy a barompiacon. A gyakorló bábák közül már csak 14 lakott a belvárosban, 19 azon kívül, közülük egy a majorok közt. Mind a négy gyógyszerész a belvárosban lakott. [...] A csizmadiák, a tímárok, a mészárosok, a szőcsök már inkább a külvárosokban telepedtek. Területünk, igaz: inkább víz menti peremei, a tímárok fő telephelye, a majorok közt jelentékeny számban vannak csizmadiák. A XV. század óta átvette Kolozsvár a budai jogot, amely előírja, hogy a húsvágás legyen fényes nappal és a folyóvíz mellett. A XVIII. század végén még a Szamos hídfőjénél volt a vágóhíd s a mészárszék. A barompiac és környéke 1845-ben is a mészárosok hazája. Több szőcs is lakott ekkor a Kétvízközt, s szabók, kerekések, rézművesek. Ács, asztalos, aranyműves, fazakas is akadt.

Idejegyzem valamennyi megadott családnevet:

Kis-Szamos mellett: Akeszmán, Bagaméri, Buczi, Dali, Frank, Frank Kis, Gálfi, Göcs, Jánosi, Lászlóczki, dátosi Makó, Mikler, Régeni, Suszter, Szentpéteri, Tauffer.

Barompiacon: Ajtai, Bartha, szentkatolnai Bíró, Debreceni, Gyulay, Honigberger, Kászoni, Marsalkó, Rotárides, Sós, Szentpéteri.

Nagy-Szamos mellett: Angyal, Bagaméri, Bálint, Czink, Farkas, Fekete, Frank Kis, Gyulai, König, Reizner, Sinczki, Szentpéteri, Zima.

Kétvízközt: Albertfi, Brucsek, Dopsi, Farkas, Gyulai, Kovács, Musnyai, Müller, Petricz, Régeni, Weinhold.

Majorok közt: Almási, Balázs, Balog, Csepregi, Diószegi, Dömsödi, Fekete, Gál, Gálfi, Göcs, Gregor, Hermann, Jenei, Kakas, Karmaloczkai, Kertész, Kis, Kollát, Kónya, Lévai, Nagy, Némethi, Nyerges, Regius, Régeni, Rozner, Tóth, Ugyan, Vadasdi, Váradi, Zakariás, Zándor.

Igen jellemző, hogy sok esetben ugyanaz a családnév többször fordul elő az egyes tájakon és - mint látható - a szomszéd tájakon. A patriarchális, beltenyésztésre hajló, zárt, falusias jelleg árulója ez is.

1870-es évek elejétől folyó adatok szerint a telektulajdonosok közt főleg a Nagy-Szamos mentén sok mészáros, továbbá szőcs, asztalos, tanár, orvos-sebész, királyi tanácsos, építész, postafőtitisz, országos ügyvéd, ny. járásbíró szerepel. A tulajdonosok természetesen többnyire magasabb társadalmi állásúak, mint a lakók, de a parcellázások azt eredményezik, hogy a tulajdonosok sorában is nő a kevésbé jómódú elem száma. A következtetés vonásban óvatosságnak kell lennünk, mert az adatok hiányosak. Igen valószínű, hogy 1845-ben is volt már itt a kisiparosoknál tehetősebb elem is - talán nagyobb területen, mint később -, csak nincs rá adatunk.

A századforduló idején szűrszabó, kőműves, bábaasszony (így hívták a bábát), asztalos, mészáros, bognár, órás, tűzoltó, pléhes, pallér a régi major lakóinak zöme. Egy-egy kistisztviselő, városi szemétkapitány. A jobb módú tulajdonosok nem laknak ott, kiadják a szerény házacskákat, s legfeljebb a kertet tartják fenn maguknak.

A telekkönyvi felvételezéstől a rohamos átalakulás koráig, a XX. század első évtizedeinek végéig megint ideírom valamennyi telektulajdonos nevét:

Régi nevek a Major utcában és a régi majorok közvetlen szomszédságában:

Nagy, Gálfi, Kelemen, Lászlóczki, Kiss, Dobál, Verzár, Bányai, Bornemisza, Tóth, Pál, Filek, Holicsek, Jakabfi, Huszár, Ványolós, Farkas, Rechner, Reinisch, Hajós, Kálai, Rignáth, Lévi (nem zsidó), Benigni, Klöesz, Zágoni, Orosz, Beszterczei, Müller, Vaiss, Kovács, Bálint, Sipos, Maksay, Bartal, Balázs, Csoma, Veres, Frank Kis, László, Deák, Marsalkó, Poszler, Hatsek, Kajetán, Böckel, Szentpéteri, Rozner, Benkő, Bagaméri, Brúzer, Rutska, Katona, Kardos, Tokaji, Bodnár, Feszt, Domján, Kondász, Molnár, Rusz, Rotaridesz, Gombos, Szabó, Máté, Albertfi, Reizner, Kolozsi, Burnász, Govrig, Székely, Laczhegyi, Korányi, Akác, Erdélyi, Csontos, Lukáts, Hochbaum, Bábics, Schuhwerk, Dali, Hochecker, Kerekes, Elczer, Lacza, Toroczka, Fazakas, Bántó.

Régi nevek a Széchenyi tér, Kádár utca, Nagyszamos utca, Lőrinc utca által bezárt távolabbi környéken:

Bágyi, Régeni, Sándor, Gyergyai, Bartha, Köröksi, Trifán, Haas, Brandspiegel, Pap, Füzi, Brencsán, Harasztosi, Ferencz, Kotsis, Istvánfi, Gáspár, Kaló, Bittó, Salak, Sándi, Lászlóczki, Bányai, Ajtai, Kondász, Frankkis, Domján, Molnár, Rotaridesz, Rusz, Balás, Bogdánfi, Manó, Csoma, Veres, Dudás, Kis, Gálfalvi, Sala.

Régi nevek a Lőrinc utca és Hosszú utca által bezárt távolabbi környéken:

gr. Bánffy, gr. Bethlen, gr. Berchtold, Czink, Rignát, Kaukál, Fodor, Haller, Toóth, Dániel, Megyeri Jámor, Medgyaszay, Petricz, Szőke, Blázi, Komlósi, Vass, Andrásovszki, Dalchau, Tauffer, Zágoni, Stief, Gyárfás, Máté, Szabó, Szentiványi, gr. Béldi, gr. Haller, Hajós, Csepregi, Kiss, Kerekes, Losonczi, Rác, Raskó, Georgevits, Ambrosius.

(...) A nem telektulajdonos törzslakók közül említendő a Csapó, Szöllősi, Vaszi családnév.

Dőlt betűvel jeleztem azokat a neveket, amelyek az 1845-ös névsorban is szerepelnek. Nyilvánvaló, hogy a két névsor nem egynemű, s csak szükségből vethető össze. Mégis a nyugodt, egyenletes, szerves fejlődést árulja el, hogy elég sok a régi név.

A régi majorok százados életük alatt természetesen nem jelentették egy életmód megkövesedését. De minden átalakulásuk lassú, fokozatos és szelíd volt, nem járt a lényeg megváltozásával. A XX. század első tizedében lényegileg nem különbözött még területünk sokszázados önmagától. Sajátos városi falusiasság, polgári népiesség volt itt, gazdálkodó kisiparosok szerény, de boldog és kedélyes világa. Egy darab ősi Kolozsvár. [...]

Hantos Gyula: Kétvízközi majorok. Kolozsvár. 1943. 5-20.

Hantos Gyula A kétvízközi majorok életéből

[...] Ahány ember, annyiféle. Már szalmájára, szálára is. E szigorú, hitvány, cingár, cinegekáplár, szilimán, küsdeg, alacson, a másik nagy lungúj, égimeszelő, cérnakáplár. E peckes, magos, jókötésű, tagbaszakatt, derék, nagy mahomed ember, behemót, drabális, dromedár, a másik nem törpébb, marhanagy, de tórha ember, kappanhangú, gyenge, mind az olájecet, aki úgy jön, minha menne.

Há még bejül! E biza sohase vót valami nagy világ veresse, bugyuta, hájfejú, bódogtalan, málé, muja, hültszájú, tökéletlen, mutúj, nyim-nyám, tutyimutyi, élhetetlen, teddide-teddoda ember, félszeg, lagymatag, lassú kása, lágy ember, aki mindég csak nyel, lajhár, málészájú, papalatty, csámpás, szuszimuszi, ritka buta ember, okos, mind a tórdai malac, okos, mind a kos, ojam, mind egy faszent, aki csak bámul, mind a bornyú az újkapura, talántám tritty-trotty, mufurc alak, törődött vén trotty is, ojam, mind a fancsali feszület.

A másik jóraivaló, áldott jó ember, a légynek se vét, de rátartós, ád magára, tart magára valamit, gangos, gálánt, önféjú, csökönyös, akaratos, mokány ember, mekteccik rajta, hogy ha mekköti, megbicsakolja magát, nem adja bé a derekát. Puzduri, pukkancs, mingyár felmérgeledik, felcsattan, hirtelenkező, a tetejibe van a füle megett.

A harmadik hepciáskodó, ordinaré lármakavaró, mindig ballábbal köt fel, asz hiszi, hogy Atyaisten, ojan szekánt, hogy a vizet is megbolondította, mord, morcos, örökké morcog, ojam, mind a koppantó, nehéz természetű, imátkozni sem lehet kedvire, ágál, megáprehendál, ha nem gazsulálsz nekije, mindég benne lakik valakibe, tudálékos vén salabakter, aki mindenkit letromfól, letácsól, lefőz, végez mindent nagy puffra, nagy feneket kerít mindennek, daraboson beszél, nagy dérrrel-durral mindétig csak órdibál, szekéroz, vegzál, rékcumoz, abriktol, bizget, abajgat, pocskondéroz, cégérkedik.

A negyedik lelketlen, csúfondáros hírharang, komiz halálmadár, ojan, mind egy harizmadár, mindent összeharizsálna, szabadszájú, mindenkit nevezget, csúfneven, szégyentelen, cudar, háládatlan, minden hájjal mekkent, sokféle eszű, tökéletlen, alamuszi, sunyi, simándi, praktikaló, köntörfalazó, facsaroseszű köpenyegforgató, fogadatlan prókátor, aki mindenre tud kádenciát, sokféle fából van a faragva, nagy színész, nagy zsidó.

Az ötödik, az a borostás kopac barát, vijális, léháskodó, figurázó, tolvaj, huncutkodó, pajzán, nagy léha pernahajder, ojan, mind az áprilisi idő; a megél a jég hátán is, megeszi a patkószeget is.

A hatodik csak szóitalan ül, magának való ember, aszongyák csudálatos, hóbort, meghőbörödött csudabogár, háromfertályos, nincsenek annak othon, elmentek neki hazulról, az Isten elvette az eszit, zöd fedél alá való, megzavarodott, megbomlott, megkánforodott, kötni való bolond, sültbolond, csak rá ne jöjjön a bolongya.

Árvaleves, rongyosleves, pergeltleves, vastagételnek borsó káposztacikával, nyúlgyirinc, pánkó, kürtöskalács: ijentájt, tél derekán, farsangba módi s javallani lehet. Östire békacombot, cubákat vettek a cigánnéktól. [...]

Nagypénteken szemespaszuj eresztékkal meg fokhagymával, ez a böjtös paszuj. És aszalt szilva. A máii napon kell elvetni a vijolamagot. Húsvét hétfőjén rózsavízzel öntözni mennek (nem locsolni!) a gyermekek s vajegy nagy ember is. Kedden jönnek a léánkák. A csonkahét végire csicsereg már a fecske a csepegő alatt. Rövidesen nyílik a szentgyörgyvirág.

Sátoros innep, pláné ahaz farsáng is vót, mennyegzők, lakadalmak üdője. E dudorászik egész álló nap, álmodozik, csukrot, bukétát viszen, teszi a szépet, belégabajodott Tercsibe, belehabarodott, odavan érte, odáig van vele, nem tud bételni véle, ha száz lelke vóna, mind a százat odaadná érette, úgy szereti, hogy... Sülve-főve éggyütt vadnak, nem élhet nálla nélkül, jövődöbelije, jegybe járnak. A nevendékléány is jó szívvel vagyon hozzá gyermekléán korától fogva, könnyű Katót táncba vinni. Elérkezne, közbelső gyermek, de ha mán ennyibe vagyunk, mentére haggya a dógot, ráhaggya, nem elegyedik bele, belemenyen a leendő anyatárs, apatárs. De a való, hogy szépséges léánka a menyemre menendő, gyönyörűség nézni. Ojan szép, hogy a napra lehet nézni, de réjá nem. Úgy teccik, szombatrá férhez menyen. Pironkodik, elveressedik, ha mongyák. A piaci templomba lessz a mennyegző? Vagy tám első ünnepen templomozás után a kétágú templomba?

Ezeribe eccer úgy adódik, hogy kicsi híjja vót, hogy összeboronájják a fiatalokat, de eléadódott valami, valami eléatta magát, hasztalan erőltetik, ellenére van a férjhezmenendőnek, elmátkásodott, de kétfelé hasícса a kötést, nem lesz hűtes felesége.

Eccer: hajjunk oda, várt léán várat nyer.

Másszor: bizigen, két üres tarisnya éggy üres zsák.

Ötözködés! Biza a falukról bejött fejrénep is ötözik, nem járhat ötözetlen. Fűsű, bontófűsű, símitófűsű, díjóolaj, pomádé, oszt fersing, muszúj mindeniknek, mindegyiknek a retyerutyájához, a cókómókjához tart. Sze akad, akinek úgy áll a haja, mind a szénabogja, ojan, mind egy madárijjesztő, nem sima, bórzos, ojan a feje, mind egy szarkafészek, s megint aki toprongyos, lepcsés, szalasztott, úgy áll rajta a ruha, mintha vasvillával hánták vóna réá, kész maszkura, ojam, mind egy rongybuba, elhaggya magát, hosszabb péntek, mint szombat. S ócsó húsnak híg is a leve; vidéken a férfijak ruhája, az asszonyok köntösse hamarabb rücskölődik, koszlík, kifeslík, rostikás lessz, rójtikás, elhúrbojják, elnyűvik. Színehagyó, háládatlan szövet; szét akar menni, megölteni se érdemes, csupa fót, e má nem soká ájja a dicsőséget, felmonta a szológálatot. Kiszológált kalap, jukatos, egy fityinget se ér, kúdusnak, kéregetőnek való.

Nem dicsekedés, de az ittvaló öregrend ruhák is erősek. Két rendbe felszeszpetelöttek, nyakukba vették a várost, összejárták érte a várost, arravaló hejjen megvarródott s kegyetlen dicsérik, nem adnák egy vaklóér. Annakelőtte, régenten, ritkaság vót az üdőnapelőtti elherdálás, nem is kellett, me különösön későre szakasztották el őket.

Alig tér el a kasztenbe a sok köntös, derék, bújka, rékli: fejr, patyolatfejr, csontszín, zsemjeszín, szalmaszín, dohányszín, haragoszód, mólnárszín, hamuszín, vadgalambszín, hupikék, tüdőszín, metyszín, végezetül törökszín.

A vaaróné mi járatba van? Asz hallattya magáról, hogy különösen ügyes. Annyin mongyák mindenütt! Csak: szemérmes kúdusnak üress a tarisnyája. Küszködik. Pég nálánál jobbat münk, mink, mük nem üsmerünk itt hejt, hejbélit. Hunnen, merrünnen, merrünnet jött? Két évig ült Magyarországon, Pesten, elment vót, odavót s min tanult. Onnat (onnét, onnen, onnet) újból visszá! Jártomba-keltembe szöllok is, hogy híjják ötet másüvé, többüvé, jó hejré. Maj megesmérik a jó kuncsaftok.

Nem krajcároskodunk, s láccódni fog. Megügyelhesse: nem leszen elfuserált öv, nekifog, hozzáfog, veszen belé s teszen ami kel s tanál, fogja tudni, kiaggyusztáljuk, még a fonáját is.

A ruha szakaggyon, a gazdája maraggyon. [...]

Szitáló esső, oszt vegyest pászmás esső. Ugranak a zödbékák, jár a gyermekvers:

*Esik az eső,
Ázik a mező,
Harakszik a katona,
Mer megázott a lova.*

Haszan a most való csendes esső. Ha elmarad, dolokhoz láthat az öntöző rózsája. S melegbe, hogy nincs csörgő, s túlságosan hideg a kútvíz, a Kisszamos mertyáig baktathatnak, a Tórnavivodán túl a Taufer higgyához, a Postakert-ucca elejéig a vizér. S sokat magába szivu a föld.

Nyikorog a targonca, kiszórják a pórganét, nyilik a borostyán, a bazsarózsa, kihajt az ördögborda. Dicsérheti a ház vendége a túrbujalevest, a martilaput. S jól megapasztják a tötélékeket. Mert a karalábé is ojam, mint a harmat, nem fás, nem taplós. A kőjkeknek pég a kertbe a macskaméz az örömek.

Táskásodik a fal, kulimászt csinyál, cémentet hoz a kőműves.

A „denevér” szó alig ösmert, de a szárnyasegerek kabdossák napszállatkor a cserebogarakat.

Hagyakozik elmenet, vecsernyére menyen nagymama a barátok templomába.

A piacon, a főtéren, a napsoron flángíroznak az elegánt fagallérok, a színésznék, begyesen biccent a slájer megöl a flaszterkoptatóknak a sok úti cifra, házi rossz, parádéznak, nagy a pucc, majd elrepül éggy-égy majomparádé. Cerimónia után sok népek vagynak a templomjuk előtt, kerekenjárják a főtért egy versbe háromszor-néccer, jól talájják magukat. Biza sokat, két órát is strázsál, ókumlál, ólálkodik eggye felcseperedett legénke. Ígéret szép szó, ha mektarttyák úgy jó. Lelkire kötötte s járja a bolongyát. Ígérd meg, ne add meg. Akkor lássa, mikór a háta közepit. Punkt s pássz örökre! Kotródik haza srégen átol a téren. Tiszta egyedül. Nem vót mán ott eggy teremtet lélek se. A jó pap holtig tanul, mégis ostobán hal meg.

Ebéd után vosárnap, kezen fogja egymást, beleakaszkodva egymásba összefogódzik minden szolgáltató, darabont, katona, sok nép s fúrton fúrt hallaccik, hun lassabban, hun hegyesen innét s onnét:

- Hogy a tűz lángja vesse fel! Úgy megijjettem, hogy égy krajcár se maradt a zsebembe. [...] Nem feledtek el semmit, és nem feledkeztek meg semmiről. Inkább elvették, mintsem el-tévesztették a dolgokat. A Monostori útát Monostor útnak hívták s a Pata felé vivő utcát Kolozsvárt ma sem Patai, hanem Pata-utcának nevezik. Az „újság” szó nemcsak primőrt, hanem újhódat is jelentett. „Hacide” mindig azt jelentette, hogy add ide, mint a Szamosháton, sohasem azt, hogy hozd ide. Viszont - ellentétben a szamosháti értelemmel - az almafánk nem „gömbalakúra sült fánk”, hanem onnan kapta a nevét, hogy almát kevernek a tésztájába. Egy szalmaszálat se tészen keresztbe a Szamosháton, aki semmit sem lendít, tétlenül ül. A Kétvízközben azt mondván: egy szalmaszálat se tenne keresztbe előtte, azt értették, hogy nem zavarná, akadályozná. Ojan mind a fancsali feszület: annyit jelentett: törődött, elkeseredett, rosszképű, besavanyodott, nem pedig: megátalkodott, makacs. A „törökbors” szó a paprikára nem volt használatban, de gyakran lehetett hallani töröttborsról, természetesen nem paprika értelemben. A sovén szászok gúnyneve volt a „bakszász” szó. [...] Az elvont szavak, főleg a nem testi cselekvést kifejező igék, alig voltak használatosak, de helyüket jól betöltötte egy-egy mindennapos, közönséges szó, ige, amelynek egy-egy sajátos igekötő, vonzás, vagy mondatbeli helyzet különös értelmet, árnyalatot és ízt adott. Messziről színtelennek, egyhangúnak és szegényesnek hathatott ez a nyelv. Az igét: tölt, a két tárgyesetet: tút és tövet, mindhármat

egyformán így mondták: tőt. De az egyhangalakúság, az egyhangúság látszata érdekes belső gazdagságot takart, a régies kifejező szavak szép magyarságot, mozgalmasságot és mély színeket mutattak.

Hantos Gyula: Kétféleközi majorok. Kolozsvár. 1943. 21-46.

Keöpeczi Sebestyén József Kolozsvár szabad királyi város címere

A középkorból ránk maradt örökségeink közül a címer állott a századok sok mindent megsemmisítő és átformáló viharainak leginkább ellen, az ősi nyugati állami és társadalmi berendezkedésből fakadó jogok és előjogok kifejezőjeként. A középkori címviselés a Kárpátok vonulataig terjedt, addig, ameddig Nyugat hite és műveltsége. A Kárpátokon túli részek már a hajdani Bizánc ortodox kultúrájának területe volt, más állami és társadalmi berendezkedéssel, más természetű kultúrával, melyben a címernek már nem volt különösebb jelentősége, mint a Kárpát-vonulaton innen. E műveltségválasztón túl a vajdák viseltek ugyan pecséteiken, gombjaikon, öveiken stb. címet, de mást nem; e szokás is tőlünk szivárgott át, anélkül azonban, hogy az itteni keresztény lovagi eszmény és élet, mely a címviselést kitermelte, ottan szintén gyökeret vert volna. Példaképpen hozom föl a két közvetlenül szomszédos tartomány vajdai címereinek első példáit, az akkori európai s így a magyar címviselés másfél századosnál régebbi kezdete és virágkora idejéből.

A szomszédos Moldva bölényfejet tartalmazó pajzsa s Havasalföld hátratekintő természetes sas oromdísze egyszerre, az 1360-70-es években kezdi meg szereplését. Mindkettő pénzen jelenik meg először, s ezek első oldalán, mint oltalomcímer, az Árpád-Anjou-címeres pajzs foglal helyet, ezzel jelezvén, hogy mindkét ország hűbéres, tehát függő viszonyban állott a magyar királysággal szemben. E két tartomány középkori vajdáinak címerfelvétele és -viselése a Magyarországból kisugárzó kultúrhatás eredménye. Erre még egy példát hozok fel. Iván moszkvai, később III. Iván néven szereplő orosz cár Mátyás királyhoz levelet intézett, melyben arra kéri, hogy küldjön hozzá olyan mestereket, kik pénzt tudnak készíteni, ágyúkat önteni, s más mesterségekhez és művészetekhez is értenek. Nem tudjuk, hogy Mátyás mit válaszolt, de Iván cár aranyának egyik oldalán Mátyás király magyar birodalmi címere foglalt helyet, másik oldalán pedig Szent László királyunk koronás, csatabárdot és országalmát tartó alakja állott. Csupán orosz körirata mutatta azt, hogy ezek nem magyar pénzek. Jellemző, hogy bár III. Iván cár vette fel a kétfejű sasos, a cári méltóságot jelentő címet, Paleologus Zsófiával, XII. Konstantin bizánci császár unokahúgával kötött házassága alkalmával, pénzein mégis az akkori magyar államcímer szerepelt.

A Kárpátokon túl a nyugati lovagi élet nem fejlődve ki, jóformán csak az uralkodók utánózták a nyugati műveltség körébe tartozó országok címviselését, elsősorban a magyar királyokét.

Hazánkban a címer viselése már az Árpád-házi királyok alatt megkezdődött, ugyanakkor, mint a nyugatibb országokban (a kettős kereszt III. Béla, a vágásos mező Imre király idejében), ezt követőleg egyes hatalmasabb családok s városok is címet kezdtek felvenni és viselni. A címviselés virágkora az Anjou-ház uralkodásának idejében volt. Kolozsvár városa valószínűleg még az Árpád-ház korában felvett címerének is e hatalmas uralkodóház idejéből való az első, királyi okleveles emléke.

Nagy Lajos király Besztercén, 1377. május hó 18-án kelt oklevelével Székely Miklós városbíró és Lőrinc fia László városi polgár kérésére Kolozsvár polgárainak jogot ad *emberemlékezet óta használt pecsétje további használatára*. Az oklevélben a pecsétkép is le van írva: ... különös kegyünkből beleegyezzünk, megadjuk és megengedjük, hogy nevezett Clusuarunk polgárai és hospesei mostantól fogva közönségük pecsétje alatt, amelyben állítólag *három torony* képe van bevésve, bármely saját ténykedésükben és ügyeikben, úgymint pereikben és ítélelhozatalokban országunk szokása szerint más királyi városaink módjára megbízó (ügyvédvalló) levelet bocsáttathassanak ki...

A magyar városok közül Kolozsvár a második, melynek az ilyen adománylevele megvolt a bécsi döntésig, mikor a kivonuló románok a város gazdag ó-levéltárával együtt magukkal vitték. A kolozsvárit megelőzte Kassa városé 1369-ből. E város új *címeradományban* részesült (három arany liliummal megrakott kék pajzsfő - az Anjou-ház genealógiai címere - alatt vörösre és ezüstre hétszer vágott pajzsmező, ez utóbbi az Árpád-ház címere). Az adomány formájában is nagy a különbség. Kassa új címet kap, s az oklevél papíroson állíttatott ki, egyszerű pátens alakban, a király titkos pecsétjével megerősítve. Városunknak pedig *emberemlékezet* óta használt pecsétje és pecsétképe, a hárombástyás vár nyert királyi megerősítést. Ez oklevél ünnepélyesebb kiállítású, mint a Kassa városé, mert pergamenre van írva, s a király nagyobb pecsétjével van megerősítve.

Kolozsvárnak három középkori pecsételője volt. Az első nagy, melyet a királyi megerősítés előtt használt, s amelyet 1475-ig tudunk követni, ekkor elveszett. A második kispecsételő, melyet a megerősítéskor készítettett, s a harmadik nagypecsételő, melyet az elveszett megerősítés előtti helyett 1480-ban készítettett.

Kolozsvár legrégibb pecsétemléke is bizonyítja, hogy már a királyi megerősítés előtt is ugyanolyan pecséttel élt, mint azóta folyton. Ez 1369-ből maradt ránk a szűcsök céhének egy iratán, a királyi privilégiumot nyolc évvel megelőzve. Kör alakú, 40 mm átmérővel, maiusculabetűs körirata: + • S • CIVIVM Ø DE X CLVSWAR. Mindkétfelől pálcatagszerű kerettel övezett köriratán belül a pecsétmező alsó harmadát faragott kövekből épült várfal képe foglalja el, alul s kétoldalt a körirat belső keretével párhuzamos szegéllyel határolva, a falnak közepén félköríves kapunyílása van, peremén pedig oromsoros pártázat vonul végig. A falperemből három hengerded bástya emelkedik, a középső magasabb s vastkosabb a két szélsőnél. Mindháromnak a bástyatesttől messzi kiugró pártázata van, s ezen - a középsőnél öt, a két szélsőnél négy - oromból álló ormsor vonul végig. Stílusa, kidolgozása s az épület is még az Árpád-ház idejére mutat. Valószínűleg akkor készült, mikor Kolozsvár város lett (1316); valamely idősebb, még az Árpád-ház korában tanult mester készíthette, tanult stílusát átvivén a gótika korszakába. E pecsételő, mely kimutathatólag 1475-ig volt használatban, nem maradt meg napjainkra.

A pecsétmegerősítés idejében egy kisebb pecsételőt készítettett a város, s ez drága ereklyeként a legújabb korig megmaradt: ma sajnos nincs meg, mert a bécsi döntés után a kivonuló románok szintén magukkal vitték. Ez a kiváló történelmi értéket képviselő emlék ezüsből van; átmérete 24 mm, s 1 mm vastag körlap, melyre esztergályozott és két kis sodronyfüllet ellátott, XVIII. századi fafogantyú van erősítve. Pecsétlapja nagyobb bemélyedéseivel együtt öntött. A vár éles vonalrészletei és betűi vésettek, s részben (a körirat rózsái és a szöveget felül elválasztó, kis talpas kereszt) mintavassal vannak beütve. Maiusculás körirata: + S Ø CIVIVM Ø DE CLVSWAR ØØ. A köriratot belül határoló kör poncvassal készült gyöngysorszerűen, a külső kettős kör pedig esztergapadon. A pecsét mezejének átmérő alatti alsó részét párta és ormsor nélküli, kockakövekből épült várfal képe tölti ki, közepén félköríves kapunyílással, melynek ívelt része keresztráccsal van elzárva. E fal peremén három, lapjával szemközt állított bástya áll, a középső magasabb, mint a két szélső. Mindháromnak háromormos pártázata van, e pártázatok itt nem ugranak kétoldalt oly nagyon ki, mint az előbbenin. Minden bástyának egy-egy magas, téglalap alakú ablaka van.

+ S(igillum) & CIVIVM & DE CLVSWAR &

A körirat betűinek stílusa határozza meg azt, hogy e pecsételő a privilégium idejétől készült. Más hasonló korbeli pecsétekkel összehasonlítva ítélni lehet a művészi értékét. Az előbb leírt régebbi, elveszett pecsételővel nyomott pecséteken a két szélső bástya nem teljesen egyforma magas, a bástyapártázatok pedig túlhaladják az építészet lehetőségeit: de hát készítésének korában ilyen volt a várak oromsoros pártázatának ábrázolási módja. Meglepő e második pecsételőn a határozott formaelosztás és vonalvezetés, úgyhogy nem látszik egyáltalán valószínűtlennek az a feltevés, hogy e mű Kolozsváron, a Szent György téren (másolatban) felállított prágai Szent György szobrot alkotó kiváló kolozsvári művész testvérpár valamelyikének, Mártonnak vagy Györgynek a műve. A körirat betűi is szépek, gyakorlott kézre vallók, azonban itt egy betűbeosztási hiba történt, ti. a DE után elfeledte a művész a rózsás mintavasat beütni, így a szöveg végén hézag maradt, melyet a rózsás mintavas beütésével töltött ki.

E teljesen illetéktelen, idegen kezekbe került pecsételő általános értékét mutatja az is, hogy a bécsi cs. és k. Éremtárban harmincezer pecsételő között 118 darab középkori van, ezek közül csupán 10 darab származik a XV. század előtti időből, s ebből csak 3-4 városi van. A középkorban s később is a pecsétvésés az ötvösök munkakörébe tartozott: pecsételők műértéke élénk fényt vet városunk középkori kultúrájára, mert alig hihető, hogy nem helyben, hanem valamely más városban készült volna. Használatát sajnos csak a XVI. századtól tudjuk ma kimutatni: legrégibb lenyomata az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárában egy dátum nélküli oklevélről elkülönítve őriztetik. Az Országos Levéltárban pedig egy 1511. évi oklevél fordul legkorábban elő.

A most ismertetett pecsételő a megerősítés előtti nagyobbak volt a kisebb párja. Mint említém, a nagyobbak használatát 1475-ig tudjuk követni: ez év és 1480 közt vesztetett el, így a városnak nagypecsétje nem lévén, új nagypecsételt készíttetett. A városnak ezen időkből sem jegyző-, sem számadáskönyvei nem maradtak napjainkra, így sem az elveszés körülményeiről sem az újnak elkészíttetéséről nincsenek írásbeli adataink.

Zsigmond király 1405. július 2-án kelt oklevelében Kolozsvár városának közhitelű oklevelek kiállítás jogát megerősíti. Kolozsvár ekkor lett szabad királyi város. Ezen oklevél szerint városunk emberemlékezet óta saját pecsétjével jogérvényesen élt a maga törvényhatósági körletében úgy, mint az ország más hasonló jogú városai éltek. Ennek ellenére egyes egyházi és világi személyek városunk pecsétjének törvényes hitelét kétségbe vonták, s - a város nagy kárára - az ezzel megerősített okleveleknek hitelt adni vonakodtak. Ezért Zsigmond király a régi pecsétet újjal megerősítette, s elrendelte, hogy bármely végrendeleti, ügyvédvallási s más jogügyben kelt s a városi pecséttel megerősített oklevél az ország bármely világi és egyházi bíránál, törvényszékeinél és más közhatóságainál minden időben oly hitelességgel és jogerővel bírjon, mint a Buda város pecsétjével megerősített oklevelek, s a Kolozsvár város pecsétjével kiállított oklevélnek mindenki teljes hitelt tartozzék adni.

A nagypecsét elveszése idejében a városi levéltár igen hanyagul kezeltetett, miből a városra súlyos károk származtak. Ezért az 1488. évi városi rendtartás harmadik cikkelye elrendeli, hogy jövőre minden kár és kétség elkerülése céljából a városi pecsétek, könyvek, levelek és írások legalább nyolc városi esküdt gondviselése mellett biztos helyen őriztessenek, távollétükben felnyithatók ne legyenek, s a levelek olvasásakor jelen voltak nevei mindenkor feljegyeztessenek.

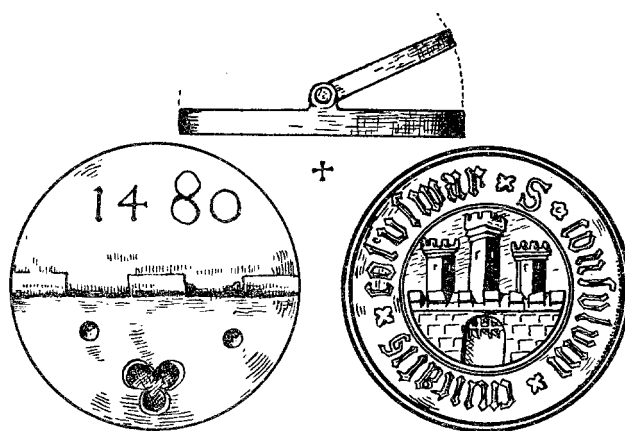
A város az elveszett nagypecsételő helyett 1480-ban újat készíttetett, mely a bécsi döntésig megvolt. Ekkor kisebb, régibb társával együtt illetéktelen kezekbe jutott.

E nagypecsételő egy 40 mm átmérőjű, 4 mm vastag ezüstlap, melynek hátlapjához ugyanakkora átmérőjű, de valamivel vékonyabb, félkör alakú, tengelyes sarkon mozgatható ezüstfogantyú van felerősítve. E fogantyúban egy hármaskaraj alakú nyílás van, amelyen átfűzött

láncon a városbíró nyakába akasztva, mellén viselhette. A hármaskaraj nyíláson kívül még két elég durva furat is van a fülön, mely arra szolgált, hogy a XVIII. században reá alkalmazott esztergált fanyél megerősíthető legyen. Eléggyé barbár művelet volt az ezüsthogantyú átfúrása, de megmagyarázható azzal, hogy a cikornyás barokk korszak idejében általában kevés érzékük volt a középkor gótikájának szépségei iránt. A pecsét hátlapján az 1480. évszám szerepel. A két első szám be van ütve, a két utóbbi pedig elég primitív módon be van karcolva. Ez az évszám a pecsételő készítése idejénél sokkal később került rá, alighanem a XVI. század elején, mert a 4-est még nem írták akkor az ott szereplő, maihoz hasonló formában, hanem a 8-as felső felének megfelelő, kissé lehúzott szárú hurok alakban. Bizonyára okleveles alapon vagy emlékezet szerint vésték rá. Az ezüstlap peremébe, a fogantyú sarkával egy vonalba egy kis talpas kereszt van beütve, mely valószínűleg a készítő mester jegye.

A pecsételő vésett oldalán két erőteljes, esztergált körkeret között a körirat a következő:

nagy S(igillum) kezdőbetűvel s ezt folytatólag minusculákkal. Elválasztójelként három gótikus díszítésű, dült, egyenlőszárú kereszt, s egy helyen egy ötszirmú rózsaszerepel, valamennyi mintavassal beütve. A pecsétmező alsó részét a belső körkerettel párhuzamos, ehhez egész közel vonuló szegéllyel határolt, faragott téglalap alakú kövekből épült várfal plasztikus ábrázolása foglalja el, közepén félköríves s ívében ráccsal elzárt kapunyílással, peremét hét fedőlapos oromú, oromsoros pártázat koronázza, s az oromok közei is fedőlaposak. A falpártázaton három bástya áll, két alacsonyabb közt egy magasabb. A magasabb egy élével áll előre, a két szélső pedig két-két élével, vagyis három oldalával van a szemlélővel szembefordulva. Mindhárom bástyának erőteljes profilú koronázópárkánya s e fölött a középsőnek öt, a két szélsőnek pedig négy-négy fedőlappal nélküli orma van. Minden látható bástyaoldalon egy-egy magas, négyszögű ablaknyílás van.

***S confulum*civitatis*colufwar**

Az 1480-ban készített pecsétje és körirata

E pecsételő kora stílusának megfelelően erőteljes vésetű, gondos kidolgozottságú, értékes, szép mű, a külföldi városok pecsételői között is a legjobbak közül való. Kétségtelenül helyi ötvösmester műve, aki a két előbbi pecsét képét saját kora fejlett gótikus stílusában készítette el az új pecsétlőn. Érdekes, hogy az előbbi kettőn szereplő, felül félköríves kapunyílást nem változtatta meg csúcsívéssé; valószínűleg a város valamely várkapujának képét örökölte meg e pecsétlőn. E félköríves kapu szerepel a város minden pecsétjén (12 volt 1369-1870 közt). A pártázatot ormaival úgy véste, mint az a XV. században a várfalakon szokásban volt.

E pecsételő első lenyomata Kolozsváron 1493. december 3-áról maradt ránk, az Erd. Nemz. Muz. Levéltárában egy céhíraton, mint függőpecsét. Legrégibb ismert lenyomata Bécsben, a Hof und Staatsarchivban őriztetik, egy 1492. április 27-én kelt oklevélen. Az Orsz. Levéltárban pedig a legrégibb lenyomata 1499. évből való, ez szintén függőpecsét.

A körirat Kolozsvár tanácsát Consulumnak nevezi: okleveleinkben így először 1474-ben neveztetnek, utoljára 1507-ben.

Ez időben okleveleinkben Kolozsvár neve a következő alakokban szerepel:

1475: Coluswar
1478-1491: Coloswar
1492: Cluswar
1507: Koloswar.

Pecsételőnkön az 1475. évi írásmódban van a város neve feltüntetve.

Megismervén városunk ősi pecsét emlékeit, foglalkozunk most már tulajdonképpen tárgyunkkal, Kolozsvár címerével.

Ez ősi, tekintélyes múltrol tanúskodó pecsétek ismerete nélkül városi címerünk eredetéről keveset tudnánk, mert olyan uralkodói oklevél nincs, mellyel Kolozsvár városának címer adományoztatott volna. Az oklevelek az önjogúlag felvett pecsét és pecsétkép s az ennek használatával járó középkori, városi jogok királyi megerősítéséről és kiterjesztéséről rendelkeztek, címerről azonban nem. Így városunknak címeradománya nem lévén, önjogúlag formálta át pecsétképét címerre, mely épületein, zászlain, fegyverein s mindenütt, hol címert szokás és méltó viselni, mint a város hatalmi jelvénye elfoglalta helyét.

Városunk pecsétképének címerre alakítása kétféleképpen történt; vagy pajzsba foglalta, vagy pedig pajzs nélkül szerepeltette, hatalmi jelvényeként. Előbbi formájában heraldikusabb, helyesebb, utóbbi megjelenítésében - szabadon lebegve - többet jelentőbb: gondoljunk csak a régi Római Szent Birodalom két aureolás fejű sasára, mely a pajzsmező korlátai nélkül, leginkább szabadon lebegve ábrázoltatott. Városcímerünk megjelenésének ez utóbbi a gyakoribb formája.

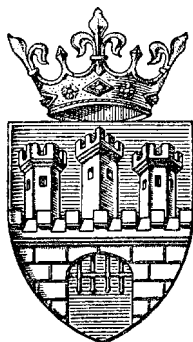
Kolozsvár városcímere soha meg nem bővített, megmaradt a maga középkori, csupán a pecsétképre szorító egyszerűségében. Stilisztikus változtatásokat megengedtek néha a készítő mesterek maguknak, pl. a bástyákat hengerdedre formálták, vagy az oromsoros pártázatot díszítették, a lényegen azonban nem változtattak. Éppen e konzervativizmus teszi annyira széppé, értékessé s Erdély fővárosára oly jellemzővé címerét. Pajzskoronája is újabb keletű, jövőre (1944) lesz százszázéves.

Címeres kömemlékeink a XVI. század első fele óta maradtak ránk. Ezek legszebb példányát a Szent Mihály arkangyal tiszteletére épült főtéri, városi főtemplomban szemlélhetjük, éppen a legszebb erdélyi német renaissance kömemlékünkön, az 1528-ban készült sekrestyeajtó keretén. E kökeret bal oldalának talapzatán, pajzsba foglalva jelenik meg a pajzs széleit nem érintő ismert címerkép (e címerpajzs társaként - a másik oldalon - az ajtókeretet készítő Clyn János címerképe szerepel, szintén pajzsba foglalva, a fészében fiait vérevel tápláló pelikán).

Kolozsvár címerpajzsának színe kék, a vár pedig ezüst vagy ezüstsötét. A pajzs első feltűnésének emlékére lilomos korona nyugszik. [...] 1940-ben a város, tanácssterme részére, díszes címert festetett, mely szigorúan alkalmazkodik a magyar Anjou-kor stílusához, kifejezőmódjához. Az akkor szokásos, kissé homorú háromszögpajzs tapettaszerűen mintázott Árpád-Anjou-címeres alapon nyugszik, peremén lilomos koronával. A pajzs alatt pergamenszalag van, a pecsétmegerősítés maiusculabetűs évszámával. Az egyes számcsoportok középkori módon címerekkel vannak elválasztva. Az M(illesimo) betű magába foglalja az Árpád-Anjou-

címet. A következő vörös pajzsban a magyar kettős kereszt foglal helyet. A további elválasztó egy koronás sisak, melyből egy koronás fejű strucc nyaka növekedik, csőrével arany lópatkót tartva. Ez a magyar Anjou-ház oromdíszes sisakja.

Kolozsvár város címere a következő: *kék háromszögpajzs, melynek alsó felét hétormos pártázatú, faragott kövekből épített ezüst vagy szürkés várfal foglalja el, köríves és ívében vasrácsos kapunyílással; a falperemen három, oromzattal koronázott bástya áll; a középső magasabb egy élével, a két szélső pedig két élével, tehát három lapja közül a középsővel van szemközt ábrázolva. A bástyák minden oldalán egy-egy magas, négyszögű ablaknyílás van. A pajzs peremén egy lilimos aranykorona nyugszik.* Ez a magyar Anjou-házi királyok házi koronájához hasonló.

Kolozsvár címere

A vár mint középkori városi címer mindenütt nagyon gyakori. Csak a régieket említve, vár van Gömör-Kishont, Nagyküküllő (Segesvárszék és Kőhalomszék), Veszprém és Vas vármegye címerében; utóbbinak korát meghatározza az, hogy a váron struccmadár áll, csőrével patkót tartva, vagyis Anjou-kori. A városok közül Komárom, Pozsony, Sopron, Székesfehérvár, Kaposvár, Kismarton, Kőszeg, Segesvár, Gyulafehérvár, Szombathely, Vizakna s Telkibánya címerében. Utóbbi középtornyának két oldalán egy-egy Anjou-címeres pajzs szerepel. Egyik címer sem azonos sem egymással, sem pedig a kolozsvárral: ehhez leginkább a soproni és a székesfehérvári hasonlít. Előbbi pajzsán a kapuszárnyak kifelé nyílnak, s a két oldalbástya felett 1-1 csillag van. Az utóbbi vörös pajzsban van, s zöld pázsiton áll, középső tornya pedig kúpos.

Városunk színe a vörös és kék hosszában, vagyis a zászlórúdra merőlegesen. E színpár az Árpád-Anjou királyi ház genealógiai címeréből eredt. (Hasított pajzs jobb oldala vörösre és ezüstre hétszer vágott, bal kék oldala pedig aranyliliomokkal hintett. Címerszíne pedig kék és fehér.) Az előbbeni a hatalmi jelvény, utóbbi csupán másodrenden, mint egyszerűbb altiszti viselőruhán szerepel.

Kolozsvár hat évszázados tiszteletre méltó címere, sok öröme, dicsőségnek s bánatnak tanúja, minden időben megmaradt tradicionális egyszerű előkelőségében. Azon nem bővítettek s nem változtattak. Szabad királyi városunk minden polgára s minden magyar szeretettel és tisztelettel tekint e dicsőséges időkből származó, ősi magyar kultúremlékre.

Kolozsvári Szemle Könyvtára. Kolozsvár. 1944. 263-275.

Nagy Péter
Régi kolozsvári elnevezések,
utcák, szobrok, városrészek

Vár. Az öregek, amikor a belvárosba mentek, azt mondták: megyek a várba. A vár határai ma is jól felismerhetők: a Malomárok, a Bethlen utca, a Petőfi utca, a Majális utca alsó része, a Páris utca s a Sétatér utca.

Óvár. A várnak a Sétatér utca, a Malomárok, a Wesselényi utca s a Szentlélek utca által határolt része.

Státua. A Ferenc császár 1817-iki látogatásának emlékére emelt kőoszlop. Eredeti helye a Főtéren volt, a Bíró-, hajdan Wolff-patikával szemben. A Mátyás-szobor felállítása idején a Karolina térre vitték át. Most is ott áll.

Várta. A Főtéren volt, a Szent Mihály-székesegyháztól délnyugatra. Rendes katonai őrség helye. A nyolcvanas évek közepén bontották le.

Szathmári-ház. Az Erdélyi Bank székháza. Előbb a Szathmári családé volt, az utolsó kolozsvári ezüstmíves családé. Báthory-háznak is hívták, mert - a különben megcáfolt - hagyomány szerint ennek az ablakából nézte végig Báthory Zsigmond a Báthory Boldizsár és társai lefejezését. Rázsaháznak is hívták régen, mert valamikor rázsaszövet módjára kockásan volt tarkára festve. Ilyen rázsaház az Óvárban is volt a Karolina tér északi során.

Nagy lábasház, kis lábasház. Mind a kettőnek a gyalogjáróra kirúgó, kőlabakon nyugvó „áltánya” volt: az egyiké kisebb és nyílt, a másiké nagyobb, boltozott és ablakos. A kis lábasház a Főter keleti oldalán állott. Körülbelül ott, ahol ma a Szentegyház utca torkollik a Főterbe. A másik a Főter északi oldalán. Ma a református egyházközségé.

Fiskus szegeletje. A Központi Szálloda sarka.

Két ágyú. Híres szállóhely. Csellengők és zsebmetszők tanyája. Ma a Tanítók Háza van a helyén.

Törökfő. Kertes kocsmá az igazságügyi-palota Honvéd utcai oldalán. Itt voltak vasárnap a székelő táncok.

Ecce homo sikátor. A Bethlen utcának a Deák Ferenc utcától jobbra eső része. A Szénásiházon ma is látható Krisztus-szobortól nyerte a nevét.

Talpas kút. A Karolina tér északi oldala előtt. Igen jó vize volt.

Filker sikátor. A mai Fadrusz János utca. A Filker család - ma egészen beépített - kertjéről.

Petró szegeletje. Az a hely, ahol a Petró-féle jónevű üzlet volt. Ma a Babcsák Gerő üzlete van a helyén a Monostori út s a Múzeum utca sarkán.

Az arany kakas. Egy kis örmény kereskedő: a „Kakas” Medgyesi boltja. A cégére volt az arany kakas. Előbb a Monostori út s a Sétatér utca külső sarkán volt, utóbb a Sétatér utcában, az osztrák-magyar bank által utóbb átépített telken. A boltról és gazdájáról egész sereg mulatságos történet járta, költött is, igaz is.

Újvilág. Híres nyári mulatóhely a Diana fürdő épületében. Ma a Dalkör mozgó van a helyén.

Fröhlich sikátor. Az a keskeny utca, amely a Főter nyugati oldalán, a mai Nagy Gábor-féle ház alatt a Kismester utcába vezet. A ház régi gazdája: Fröhlich Frigyes ajándékozta a városnak. Innen a neve.

Rhédey-ház. Az a hatalmas kétemeletes ház, mely a Főtér és a Jókai utca sarkán van. Ennek a helyén állott hajdan Székely Lászlónak, Apafi Mihály postamesterének háza. Székely Lászlónak egy menekült bojár lány volt a felesége, Bulcsesdi Sára. A régi házon volt emléktábla a ház udvari részébe falazva ma is látható.

Jósika-ház. Az előbbinek tőszomszédja a Főtér nyugati során. Ma az egyetlen lábasház. Azért nevezték a tulajdonosáról mégis Jósika-háznak, mert építése idején már volt a Főtéren két lábasház.

Quárta-ház. A róm. kath. egyházközség háza a Wesselényi utca 5. sz. alatt. Hajdan a kolozsvári plébános jövedelmének tizede a püspököt illette. Az elszámolást ebben a házban végezték. Ez adhatta nevét. 1924-ben lebontották. Aranyos Mária szobrát a plébániaépület udvari felében láthatjuk.

Sáncalja. A Fellegvár alja a sétatéri hídtól a nagymalomig. A Fellegvár erősítése alján húzódott el. Innen a neve.

Szén utca teteje. A mai Holdvilág utca és környéke. A régi Felsőszén utca (Trefort utca) tetejénél fekszik ez a városrész, ezért kapta ezt a gyűjtőnevet. Melléknévi alakjában a „sáncaljai” szóval együtt éppen nem volt díszítő jelző. Inkább bíróságnál való feljelentésre alkalmas.

Facsaros kémény. A Külmonostor utcában a déli soron egyik háznak kőművesfurfanggal csavarttá formált kéménye van. Ez külön helymegjelölésül is szolgált.

Vám. A város minden bejárájánál volt vám. A tulajdonképpeni vám azonban, amelyet csak így neveztek, a monostori vám volt, a Külmonostor utca végén, mindjárt a Cigány-patak köhídján túl. Amikor Monostort a városhoz csatolták, a vám továbbra került, de a hely elnevezése megmaradt.

Táborhely. Tágas térség a fenesi országút és a Szamos között, a Kálvárián túl eső fennsíkon. II. Rákóczi György táborozott itt a végzetes fenesi csata előtt.

Kőkép. Idomtalan kőoszlop a Monostorról Szászfenesre vezető országút jobb oldalán, azon a helyen, ahol állítólag II. Rákóczi György megsebesült a lengyelországi kalandja miatt rászabadított török hadak ellen vívott csatájában. E csata különben nem itt, hanem Fenes és Gyalu között folyt le. A gyászos esetet tudató feliratos kőlap felett primitív feszület van a kőbe faragva. Ettől kapta nevét az oszlop.

Gorbó-hegye. Idomtalan nagy kopasz hegy a fenesi út bal oldalán, a monostori erdő és a Leányvár között. Keleti oldalán folyik ki a Szent-János patakjával egyesült Gorbó-pataka. E mellett s ugyancsak az út bal oldalán van a:

Zöld sapka. Régen nagyon látogatott csárda, ajtaja felett fából készült postakocsis sapkával. Volt Veres sapka is, a gyalui és magyarlónai út találkozási szögében.

Németek pallója. Keskeny fedett gyaloghíd a Malom utcáról a Sáncaljára. Erdélynek nagy fejedelemséggé szervezése után építették a Fellegvárhoz a császári hadak, tehát a „németek”.

Stadler-kert. Nyári mulató a Sétatér utcáról a Patak utcára átjáró telken. Ma a Triska-ház van helyén. Patak utcai részén jó vizű szivárványos kút volt.

Bánffy-kert. A régi állami leánygimnázium egész telke volt a Bánffy-kert, benne emeletes barokk kastély, a Fürdő utcai oldalán egy kis tó, a Sétatér felőli oldalon gyönyörű égerfasor alján bőven folyó, jó vizű csorgó, a tónak a kavicsos átalagon átszűrődött, jéghidegre hűlt vize.

Libucgát. A Kis-Szamosból rekesztette a vizet a libucgáti szép kőmalom keskeny árkába a Fadrusz János (Gyár) utcánál. Alatta a partot a Lintzeg utcáig libucgáti utcának nevezték.

Kakasváros. A városnak az a része, mely a vasúti pályatest és a Szamos közötti területre épült.

Cigánysor. A Tanítók Háza, a Feleki út, az Attila utca s a Feleki hegy lába közt elterülő városrész. Szűk utcáiban naggyobbára cigányok laknak.

Három lilium. Beállóhely s falusiak lebuja azon a területen, melyen ma a református teológiai fakultás áll.

Veres Kereszt. A gyaluvidéki vásárosok beállóhelye, elég jó korcsmával és hajdan kuglizóval, a megyeházával szemben.

Reuter-kert. A Petőfi utcában nyáron mulatóhely és kuglizó. Ma kétemeletes palota van a helyén.

Szegedi-kert. Ugyancsak nyári mulató és kuglizó a Monostori út 55. szám alatti telken.

Bornyumál. A mai Rákóczi-hegy. A sétatéri nagy hídtól a monostori határ kezdetéig terjedő szőlőhegy.

Isztina. A gazdasági akadémia hójai juhászata. Mellette jó vizű forrás van. Ezért kedvelt kirándulóhely.

Íme, hamarjában összeszedve egynéhány régi, csaknem elfelejtett helyi elnevezés. Van több is, de mutatóban ez is elég.

*

Külön kell még néhány szót szólnunk az utcanevekről, melyeket hűség okából régi alakjukban használunk.

Idegennek furcsa a sok „Bel-, Kül-” elnevezés, pedig valójában nemcsak érthető, hanem logikus is.

Kolozsvár bekerített város volt. Vár, de később a falain kívül eső, tehát külső területeire is építkeztek. Ez az építkezés szükségszerűen igazodott a belső terület már adott elrendezéséhez. Az ott levő, belső utcák künt folytatódtak, s természetesen nevük is az lett, mint a belsőké, elhelyezésükre való megfelelő utalással. Így: Monostor utca = Belső-, Külső-Monostor utca; Közép utca = Belső-, Külső-Közép (utóbb Deák Ferenc és Honvéd) utca; Magyar utca = Belső-, Külső-Magyar (utóbb Kossuth Lajos és Magyar) utca. Szén (helyesen: szín) utca = Belső-, Külső-Szén (utóbb Jókai s Majális) utca (utóbbi csak a Petőfi utcáig eső szakaszában); Torda utca = Belső-, Külső-Torda (utóbb Egyetem és Petőfi) utca. (A Belső és Külső azután Bel- és Külre rövidült, s ez már furcsán hangzott az idegenek előtt. Nem is ok nélkül.) A Szín utcák környékén nyílt újabb utcák is ezt a nevet vették fel, mégpedig elhelyezkedésük szerint. A hegyre menő lett Felső-, a hegy alján húzódó Alsó-Szén (utóbb Trefort és Mikó) utca.

Még ismerni kell a Híd utcát (utóbb Wesselényi utca), a Nagy utcát (utóbb Ferenc József út) s a Nép, utóbb Bem utcát.

Trencsin tér volt a Hunyadi tér régi neve. A várnak arra néző oldalát pedig trencsini várnak, helyi kiejtéssel trencsivárnak hívták.

Ezeknek az ismerete szintén hozzátartozik a régi Kolozsvár ismeretéhez, s ezért érdemes a feljegyzésre.

Felsőváros

Menj fel a Fellegvárra vagy a Bornyumál ormára tavasszal, nyár elején, s nézz egyenesen magad elé, le a völgybe, át a szemközti hegyoldalra. Kacagó, üde zöld lombot fogsz látni. Csaknem megszakítás nélkül egybefolyó, zöld lombot, melyből csak itt-ott bukkan ki kacérul egy-egy kémény, egy-egy háztető, tűzfal, homlokzatdarab. Talán nem is kacérkodik, csak jelenti, hogy itt is, ebben a megnyugtató zöld lombtengerben is vannak házak, laknak emberek.

Nos, ez a kacagó, üde, megnyugvást adó, zöld lombtenger, ez a Felsőváros. Régi neve szerint a monostori hostád.

Kezdeté mindjárt a Szamos partján a Sétatér, óriási nyárfáival, platánjaival. Folytatása a Kül-Monostor utca. Tulajdonképpen kertek közé szorított két házsor, egyik oldalon a Sétatérbe, a másikon a Mikó-kertbe olvadva. E felett jön a Kőkert utca, téres kertek, szorongó apró házakkal, s még feljebb, már egészen fent a hegyen, a Házsongárd alatt, a Holdvilág utca kertjei.

Hát kert, kert, fa, zöld lomb az egész városrész, hegytől hegyig a völgyön át. Folyton szellőzteti a gyalui hegyekből szakadatlanul belibbenő édes, tiszta levegő. Akadálytalanul járja be minden zugát az Isten áldott napja. Csak természetes, hogy így legkedvesebb helye lett a városnak.

Innen van, hogy a legtöbb főúri palota, a legtöbb polgári családi ház itt van: a Majális utcában, a Mikó utcában, a Kőkert utca első felében. Amiből megint az jött, hogy félig tréfásan, félig komolyan ezt a városrészt nevezték „úri fertály”nak. Ez ugyan nem jelentette azt akkor sem, hogy mindenki úr, aki itt lakik, annál kevésbé, mert azokban az időkben a vagyonon, a pénzen felül sok minden kellett az urasághoz. Olyan dolgok, amiknek egy része már eltűnt, egy része tűnőfélben van, egy része pedig elvesztette a jelentőségét. Mindegy. Az elnevezés megmaradt, s megmaradt jelentésének értelme is.

Ha télen mész fel a Fellegvárra, a Bornyumál ormára, és lenézel egyenesen magad elé a völgybe és át a szemközt levő hegyoldalra: lombtalan, fakószürke foltot látsz, háztetőkkel, falakkal, homlokzatokkal, házakkal tarkázva, mert, ugye, ezt nem lehet élénkítésnek mondani. Milyen szomorú, milyen sivár, milyen vigasztalan ez a látvány! Pedig valójában ugyanaz, ami nyáron volt. Csak díszét sodorta el az ősz. Azt sem örökre. Jön, útban van a tavasz, a mindig beteljesedő örök reménység. És bevonja, beborítja újra üde, kacagó, megnyugvást adó zöld lombrepellel.

Majális utca

Két ódon ház a két sarkán s vén gesztenyefák - így indul a hegynek ez a kedves, csendes, régi utca. Házai közt aztán váltakoznak újak, régiek, szépek, ízléstelenek. Fáin azonban jó darabon csak gesztenyefák, öreg, bütykös gesztenyefák. Csak messzebb, már jó fent a hegyen lépnek helyükbe omló gallyú, fehér törzsű nyírfák. Minden szélrebbenésre félénk, apró bókokkal üdvözlésre hajló nyírfák.

Régen nem is volt utca, csak a Házsongárdba vezető hegyi út, két oldalán tágas kertekkel. Lassan-lassan azonban beépült. Előbb nagy kertek közepére helyezett családi házak épültek benne, egyetemi tanárok, orvosok házai. Utóbb már fényűzés volt a nagy kertek tartása. Felaprózták őket telkekké, és így épült át rendes utcává a Majális utca. Csendes, kedves úri utcává, ahol kocsai alig járt, s járókelő se sok: a gyér kirándulók az ott lakókon kívül.

Felső végén valaha kapu állott: a Házsongárd kapuja. Utóbb eltűnt a kapu, csak a félfái maradtak meg. Már ezeket is kidöntötte az idő, s alig veheted észre, hol végződik az utca s hol kezdődik a hegy, mert az út egyenesen, egyforma szélességben halad tovább, s két oldalán a Házsongárdban is utcásor van. Ide is beszaladt a város.

A Házsongárdban egy mellékútból kiágazó, már alig ismert és alig észrevehető ösvény végén van a Majális kút. Hajdan a közelében lévő tágasabb, sík területre vonult ki az iskolák gyermekserege tavaszi mulatságaira, a kitűnő, jéghideg víz mellé. Ezek a mulatságok adtak nevet a kútnak s a hozzá vezető utcának is. Nyílt, csorgós forrás volt akkor a Majális kút, mohos kővályúval előtte. Azután magántulajdon lett a majálisok rétje, s árvaságra jutott a kút. Később átváltoztatták szivattyús kúttá, s így, összerozsdásodott szerkezettel, rozsdáízű vizet adva búslakodik most az összevissza nőtt ciher közepette.

Szobrok

A régi középkori Magyarországon, Székesfehérváron kívül, Várad, Szent László városa volt a szobrok városa. A vártere aranyozott bronzszobrokkal volt ékes. Ezek között természetesen a szent király szobra volt a legszebb, legékeesebb, oly magasztos arkifejezéssel, hogy az egykorú krónika megjegyzése szerint - nem lehetett tekintetét kiállani. Kolozsvári Márton és Kolozsvári György kolozsvári művészek munkája volt e szobor, örök élet azonban nem adatott neki, amint nem adatott többi remekművüknek sem. A török dúlások idején elpusztult valamennyi, s csak az ódon Prága őrizte meg a művészek egy gyönyörű alkotását: a sárkányölő Szent György lovas szobrát. [...]

Kolozsvárt semmi emléke nem maradt a művészek életének. Aminthogy általában nagyon szegény a város szoborművekben. Nem azért, mintha érdemes fiai nem lettek volna. Ő, nincs hiány ilyenekben. Ha szobor őrizné mindenkinek emlékét, nem volna zuga a városnak ilyen emlék nélkül. De hát a városnak fiai nagyságán kívül egyéb gazdagsága nem volt, s ezért méltóan nem emlékeztetett meg fiairól, akik különben is nem magukért: csak polgártársaik, csak hazájuk javáért dolgoztak.

De a legnagyobbak - annak, ki a világtörténelem legnagyobbjai között is nagy -, a nagy magyar királynak, Igazságos Mátyásnak, Hollós Mátyásnak, a renaissance fejedelmének emlékét örök időkre őrzi egy hozzá méltó emlékmű.

Őrzi azon a helyen, amely egyedül méltó hozzá: szülővárosa, Kolozsvár főterén, a Mátyás király téren.

Ott áll a szobor, fenséges nyugalommal, leigázó erővel, lélegzetakasztó szépséggel egy hozzá méltó környezetben: a százados, ódon templom előtt. Az előtt a hatalmas gótikus szentséges ház előtt, amelynek építését éppen ő fejezte be. Elválaszthatatlanul összetartoznak, felbont-hatatlanul össze vannak nőve ők: templom és szobor. Egyik a másik által él, mert egységes, egyetlen a lelkük: a nyugati kultúrán kiművelt s mégis romlatlan magyar lélek.

És ezért nincs erő, amely szét bírja választani őket: a szobrot és a templomot.

Rácsok

Régi idők, zivataros idők szokása volt a rács. Földszintes házak ablakaira tették, hogy így zárják ki az orzokat. Az Alföldön - ahova messziről kellett szállítani a rács anyagát - az ablak közé állították be egyszerű vasrudakból, minden dísz nélkül.

Minálunk, ahol bőven volt anyag, s voltak kiváló mesterei is, művészi ízléssel, díszes kivitelben készültek a rácsok. Állították az ablakok közére is. De akkor is szép, összefont, szilárd vashálót készítettek, nem azt a hosszúkas, keskeny részű, könnyen kimozdítható, szegényes alkotmányt, amit az alföldi házakon olykor még ma is lehet látni. Rendesen azonban kívülről az ablak kökeretébe beépített kosár formájában, remekbe készültek: kovácsolt vasból, virágokkal, középen címerekkel, monogrammal. Teljes biztonságot adva, nem akadályozták, sőt kényelmesebbé tették az ablakok használatát, s díszére voltak az épületnek.

Ma már elmúltak a zivataros idők. Legalábbis abban az alakjukban, amely a vasrácsot szükségessé tette. És amint a régi épületeket rendre-rendre lebontották, mindjobban megfogyatkoztak a rácsok is. Mutatónak azért megmaradt egynéhány. A legszebbek közül valók a gróf Bánffy-féle palota rácsai a Belkirály és Minorita utcák sarkán.

Hidak

Ez a fejezet valójában jobban illenék Tordához. Minthogy ott van, azaz hogy volt egy olyan híd, amelyről érdemes írni. Egy furfangos ésszel kifundált és megépített híd. Aminek ország-világ csodájára járhatott. És járt is. Még az alatta elsiető Aranyos hajjai is „mormolva bámulták”.

Itt nálunk, Kolozsvárt a Malomárok apró átjáróiról nem érdemes beszélni. Nemrégén még volt egy híd, ami érdekessége volt Kolozsvárnak: a Németek pallója. Ez az idegen megszállás alatt, a Fellegvárért épített, fedett, sötét gyaloghíd, amely mellett már annyira felemelkedett volt a város, hogy lépcsőkön kellett lemenni rá. Erről sincs sok mit beszélni, kivált amióta a megáradt Szamos a múlt év karácsonykor magával sodorta. Már alig kivehető helyétől száz méterrel feljebb a Magyarország nagyasszonya emlékére Erzsébet hídnak keresztelt vashíd fogja át karcsú karjai könnyed ölelésével a Szamost.

A Nagy utca végében formátlan vashíd veszi magára a vasút és a Főter közötti, az utóbbi évtizedek alatt megsokasodott forgalmat. Nincs ezen a hídon semmi szép. Legfeljebb magas fekvése érdekes: idegenek előtt sokszor félelmetes. Pedig egy szinten van az utcával.

Mennyi szenvedés, fáradság, küzdelem érte ennek a sokat szenvedett, ennek a drága városnak mindenhez hozzáadett ősi lakosságát addig, amíg a Szamosnak eredetileg ölnyinél bizonyára nem magasabb partja így feltornynosodott. És mennyi fogja még érni addig, amíg híd, város, eltűnt nemzedékek hamva-romja összekeverve, egymás hegyén-hátán fog heverni az örökké élő Szamos, az örök természet zajgása mellett.

Különben a nagyhíd eredetileg nem itt volt, hanem a Nagyhíd utca (a mai Teleki utca) végéről vezetett át a Széchenyi térre. Erős, fedett híd volt, cölöpökön álló magas deszkaoldalakkal, veresre festve. Ezért veres híd volt a neve. Ha kicsi a víz, a levágott cölöpök csomkjai ma is kilátszik a Szamos medréből. Az a hely, ahol ma a nagy vashíd van, összevissza volt építve házakkal, viskókkal. Csak a nyolcvanas években egyenesítették hozzá a Nagy utcát éppen ezzel a vashíddal a Híd utcához. Mikor már a szűk Nagyhíd utcán nem fért el a növekvő város még nagyobb arányban növekvő forgalma.

Félrefekszik s inkább a falusi közönség előtt ismeretes a vágóhídi nagy fahíd. Ez vezet a marhavásárhoz. Inkább vásáros dologba járó emberek járnak rajta.

Viszont a régi, szintén fából épült sétatéri nagy híd helyére épült erős vasbeton hídon Kolozsvár talán egyetlen szép hídján a vidám, mulató nép siet ki sétára, mulatságra a természet szabad ölére. Mert ez a világ sora: egy része mulat, éli világát, míg a másik - a nagyobb rész - szenved, küszködik, izzad.

Vajon lesz-e idő, mikor egyenlően fog kijárni baj és öröm, bánat és vígasság?

A Szamos-part

A városon kívül egyforma borzos fűekkel szegett gyepes rét, itt-ott terebélyes nyárfákkal, rőtes héjú égerfákkal tarkázva. Ahol kissé szabadabb helyre kerül a folyó, kavicsmezőt terít el a tavaszi áradások idején medre sekély oldalára, de különben kevés változatossággal halad kanyargó útján rétek között, berkek között.

Bent a városban medre összeszorul, s vize is elfogy, mert nagyobb részét a Kis-Szamosnak csúfolt Malomárok veszi magába, hogy mozgasson, éltesen malmokat, tímárműhelyeket, s minden szennyel, hulladékkal, szeméttel megrakodva szaladjon vissza az anyamederbe.

A városi partok nyilván mutatják a város magyar voltát. A partok mentén nincs utca, nincs rakodó. A házak háttal állanak a partnak, s a telkeknek csak a farka nyúlik a vízre. Ez ad néhol igen érdekes, igen festői látványt, különösen ott, ahol a telkek teljesen, egészen a vízig be vannak építve.

A nagyhídról akár felfelé, akár lefelé pillantasz, mindenütt érdekes kép tárul eléd. Legelőbb is a híd négy sarkán álló négy palota, a mederből közvetlenül kiemelkedő s partul szolgáló magas alapzatával. Azután felfelé a nagy malom, ugyancsak pont a partra építve, oldalán sebes vizű zúgóval, ahol nem is olyan régen szomorúságba, halálba fűlt egy vidám mozifelvétel. Alant pedig ócska házak emelkednek ki a víz színéből, máshol vastag tölgyoszlopokra vert deszkafal védi a telkeket a víz ellen. Borús, alkonyi időben olyan szomorú látvány. Sötét éjjel vonzó az ablakokból kisugárzó s a vízből visszatükröző fénykévék által. Nyári napfényben pedig ezernyi gyönyörű színhatással incselkedő.

A Malomárok partja is ilyen a város belsejében, bár itt sok helyt utcasor az egyik part, míg a sík oldalon partig épült házak vagy partig nyúló telkek fekszenek. A legszebb képek egyike, valódi festmény, a főposta melletti hídról lefelé a Timár utcába; különösen nyár elején, mikor a vadgesztenyék virágzanak, és fehér csillárokkal behintett halványzöld lombjuk közül ki-kiüt a falak, fedelek fehér, vörös, szürke, rozsdás színe a táncolva vágató víz fekete-zöld alaptonusával.

És szépek a Monostor utca vízre nyúló kertvégei is. Olyanok ezek, mint egy óriási park. Megvénhedt, bütykös fák, meghajlott, leomló szomorúfűzek, lila borostyánok és száz és száz más, mindenféle fa és bokor, a zöld lomb, a tarka virágok minden színárnyalatával nyáron s a folyóból felszállt párák ragyogó gyémánttá fagyott zúzmarájával télen.

Igazi tündéerkert. A valóság élő erejével, a képzelet csodás változatosságával - a mi tündéerkertünk.

A sétatér

Gyönyörködjetek a fákban, az aranyvörös csúcsú óriási nyárfákban, az ezernyi csillogó karos gyertyatartóval megrakott, most még halványzöld gesztenyefákban, a csupasz, fehér törzsű, széles, ezüstös levelű, hatalmas platánokban, az üde, új hajtásokkal telt, mélyzöld fenyőfákban, bogos gyertyánokban, büszke kőrisfákban. Gyönyörködjetek bennük, s teljen meg a szívetek hálával azok iránt a nagyszívű erdélyi főurak iránt, akiknek Kolozsvár köszönheti ezt a szabad lélegzést adó, egészséges tüdőt, ezt az ország-világszerte nevezetes sétateret, és ez a hála jusson mindig eszetekbe, mikor a híddal szemben megpillantjátok a nagy Wesselényi büszke, magányosságban égre törő rengeteg nyárfáját.

Kertek

Akárhova mész fel a várost környező hegyekre, minél feljebb érsz, annál inkább eltűnnek a házak a kertek zöld színében, s ha nagyon magasról pillantasz le, a város egyes részeinek helyén már csak zöld foltokat fogsz látni, s azokon a környékeken is, ahol a házak leg-sűrűbbek, mindenütt megszakítja sivár mezejüket egy-egy üde zöld folt. A kertek városa Kolozsvár, a friss levegőt, pihenést, megnyugvást adó kerteké.

Pedig ezek a kertek, a most meglévők, csak árnyai a régieknek, az igaziaknak. Ilyenek voltak elsősorban azok, amelyekből már több egy századánál a sétatért, az „allét” rendezte be a közösség. Magáncsaládok nagy kertjei voltak itt azelőtt. Azok ajándéka a sétatér területére. Emléküket már csak a nagy Wesselényi nyárfája őrzi a sétatéri nagy híd közelében.

Nevezetes kert volt a Veress-kert. Több holdas nagy kert a város szívében, a Sétatér utca és a Fürdő utca szögében. Veress Ferenc volt a gazdája. Üriember; az első fényképész Kolozsvárt. Amellett művészhajlamai is voltak. Egész vagyont költött a színes fényképezés feltalálására, de teljes sikerre nem jutott, bár jelentékeny eredményeket ért el. A kert közepén, a kertet átszelő Kis-Szamos felé épített faépületben volt a laboratóriuma, később fiának, a hírneves festőművész Veress Zoltánnak a műterme. A kert maga valóságos rengeteg volt, százados fákkal, árnyas lugasokkal, élénk folyóvízzel. Ma már csak emléke él. Feldarabolták s beépítették. A Fürdő utca alsó szakaszának telkei mind ebből a híres kertből valók.

A Haller-kert s a Nemes-kert a Nép utcának a Külmonostor utcára nyíló két sarkán volt. Mindkettőben úri kastély, ma is meglévő. A Nemes-ketről azután előbb az Augusztéumnak hasítottak telket. Megmaradt részének Nép utca felőli oldalát telkekre hasogatták. Külmonostor utcai oldalára Kós Károly építette a reformátusok gyönyörű templomát. A templom mögött, a kastély mögött, le egészen a Kis-Szamosig még ma is megvan, még ma is ép a hajdani kert. Hatalmas fák terebélyes koronája nyúlik itt az égnek. De ki tudja, meddig.

A Haller-kastély ma inasotthon. Mögüle teljesen kiirtották a parkot. Csak egy hatalmas szilfa él még belőle, s emlékezik vissza társtalan magányában a múlt boldogságára.

A Bánffy-kert a sétatér s a Diana mellett feküdt. Itt volt a város legjobb vizű csorgója. Valószínűleg a kert kis tójának átszűrődött vize jött ki a föld alól az óriás égerfák tövén. Eltűntek az égerfák, helyükre jött a felsőbb leányiskola. A kert azonban egész terjedelmében megvan, csak újjá lett ültetve. Egy régi fája sem maradt meg.

Kisebb kertek, inkább mulatóhelyek voltak a város belsejében a Stadler-kert és a Reuter-kert. Az előbbinek helyén ma hatalmas palota áll - a Triska-ház. A Reuter-kertre, a Petőfi utca elején, házat építettek. Ezeknek immár örökre végük.

A leghíresebb volt pedig mindenekfelett a Mikó-kert. Ma Múzeumkertnek hívják. Gróf Mikó Imréé, a mindig adó, mindig alkotó főúré volt ez. Ő ajándékozta az Erdélyi Múzeum Egyletnek növénykertül. Ma ez is be van építve jó részében. De megvan épen a botanikus-kert, s az ősi kastély is a park közepén, örök emlékeztetőül az önzetlen, önfeláldozó hazafiságra.

Múzeumkert

Hajdan Mikó-kert. Közepén a Mikó-kastéllyal, melyben most az Erdélyi Múzeum Egylet tárainak egy része van. Azé a Múzeum Egyleté, amely erdélyi magyar akadémia indult annak idején az alapító Mikó Imre gróf belső szándéka szerint, s amely talán lesz is erdélyi magyar tudományos akadémia, kielégítve mindig megvolt, de ma sokszorosan érzett komoly szükségletet.

Különben csendes, árnyas, nyugodalmas kert a Mikó- és Kőkert utcák között, a klinikák s a Hegyvölgy utca között. Hatalmas akácok, gledicsiák, karcsú juharfák lombja tart itt árnyékot nyaranta. Tetején pedig vénhedt, zúzmós szakállú, mindig zöld jegenyefenyvek szorítják mohos keblükre az enyhe nyugati szellőt, és küzdenek meg zúgva, hajlongva a keleti fergeteggel. Sokszor tört ágak, lesodort fészkek hevernek aljukon a vihar után, de ők maguk, ha kuszáltan, ha sebzetten is, büszkén fennállva kerülnek ki a folyton megújuló ádáz tusából, és rejtelmes susogással zengik megérdemelt diadaluk örök énekét.

A kertet már régen fűvészkertnek rendezték be. Van abban mindenféle fa az egész világ mérsékelt és hideg éghajlatából. Japán, Kanada, Észak-Amerika, Ázsia mind képviselve van itt; a messze idegen világból összehozott idegen életek megfogamzottak, megerősödtek az idegen földben, összebarátkoztak az itt találtakkal, össze egymással, és szellő lebbenésén megzizzenő leveleik bizonyára fölényes gúnnyal beszélnek egymással az alattuk, körülöttük mozgó élet végtelen korlátoltságáról, irigy marakodásáról, buta kicsinyességéről.

Azonfelül is tele van mindenféle ritka bokorral a Múzeumkert. Napokig el lehet járni benne, nézegetve, tanulmányozva, és mindig lehet újat, meglepőt találni.

Különösen Brassai bácsi volt az, aki lelken viselte a Múzeum Egylet fűvészkertjének gyarapodását. De féltő gonddal őrizte is a kert rendjét és épségét. Minden útkeresztezésnél és máshol is ki volt téve a tábla a maga fogalmazta figyelmeztetéssel:

*„Minden a szemnek,
Semmi a kéznek!”*

S Brassai bácsi maga ügyelt fel a rendre. Hol itt, hol ott bukkant elő vállra vetett kendővel takart öles, szikár alakja, s jaj volt annak, akit rendtelenségen kapott.

Tó is volt a Múzeumkertben. Mindjárt a bejáratától balra, sűrű, lombos fák árnyékában egy négyszögletes kis tó. Partján padok, hínáros vizében lomha pontyok, díszes cigányhalak, iszapbújó kárászok.

Azután betömték a tavat. A kilencvenes évek elején, mikor nagyobb erővel fogtak az egyetemi építkezésekhez. És azután hol itt, hol ott foglaltak el egy-egy darabot a kertből új és új épülettel.

De jellege, régi magyar főúri kert jellege megmaradt. És megmaradtak fái, különösen tetején a vénhedt, zúzmószakállú jegenyefenyvek, mohos keblükre ölelve az enyhe nyugati szellőt, megküzdve az ádáz keleti fergeteggel s vihar után kuszáltan, sebzetten zengve megérdemelt diadaluk örök énekét.

A Fellegvár

Az özőnvíz forgataga indította oda a Hója mészkővonalához befejező nagy, hatalmas pontul a Fellegvár homokkő gömbjét. Betapasztotta ezt is, azt is vastag agyagtakaróval: majd mikor az Úr a szárazföldről elválasztotta, fűzfa, virág nőtte be az egész hegyet, mintha emlékét is el akarta volna enyésztetni a hajdankor világrengető zajgásainak.

De jött az ember minden romboló, minden építő ösztönével. Napnak néző oldalán ledöntötte a fákat, talaját feltúrta: beültette a neki tetsző növényekkel, és ez a munka, párosultan a hó, a víz, a nap, a fagy munkájával, újra felszínre hozta a hatalmas kataklizmák nyomát. Az ember pedig, aki egyenlőségre van teremtve, aki holtáig minden izma megszakadásával küzd az egyenlőségért, de egyenlő lenni soha sem fog, a nyomorult ember barlangokká mélyítette a sziklák üregeit, födelet, ajtót tett az összehajló sziklafalra, lassan-lassan birtokába vette az

egész hegyoldalt le a Szamosig, és a hatalom fellegvára alatt megalkotta a világ legbizarrabb Fellegvárát: a nyomorúságét.

Mert a hegy teteje vár volt, örök fenyegetés az alatta nyugvó város ellen. A gyáva osztrák hatalom emelte az erdélyi fejedelemség megszűnte után, kegyetlen figyelmeztetőül a mindig kuruc magyar városnak: Vigyázz, légy jó, a kezemben vagy; szétmorzsolak egy perc alatt. És épített hozzá a Szamosra egy külön hidat: a Németek pallóját, melyen az ágyúzás után le-rohanó zsoldosai kerülő nélkül elérjék a várost, készen ölésre, fosztogatásra.

Az oldalon a viskók szaporodtak, egymás hegyén-hátán állva a legképtelenebb alakulatokban. Este kivilágosodtak üvegszemeik, elragadó szépségű látványt nyújtva az alulról szemlélőnek, aki bizvást tarthatta égből szakadt csillagnak ezt a sok parányi fényt, amely annyi bűnt, annyi bajt, annyi nyomorúságot világított meg befelé.

Azután kezdtek múlni a viskók is. Egyenként vásárolta meg őket a Szépítő Egyesület, és sétatutat alkotott a helyükre. Lakóik elszéledtek, más helyre rejtve örök nyomorúságukat mint gyógyíthatatlan fekélyt.

Hója

A legnépszerűbb szőlőhegy. Közel a városhoz, közel az erdőhöz, közel a Szamoshoz. Meleg déli fekvés s ehhez első kézből kapott, mindig frissen özőnlő havasi levegő. Az útja kissé poros, igen napos. De annál jobban esik kiérve megfürödni s azután újra átmelegedni a vén szilvafák árnyában, el-elnézegetve hol a nagy zöld foltokkal tarkázott várost, hol a Bükk, a Plecska, a Leányvár, a hármas tarajú havas fokozatosan sötétedő zöldjét. Nem csoda, ha minden kisember törekedett, hogyha máshol nem, bár a Fliger útról felnyúló apró parcellák közül szerezzen meg egyet, ahova nyári vásárnapokon korcsma helyett családotul kimenjen egy kis igazi megpihenésre.

Régen szőlővel volt beültetve az egész hegy. Nevezetes szüretetek estek itt akkor október végén, és nevezetes volt a híres kövér szőlőből szűrt hójai bor is, a „vinum de Hoia”, amint a régi írások említik.

Elmúlt a szőlő, elmúltak a szüretetek. De emléküket őrzik a régi gazdák fiatal utódai. És őrzik a hegy legendáit is. A Törökvágását és a Donát-szoborét.

A Törökvágásról ma már inkább hisszük, hogy vörös agyagoldalát csak azért vágták le hajdanán, hogy megkönnyítsék az átjárást a Nádas völgyébe. Gyermekkorunkban azonban szorongó szívvel hallgattuk a pogány török kegyetlen tervét, amely a Szamos elvezetésével szomszomság által akarta kényszeríteni a hősi magyar várost magamegadására. És ujjongtunk örömeinkben, mikor végre megérkezett a magyar vezér felmentő serege, s a hitetlen török tönkrevérve, hanyatt-homlok menekült, itt hagyva a Törökvágás befejezetlen művét örök emlékezetül.

A Donát-szobornak két legendája is van. Az egyiket, a szomorút, Gyulai Pál foglalta versbe. Szomorú történet szép versekben. Mégsem ez kellett nekünk, hanem a tréfás, az izgató. „Délben, ha meghallja a harangszót, lemegy a Szamosra s vizet iszik Donát.” Így szólt a tréfa. És ültünk, apró gyermekek, a szobor lábánál rendületlenül, áhítatos hittel, megrezenve a piaci templom harangja kondulásán, összeszorított ajakkal várva, akarva a köember megindulását.

Nem indult meg. Most is ott áll a hegy tetején, az erdő alján, kopottan, megviselten, csonkán.⁶ Megkopott, meglanyhult a mi hitünk is. De szilárd abban, hogy az erős akarat megindítja a hegyeket is.

⁶ A közelmúltban ledöntötték. (Szerk.)

Kányamál

A Hója alján, a hegy hajlását követve húzódik nyugat felé a Donát út, elnevezve a Hója patrónusáról, szent Donátról, kinek csonka szobra ott áll a hegy élén századok óta, és bizonyára ott fog állani még századok múltán is, amikor gyermekeink és unokáink szorgalma egészen alája fogja vinni a várost.

A hegy egy helyütt tágas öblöt alkot. Kifordul dél felé, a Szamos felé. Nyomán kifordul az út is, s ez eléri a Szamost. A hegyoldal két nekirugaszkodással kúpos oromra jut fel. Ez a Kányafő. Az út a Szamos mellől szintén hegyre kap, s halad folyton felfelé, egész a Hajtás-völgyig, mindkét oldalán gyümölcsöskertekkel szegélyezve. Ez a hegy, az út kaptatójától a Hajtás-völgyig, ez a Kányamál. Az utolsó szőlőhegy a város határán. A Hajtás-völgy közepe a mezsgye Kolozsvár és Szászfenes határa között.

Ez a hely - fekvésre és kilátásra talán legszebb valamennyi közt - régen ismeretlen volt a város jó része előtt. Nem nagy területe egynéhány családnak volt tulajdona. Azok sem jártak ki mind, nagyon messzinek találták. Akik azonban nyaranta tanyát vertek ott, örök hűségű szerelmesei lettek. Békés, csendes, néptelen tájai szabad teret adtak a szabad indián életnek. Alant a kanyargó Szamos a legjobb fürdőhelyekkel szolgált, s módot nyújtott halászás címen kitartó naplopásra. A Szamos partján terült el a Mikes grófok óriási rétje, nyájas ligetekkel tarkítva; örökké új felfedezésekre alkalmat adó kóborlások színtere. A hegytetőn és azon túl hatalmas erdő. Milyen jó volt abba belemerülni, cél nélkül, irány nélkül, és kibukkanni a Bácsstorokban vagy Szucság fölött; ott megpihenni, hallgatva az erdő zúgását, madarak énekét, nyulat úzó róka üvöltését.

Nagyon sokára történt, hogy a civilizáció erre is elindult. Első lépése volt a mészégető. De ez nem csinált sok bajt. Nem mert továbbjönni a hegy lelegejénél.

Azután jött a Burgya-féle nyári mulató. Ez már nagy népvándorlást okozott. Emberi láрма, zenebona, zshivajgás, danolás verte fel a természet ritmikus zenéjét, és elvette varázsa közvetlenségét is. Főként azonban ismertté tette és megkedveltette ezt a szép helyet.

Most már derűs nyári vasárnapokon seregestől keresik fel a kirándulók, s ilyenkor rigó, róka, nyúl riadtan menekül a Hajtás-völgy sűrű bokrai közé.

De a vasárnapok elmúlnak, s a hétköznapi csendje visszahozza a hegybe a természet örök ünnepének felséges nyugalma.

Mert nem tud az ember annyit rontani soha, hogy azt a természet mindenható ereje vissza ne bírná állítani.

És ez az örök vigasztalás.

Nagy Péter: Ó, kedves Kolozsvár! Berlin. 1926. 9-134.

Gaál György Házsongárdi panteon

Temetkezéstörténet

Külön története van a kolozsvári temetkezési helyeknek is. Jóformán alig akad a „régí” városnak olyan része, amelyik ne szolgált volna valamikor sírkertül. Az egyetem mostani főépületének alapozásakor római sírokra bukkantak, a Kövespad táján pedig népvándorlás kori temető nyomai bontakoztak ki. A keresztény középkor sírkertjei a templom körül helyezkedtek el, cinteremnek (latin coemeterium = nyugvóhely) nevezték őket. Falun ma sem ritkaság a használatban lévő cinterem, Kolozsvár mai főterének templomát is ilyen sírkert övezte. Ezt többek között az is bizonyítja, hogy a főtér szintjének 1898-as szabályozásakor megtalálták azt a tizennégy szekérsíri embercsontot, amelyet 1837-ben, a torony alapozásakor ástak ki. Temetkezési helyként használták majdnem valamennyi korabeli templom és zárda udvarát, környékét is. 1405-ben Kolozsvár szabad királyi város lett, s megkezdtek az „új” vár falainak építését. A várost délnyugaton, délen és keleten kettős fal övezte, építését 1480 körül fejezhették be, s a két fal közötti védett területet már a XV. század folyamán temetkezési helyül használhatták, mert 1843-ban Nagyajtai Kovács István még egy 1482-ből származó sírfeliratot talált a várfalban (Kolozsvári régiségek. Tudománytár XIV. 67-76.). Ezeket az érdekes temetőket kőkerteknek nevezték. A sírok fölé csak ritkán állítottak külön követ, legtöbbször a közelebb eső - gyakrabban a belső, magasabb - várfal valamelyik követ csiszolták le, s látták el felirattal. A két várfal közé az átlagpolgárság temetkezett. Az előkelőbbek sokszor a belső várfalon belül, sőt bizonyos díj lefizetésével a templomokban kaptak sírhelyet. A kőkertek is feltűnően hamar megteltek, és szükségessé vált egy állandóan bővíthető sírkert megnyitása, mert az 1570-es évek városi végzései arról tanúskodnak, hogy minden új sír megásásánál régieket kell felbolygatni, ami a vallás és az erkölcs előírásaival ellenkezik. Végül az 1585-ös nagy pestisjárvány kikényszerítette a város és a „százférfiak” tanácsa május 11-i határozatát: „... látván ökegyelmek az istennek ostorát és a halálnak naponként való gyarapodását, a temetőhelyeknek alkalmatlan voltát az sok benne fekvő testek miatt, úgy annyira, hogy ahol sírt ásnak mindenütt eleven testre találnak, gondolkozván ezért ökegyelmek városul, az felső tanácsbeli uraim és fenn lévén együtt, végezték egyenlő voxszal, hogy a Torda utcai kis ajtón kívül való földben, ahol mostan az dinnyét vetették, egy jó és tágas darab helyt szakasszanak temetőhelynek, ahova mind szegény és gazdag, személyválogatás nélkül temetkezzék, mely helyt jó örökös sövénnel befogjanak. Ez munkának penig és építésnek hamarsággal való végbe vitelére választották Zabó Lénártot és Bálint deákot.” (Vö. Jakab Elek: Kolozsvár története II. 347.) Kiss András a városi számadáskönyvek alapján kikövetkeztetve így rajzolja meg az 1585-beli temető képét: „zsindelyes sövénykerítéssel körülvéve, két vasalt kapuja gombbal és festett címerrel (jelvénnel) díszítve, a bejárat felett pedig »írott fákkal«. Valószínűleg már az augusztusban elhaltakat ide temették.”

1587-ben nyitják meg a hidelveiek temetőjét is. A kőkertekbe való temetkezést pedig betiltják. Ennek ellenére Nagyajtai Kovács István még 1607-ből származó feliratokat is látott a várfalon. (Vándorlások Kolozsvár várfalai körül. Nemzeti Társalkodó, 1840. augusztus 28.). Ugyanakkor a főtéri cinterem használatát még 1689-ben sem szüntették meg.

Az újonnan megnyitott köztemetőt elég gyorsan benépesítették a sírok, s így az egyre tovább terjeszkedett déli irányba. Az 1738-as nagy pestisjárvány után érte el azt a felső határát (kb. Brassai Sámuel sírja mögött lehetett), amelyet 1892-ig megőrzött. 1783-ban megnyitották a hosszasan befalazott Torda kaput is, és kiépítették a temetőbe vezető utat. Mégis csak 1885-ben - háromszáz évvel később a temető megnyitása után - történt az első rendezési

kísérlet, amikor a város temetőbizottsága összeszedte a gazdátlan sírköveket, s közszemlére tette őket. Sajnos ez az intézkedés a lehető legrosszabbul ütött ki, mert alig néhány sírkövet vittek el megőrzésre, a többit eladták - építkezésekhez vagy újrafaragásra. Sok XVII. századi ereszes sírkövön találunk múlt századi feliratot.

1892-ben a városi közgyűlés a temetőkert túlszűfolttségére hivatkozva elrendeli annak lezárását, s dél felől 14-15 holdnyi területet csatol új temetőül a régihez. Ennek ellenére - sajnos - mindmáig használják a régi temetőt is. 1914-ben csatoltak újabb parcellákat a házsongárdi sírkerthez, ekkor alakították ki a világháborúban elesettek számára a mai Hősök temetőjét. Az új temető egyes parcelláit betűk jelölik.

1938-ban egy újabb temetőrendezés alkalmával háromezer sírt nyilvánítottak felszámolandónak. Az Erdélyi Fiatalok mozgalmat indított ezek megmentésére. Hatvan önként vállalkozó fiatalember megkereste a sírokat, leírta a nevet, s az így összeállt listát az Ellenzék és a Keleti Újság, valamint a Patria közölte. Az akcióról az Erdélyi Fiatalok számolt be (Nemzedékek összefogása a kegyeletért. 1938. 3-4.).

A házsongárdi temető külön sajátossága, hogy nincs mereven felosztva felekezetek között, sőt a nemzetiségek is keverednek benne. Legfeljebb egy-egy részben valamelyik vallás hívei túlsúlyban voltak, s ezért róluk nevezték el az illető részt. Így még az 1750 körül De Gladys ezredes által a lutheránus egyháznak adományozott, ma is tulajdonában lévő sírkert sem nevezhető felekezeti sírkertnek. A felette lévő, gyümölcsöskertekből rendre átalakított temetőrészek nemrég még magánkézben voltak, elsősorban az arisztokrácia kezében, ezért mágnástemetőnek is nevezték az északi kerteket. A nyugati része református temető néven ismert. Itt van az úgynevezett hóstáti temető is. A keleti része az ott elterülő árokkal a „Borica temetője”: a cigánytemető; ide helyezték tömegsírba a járványban elhaltakat és a katonákat is. Végül déli csücske, a temető „teteje” volt az unitárius sírkert.

Korunk Évkönyv. 1980. 247-280.

A temető leírása⁷

Első körút

A temető kapujával szemben, a kút mögött, három hatalmas sírkő emelkedik. Három református püspök síremléke.

1. *Nagy Péter* (1819-1884), kolozsvári lelkész, majd az erdélyi református egyház püspöke, kiváló igehirdető, vallásos művein kívül szépirodalommal is foglalkozott, angol nyelvből fordított elbeszéléseket (pl. Dickens: Karácsonyi ének stb.) Belényesi Gábor és Csurgó György írói nevek alatt.

2. *Szász Domokos* (1838-1899) Szász Károly híres nagyenyedi professzor fia, Szász Károly Duna-melléki püspök, műfordító és költő testvére volt. Az erdélyi egyházkerületben a kis egyházközségek templommal való ellátása, a szórványügy rendezésének kezdete, a körlelkézségek megszervezése, a teológiai intézet Nagyenyedről való idehozása s a Teológiai Fakultás létesítése, a hidelvei templom s a mögötte lévő, árva leányok otthonának készült „Szeretetház” építése fűződik nevéhez.

3. *Dr. Bartók György* (1845-1908) kiváló teológus, az egyházkerület igazgatótanácsának megszervezője volt.

A püspöksírok mögött, jobb oldali, nyugati út mentén felfelé menve az út bal oldalán egészen közel van

4. *Dr. Hirschler József* (1876-1934) római katolikus kanonok, kolozsvári plébános, kiváló művészettörténész, a „Marianum” hatalmas leánynevelő intézet alapítójának nyugvóhelye.

Ugyancsak itt, hátul, beljebb találjuk

5. *Kedves István* (1782-1864) r. kat. plébános sírját. Ő volt, aki a főtéri templom tornyát a város régi kőfalai anyagából fölépítette.

Közel hozzá nyugszik, kerek oszlopos sírkő alatt

6. *K. Papp Miklós* (1837-1880) szerkesztő, történettudós, aki beutazta Nyugat-Európát s a Földközi-tenger vidékét. Alapította s szerkesztette 1877-től a Magyar Polgár c. napilapot, a Történelmi lapokat s a Hölgyfutár c., akkor nagyon kedvelt folyóiratot is, előbbi három füzetben 1874-76-ban.

Most továbbhaladva a temető jobb oldali útján, innen 50-70 lépésre találjuk fekete márványlappal ellátott síremlékét

7. *Dr. Veress Ferenc* (1877-1952) bőrgyógyász egyetemi tanárnak.

Még tovább megyünk felfele, a balra vezető keresztutat elhagyva, az attól nem messze levő Bob-kriptával szembeni ösvényen, egy megdőlt, régi, piramis alakú sírkő jelzi

8. *Dr. Gyarmathy Sámuel* (1751-1830) nagynevű orvos, nyelvész, a finnugor nyelvrokonság egyik első hirdetője, a göttingai egyetem díszdoktora, zilahi ref. kollégiumi tanár sírját.

Tovább, a Micu-kriptával szemben, az út túlsó oldalán, beljebb, egy rozzant vaskerítés mellett, egy pad mögött régi sírt találunk. A két kő közül a kisebbik a régibb, felirata szerint

9. *Szilágyi Istvánnak* „két szerelmes gyermeke” van itt eltemetve, akik 1634-ben haltak meg.

⁷ Kelemen Lajos feljegyzései alapján írta: I. L.

Ennél feljebb, az út bal oldalán találjuk

10. *Dr. Hațieganu Emil* (?) ügyvéd, az 1918-i Román Kormányzótanács reszortfőnöke, s testvére

11. *Dr. Hațieganu Iuliu* (1885-1959), a kiváló belgyógyász, nemes gondolkodású emberbarát díszes sírhelyét.

Ugyanezen úton feljebb a Szász-család díszes síremléke tűnik fel. Ezzel szemben a lépcsőn felmenve, az út bal oldalán, az ott levő sírok között kb. a harmadik sorban bent találjuk

12. *Dresler János* fiának sírját, amely szintén régisége miatt említésre méltó: 1632. szept. 29-én halt meg. A kő egy rossz vaskerítés mellett áll, ferdén, az írás az útnak háttal van rajta.

Így jutunk ettől nem messze jobb felé

13. *Barcsay Domokos* (1848-1913) díszes, címeres kriptájához, amely egyike a temető legszebb műemlékeinek.

A Barcsay-kripta mellett vezető úton befele el lehet jutni az evangélikus temetőbe. Az út nyugati végéhez közel, egy a kerítés felé vezető mellékösvényen, egy festett kopjafa közelében van

14. *Pákei Lajos* (1853-1921), a kiváló építész, az Unitárius Kollégium, Continental Szálloda, a Kéler Ilona síremléke stb. alkotója sírja.

Innen át lehet menni az evangélikus temetőbe, itt az első keresztút keleti végén van

15. *Dr. Tavaszy Sándor* (1888-1951), a kolozsvári Református Theológiai Fakultás nagynevű tanárának, az egyh. ker. főjegyzőjének, püspökhelyettesének sírja.

Tőle feljebb, nem messze, az út bekanyarodásánál, bokrokkal benőve

16. *Dr. Groisz Gusztáv* (1822-1874) volt polgármester sírját találjuk.

A keresztúton nyugat felé végigmenve egy lefele vezető ösvényre találunk, ezen van egy díszes síremlék, ez

17. *Dr. Brandt József* (1839-1951), egyet. tanár, jeles sebész sírja.

Mellette nyugszik

18. *Kőváry László* (1820-1907) történetíró, Erdély történetének egyik legbuzgóbb s legalaposabb tanulmányozója. Lakóházát a Víz utcában emléktábla jelöli.

Az ösvényen lejjebb érjük

19. *Reményik Sándor* (1890-1941) kiváló erdélyi költő sírját a Reményik-sírkertben.

Ezekkel szemben, a temető középső útján egy kicsit lejjebb, bent

20. *Kovács Dezső* (1866-1935), a református kollégium igazgatója, jeles író, a Kolozsvári Lapok szerkesztője, több kedves humorú elbeszéléskötet szerzője sírját találjuk;

míg ugyanezen úton feljebb

21. *Dr. gr. Kuun Géza* (1835-1905) kiváló orientalista, az összehasonlító nyelvtudomány jeles művelője, több külföldi és magyar egyetem díszdoktora hatalmas szoboralakkal ellátott sírját találjuk.

Átmenve most a Tavaszy-sírtól lefele vezető útra, annak bal oldalán van a sírja

22. *Dr. Genersich Antal* (1842-1918) egyet. tanár, sebész orvosprofesszornak, aki egy egész orvosgeneráció ősapja volt.

A temető alsó keresztútjához érve, a lefelé vezető keleti út mentén, az úttól kissé beljebb van a
23. *Mauksch Tóbiás* (1727-1802) gyógyszerész hatalmas, gúla alakú sírboltja, melynek dór oszlopos homlokzata alatt két gyönyörű, antik stílusú dombormű van.

Tőle nem messze, lejjebb, az úttól beljebb találjuk a temetőkert ajándékozójának,

24. *De Gladys Joan Fab.* bárónak (1676-1750), ezredesnek sírkövét, hátsó oldalán ezzel a felírással:

„Hier ruht der Spender des Friedhofes. Az itt nyugvó kegyes hívő ajándékozta egyházunknak. Áldott legyen emléke.”

Még lejjebb menve a kapubejárat felé, ugyanezen keleti út alján, az úttól kissé beljebb, néhány lépcsőn felmenve érünk

25. *Dr. Péter Béla* (1860-1938) egyetemi tanár, kiváló botanikus, a gyógynövények nagy szakértője s használatuk leírója sírjához.

Most vagy ugyanezen úton mehetünk fel addig, amíg a köztemetőbe visszajutunk, vagy az ev. temető kapuján ki s a köztemető előbbi útján fel a Barcsay-kriptáig; mindkét esetben, ettől feljebb, a Barcsay-sír utáni második betérővel szemben, az út bal oldalán világosan látható ürögdi Nagy Ferenc (1804-1876) vasrácsos sírhelye mögött gondozott síron levő kis kő jelzi

26. *Dr. Szász Béla* (1840-1898) egyet. tanár, filozófus, közíró, költő, műfordító, Szász Károly nagyenyedi professzor fia, Szász Károly költő testvére sírját. Vele egy sírban fia: Szász Domokos van.

Nem sokkal feljebb, az úton jobb fele betérve egy gondozott ösvényen, találjuk

27. *Br. Jósika Miklós* (1794-1865) regényíró sírját. Ő a szabadságharc leverése után mint száműzött feleségével együtt Drezdában élt, s ott halt meg. Innen 1894-ben Jósika Sámuel, akkori miniszter hozatta ide, halála előtt tett kívánságához híven nem a családi sírboltba, amelyet a szabadságharc alatt feldúltak, s amely sorsban nem akarta, hogy az ő hamvai is osztozzanak. Ide van temetve felesége, br. Podmaniczky Júlia (1812-1893) szintén jeles író is, aki férje halála után is külföldön maradt, hamvait férjével együtt hozták ide. Sírjukon Hegedüs István szép verse van:

„Két szívnek porlad itten drága hamva,
Két szívnek álma íme teljesül:
Szabad hazában, boldogan nyughatva,
E drága földdel poruk egyesül.
Költő! örülhet lelked fenn az égben,
Nem rab honod, mi ott is fájna még,
Mit festél annyi tündér bájos képben,
Megadta nemzedetnek a nagy ég.
S a hű nő itt is egyesül veled
Megadta neked a hű kegyelet.”

A Jósika-sír melletti nyugati ösvényen továbbhaladva egészen a temető kerítésén innen egy kriptá áll. Ettől jobbra, szinte az evang. temető mellett, egyszerű sírkő alatt nyugszik

28. *Erdélyi Indali Péter* (1824-1885) jeles pedagógus, a kolozsvári belvárosi református leányiskola vezetője. Új rendszerű ábécéi és más tankönyvei hosszú ideig használatban voltak. Az 1848-i szabadságharc leverését követő abszolutizmus első éveiben Miskolcon bujdosott, ott lapot szerkesztett, majd hazajöve Kolozsvárra, itt a leányiskolát vezette. Lakó-

házát ma Bălcescu - régen Eszterházy - utcában a 2. sz. alatt emléktáblával jelölték meg. Fia volt Indali Gyula, a tragikus körülmények közt meghalt tehetséges író.

A Jósika-sírtól ide vezetett útnál feljebb, a főúton menve, bal oldalon, a Gajzágó-sír mögött kb. a II. sorban bent van a sírja

29. *Fanghné Gyujtó Izabella* (1840-1914) írónőnek, akinek eredeti és fordított regényeit szívesen olvasták. Leánya, a szintén itt nyugvó Fangh Erzsébet (1868-1919) a polgári leányiskola tanárnője volt, vele egy sírban van.

Ugyanitt a közelben egy régi, fekvő sírkövet találunk, ez

30. *Ábrahám Márton* sírját jelzi.

Az úton tovább felfele menve nagyon közel találjuk fekete márványkőből készült címeres sírkövét

31. *Dr. Szádeczky Kardoss Gyula* (1860-1935) egyetemi tanár főgeológusnak.

Ezzel a sírral szemben vezet egy út a temető nyugati szélé felé, amelyen haladva több nevezetes sírt találunk. Az ösvény jobb oldalán nyugszik

32. *Dr. Török Zoltán* (1893-1963) egyetemi tanár, szintén geológus, természettudós. Sírkövén felesége sorai:

*„Teherré vált a szenvedésed. Levetted
És magasabbra vitt a lépted. Csak mentél
mentél hegyről-hegyre
Csákányoddal. Utat törtél a végtelenbe.”*

Utána következik rögtön

33. *Jámbor Megyeri Dezső* (1857-1916) színigazgató újonnan készített szép síremléke.

A bal oldalon tovább találjuk

34. *Nagy Károly* (1863-1926) erdélyi református püspök, egyháza ügyéért lángoló szeretetben elégett, korán elhalt egyházi vezető, a „gránit püspök”-nek nevezett férfi sírját.

Ugyancsak korán halt meg az utána következő sírban nyugvó

35. *Dr. Varga Béla* (1886-1942) unitárius püspök, majd a pedagógia egyetemi professzora is.

Most visszatérünk a főútra, s Szádeczky Gyula sírjától feljebb ismét betérünk a nyugatra vezető ösvényen, a Bethlen Karolina-féle rongált sírkő mellett. Itt találjuk

36. *Dr. Gidófalvi István* (1859-1921) közjegyző, szociális reformer, szegény egyetemi hallgatók nagylelkű támogatója, majd

37. *Killyén Sándor* (1843-1929) erdélyi ref. egyházkerületi tisztviselő, előbb rátoni lelkész, könyvtárát a Ref. Theol. Fakultásra, Király utcai házát a volt református leánygimnáziumnak hagyományozó, puritán lelkű ember sírját. Felirata:

*„Szakadatlan szolgálat, szürke s kicsiny maradt,
Magvetése nyomán más az, aki arat,
Nem nézte, mit fizet a jutalom, hála,
Ki volt nagyobb, dúsabb és nemesebb Nála.*

dr. Ravasz László.”

Rajta túl látjuk

38. *Gr. Wass Ottilia* (1829-1917) sírját, mögötte egy női szobor kereszttel, könyvet tartva, előtte dombormű. Wass Ottilia a Fötéren levő házát az Erdélyi Múzeum Egyletnek hagyományozta, egyéb jótékony cselekedetein kívül.

A Szádeczky Gyula sírjától még tovább, feljebb, a második betérőn vezető ösvényen haladva nyugat felé, a temető kerítéséhez közel két hatalmas kriptát látunk. Ezekből balra, de ezeknél sokkal előbb, három nevezetes sír van. Az egyik, a legfeltűnőbb, egy bazalttömb, barna kő, ez

39. *Ferencz József* (1835-1928) unitárius püspök, jeles igehirdető sírja. Fél századnál tovább kormányozta egyházát rendtartó, éber vigyázattal, puritán, nemes egyéniségét mindenki becsülte.

Előtte körülbelül három sírhellyel áll az

40. *aranyosrákosi Székely Sándor* (1797-1854) szintén unitárius püspök, jeles költő, a Székelyek Erdélyben c. hősköltemény s több más hasonló mű szerzőjének faragott kőoszlopa.

A Ferencz József püspök sírjával egy sorban, bal felől az ötödik sírban nyugszik

41. *Dr. Gyergyai Árpád* (1881-1952) egyetemi tanár, jeles fül-orr-gége orvos.

Most visszatérünk a főútra, amelyen felfele haladva, jobb oldalon, az út mentén, de néhány lépcsőn felmenve érjük

42. *Dr. Kenessey Béla* (1851-1916) erdélyi ref. püspök, a Ref. Theol. Fakultás első igazgatója, kiváló teológus nyugvóhelyét.

A mellette levő ösvényen menve a temető nyugati oldala s kerítése felé, több sírt találunk. Rögtön a Kenessey-sír mögött van sírja

43. *Dr. Szabó Dénes* (1856-1918) egyetemi tanár, szülészprofesszornak, vele szemben nyugszik

44. *Dr. Posta Béla* (1863-1919) egyetemi professzor, kiváló régész, aki közadakozásból, minden állami segítség nélkül, az erdélyi társadalom adományaiból építtette fel a Diákmenza, most román állami Diákotthon Petőfi utcai pompás, sok száz diáknak otthont és élelmezést nyújtó épületét.

Az ösvényen néhány lépéssel tovább

45. *Dr. Purjesz Zsigmond* (1846-1918) síremléke van. Ő a kolozsvári egyetemen a belgyógyászat nagy híré tanára volt. Az emlékműben eredetileg elhelyezett szobra sajnos már nincs a helyén.

Az ösvény vége felé, már a kerítésen innen egy nagy horgonyt ábrázoló síremléket láthatunk. Ehhez közel nyugszik

46. *Jékey Aladár* (1841-1919), a szelíd, halk szavú költő, Ady öreg barátja.

A Kenessey-sír mellett egy zárt terület van, az egyházkerület sírkertje, ahol sokan nyugsznak. Közülük megemlíthjük

47. *R. Berde Máriát* (1889-1949), kiváló erdélyi írónőt, aki regényeivel s elbeszéléseivel sokat szolgált az erdélyi magyarság művelődésének,

valamint

48. *Dr. Gönczy Lászlót* (1891-1952), a kolozsvári református kollégium volt igazgatóját, majd egy másik, állami iskola tanárát.

Ismét továbbhaladva az úton, bal oldalon, vasrácsos kerítésben hatalmas, talapzatán négy síró oroszálalakot hordozó síremlék

49. *Gróf Kendeffy Ádám* (1796-1834) emléket őrzi. Neve nincs is az oszlopon feltüntetve, mert mindenki tudta, kinek a sírja ez. Kiváló erdélyi politikus volt, kora egyik legnemesebb jellemű férfia, igazságszeretetéről annyira híres, hogy jelenlétében senki sem mert hazudni. Wesselényi Miklóssal együtt, akinek jó barátja volt, a Reformpárthoz tartozott, s Erdély uniójának előharcosa volt az 1830-as években. 1834-ben, mikor leányát egy bálba kísérte, hazatérése után szívszélhűdésben halt meg. Síremlékét egy Hess nevű bajor szobrász készítette, jellemző benne, hogy a négy oroszlán feje mindegyik más, de mind egyformán síró képet mutat.

A Kendeffy-sírtól feljebb, szemben, zárt sírkertben van az Ybl Miklós tervezte síremlék:

50. *Gróf Mikó Imre* (1805-1866) síremléke, fekete svéd gránit obelisztk. Erdély egyik legnagyobb politikusa, akit Tompa Mihály hozzája írt versében „Erdély Széchenyije” névvel illetett, az Erdélyi Múzeum Egyesület, az Erdélyi Múzeum - ma a román állami egyetem tulajdonában, könyvtárával, levéltárával, gyűjteményével együtt - és a Botanikus-kert alapítója, aki saját birtokából ajándékol adta 10 holdnyi területet, lehetővé tette a klinikai épületek megalkotását, a Botanikus-kert létesítését, saját kastélyát is odaadva, a sepsiszentgyörgyi református kollégium egyik alapítója, történettudós, akinek nevét egészen a legutóbbi időkig viselte a klinikák előtt elhúzódva utca, szobra máig még ott áll a régi fűvészkert kapuján belül.

Ugyanebben a sírkertben nyugszik felesége,

51. *Gr. Mikó Imréné gr. Rhédey Mária* (-1849), gyermekágyban halt meg, mialatt férje Grácban internálva volt 1849-ben. Fehér márványból alkotott szobrát múzeumban helyezték el.

Itt, ebben a sírkertben van

52. *Gr. Bánffy Miklósné sz. iktári Bethlen Kata* (-1876), a Bethlen Gábor fejedelem családja utolsó sarjának hatalmas, román stílusú mauzóleuma, homlokzatán a két, nyakán nyíllal átlőtt hattyús Bethlen-címerrel. Ybl Miklós műve.

Ezzel el is értünk első körútunk végére. E fölött a temető új része kerül el.

Második körút

A temető középső útján indulunk felfele. Itt, a püspöksírok mellett, az út jobb oldalán találjuk

53. *Merza Gyula* (1865-1943) szerény kis sírkövét. Az Erdélyi Kárpát Egyesületnek volt lelkes, vezető tagja, a Bükk szerelmese, aki több mint százszor járta meg a közeli kirándulóhelyeket, nagy része volt a bükki régi menedékház építésében is.

Ugyanezen oldalon, a lépcsőn felmenve, van a sírja

54. *Szopos Sándor* (1881-1954) jeles festőnek. Művei sok családnál megtalálhatók.

Az út bal oldalán, beljebb, szép kopjafájáról megismerhető

55. *Dr. Kecskeméthy István* (1864-1938), a kolozsvári Ref. Theol. Fakultás professzora, a Biblia nagy tudósa és fordítója, neves egyházi író, a belmissziói munkák egyik erdélyi úttörője sírja.

Továbbhaladva az úton felfele, ugyancsak bal oldalon az út mellett díszes, féldomborműves sír jelzi

56. *Szentgyörgyi István* (1842-1931), a kolozsvári magyar színház országos híré kitűnő művésze, az erdélyi színjátszás kiváló alakja sírját, akinek egész élete ennek a művészetnek Erdélyben való szolgálatára volt szentelve, feledhetetlen alakításai emléke a legnagyobb művészek sorába emeli.

Mellette, közös sírban nyugszanak

57. *Dr. Janovics Jenő* (1872-1945) és felesége

58. *Poór Lili* (1886-1962). Előbbi 1905-től a kolozsvári magyar Nemzeti Színház igazgatója, maga is kiváló színművész, a magyar filmgyártás úttörője, az ifjúsági előadások, drámatörténeti ciklus s más újítások mellett színháztörténeti és színműirodalmi tanulmányai neveztettek. Sírköve felirata:

... „*férfi voltál, ki a
Sors öklözéseit, vagy jutalmait
Egyképp fogadtad: áldott az, kinek
Vérivel úgy vegyült ítélete,
Hogy nem merő síp a sors ujjá közt
Oly hangot adni, mit az billeget.*”

(Hamlet, V. 2.)

Poór Lili szintén, különösen mint drámai színésznő, kiváló alakításaival felejthetetlen azok számára, akik művészete szemlélői voltak.

Még a keresztúton innen, a Felméri Albert sírja mellett, bent a II. sorban áll

59. *Váradi Miklós* (1848-1941) színművész fekete márványtáblás családi sírja.

Ha a keresztúthoz érünk, amely a főutat átszeli, bemegyünk a jobb oldali útra, néhány méternyire a kis vízvezetékes kúttól. Itt, a keresztút bal oldalán beljebb felmenve, déli irányban három nevezetes sírt találunk. Legkönnyebben azt leljük meg, amely egy magas, mellszoborral ellátott, az útról is látható síremlék, az oszlop alsó részén hangszerek vannak kiképezve. Ez

60. *Salamon János* (1825-1899), Bem tábornok tábori zenészeinek sírját jelöli.

Egy másik, koporsó alakú kő, éppen előtte, már elmosódott, nehezen olvasható felírással, latin szöveggel

61. *Járai Sámuel* (1643-1696) unitárius lelkész hamvait rejti. A felirat szerint kiváló, külföldet is járt teológus volt, itteni működésében 9 évet töltött, előbb mint tanár munkálkodott, 53 éves korában halt meg.

Ugyanennek közelében hasonló kő

62. *Szentábrahádi Lombárd Mihály* (1683-1753) unitárius püspök sírja. Híres teológus, az unitárius hitelvek rendszerének megalkotója volt.

Most visszatérünk a főútra, s továbbhaladunk felfelé. Már messziről látjuk az út újabb elágazását, a második keresztutat, de mielőtt azt elérnők, az út jobb oldalán, de beljebb, egy északra néző kriptá van. Az útról a homlokzat nem látható, de elébe állva olvasható.

63. *Dsida Jenő* (1907-1938) fiatalon elhunyt, nagy erdélyi költő neve. A kriptán felirat:

*„Megtettem mindent, amit megtehettem,
Kinek tartoztam, mindent megfizettem.
Elengedem mindenki tartozását,
Felejtsd el arcom romló földi mását.”*

Továbbmenve az úton felfele, egy kis térségre érkezünk (néha egy pad is van ott), amelyből szemben az eddig követett út folytatása, a már előbb észrevehető keresztút ágazik el. Eddigi utunkkal szemben, a két főút között, a térség déli oldaláról egy ösvény vezet fel a sírok között. Ez ösvény bejáratánál, egy kicsit felmenve, bal felől egy hatalmas női arcot ábrázoló féldomborművel ellátott sírkő

64. *Kéler Ilona* (1860-1880), fiatalon, 20 éves korában tragikus halállal elhunyt színművésznő emléket őriz. A monumentális reneszánsz síremlék Páké Lajos műve, rajta a következő vers:

*„Eszményi szép álom, megcsillant számára,
Tolmácsoló ajka megzendüle szépen,
Dicső alakokról álom-mez leszáll,
Való testet öltve mindenik leszáll.
A jött a halál lopva, elnémula ajka,
Enyészet hatalma zengeni nem hagyta,
Dicsőség temploma feltárult előtte,
Pitvara a sír lett, éjjele befödte.”*

Mellette egyszerű kereszt jelzi

65. *Tóth Elek* (1873-1944), a kolozsvári magyar színház kiváló művésze s a kolozsvári közönség hosszú időn át kedvence nyugalóhelyét.

Ugyanezen ösvény túlsó, jobb oldalán kissé feljebb, egy fa lombja mögött van

66. *Tamás András* (1784-1849), az 1848-49-i szabadságharc egyik vitéz katonája sírja, akit a Kolozsvárra bevonuló osztrák tábornok, Urban végeztetett ki más honvédekkel együtt, akiknek síremléke még áll a szamosfalvi út mentén. A sírkövön olvasható felirat beszél róla:

*„Volt huszárhadnagy, később honvédszázados, csikmádéfalvi Tamás András, ki szül.
1784, haza iránti szeretetéért, mint vértanú kiszenvedett Kolozsvárt nov. 9. 1849. Emelve
a Szikszéki Honvédegylet által, több lelkes kolozsvári polgárok hozzájárulásával 1869.”*

Ezen az ösvényen továbbhaladva, kissé távolabb, jobb oldalon találjuk Sárkány Ferenc koll. tanár és felesége, Sárkány Lajos dr. koll. igazgató, Bartha Lajos ref. lelkész - mind a Sárkány család tagjai - sírkövei közt mint e család egyik tagjának,

67. *Parádi Kálmán* (1841-1902), a kolozsvári ref. kollégium tanárának, kiváló természet-tudósának, a darwinizmus egyik legelső magyar hívének sírját.

Most térjünk vissza az eddig követett középső útra az ösvénytől. Az előbbi térségtől feljebb haladva az út mentén koszorúval övezett sírkő

68. *Imre Erzsike* (-1914) tragikus körülmények közt elhalt kedves fiatal színművésznő sírköve. Halálát az okozta, hogy a Sárga csikó c. színdarab filmezése közben, amelyben egy olyan jelenet van, hogy a Tiszán átmenő csónak felborul, a Szamoson a gát felett a csónak felborult, s Imre Erzsike a vízbe fulladt.

Tőle feljebb, szintén jobb fele van a Jelen-kripta, vasráccsal ellátva. Ennek homlokfalába, az ajtótól jobbra egy kis, 35-40 cm széles s ugyanolyan hosszú kő van befalazva, ez a temető legrégebbi sírköve - a sír helye már ismeretlen -, ezzel a szöveggel:

69. „Itt nyugszik Istenben *Nirew János fíja Istok* halála leöt Pünköst harmadik napon anno 1585.”

Ezzel szemben, az út bal oldalán, felfelé, egy nagy fenyőfa mögött találjuk

70. *Pusztay Béla* (1865-1897) neves színész sírját.

Feljebb haladva, az út kanyarulatán túl, jobboldalt, a Hetco-sírok mögött a 3. sorban nagy szürke kő áll, ez

71. *Dr. Csernátoni Vayda Gyula* (1858-1910), a magyar, német nyelv és irodalom tanárának sírja.

Még tovább áll az út mellett jobb oldalon

72. *Jakab Elek* (1820-1897) történetíró nyugalóhelye. Három vastag kötetben írta meg Kolozsvár történetét, hozzá két kötetben az okmánytárat is kiadta. Sok régi, azóta megsemmisült műemlékszerű épületnek készítette el, Veress Ferenc akkori híres fényképésszel a képét, amelyek ma már pótolhatatlanok.

Mögötte ferdén jobbra nyugszik apósa,

73. *altorjai Mike Sándor* (1765-1867) fő kormányzószéki levéltárigazgató, híres genealógus, műgyűjtő, gyűjteményei nagyobb részét - kéziratokat, leveleket - az Erdélyi Múzeum levéltárára hagyta. Domborművű, koszorús sírköve felirata:

„A kő jellemszilárd férfit, a koszorú az életbölcset tiszteli.”

A kanyarodón túl, valamivel feljebb, szintén a jobb oldalon, egy kripta mellett, vasráccos sírkertben pár lépcső vezet a kolozsvári piarista tanárok sírhelyéhez. Itt van

74. *Bíró Vencel* (1885-1962), a kolozsvári Bolyai Egyetem nagy tudású, szelíd lelkű história-professzorának sírja. Ennél jóval feljebb találjuk a fiatalon elhunyt tehetséges költőt,

75. *Téglás Gábor* (1878-1906) sírját, rajta mellszoborral. Annak idején egész Kolozsvár értelmisége gyászolta korai halálát.

Innen már nem messze van a régi temető felső része, már látjuk az út végét. Előbb azonban, a téglás-sírtól kb. 55 lépésnyire feljebb

76. *Dr. Télia Livius* (1899-1956) orvos nyugszik. Kitűnő belgyógyász, nemes szívű emberbarát volt. A kő felső részén a Télia család neve van.

Az út legfelső részén áll mellszoborral ellátott hatalmas, oszlopos síremléke

77. *Brassai Sámuelnek* (1800-1897), az utolsó polihisztornak, aki matematikus, természettudós, nyelvész, filozófus, pedagógus volt, mindegyik tudományban maradandót alkotott s értékes irodalmi munkásságot fejtett ki. Ő telepítette be a gr. Mikó Imre által adományozott területnek botanikus kert részére kijelölt részét, erre ő hívta segítségül Herman Ottót, aki később mint zoológus európai hírűvé lett. Brassai a zenéhez is értett, mikor Liszt Ferenc, egy más alkalommal meg Wagner, Budapesten volt, a nehéz utazási viszonyok mellett is felment, hogy meghallgassa őket. Életrajzát, személyes ismeretség alapján, dr. Boros György írta meg. Emlékét az unitárius kollégium s mellette utca őrzi.

Néhány lépéssel keletebbre, az útnál beljebb fűvel körülvett, oszlopos síremléket találunk, ez

78. *Debreczeni Márton* (1802-1851), egy Kolozsvár melletti, magyargyerőmonostori fazekas nagy tehetségű fia nyugvóhelye. Bányászati főiskolát végzett, bányügyi tanácsos, európai hírű bányászati szakértő, emellett jeles költő volt, Költeményei közül legnevezetesebb az utolsó magyar hősköltemény: A kiovi csata című. Ezt halála után gr. Mikó Imre adta ki 1854-ben. Nagy nyomorban halt meg.

A Brassai-sírhoz közel egy ösvény vezet lefele, északi irányban - később úttá szélesedik -, ennek elején van

79. *Berde Mózes* (1815-1891) hatalmas síremléke. Ő 1848-ban Erdély kormányzóbiztosa, a sepsiszentgyörgyi székely gyűlés egyik jelentős alakja, a szabadságharc leverése után halálra, majd kegyelem útján 8 évi várfogságra ítélték. Később országgyűlési képviselő volt. Hatalmas vagyonát az unitárius egyházra hagyta, a kolozsvári és székelykeresztúri unit. kollégium szegény diákjai ennek kamataiból kapták évtizedeken át naponta a „Berde-cipót”.

Innen lefele menve jobb oldalon magas, oszlopos, mellszoborban végződő síremlék

80. *Bölöni Farkas Sándor* (1795-1842) nevét őrzi. Nagy utazó volt, két Bélydi fiú kíséretében beutazta a még akkor nálunk jóformán ismeretlen Észak-Amerikát, s tapasztalatait megírta „Észak-amerikai utazás” címen (1834). Ez volt az első magyar könyv erről a tárgyról. Egy év alatt két kiadást ért, s a Magyar Tudományos Akadémia 100 arannyal jutalmazta. Bölöni Farkas ezt az összeget, bár maga is szerény fizetésű hivatalnok volt, visszaajándékozta az Akadémiának. Munkája nagy lendületet adott az egyenlőségért és demokráciáért harcoló törekvéseknek. 1842-ben tüdővészben halt meg.

Vele szemben, kissé beljebb, bal oldalon, nem épp az út mellett, gömbben végződő négyszögű homokkő oszlop, a

81. *Szentiványi Mihály* (1813-1842) fiatalon meghalt nagy tehetségű ember sírja. Részt vett az 1830-40-es évek reformmozgalmaiban, Kemény Zsigmonddal együtt szerkesztette az Erdélyi Híradót, írt elbeszéléseket, népdalokat. Az 1834-i erdélyi országgyűlésről a Kossuthéhoz hasonló Országgyűlési Tudósításokat írt, ezek miatt sok üldözésben volt része.

A Szentiványi-sír és a Mureșan-kripta mögött egy féldomborművel ellátott sírkövet találunk, más sírokkal együtt bekerítve. Itt nyugszik

82. *Gróf Bethlen Gergely* (1810-1867), a szabadságharc legendás hőse, Bem tábornok hadsegéde, a piski csatában a győzelem vakmerő kierőszakolója. 1840-ben könnyelmű apja helyett családja becsületéért párbajt kellett vívnia gr. Teleki Lajossal. Az első lövést Teleki adta le, Bethlen mellkasát átfúrva tüdejét sértette meg. Bethlen bal könyékre támaszkodva lőtt, s Teleki homlokán találva meghalt. Bethlen a halál révén volt, de felgyógyult. A szabadságharc leverése után Olaszországba menekült, ott a Garibaldi seregében harcolt Olaszország felszabadításáért. Sírfelirata ez:

„Harcolt a hazáért 1848-ban mint ezredes,
a világszabadságért mint olasz tábornok.”

A kiegyezés után amnesztiát kapott, hazajött, de még az évben meghalt.

Ugyanezen az oldalon, de az ösvény mentén van két alacsony sírkő, ezek

83. *mezőkövesdi Ujfalvy Sándor* (1792-1861) és felesége, *Lészai Júlia* (1800-185?) nyugvóhelyét őrzi. Ujfalvy a XIX. század legszebb stílusú emlékirója, az erdélyi vadászatok színes tollú megörökítője, felesége pedig az erdélyi magyar asszonyok egyik legkiválóbb képviselője volt. Gyönyörű sírversüket Dósa Dániel jeles költő írta, a szövege így hangzik:

„Itt tűnt le a magyar égről/Ősjellegű nőink/Egyik fényes csillaga,/Ujfalvy Sándor-né/Lészay Júlia./Megtört, gyászos férje,/vele a jóval/Minden örömét/e sírba temette./E látogatott nemzet/Női világa,/Ha nyomdokait követi,/A férfi tetterős lesz,/a haza felvirágzik./Szül. 1800, kiszenvedett 185.”

A másik:

„Itt nyugszik/szeretett neje mellett/Ujfalvy Sándor/született 1792-ben,/meghalt 1866-ban./Zord sziklák közt, bércek ormán/A vadakkal harcra keltem,/Egy szelíd galamb halálán/Mégis megtört szívem-lelkem./Galambszelíd nőm sírjára/Sóhajtás közt hull a könnyem,/Szerelmed népem hazája/tartá csak a lelket bennem./Most teljesül óhajtasom,/Itt nyugszom hű társam mellett,/S lelkem boldog lesz, ha látom/Felvirulva nemze-temet.”

Ujfalvy Sándor emlékiratait Dr. Gyalui Farkas adta ki 1941-ben.

Most lejjebb haladva az ösvényen, annak jobb oldalán találjuk vasráccsal bekerített sírját

84. *Kriza János* (1811-1875) unitárius püspöknek, aki egyik kezdeményezője volt a népköltési termékek (népdalok, népmesék, közmondások stb.) gyűjtésének Erdélyben, s ezzel jelentősen hozzájárult a már mások által (Arany, Erdélyi János stb.) folytatott ilyen irányú munkához. 1840 óta kezdett ezekkel foglalkozni, Vadrózsák c. műve nyomtatásban csak 1860-ban jelent meg, a gr. Mikó Imre támogatásával. Írt egy Erdélyi Tájszótárt is. Tagja volt a Magyar Tudományos Akadémiának.

Ugyanezen oldalon találjuk díszes, féldomborművel ellátott emléket

85. *homoródalmási Dr. Barra Imre* (1799-1854) orvosnak, aki 1830-54 közt a város legkiválóbb, legkeresettebb orvosa volt. Nagy gyakorlatával hatalmas vagyont szerzett, amiből, mint nemes szívű ember, a szegényeket nemcsak ingyen gyógyította, hanem legtöbbször a gyógyszer is kifizette nekik. Az 1831-i nagy kolerajárvány idején híres orvosságával, a „Barra-cseppekkel” sok embert mentett meg a fertőzéstől. Mikor meghalt, temetésére annyi ember - legnagyobb részét ingyenbetegei - gyűlt össze, hogy az osztrák katonaság, azt hívén, hogy felkelés készül, körülvette a temetőt. Mikor a katonák látták, hogy csak egy derék embert temetnek, szégyenkezve hazavonultak.

Vele szemben a bal oldalon most lemegyünk egy ösvényre nyugati irányban (ez az ösvény a temető két főútja közt kigyózik lefele, arra a térségre, ahol a Kéler Ilona sírja van), s itt az ösvény mentén megrongálódott kő jelzi

86. *Méhes Sámuel* (1785-1852), a kolozsvári református kollégium professzora sírját. Egyházi gondnok, a szabadelvű Erdélyi Híradó szerkesztője Szász Károllyal és Szilágyi Ferencel 1831-1848 között; ellenfele, előbb tanártársa, ifj. Szilágyi Ferenc a Múlt és Jelen c. kormánypárti lapot szerkesztette. Méhes 10 000 forintos alapítványt tett a kollégiumban létesítendő természettudományi tanszékre, ő csináltatta a kolozsvári-alsóvárosi kéttornyú templom szószékét. Tagja volt a Magyar Tudományos Akadémiának, amelyben felette Brassai Sámuel tartotta az emlékbeszédet. Sírfelirata:

*„Oszlopa romlandó, mint minden emberi kézmű
Ámde örökre megáll oszlopa tetteiben
S míg az sírja fölött némán bizonyítja halálát,
Addig ez fönnten hirdeti, hogy neve él.”*

A sírkő másik oldalán felesége, Albertine Robert (1807-1857) emléke van megörökítve.

A Méhes Sámuel sírja közelében volt, ma már eltűnt sírköve apjának, *Méhes Györgynek* (1746-1809), a kolozsvári ref. kollégium filozófiaprofesszorának.

A Méhes-sírtól kissé lejjebb, ugyancsak az ösvény szélén van

87. *oroszfáji Pergő Celesztin* (1784-1858) híres színész sírja. A kövön csak egy név van: „Czelesztin”, és a két dátum. Kolozsvárt működött, több kiváló művésszel együtt, akik közt egy időben ott találjuk Dérynét, gidofalvi Jancsó Pált stb. a magyar színészet hőskorában. Öregségében havi 4 forintból nyomorgott, mégis 1850-ben meggyanúsították, hogy besúgó. Gr. Mikó Imre, hogy az alaptalanul vádaskodókat elnémitse, maga vendégül fogadta s pénzzel látta el. Temetésén óriási tömeg vett részt, kívánsága szerint saját maga által szerzett s közismert kedvenc nótáját húzták: „Kalapom szememre vágom, mellette hervad virágom, Sírva nézem, Így múlik el ifjúságom, Maholnap oda világom, Jaj be érzem! Vedd fel pajtás a vasvesszőt, Verd meg vele a temetőt, Mert nem kímél semmi szépet, semmi épet.”

Tözsomszédságában volt *Gidofalvi Jancsó Pál* (1761-1845) híres színész sírja. 1802-től volt a kolozsvári első magyar színtársulat, a Kocsi Patkó János vezetése alatti színház tagja. 1835-ben ment nyugalomba. Híres komikus volt, a közönség nagy szeretetének tárgya. Gyulai Pál Az első magyar komikus c. rajzában állított emléket neki. Sírja elpusztult, még a helye sincs meg.

Most erről az ösvényről visszatérünk az eddigi, a temető keleti útjára, s továbbhaladunk lefelé. Két hatalmas kőoszlop áll az út mentén jobboldalt, katonasírok, mint masszív alkotások s az egyik tetején még megmaradt harci jelvények mutatják:

88. *Stahel Károly* (mgh. 1848) sírja az egyik,

89. *Soutter Franciscóé* (megh. 1845) a másik, hazájuktól távol, még az osztrák hadsereg katonái gyanánt haltak meg itt.

E két sírkő háta megett, a temető hátsó, keleti széléhez közel nyugszik

90. *Keöpeczi Sebestyén József* (1878-1964) európai hírű heraldikus, sok vidéki templomon kívül a kolozsvári főtéri és a belvárosi ref. templom restaurálásának vezetője, a címerfestés művésze. Rajta túl két egymás mellett lévő sírban nyugszik

91. *Kelemen Lajos* (1877-1963), az Erdélyi Múzeum Egylet Levéltárának igazgatója, hatalmas levéltári anyag összegyűjtője, az erdélyi történelmi adatok fáradhatatlan kutatója, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, ennek a temetőnek legalaposabb ismerője, akinek ismertetéséből jelen útmutató is a legtöbbet merített.

Mellette:

92. *Mikó Lőrincz* (1881-1957) bíró, a két háború közt az erdélyi magyarság ügyének buzgó harcosa, szelíd lelkű, puritán jellemű férfiú.

Visszatérve most az útra, lejjebb az út mentén bekerítve találjuk

93. *Dr. Boros György* (1855-1941) unitárius püspök, neves egyházi író sírját.

Ennek bal oldalán, bemenve, egy régi, ferdén álló, alacsony sírkő

94. *Vajda János* (megh. 1632) abrudbányai bányamesteré. Felírása:

„Hic situs est prudens ac circumspexus vir Joannes Vaida de oppido Abrugybania magister montium in oppido qui feliciter obdormivit in domino 10. die Januariae in aetatis suae 37.”

A Boros-sírral szemben, jobb oldalon

95. *Sipos Sámuel* (?-1812) szép feliratú köve látható.

Tovább haladva lefele, a Boros-sírtól nem messze találjuk, jobb oldalon

96. *ifj. Szilágyi Ferenc* volt kolozsvári koll. tanár *özvegyének* sírját (3003 sz.). Szilágyi később Budapesten volt egy kormánypárti lap szerkesztője.

Nem messze tőle, ugyancsak jobboldalt van nyugalóhelye

97. *Dr. Pataki Dániel* (1804-1871) országos főorvos, kir. főkormánybizéki tanácsosnak, a Vaskorona-rend lovagjának.

Ugyanitt nyugszik

98. *Dr. Pataki Jenő* (1857-1942) jeles orvos, orvostörténész, a nagy sárospataki Pataki orvoscsalád utolsó sarja.

Előtte koporsó alakú kő fedí

99. *Dr. II. Pataki Sámuel* (1731-1804), a kolozsvári ref. kollégium filozófia- és matematika-professzorának, az orvostudományok doktorának s feleségének, Szathmári Pap Sárának (1746-1816) hamvait.

Vele szemben az út másik oldalán bent

100. *Dr. III. Pataki Sámuel* (1776-1824), Erdély főorvosa, királyi tanácsos és főkormánybizéki referens, a sírkő szerint „a természet tanítványa s az emberek barátja” nyugszik. A kő túloldalán (az út felőlin) Pataki Sándor (1811-1857) és felesége, Konrád Emilia (1832-1901), a fent említett dr. Pataki Dániel fia és menyje neve van felírva. Mindezek a kiváló sárospataki Pataki család tagjai, amely 1692 óta 1942-ig négy egymásutáni generációban mind Sámuel, az ötödikben mind Dániel s végül Jenő keresztnévű orvosokat adott a társadalomnak. Köztük III. Sámuel volt, aki a Fötér és Groza utca sarkán lévő háza emeletén levő teremben 1793-1807 között szállást adott a magyar színművészetnek.

Lejebb, a 2971. sírtól balra, a II. sorban

101. *id. Szilágyi Ferenc* (1762-1828), a kolozsvári kollégiumban a történelem és klasszika-filológia tanár sírja van, özvegye neve a sírkő túlsó oldalán olvasható (mgh. 1839).

Ha az úton lefele továbbhaladunk, figyelve a sírköveken a számokat, az út melletti 2801. és 2835. sírkő közt bemenve egy kissé megdőlt, ferde oszlop van, felirata:

„Az 1676. die 24. Januari múlt ki ez világból eő maga

102. *Szilágyi János* úr, egy Kisz Anna nevű kedves leánykája, mely megholt hat esztendő korában 1674 esztendőben die 10 Augusti, ugyan 1676 esztendőben egy kis kedves Borica nevű hat holtapos leánykája múlt ki ez világból die 10 februari.” A kisleány csak 17 nappal élte túl apját. A család többi tagjairól semmi adat.

Ugyancsak ezen az oldalon, valamivel beljebb az útnál, a 2777. kő alatt van

103. *Herepei Gergely* (1807-1859) kolozsvári lelkész és esperes nyugalóhelye. Ahogy a Pataki családból nemzedékeken át az orvosok, a Herepeiek közül így kerültek ki lelkészek, legtöbbben tudós, nagynevű íghirdetők. Itt soroljuk fel, hogy egy csoportban emlékezzünk róluk, ha nem is itt nyugszanak: *Herepei János* (1763-1813) sírjának helye csak sejtethető, a fenti közelében, kb. 44 hellyel feljebb. Fent maradt sírfelirata jól jellemzi egyéniségét: „Szónok vala ő, Mester, ki ezeket taníta szólni, szívből a szívhez. Ékesen szólt, mikor Anyanyelven, haj, nem mert írni s beszélni még a magyar, hinni, remélni tanultak tőle, ki ihletett papja és jó apja volt mindig örömben-búban a népnek.” Itt van eltemetve felesége, Méhes Zsuzsánna, a kiváló kollégiumi professzor leánya is. Ezeknek egyik fia: *Károly* (1799-1871), nagyenyedi professzor, Kőrösi Csoma Sándor tanára s barátja, akiről Áprily Lajos Búcsú a

havastól c. gyönyörű versét írta, meghalt Nagyenyeden. Másik fia *Gergely* (1807-1859), kolozsvári lelkész (arcképe a belvárosi gyülekezeti teremben), ennek fia: *Gergely* (1844-1920) szintén kolozsvári lelkész és esperes, sírja az evang. temetőben, arcképe a belvárosi gyűl. teremben van.

Innen továbbhaladunk lefele, s ugyancsak bal oldalon, a 2759. sz., út melletti sírhely mögött, bent kb. 3. hely a 2754. sz. sír

104. *Kovácsnai Péter* (1617-1673) kolozsvári református lelkipásztor, az erdélyi egyház püspöke hamvait jelöli.

Az út további, lefele vezető szakaszán a „hóstatí temető” van, hóstatí földészcsaládok temetkezőhelye ez, a sírköveken a marokba fogott búzaszálak, szőlőfürt, kosár jelzik az itt nyugvók foglalkozását. A temető keleti részén a nagy árok volt az a hely, ahová a gyakran megújuló pestis és kolera áldozatait temették. Még lejjebb az utat egy keresztút szeli át, ennek eddigi utunkkal való találkozása után egy kissé tovább, baloldalt néhány fekvő sírkövet találunk, eléggé elmosódott betűkkel. Kettő az úthoz közelebb, kettő beljebb fekszik. Itt nyugszanak egymás közelében ismét egy lelkipásztori generáció tagjai:

105. *Szathmári Pap János* (1657-1707) nagybányai, székelyudvarhelyi tanár, majd zilahi, dési s végül kolozsvári lelkész, tudós teológus. Itt van a fia:

106. *Szathmári Pap Zsigmond* (1703-1760) szintén kolozsvári lelkész, képzett teológus, akit püspöknek is megválasztottak, de mielőtt hivatalát elfoglalhatta volna, meghalt.

Ugyane családból itt van

107. *Szathmári Pap Mihály* (1737-1812), kollégiumi tanár, s ennek leánya

108. *Szathmári Pap Anna* (?-1778)

Innen továbbhaladunk lefele, s az út bal oldalán egy hármassíremléket találunk, Fazakas, Fehér, Veress családok egy kerítésben elhelyezett sírköveit. Ezek mellett bemenve, a temető nyugati része felé, nem messze, egy talpazaton fekvő, koporsó alakú sírkő tűnik fel. Ez a

109. *Tótfalusi Kis Miklós* (1670-1702) sírját jelöli. Korán elhalt, sokat szenvedett, európai hírnév kiváló betűmetsző és könyvnyomtató művész volt. Hollandiában tanult, s művészetét a tökéletességig fejlesztette, külföldi uralkodók voltak megrendelői. Itthon nem értékelték meg, sok igazságtalanság érte. Régi sírkövét a kolozsvári könyvnyomtatók látták el magas talpazattal, halálának 200-ik fordulóján.

Ettől lejjebb, a 3. sorban jobb felé nagy, szürke márványoszlop, vaskerítésben

110. *Felméri Lajos* (1840-1892), a neveléstudomány kolozsvári egyetemen működött professzorának sírja van. Nem messze tőle, kissé feljebb

111. *Seprődi János* (1874-1923) kolozsvári ref. kollégiumi tanár, a kiváló népköltésgyűjtő, a népzene kutatásban sokakat megelőző tudós, énekköltő nyugszik egy kisebb sírkő jelölte sírban.

Most továbbmegyünk, s elérjük a második keresztutat. A két út találkozásánál kissé lejjebb menve egy kopjafás sír van. Legkönnyebben úgy található meg, ha az eddigi út keleti oldalán lévő nagy kriptával (rajta kereszt, két domborművű angyal, Erzsike, Évike felirattal) szemben megyünk be. Különben a keresztútról 8-10 lépésre bemenve, észak felé nézve is meglátható. Ez valószínűleg

112. *Szenczi Molnár Albert* (1574-1639) költő, tudós, zsoltárfordító, Károlyi Gáspár munkatársa az első magyar teljes bibliafordítás készítésében, a külföldön is elismert kiváló teológus, magyar református egyházunk egyik legnagyobb alakja sírja. Itt van fiának, *Szenczi Molnár János* (1612-1646) lelkipásztornak sírja is.

Továbbmenve lefele az úton találjuk

113. *Dr. Elfer Aladár* (1877-1944) kiváló belgyógyász, nemes szívű emberbarát,

majd még tovább, az út kanyarulatánál a kerítés felőli oldalon feltűnik Coca Samboreanu Krisztus-fő sírköve előtt, balra

114. *Dr. Gyalui Farkasnak* (1860-1952), a kolozsvári Egyetemi Könyvtár hosszú ideig volt igazgatója, neves irodalmár, sok jeles régi munka (pl. Tótfalusi Mentség c. műve) újra-kiadójának, szépirodalmi téren is működő írónak sírját.

Ezzel végére is értünk a temető keleti útjának, látjuk a kaput, amely a Balassa utcába visz a temetőkerítésen át. Most az északi kerítés melletti úton megyünk a főbejárat felé. A kápolna felé menve látjuk a

115. *Gyalókai család* szép kriptáját.

Ezt elhagyva a kápolnán túl, már a bejáratnál szemben levő tér keleti oldalán lépcső vezet az

116. *Alsószentmihályi Sigmond Elek* (1810-1882) impozáns, hatalmas mauzóleumához.

Ettől jobbra találjuk az

117. *Ecsedi Kovács Gyula* (1839-1899) sírját. Kora legkiválóbb drámai színésze volt. Hirtelen érte a halál, mikor 1899-ben a szabadságharc, illetőleg a Petőfi halála 50-ik évfordulóján az akkor évente megtartani szokott ünnepségen, a fehéregyházai Petőfi-emlékműnél szavalt, a szörnyű júliusi hőségben szoros fekete ruhába öltözött Kovács Gyulát szavalatát elvégezve szélhűtés érte. Mint színész arról is nevezetes volt, hogy amely darabban játszott, annak minden szerepét tudta, s így készen volt arra, hogy az esetleges zavarokban kisegítsen. Mint költő is a jobbak közé tartozott.

Mögötte ferdén találjuk a

118. *Sebesi Samu* (1859-1930) jeles újságíró, novellista sírját.

A közelében van nyugalóhelye

119. *Szabó Sámuel* (1829-1905) református kollégiumi tanárnak, aki az 1848-49-i szabadságharcban Bem tábornok seregében szolgált mint tiszt, s közigazgatási ügyekben a tábornok jobbkeze volt.

Pár lépéssel tovább

120. *Sámi László* (1817-1881), ugyancsak református kollégiumi tanár, kiváló publicista, irodalmár, világtörténész, a szabadságharc előtt a radikális párt egyik tagja nyugszik, akit kortársai puritán, nemes egyéniségéért mintaembernek neveztek.

Vele egy sírban nyugszik felesége,

121. *Király Janka* (?) író, „Amica” írói néven legalább 20 regényt fordított angolból, ő kezdte megismertetni az angol irodalmat. Petőfi debreceni tartózkodása alatt írta hozzá, az akkor 14 éves leánykához: K. J. kisasszony emlékkönyvébe című szép versét.

A térre visszamenve észrevehetően feltűnik a szélső sorban egy nőalakot ábrázoló, féldomborművel ellátott nagy márvány sírkő. Felirata a kő hátlapján olvasható. Ez

122. *Farkas Ödön* (1850-1912) sírja. A kolozsvári Zenekonzervatórium nagy nevű alapítója, kiváló zeneszerző, több opera írója és zenepedagógus volt. Nagy érdemei vannak Kolozsvár zenekultúrájának fejlesztésében. A síremlék kolozsvári Szeszák Ferenc neves szobrász műve.

Még a Sári-sírhoz közel van

123. *Dr. Albach Géza* (1820-1900), a város volt polgármesterének sírja.

Kézirat a Szerk. tulajdonában. 1985.

II. KÖTET

„Énnekem most meg kell halnom!
A várost meg ne adjátok!”
(Lintzegr János szűcsmester, a város bírása.
1660. május hava)

„A házsongárdi temetőt meg kell szolgálni.”
(Cs. Szabó László: Város a Szamosnál)

A város szellemi élete

Apor Péter
Diákélet a kolozsvári konviktusban
a XVII. sz. végén

Kolozsváratt hét esztendeig iskolában jártam és ott tanoltam... Addig az míg én Kolozsváratt tanultam, még templomunk sem volt benn Kolozvár városában; az hol most az convictus templom vagyon, ott vala egy ház, az is csak köz rendház vala, abban volt az szent mise; de abban igen kevés ember fért, hanem az szegény catholicusok, ki az ház híjjára ment és az fejit ott ledugta s úgy hallgatta az isteni szolgálatot, némelyek az kapu boltozatja alatt vannak, azoknak ott székek volt, némelyiket némelykor az nap sütötte, némelykor az eső verte az udvaron.

... Az szent misemondó háznak az piac felől való résziben volt két bolt két felől, az Torda utca felől való boltot tartották segrestyének; az Farkas utca felől való boltban tartották az egyetmást, mert az kolosmonostori templom egyetmását is ott tartották. Az kőfal felé azon háznak volt keresztül egy bolt, azt chórusnak tartották, az orgona ott volt s ott énekeltenek az mesterek, úrfiak és az nemesség fiai, az többi résziben az többi szegény deákság hallgatta az szent misét és praedicációt. Annak az végiben volt egy más bolt, keresztül az is, abban az iskolához való egyetmásokat tartották, azon túl volt egy jókora bolt, azt convictusnak hítták, abban tanoltanak, háltanak privatim az úrfiak, fő és nemesemberek gyermekei. Az előtt volt egy kis tornác, azon ki az utcára egy ajtó, de azt mindenkor zárva tartották. Azon kívül volt egy igen kicsiny bolt, abban lakott az mester, az ki az grammaticát, syntaxist tanította, és ugyanaz viselt gondot az úrfiakra, fő és nemesember gyermekeire, mert az, az aki az kis iskolát tanította, az convictusban hált. Azon túl volt egy bolt, az melyben az iskolák könyveit s némely egyetmásit tartották. Azon kívül volt egy ház, abban lakott az az mester, az ki az rhetoricát és poesist tanította: annak háza előtt volt egy kis fedeletlen utca; azon túl az város kőfala felé volt faragott fábul elécsinált fedeletlen kert, az mely elkertelte az convictus udvarát az seminárium udvarától; azon kis ajtó volt lakaton, az kin az rhétorok mestere által járhasson az deákokhoz. Akkor penig nem hítták az mestereket úgy hogy: rhétorok mestere, syntaxisták mestere, principisták mestere, hanem nagy mester, középső mester, kis mester, s az nagy mester viseli vala gondját az seminarista deákoknak.

Az úrfiaknak, fő és nemesember gyermekinek sem vala szabad az semináriumban menni szabadság nélkül, ellenben az seminarista deákoknak sem az convictusban. Az seminárium vala egy középszerű bolt, annak az végiben vala egy igen kicsiny bolt, azokban négy-öt rendiben, mind egymás felett, volt az deákok ágyok; volt egy közepin egy hosszú asztal, annál tanoltanak és annál ettenek. De mivel hogy télben mind el nem fértenek azon két kis boltban, egy része az deákoknak járt hálni a városra az szegény catholicusokhoz, de mihelyen reggel csengettek felkelésre, mindjárt az semináriumban feljöttek, s mind addig ott voltak, az míg estve lefeküvésre imádkoztanak, azután mentek az szállásra. Nyárban penig az seminárium híjjában apró cellácskákat fontanak vesszőből, s azokban háltanak. Ezeknek az nagymesteren kívül magok közül praefectusok volt, emptorok volt, az ki az alamizsnából gyűlt pénzből húst és egyéb eledelt vásárlott. Volt egy nagy kétfülű fazakok, azt az emptor vitte valamelyik szegény catholicus emberhez az hússal együtt, azt ott megfőzték, az emptor más két deákkal tíz órakor az semináriumban felvitette. Bezzeg nem volt megterítve az asztal, sem szék akkor az asztal körül. Mikor az étekkel elérkeztenek, az emptor az praefectus előtt tálokra kezdte osztani, mert öt-hat asztalra kellett az fazék étket osztani: minden asztalnál penig egy-egy öreg deák volt legalább, hogy reá vigyázzon, hogy egyik az másik elől el ne kapja az húst vagy egyéb étket. Az első asztalnál volt első az praefectus, második volt az kántor, harmadik volt az sacristianus, negyedik az emptor, azután az iskolák szerént, az mint hogy az asztalok is

az iskolák szerint voltak, az elsőbbségnek többeseké adták. Rendszerint kinek-kinek jó darab kenyeret adták: fizetett sütőnéjük volt valamelyik sütőben. Az vacsora olyan volt mint az ebéd. Légelyekben az hátokon hordott vizet az Szamos vizéről, az volt italok ha pénzek nem volt; soha másszor bort nem ittanak, hanem sátoros innepekben, mikor az pátereket megcántálták, akkor adták az páterek két-három veder bort nekik az cantálásban; az városon ugyan azon időben imitt-amott kaptak egy kis bort. Az mely pénzt cantálásokkal s temetéseken kaptak azt el nem volt szabad költeniek, hanem vitték az nagy mesterhez, és mind addig az nagy mesternél állott, az míg az nyári dolog bekövetkezett, akkor az nagy mester, kinek-kinek érdeme szerint, az pénzt közöttök felosztotta. Nyári dologra pedig kibocsátották, de rendszerint addig másuvá szabad nem volt menniek dolgozni, az míg az páterek szénáját fel nem takarták és gabonájokat bé nem aratták; de az páterek kész pénzzel jól megfizetnek az déákoknak, s az mellett étellel is ugyan jól tartották, azért is az pátereknek igen jó szívvel dolgoztak. Mikor az páterek dolgát elvégezték, szabad volt másoknak dolgozni, és az mint úgy dologgal kaptak, kivált ki az magát hazul nem segíhette, azt esztendeig való köntösökre tartották: az mely pénzt pedig irán hogy az nagy mester felosztott, azt rendszerint tartották papirosra s könyvekre. S úgy tanol vala az szegény catholicus deák az míg én Kolosvárt laktam, tudniillik, az 1693 esztendeig egészen.

Által menvén az utcán, az mint most a jesuíták temploma vagy, azon mindjárt innen Farkas utca felé egy szélteben volt az utca felől egy jókora bolt, abban lakott az második páter; annak az végiben volt egy ház, az refectorium, abban ettenek, vacsoráltak; abban két asztal volt, az első asztalnál ettenek az páterek, és nagy s középső mester, s némely úrfiak. Ott rendszerint öt-hat tál éték volt, noha ritkán volt öt, többször hét, borok valamivel több fél ejtelnél: azért az asztalért az úrfiak fizetnek száz magyar forintot. Az ezen asztalnál ülőknek jó reggel is kenyerek vagy sajt valami fölöstököm csak kijárt, úgy hasonlóképpen négy óraker is dél után az osonnya, de akkor bort is adták, úgy hogy egyszer legalább ki-ki jól ihatott, némelykor kétszer is; ezeknek asztalnál éték után gyümölcsöt is adták bé.

A második asztalnál volt az fizetés nyolcvan magyar forint: ezeknek rendszerint mindenkor volt négy féle étkek, az éték után ha csak almát vagy diót is adták, ezeknek borok is kevesebb járt; ezeknek is reggel s négy óraker kenyeret adták, bort nem adtak. Innepekben, de kivált sátoros innepekben, annyi étkek, borok volt mindenik asztalnál, hogy meg sem ehatték s meg sem ihatták, kivált fársáng farkán, de akkor fölöstökömre, osonnyára sült kolbász s azféle mindenkor elég volt mind az két asztalhoz valóknak, az felett annyi Agnus Deit, olvasót, képet s azféle apró szent ajándékokcákat, kivált az convictoroknak (mert az semináristáknak is adták valami keveset) annyit adták az páterek és az mesterek, hogy alig győzték eljátszodni. Akkor kártyával is szabad volt játszani, de másszor nem: egy szóval mentől nagyobb vigasságot lehetett, azt követték el.

Mikor az mezőre laptáznai nem jártanak az convictorok, recreatióra mentenek az monostori mostani jesuíták házánaál való gyümölcsös szép kertben, ott az pátereknek külön tekéző helyek volt, az convictoroknak az nagyjának külön, külön az aprájának. Az kertnek az közepén egy szép nagy öreg nyáriház, mikor rendszerint oda mentünk nyárban abban az tornácban ettünk ebédet, vacsorát. Ritka esztendő volt, hogy három nap májusban recreatiót nem adták: azon három nap azon kertben kün is háltunk; akkor étel ital bővön lévén, vígan voltunk; estve pedig tüzes szerszámokat csináltak az akkori fejedelem németjei: még apró réz álgyuk is voltak, az pátereké, azokat rakéták által úgy sütögették ki, azokkal mulatták estve tíz óráig magokat. Ez vala minden tanolásunknak, mind alkalmatosságunknak mind folyása, mind mulatsága hét esztendeig, azt míg Kolozsváratt tanultam.

Részletek Báró Apor Péter „Metamorphosis Transylvaniae” c. munkájából. Öreg diák visszanéz. Szerk. Dr. György Lajos. Kolozsvár. 1926. 79-83.

Jósika Miklós visszaemlékezése kolozsvári tanuló korára

1804-ben én a kolozsvári convictusba jöttem. Gul János philologiai tanár a kegyes rend egyik legkitűnőbb tagja, s később a kolozsvári convictus rectora volt hét évig - melyeket a tanulási szak idejében a convictusban töltöttem - nevelőm. Szigorú, feddhetetlen erényű s főleg tudományában igen jártas férfiú; erényeire és modorára valódi spártai; egyszerű, kevés beszédű, erélyes és férfias, minőt keveset ismertem. Egyébiránt magas, száraz férfiú. Oly vásott fiúval mint én, nem könnyű volt bánni, de Gul Jánoson teljes lehetetlen lőn kikapni. Elláthatlan volt hibáim lelettára, de két dologgal nem lehetett engem vádolni, restséggel és rossz-szívúséggel. Ezért szeretett is engem Gul János, minden szigora mellett, mely olykor kissé meghaladta a határokat.

A tanuló ifjúság is sok elevenséget hozott az (akkori kolozsvári) életbe. A katolikus, reformált s unitárius tanodák ifjúsága bizonyos jelleget viselt, mely lassacskán valami conventionalis egyenlőségnek adott helyet; mely nem igen pótolta ki am azt.

A katolikus convictus és semináriumban két külön alapítvány következtében, többen a szegényebb rendű ifjak közül, egyenruhát viseltek: az egyik alapítványé setét kéket, erdélyiesen szederjest, a másik világos zöldet: hogy ezen öltözetek magyarszabásúak voltak, nem is kell említeni. A református collegiumban a tulajdonképeni deákok fekete tógában jártak, melyek hosszú attilákhoz hasonlítottak, az unitáriusok pedig szederjes mentékben fekete bárányszőrrel s háromszegű kalapokkal igen sokban hasonlítottak a szász polgárokhoz, kik ősidők óta nemzeti viseletünket fogadták el s bölcs fejeiket is a magyar kucsma helyett csak később koronázták meg a papos tripartitummal. Mind a három felekezeti deákságnak volt egy kis mellékneve is: hihető, hogy a most általánossá vált gúnynevek a collegiumokból szivárogtak át a társadalmi életbe. A katolikusokat - bocsánat! - kopók-nak, a protestánsokat sócék-nak (hívták) - alkalmasint a latin socius socie szóból, mert akkor még a protestánsok a latin S betűt magyarosan mondták ki; - végre az unitáriusokat berbécsek-nek (nevezték).

A kolozsvári convictusban két szobánk volt: egy dolgozó-szoba, melyet nevelőm maga használt, hol vendégeket fogadott, s hova olykor visszavonult, ha valami érdekes olvasmánya volt; a másik háló- és dolgozószoba, melyben a tanár úr is magas olaszfal mögött pihente ki a nap hevélyeit, s hol én is egy keskeny fenyőágyon, szalmazsákon, egyetlen párnán háltam, egyszerű paplannal takaródtam. Inasunk egy hórihorgas, 25 éves grammatista iskolatársam, igen simplex frater, kerek ágyban aludt, míg páter Gulnak, miként őt neveztük, kedves kis énekes kanári madara a hajnal első sugárral fellármázott minket.

Nyolc órától tízig iskolába mentem, aztán az egyházba, hol a coeleste liliumot nagy tűzzel énekelt: mert csudásan szép és hajlékony hangom volt, nevelőm bámulási tárgya, melyet később 14 éves koromban egyszerre úgy elvesztettem, mintha sohasem lett volna. 12 órakor pontban lesétálgattunk a refectoriumba, hol két osztály volt: az első a paterek és jobban fizetők számára s egy hosszú a másodrendű tanulóké.

Volt aztán szemközt az első asztallal egy szószék, erkélyalakú, hol valaki az élteesebb tanulók közül, sóvár tekintet vetve a párolgó tálakra, felolvasott, de amire senki sem ügyelt, én legalább sohasem.

Hét órakor aztán volt az estebéd, s ez után az olvasó elmondása, végre a lefekvés.

Ételünk elég volt, de - főleg a jókonyhához szokottakra nézve - nagyon selejtes. A többi közt volt a szakácsnak egy kedvenc étele, melynek íze most is a számban van. Iszonyú csemege, annyit mondhatok! Katonabékából aprított valami pogácsaalakban, igen gyanús színű mártással.

Mondtam már, hogy tanulásom ellen nem lehetett kifogás, habár az egész convictusban senkit nem büntettek annyit, mint engemet... Legfőbb mulatságom az volt, hogy ebéd után, főleg vasárnap, kedden és csütörtökön, a velem egykorú gyermekeket a convictus udvarán összegyűjtöttem, s mint magam fővezér, katonásdít játszottam, miből páter Gul azt hozta ki, hogy sok van életemben, mi a Bonaparte ifjúságára emlékeztet. Elhittem persze. Most azonban nekem ez olyan összehasonlításnak tetszik, mint amikor egy Szilágyi nevű protestáns tanár, kit nem tudom mi okon, tanítványai „Kubli Szilágyi”-nak neveztek el, azt állította, hogy ő nagyban hasonlít Homeroshoz, quia - miként mondotta - *quandumque post prandium dormito*. Úgy hiszem, élceskedett az öreg úr.

Az első praemium s első eminentia mindig az enyim volt, habár nem egyszer kaptunk ketten első praemiumot és első eminentiát. Vetélytársaim: gróf Mikes Antal, később fiatalon elhalt huszár százados, igen csinos fiú, és gróf Haller Ignác, gróf Haller Ferencnek, főherceg Albrecht adlatusának, és Lajosnak, a hazafiságról s eszéről ismeretes férfúnak fivére. Ezen gr. Haller Ignácban hajónagy és csillagvizsgáló veszett el, mert nemcsak minden könyvét telerajzolta horgonyt lebocsátó hajókkal - hanem az oskolapadokat is.

Meg ne ijedjenek önök! - első munkámat csakugyan tízéves koromban írtam. Címe: „Hollósi János” volt, és ez a Hollósi János magam valék. Tartalma a remekműnek az volt, hogy gr. Haller Ignác pajtásommal s iskolatársammal szépecskén megszöktünk a convictusból, csak a könyvben persze, s azután megindultunk azon erős feltétellel, hogy Párisig meg nem állunk. Azonban pater Gul, ki munkámban a nyírfaoldalról s a scutica révén volt ecsetelve, ráakadt ez irodalmi kincsre, s még mielőtt tovább értünk volna Nagyváradnál, elkobozta és megsemmisítette azt, komolyan kijelentvén, hogy asinus vagyok. E minőségben léptem az írói pályára.

Öreg diák visszanéz. Szerk. Dr. György Lajos. Kolozsvár. 1926. 83-86.

Antal Árpád Kriza János az Unitárius Kollégiumban

1829 őszén Kriza Kolozsvárra, az unitáriusok ősi kollégiumába kerül. Itt négy évig logikát és teológiát tanul, majd utána „köztanító” és a tanári könyvtár őre lesz, közben pedig elvégzi a jogi főiskola tanfolyamait. 1835-ben kolozsvári lelkésznek választják meg, s nyomban utána a berlini egyetemre küldik bölcseletet és teológiát tanulni. Innen 1837 nyarán tér vissza, utána egy évig betegeskedik, s csak 1838 őszén foglalhatja el lelkészi állását.

Ez volna életének külső története az 1830-as esztendőkből. De mit rejtenek e száraz életrajzi adatok? Kriza ebben az évtizedben emelkedik ki a vidéki élet elzártságából és távlattalanságából, ekkor néz szét figyelő szemmel a társadalmi és művelődési életben. Az új tájékozódást természetesen nem annyira az iskolai oktatás segíti elő, mint inkább az évtized kezdetén megélt társadalmi, politikai és művelődési harcok közvetlen hatása. A liberális mozgalom, súlyos ellentmondásai és megalkuvásai ellenére is, jelentékeny felrázó, mozgósító hatással van a tanulóifjúságra. Hasonlóképpen felkeltik a diákság érdeklődését és lelkesedését az akkori időszak olyan jelentős történelmi eseményei, mint a júliusi forradalom vagy a lengyel szabadságharc. Mindezek arra ösztönzik az ifjúság jobbait, hogy önállóan próbáljanak tájékozódni koruk égető kérdéseiben, s hogy saját erejükre támaszkodva kíséreljék meg pótolni az avult iskolai oktatás hiányait.

Ez a fiatalos tettvágy párosult elégedetlenség és újat akarás lendíti fel iskoláinkban az önképzőkori mozgalmat. Kriza kezdettől fogva tagja és Szentiváni Mihállyal együtt szellemi vezére az unitárius kollégiumban a harmincas évek elején létesült ifjúsági olvasótársaságnak. Együtt bírálják a fennálló iskolai oktatás hibáit, avult, középkorias szellemét; mozgalmat indítanak a latin nyelv uralma ellen, s miközben harcolnak az anyanyelvi általános oktatásért, korszerű és minden nemzeti bezárkózást elvető magatartásukra jellemzően kéréssel fordulnak az iskola vezetéséhez, sürgetve a francia nyelv tanításának bevezetését. A diákok e buzgó reformterveit s különösen egyre keményebb kritikai megnyilatkozásait, úgy látszik, az iskola előljárói közül sokan nem nézték jó szemmel. Legalábbis erre enged következtetni az a Kriza idejéből fennmaradt beszéd, melynek szerzője - minden bizonnyal a társaság egyik vezető egyénisége - panaszos hangon fakad ki a törekvéseiket nem méltányoló „atyák” ellen:

„Nem szabad, kedves barátaim, amint látom, nekünk még felfedezni fájdalmunkat - nem szabad kinyilatkoztatni sebeinket s orvos szerekkkel élni mindaddig, míg sebeink orvosolhatatlanokká nem lesznek... nem jelentheti ki köztünk éhségét a fiú, s nem kérhet bizodalmason kenyeret az atyától... Jól vagy! engedjünk tehát a vas pálca erőszakjának, s engedjük még magunkat követőink [ti. utódaink] által vádoltatni, mert kéntelenek vagyunk, mint mű is megelőzöttjeinket vádoljuk a félénk hallgatásért.”

A megbántottság és sértett önérzet, a visszaszorított fiatalos tettvágy és változtatni akarás, mely e kamaszosan túlzó frázisok mögül előtör, jól érzékelteti az olvasótársasági ifjak hangulatát. E megnyilatkozások mögött már politikai indulatok feszülnek. E beszéd 1834-ből való, amikor az országgyűlés politikai vitái, a konzervatív és liberális erők összecsapása valósággal izzásba hozta az ifjúság hangulatát. A társaság gyűléseire ezekben a hónapokban vonulnak be a napi politika és az időszerű társadalmi átalakulás problémái. Mohó érdeklődéssel olvassák az olyan könyveket és röpiratokat, amelyek hírt adnak a haladottabb társadalmak életéről. Nagy népszerűségnek örvendenek körükben Széchenyi István röpiratai, valamint Kolozsváron élő idősebb barátjuk és támogatójuk, Bölöni Farkas Sándor könyve, az Észak-amerikai utazás.

Összejöveteleiken egyik tagtársuk - s ezzel épp Krizát bízták meg - mindig felolvasta és kommentálta az újságok fontosabb közleményeit. Ő volt tehát a társaság újságot olvasója, s már e fontos tisztségénél fogva is alaposan kellett ismernie a hazai és külföldi politikai eseményeket. Így érthető, ha az 1834-es esztendő izgalmait őt is magukkal ragadják. Ekkori reményeinek és fiatalos politizáló kedvének érdekes emlékét őrzik egy tréfás hangú levele, melyben Sebes Pálnak számol be a kolozsvári eseményekről. Mindenekelőtt kiment a „diéta bajaival” elfoglalt csizmadiamestert, amiért nem tudta idejében elkészíteni Sebes uram csizmáját; megemlékezik a konzervatív vezetőknek adott macskazenéről, a Gubernium-ellenes tüntetésekről, végül beszámol a tanulók és cancellisták demonstrációjáról: „Éjszaka - írja - egy csapat tanulókból és cancellistákból álló muzsikai egyesület a legangyalibb koncertekkel tisztelte a nép tisztelt embereit.” Levelében nem említi ugyan, hogy ő maga részt vett-e a diákok éjjelizenéjében, de arról tudunk, hogy pár hónappal később az ifjúság egyik hasonló akciójában ő is tevékeny szerepet játszott; tagja volt annak a diákküldöttségnek, amely névnapja alkalmából felköszöntötte Wesselényi Miklóst, az országgyűlési ellenzék népszerű vezetőjét. S minden bizonnyal részese lehetett azoknak az országgyűlési ifjúsági mozgalmaknak is, amelyeket a kollégiumból kevéssel előbb távozott barátja, Szentiváni Mihály szervezett.

A kolozsvári diákevek nemcsak az időszerű társadalmi mozgalmakra és politikai küzdelmekre nyitják fel a fiatal diák szemét, de egyben irodalmi tájékozódását is kiszélesítik, korszerűvé teszik. Amikor Keresztúrról eltávozik, még alig tud valamit az utóbbi fél század magyar irodalmáról, nem is beszélve a kortárs európai irodalom nagy alkotóiról. Irodalmi műveltsége kizárólag a latin klasszikusokra, a népköltészetre és a régebbi magyar irodalom néhány alkotására korlátozódik. Kolozsvári diákoskodása első éveiben mohó tudásszomjjal veti rá magát Kazinczy Ferenc, Kisfaludy Károly és Kölcsey Ferenc műveire; s hogy valamelyes átfogó képet kapjon a magyar irodalom fejlődéséről, Nagy Elek nevű barátja társaságában nekilát Toldy Ferenc Handbuch der Ungarischen Poesie című munkájának áttanulmányozásához, ami mellesleg arra is rászorítja, hogy tökéletesítse német nyelvismeretét. (Ker. Magv. XLVI. 1911. 292.). Ezekkel a tanulmányokkal azonban csak a legszembeötlőbb hiányait pótolja, a társaságban aztán alkalma nyílik olvasni az élő irodalmat, s rendszeresen figyelemmel kísérni annak legújabb eredményeit. A tagok filléreiből összegyűjtött pénzen megvásárolják az Aurora köteteket, s a valódi felfedezés örömeivel olvassák azokban Vörösmarty, Kölcsey, Czuczor, Kisfaludy Károly s más kortárs írók és költők műveit.

Egyetemes irodalmi ismereteivel is a kolozsvári diákevek idején érkeznek el saját korához.

Antal Árpád-Faragó József-Szabó T. Attila: Kriza János. Kolozsvár, 1971. 15-18.

Papp Ferenc
Gyulai Pál a Református Kollégiumban

Hogy mit jelentett Gyulai Pál számára a kolozsvári református kollégium, azt leginkább ő maga állapította meg 1862-ben, mikor mint főiskolai tanár az ifjúsághoz intézett búcsúbeszédében így nyilatkozott róla: „Ez az épület a szülei házzal van egybeolvadva emlékemben, ez az iskola az, melynek nevelésemet köszönöm.”

Az épület, mely a költői lelket ily bensőséges visszaemlékezésre indította, éppenséggel nem tartozott a művészi alkotások közé. Négyszögű udvara elég tágasnak látszott ugyan, de annyira körül volt építve minden oldalról két emelet magasságban, hogy egészen zárdai jellemet öltött. A komorságot csak növelte a dísznek szinte puritán mellőzése. Mennyi ridegséget áruolt el annak az ötven ablaknak szabályos elhelyezése is, melyekkel a homlok rész a Belső-Farkas utcára nézett! Minden vonalból az a szellem tükröződött, mely többre becsülte az erőt a fénynél, a lényegét a formánál. Mikor az 1798. évi tűzvész a kollégiumot elhamvasztotta, a hitbuzgóság, mely a romokból új épületet emelt, nem annyira az első francia császárság korabeli klasszikus ízlésnek akart hódolni, inkább a főiskola évszázados céljait tartotta szem előtt.

Mindazáltal a múlt ragyogó fénnel vonta be az egyszerű falakat. A kollégium telke Bethlen Gábor államférfiúi bölcsességének emlékét őrizte, míg a tulajdonképpeni alapítás és építés a két Rákóczi György nemes buzgalmát hirdette. Még nagyobb szellemi értéket hagyott maga után az intézet nagynevű tanára, Apáczai Csere János, amikor prófétai lélekkel tűzte ki a nemzetnevelés vezető elveit. Élete, mely a tudomány szolgálatában lobogott el, eszménnyé finomult, s századokon keresztül irányította az utána következő tanárnemzedékek gondolkodását. Ezek után érthető, hogy a főiskola Erdély legértékesebb erőit egyesítette magában, s ha vezetői között az arisztokrácia legnemesebb tagjai, tanárai között a középosztály legtehetősebb elemei foglaltak helyet. Így Gyulai Pál is, mikor a kollégium vonzókörébe került, sokkal többet talált ott, mint amennyit a komor épület falai első pillanatra ígértek.

A legrégebbi adatok, melyek Gyulai Pál kollégiumi tanulmányainak kezdetére világot vetnek, a kollégium alsóbb osztályainak osztályozókönyvében s a kollégiumi törvénytörvények jegyzőkönyveiben maradtak fenn. Ezek szerint Gyulai az 1834-35. iskolai évben a conjunctica classis tanulója volt. Minthogy az előző iskolai évben neve nem fordul elő az elemi osztály névsorában, 1834 szeptemberében, nyolcéves korában jutott a kollégiummal benső viszonyba; 1848-ban pedig mint huszonegy éves ifjú búcsúzott el tőle. A tartalmas évek hosszú sora indította később is oly őszinte hála nyilatkozatra. Egyébként az alsóbb osztályokat úgy végezte, hogy szüleinek házából járt iskolába. Hetedik osztályos koráig atyja ügyelt tanulmányaira, azontúl özvegy anyjának számolt be iskolai élményeiről. Mint a felsőbb tudományok hallgatója több éven át bent lakott ugyan a kollégiumban, de a szabadságharc nemcsak az ősi iskolától szakította el, hanem anyjának otthonától is örökre megfosztotta. Ilyen módon kapcsolódott emlékezetében a kollégium képe a szülei házával.

Az út a szülei házból a kollégiumba a Híd utcán, a Piac soron s a Belső-Közép utcán vezetett. Itt lüktetett a város szíve. Innen csak a Minorita sikátoron kellett Gyulainak végighaladnia, s feltárult előtte a Belső-Farkas utca, Kolozsvár leggondolkodóbb része. Ott állott az egyik színen az ódon, csúcsíves református templom, merész ormával az ég felé mutatva; mellette a kollégium. Távolabb következett a vármegyeház, országos politikai harcok színhelye, még távolabb a főiskolai jellemű katolikus lyceum s a piarista rendház. A másik színen kiemelkedőbb pontjai voltak: a főkormányos épülete, az első állandó magyar színház, a Teleki-ház, tovább a református papok és tanárok lakásai. Hogyan tudta volna a fejlődő lélek magát kivonni a hely sugallata alól, melyet a nagy eszmékért folytatott százados küzdelmek szenteltek

meg? Érdeklődését egyaránt lekötötte a térszerű utca, akár a letűnt, nagy idők emlékeit idézte fel hallgató épületeivel, akár új eszmék diadalától visszhangzott. Különösen vonzotta a református kollégium emelkedett, de szigorú szellemével, élénk, de lelkes ifjúságával, komoly, de művelt tanári karával.

Papp Ferenc: Gyulai Pál a kolozsvári református kollégiumban. Kolozsvár. 1934. 3-4.

Grigore Moldovan **A piaristák melegében**

Amikor 1867 júniusában, huszonkét esztendőskoromban érettségiztem a kolozsvári katolikus gimnáziumban, már román író voltam: munkatársa J. Vulcan lapjainak, a Familiá-nak és az Umoristulnak, de írtam a Gura Satului-ba is, sőt a megelőző évben az Aurora is közölt tőlem egy-egy apróságot. A szerkesztő a confrate címmel, tiszteletpéldánnyal, sőt egy alkalommal még öt forint honoráriummal is megtisztelt.

Szinte magamnak teszem fel azt a kérdést, miként volt lehetséges az, hogy a szamosújvári hét és a kolozsvári kilenc, összesen a magyar kultúra tizenhat esztendei hatása ellenére mint román író kezdettem meg a pályafutásomat? Hol szereztem magamnak erre a képességet, mi tartotta fenn bennem a nemzeti érzést, a román „én”-t, hogy a magyartól elsajátított tudományt fajom javára értékesítsem? Szeretnék feleletet adni erre a kérdésre most, amikor a piaristák jubileumára én is hálás érzéssel felfigyelek.

A XVIII. század hetvenes éveitől kezdődőleg, amikor a piarista atyák vették át Kolozsvárt a jezsuiták örökét, a román ifjúság szellemi táplálékát leginkább két intézetből szerezte be: a balázsfalvi Áron-féle iskolából és a piaristák kolozsvári tanítóintézetéből. Ez utóbbiból a román kultúra, politika és köztevékenység számos munkása került ki, sőt kultúrhatását a román fejedelemségek is megéreztek egykoron.

1858 szeptemberében kezdettem meg tanulásomat Kolozsvárt a piaristák negyedik elemi osztályában. Abban az időben Kolozsvárnak alig volt 16-17 ezer lakosa. Macskaköves utcái voltak, és mécsvilágítása oly gyér, hogy csak a szegletekre és az utcák közepére jutott egy-egy lámpa. Az emberek kézi lámpásokkal segítettek magukon. Este alig is járt ember az utcán. A mostani piarista szemináriumban dohánygyár volt elhelyezve, a piaci templom tornya csak félig volt felépítve, körös-körül pecsenye-, kenyérárusok, kis szatócsüzletek.

A román tanuló a piarista atyák intézetében igyekvő, szorgalmas, fegyelmezhető elemnek bizonyult, s ezzel biztosította a maga számára a tanári testület rokonszenvét. A román tanuló, ha megtette a kötelességét, biztosan számíthatott a maga érdemjegyére. Emlékszem, hogy a III. gimnázialis osztályban hárman románok voltunk minden tantárgyból kitűnőek: Mica Sándor, Lázár Aurél és én. Természetes is volt ez, mert minket a piarista atyák sohasem riasztottak el a tanulástól, hanem mindig szorgalomra, jó igyekezetre és egymás szeretetére sarkalltak. Igazgatómra és tanáira, Raffay Nep. Jánosra, Horváth Piuszra, Váradi Mórra, Vass Józsefre olyan tisztelettel tekintettem, hogy még gondolatban sem mertem ellenük véteni. Különösen kiemelem Bolgár Mihályt, ki a magyar történelmi előadásaival lelkemre s gondolatvilágomra talán a legnagyobb hatással volt.

Közülünk, kik ott jártunk, egyik-másik annyi hálával tartozik a piarista atyáknak, amit semmi földi jóval viszonzni nem lehet. Elég legyen csak azt megemlítenem, hogy amióta a piarista atyák Erdélyben vannak, évenként 8-10 szegény sorsú román tanulót vettek fel rendházuk szolgálatába. Őket jó lakással, jó kosztal, sőt pénzzel is segélyezték. Sok jóra való román tanulónak előkelő családoknál korrepetitorságot szereztek. Mindennek fejében kötelességük csupán az volt, hogy a refektóriumban étkezések alatt a tanári asztalnál felszolgáltak.

Az én időmben hogy irigyeltük a piaristák asztaláról táplálkozó, ezeknek melegében élő román ifjak sorsát, akiknek lakásuk a kapun bemenve az első számú szoba volt. Naponként ellátogattunk hozzájuk, mert mindig volt a ládájukban egy-egy libacomb, darab sütemény, jó fehér kenyér, no meg egy-egy palack bor is, meg szivar is, amit bezárt ajtó mellett szívogattunk el. Ez a szoba volt abban az időben a román diákság gyűlőhelye, tudakozóirodája.

Vizsgák előtt itt tudtuk meg, hogy melyik tanárnak mi a szándéka? Kalkulusok milyeneknek mutatkoznak? A tanár urak ugyanis étkezésük alatt tárgyaltak erről: a kalkulusokról pedig az asztalon felejtett Notesekből értesültünk leginkább.

Milyen boldog voltam, amikor egyszer egyik ily „alkalmazott” barátom beteg lett s engem ajánlott néhány nap helyettesítésre. Ribíánszky volt a Lyceum igazgatója: szigorú, de jólelkű ember, aki katonás rendet tartott köztünk. Boldog voltam, hogy tanáraink között lehetek: hogy beléletükbe belepillanthatok. Mennyire érdekelt beszédük! Nemegyszer gondoltam arra, hogy boldogság volna ilyen környezetben, ilyen tudósok között élni, akik annyi szépet tudnak és beszélnek!

Gyermeki vágyaim teljesültek. A piarista atyákhoz nagy szeretettel vonzódtam. Mint egyetemi tanár köztük éltem, s asztaluk áldásait nagyon sokszor élveztem. Kebli, elfelejthetetlen barátaink élnek ma is közöttük. Az elhaltak közül nagy nevekre is tudnék hivatkozni. Közülük azonban leginkább Matusik Nep. János emlékezetét és nevét áldom, aki belőlem embert csinált. A harmadik gimnáziumig kalkulusom mindenből „túrhető” volt. Mikor Matusik kezére kerültem, oda vitte dolgomat, hogy az évfárá vizsgálaton már minden tantárgyból „kitűnő” lettem.

Mikor a Kolozsvári Tudomány Egyetem Rector Magnificusa voltam, egy ünnepélyes ebéd alkalmával a piaristák refektóriumában egy tószóban kijelentettem, hogy „életem boldogabb napjai közé számítom azokat, amikor ebben a refektóriumban szeretett tanárainknak ételt szolgáltam fel és evőeszközeiket rendben tartottam. Nem különben a mai perceket is, amikor erre visszaemlékezve eszembe jut, hogy ők csináltak belőlem embert, amiért ma itt őszinte hálámat és köszönetemet fejezhetem ki - e díszes közönség előtt.”

De messze eltértem a tárgytól. Mert voltaképpen csak arról akartam írni, hogy mi, románok nyelvünk használatában sem az osztályban, sem a játszótéren, sem künn az életben akadályozva nem voltunk. Otthon, kis szétszórt telepeinken, csak románul beszéltünk.

Mi, román tanulók a piarista atyák melegében saját faji érdekeinket is szolgálhattuk, atavisztikus hajlamaink útjában akadályok elhárításával nem küzdöttünk, élhettünk ösztöneink szerint. Többen tagjai voltunk az iskolai Önképzőkörnek, a Dalárdának, de azért vasárnaponként a román templom kórusában énekeltünk. Azért mi külön is alakítottunk magunknak Önképzőkört, amelynek rendes tagjai Radu Sándor, Bágy János, Mariási János, Pap Gheorghe voltak. Hetenként szombaton délután hat órakor összegyűltünk, felolvastuk dolgozatainkat, szűk látókörünk szerint azokat megbíráltuk, a jobb írásokat pedig Speranța című írott újságunkban meg is jelentettük. Radunál gyűlt össze a szűkkörű társaság, amelynek ő volt az elnöke, én a jegyzője.

Bágy János lefordította Petőfi „Örült”-jét, s egy összejövételünk alkalmával azt el is szavalta volt. Óriási hatást idézett elő vele. Nemcsak a klasszikus fordítás, de a szavalás is meglepte hallgatóságát. Bágy rendes beszédében kissé dadogott, de ha szavalni kezdett, ez a hibája eltűnt. A Petőfi román „Örült”-jének elment a híre, s leckeórák között Bágynek nem volt maradása: untalan szavalnia kellett.

Így lettünk mi hárman Raduval, Ionița Bădescuval a piarista atyák Lyceumában Kolozsvárt abban az időben román írók.

Nos, és mi lett belőlünk?

Radu Sándor érettségi után kiment Romániába, tanár lett. Úgy tudom, először Galacon, aztán Craiován működött, ahol meg is halt. Hangos, könnyen felhevülő, de jó érzésű volt. Sokáig szerkesztette a Dacia című lapot, amelynek hasábjain sokszor foglalkozott velem is. Ionița Bădescu (Bágy) szintén Romániába ment, irodalmi ember, költő lett. Szerkesztette a Curierul

de Iași című lapot, s tanfelügyelősködött. Élénk, mozgékony, munkás ember, jó pajtás volt, lírája azonban nem sok babért szerzett számára.

A libapásztortól, a kis borjúhajcsártól a felszállás a rektori székig mindenesetre szép emelkedés volt. Az utat, az irányt nekem a piarista atyák mutatták meg. 1908-ban a Lyceum Önképzőköre számára István fiam emlékére ötszáz korona alapítványt tettem valamelyik jobb irodalmi dolgozat megjutalmazására. Ezzel is csak hálámat akartam kifejezni azok iránt, akik velem szemben oly atyailag tudtak viselkedni. Kalapot emelek a Piarista-rend, a Kegyes Atyák előtt, s véghetetlen boldognak érzem magamat, hogy jubiláris ünnepükön alkalom nyílt igaz hálámnak ismét kifejezést adni.

Öreg diák visszanéz. Szerk. Dr. György Lajos. Kolozsvár. 1926. 88-92.

De Gerando Antonina Búcsú, Kolozsvárhoz!

Minthogy engem Kolozsvár városa hívott meg 1880-ban, hogy az alakulandó felsőbb leányiskolának, mégpedig felejtethetlen barátom, Sámi László ajánlatára legyek igazgatója: én magamat Kolozsvár városa választottjának tekintem most is, s amidőn búcsút mondok az iskolának, egyúttal a város főbb képviselőihez akarom ezen búcsúmat intézni.

Amidőn 1880-ban Páll Sándor, az akkori iskolaszéki elnök szokatlan meleg hangon írt felhívását vettem, francia rokonaim is ajánlották, hogy kieszközlík számomra a lyoni lány-lyceum igazgatását, mely akkor a legelső lyceum volt Franciaországban. Választhattam tehát Lyon és Kolozsvár között. Mert én Franciaországban tettem le tanítónői vizsgáimat, és okmányaimat csak később nostrifikálta Trefort miniszter.

Én Kolozsvárt választottam, mivel azt reméltem, hogy itt legtöbbet tehetek első hazámért, Magyarorszáért. [...]

Erre Páll Sándor 1880. szeptember 18-án így írt nekem: „Van szerencsém, tisztelt Nagyságod, városi felsőbb leányiskolánk igazgató-tanítónőjévé történt egyhangú megválasztásáról szóló és a tekintetes közigazgatási bizottság által helyben hagyott Díjlevelet beküldeni, kérve Nagyságodat állomása mielőbbi elfoglalására. Ami örömmel vette iskolaszékünk Nagyságod készségét tudomásul, hogy zsenge intézetünk szellemi vezetését elvállalni hajlandó, éppoly megnyugvással bocsátjuk felsőbb leányiskolánkat Nagyságod igazgatása alá, meg lévén győződve, hogy a nemes lelkesedés, melyet önzetlen munkásságával eközben szerzett: városunk köznevelés-ügyének gyarapodására fognak szolgálni.”

Ily szokatlan meleg hangon volt írva, a rendesen oly száraz megválasztási okmány is, és a legszebb reményekkel jöttem el Budapestről, hol akkor magániskolám, azaz engedélyezett nyilvános cursusaim voltak, Kolozsvárra.

Amint én Kolozsvár városé vagyok, éppen úgy mondhatom, hogy ezen kolozsvári felsőbb leányiskola az enyém, mert én teremtettem és életemnek 25 legtevékenyebb, legerőteljesebb, legtermékenyebb évén át, minden erőmet, minden gondolatomat, minden törekvésemet ennek szántam. Úgy is szeretem ezen iskolát, mint ahogy a művész szereti alkotását, mint ahogy az anya szereti gyermekét.

És most, hogy végképp búcsút mondok ezen iskolának, arra kérem Kolozsvár városát, az én emlékemre, vegye pártfogásába ezen iskolát, szeresse azt én helyettem, mert csakis a *szeretet* által lehet valóban szépet, nagyot, maradandót alkotni. [...]

Legszentebb meggyőződéseim szerint leányiskolánál jó igazgató csak művészi érzékkel megáldott művelt nő lehet, ki pontosan elvégzi, minden lelkesedés nélkül azonban, a reá mért robotokat, kimutatásokat, számadásokat, s a több ezer millió hivatalos irka-firkát és aki lelkesedését, összes lelki erejét annak tartja fenn, hogy az iskolából a haladásnak a nemzeti fejlődésnek hatalmas eszközt teremtsen [...]

Sokan azonban akadályokat gördítettek céljaim elérésében. Sehogy sem értettek meg. De azt már senkisem tagadhatja el tőlem, hogy születésemtől ezen a perzig csupán az eszmény vezetett. Egy utat követtem, amelytől semmi sem térített el, és ezen eszménynek feláldoztam vagyonomat, erőmet, egészségemet, életemet.

Nem vagyok erre büszke, ez nálunk családi szent hagyomány. Gróf Brunswick Teréz nagynéném a magyar tanügynék áldozta életét. Gróf Teleki Blanka a hazáért, az eszményéért szenvedett vértanúságot. E szent hagyományt nekem is át kellettennem. [...]

Ez iskolát, vagy inkább ezen iskola feletti örökös adom most át Kolozsvár városának, hadd fejlessze tovább annak alkotását, kit a város maga választott ki ezelőtt 25 évvel.

Kluny. é. n. Ráday Gyűjtemény Könyvtára. Budapest.

Kozma Dezső
Kovács Dezső író,
a Református Kollégium igazgató-tanára

A századvégi kolozsvári szerkesztőségekben kezdi el az írást Kovács Dezső is. Itteni lapokban jelennek meg első elbeszélései, a nyolcvanas évek második felében. Valahogy mindig „helyi” író maradt. Ahogy Kristóf György írta róla még 1924-ben: „Csak Kolozsvár és Erdély részéről kapott népszerűséget.”

Kovács Dezső élete összeforrt iskolája történetével. Alig tízéves, amikor apjával s a viharvert családi kofferral átlépi a nagy múltú kolozsvári Református Kollégium küszöbét. (Fél évszázad múlva innen kísérik utolsó útjára.) Megilletődött falusi gyermekként áll meg a híres iskola ódon épülete előtt. Életrajzában így elevenedik meg ez a találkozás: „Te roppant terjedelmű, súlyos, nagy, komor, századülte, hallgató és egyben zsibongó, titokzatos és egyben meghitt, édes, meleg hajlék, gyermekségem és ifjúságom nélkülözéseinek, örömeinek és reményeinek, férfikorom munkájának és gondjainak fészke: megbocsáthatod-e valaha gyermekednek, hogy első látásra semmiképpen sem nyerted meg a tetszését!

- Akármilyen legyen a kollégium - gondoltam magamban -, csak ez az egy ne legyen!

De bizony ez volt a kollégium, akárhogy is mást szerettem volna; ő, a sárga és nagyon félelmes épület.

Hanem amint közelebb értünk: külső és belső udvaráról félelmesen kedves sikoltások, szívet emelő sziúindián-ordítások, sípszó- és füttytrillák, az ablakból innen-onnan hegedű és klarinét hangja fröcsköltek szerte nagyszerűen és csodálatraméltóan; a rakoncátlan ifjú és az egészséges élet harsonája szólt, amelynek hangját egy egész életen keresztül nem untam meg.

És egyszerre és örökre meg voltam fogva.”

Itt végzi tanulmányait, ennek az iskolának lesz tanára, majd csaknem negyedszázadon át igazgatója. Nemzedékek egész sorát nevelte, szeretettel és büszkeséggel emlékezett vissza olyan tanítványaira, mint Áprily Lajos, Szabó Dezső, Kós Károly. Közben lankadatlan akarattal és hittel végezte irodalomszervező munkáját, 1935-ben bekövetkezett haláláig.

1897-ben, a „rendes tanári katedra” elfoglalásakor - a hagyományokhoz híven - az ő életrajzi adatai is bekerülnek a kollégium Apáczai-albumába: „Kovács Dezső. Született 1866. december 29-én Magyarláponton, Szolnok-Doboka megyében. Elemi iskoláit Szászníyresen, Árpáston, Magyarláponton és Rettegen, gimnáziumi tanulmányait a kolozsvári ev. ref. kollégiumban végezte; 1887-ben tett érettségi vizsgálatot. Kolozsvárt végezte egyetemi tanulmányait is (bölcselet-, nyelv- és történettudományi kar, magyar-latin szakcsoport) 1887/8-tól 189½-ig. Közben az 1890/1. évet Bécsben töltötte mint önkéntes katona. Alkalmazást talált a kolozsvári ev. ref. kollégiumban mint negyedéves tanárjelölt; a magyar nyelvet és latint tanította az alsóbb osztályokban. Két évig mint segédtanár, négy évet mint helyettes tanár működött ugyanitt, 1897. jún. 10-én a kolozsvári ev. ref. kollégium magyar irodalmi tanári székébe rendes tanárnak választották. Tanári oklevele 1896. februárius 19-én kelt.”

Több évtizedes tanároskodás után büszkén veti papírra: „A fősúlyt arra fektettem, hogy az írók életrajzi adatain és munkáin keresztül megérezzék és megismerjék az embert. Egy hasonlat jut eszembe: a sarki utazók a fellegek színéről ismerik meg, hogy víz vagy szárazföld van alattuk. Valahogy én is így gondolkodtam: a költői alkotások színéből és összetételéből meg-

ismerni az embert, aki mögöttem van. És így bátran állíthatom, hogy a tanítványaim élő alakokat vittek magukkal az iskolából, nem száraz irodalomtörténeti megállapításokat. Én a gyermeket is talán egy kicsit az író szemével néztem, és e szerint foglalkoztam velük.”

Kozma Dezső: A valóság igézete. Kolozsvár. 1972. 145-146, 148-149.

Jancsó Elemér
Reményik Sándor és a Farkas utcai
Református Főgimnázium nagy tanítványai

Kolozsvár és a Református Kollégium döntő jelentőséggel bírnak Reményik lelki kialakulásában. Az 1890. augusztus 30-án született kislány evangélikus szülei a helyi Református Főgimnáziumba küldték, abba a kollégiumba, ahol emberek és kövek, környezet és szellem egyaránt erdélyiséget sugárzó, múltat figyelmeztető szimbólum volt. A kollégium ódon épülete, a templom évszázados ablakai, a nagy kúrián játszó gyermekek állandó ihletője maradtak. De a kollégium nagy tanárai: Török István, Imre Sándor, Kovács Dezső, Kálmán János, Geréb Márton magyar és protestáns jelleget formáló munkája sem marad hatás nélkül az ott nevelkedő diákseregére. Az Apáczai Csere Jánosok, Gyulai Pálok és Szilágyi Sándorok nagy hagyományai elsősorban Erdély és a történeti múlt szellemét nyomták rá a századforduló nevelői munkájára.

Reményik Sándor 1900 szeptemberében iratkozott be a kollégium első osztályába. Osztálytársai között ott találjuk Makkai Sándort, Ligeti Ernőt és Indig Ottót, felette négy évvel ugyancsak a kollégiumba járt Jékely (Áprily) Lajos, az akkori nyolcadik osztálynak pedig Kós Károly volt egyik legkiválóbb növendéke.

Vajon ki sejtette akkor, hogy Makkai, Áprily, Reményik és Kós két évtized múlva nemcsak az erdélyi irodalom legnagyobbjai, de az „Erdélyiség” legmélyebb sorsvállalói. Az „erdélyi szellem” legigazabb kifejezői. Néhány kivétellel mind a kolozsvári gimnázium növendékei voltak. A költő a véletlenek eme összejátszásában bizonyára sorsszerűséget lát, a tudós azonban az okok és okozatok nehezen felderíthető szövedékében próbál összefüggéseket keresni, feleletet találni. A protestáns és erdélyi szellemen kívül, ami a kolozsvári Református Kollégiumot jellemezte, az irodalmi érdeklődés és a költői tehetség kibontakozására nagy hatással volt az akkor már közel fél század óta működő Gyulai Pál Önképzőkör. Nem véletlen tehát, hogy Szabó Dezsőn, Reményik Sándoron, Áprily Lajoson, Kós Károlyon, Kemény Jánoson át Wass Albertig és Jékely Zoltánig az erdélyi irodalom legtöbb jelentős íróját éppen a kolozsvári kollégium adta a magyar nemzetnek.

Jancsó Elemér: Reményik Sándor élete és költészete. Kolozsvár. 1942. 5.

Bisztray Gyula
A kolozsvári Báthory-egyetem
(1581-1588)

Báthory István 1581. május hó 12-én Vilnában kelt alapítólevelével emelte egyetemi rangra a jezsuiták kolozsvári kollégiumát. A nevezetes oklevél a király európai szellemét és magyar gondjait immár az erdélyi művelődési igényekkel egybeforrva fejezi ki. Megírja, hogy a jezsuitákat, e bölcs, kegyes és istenfélő férfiakat azért küldte be Erdélybe, hogy tanításukkal a valódi jámborságot régi jogaiba állítsák vissza, s hogy ifjaink teológiai és humanista kiképezésükkel részint az egyházi, részint a világi tisztségekre minél alkalmasabbá váljanak. Annál szükségesebbnek látta ezt, mert sem Erdélynek, sem magának Magyarországnak megfelelő akadémiaja nem lévén, ifjaink csak költséges utazások árán folytathatnak külföldi tanulmányokat; sokan azonban a törökök miatt elszegényedvén, nem mehetnek külföldre, s így gyakran épp a legjelesebb tehetségek nem fejlődhetnek ki; a tanulatlan ifjakban aztán eltompul a tudományok iránti érzék, s kivész a kegyelet. Emiatt határozta el, hogy Kolozsvárra jezsuitákat telepít, s Istennek szolgálatára, az embereknek hasznára és Erdélyország javára számukra társasházat alapít. Kivette őket minden polgári hatóság, teher és szolgálat alól, s világi dolgokban egyenesen az erdélyi vajda alá helyezte. Egyúttal megengedi, hogy az, aki náluk a széptudományokban, a zsidó, görög és latin nyelvekben dicséretes jártasságot szerzett, majd pedig akár a hittudományi, akár a bölcsészettudományi karban tökéletes eredménnyel végzett, a babéros, mesteri és doktori fokozatot elnyerhesse („ad gradus, et baccalaureatus, et magisterii, et doctoratus promoveri possit”). Ez a képesítés pedig éppannyi jogot, méltóságot, kitüntetést és díszet adjon neki, vagyis ugyanolyan érvénnyel bírjon, mintha csak olasz, francia, spanyol vagy német egyetemeken szerezte volna, ennek elismerését az Apostoli Szentszéknél kieszközölni ígéri. Egyetemalapítását XIII. Gergely pápa 1582. febr. 9-én erősítette meg.

Az akadémiai rangra emelt iskola első rektora a lengyel Vangrovitius. Első tanárai: a magyar Szántó István, Thomány Mátyás és Ladó Bálint, a német Schreck Farkas és Pusch János, az olasz Sfondrato, majd pedig a krakkói Justus Rabbus.

A két fakultással, hit- és bölcsészettudományi karral bíró egyetem alapításának művét szervesen egészíti ki Báthory István másik nagy kulturális alkotása: a kolozsvári „Seminarium pontificium et regium”, amelyet a lengyelországi Napolomic várában 1583. február 13-án kelt alapítólevelével létesített. Báthory eleinte két külön szemináriumot óhajtott felállítani: egyet nemesifjak és egyet a nem nemes tanulók részére; de aztán Possevino tanácsára elállt e tervétől, s közös intézetet alapított. Báthory a szeminárium fenntartását a pápával közösen vállalta. Évi 1000 magyar aranyforintot ajánlott fel e célra, melyhez a pápa szintén hasonló összeggel, 15 évig fizetendő 1200 tallérral járult hozzá. E két összeg közel 150 ifjú ellátását biztosította. Ez az intézet nem volt szigorúan véve papi szemináriumnak tervezve, hanem annak, amit ma konviktusnak nevezünk, vagyis közös étkezővel egybekötött diákkotthon. Neve azonban kétségtelenül utal ama legfőbb céljára, hogy a jezsuiták magyar tagozatának kiépítését, az erdélyi katolikus papnevelés feladatát lássa el. Erre vall a fejedelem azon intézkedése, hogy a jelentkezők elsősorban Erdély és a Részek területéről veendők fel, s csak azután Magyarországból. E kettős feladata nyilvánvaló azon adatokból, hogy az intézet, melynek 1585-ben 50 tagja volt, a következő évben a jelentkező 20 ifjúból csupán 6 jelöltet jegyzett a jezsuita rend új tagjaként. Mindjárt az első nemzedékkel nevelkedett itt ama Dobokay Sándor, aki 1594. május 26-án a haldokló Balassi Bálintnak az utolsó vigaszt nyújtotta, s ennek Campianus-fordítását befejezte és Bécsben kiadta (1607); mint vágsellyei, majd zágrábi házfőnök és rektor magas életszentség hírében állt; sellyei rektorsága alatt (1601) a magyar

hitszónoki tisztet Pázmány Péter töltötte be. A szeminárium tagjainak tehát csak kisebb része volt papnövendék, nagyobb része felsőbb tanulmányait folytató bennlakó diák: nemesúrfi és az ország minden tájáról, főleg a Székelyföldről tanulni ideigyekező szegény sorsú ifjú.

Ahogy az egyetem, úgy a diákokonthon létesítésében is olasz pátereket találunk Báthory legközvetlenebb munkatársai között. Az első a mantuai Possevino Antal, aki XIII. Gergely pápa megbízásából ekkor már több ilyen intézetet szervezett. Ő kezdte meg a tárgyalásokat az ezúttal is makacskodó kolozsvári városi tanáccsal; tanügyi tapasztalatai alapján ő dolgozta ki a szeminárium szabályzatát is; Erdély történetéről, földrajzi és etnográfiai viszonyairól részletes emlékiratban számolt be a pápának (1584). Utána Campani János Pál, az egykori tudós prágai rektor, a lengyelországi új provinciális buzgalmának sikerült végleges új otthont biztosítani a szemináriumnak. A Farkas utcában, a jezsuita kollégiummal szemben, több kisebb ház telkén emelték a kényelmes új diákszállást, amely a hagyomány szerint az akkori Kolozsvár legszebb épülete volt. Campanival együtt jött Erdélybe a nápolyi eredetű Capecius Ferdinánd, aki Vangrovitius utódként töltötte be a rektori széket s a nevelői tisztet a kiskorú Zsigmond fejedelem mellett.

1586-ban a pestis súlyosan meglátogatta a kolozsvári jezsuitákat: 30-ból 20 páter esett a járvány áldozatául. Ugyanezen év december 12-én a lengyelországi Grodno várban elhunyt ötvennégy éves korában Báthory István, miután a kolozsvári egyetem fundálásán felül a nagyváradi jezsuita rendházat is gazdag alapítványokkal látta el, a gyulafehérvári kollégiumot pedig kevéssel halála előtt az elhagyott Szent Mihály zárdával bővítette ki, s évi 1000 magyar arannyal biztosította. Saját kezűleg írott végrendeletében többek között e szavakat intézi utódához, a tizennégy éves Zsigmondhoz: „Hozzád fordulok, legkedvesebb unokám, Erdély fejedelme, Báthory Zsigmond, s mindenekfölött a kolozsvári és a fehérvári kollégiumokat hagyom és bízom rád, amely kollégiumokat a te atyád és én saját tehetségünkől alapítottunk, senkinek a jogát sem sértve; úgy oltalmazd és védj ezeket, hogy szívednek drága azon hazának üdve, amelynek fejedelme vagy.”

Báthory István institutumai azonban - hiába kötötte sorsukat utódainak lelkére - csak részben állták ki az idők próbáját. Halála megrendítette a kolozsvári jezsuita egyetem alapjait, mint ahogy megrendültek előtte is, utána is mindazon főiskolák, melyeknek politikai vagy vallási indítékban gyökerező személyes jellege hasonlóképpen nem tudott országos érdekűvé válni. De emberi alakja és államférfiúi nagysága egyre határozottabban bontakozik ki a történeti szemléletben, amely benne látja az erdélyi öntudat első s az öncélú magyar politika egyik legnagyobb képviselőjét. Művelődéspolitikai jelentőségét már a múlt század elején helyesen körvonalazza egyik életrajzírója a maga virágos nyelvével: „Báthory sok iskolákat állított, mindeneket elkövetett és megpróbált, hogy a szelíd Múzsákat Erdély országának erdőkkel s ligetekkel körülvevett paradicsomkertjébe édesgethesse, és a szépmesterségeket is a városokban mint jövőbeli kedves lakóhelyeikben letelepíthesse.”

A Báthory-egyetem hátralevő, nem egészen két évtizede egyre több megpróbáltatás közt hanyatlik a bizonytalan jövőbe. A fiatal Báthory Zsigmond fejedelem szeretettel támogatta egykori nevelőinek intézményeit: az akadémiát és a szemináriumot személyes látogatásaival tüntette ki, 1587 őszén részt vett a tanulók vizsgálatán, emelte a tanszékek számát, növelte az intézet jövedelmét - Máko falu belsőségét ő csatolta a jezsuita birtokokhoz -, de ingatag jelleme, a trónról való ismételt lemondása végül hazájával együtt a főiskolát is romlásba döntötte. Pedig az akadémia jó híre egyre növekedett, a tanulók és új rendtagok száma tovább gyarapodott; nem katolikusok is szívesen adták fiaikat a kiváló eredménnyel tanító, tudós jezsuiták keze alá. Részint épp e nagy sikerük s az ezzel kiváltott féltékenység, de nagyrészt a kor általános vallási türelmetlensége okozta, hogy a protestáns tényezők minden alkalmat megragadtak ellenük. Így történt, hogy a többségben levő unitárius és kálvinista rendek az

1588. október 29-i nagyenyedi részleges és ugyanazon év december 8-23-i medgyesi rendes országgyűlésen kimondták száműzetésüket. A jezsuiták kénytelenek voltak elhagyni Erdélyt, s ezzel kolozsvári egyetemük első fejezete (1581-1588) lezárult.

Erdély Magyar Egyeteme. Kolozsvár. 1941. 46-49.

Jancsó Elemér
Adatok a kolozsvári egyetem történetéhez

Döbrentei Gábor naplótöredékében 1848. augusztus 1-jéről rövid beszélgetést közöl br. Eötvös Józseffel, Kolozsvárt alapítandó magyar egyetem tanáiról. A magyar forradalmi kormánynak ugyanis az a terve volt, hogy Kolozsvárt felállítja a második magyar egyetemet. E terv végrehajtására történtek előkészületek, de a szabadságharc leveretése folytán, annak megvalósítása 1872-re maradt. A kolozsvári egyetem történetének írói röviden említik ugyan a 48-as kísérletet, Márki Sándor szándékozott is az akkor még meglevő adatok alapján azt feldolgozni, de mindmáig a 48-as egyetemalapítás terveiről keveset tudunk. Döbrentei Gábor naplójának itt közölt része nyújt némi betekintést Eötvös terveibe és az oda kinevezendő tanárookra vonatkozólag:

Aug. 1.sőjén. 1848.

Júl. 31-d találkozám B. Eötvös Józseffel a Vezérhalmon. Ajánlám Szücs orvostanárt, hogy Kolosvárról a pesti egyetemhez nevezze. Érdemes ember. De nevezem hát Kolosvárra, az erdélyi új egyetemhez, felelé. Örvendék az új egyetem eszméjének. Aug. 1.sőjén a nemzeti kaszinóban ebédelénk. Éljen a kolosvári egyetem felállítatója, mondám Eötvösnek.

Kemény Zsigó nagyon ajálá neki oda Brassai Samut. Igen, igen, szólék jeles, jeles ész, és az egyetemben minden vallásból nemzetből eredett jó főknek együtt kell tanárkodniok. Brassai unitárius. Ne hallgass folytatá Kemény Zsigó, erdélyi urakra, azok Brassait nem szeretik, mert azt Aristocratia ellen kel ki.

Eötvös válaszolá: Én ki egyszerű Írói állapotból levék Miniszterré, nem feledem el az Írókat, ne félj. Genie ismer Geniere, ejtem. Megjegyezte, hogy nem hízelegve jött ki szóm. Döbrentei naplójának e fenti részletére gr. Gyulai Lajos, Döbrentei egykori tanítványa a következő megjegyzést tette:

„Brassai Samu jelenben, 1861-ben a Mikó által alapított erdélyi Múzeumnak az igazgatója, mely állomást, hogy megnyerje, magam is fáradtam benne, és örvendek, hogy azzá lett, mert nálánál bajosabb lett volna *universalisabb* embert oda kapni. Brassai minden európai nevezetesebb nyelvet beszéli, érti és írja - matematikus, zenész, bothanikus, asztronómus, ex omnibus aliquid⁸ -, de nem lehet róla mondani, ex toto nihil, mert helyét betölti - kár hogy *Cynikus* és veszekedő ember. Nem igen szeretnék szájára kerülni.” *Brassait* mint gyermeket, *Döbrentei* már protegálta (támogatta).

Kolozsvári Szemle. Kolozsvár. 1944. 96.

⁸ Mindegyikből valami.

Makkai László
A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem története
(1872-1918)

Báthory István, Bethlen Gábor, Mária Terézia főiskoláinak emléke, Aranka György, Döbren-tei Gábor és Mikó Imre tudományszervező munkájának eredményei támogatták azt a mind szélesebb körökben hódító törekvést, hogy a megújult Magyarország második tudományegye-temét Kolozsvárt kell felállítani. Már az unióbizottság kimondta 1848. augusztus 16-án, Szász Károly javaslatára, hogy „a kolozsvári lyceum tudományos egyetemmé egészítessék ki, mely a pestinek módjára lesz szabályozandó és szintügy egyenesen a közoktatási miniszter hatósága alá rendeltetik”. A szabadságharc leveretése megakadályozta a nagy terv megvaló-sítását, mielőtt azonban a kiegyezés után a „két magyar haza” egyesülési akarata most már véglegesen győzedelmeskedett, az egyetem gondolata újból felszínre került, és lelkes pártfo-góra talált báró Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter személyében. A létesítendő tudományegyetem természetes alapjául a Báthory-egyetemből a viszontagságos sorsalakulás után is fennmaradt jogakadémia és orvos-sebészeti intézet kínálkozott; ezeket szólította fel 1868. február 8-án Eötvös, hogy tegyenek javaslatot egy új egyetembe való beolvadásuk és egyetemi karokká való átalakulásuk módjaira vonatkozólag. Egyúttal tárgyalásokat kezdett az Erdélyi Múzeum Egyesülettel, hogy gyűjteményeit az egyetem céljaira 50 évre engedje át. A két tanintézet rövidesen benyújtotta javaslatait, s mind Kolozsvár közönsége, mind egész Erdély társadalma lelkes várakozással nézett a régi vágy beteljesülése elé. Eötvös 1869. őszi kolozsvári látogatása alkalmával határozott ígéretet tett az egyetem felállítására, és ez irányú törvényjavaslatát 1870. április 7-én a képviselőház elé terjesztette. Mielőtt azonban a törvény-javaslat véleményezésével megbízott tizenötös bizottság megtehetné volna jelentését, Eötvös meghalt, s a kolozsvári egyetem ügye a különböző oldalról érkező sürgetések ellenére is húzódott, míg 1872. május 29-én I. Ferenc József király Pauler Tivadar vallás- és közoktatás-ügyi miniszternek meg nem engedte, hogy a törvényjavaslatot és a költségvetést újból az országgyűlés elé terjessze, sőt az utólagos jóváhagyás reményében megbízta őt az egyetem szervezésének azonnali megindításával. Így a hivatalos lapban június 19-én kihírdették a pályázatot 42 tanári állásra, s Lónyay Menyhért miniszterelnök Pauler Tivadar és Tisza Lajos miniszterekkel Kolozsvárt ki is jelölte az egyetem központjául a volt erdélyi gubernium épületét.

A törvényjavaslat benyújtása (1872. szeptember 17.) Trefort Ágostonra, az új vallás- és köz-oktatásügyi miniszterre hárult, akinek nevéhez fűződik így nemcsak az egyetem tulajdon-képpen megalapítása, hanem annak az első évek nehézségein való átvezérlése is. A ház által elfogadott javaslatot a király október 12-én szentesítette, s ettől kezdve az 1872. XIX. és XX. törvénycikk biztosította a kolozsvári tudományegyetem létét.

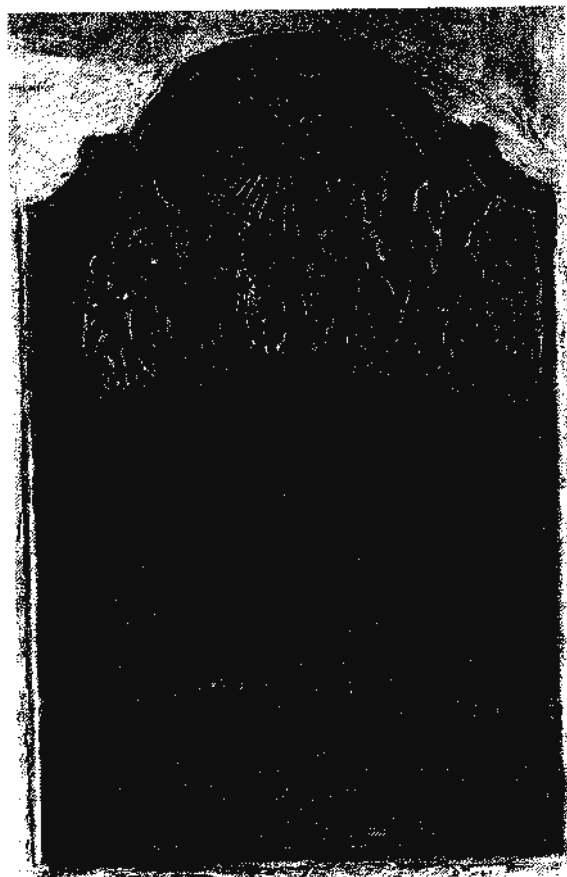
A XIX. törvénycikk a tanszabadság elvének alapján állította fel a kolozsvári tudomány-egyetemet, s a külön egyetemi törvény meghozataláig a pesti egyetem szabályzatát terjesztette ki rá ideiglenesen. Az egyetemet négy, és pedig 1. jog- és államtudományi, 2. orvostudományi, 3. bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi és 4. matematikai és természettudományi karra osztotta: a két utóbbi mellé középiskolai tanárképző intézet felállítását rendelte el. A továb-biakban kimondta, hogy a karok belső ügyekben egymástól függetlenek, egyenlő jogú, önálló testületek, élükön az évenként választott dékán, felettük pedig az egyetemi tanács áll, mely-nek elnöke a rector magnificus. A rendes és rendkívüli tanárok, tanítók és tanársegédek ren-des évi fizetést húznak, a magántanárok általában előadásuk után járó tandíjban részesülnek. A tanárokat a király az illető kar meghallgatásával a vallás- és közoktatásügyi miniszter előterjesztésére nevezi ki, a magántanárokat a kari képesítés után vagy tudományos érdemeik alapján ugyanazon miniszter jogosítja fel előadások tartására.

**Híd kapu bástya homlokzata a Szamos-híd felől.
XV-XVI. század.**

**Mátyás király szülőháza az Óvárban.
XV. század.**

**Kornis Zsigmond síremléke
a volt Ferenc-rendi templom Kornis kápolnájában.
1778**

Főtér

Érdekes megjegyezni, hogy a bölcsészeti kartól független matematikai és természettudományi karral addig Európában csak a tübingai egyetem rendelkezett. Eötvös eredetileg protestáns teológiai kart akart negyedikül felállítani; majd római katolikus és görögkeleti teológiai karok felállítására is történtek törekvések, sikertelenül. A különböző felekezetek teológiai oktatásának és az egyetem munkásságának egymást érintő kérdései később megnyugtató megoldáshoz jutottak.

A tanárok eskütételét és az egyetemi hatóságok alakuló gyűlését (1872. okt. 19.) Mikó Imre vezette királyi biztosi minőségben; nála méltóbbat ez a kitüntetés nem is érhetett volna. „Ha szerencsés lehettem valaha - mondta meghatottan - gyenge erőmmel, de avval a hős szeretettel, mely amióta érezni és gondolkozni tudok, egész valómat buzdító és melegítő, éltem útjait megvilágosító lánggal égett szívemben törvényes koronás királyom, drága nemzetem és édes hazám irányában; ha kötelességeim lelkiismeretes teljesítésére célzó őszinte törekvéssel sikerült némi parányi érdemet szerezni: lelkem igaz meggyőződésével mondhatom, hogy ma veszem legszebb jutalmát, ma élvezem legszebb gyümölcsét.” Az első rektor, Berde Áron, ekkor mondotta el örök érvényű figyelmeztetését, hogy az egyetemet nem néma fala, hanem tanárainak szelleme alapítja meg. Másnap 258 beiratkozott hallgatóval megindult az egyetem munkája.

Az egyetem fejlődését és tudományos munkáját mi sem jellemzi jobban, mint a tanszékek egyre szaporodó száma és tanárainak a magyar szellemi életben oly jó hangzású neve. Rajtuk kívül címzetes nyilvános rendkívüli tanárok, magántanárok és előadók szintén szép számmal vettek részt az egyetem oktató- és tudományos munkájában. A kolozsvári egyetem 1872 és 1919 között 149 magántanárt képesített, ezek közül 23 az egyetem rendes tanára lett. [...]

Kolozsvár történelme folyamán mindig iskolaváros volt, nemcsak kereskedői és mesteremberei tették „kincses”-sé, hanem iskolái is, melyek századokon keresztül szellemi kincsekkel árasztották el egész Erdélyt. De az a halk szavú, előkelő Kolozsvár, melyben a szellem emberei foglalták el az első helyet, az egyetem megalapítása után született meg igazán.

Az ország második egyetemi városa sohasem volt „vidéki” város a szó kisebbítő értelmében, szellemi téren mindig fővárosnak tudta és tartotta magát. A legnagyobb magyar színészeket nevelő kolozsvári magyar színház, a magyar egyházak évszázadokra visszanyúló iskolái, az Erdélyi Múzeum gazdag gyűjteményei, a város társadalmának pezsgő kulturális élete már az egyetem létrejötte előtt megteremtették azt a légkört, melyben az egyetem és professzorai hamarosan megtalálták helyüket. A város életében az egyetem kezdettől fogva központi fontosságú tényező lett. Évnyitóit, évzáróit, doktoravatásait, ünnepségeit, melyeket aulájában tartottak, a kolozsvári közönség a maga ünnepének is tartotta, s mint ilyenén vett részt rajtuk. Hogy az egyetem mennyire összeforrott a város társadalmával, azt legjobban a magánosok által felajánlott ösztöndíjak és alapítványok szervezői bizonyítják, mint a Múzeum Egyesület tagjai és állandó előadói s nem utolsósorban mint a társadalmi élet hangadó tényezői eleven hatóerőként működtek közre Kolozsvár századvégi felemelkedésében és országos jó híre megalapításában. Az a nemzedék, amelyik még az utolsó világháború előtti Kolozsvár feledhetetlen hangulatának és képének emlékét őrzi, sohasem halványuló emlékezetében fogja tartani azt az egyetemi város hivatásához és szelleméhez igazán méltó, példamutató lelki egységet, mely a szellem embereit a város társadalmával és évszázados hagyományokra figyelmeztető patinás falaival egybekapcsolta.

Az egyetem élénken részt vett a nemzetközi tudományos életben is. A kapcsolatok felvételében a padovai egyetem állt első helyen. Ez a nagy múltú intézmény, melynek falai között a kolozsvári egyetem történetében feledhetetlen emlékü Báthory István fejedelmen kívül annyi kiváló erdélyi magyar tudós tanult, elsőnek üdvözölte az újonnan alapított egyetemet. A leydeni, bolognai, lille-i, glasgow-i, sydneyi, newhaveni, oslói, dorpati, berlini, boroszlói,

lemburgi, athéni, groningeni egyetemek jubiláris ünnepségein viszont a kolozsvári egyetem képviseltette magát, vagy küldött üdvözetet. Az egyetem kiküldöttei számos tudományos kongresszuson vettek részt, így Cambridge-ben (2 ízben), Kairóban, Hamburgban, Madridban, Lüttichben, Athénban, Boroszlóban, Berlinben, Lisszabonban, Stockholmban, Brüsszelben (2 ízben), Párizsban (2 ízben), Nápolyban (2 ízben), Bécsben (2 ízben), Londonban (2 ízben), Prágában, Genfben, Rómában (3 ízben) és Hágában. Részt vett az egyetem a madridi (1897) és drezdai (1911) tudományos kiállításokon, továbbá a párizsi világkiállításon (1900), ahol 10 intézete kitüntetések is nyert. Saját székhelyén 1909-ben a nemzetközi orvostudományi kongresszust, 1913-ban pedig a lengyel tudományos akadémia egy bizottságát látta vendégül. Különösen meleg fogadtatásban részesültek a kolozsvári egyetem kiküldöttei Paulus Diaconus történetíró cividale-i emlékünnepe, ahol az első felszólalása joga Márki Sándornak jutott (1899), és a dorpatói egyetem 100 éves jubileumán, ahol Posta Béla üdvözlő szavait megkapó lelkesedéssel viszonozták (1902).

Magától értetődik, hogy a hazai tudományos és közélet minden fontosabb megmozdulásán képviseltette magát az egyetem, a tudományos kongresszusokon, kiállításokon éppen úgy, mint nagy ünnepi alkalmakkor, többek közt a millenáris kiállításon is. A nemzet nagyjait az egyetem a maga körében is megünnepelte, s a tanárok és a hallgatóifjúság élénken bekapcsolódtak Kolozsvár szellemi és társadalmi életébe.

A kolozsvári diákelet mozgalmas volt, hiszen 1872 és 1919 közt a hallgatók összes száma a negyvenezeret is meghaladta, de politikai szenvedélyek ritkán kavarták fel. Kezdetől fogva az Egyetemi Ifjúság Körön (1874) kívül az egyes karok hallgatói külön segítőegyesületekbe szervezkedtek; így alakultak meg sorban a Gyógyszerészet-hallgatók Segítő és Önképző Egyesülete (1872), a Joghallgatók Segítő Egyesülete (1873), a Középiskolai Tanárjelöltek Segítő Egyesülete (1881) és az Orvostanhallgatók Segítő és Önképző Egyesülete (1887); ezeknek keretében a diákszegélyezésen kívül gyakran eredményes tudományos önképző munka is folyt. 1902-ben létesült a Kolozsvári Egyetemi Athletikai Club (KEAC), mely rövidesen az ország legjelentősebb sportegyesületei közé emelkedett, 1906-ban a Kolozsvári Egyetemi Gyorsíró Egyesület, majd 1908-ban a Kolozsvári Egyetemi Énekkar. Legszebb alkotása a kolozsvári egyetemi ifjúságnak a Mensa Academica (bennlakás és étkező). A Mensa 1903-ban egyetemi kezelésbe került, szép palotája 1910-ben készült el. A szegény szorgalmas diákok tanulási lehetőségeit 1918-ban már 35 alapítvány biztosította. Nem hiányozhatik előadásunkból annak említése sem, hogy a kolozsvári egyetemi ifjúság 1897-ben Kolozsvári Egyetemi Lapok címen folyóiratot indított, és 1905-ben, majd 1910-ben vendégül látta az országos ifjúsági kongresszust.

Nagyobb politikai izgalmak a háborúig csak négy ízben zavarták meg a diákság életét. Először 1880. november 13-án szerepelt politikai téren a kolozsvári egyetemi hallgatóság, mikor Bartha Miklóst, a népszerű hírlapírót az egyéves önkéntesek érdekében írt cikke miatt két katonatiszt megvagdalta. A diákok megkergették a tiszteket, az őrzővel dacolva másnap is tüntettek, harmadnap pedig zászlók alatt vonultak fel a népgyűlésre. Miután azonban a miniszterelnök megígérte a sérelem jóvátételét, és maga a király is sajnálatát fejezte ki az események felett, az ifjúság megnyugodott. A rektor beszámolójában megdicsérte önértékes és fegyelmezett magatartásukat. 1884. május 14-én a román hallgatók „Júlia” önképző egyesülete ellen tüntetett a magyar diákság, mivel az egyesület nem egyetemi polgárokat is felvett tagjai közé, és állandóan támadta a magyarságot. Az ügy országos visszhangot keltett, de az egyesület betiltása és Szilasy Gergely professzor nyugdíjaztatása hamarosan lecsillapította a kedélyeket. Súlyosabb természetű zavargásokat okozott 1889. március 26-án a véderőtörvényjavaslat megszavazása; a javaslat az önkénteseket eltiltotta az egyetem látogatásától. A diákok eltávolították Tisza Kálmán miniszterelnök képét az egyetemi kör helyiségéből, és bevették a főkapitány ablakait. A tüntetőket öt század katona szórta szét. Az utolsó hasonló

esemény a nevezetes román Memorandum- és Replica-pörök tárgyalásai alkalmával (1892-94) zajlott le, midőn az egyetemi tanács román nemzetiségű hallgatókat vont fegyelmi eljárás alá nemzetiségi izgatás miatt. Az eljárást azonban dr. Eötvös Loránd vallás- és közoktatásügyi miniszter, atyja türelmes és emelkedett szelleméhez híven, megszüntette. Ettől kezdve a háborúig komolyabb incidens nem hátráltatta az egyetemi munkát.

A háború nagy változásokat hozott az egyetem életébe. Már az 1914. évi július 31-iki általános mozgósítás fegyverbe szólított 800 hallgatót az egyetemi alkalmazottak nagy részével együtt. Az egyetemnek is áldozatokat kellett hoznia, a tanárok fizetésük 3%-át ajánlották fel a behívottak családjainak segélyezésére, s az általános takarékoságból is kivette részét az egyetem, az 1914-15. tanév végén az eddigi hiányokkal ellentétben 38 000 koronát visszafizetett az állampénztárba. A klinikát nemsokára megtöltötték a betegek és sebesültek, a professzorok, a katonáskodó segédszemélyzet munkáját is végezve, éjt-napot egybetéve ápolták őket. Szabó Dénes tanár önkéntes ápolócsapatot szervezett a növekvő feladatok teljesítésére. A többi karok professzorai már módokat találtak a társadalmi munkában való részvételre, a bölcsészeti kar tanárai például ingyenesen látták el a református kollégium hadba vonult tanárainak óráit, nem idegenkedve a középiskolai tanítástól, csak hogy a nevelő munka félbe ne szakadjon. Az évnyitó és évzáró ünnepek hivalkodásmentesen, minden külsőség nélkül zajlottak le. „Hogyan öltünk díszruhát - mondta Márki Sándor rektor az 1914/15. év bezárása alkalmával -, miért kössünk díszkardot akkor, mikor fiaink, tanítványaink sáros vagy poros, szétszakadozott vagy véres ruhában rohannak előre, mind előbbre, s fegyvereik éle kicsorbul az ellenséggel folytatott ádáz küzdelemben? Csöndes, nyugodt munkáért ünnepies módon hogyan osztogassunk mi pályadíjakat akkor, mikor tölünk messze-messze a Kárpátokban, az Alpokon, a Dunán és az Adriai-tengeren is túl vitézségi érmet, érdemrendet, altiszti vagy tiszti csillagot egy-egy ifjú élet kockáztatásáért vagy magáért az életért osztogatnak?” Az egyetem évkönyvei (Acta) megszűnésükig 3661 bevonult és 193 hősi halált halt diákról számolnak be; így teljesítették az ifjak Bethlen Gábor jelmondatának parancsát: „arte et marte dimicandum”. A hallgatóság száma megfogyatkozott, az 1916/17. tanévre már csak 420-an (112 nő) iratkoztak be, s ha a következő két évben nőtt is a számuk, az igazi tudományos munkát ez a szaporulat nem segítette elő, mert a hallgatók nagy része rövid időre, szigorlatai letétele céljából szabadságolt katona volt, egyik-másik soha nem is vehette hasznát ennek az egyetemi kirándulásnak, mert fiatal életét nemsokára elsodorta a háború. Kevés számú rendes hallgatóság azonban, bár az egyetemi épületek egy részét katonai célokra foglalták le, a megnehezedett viszonyok közt is komoly munkát végzett, s az összeszorultság meghittebbé tette a viszonyt tanár és tanítvány között.

Erdély magyar egyeteme. Kolozsvár. 1941. 153-168.

Gáldi László
A kolozsvári egyetem hatása a román tudományra

Mikor 1690-ben megszűnt az önálló erdélyi fejedelemség, I. Lipót hamarosan módot talált arra, hogy Kolozsvárra visszahelyezze a jezsuitákat, akik itt újból megnyitották Báthory alapította katolikus egyetemüket. A jezsuiták ekkor működésükkel már tudatosan számítottak Erdély románságára is, ami annál inkább volt lehetséges, mert - amint ismeretes - 1700 körül éppen a jezsuiták biztatására az erdélyi románok egy része visszatért a katolikus egyházhoz, megvetvén alapját a görög katolikus felekezetnek. E vallási unió művét volt hivatva továbbfolytatni a katolikus nevelés, melynek, ismételjük, feltétlenül voltak nemzetiségi vonatkozásai is. Erre mutat többek közt az a körülmény, hogy a kolozsvári jezsuiták, kevéssel visszatérésük után, újra megjelentették Buitul román nyelvű, de katolikus szellemű katekizmusát, ami a románok közt folytatandó missziós munka legegyszerűbb eszközének számított. A jezsuita rend erdélyi tevékenysége tehát ekkor tudatosan bekapcsolódott a XVII. századi szétszórt előzményekbe. Fáradozásának csakhamar sikere is mutatkozott: a kolozsvári jezsuita főiskolán elég jelentékeny számú román tanuló szerzett magasabb ismereteket, s egyesek közülük ugyanott tanárok is lettek, mint Vasile Dobra, aki oly sikerrel adta elő a poézis tudományát, hogy tanítványai tanáruk tiszteletére „Oliva pacis” címen egész kis elégiagyűjteményt adtak ki latin versezeteikből. Ugyanakkor a többi jezsuita professzor is nagymértékben hozzájárult az erdélyi tudomány fejlesztéséhez. Mind igyekeztek beleilleszkedni Erdély speciális tudománytörténeti adottságaiba, s amikor például Fasching Ferenc 1725-ben kiadta „Vetus Dacia” című művét, ezzel természetesen a Szamosközy kezdeményezte erdélyi archeológiai hagyományokba kapcsolódott. Sajátosan erdélyi hagyomány volt az is, hogy az előbbi kor szerzői az antik emlékekről szólva szinte minden művükben megemlékeztek az antik világ élő leszármazottairól, a románokról. A jezsuita írók, már csak missziós célkitűzéseik révén is, szintén gyakorta foglalkoztak a románokkal, s érdeklődésüket ügyesen tudták kamatoztatni: műveik számára sokszor előfizetőkül nyerték meg Erdély román nemeseit, akik sok esetben már az ő tanítványaik voltak. Már Fasching művére előfizetett egy „Nobilis Transilvanus Valachus Szászsebesiensis”, s ettől kezdve sűrűn találunk hasonló említéseket. S milyen változatos, színes volt az a latin nyelvű tudományos anyag, mely így a jezsuiták kolozsvári nyomdájából a románokhoz eljutott! Nemcsak vallásos művek szerepelnek e könyvek között, mint Boross József „Religionis Rom. Cath. Fundamenta” című munkája, amelyre „Alexander Bényei, Praenobilis Valachus de Magyar Bénye” fizetett elő, hanem találunk tanulmányt a lélekvándorlásról - előfizetője „Gabriel Simon, Nobilis Valachus Coronensis” -, barokk udvarló írást a Haller grófokhoz, melyet egy fogarasi román nemes szerzett meg, összefoglalást a kolozsvári jezsuita főiskola történetéről, dicsőítő iratot Savoyai Jenő tetteiről, egy elégiagyűjteményt, egy trigonometriai traktátust, könyvet a hadiépítészetről (Architecturae militaris tyrocinium, 1738), tanulmányt Bouillon Gottfried pályafutásáról (előfizetője: „Nicolaus Dragosi Valachus Thordensis e comitatu eodem”), egy jogi kézikönyvet (Manuale jurisperitorum Ungariae, 1751) és igen sok más munkát. Időnként a jezsuiták egy-egy román tanítványa is tollat ragadott, mint az a Petru Dállyai, aki 1738-ban Szalézi Szent Ferencről írt kegyes életrajzot. Igen valószínű még, hogy a kolozsvári jezsuiták hívhatták fel a románok figyelmét Anonymus krónikájára, amely 1747-ben - tehát egy évvel Schwandtner híres bécsi kiadása után - már a jezsuiták kolozsvári nyomdájában is megjelent új kiadásban. Mindez eléggé bizonyítja, hogy a XVIII. század első felében a kolozsvári jezsuiták magyar szellemű főiskolája révén eljutott az erdélyi románokhoz sok olyan tudományág, amelynek a kárpátaljai vajdaságokban akkor még híre-hamva se volt. Ha meggondoljuk, mily formalisztikus és mennyire csak ógörög nyelvtani finomságokra szorítózkodó volt e korban a bukaresti és jászvásári (iași-i) „akadémia”

tanításmenete - amelyben a román nemzeti tudományok semmiféle alakban szóhoz nem jutottak -, akkor még inkább szemünkbe tűnik ennek az erdélyi barokk humanizmusnak úttörő jelentősége. Az erdélyi magyar és szász humanisták, akik elfogulatlan érdeklődéssel fordultak földjük „római maradékai” felé, feltétlenül többen törődtek a románság nyelvének és múltjának az akkori tudományos igényekhez szabott megismerésével, mint a vajdaságokban összeverődött s a műveletlen román népet rendszerint mélyen lenéző görög tanárok.

Ugyanekkor a kolozsvári egyetemről függetlenül is Erdély magyar és szász tudósai nagy hatást gyakoroltak a Kárpátokon túli román szellemi életre. A magyar kultúra magasabbrendűségét ekkor Moldvában és Havaselvén a gyakran magas műveltségű görög fejedelmek és görög-román környezetük fenntartás nélkül elismerték. Nicolae Mavrocordat ifj. Köleséri Sámuelnek ajánlotta saját görög nyelvű Cicero-átdolgozását (*De officiis*), amelyet gyulafehérvári tartózkodása alatt készített. Kevéssel utóbb ugyanazon családnak egy másik sarja, Constantin Mavrocordat magyar jezsuitákkal akarta megírtni a románok első humanista szellemű nagy történetét (egy fiatal jezsuita, gróf Péterffy Károly e mű tervezetét el is készítette), s később Saul, egy nagy műveltségű moldvai főúr élénk francia nyelvű levelezést folytatott román történeti kérdésekről Cornidesszel, Felmerrel és más erdélyi s magyarországi tudósokkal. Nagy becsben állott a Kárpátokon túl a magyar orvostudomány: román tudósok is elismerik, hogy Molnár Ádám, Máday Sámuel s később Boltos György Havaselve és Moldva legtekintélyesebb orvosai közé tartoztak.

Hogy a jezsuiták kultúrmissziója s általában a XVIII. századi katolikus műveltség kisugárzása nem múlt el nyomtalanul, azt legjobban az ún. „erdélyi iskola”, az első komoly román tudományos próbálkozás története igazolja. Az erdélyi iskola tagjai, mint tudjuk, görög katolikus papok voltak, akiknek Mária Terézia bőkezű támogatása folytán alkalmuk nyílt eljutni Nagyszombat, Bécs, Róma főiskoláira, s akik ott szerzett széles körű műveltségükre támaszkodva megpróbálták elmaradt népüket végre európai színvonalra emelni. Mindenekelőtt a latin múlt legfontosabb emlékét, a román nyelvet akarták kiművelni, szótárt és nyelvtant szerkesztettek, s ugyanakkor, politikai célok által vezetve, hatalmas tudományos anyaggyűjtésbe kezdtek, hogy történeti érvekkel próbáljanak segíteni a „negyedik nemzetként” el nem ismert románság közjogi helyzetén. E törekvésekből fakadt a híres „*Supplex Libellus Valachorum*”, melyet valószínűleg ugyanaz a Sinkai György írt, akitől az „erdélyi iskola” legfontosabb terméke, Az összes románok krónikája (*Hronica Românilor*) származik.

Milyen forrásokból merített Sinkai? Maguk a románok mindig azt hirdették, hogy Sinkai fő ihletői római benyomásai és legfontosabb forrásai római levéltári kutatásai voltak. Ma már tudjuk, hogy Sinkai ennél sokkal többen köszönhetett annak a magyar kultúrléggörnek, melyben egész élete lefolyt. Latinul Marosvásárhelyen kezdett tanulni, később a kolozsvári jezsuiták növendéke lett, Bécsben találkozott Benkő Józseffel, a híres erdélyi történésszel, s utóbb szoros összeköttetésbe került Cornides Dániellel, a régi magyar okleveles anyag egyik legelső módszeres gyűjtőjével. Cornides úgyszólván az egész régi és új magyar történetírással megismertette Sinkait, s mikor a román tudós mint a budai egyetemi nyomda korrektora Pest-Budán dolgozhatott, az Egyetemi Könyvtárban és gróf Széchényi Ferenc akkortájt megnyílt könyvtárában végzett kutatásai magyar eredetű dokumentációját nagymértékben gyarapították és elmélyítették. Ilyen légkörben született meg a *Hronica*, melynek tekintélyes részét Sinkai, saját nyelvtestvéreitől szinte kitagadva, egykori tanítványainak, a Vass grófoknak Abaúj megyei birtokán írta meg. Kolozsvári vonatkozásban érdekes tény, hogy Sinkai igen sok adatot és ösztönzést merített ama jezsuita szerzők munkáiból, akik egykor Kolozsvárt tanárai lehettek, s kiknek művei mind Erdély fővárosában jelentek meg. Gyakran hivatkozik Fasching, Fridvalszky, Ilia András és más jezsuita szerzők munkáira, melyeket talán még egykor, kolozsvári tanulóévei alatt ismert meg, s egyenesen a magyar jezsuitáktól veszi át még a „dákoromán” kifejezést is, amely azóta a román irredentizmus jelszava lett. A

hungarocentrikus forrásanyagú Sinkai tehát a XVIII. századi magyar történetírás egyenes folytatójának tekinthető, bár természetesen műve szellemében már az akkori román érdekekhez alkalmazkodik.

Ugyancsak sokat köszönhetnek a magyar tudomány hatásának az „erdélyi iskola” többi tagjai is: Samuil Micu-Klein szótárírói tevékenységében Pápai Párizt követte, s egyik kéziratos szótárának magyar részét Virág Benedek állította össze. A kor magyar tudományosságára támaszkodott történeti művében Petru Maior is, aki, mint előbb Sinkai, szintén a budai nyomda korrektora volt, s itt óhajtotta megjelentetni a román nyelv első nagy szótárát is, a „Lexicon Budensé-t”, mely azonban csak Maior halála után, 1825-ben látott napvilágot. Pest-Buda egyébként éppen Sinkai és Maior idejében egyrészt a budai egyetem román hallgatói, másrészt az egyetemi nyomda román kiadványai által valósággal a román szellemi élet központjává emelkedett: a Kárpátokon túli bojárok is itt, Magyarország fővárosában nyomtatták ki közhasznú vagy szépirodalmi műveiket, mivel a Kárpátokon túl az egyházi kézben levő nyomdák kizárólag csak vallásos és jogi műveket adhattak ki. Természetesen a budai nyomda felé tekintett Erdély románsága is: mikor a XVIII. század vége felé a jozefinista korszak egységes tankönyveket óhajtott kibocsátani, e könyvek román fordításai is jórészt Budán jelentek meg. Itt szándékozott kiadni hivatalos megbízásból készült átdolgozásait Magyar Simon nagyváradi gör. kat. kanonok is, akinek ABC-könyve arról nevezetes, hogy Révai Miklós magyar fordítását követi. Magyar Simon írta egyébként a románok első német nyelvtanát is, de nem a Felbiger-féle eredeti, hanem annak magyar átdolgozása nyomán. E két, sajnos kéziratban maradt munkában teljes román nyelvtani terminológiát találunk, amelynek számos kifejezése közvetlenül az egykorú magyar elnevezésekből származik.

Ezalatt azonban Kolozsvár jelentősége nem halványult el. A jezsuita rend eltörlése után Mária Terézia hamarosan biztosította a felsőoktatás erdélyi folytonosságát, s már 1775-ben megnyitotta a jogi kart, melyhez csakhamar a bölcsészeti és sebészeti kar csatlakozott. Az új főiskola szellemi vezérei a piaristák lettek, s intézetük éppoly üdvös hatást gyakorolt a románságra, mint előbb a jezsuitáké; itt működött, mint a szemészet első kolozsvári tanára, Müllersheimi Molnár (Piuariu) Ioan, aki az első doktori címmel bíró román orvos volt, s akinek „Paraenesis” című megnyitó előadása (1791) az első román orvosi munka.

A kegyesrendiek tovább táplálták az erdélyi jezsuita történetírók hagyományait is. Kolozsvárról került ki az erdélyi román-latin kontinuitás első magyar cáfolója, Bolla Márton, aki már 1791-ben, tehát a „Supplex Libellus” megjelenésének évében megírta „Dissertatio de Valachis” című vitairatát. Bolla történeti előadásait feltétlenül hallgatták román növendékek is, köztük talán éppen Gheorghe Lazăr, akiről alább részletesen megemlékezünk.

Lehetetlen felsorolnunk a piaristák összes jelentős román növendékeit. Kiváló egyházi vezérfiak kerültek ki tanítványaik közül, mint Vasile Moga, a későbbi görög katolikus püspök, aki a kolozsvári román diákok bőkezű mecénása lett, Theodor Racoce, aki 1817-ben Bukovinában az első román irodalmi olvasókönyvet adta ki, s Ioan Leményi, aki utóbb mint balázsfalvi érsek nagymértékben elősegítette az erdélyi románság műveltebb rétegeinek gyors elmagyarosodását. Valamennyiüknél fontosabb azonban Gheorghe Lazăr, aki szintén a piaristák növendéke volt 1799-től 1805-ig. A bölcsészeti kar előadásait hallgatta: különösen fizikával, földméréssel, történelemmel és ásványtannal foglalkozott, tehát ha természettudományi beállítottsággal is, de valósággal enciklopédikus ismereteket szerzett. Később Bécsben, ahol teológiai tudományokat folytatott, annyira a felvilágosodás eszméinek hatása alá került, hogy Erdélybe visszatérve egyházi feljebbvalói bizalmatlansága miatt kénytelen volt Havaselvére kivándorolni. Lazăr útja határátkelő a román szellemtörténetben: Bukarestbe érve csakhamar megnyitotta az első román nyelvű tanintézetet, mely a fanarióta kor kizárólag görög nyelvű iskolái után valóságos megváltás volt a hazafias gondolkodású románok számára. S ami

számunkra fontos, Lazăr bukaresti intézetét teljesen a kolozsvári piarista főiskola mintájára szervezte meg. Elegendő tanszemélyzet híján meg kellett ugyan elégednie a magyar rendszer szerény utánzatával, így is azonban mindenben a „Norma Regia” utasításaihoz igazodott. Intézetének alsó fokozata a magyarországi ún. „triviális” iskolák mintájára alakult meg, a középső tagozat a Grammatices és a Humanitates összevonásából keletkezett, s végül kilátásba volt helyezve a magasabb fokú filozófiai, jogi és teológiai stúdiumok megindítása is. Bár mindezen tantárgyak és tagozatok számára Lazăr jórészt erdélyi származású tanszemélyzete alig volt elegendő, a haladó szellemű román fiatalság mégis seregestül tódult iskolájába, s már az első év is szép eredménnyel zárult. Erdélyi Vazul, a latin és francia nyelv tanára tanítványaival Molière-t játszatott - talán éppen a magyarországi szerzetesi iskolák Molière-előadásainak hatására -, s itt, Lazăr körében csírázott ki az első román filozófiai vita is: Erdélyi, aki szívvel-lélekkel Condillac és a francia enciklopédisták híve volt, éles ellentétbe került Lazăr kantianus magatartásával. Megállapíthatjuk tehát, hogy a filozófiai érdeklődés első csírái is a magyar művelődés hatása alatt jelentkeztek a románoknál.

Hasonló megállapításokat tehetünk a másik román tartománnyal, Moldvával kapcsolatban is. Ismeretes, hogy Moldva közoktatásügyének újjászervezője, Gheorghe Asachi 1820-ban Erdélybe jött, s onnan Erdély kormányzójának engedélyével több, magyar főiskolákon végzett román tanárt vitt ki a jászvásári (iaş-i) akadémia tanszékeire. Így került át Moldvába Ioan Mánfi, aki odakünn a latin nyelv és irodalom tanára lett, Pop Vazul, a kolozsvári és bécsi végzettségű neves orvos és latin poéta, aki a román nyelv latin származásáról tartott előadásokat, Fabian-Bobb Vazul matematikus és mások. Ugyancsak Asachi biztatására ment ki később Moldvába a dél-magyarországi születésű Eftimiu Murgu, aki előbb a szegedi piaristáknál tanult, Dugonics tanártársainál, majd a pesti egyetemen végzett jogi tanulmányokat, s itt - már mint jászvásári tanár - jogi doktorátust is szerzett. Murgu működésére a legmélyebb hatást magyar filozófiatanára, Imre János gyakorolta. Imre, Kant és Krug tanainak népszerűsítője, az elsők között sürgette Magyarországon a bölcséletnek magyar nyelven való előadását, s az ő példáját követte Murgu, amikor Jászvásáron a filozófiát szintén nemzeti nyelven, románul adta elő. „A sötét Moldvában egyszerre megjelent a legfenségebb tudomány” - írja egy kortárs Murgu előadásairól, melyeknek anyagával és forrásaival újabban Gheorghe Bogdan-Duică, a magyar-román kapcsolatok legjobb román szakértője foglalkozott. Ő bizonyította be, hogy Murgu előadásainak vezérfonala Imre Jánosnak épp akkortájt megjelent könyve volt: „Amicum foedus rationis cum experientia” (Pest, 1830). Imre nyomán adta elő Murgu a logikát is, s oly sikerrel, hogy tanítványai közé toborozta Moldva nemesifjúságának színe-javát, többek közt azt a Dimitrie Gustit - a jelenlegi kiváló román szociológus egyik őst -, aki később, 1846-ban lelkes ódát írt Liszt Ferenchez. E filozófiai előadások azonban három év múlva sajnálatos módon félbeszakadtak; amint Lazărt erdélyi felettesei „túl tanultnak tartották ahhoz, hogy püspök lehessen”, úgy most Murgut is elűzte Jászvásárból a fejedelem s görög-orosz tanácsadóinak rövidlátása és rosszakarata. A maradi és kapzsi bojárok kivételes helyzetüket féltették a humanizmus és a felvilágosodás eszméitől.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy e korban a Kárpátokon túl a magyar gyökerű európai kultúrát nemcsak románok terjesztették, hanem szászok és magyarok is, mint Flechtenmacher Keresztély, a kiváló jogtudós, a moldvai törvénykönyv megalkotója, aki dicsőítő verset írt a Széchenyiekről, s Viola József, Sturdza fejedelem udvari orvosa, akit Gegő Elek, a kiváló csángókutató ajánlására a Magyar Tudományos Akadémia is levelező tagjai közé választott.

Lazăr, Murgu és társaik csak úttörők voltak ama hatalmas exodus kezdetén, melynek révén Erdélynek magyar iskolákban nevelkedett román fiatalsága e magasabb műveltség áldásaiban kárpátalji testvéreit is részesíteni igyekezett. Az ő nyomukba lépett a szatmári származású Simion Bărnuțiu, aki egész latinos műveltségét és filozófiai érdeklődését a nagykárolyi piaristák gimnáziumában szerezte, s aki a nagy német filozófusokat is magyar követőik nyomán

ismerte meg. Fontos szerep várt a kolozsvári jogakadémián s a filozófiai karon végzett ifjakra is: innen került ki Alexandru Treboniu Laurian, a latinos irány egyik vezéregyénisége, Alexandru Papiu-Ilarian, Moldva modern közoktatásügyének megteremtője, Áron Pumnul, Eminescu későbbi tanára, az első nagy román irodalomtörténeti összefoglalás szerzője, Iosif Hodoș, aki később Padovában szerzett jogi doktorátust, és annyi más. E nemzedék legtöbb tagja később - elsősorban az 1848-i események következtében - Magyarországról távozni kényszerült, de magával vitte román nemzeti szempontból oly fontos latintudását és európai kultúráját. Bármily mostoha körülmények fogadták is Havaselvén és Moldvában ezeket a tanult erdélyi románokat, akiknek a meg nem értéssel és a rosszakarattal odalenn kemény harcot kellett vívniuk, magasabb művelődésük mégis valósággal egyeduralkodóvá lett a Kárpátokon túl. Bár ekkor már moldvai és havaselvi ifjak is eljutottak külföldi egyetemre, különösen Párizsba, mégis, még a 60-as években is erdélyi tudósok vetették meg alapját előbb a jászvásári, majd a moldvai egyetemnek. A jászvásári egyetem első rektora maga Bărnuțiu lett, Bukarestben pedig Alexandru Laurian közel 20 éven át volt a bölcsészeti kar dékánja. Erdélyi magyar képzettségű román tanárok alkották mindkét egyetem tanári karának magvát, s még jóval később, a 80-as években is a bukaresti egyetem legkiválóbb professzora Babeș Viktor lett, aki előbb Budapesten működött, s magyar állami támogatással volt külföldön Pasteur és Virchow tanítványa, hogy azután a román bakteriológia megalapítója legyen. Az erdélyi románok kultúrfőlényére legjobban talán mégis az a tény mutat, hogy az ő nevükhöz fűződik a Román Akadémia megalapítása is. Igaza volt Grigore Moldovannak, amikor így írt az Ungaria I. kötetében: „Cipariu, Barițiu, Laurian, Hodoș, Mocsonyi, Papiu-Ilarian és sok más férfiú nélkül a bukaresti Akadémia meg sem alakulhatott volna.”

Pedig tagadhatatlan, hogy az Erdélyből kivándoroltak művelődésük magyar gyökereitől sohasem szakadtak el. Amikor Laurian 1840-ben megírta „Tentamen criticum” című művének történeti bevezetését, amelyben a román nyelv latin eredetét bizonyította, érveit elsősorban a régi magyar humanisták írásaiból merítette, s amikor később megindította Papiu-Ilariannal együtt a román vonatkozású okleveles anyag rendszeres közlését, e munkában is elsősorban magyar történeti kútfőkre támaszkodott. Laurian vitte át egyébként a Kárpátokon túlra Sinkai nagy művének kéziratát, amely - miután első része Budán már 1811-ben napvilágot látott - Jászvásáron (Iași) jelent meg teljes kiadásban. Laurian tehát mindvégig a magyar történetírásból merített, s az ő közvetítésével jutott el a magyar munkák ismerete a román nemzeti történetiszemlélet kialakítóihoz, Bălcescuhoz és Odobescuhoz.

Ilyen előzmények, a magyar kultúra sugárzóerejének ennyi kétségtelen eredménye után nyílt meg 1872-ben a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem, melynek célja természetesen többek közt az is volt, hogy magyar szellemű főiskolai képzést nyújtson Erdély nemzetiségeinek.

Biztató előjelnek látszott, hogy már az első tanévben Kolozsvár kedvezően tudta ellensúlyozni a bécsi egyetem vonzóerejét, ami annál nagyobb fontossággal bírt, mert Bécs akkor valósággal találkozóhelye volt az összes román lakta vidékek ifjú nemzedékeinek. Mindazonáltal Kolozsvárra már 1872-ben éppen annyi erdélyi román ifjú iratkozott be, mint amennyi Bécsben tanult, s ez a szám a következő évek folyamán rohamosan növekedett.

Már a fejlődés első évtizedében kitetszett, hogy Erdély román ifjúsága elsősorban a szabad pályák felé orientálódott. Különösen a jogi és az orvosi karon voltak román hallgatók nagyobb számmal. Nem mintha nemzetiségi származásuk miatt bármely hátrány fenyegette volna őket akkor, ha például tanári pályára lépnek, hanem főleg azért, mert mint orvosok és ügyvédek jobban ragaszkodhattak népükhöz, s nagyobb missziós tevékenységet fejthettek ki nemcsak kulturális és szociális, de sokszor politikai téren is.

A jogi karon a román hallgatók számaránya gyorsan nőtt: kezdetben 6% körül mozgott, de az első három évtized végére már közel 15%-ra emelkedett. Az 1904-1905. tanévben, amely a kolozsvári egyetem legnépesebb korszakába esik, 1564 joghallgató közül 206 volt román. Igen jelentős szám ez, különösen, ha figyelembe vesszük a Kárpátokon túli román egyetemi ifjúság állapotát is. E ponton természetesen Kolozsvárt nem szabad Bukaresthez hasonlítani, hiszen Kolozsvár Magyarország második egyeteme volt, Bukarest pedig Románia első egyeteme. Viszonyításunk csak akkor lesz igazságos, ha a mi második egyetemünkkel a románok második egyetemének, a jászvásárinak adatait vetjük össze. E feladat könnyen elvégezhető, mert Szádeczky Gyula 1908-ban érdekes statisztikai képben tüntette fel a kolozsvári egyetem helyzetét a nemzetközi egyetemi életben. Összeállításából kitűnik, hogy a kolozsvári egyetem összes hallgatóinak száma az 1906-1907. tanév I. felében 2242 volt, míg a jászvásári egyetemet csak 908 diák látogatta. A kolozsvári jogi karon 1647 hallgató volt, viszont Jászvásár (Iași) ugyanakkor csak 344 jogással dicsekedhetett. E számarányok tükrében a 900-as évek kolozsvári román joghallgatóinak aránya igen jelentősnek tűnik fel, s egyszersmind statisztikailag általában véve is kedvező képet kapunk a kolozsvári egyetemre vonatkozólag, mely látogatottság szempontjából Torino, Lyon, Lemberg, Bordeaux, Bonn és Toulouse egyetemeihez hasonló színvonalon állott.

Érdekes megjegyeznünk azt is, hogy később, amikor a háborús évek alatt az egyetemi hallgatók számában rohamos apadás állott be, a románság számaránya nem csökkent lényegesen. 1913-1914-ben a joghallgatók száma egyszerre 1175-ről 552-re fogyatkozott, de a románságé csak 165-ről 65-re, ami arányos csökkenésnek nevezhető. Megállapítható tehát, hogy Erdély jogi műveltségének alapját nemzetiségi vonatkozásban is 1918-ig Kolozsvár magyar egyeteme vetette meg.

Erdély magyar egyeteme. Kolozsvár. 1941. 285-299.

Márki Sándor
Búcsúbeszéd Finály Henrik temetésén

Kolozsvár 1898. február 15. Házsongárd

„A múlt nyáron a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából Finály Henrik állt meg Brassai Sámuel nyitott sírja mellett, hogy elbúcsúztassa a nagy magyar enciklopédistát. Ma, oly rövid idő múlva, nekem jutott az a szomorú feladat, hogy hasonló megbízást Finályval szemben teljesítsek. [...]

Mint philológus tűnt ki leginkább. Latin-magyar szótára mindenkor dicsősége a magyar tudomány történetének; sok tudós műve méltó emléke az ő lankadatlan munkásságának.

Valóban gyászol a magyar tudomány, midőn útjára bocsátják a házsongárdi temetőben a kerepesi után Magyarország legnagyobb Pantheon-jába, ahol a jeles magyar enciklopédistának porai minden idők legkitűnőbb magyar enciklopédistáinak, Apáczai Csere Jánosnak és Brassai Sámuelnek poraival vegyülnek.”

Erdélyi Múzeum. Kolozsvár. 1898. 184.

Imre Sándor
A Ferenc József Tudományegyetem
a századforduló táján

Az egész ország valamennyi tájáról gyűltünk össze, és keresés nélkül is összehasonlítottuk magunkat másokkal; az alföldi, a dunántúli, felvidéki, erdélyi sokszor csodálkozva hallgatta a többiek gondolatait, tapasztalatait, keserűségét és törekvéseit; közelebb jutottunk a magyarság összetételének bonyolultságához. Szorosan együtt voltak a sok felekezet hívei; észrevettük a különféle egyházi iskolák nevelésében volt különbségeket. Némelyek itt ismertük meg a többiek jellemző vonásait, de nem emlékezem egyetlenegy esetre sem hallgató koromból felekezeti összeütközésre, avagy csak tervszerű elkülönülésre sem. Akkor ugyan más is volt a közszellem, jóllehet éppen a 90-es évek közepén már elkezdődött a változás. De mi itt ebből nemigen éreztünk semmit; az embert néztük.

Ugyanezt mondhatom nemzetiségi tekintetben is: mindegyik nemzetiség fiai együtt voltak; itt ismertük meg valamennyien magyarok és nem magyarok a többit, a más nyelvűeket; egészen személyes alapon vagy a tanulmányok közössége miatt tárgyi alapon barátságok is szövődtek közöttünk. E tekintetben mégis van olyan emlékem, ami nem engedi, hogy erről, magyarok és a többiek akkori kapcsolatáról, csak megnyugvással szóljak. Voltunk, akiknek a gimnáziumban is voltak más nyelvű tanuló társaink (németek, románok és szerbek), s akik az iskolából is, hazulról is a békesség, megértés, megbecsülés szellemét hoztuk magunkkal, ezt egyik tanárunk nemcsak örömmel látta, hanem tudatosan erősítette, olyan tanárunk nem is volt egyetlenegy sem, aki gyengítette vagy ellenezte volna; viszonzásra azonban nemigen találtunk. Voltak közöttünk az ifjúsági egyesületekben is románok, a szászok sem vonták ki magukat egyes esetekben a személyes érintkezésből, de nekik is, a románoknak is megvolt a külön tömörülésök. A mieink a szász és román ifjúsági egyesületekkel tudtommal semmi hivatalos érintkezésben nem állottak - nem a mi vonatkozásunk miatt. Ezt nyilvánvalóan az egyetemen kívül levő okok és törekvések magyarázták.

Ez az ügy megkívánja, hogy egy szót még szóljak a régi kolozsvári egyetemnek a politikához való viszonyáról. Akkor nem tudtam, de jó ideje már tudom, hogy más oldalról a kolozsvári egyetemet politizáló egyetemnek tartották és hirdették. Leghatározottabban mondhatom, hogy nem akart az lenni, és nem is tapasztaltunk semmi ilyet. Igenis, magyar egyetem volt, s a magyar művelődés ügyét becsülettel szolgálta. De ebben sohasem tapasztaltam ellenséges indulatot nem magyarok irányában, sem egyesek iránt, sem egyik nemzetiség iránt sem.

Kolozsvári Tudományos Könyvtár 3. Kolozsvár. 1944. 18-19.

György Lajos
A Báthory-egyetem könyvtára és pusztulása
1579-1603

Báthory István lengyel király és Possevino Antal páter buzgólkodására 1579-ben a jezsuiták a világ különböző tájairól Erdély felé indultak, mert messze földön olyan hírek szállingóztak, hogy ez a délkeleti sarok teljesen áldozatul esett az újkeletű eretnokségnek. Ez a bátor vállalkozás, sok szenvedés és kitartás árán, később az erdélyi katolicizmus megmentésében és művelődésében rendkívül mély nyomokat hagyott. Suneri Ferenc lengyelországi tartományfőnök Vilnából tizenkettedmagával 1579. október 1-én vonult be Kolozsvárra. Leleszi János jezsuita Egerből jött át Erdélybe. Szántó István öt páterrel 1579. december 7-én kelt útra Rómából, s viszontagságos két és fél hónap múlva Lengyelországon keresztül 1580. február 20-án érkezett Kolozsvárra. A jezsuiták késlekedés nélkül megnyitották iskolájukat Kolosmonostoron, a volt bencés kolostor egyik épületében. A következő évben a várostól messze levő apátságából beköltöztek Kolozsvárra, a Farkas utcába, ahol az egykori apáca kolostort építtettek át iskolának, az atyák pedig az ugyanott levő ferencrendi barátok elhagyott monostorában helyezkedtek el.

A lengyel Wujek (Vangrovitius) Jakab rektor vezetése alatt a közvélemény elismerését egy csapásra kivívták az iskola kitűnő tanárai: a magyar Szántó István, Thomány Mátyás és Ladó Bálint, a hitvitatkozásban erős két német páter, Schreck Farkas és Pusch János, azonkívül Odeschalchi Alajos, a krakkói jezsuita missio főnöke, ki előbb Rómában retorikát, bölcseletet és matematikát tanított, továbbá a Párizsban tanult Justus Rabbus, ki a latin mellett járatos volt a héber, görög, német, francia és olasz nyelvekben, teológiai tudásáért pedig szélteben nagyra becsülték. Maga a rektor, ki Rómában végezte tanulmányait, szintén tudós férfiú volt, egyházi műveit tömérdek kiadásban olvasták. Ez a nagy tudományú testület biztosította a kolozsvári jezsuita iskola továbbfejlődését, Báthory István és a Szentszék támogatásával 1585 végén az Akadémia megnyitását, bölcsészeti és teológiai fakultással. Alig telt bele hat esztendő, Kolozsvár egyetemi város lett, a jezsuita kollégiummal, szemináriummal s európai viszonylatban is számottevő professzori karral.

Aki ismeri a jezsuitákat, jól tudja, hogy bárhol megjelennek, legelső dolguk volt korszerű és tudományos igényeket kielégítő könyvtárról gondoskodni. Az elsőrendű életszükségletek biztosítása után rögtön a könyv volt számukra a legnélkülözhetetlenebb mindennapi eszköz. Kolozsvári megtelepedésük alkalmával s Erdély első egyetemének megalapításakor minden törekvésük szintén arra irányult, hogy könyvekkel, mégpedig a kor tudományos irodalmának legjavával lássák el magukat. A tudós tanári testület és az egyetemi rang megfelelő könyvtári felszerelés nélkül csak porhintés lett volna a világ szemében, márpedig az ariánusok fészékében minden mozdulatukat árgus szem figyelte. Tisztában voltak ezzel már akkor, mikor nagy feladataik tudatában nekivágtak Erdélynek. A Kolozsvárra indult lengyel jezsuiták Báthory István fejedelemtől a 300 frt útiköltségen kívül külön 50 frt-ot kaptak azzal a rendelkezéssel, hogy rajta Krakkóban controversiás könyveket vásároljanak, vagyis olyan műveket, melyekből kellő érveket szerezhetnek az újhítek tantételeinek cáfolatára s a velük való vitatkozás sikerének kivívására. Az Erdély felé tartó jezsuiták poggyásza tele volt könyvekkel, egy 1581-i naptári bejegyzés szerint is „libros aptos adtulerunt secum Claudiopolim”. Szántó István említi P. Aquaviva Claudio jezsuita generálisnak Rómába küldött beszámolójában, hogy amikor Krakkóból Kolozsvár felé igyekezett, egy könyvekkel telt hordót cipelt magával, és szerencsésen meg is érkezett vele rendeltetési helyére.

A jó atyák kezdettől fogva izgatottan nyugtalankodtak a könyvhiány miatt, s minden illetékes helyen ismételtlen emlegették, hogy enélkül boldogulni nem tudnak. Alig telepedtek meg, 1580. január 2-án máris egy sereg olyan kéréssel járultak Báthory Kristóf fejedelem elé, ami működésük eredményességének megérlelésére vonatkozott. Többek közt felpanaszolták, hogy nincsenek könyveik, amiből készülhessenek, sem pedig tanításra szolgáló auktoraik, ami nagyban gátolja iskolai munkájukat. A fejedelem azt válaszolta nekik, hogy vásároljanak könyveket, vagy magok készítsenek az ő költségén. Ezt a kegyet a jezsuiták bizonyára nem hagyták kiaknázatlanul. P. Wujek rektor 1580. január 27-én a jezsuita generálisnak arról küld jelentést, hogy különben jól el vannak látva, csak éppen pénzük nincs, amiből könyveket vásárolhatnának. Ugyanakkor azt írja, hogy már lépéseket tett könyvek beszerzésére Németországból és Krakkóból. A következő évben a jezsuita generálishoz intézett újabb rektori beszámoló örömmel jelenti, hogy a kollégium ügye általában jól halad, de legutóbb is a hereticusok egy postillát adtak ki a katolikusok ellen, amit meg kellene válaszolni, de ahhoz sok könyvre lenne szükség, s ennek híjával vannak. Ezért újólág sürgeti a generálist könyvek küldésére. Ilyesformán a kolozsvári atyák minden belföldi és külföldi illetékes helyet, központot és rendházat megmozgattak könyvtárak felszerelése és a vele kapcsolatos hivatásuk teljesítése érdekében. Amikor Possevino 1583-ban Kolozsvárt meglátogatta s a szeminárium ügyét elrendezte, nem jött üres kézzel, hanem elég sok könyvet hozott magával és hagyott hátra a kollégiumnak, hogy azok a jámborság élesztői legyenek. A jezsuiták mindenfelé nem hiába könyörögtek, szavuk meghallgatásra talált, Lengyelországból, Németországból és Itáliából időnként érkeztek küldemények. Buzgólkodásuk néhány esztendő alatt hol vásárlásból, hol ajándékokból, belföldről és külföldről nem néhány könyvet, hanem egész könyvtárt szerzett össze, ami bizalmukat és erejüket nagyban növelte. Szántó István félig tréfásan, félig komolyan írja Rómába Raynaldus Frigyesnek 1581. szeptember 21-én, hogy Erdélyben a trinitáriusok, anabaptisták, kálvinisták és lutheránusok szemében semmi tekintélye nincs Scotusnak, sem Sz. Tamásnak, sem Holcotnak, sem Bricotnak, Durandusnak, sem a decretumoknak, conciliumoknak, egyházatyáknak vagy a természetjognak, ezek Isten szaván kívül mást el nem fogadnak, ennélfogva „a te gazdag vatikáni könyvtárad itt nem érne semmit”, voltaképpen a biblián kívül Erdélyben más könyvre nincs is szükség.

A könyvtárszerzésnek e legrégebb adatai egy új művelődési mozgalom megindulásának kezdetei, ami azonban több ízben törést szenved és súlyos megpróbáltatásokon esik keresztül. 1584-ben már 24 atya működik Kolozsvárt, a római, bécsi, vilnai, krakkói stb. egyetemekről összetoborzott legkiválóbb magiszterek, kétemeletes díszes szemináriumuk felépült, s 300 tanuló gyűlt össze iskolájukban. Hirtelen fejlődésük, fölényes készültségük és növekvő népszerűségük, ami az ellentáborban is hódított, az új felekezeteket féltékenységre izgatta és gyűlöletre tüzelte ellenük. Jóformán meg sem melegegtek, nagyirányú terveik kiépítésének még a befejezése előtt válságos idők rendítették meg a nagy lendületből egyszerre a védetlenségbe szigetelődött helyzetüket. Legfőbb pártfogójuk, Báthory István halála után az újhítek lefojtott ellenszenvének kirobbanása az 1588. december 8-23-i megyesi országgyűlésen azt a határozatot mondta ki, hogy „huszonöt nap alatt ezek a szerzetes jezsuiták mindenünnen... mindenestől kimenjenek, és soha ez a szerzet... többé az országba bé ne jöhessen”. Ugyanaz az articulus jószágaikat a fiscus számára lefoglalta, s a gubernátor szigorúan megfenyegette őket, ha templomi felszereléseiket, könyveiket, kelyheiket és alapítványleveleiket be nem szolgáltatják. Báthory Zsigmond azonban, ki az országgyűlés nyomása alatt helyt adott kiűzésüknek, de másrészt szeretne volna meg is menteni őket, „mindennemű res mobilist, valamelyek... az ő kezeknél vannak, nekik condonálta és engedte”. A jezsuiták a vallásszabadság klasszikus tételét megfogalmazó Erdély földjén saját bőrükön ismerték meg az üldözés kegyetlenségét. Az 1589. esztendő zimankós, csikorgó januárjában vonultak ki Erdélyből. Részint Magyarországra, részint Lengyelországba, részint Bécsbe távoztak, öten pedig Ladó Bálinttal a moldvai csángó magyarok között húzódtak meg. A rektor nem adta át, hanem

magával vitte az alapítóleveleket, s feltételezhető, hogy könyveiket sem hagyták szabad prédára. A fejedelem említett engedélyére támaszkodva könyvtárukat valószínűleg kiszállították Kolozsmonostorra, ahol Báthory Zsigmond törvénytelen jóváhagyásával egy páter továbbra is megmaradt tanítani és prédikálni. Így kellett történnie, mert sem leveleikben, sem jelentéseikben nincsen nyoma annak, hogy sok gondjuknak tárgya, könyvtáruk, első számúzetésük alatt odaveszett vagy kárt szenvedett volna.

A történelem ebben az esetben is megmutatta, hogy nem ismeri a „soha” és az „örök” fogadalmakat. Változtak a politikai viszonyok, a külső feltételek, nemkülönben az érdekek, s ugyanazok a rendek, kik hét esztendővel ezelőtt a „soha többé”-t emlegették, az 1595. április 16. - május 8-i fehérvári országgyűlésen azt a megmásító határozatot hozták, hogy „az minémű articulus az elmúlt 1588. esztendőben való gyűlésben Medgyesen lött volna, azt az mennyibe az páter jezsuitákat nézi, ... abrogáltuk és felöle így végeztünk, hogy absolválván abból való kötelességtől, iuramentumától felségedet, az pater jezsuiták Kolozsvárra, Monostorra és ide Fehérvárra bejöhessenek”. Carillo Alfonz teológiai doktor, a bécsi jezsuita kollégium kiváló képességű tanára a fejedelem rendeletéből már május 10-én átvette a kollégiumot és a monostori apátságot a kolozsvári magisztrátustól, s megkezdte az újraszervezést. Év végén már újból 12 páter működött Kolozsvárt, Wujekkel, a régi rektorral az élén, és új híresség volt Vernulio Claudius, a nevers-i kollégium bölcsészettan tanára Franciaországból. 1596-ban 16-ra, 1599-ben pedig 28-ra szaporodott a jezsuita páterek száma, köztük találjuk az erdélyi Vásárhelyi Gergely atyát, aki Pázmány és Káldi György mellett a legérdemesebb irodalmi működést fejtette ki a magyar jezsuiták sorában. A helyi viszonyok ismeretével visszatérő és újonnan érkező páterek bizonyára halomszámra hozták magukkal a könyveket, főleg hittudományi, bölcsészeti műveket és klasszikus auktorokat a kollégiumban újból felállított könyvtár hiányainak kiegészítésére s kétirányú, hitvédő és ifjúságnevelő munkájuk gyámolítására. Ezenkívül tanítványaik, a rend barátai és a kollégium pártfogói is könyvekkel kedveskedtek nekik, néhány ezek közül még ma is megvan a könyvtárban. De nemcsak ajándékokból gyarapodtak: a kínálkozó alkalmat jó könyvek vásárlására akkor sem és később sem szalasztották el.

Míg könyvtáruk szépen fejlődött s a kollégium hírneve szélteben terjedt, ismét gyülekeztek fejük felett a vész jósól sötét fellegek. Az 1600-as évek legelején a politikai viszonyok megint kedvezőtlenre romlottak, a nagy bizonytalanság, ami állandóan az újabb kiűzés veszélyét rejtegette, megrendítette a kollégium életét, s a páterek számát 1602-ben 11-re csökkentette. Ekkor sietett segítségükre a tudós Giovanni Argenti modenai jezsuita a rend erdélyi viceprovinciálisaként, aki később zilált helyzetekben bölcsen állja helyét és viseli a rájuk mért súlyos csapásokat. Báthory Zsigmond ismételt lemondása következtében a jezsuiták többször megzavart működését Básta György császári tábornok, Erdély katonai kormányzója igyekezett biztosítani azzal, hogy megerősítette őket az egyetem fenntartására szolgáló javakban. Ez még inkább fokozta ellenük az újhítek ellenszenvét. Amikor Székely Mózes nemzeti fejedelem Kolozsvár falai alá érkezett, s a gyenge német őrség 1603. június 9-én szabad elvonulás feltétele alatt megadta magát, bekövetkezett a Báthory-egyetem szörnyű tragédiája. Az ariánusok elérkezettnek látták a történeti pillanatot, hogy véglegesen leszámoljanak a jezsuitákkal, akik tanaikat erősen gyöngítették s köreiket kellemetlenül zavarták. Thoroczkai Máté unitárius szuperintendens és Göczi Nyirő Pál prédikátor a főtérre gyűlt fegyveres polgárokat a védelem és pártfogó nélkül maradt páterek ellen tüzelte, a városi magisztrátus pedig nem tudta megakadályozni a nem is sejtett méretűvé fajult forrongást. Olyasmi történt, mint jó háromszáz és néhány évvel azelőtt Gyulafehérvárt, mikor a Jungnak nevezett Alárd fia, Vizaknai Gyán, hogy atyja haláláért bosszút álljon a Monoszló nemzetségbeli Péter erdélyi püspökön, Kun Erzsébet anyakirályné atyjafián, az erdélyi szászok élén 1277. február 21-én, Reminiscere vasárnapján rárohant a püspöki székhelyre, a székesegyházat felgyújtotta,

a káptalan könyveit és pecsétjeit, amit a tűz meg nem emésztett, feldúlta és szétszórta. Az unitárius tanulók papjaik és mestereik vezetésével, kikhez csatlakozott a felizgatott tömeg, „nagy zélussal, fremitussal” megrohanák a jezsuiták kollégiumát, klostromukat eltörlék, mindenüket felprédálák, végre templomukat lerontják, és „abban minden szentséget szenttelenné tőnek ország és fejedelem híre nélkül, csak a magok dühösségekből”. Az épületeket a szó szoros értelmében szétszedték, kőt kövön nem hagytak, s nem rajtuk, hanem az építmények erősségén múlt, hogy a pusztítás után egy-egy falrész a romokból még kiemelkedett. A képeket, szobrokat, a halottak sírjait sem kímélték, s mintha az alvilági fúriák támadtak volna fel bennök, a jezsuiták telepét szármalmas sivársággá rontották. Apor Péter kifejezését használva, mind az akadémiának, mind az iskolának, mind az Gergely pápa szemináriumának „nyaka szakada”. Csak az ügyes rejtőzködés mentette meg a szegény pátereket, hogy valamennyien oda nem vesztek, így is Argenti atya fejsebet kapott, egy világi papot a fejszecsapás lesújtott, „a többin is valami száraz ütések estenek”, s a betegápoló páter, kit mellbe lőttek és agyonütöttek, vértanúhalált szenvedett. Mikor az ostromló tömeg rombolásába belefáradt, rablásban dühöngte ki magát. Itt is derekas munkát végeztek, még hetek múlva is szekerekkel hordták szét az ingóságokat és a romokat, melyekből új házakat építettek. Közben harci nemet változtattak, s a könyvek és betűk ellen vették fel a küzdelmet. Törököt, tatárt megcsúfoló barbársággal estek neki a díszes köteteknek, tűzre hányták és kútba dobálták, fejszével és karddal széthasogatták, s legemberségesebben még azok jártak el, akik ölszámba felragadták és széthordták. Ekkor pusztult el Szamosközy István történetírónak Mátyás király budai könyvtárából származó gyönyörű Corvin-kódexe, Justinus Epitomenje, könyvtárának díszes és ékessége, melyet néhány hónappal azelőtt a tudós Marietti Antal jezsuita páternek kölcsönzött oda olvasásra és gyönyörködésre. Szamosközy vérző szívvel siratja el nagy veszteségét, s alig talál kifejezéseket az emberi elvadultság megbélyegzésére.

„Így járának akkor a jesuita páterek a kolozsváriakkal”, így pusztult el könyvtárunk, melyet egy negyedszázadig, áldozatot és fáradságot nem kímélve, tervszerűen gyűjtögettek.

György Lajos: A kolozsvári róm. kat. Lyceum-könyvtár története 1579-1948. Ráday Gyűjtemény Kézirattára. Jelzet: K. An. 201. 4-9. fol.

Herepei János
Az Apáczai-kollégiumi könyvtár
keletkezésének és elhelyezésének nyomozása

A kollégium könyvtárának eredetére vonatkozólag semmiféle írásbeli adatunk nincsen, bizonyosnak tarthatjuk azonban, hogy keletkezése az iskola alapításával legalábbis közel egykorú. E feltevésünket arra a körülményre alapítjuk, hogy sem a reformáció előtti szerzetesiskolák, sem az előképül választott külső országbeli tanintézetek nem nélkülözhatték a kisebb-nagyobb könyvtárat. A hazai egykori példák közül megemlíthető, hogy Honterus János, Brassó kiváló reformátora iskolája mellé nyilvános nagykönyvtárat állított fel a fekete templom, a „Fraternitas Corporis Christi” s a felosztott Domonkos-rendű klostrom és apácázárda könyveiből. Ez az intézmény 1575. esztendőbeli jegyzék szerint 600 nyomtatott és 70 kéziratos könyvet tartalmazott. A kolozsvári unitárius iskola könyvtárának létesítését már maga Dávid Ferenc kezdte meg. Emellett az egyházközségnek is volt külön könyvtára, amely a piaci nagytemplom sekrestyéjében nyert elhelyezést. Mikor Basta császári tábornok a templomot s az iskolát 1603-ban elvette az unitáriusoktól, a könyvtárat feldúlatta s megégettette. Ezután mind az iskolában, mind pedig az ekléziában lassanként új könyvtár létesítése indult meg, mindkettő azonban a XVII. századbeli nagy tűzvészek alkalmával megsemmisült. Ekkor megint új gyűjteményt alapítottak, ezt pedig templomuknak 1716-ban történt elvétele után Mártonfi katolikus püspök részben elszállíttatta, részben pedig máglyába hordatva elégettette. E nagy veszteséget megelőzőleg, a XVIII. század elején ismét külön könyvtár létesített a kollégiumi cetus (coetus), vagyis a bennlakó alapítványos diákság számára. A debreceni református főiskola nagykönyvtáráról Vargha Zsigmond professzor főkönyvtáros azt véli, hogy bizonyosan egyidős a tanintézet alapításával, vagyis a XVI. század ötvenes éveivel; azt azonban már határozottan tudja, hogy a XVI-XVII. századokban a coetus scholasticus kezelte, s ennek következtében mindkettőnek vezetője az iskola mindenkor seniora volt. 1658-tól kezdődőleg azután a diákság külön seniorokat választott a könyvtár kezelésére és őrzésére. 1744-ben újabb változás következett be a könyvtár ügymenetében, ugyanis ekkor létesítették a bibliothecae praefectus tisztségét, amelyet a tanárok valamelyikével töltöttek be. Alája rendeltetett az eddigi diákkönyvtáros (bibliothecarius), továbbá ugyancsak az ifjúság által választott subbibliothecariusok. Várad várának és városának a törököktől 1660. augusztus 27-én bekövetkezett elfoglalásáig fennállott református nagy iskola könyvtárának néhány kötetét a kolozsvári református kollégium őrizte meg. Az egyiknek tulajdonosjelzése mindössze csak: „Est coetus Varad”, a másiké pedig: „In rationem Coetus Varad Comp(aravit) N. N.” Ezek tehát a váradi diákság, a coetus könyvtárának voltak a kötetei. Nem hihető, hogy az összes többi könyv a törökség romlásának áldozatául hagyatott volna: bizonyosan nem egy kötete jutott Debrecenbe is, hiszen Martonfalvi tanár vezetésével ide vonult a váradi iskola megmaradt diáksága. A marosvásárhelyi iskola könyvtáráról Koncz József azt írja, hogy „anya- vagy nagykönyvtárunknak az ifjúság kis könyvtárával szemben alapját képezte kezdetben a particula azon 50 darab könyve, amely a coetustól a XVII. századból átjött a XVIII. századra, és a s.-pataki-gyulafehérvári kollégium azon 120 darab könyve, melyeket magával hozott Patakról Fehérvárra és innen Vásárhelyre”.

További példákat sorolva fel ismeretes, hogy a gyulafehérvári iskolának Alsted professzortól szerkesztett törvényei intézkedéseket foglalnak magukban a könyvtárra s a könyvtárosra vonatkozólag is. Minthogy pedig e törvényeket mind az enyedi, mind a vásárhelyi, mind pedig az udvarhelyi schola alkalmazásában is megtaláljuk, s bár Kolozsvárt az Apáczaitól megkezdett „Album” címezésébe „scholae leges”-t is belefoglalta, beleírni azonban már nem maradt ideje, mégis hihető, hogyha ez talán nem is volt a fehérvárinak szolgai másolata,

alapul mégis csak annak „canon”-jai szolgálhattak. Éppen ezért sok valószínűséggel feltételezhetjük, hogy amikor Apáczai tervbe vette e kollégiumnak akadémiai fokra való fejlesztését, addig azonban, míg annak megvalósításához hozzákezdett volna, mégis nagyjában az Alsted-féle mintát kellett követnie. Ezért hát az itteni iskolából sem hiányozhatott a könyvtár intézményének nemcsak gondolata, hanem megvalósítása sem, hiszen a Barcsai fejedelemhez benyújtott akadémia-tervezetben sem csekély súlyt helyezett a bibliothecára.

A XVI-XVII. századi eredetű protestáns iskolák könyvtárának alapja - miként a brassai Honterus-iskolánál is láttuk - legtöbbször valamelyik katolikus zárda könyveire vezethető vissza. Ezzel szemben a kolozsvári református kollégium múltjában ilyenféle kedvező nyomokat hiába is keresnénk. Igaz, hogy az 1609-ben nyilvánosan is megalakult egyházközség első temploma, amely az óvári Kispiacon állott, a mellette emelkedő zárdaépülettel együtt eredetileg a Domokos-rendé volt, azonban e szerzet tagjainak a XVI. század derekán történt eltávolítása óta - tetőzetének 1600-ban történt beomlásáig - rendre mindhárom protestáns egyház tulajdonán átment, hogy végtére is pusztában maradjon. Ekkor azután a könyvtár kötetei, bárha megelőzőleg akár a rendházban, akár pedig a sekrestyében voltak elhelyezve, most már magában a rendházban létesített iskola könyvtárában gyűjtetvén össze, utoljára is az unitáriusok tulajdonává vált. Második református templom a Farkas utcai Ferenc-rendű, majd jezsuita kolostor és egyetem szentegyháza, amellyel kapcsolatosan a jezsuiták bizonyosan gazdag könyvtárat létesítettek volt. Ennek egy része az épületeknek 1603-ban történt lerombolásakor a nép felbolydulásának lett áldozatává, a meg nem semmisített kötetek pedig visszaadhattak a még ugyanabban az esztendőben visszatért s a nagypiaci templomot és plébániát elfoglaló jezsuitáknak. Ezeknek végleges eltávolításuk után a könyvtári anyag az örökükbe visszatérő unitárius egyházra szállott. A polgárság és a környékbeli lakosság közé szétkallódott könyvek egyike-másika azonban idők folyamán mégiscsak visszakerült valamelyik könyvtárba; így látjuk a református kollégium könyvtárában Galenus 1525. esztendei velencei kiadását, amelynek utolsó előtti tulajdonosa Apáczai professzor volt, ezenkívül egy másik könyvet is, amelyben „Collegii Claudiaci ab A. 1621.” bejegyzést találtam. Ez azonban egészen téves megjelölés, bizonyosan tollhiba, ugyanis ez a könyv 1628-ban nyomtatott, s ezért hét esztendővel korábban mégsem lehetett az intézet tulajdonában, sőt csak több évtizedes elírásra gondolhatunk, hiszen az iskolát tulajdonképpen csak az 1650-es években kezdték „Collegium” névvel illetni, addig pedig mindig csak „schola” volt. Egy másik kötetben azonban biztosabb támaszpontot találunk. Ezt ugyanis Szőlősi Bede János nagyszőlősi pap és esperes - a belső borítólapra írott bejegyzés szerint - 1619. augusztus 12-én ajándékozta egy általa meg nem nevezett új tulajdonosnak. Ez az új tulajdonos azután azt jegyezte fel, hogy Szőlősi 1620. november 8-án elhunyt. Ezenkívül a könyv címlapján még a következő megnevezést találtam: „Sum Joannis B. Szeolosini 1603.” Utána a XVII. század első feléből eredő más kéz írásával: „post Scholae Orthodoxae Claudiopolit”. Kérdés azonban, hogy a távoli Ugocsából miképpen került ez a könyv Kolozsvárra? A felelet a következőképpen nyomozható ki. Ugyancsak Ugocsa megyéből, Csepe faluból származott Csepei Sidó Ferenc heidelbergi akadémiai hallgató 1618. június 13-án tartott vizsgai értekezését Bethlen István Hunyad megyei főispánnak és Szőlősi B. János szőlősi papnak ajánlotta. Egészen bizonyos, hogy Csepei, aki 1619. június 20-án még Heidelbergben üdvözölte verssel Borzási B. Balázs nevű tanuló vitatkozását, ezután csakhamar hazafelé indult. Szenci Molnár Alberttől nyert értesülésünk szerint Csepei, Bethlen Istvánnak, a fejedelem unokaöccsének alumnus diákja lévén bizonyosan kötelességét teljesítette, amikor hazaérkezve először is pártfogójához, Ecsed vára felé vette útját. Hihető azonban, hogy előbb egy kis kitérővel pátriáján: Ugocsán keresztül szekerezett tovább. Itt azután felkereste Szőlősit, aki az előző esztendőben neki ajánlott értekezés viszonzásaképpen a fentebb megnevezett időben Csepeinek ajándékozta Miranda Garranza Bertalan „Summa Conciliorum et Ponificum a Petro usque ad Julium tertium, complectens omnia” című s 1564-ben Párizsban kiadott munkácskáját. Csepei azután

három esztendő múlva Kolozsvárra vitetett lelkipásztornak, ahol azonban nagyon rövid idei szolgálata után elhunyt, s 1624. január 29-én el is temettetett. A kollégium könyvtárában még három olyan kötetet találtam, amelynek címlapjára minden évszámmegjelölés nélkül „Ex libris Francisci Czepeini” van bejegyezve. Ezenkívül még számos könyv kötéstáblájára van superexlibrisül benyomva az FCZ és alatta kötetési évül 1618. Mindezekből a jelenségekből bizonyosnak mondható, hogy Csepei saját könyvtárát az eklézsiái vagy még inkább az iskolai könyvtárnak hagyományozta. Így az ő könyvei volnának az elsők, amelynek alapján biztosan megállapítható, hogy e könyvtárnak már Csepei halála idején, vagyis az 1624. esztendő táján is meg kellett lennie. De az egyház elhunyt belső emberei között Csepein kívül még mások is lehettek olyanok, akik e bibliothecának hagyományozták könyvtáruk köteteit, különösen azok, akiknek családjuk nem volt. A többek között így találjuk az 1623. október 20-án elhunyt Bihari Benedek iskolaigazgató könyvtárának két kötetét is a kollégium általam átvizsgált könyvtári anyagában.

De amiként volt az iskolának könyvtára, azonképpen - a kolozsvári unitáriusok példája szerint - kellett az egyházközségnek is külön könyvtárának lennie. Ennek az állításnak kimondására a következő adat jogosít fel. Ugyancsak e gyűjteményben őrzött Greneus 1570. évi kiadású Athanasius-kötetbe bejegyezve bukkan elénk: „Comparatus Ecclae orthodoxae Claud. per Pruden(tem)ac Circu(m)spectu(m) D. Gregoriu(m) Szegedi Anno 1625. Mens. Junio Rivulinj a Gregorio Gyulai ejus Rivul. cive prudenti.” E kötet történetét azután lezárja a „Collegii Orthod: Claudiaci” bejegyzés. Tehát e könyvet az 1632-ben elhunyt Szegedi Gergely ötvösmester a kolozsvári református egyházközség számára 1625. júniusában megvásárolta Nagybányán. Hihető, hogy az eklézsia könyvtárát az 1650-es években, mégpedig valószínűleg annak második felében, Apáczai professzor igazgatása idejében olvasztották bele az iskolai könyvtárba. Ennek az időpontnak alsó határát az előbb már említett körülmény határozza meg, amikortól kezdődőleg az I. Rákóczi György által létesíteni kívánt „collegium” valóban kifejlődött, felső határát pedig az a két adat zárja le, hogy az iskolai könyvtár első könyvjegyzéke az 1668. esztendő táján készült, továbbá, hogy Monai A. József, az 1761. esztendőbeli könyvtáros, könyvet nyitván az adományok bejegyzésére, a rendelkezésre állott adatokból 1660-tól kezdődően vezette be feljegyzéseit. Minthogy e két katalógus egyikében sincsen semmi célzás az eklézsiái könyvtár beolvasztásával kapcsolatosan, ezért tehát annak föltétlenül 1656 után, de 1660-at megelőzőleg kellett bekövetkeznie.

Ezenkívül még csak egyetlen példát tudok bemutatni, amely kétségtelenül az Apáczai előtti időből származik. E könyvnek évszámos bejegyzése szerint: „Schol. Orth. Claudopolit. 1653”, tehát kolozsvári Igaz Kálmán és bölöni Sikó János, valamint Porcsalmi András lektor idejében szereztetett és osztatott be a könyvtár állományába.

E nyomok - bizony - nagyon szegényesek, de mégis e néhány halvány vonás is már bizonyítja azt a helyzetet, hogy a kollégium könyvtára a XVII. század első feléből eredett. Ennek meghatározása után azt is tekintetbe kell vennünk, hogy a várfalon belüli várost 1655. április 3-án csaknem egészen elpusztított tűzvész a könyvtár állományát sem nagyon kímélhette meg, hiszen mind az óvári református templom és a régi iskola épülete, valamint a Farkas utcai új kollégium a tűz martaléka lett. De számítsuk ehhez hozzá, hogy az 1697. és az 1798. évi tűzvész is okozhatott benne kárt, hiszen az utóbbiként megnevezett esztendőben a kollégiumnak már csak kormos-füstös falai meredtek az égnek.

Apáczai „Oratio de summa scholarum necessitate” című beköszöntő beszédében az iskola hiányainak felsorolásakor semmiféle célzást nem tett a könyvtár nemlétére vonatkozólag, viszont észre lehetett venni Barcsai fejedelemhez benyújtott tervezetéből, amelyben a létesíteni javasolt akadémiával kapcsolatos „Typographia”, „Bibliotheca” és „Hortus academicus” szükségességét hangoztatta, hogy mekkora súlyt helyez erre az intézményre, mondván, hogy a „Bibliotheca is felette szükséges mind a deákokra s mind a Professorokra nézve, kik kevés

proventusukat ne kényszeríttessenek mind az könyvekre költeni, hanem az közönségeseket magoknak megszerezvén, légyen a ritkábbakért hova bízni. A Bibliothecának ajtaját pedig minden szerdán, szombaton déljest meg kellene nyittatni, és ha ki micsodás könyvet kívánna, a közönséges asztalra kiadni, nem bocsátván a könyvekhez senkit a Bibliothecarius; ki ez munkájáért megérné az oda fel megmaradt summának 100 forintjával”. Ilyen könyvtárt és könyvtárkezelést tervezett Apáczai, s minthogy ennek létesítését föltétlenül Kolozsvárra szánta, felvetődhetnék bennünk az eddigi könyvtárhiány gondolata, ámde a könyvtár és a könyvtárkezelés hangsúlyozása csupán csak azt jelenti, hogy eddigelé nem maga a könyvtár, hanem csak az ilyen könyvtár és ilyen könyvtárkezelés hiányzott.

Természetes, hogy Apáczai nemcsak a tervet készítette, hanem ennek országos támogatással való megvalósításáig maga is buzdított és rábeszélte a könyvtár céltudatos gyarapítására. Így irányította Váradi Miklós gazdag árusember, egyházközségi főpatrónus figyelmét az ifjabb Geleji Katona István udvarhelyi esperes magánkönyvtárának eladásra kerülő darabjaira, s közöttük is különösen az ég- és földgömbre, valamint Blaeu Vilmos „Institutio Astronomica De usu Globorum et Sphaerarum Caelestium ac Terrestrialium” című művére. Ezeket azután Váradi Miklós kedves unokájának, Bethlen Miklósnak, a későbbi kancellárnak tanulásbeli előmenetele céljából a kollégiumi könyvtár számára 12 császári talléron meg is vásárolta. Nagyon valószínű, hogy ha Apáczait időnap előtt nem ragadta volna el a halál, e könyvtár az erdélyi intézmények legkiválóbbjává fejlődhetett volna, különösen, hogy a Bethlen Gábortól alapított fehérvári nagy bibliothecát 1658-ban a tatárság amúgy is elpusztította.

Apáczai törekvéseire különben jellemző az a csekély pont is, hogy akár az ő végakarataiból történt, akár pedig az özvegy, jól ismervén ura könyvtáralapító szándékát, a korán eltávozott kiváló szervező elhunytá után ura könyvtárának egyik értékes darabját: „A. Galeni Librorum Pars Prima. Venetiis, 1525. dono dedit Scholae Claud. Reformat. Anno 1660. die 20. Febr.” De ugyanezt a célt szolgálta az az egykor gazdag könyvsorozat is, amellyel az 1681-ben elhunyt Porcsalmi András, Apáczai egykori tanára, későbbben pedig tanártársa és törekvéseinek buzgó támasza végrendelése szerint a kollégiumnak hagyományozott. E könyvekből alolírott 1933-ban még mindig 18 kötet meglétét állapította meg, amelynek meglehetősen sok darabja valamikor magának Apáczai magánkönyvtárának példánya volt.

A kollégiumi könyvtárnak Apáczai idejéből anyaga nem ismeretes, de az a körülmény, hogy az elsőként reánk maradt könyvjegyzék hihetőleg 1668-ban, Tolnai István professzor idejében készülvén, mintegy 5-600 munka címét tartalmazza, feltételezhető, hogy az legalábbis túlnyomórésztben a régi törzsanyagot és az Apáczai gyűjtését foglalja magában, minthogy a veszedelmes idők miatt egészen Bátyai B. György előbb kolozsvári, majd zilahi papnak 1672-ben történt elhunytá előtt tett vég hagyományáig a sok hányódást megért egyházi férfiak, mint Mogyorósi Elek monostori, Nagyari Benedek váradi, Kovásznai Péter ugyanodavalósi, Igaz Kálmán belényesi, sőt Tiszabecsi Gáspár széki lelkipásztorok könyvtára egészben vagy legalábbis nagy részben megsemmisült, s ezért az Apáczai halála óta eltelt nyolc esztendő alatt az ő gyűjteményük könyvtárgyarapítás szempontjából csak alig jöhetett számításba; egyedül talán csak az 1661. szeptember 23-án eltemetett Jenei G. István kolozsvári pap-esperesre gondolhatnánk, akinek nevével jelzett 35 kötet könyvét számoltam össze a könyvtár polcain, bárha az sem lehetetlen, hogy e jóindulatú, derék lelki tanító - Apáczai buzgólkodásával egyetértve - könyvtárát még életében átadta a kollégiumnak.

A kollégiumi könyvtár eredetének kérdésén kívül annak elhelyezését is számításba kell vennünk.

Az egyházi könyvtárak egykor leginkább a templomok sekrestyéjében nyertek elhelyezést. Szalárdi krónikájából ismeretes, hogy Fehérváron a „Bibliotheca és conservatorium, levél- és könyvtartóházak... a sekrestyében az egyháznak dél- és várfelől való oldalában igen alkalmas helyen tartatának”.

Hasonlóképpen tudjuk, hogy a kolozsvári unitárius eklézsia könyvtára a piaci nagytemplom sekrestyéjében volt elhelyezve, sőt amikor iskolájukat 1693-ban az óvári zárdaépületből ki kellett költöztetni, ottan őrzött könyvtárukat hasonlóképpen a sekrestyébe szállították át. Éppen ezért könnyen elképzelhető, hogy amikor az 1610-es évek első felében a kolozsvári református iskola céljaira az Óvárban magánházat alakítottak át, már csak a szűkös férőhely is hihetőleg arra készíthette az eklézsia vezetőségét, hogy a schola könyvtárának az óvári templom sekrestyéjében adjanak helyet. Majd néhány évtized múltával I. Rákóczi György a Farkas utcai templomot 1647-re, fia pedig melléje az új scholaházat 1654-re felépítette, s bár a következő esztendő április harmadikán a reformátusok összes egyházi épülete - a Farkas utcai templom kivételével - leégett, a könyvtár pedig megelőzőleg akárhol is lett légyen elhelyezve, a könyveket föltétlenül az épen maradt templomba kellett összegyűjteniök. Noha e hatalmas méretű szentegyháznak nem volt sekrestyéje, ahelyett azonban ott volt a földszinti és emeleti helyiségekre osztott csonkatorony, amely az egykori kívánalmaknak megfelelőleg kínálva kínálkozott a könyvtár céljára.

Legkorábbi adatunk, amely a könyvek elhelyezésére reámutat, csak czegei Vass György naplójának 1704. április 17-i bejegyzése. Eszerint „temettük el a szegény Csepregi T. Mihály prédikátor uramat az Templom collegium felől való porticusában az ajtón túl az collégium tékája felől”. A templom 1910. esztendőbeli restaurálásáig sírköve csakugyan a déli bejárat előtti kerengő keleti zárófalába, tehát a csonkatorony felőli támpillérbe volt beillesztve. A XVIII. század első feléből az egykori számadáskönyvnek még azt az adatát idézem, amely 1727. január 24-én az egyházközség óvári házainak eladásáról számol be, mondván, hogy a befolyt összeget a templom „dél felőli Falának és a Thecának” restaurálására szánták. Majd egy XIX. századbeli forrásra hivatkozom. 1815-ben Kolozsvárt született Lengyel Dániel orvosdoktor, majd nagykovácsi gimnáziumi tanár, azután pedig losonci igazgató. [...] Az iskolai életről írott visszaemlékezéseiben Lengyel a könyvtár egykori elhelyezését úgy írta körül, hogy a kollégium új épülete mellett van „a kolégyom nagyobbik udvara külön kapuval, mely a régi kolégyomot fogadta egykor be s melynek a templomon túli egyik zugában a régi Bibliotheka egy darabja mostis megvan”. Ugyanebből az évszázadból hivatkozom Kazinczy Ferenc század eleji utazásai közben írott leveleire, amelyekben Kolozsvár leírását is adva, a többek között arról is beszámol, hogy a református „templom külsője elijeszti a szemet. A’ collegium kisdud bibliothecája ennek rekeszében tartatik; szűk, sötét, mocskos, s’ grádicsán nem volna nehéz kezet lábat törni.” E leveleknek könyv alakban történt megjelenésekor a fenti szöveg után zárójelben már az szedettet ki: „Azolta szépen elkészült.”

Az elmondottak alapján föltétlenül bizonyosnak mondható, hogy a Farkas utcai templom alig felépült tornyának 1646-ban a templom ereszéig történt leszedésétől, avagy a scholaépületnek 1654-ben történt felépítésétől kezdődőleg a könyvtár itt, a csonkatoronyban nyert elhelyezést, hiszen csakis így kerülhették el Csepei, Bihari s netalán még mások könyvei közül egynéhányan a pusztulást. Az iskola egyemeletes, zárt udvaros épülettömbje - az egykori klastromok mintájára - szorosan hozzacsatlakozott a templom déli falához, s így a csonkatoronnyal az egykori kerengő révén közvetlen összeköttetésbe került.

1798. augusztus 31-én az Apáczai-kollégium leégett, s a helyette felépített új épületben most már tágas és száraz emeleti terem és szobák vártak az eddigi sötét, dohos helyiségben, valamint a nedvességtől penészes ládákban elhelyezett többezernyi kötet befogadására. Gróf Rhédei Ádám 1000 forintos adománya lehetővé tette az új helyiségnek könyvállványokkal való bebútorozását, ennek megtörténte után pedig 1819. szeptember 23. táján a könyveket a régi bibliothecából átszállították, s ezzel a csonkatorony emeleti termének megszűnt mintegy 165 esztendeig tartott eddigi rendeltetése. E régi bibliothecával kapcsolatosan meg kell még jegyeznem, hogy az nem csupán csak könyvgyűjtemény volt, hanem az elmúlt századokban egynéhány ritkaságnak is őrzője vala. Minthogy azonban részletes jegyzéke nem maradt

reánk, ezért eredetükhöz sem lehetséges hozzászólanunk. Azt azonban már mi is láttuk, hogy az emeleti belső helyiség ajtajára már csak alig láthatólag a kollégium címere volt olajjal reáfestve, mégpedig töből kihajtott s egymástól erősen elhajló három szál, aránytalanul kis nyílású stilizált fehérliliom. Ez azután tulajdonképpen csak változata az egyházközség tövises között nyíló liliomszálás szimbólumának, amelynek első kiábrázolása éppen az Apáczai Kolozsvárra jövetelének évében készült ezüst pecsétnyomón örökített meg.

A Magyar utcai kapu kívülről

Unitárius püspöki ház kapuja a máltai kereszt címerrel

Kriza János síremléke

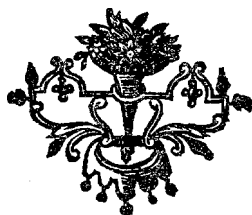
**Gróf Bánffy György ezüst emléktáblája
a Farkas utcai templomban.
1708**

A régi könyvtárhelyiség berendezéséből napjainkig mindössze csak két kiselejtezett könyvtartó állványka maradt meg a letűnt kor emlékéül. Brüll Emánuel tanár tevékenységének köszönhető, hogy a mindenkor áldozatra kész Tusa Gábor ügyvéd, kollégiumi gondnok ajándékából 1935-ben elkészültek a zárt folyosó új könyvesállványai, s ezért a régi üttökopott és jó részben rozoga ócskaságok kikerültek onnan. Ekkor azután e két könyvtartó polc egyikének homlokáról a reá tűző napfényben a fedőfestékrétegen keresztül BIBLIOTHECA NASZALYIANA, a másikon pedig THECA JURIDICA WASSIANA festett felirat körvonalai váltak láthatókká. Az első Naszályi B. Jánosnak, a kollégium 1728-ban elhunyt professzorának nevét idézi elénk. Az iskolának hagyományozott könyvei ma már az egész nagy anyag közé szét vannak osztva. A másik állványfelirat valamelyik Wass gróf emlékét őrzi. A kollégium története gróf Wass Ádám nevééről emlékezik meg, ő ugyanis az 1770-es években könyvek vásárlására felajánlotta a vízszilvási malom szombati vámját. Hihetőleg ebből a jövedelemből szerzett könyvek számára készítette az igazgatóság ezt a ma már eléggé avaték állványt.

A könyvtár polcain elhelyezett kötetekről fennmaradt egynehány XVII. század végi és XVIII. század folyamáról való könyvjegyzék is. Ezek közül az első 1665-68 táján készült, s több mint félezer könyvet sorol fel. E katalógus kötéstáblájára felfirkálva találtam K. Helmeczi János bibliothecarius diák nevét az 1679. évből. Tehát ez a legrégebbi, név szerint ismert kollégiumi könyvtáros. A következő jegyzéket az 1692-től 1696-ig könyvtároskodó Kurtány József, a későbbi Kolozsvár városi főbíró kezdette összeírni. A XVII. században még Zilahi Sebes Andrásnak, a későbbi kolozsvári, majd fehérvári, végül pedig marosvásárhelyi kollégiumi professzornak 1696-98. évekbeli és Kőröspataki Ferencnek, a dési iskolamester korában elhunyt 1698-1703. esztendei könyvtárosnak nevét ismerjük, mint akik az alattuk történt gyarapodást ugyanebbe a jegyzékbe vezették be. A harmadik katalógust Viski János, a későbbi csengeri, majd szatmárnémeti, aztán máramarosszigeti pap és esperes, végezetül pedig kolozsvári lelkipásztor készítette 1703-1706. évekbeli könyvtáros korában. Ez utóbbi jegyzék most már mintegy másfél ezer művet sorol fel, amit a nagyobb részben ajándékozás folytán összegyűlt könyvállományban eléggé tekintélyes mennyiségnek mondhatunk.

Végezetül hadd említsek meg egynéhányat Apáczai századbeli könyvtulajdonosok közül, mint akiknek emlékét ma is megbecsüléssel kell megőriznünk. E nagykönyvtár polcain így található a többek között Pareus Dávid, ifjabb Heltai Gáspár, Jacobinus János, Szenci Molnár Albert, Alsted János Henrik, Keserői Dajka János, Porcsalmi András, Radecius Valentinus Gedanensis, Kereszturi Pál, Medgyesi Pál, Kovásznai Péter, Apáczai Csere János, Leusden János, ifj. Bethlen István, Szathmári Baka Péter, Komáromi Csipkés György, Nógrádi Mátyás, Tofaeus Mihály, Bornemisza Anna, Bethlen Miklós, Pápai Páriz Ferenc, Pataki T. István, Petrőczy Kata Szidónia és mások több-kevesebb könyvvvel.

Herepei János: Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, III. Budapest-Szeged. 1971. 249-257.

György Lajos
Királyi egyetemi könyvtár
(1776-1787)

Mária Teréziának 1776. június 7-én kelt rendelete tudomására hozta az érdekelt feleknek, hogy az 1776/77. évi tanév elejétől piaristákat telepít Kolozsvárra, s rájuk bízta az egykori jezsuita egyetem és kollégium vezetését. A kegyes atyák ünnepélyes beiktatása 1776. október 15-én történt, ugyanakkor vették birtokukba a templomot, a kollégiumot, a konviklust és a szemináriumot. Sok kezdeti nehézség küzdelmes legyőzésével működésük reménykeltően indult, s biztatóan bontakozott ki. A közvélemény, melynek részvéte az ismételt csapásokkal sújtott jezsuiták felé fordult, tartózkodóan nézett sikereik elé, de a hivatalos helyek minden támogatásukkal segítségükre állottak a tényleges és részben mesterséges akadályok elhárításában.

A berendezkedés és átszervezés körülményességének tulajdonítható, hogy a könyvtárt, eléggé furcsán, még egy fél év múlva is Bíró István exjezsuita atya tartotta kezében. Az udvari kancelláriának csak 1777. január 30-án jut eszébe megkeresni gr. Kollonitz László erdélyi püspököt azzal a kéréssel, hogy P. Bíró István a kolozsvári könyvtárt, melynek eddig gondját viselte, a rend feloszlataáig vezetett leltárral együtt adja át, s a nála levő könyveket is szolgáltatassa vissza. A rendelet hiányossága miatt a dolog késlekedéssel jutott dűlőre. A püspök az 1777. március 1-én kelt 187. sz. átiratában a kormányshék kir. bizottságától mint a könyvtár ügyének gondviselőjétől kért felvilágosítást, hogy Bíró István atya kinek adja át a könyvtárt, illetőleg a nála levő könyveket, s kik előtt teljesítse a rendelkezést. A bizottság március 15-én azt válaszolta, hogy az egyetem igazgatója által a könyvtár ideiglenes vezetésével megbízott P. Bíró István a könyvtárt, valamint a saját szükségleteire engedélyezett könyveket az egyetem rektorának adja át a szokásos módozatok mellett.

Ez így megtörtént, s így jutott a könyvtár is 1777. március végén a kegyes atyák illetékes kezelésébe. A kulcsokat egyelőre Pállya István rektor tartotta magánál, mert a könyvtár ügye még sok intézkedést kívánt, hogy tervszerűen illeszkedhessék az egyetemi szervezetbe. A rektor mindenekelőtt az intézmények átcsoportosításával teremtett új rendet. Előadásokra a mai gimnázium helyén állott épületet jelölte ki, s a kétemeletes egyetemi tömböt a konviktoroknak rendezte be. Földszintjéről a szeminárium épületébe átköltöztetett nyomda helyére a könyvtárt szánta. Az új helyiséget előbb tatarozni, berendezni és felszerelni kellett. Bánffy György 1778 októberében, hogy a munkálatok hátrányt ne szenvedjenek, a költségeket az egyetem pénztárából előlegezte, míg a kir. kormányshék a szükséges összeget a tanulmányi alapból kiutalja. Új helyiségben, méltó külsőségek között a könyvtár megszépülve éledt újra. Ez sok időbe telt és sok munkába került. A 6000 kötetes könyvtár megmozdítása, az épület egyik szárnyából a másikba átszállítása, majd új felállítása a régi helyrajzi elhelyezéseknek megfelelően hosszú ideig tartó rendetlenséget okozott, s a könyvtár használaton kívül állott. Ez lehet a magyarázata annak, hogy 1777-ben, sőt az egész 1778. esztendőben a könyvtár működéséről semmi hír nem hallatszik. [...] Közben tapogatózások folytak, hogy miképpen lehetne a könyvtárt jelentősen fejleszteni, s főképpen részére állandó alapot találni. Bánffy György, az egyetem igazgatója az egyházi bizottsághoz intézett 141-1777. sz. jelentésében rámutatott arra, hogy [...] a kolozsvári könyvtár gyarapítására pedig az egyik bécsi jezsuita könyvtárt engedje át, s a kincstár tulajdonában levő 2000 frtos Apor-alap kamatait rendelje továbbra is a könyvtár céljaira. Az elgondolás nagyszabású volt, de a szép remények nem teljesedtek, mert a bécsi jezsuita könyvtárt közelebbi érdekeltségek addig már szétszedték, az Apor-féle alapot pedig hiába keresték. Szegedi György atya, volt kolozsvári rektor, ki a rend

feloszlata után marosvásárhelyi plébános lett, 1777. július 9-i kelettel erősen bizonygatta, hogy gr. Apor István a kolozsvári kollégiumnak 8000 rh. frtot hagyott, amiből a rend előjárói 2000 frtot a könyvtár részére rendelték, hogy kamataiból évenként teológiai, fizikai, morális, történelmi stb. könyvek vásároltassanak. Bíró István atya az egyházi bizottsághoz intézett levelében Szegedi György állítását megerősítette, azzal a hozzátétellel, hogy a rend feloszlata után ennek az alapnak mind tőkéje, mind a kamata a kincstárra szállott, megérné tehát a fáradságot utánajárni, hogy ez a hasznos alap meg ne szűnjék vagy el ne enyésszen. A kincstári számvevőség erre kiterjedt vizsgálatot indított, s 882/1091. sz. s 1777. augusztus 13-i kelettel jelentette: „Semmi olyan nyomot nem találhatni, hogy a feloszlattott rendnek könyvek vásárlására bárhol Erdély nagyfejedelemségében valami külön alapja lett volna.” Az Apor-féle könyvtári alap mendemondának bizonyult, éppúgy, mint Miháltz István exjezsuita sinfalvi misszionáriusnak az a felelőtlen híresztelése, hogy a kolozsvári jezsuiták még a rend feloszlata előtt, mikor sorsukat megsejtették, az ún. aranyos kórusban rejtegetett titkos bibliotékájukat, könyvtáruknak legnagyobb értékeit elégették. Már akkor sem adtak hitelt ennek az értelmetlenségnek és valószínűtlenségnek.

György Lajos: A kolozsvári róm. kat. Lyceum-könyvtár története 1579-1948. Ráday Gyűjtemény Kézirattára. Jelzet: K. An. 201. 52-54 fol.

Fitz József A kolozsvári Heltai-nyomda

Heltai Gáspár a XVI. század legkiválóbb magyar prózaírója. Pedig magyarul csak érett férfikorában tanult meg. Egyik ajánlásában, túl ötvenedik életében, 1552-ben bocsánatot kér, hogy műve „szinte tiszta magyarsággal írva ninchen, nyelvem szerint szász vagyok, es eszt keveset tizenhat esztendeig tanultam”. Korabeli feljegyzésből következtetve Honter beszélt rá, hogy a wittenbergi egyetemre menjen. Ajánlólevelet adott neki Lutherhez és Melanchthonhoz. Heltai ekkor már sokat tapasztalt pap volt. Az egyetem hallgatóinak albuma 1543-ban Szeben megyei szülőhelye után Caspar Heltensis Transilvanus néven említi. Ugyanabban az évben Abádi is ott iratkozott be. Tőle vehette át az első magyarul nyomtató hazai műhely hagyományait. Már a következő évben Adorján kolozsvári esperes halálának hírére hazasietett. A kolozsváriak őt választották főlelkészükké, amiből egyháztörténészek azt következtették, hogy már Wittenbergbe való kimenetele előtt is lelkészkednie kellett Kolozsvárt. Mint lutheránus tért haza; 1545-ben ugyanis pap létére megnősült, később hat gyermeke született.

Miként Honter, ő is szakképzett nyomdászt hozott magával külföldről, hol a wittenbergi nyomdászat hatóereje mély benyomást gyakorolt rá. Társul vette, s 1550-től fogva megjelennek közös kiadványaik. Az első Heltai magyar nyelvű *Catechismus minor*-a: „Colosvarba nyomtatot Helthai Gáspár és György Hoffgreff által.” [...]

A nyomdát elsősorban maga Heltai látta el munkával. A bibliográfia 20 saját könyvét sorolja fel, 15 magyart, 3 latint, 2 németet. (Utóbbiakból azonban nem maradt példány, s lehet, hogy idézőjük, a szász Seifert csupán németül adja meg két valóban az időben írt magyar műve címét.) Volt bibliafordító, meseíró, történetíró, énekgyűjtő, szelíd moralista és dühös pamfletista. Író, nyomdász és pap, aki híveire nyomdája segítségével kíván hatni. Hol népies, hol magasröptű, hol szónokol, hol durván támad. Csupa ellentét. Nőgyűlölő, de a feleségéről és lányairól landadatlan szorgalommal gondoskodik. Szellemének mozgékonytátatásaiban is megfigyelhetjük. Ifjúkorában katolikus, Wittenbergből mint lutheránus tér haza, majd evangélikus plébánosból kálvinista pap lesz, s élete utolsó nyolc esztendejében unitárius. A kolozsvári protestantizmusnak ő a lelke, s a hívei vele együtt váltogatták felekezetüket. Világnézetének fejlődése a reformáció radikálisabb irányzatai felé viszi: eleinte a lutheránus Honter, majd 1559-ben a váradi értekezleten a kálvinista Melius, végül a Szentháromság-tagadó Dávid Ferenc hatása alá került. S mindannyiszor a meggyőződés hevével szállt szembe előző hitével. Vitázó szenvedélyét csak élesítette, hogy a lutheránusok medgyesi zsinata 1560-ban kizárta egyházukból.

Néhány évi együttműködés után összeveszett Hoffgreff-fel. „Nyomdai tevékenységemet - írja - társam összeférhetetlensége miatt mély fájdalommalra kénytelen voltam abbahagyni.” De amikor Hoffgreff 1559-ben eltűnik, Heltai az Óvárba vivő keskeny utca sarkán levő házában újra átveszi a nyomdát. Ugyanakkor papírmalmot épít; vízjegyül nevének kezdőbetűit választja. Nyomtatványain a mesterjegye Kolozsvár babérkoszorúba foglalt címere.

Élete hátralévő tizenhat évében 54 vagy ennél több művet adott ki, mintegy 4300 oldal terjedelemben; évi átlaga 3-4 könyv, mintegy 270 lap. [...] Úgy halt meg - „késő vénségében” -, mint Huszár Gál. Chronicája nyomtatása közben ragadta el az 1574-1575. évi borzalmas pestisjárvány.

Kolozsvárt Heltai Gáspár halála után hét évig élelmes özvegye ad ki 34 magyar és 6 latin, többnyire rövid terjedelmű művet, majd 1584-től fogva a századfordulóig fia, ifj. Heltai Gáspár - „az Varos híres Notarius” - áll a műhely élén. Az magántulajdon, de célja, rendelte-

tése és helye miatt a köztudatban „Kolozsvár nyomdája”. Sztripszky Hiador indexe a Heltai-műhely 200 kiadványáról tud, pedig föltétlenül több volt. Az időnként elhunyt tulajdonosok munkáját ugyanis segédek folytatták, s ezeknek neve szerepel az impresszumokban. (1583-ban Segesvári Gáspár, a XVII. században Makai Nyirő János, Válaszúti András, Abrugi György stb.) A bibliográfia ezért külön cégnek tekintette őket. Nevük szerepel akkor is, ha már tisztázódott az örökség kérdése. Így ifj. Heltai Gáspár utódként egyik nővére lett a tulajdonos: „Nyomtatta Colosvarat Heltai Anna Asszony Műhelyében Szylvasi András.” (1624). A nyomda ekkor egyébként a város nyilvántartásában Anna férje, Lang Tamás nevén adózott. Még 110. éves fennállásakor is a régi nevet viseli: az aggkori elgyengülés utolsó fellobbbanásaként 1660-ban megjelent halottakat temető énekek kis gyűjteménye „Colosvarban Nyomtattatot Helthus Gáspár Műhelyében” - Abrugi György által. De aztán vége. Negyvenkét évvel később Pápai Páriz Ferenc Misztótfalusit sirató versében azt mondja a Heltai-nyomdáról:

*„Ott vala a' Műhely miglen mind el-kopa,
Ki meg-ujjithatná Mester nem vala.”*

Fitz József: A magyar könyv története 1711-ig. Budapest. 1959. 120-124.

Jakó Zsigmond
Erdélyi féniks.
Misztótfalusi Kis Miklós Kolozsváron

A központi fekvésű Kolozsváron telepedett le, még 1690 végén megnősült, és negyvenéves fejjel végre elkezdhetette azt, amire messze idegenben tíz esztendőn át készült. A beteljesülés helyett azonban életének legszomorúbb szakasza várt rá. A *Mentség*-ből minden tudományos rekonstrukciónál hitelesebb képet nyerhet az olvasó arról, hogy a most következő hét esztendő csalódásai miként temették el minden nagy akarását, örölték fel lelki és testi erejét, és juttatták korai sírjába a régi magyar könyvnyomtatás legnagyobb úttörőjét. [...]

Misztótfalusi Kis azzal a szándékkal jött haza, hogy a kiadványai eladásából befolyó pénzen, saját metszésű betűivel jól felszerelt, korszerű nyomdát állít magának. Látva azonban az itthoni pénztelenséget és zűrzavaros helyzetet, eredeti tervét megváltoztatta. Abban a reményben, hogy ezzel biztosíthatja magának a hivatalosak támogatását, engedett az unszolásnak, és a református egyház birtokában lévő felszerelést bérbe véve látott nyomtatáshoz. A reformátusok kezén Kolozsvárt akkor két elavult nyomda is volt. Szenczi Kertész Ábrahám egykori váradi nyomdája, illetve az 1658-ban feldúlt gyulafehérvári fejedelmi officina maradványai együttesen alkották az erdélyi református egyházkerület nyomdáját. Ezt a fejedelemség kori hagyományos szóhasználatnál élve (minthogy akkor a kálvinista egyház és az államhatalom egynek számított) az „ország” vagy a „generális eklézsia” tipográfiájaként emlegették. Emellett a kolozsvári református kollégiumnak és egyházközségnek volt egy közös nyomdácskája. Ezt Ghilányi Jakab vásárolta elsősorban tankönyvek nyomtatására. A református rendek tanácsával való megállapodása értelmében Kisnek e két nyomda betűanyagából kellett egyetlen jól felszerelt officínát szerveznie. Ez aztán, különös kiváltságokkal felszerelve, egész Erdély (tehát a más vallásúak) nyomtatási szükségleteit is ellátta volna.

Indulásakor még Kis Miklós bizakodással nézett a jövőbe, és egyenrangú félnek tekintette magát egyháza vezetőivel. Amikor azok nem kértek tőle bért a használatába adott felszerelésért, ő több ezer forintos adománnyal viszonzta ezt a gesztust: önként magára vállalta az egyházkerület teljes betűanyagának újraöntését. Még később is egy ideig úgy viselkedett, mint aki a magyar művelődés felelős tényezőjének érzi magát, akinek kezdeményeznie is kell például a tankönyvkiadás és írásktatás területén. Az erdélyi feudalizmus realitásaival való találkozásai, majd összeütközései azonban fokozatosan rádöbbsentették valóságos helyzetére. Ekkor két választás állott előtte: vagy megalkuszik mindazzal, amit elavultnak, hibásnak, gonosznak tart, vagy pedig szembefordul azokkal még akkor is, ha harca eleve kilátástalannak ígérkezik. Kis Miklós egész addigi életét, egyéniségét tagadta volna meg, ha nem az elvei melletti kiállást választja. Találón állapították meg a dráma végén, már Kis Miklós kihűlt holtteste felett, most kezdődő tragédiájának lényegét: „Sokat ártott neki az az igyekezeti, mellyel e mostani világot akarta maga értelméhez s életének módjához szabni inkább, mintsem annak állapotjához s rendihez magát alkalmaztatni.”

Jóllehet egész tevékenysége hazája művelődésének előbbre vitelét célozta, minden lépése segítség helyett részvétlenségbe, sőt hovatovább gáncsoskodásba ütközött. Hiába volt az egyház nyomdája, éveken át tartó huzavona után még a műhelyek elhelyezéséről is magának kellett gondoskodnia, felesége házában költséges átépítésével. Bár megígérték neki és családos legényeinek a nyomdászokat mindenkor megillető mentességet az adófizetés és katonai beszállásolás alól, szavukat csak sok sérelem, izgalom és meghurcoltatás elszenvedése után váltották be. A berendezkedés elhúzódása következtében Kis Miklósnak három esztendőn keresztül kizárólag hollandiai kiadványai eladásából kellett élnie családotól, ebből építkezett,

rendezte be műhelyeit, fizette alkalmazottait. Tekintve az általános szegénységet, a könyvkiadás azután sem jövedelmezett annyit, hogy a szükségleteket fedezte volna, amikor végre 1694-ben teljes erővel megindulhatott a műhely termelése. Hamarosan kiderült, hogy kiadványait nem saját művelődéspolitikai elvei, hanem az erdélyi közönség igényei szerint kell megválogatnia, ha valamit el is akar adni belőlük.

Ilyen helyzetben kénytelen volt megfogadni azt a józan tanácsot, amit hazajövelekor talán éppen Bethlen Miklóstól kapott: „Meglássa kegyelmed, hogy ebben az országban csak a mesterséghez ne bízzék, mert bizony azzal tisztességesen el nem élhet, hanem csak egy kis oeconomiát is ragasszon hozzá, hogy legalább búzát és bort pénzen ne vegyen.” Ahelyett tehát, hogy minden erejét a nyomdai munkára fordíthatta volna, a gazdálkodás gondjait is nyakába kellett vennie. Felesége birtokocskája biztosíthatta volna megélhetésüket, ha nem esett volna rövidesen áldozatul a nagyúri telhetetlenségnek. Felesége örökségének nagyobbik részét ugyanis a kincstár visszaváltotta, mivel zálogos birtokok voltak. Ami még ezután megmaradt, arra Bánffy György gubernátor tette rá a kezét. Sejtethetően azzal az indoklással, hogy azokat apja, Bánffy Dénes kivégeztetése után Apafi jogtalanul adományozta el. Ekkor kapta Kis Miklós az első súlyos sebet. Ez az eljárás ugyanis nemcsak megélhetési lehetőségeit nyirbálta meg, de kézzelfoghatóan bizonyította, hogy az ország javára tett rendkívüli szolgálatai fejében sem számíthat kivételes elbánásra vagy bármi kedvezésre. Pedig a dúsgazdag gubernátor a református egyháznak szintén első embere volt. Amikor Bánffy Bálványosváralján a helyreállított malom felét is elvette Kis Miklóstól, ez önérzetesen szemébe vágta a kapzsi nagyúrnak: „Adni kellene inkább, mint elvenni tőlem, és hogy az csak olyan, mint egy marok vízzel a Szamos sem meg nem árad, sem meg nem apad.” Hazajöttekor a vezetők ígérték „a mi kegyelmes urunknak, sőt az egész református statusnak is kívántató jóakarátját”. Azzal biztatták, hogy ha „látják kegyelmednek valósággal a haza szolgálatjára való ittmaradó szándékát, ki szekér búzát küld, ki hordó bort, ki verődísznót, ki tömlőtúrót kegyelmednek; úgy hogy helye sem lesz, hová tegye”. Ehelyett azt is elvették tőle, amiye magának volt.

Ezeknél az anyagi gondoknál is fájdalmasabban érintették Misztótfalusi Kis Miklóst a papi rendűek oldaláról munkássága és személye ellen megindított áskálódások, majd nyílt támadások. [...] Irigykedő ellenfelei mindenekelőtt Kis Miklós papi jellegét vonták kétségbe, noha őt mint nyomdászt szintén megillették az egyházi rendűek kiváltságai. Bár külföldön nem teológiát tanult, akadémikusnak és papi személynek számított. Ezért ülhetett a templomban a papok részére fenntartott helyen. Ellenfelei azonban egyszerű „vasműves” mesteremberként, tehát maguknál alacsonyabb társadalmi helyzetű személyként akarták kezelni. Ezzel jelentős anyagi kárt is okoztak neki, mivel megnehezítették, hogy elnyerje a közterhek alóli mentesítést. Értelmiségi voltát tagadva kétségbe vonták illetékességét a biblia fordításának jobbítására, a kiadásra kerülő kéziratok hibáinak javíztatására, kigúnyolták helyesírási újításait. Azzal vádolták, hogy a gazdálkodás kedvéért elhanyagolja a nyomdai munkát, áskálódtak ellene, a református egyház és Kolozsvár város vezetőinél ellenséges hangulatot keltve körülötte, a legdurvábban sértegették, minden törekvését elgáncsolták. Az üzött vadéhoz hasonlóvá tették Kis Miklós életét, gonosz tervszerűséggel felőrölték idegeit.

Szatmári Pap János kolozsvári református prédikátor, Szatmárnémeti Sámuel és Csepregi Turkovics Mihály kollégiumi professzor Misztótfalusi Kis Miklós elleni hajszája háttérben legtermészetesebb volna eszmei ellentéteket keresni. A történeti valóság azonban ebben az esetben is jóval bonyolultabb, mint ahogyan elképzelnök. A kíméletlen támadók ugyanis szintén coccejánus és karteziánus nézeteket vallottak. Szatmári Pap Jánost a magyar karteziánizmus kiemelkedő alakjaként, Szatmárnémeti Sámuel pedig a magyar coccejánizmus egyik vezető teoretikusaként tartja számon a tudománytörténet. Ahhoz sem férhet kétség, hogy Csepregi Turkovics Mihály szellemi arcélét szintén az ésszerű vizsgálódás hollandiai iskolája formálta ki. Egész pályafutásuk, nyomtatásban közzétett elméleti munkásságuk ellene

mond annak a feltételezésnek, hogy az egyházi maradiság és reakció vezetőiként esküdtek volna össze Misztótfalusi Kis megtörésére. A papság túlnyomó többsége - sajnos - jóval konzervatívabb nézeteket vallott, mint Kis felsorolt ellenségei. Az említett feltételezés tehát csak a valóságosan létezett kálvinista ortodoxia és egyházi reakció igazi képviselőinek kedvez, hamis elképzeléseket kelt az erdélyi szellemi élet összetevői felől, és áttekinthetetlenül összezavarja a kor ideológiai küzdelmeinek igazi arcvonalait. Bár voltak árnyalati különbségek Kis Miklós és üldözői coccejanizmusa között, ezek nem magyarázhatják meg mindazt, amire egy olyan ember ellen vetemedtek, aki eszmeileg a papság többségénél mégis közelebb állott hozzájuk. Misztótfalusi Kis Miklós cselekedeteinek magas eszmeisége, a haladásért folytatott harca valósággal sugallja, hogy támadói részéről szintén hasonló, de ellenkező előjelű indítékokat tételezzünk fel. A körültekintőbb vizsgálat azonban azt sejteti, hogy a hajsza igazi okai nem az elvek, hanem sokkal inkább az osztályellentétek és az alacsonyabb emberi indulatok szintjén keresendők.

Szatmári Pap János és Szatmárnémeti Sámuel földije, kortársai és hollandiai tanulótársai voltak Misztótfalusi Kisnek. Mindketten származásukra gőgösen rátartó kisnemesek, míg Kis Miklós jobbágy rendű homo novus, aki önerejéből küzdötte fel magát polgárrá és értelmiségivé. Hollandiai tartózkodásuk idején az előbbieknél el kellett ismerniük, hogy a lenézett Kis Miklós anyagiakban és tekintély dolgában messze elibük került a magyar „akadémikusok” társadalmában, noha félbeszakította teológiai tanulmányait, és teljesen szokatlan útra lépett. Hazajövetelük után azonban megváltozott a helyzet. Az elmaradt erdélyi feudális társadalomszerkezetben ők a kivételezett papi-értelmiségi rétegbe kerültek, míg Kis Miklós lényegében kívül rekedt azon, sőt abban nem is akadt számára megfelelő hely. Szatmári Papék kartezianizmusukkal együtt beilleszkedtek a nekik kedvező adott viszonyok közé, és rossz néven vették Misztótfalusi Kistől, hogy ő nem akarja beérni a hazai mesteremberek lenézett státusával, hanem itthon is a Hollandiában már kivívott társadalmi helyzetet és hatáskört igényli magának. Kis Miklós foglalkozása révén Hollandiában polgárrá lett, túllépett már azokon a korlátokon, amelyek közé akarták újból rekeszteni. Ellenfelei viszont, haladó tanulmányaik ellenére, az ósdi nemesi társadalomszemléleten belül maradtak. Ellentéteik legmélyebb gyökerei tehát társadalmi helyzetük és felfogásuk különbözőségébe nyúltak le. Ezt Misztótfalusi Kis a következőképpen fogalmazta meg a *Mentség*-ben: „Ezt lobbanták a szememre, hogy én belgiumi accuratiót álmodozok ebben a hazában, holott ennek jobb csak úgy maradni, amint eddig volt; amivel - úgymond - a mi atyáink megérték, nem szükség nekünk tovább iparkodnunk.” Ellentétük hátterében tehát a polgár és a nemes eltérő társadalmi látószöge állhatott.

Misztótfalusi Kis ellenfeleinek elvakult indulatait azonban a társadalmi konzervativizmuson kívül emberi irigység is fütötte. Hiába nézték le Kis Miklóst mint „hitvány vasművest”, ha az tehetősebb volt náluknál. Tönkre kellett tehát tenniük anyagilag. Az ártó szándékon kívül mi más vezethette volna Szatmárnémeti Sámuel az egyházközségi-kollégiumi betűanyag visszaadásának kierőszakolásában, amikor azt egyszerűen elraktározta?! Szatmári Pap Jánosné pedig azzal izgatta férjét Kis ellen, hogy a tipográfus nálánál rangosabban öltözteti a feleségét. Mindhárom üldözőjét sértett hiúsága is állandóan ingerelte. Kis hozzáértő közbelépései kézírataik jobbítására ugyanis minduntalan bizonyították, hogy versenytársuk szellemileg mennyire egyenrangú velük. Okvetetlenkedésnek és tekintélyük aláaknázásának minősítették Kis Miklós erőfeszítéseit kiadványaik pontosabbá tételére. Szatmárnémeti Sámuel dölyfösen rendre is utasította, mondván: „Nem szeretem a tudós tipográfust.”

Ellenfelei egyetlen alkalmat sem mulasztottak el, hogy - akár a legkicsinyesebb módon - ne éreztessék a nagy betűművésszel helyzete megváltozását és alárendeltségét. Ő azonban saját jelentőségének tudatában szembeszegült ezekkel a kísérletekkel. Például mikor azt vetették szemére, hogy a papi rend kisebbségére van, ha önmagát nyomdász létére velük egyenlőnek

tekinti, Kis öntudatosan visszavág: „Professzorok s papok jobbnál jobbak vannak; ilyen hitvány vasműves pedig nemcsak Kolozsvárott, hanem egész Erdélyben, nemhogy Erdélyben, de az egész magyar birodalomban, nemhogy ott, de még az egész világon sincsen... Nem kisebb dolog jól nyomtatni, mint jól prédikálni.” A fiatal fejedelemnél, a gubernátor és a nagyurak udvarában bejáratos ellenfelei éppen az ilyen, Erdélyben szokatlan, önérzetes kijelentéseit használták fel arra, hogy a hatalom urait, sőt a papság egy részét is rendre elidegenítsék tőle.

Kis Miklós egyre jobban észlelhette, hogy támogatók nélkül áll szemben a reá fenekedő ellenségekkel. Itthon hálára számított, és helyett gyűlölködést kapott. Felmerült benne a gondolat végső elkeseredésében, hogy visszamegy Hollandiába; felesége és kicsi gyermekei azonban idekötötték. Önmagát elemészte túrnie kellett tehát a mindennapos megkeserítést. Amikor azonban ellenfelei, jelene és jövője megrontása után, Biblia-kiadásáról is fitymálva kezdtek beszélni, betelt a pohár. Más fegyver már nem volt a kezében, mint a nyomtatott betű. Ezzel kellett megvédenie egész múltját. Így született meg 1697 tavaszán a Biblia-kiadás és helyesírási elvei védelmére írt *Apológiá*-ja. Ezt latinul nyomtatta ki, minthogy csak az értelmiségi körök tájékoztatására szánta. Ellenfelei azonban ezután sem szüntek meg gyalázkodni. Egy esztendővel később tehát a *Mentség*-ben magyarul leplezte le ország-világ előtt az ellene folytatott hajsztát, és azt az egész ásatag, romlott rendszert, mely lehetővé tette, hogy ellenségei az ő közhasznú fáradozásait gyalázatosan megcsúfolhassák. Az egész feudális Erdély, élén a gubernátorral, találva érezhette magát. Ez tette könnyűvé ellenfeleinek, hogy most már leszámoljanak vele. 1698. június 11-én az enyedi zsinat arra kötelezte Misztótfalusi Kis Miklóst, hogy ellenfeleit nyilvánosan kövesse meg, a *Mentség* és az *Apologia* állításait vonja vissza, példányait pedig szolgáltassa be megsemmisítés végett.

A tragédia most már gyors ütemben közeledett a végkifejlet felé. A lelkiileg, testileg és anyagilag tönkretett Kis Miklós egész élete összeomlott. Hiábavaló volt már Bethlen Miklós kísérlete, hogy a sérelmeket orvosoltassa, a nagy betűművész számára maga az élet vesztette el értelmét azáltal, hogy az a közönség, amelyért mindent feláldozott, valójában megtagadta őt. 1698 legvégén vagy a következő esztendő elején agyvérzés verte le lábáról. A kegyetlen sors még azt is rá mérte, hogy több mint három esztendőt éljen kezére és lábára bénán, de teljesen ép értelemmel. 1702. március 20-án, ötvenkét esztendőskorában hunyta le örökre szemét.

Jakó Zsigmond: Erdélyi féniks. Misztótfalusi Kis Miklós öröksége (Bevezető tanulmány). Bukarest. 1974. 37-44.

Szentimrei Jenő
Kolozsvár sajtóélete a múlt század elején

Bizonyos kisszántói Pethe Ferenc külső iskolákon tanult jeles gazda alapította meg 1827-ben a Kolozsvári Híradót, hogy szűkebb hazája és honfitársai körében a gazdasági tudományokat minél hathatósabban terjessze. Két év múlva a lapot Méhes Sámuel professzor veszi át, és teszi harcos orgánumává Erdélyi Híradó néven Széchenyi és Wesselényi eszméinek. Ebben a lapban mutatja meg oroszláncörmeit a fiatal Kemény Zsigmond, ki legelső ifjúkori cikkében a párbaj eltörlése mellett tör lándzsát. A lap hovatovább az országgyűlési haladó ellenzék félhivatalosává erősödik. S a 48-as idők népszerű politikai vezéreinek, Berzenczeynek, Urháznak, Kovács Istvánnak, Dózsa Dánielnek, Pálfi Jánosnak, Csernátoninak lesz szócsöve és szónoki emelvénye. Hetenként kétszer jelenik meg, Biasini Domokos gyorskocsijáratainak menetrendjéhez igazodva, később irodalmi és tudományos melléklappal, a Társalkodóval, majd a Vasárnapi Újsággal, melyeket Brassai Sámuel szerkeszt.

Mellette másik politikai lap is tengődik, és a széltejben Pecsovicsnak gyalázott Múlt és Jelen, melynek szerkesztője, Szilágyi Ferenc professzor úr, évi kétezer forint fizetést húzott a bécsi kormánytól. [...] E két lap párharca érlelte ki voltaképpen az eseményeket Erdélyben, a márciusi napokig és az Uniót kimondó májusi országgyűlésig.

48-as Erdély. Spectator utószavával. 1943. Kolozsvár. 47.

Szabó T. Attila
Az erdélyi Múzeum-Egyesület története
1859-1918

A XVIII. század vége tájától egymással eszmei összefüggésben álló erdélyi tudományos törekvések az intézményesség felé mindaddig egyéni kezdeményezésekre, de egyelőre éppen azért az egyének lendületéhez és a külső körülményekhez mért el-elhanyagló kitartással és változó lehetőségekkel tesznek kísérletező lépéseket, míg végre a XIX. század közepe tájára erejük, céltudatuk annyira növekszik, hogy az országos érdeklődés középpontjába kerülnek. Ez az az időpont, ahol az immár több mint háromnegyed százados Erdélyi Múzeum-Egyesület élete, története kezdődik.

Az 1842-i országgyűlésre készülődő Erdély politikai és szellemi életének részeseit nem minden előkészítés nélkül érte az a hír, hogy korának legnagyobb erdélyi oklevélkutatója, gróf Kemény József, unokatestvérével, gróf Kemény Sámuellel együtt a legközelebbi országgyűlésen könyv-, kézirat- és ásványgyűjteményét a Kolozsvárt felállítandó Nemzeti Múzeum céljára ajánlja fel; a két felajánló levelében arra kérte előbb Küküllő, majd Kolozs megyét, hogy mivel egy ilyen múzeum fenntartása, kezelése és fejlesztése csak országos támogatással történhetik, a megye rendei vegyék pártfogásukba az ügyet. Kolozs megyének még 1841-ben tartott közgyűlése a törvényhatóságok közül legelsőül értette meg egy országos múzeum alakításának szükségességét, és a rendek előtt felolvasott Kemény-level hatása alatt követekinek utasításba foglalta, hogy az ország rendei ne csak elfogadják az ajánlatokat, hanem „az alapítást csak kezdetnek tekintve, az egész intézetet pártfogásuk alá vegyék, és a nemzet egyesített erejével állítsanak a célnak minden tekintetben megfelelő nemzeti könyvtárt és múzeumot”. A többi törvényhatósághoz intézett ilyen szellemű átiratra való válaszként legelsőnek Csikszék, utána Udvarhelyszék, Háromszék, Maroszsék és Doboka megye közgyűlése foglalkozott pártolólal a kérdéssel. A közigazgatási, illetőleg politikai testületeken kívül társaskörök, kaszinók, nem utolsósorban az időszaki sajtó meg röpiratok terjesztették a múzeumalapítás és a tudományos munkálkodás szükségességének eszméjét.

Ilyen bevezetés után a kérdés eszmei része már tisztázott volt, mikor az erdélyi országgyűlés 1842. június 21-én történt megnyitásakor a rendek elnöke az ülés elején ismertette gróf Kemény József és Sámuel levelét. Az az általános tetszésnyilvánítás, éljenzés és a felszólalások sora, amely e bejelentést követte, és még inkább az, hogy a lelkes fogadtatás egy olyan testületben történt, melynek tetszésnyilvánító tagjai közül csak nagyon kevesen láthatták be egy könyvtár és múzeum megalapításának közművelődési, illetőleg tudományos jelentőségét, mindez, mondom, nyilvánvalóan mutatta, hogy a rendek egy ilyen intézmény megalakítását elsősorban politikai sikernek tekintenék. Mutatta ezt az is, hogy a felszólalók között Zeyk János, Doboka megye követe az ajánlás napját azért tartotta nevezetesen, mert ezáltal az eddig folytatott sérelmi politikáról eltérve az országgyűlés a haladás útján az alkotások mezejére lép. De volt olyan is, Pálffy János, Udvarhelyszék követe, aki nem elégedett meg a múzeum felállításának gondolatával, hanem a XVI. századi Sodalitas Septem-castrensis tervével megindított tudós társasági törekvések megvalósításaként egyebek mellett egy erdélyi tudományos akadémia felállítását sürgette. Az ilyen távoli célokra néző hozzászólót azonban az akkori szűkös erdélyi lehetőségeket hidegen mérlegelő felszólalók figyelmeztették arra, hogy a nagyarányú akadémiai megoldás helyett a kivívható múzeum felállítását kell mindenképpen szorgalmazni. Az országgyűlés magyar része szinte egyhangúan a múzeumalapítás gondolatához szegődött. Végre 1842. december 23-án az országgyűlés a rendszeres bizottmány előzetes tárgyalásai nyomán elkészült javaslatot elfogadta, és az országos

tanácskozóterem építése és a nemzeti színház támogatása mellett elhatározta a múzeum alapítását is. A múzeum megszervezésére 100 000 forintot irányoztak elő. Mikor azonban a múzeumnak országos rovatal útján való megalapítására terelődött a tárgyalás sora, az addig egykedvűen viselkedő szászok hevesen ellenezték azt, hogy országos múzeumot állítsanak fel, és még inkább azt, hogy annak fenntartására reájuk is vessenek ki rovatalt. A szászoknak ugyanis nem volt nemzeti érdekük, hogy a szász népi tömegektől távol lévő Kolozsváron újabb országos múzeumot létesítsenek akkor, mikor a szebeni Bruckenthal-múzeum már 1817 óta megvolt, és 1833 óta már több „honismertető” egyesületük és folyóiratuk szolgálta, természetesen csak a szászságra korlátozódva, nagyjában ugyanazokat a célokat, amelyeket az erdélyi magyar és székely rendek éppen az új intézmény megalapításával akartak elérni. Az országgyűlés magyar és székely követei a felcsapó heves közjogi és faji viták nyomán jól látták a szászság nemzeti álláspontját, és ezért politikai tapintatból a múzeum céljaira csak a magyaroktól és székelyektől kívántak rovatalt; a múzeum kilenctagú felügyelőbizottságába azonban egy szász tagot is választottak. Az erdélyi múzeumot tehát már csírájában csak a magyarok és székelyek támogatták, felállításának szükségességét is csak ők hangoztatták.

A szászok ellenzése azonban megakadályozta Bécsben a múzeumalapításra vonatkozó törvény szentesítését. A rendek hiába sürgették többször a múzeum sorsára vonatkozó határozatok kedvező elintézését, ez ügyben nem történt semmi érdemleges. A két magyar haza 1848. május 30-án kimondott egyesülése eltüntette a külön erdélyi országgyűlést. Ez és a rákövetkező viharos idők lehetetlenné tették azt, hogy az erdélyi magyar művelődés történetében olyan nagyra hivatott múzeum már ekkor megvalósulhasson.

*

A szabadságharc mozgalmas, kavargó korára Erdélyben is jó ideig dermedt, halotti csend következett. De az önkényuralom vasgyámságának legkeményebb napjaiban egyre több gondolkodó főben ébredezett az a gondolat, hogy az erdélyi országgyűlés régebbi múzeumállító szándékát éppen a magyarság öntudatának emelése érdekében végre meg kell valósítani. E gondolat legelső fölvetője Kövári László, a történetíró, legtekintélyesebb harcosa pedig gróf Mikó Imre volt. Mikó nem vett részt az 1848-49-i szabadságharcban; így, bár jó magyar volt, feltétlen hűsége miatt személye kedvelt volt az elnyomó császári udvarban. A magyarság előtt 1848 előtti társadalmi és kincstárnoki szerepén kívül az önkényuralom idején kifejtett irodalom-, színház- és tudománypártolása, sőt tevékeny tudományművelése tette őt kedvelté. Mikor Kemény József gróf 1855-ben meghalt, félni lehetett, hogy a végrendelete értelmében az 1841-ben felajánlott gyűjtemények Erdélyből a pesti Magyar Nemzeti Múzeumba kerülnek, vagy még inkább attól, hogy az önkényuralom emberei a gyűjtemények felhasználásával erdélyi múzeumot alapítanak ugyan, de nem Kolozsvárt, hanem Szebenben. Éppen ezért Mikó összejöveletek, levelezés és sajtó útján megértette az erdélyi közvéleménnyel, hogy a múzeumnak egyesületi úton való megalapítása elodázhatatlanul fontos. Hogy a múzeumi helyiség kérdését megoldja, maga egy több mint 10 holdas díszkert közepén álló emeletes villáját adományozta a megalapítandó múzeum céljaira. Az alapítvány nyomában beérkező lelkes megajánlások, az őket fogadó általános öröm és lelkesedés ugyan véglegesen megerősítették Mikóban és minden illetékes tényezőben a múzeumalapítás szándékát, de ugyanakkor felköltötték az önkényuralom kormányában azt a gyanút is, hogy itt többről van szó, mint egyszerű művelődési mozgalomról. A gyanú alapos volt, mert hiszen valóban maga a magyarság elsősorban nem közművelődési mozgolódásnak tartotta Mikó kezdeményezését. „Nagyméltóságod felfogta bölcsen az idő és viszonyok szükségét - írta betegágyából a szabadságharc legnagyobb emlékirója, Pálffy János -, kilépni a cselekvés terére azon percben, midőn legnagyobb szüksége vala vezető szellemre, s a nemzet innen és túl a Királyhágón megértette a szózatot. S Isten meg fogja segíteni Nagyméltóságodat, mert nemes szívében

nem honol hiúság, de telve lelke a hazaszeretet tiszta tüzével.” (1857. jan. 20.) E sorok a kor felfogását és hangulatát fejezik ki. Miközben ilyen nemzetiségünket erősítő célzattal az előzetes szervezkedés folyt, csak Mikó többszöri személyes közbelépésére sikerült végre Bécsben kieszközölni, hogy 1859. november 23-ra összehívhassák az Erdélyi Múzeum-Egylet alapító közgyűlését. (Az Egyesület nevének harmadik tagját ez egyszer régebbi alakjában - Egylet - használom, a továbbiakban azonban az újabb, végleges alakkal élek.)

A közgyűlést megelőző napokban és a gyűlés napján látszott meg külsőségeiben is, hogy Erdély a múzeum megalapítását valóban nem pusztán művelődési ténynek tartja. Alig van az erdélyi tudományos törekvés történetében olyan mozzanat, mely egész Erdélyt úgy megmozgatta volna, mint éppen ez. A gyűlés napja az erdélyi magyarságnak az önkényuralom alatt legnagyobb nemzeti ünnepe volt. A szervezeti szabályok ismertetését, a költségvetés megállapítását, a múzeumi feladatok megjelölését és általában az alakuló gyűlés minden mozzanatát a háromnapos közgyűlés alatt a kolozsvári és Kolozsvárra gyűlt erdélyi magyarság lankadatlan érdeklődése és lelkesedése kísérte. A közgyűlésnek legünnepelesebb és legjelentősebb mozzanata az volt, amikor az alapszabályok értelmében a jelenlevők titkos szavazás útján megállapították az egyesület hivatalos nyelvét. A jelenlevő 283 tag egyhangúlag a magyar nyelvre szavazott. Ezzel tehát kétségtelenül és alapszabályszerűleg megállapították, hogy az erdélyi magyarságnak ez a múzeumi gyűjtésre, a gyűjtött tárgyak megőrzésére, az anyag feldolgozására és általában a tudományok magyar nyelven való művelésére alakult egyesülete kizárólag magyar jellegű. Az egyesületnek az alapításkor 180 850 forint tőkéje és ezen kívül 11 767 forint megajánlás formájában ígért vagyona volt. A múzeum anyaga 15 439 könyvből, 1083 oklevélből, 128 arany-, 2841 ezüst-, 1738 bronzéremből, valamint 10 092 darab különböző régészeti tárgyból, természeti ritkaságból, ásványból, kőületből, állatból és növényből állott.

Ennek a tekintélyes múzeumi anyagnak befogadására nem volt elég a Mikó-villa. Ezért a könyv-, kézirat- és éremtárnak külön helyiséget kellett szerezni. A múzeumi tárgyak rendezésével és leltározásával egy időben megindult az egyesület tudományművelő munkája is. 1860 februárjától kezdve mindenféle szervezeti szabályzat nélkül megkezdtek a tudományos ülések tartását. Már ebben az évben kilenc ilyen ülés volt. A következő évben szükségesnek tartották a tudományos üléseknek két tárgykör szerint való elkülönítését. Kimondották a történelmi és természettudományi ülések különválását. Ezzel tehát megalakultak a tudományművelő munka első keretei, a szakosztályok elődei is. E keretek kialakulásával egy időben részben a tudományos előadások anyagának közlésére az egyesület évkönyv kiadását határozta el.

A szervezkedés első tíz éve sok munkában, de aránylag nagyobb lelki és anyagi nehézségek nélkül telt el. A kiegyezés utáni erdélyi magyarságnak azonban már korántsem jelentette azt a Múzeum és az Egyesület, mint az önkényuralom idejének erdélyi magyar közvéleménye számára. Az egyesületnek politikai jelentősége most, a politikai szabadság viszonylag korlátozatlan korában nem volt. Az erdélyi magyarság vezető rétege nem volt eléggé érett ahhoz, hogy meglássa az egyesület munkásságában rejlő nemzeti érdekeket. Ennek hatását aztán megérezte az egyesület költségvetése is. Az állandó jövedelmet a tőkék kamatain kívül ugyanis azoknak a „résztvényesek”-nek hozzájárulása jelentette, akik 10 évre évi 5 forint befizetését ígérték. Mire azonban az egyesület felett az első évtized eljárt, a 896 régi résztvényes tag száma még száznál is kevesebbre csökkent. A résztvényesek számának zuhanása olyan végzetes nehézségekbe sodorta az egyesületet, hogy már 1867-ben feliratban kérte a kormány támogatását. A támogatás azonban ekkor még elmaradt.

*

A második évtized elején azonban Erdély közművelődési életében jelentős változás következett be: 1872-ben a magyar törvényhozás szükségesnek látta a kolozsvári egyetem megalapítását. Bár a Múzeum-Egyesület elsősorban múzeumi anyag gyűjtésére és kezelésére alakult, mint láttuk, két szakosztályában fejtett ki tudományművelő munkát is. Így e tekintetben 1872 előtt mintegy az egyetemet helyettesítette, illetőleg pótolta. Most az egyetem létesítését is elsősorban az Egyesület tette lehetővé azzal, hogy a magyar állammal 1872-ben kötött szerződés alapján az egyetem rendelkezésére bocsátotta nagy értékű tudományos gyűjteményeit, sőt később (1895), az egyetemi klinikák építéskor a Mikó-villát is 10 holdas kertjével együtt (ebben volt akkor a régi botanikus kert!) építkezések céljára átadta az egyetemnek. Az 1872-iki szerződés értelmében az Egyesület megtartja önkormányzatát, gyűjteményeit azonban az egyetem kezelésébe adja. A gyűjtemények elhelyezéséről, kezeléséről az állam, illetőleg az egyetem gondoskodik; használatukért évi 5000 forintot fizet. Anyagilag az Egyesület nagy súlytól szabadult meg, mert nemcsak hogy a fenntartás gondja került le válláról, hanem saját tőkéi kamataival és a tagok évi díjaival jövedelme mintegy évi 16 000 forintra gyarapodott. Annál sajnálatosabb volt azonban az állammal kötött szerződés nyomán az egyesületi öntudat fokozatos elcsökevényesedése és az Egyesület szellemi életének pangása. Az egyetem tanárai és hallgatói mentesítették ugyan az Egyesületet az addig végzett tudományművelő tevékenység alól, de az egyetemi tanároknak az Egyesülettől való érthetetlen idegenkedése hovatovább oda vezetett, hogy a múzeumi gyűjtemények nélküli Egyesület tagjaiban a múzeumi öntudat természetszerűen lehanyatlott, viszont tudományművelő tevékenysége az egyetem tanárainak kellő támogatása, sőt sokszor ellentétes irányú szervezkedési tevékenysége miatt egyelőre a pangás állapotába jutott. Pedig a múzeumfenntartás gondjaitól részben megszabadult Egyesület időszaki kiadványokkal, folyóiratokkal (Az EME Évkönyvei, Erdélyi Múzeum) igyekezett az egyetemi tanárok tudományos munkásságát elősegíteni.

Ez az értetlen és érthetetlen, szinte ellenséges állapot azonban nem sokáig tartott. Az Egyesületben, különösen a személyében egyszerre egyetemi tanár és múzeumi titkár Finály Henrik buzgólkodása folytán már a 70-es évek vége felé feltűnt és utána rohamosan előtérbe kezdett nyomulni az akadémikus gondolat. Finály 1878-ban nyíltan megírta, hogy „az a szép és kielégítő siker, melyet az egyetemen feladata egyik ágában, a múzeum-alapításban már eddig elért, nemcsak jogosítja, hanem némileg kötelezi is az egyetemet arra, hogy kezdje el a fősúlyt lassanként áthelyezni feladata másik, nem kevésbé fontos ágára, a múzeumba gyűjtött tudományos anyag feldolgozására, s így egyengesse az utat arra az átmenetre, amely a múzeumegyletből, az eddig csak múzeumot alapító és ellenőrző igazgatótestületből lassanként valóságos tudós társaságot, azaz tudományt művelő és terjesztő, tudományos eredményeket termelő testületet alakítson”. E gondolat tervszerű megvalósítása érdekében igazában ekkor kezdődött meg az Egyesület szakosztályainak kialakulása. 1879-től kezdve a két szakosztály, az orvos-természettudományi és a történelmi (ma bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi) szakosztály munkássága lendületet vesz; ettől kezdve mindkettőnek külön folyóirata van, az előbbié az Orvos-Természettudományi Értesítő (1879-1905), a másiké az Erdélyi Múzeum (1879-1918, 1930-máig). Ez egyébként üdvös lendületből az akadémiai gondolatnak ugyan sok haszna volt, de a végeredményben múzeumi céllal alakult egyesületnek vajmi kevés. A szakosztályok működése egyáltalában nem alapult a múzeumi gyűjteményeken, sőt hovatovább függetlenítette magát az Egyesülettől is. Az 1883-i alapszabály-módosítás után maguk a szakosztályok az Egyesülettel csak laza összefüggésben voltak. Önálló volt a szervezetük, közgyűlésük, pénzkezelésük. Joguk volt ahhoz, hogy olyan tagokat vegyenek fel, akik magának az Egyesületnek nem voltak tagjai. A tagsági díjakat maguk használták fel, és emellett tekintélyes évi átalányt kaptak a szakosztályi munkásság kifejtésére meg folyóirat kiadására. A szakosztályok tehát az Egyesülettel való kapcsolat minden előnyét élvezték, anélkül hogy az Egyesület célkitűzéseit különösebben munkálták volna. Ilyenformán az egyes szakosztályok a század vége felé annyira önállósultak, hogy a millenniumi évben Finály Henrik, a titkár ki is mon-

dotta, hogy mindenik „csaknem úgy tekintette magát, mint egy egészen önálló és független testület”. Ezek után nem volt csoda, hogy ugyanő a millenniumi közgyűlésen fölvetette a kolozsvári tudós társaság megalakításának gondolatát is. Ha maga a titkár, aki az Érem- és Régiségtár igazgatója is volt, ennyire nem törődött az Egyesület eredeti szellemi célkitűzéseivel és érdekeivel, megérthetjük, hogy a többi egyesületi vezető nem igyekezett megvédeni az Egyesület vagyoni függetlenségét, anyagi érdekeit sem. Így megtörténhetett az a képtelen dolog, hogy az állammal 1895-ben megújított szerződésben az Egyesület maga lemondott az alapítónak, gr. Mikó Imrének kizárólag múzeumi célra adományozott nagy értékű ingatlanáról. Az egyetemnek a klinikai építkezések céljaira feltétlenül szüksége volt e területre, ránézve a szerződés tehát nagyon előnyös volt, az Egyesület azonban ellenérték fejében csak azt az ígéretet kapta, hogy ha a két fél között a szerződés valamilyen ok miatt felbomlik, „az állam a tulajdonjog átengedése viszonzásául köteles lesz akkor a Múzeum-Egyletnek egy olyan önálló épületet vagy könnyű szerrel önállóvá tehető épületrészt teljes tulajdonjoggal feltétlenül birtokába adni, amelyben a múzeum könyvtára és gyűjteményei a múzeum tudományos és közművelődési céljainak megfelelő módon elhelyezhetők és felállíthatók lesznek”. Az ingyenes telekátengedés ugyan a múzeum vezetősége részéről azzal a reménnyel történt, hogy az állam e területen a zsúfolt múzeumi gyűjtemények korszerűbb elhelyezése céljából is építkezik, de ez a remény nem vált be. A terület egy része megmaradt botanikus kertnek, más részét meg új klinikai és intézeti épületek foglalták el.

A múzeumi célra alkalmas épületek hiánya különösen azért hatott nyomasztólag nemcsak a múzeumi, hanem az egyetemi munkára is, mert a múzeumi anyag szaporodásával és az egyes gyűjteményrészek, táruk elkülönödésével elsősorban a múzeumi anyag célszerű elhelyezésére és további terjeszkedési lehetőségeire lett volna szükség. Mindenekelőtt a táruk igazgatói látták és érezték azt, hogy a múzeumi gondolat háttérbe szorítói, az akadémiai elv harcosai a gyűjtemények, a táruk érdekei ellen dolgoznak. E belátásnak legelőbb Apáthy István, az egyetem híres állat- és élettan orvostanára, majd Erdélyi Pál, a múzeumi és egyetemi könyvtár igazgatója adott hangot. A két elv harcosai két táborba oszolva egy évtizedes küzdelem után végre 1906-ban megegyeztek az EME munkásságának, célkitűzésének új megfogalmazásában. Az ekkor alkotott alapszabályok szerint az Egyesület visszatért az alapítási elvekhez, azaz 1. fenntartja a múzeumot, 2. feldolgoztatja a gyűjtött anyagot és 3. műveli a honismeretet és általában a magyar tudományosságot. A tervszerű munka elősegítése érdekében megszűntek a szakosztályok önálló pénzkezelései; nem lehettek a szakosztályoknak külön tagjai sem. Minden tag egyesületi tagként lép be az EME-be, de tetszése szerint azt a szakosztályt választja, amelyben dolgozni akar. Az alapszabály véglegesen négyben állapította meg az Egyesület szakosztályainak számát is; ezek: 1. a bölcsész-, nyelv- és történettudományi, 2. természettudományi, 3. orvostudományi és 4. jog- és társadalomtudományi szakosztály. Az Egyesület kormányzója a közgyűlés és a választmány, a határozatok végrehajtói a tisztviselők. A szakosztályoknak saját ügyeik intézésére külön közgyűlésük, választmányuk, illetőleg elnökségük van. Az Egyesület szakosztályai külön üléseiken Kolozsvárott szak- és népszerűsítő előadásokat tartanak, részt vesznek az egyes erdélyi városokban időnként (évenként) rendezendő és a tudomány népszerűsítése céljait szolgáló vándorgyűléseken. A táruk élén az egyetem megfelelő tanszékén működő egyetemi tanárok állanak igazgatói minőségben; a táruk igazgatói hivatalból tagjai a központi választmánynak. Az Egyesület időszaki kiadványai ezentúl elsősorban a táruk érdekeit hivatottak szolgálni.

Az Egyesület már a szakosztályi, helyesebben akadémikus elvirágzási korában belátta, hogy saját anyagi erőire támaszkodva nem tudja a szakosztályi működéssel együtt a múzeumi tevékenységet is támogatni. Ezért már 1900-ban államsegélyért folyamodott, de az első ilyen támogatást csak gróf Apponyi Albert minisztersége idején, 1905-ben kapta meg. Ettől kezdve

az állami támogatás folytonosan növekedett. Az Egyesület az államsegélyt saját tőkéinek kamataival együtt kizárólag múzeumi és tudományművelési célokra fordította.

Az Egyesület múzeumi alapokon való újjászervezése rendkívül hasznos volt. Az a rövid idő, mely az újjászervezéstől kezdve a nyugodt munkalehetőségek végét jelentő világháborúig eltelt, mindenképpen az Egyesület virágzási korának nevezhető. A múzeumi gyűjtemények aránylag ekkor gyarapodtak legtöbbször (a levéltári anyag például legalább tízszeresére nőtt, a régiségtár anyaga megkétszereződött és fő vonalakban először ekkor rendeződött!), és ez idő alatt kapták mai rendjüket, az egyesületi folyóiratok is ekkor érték el a legmagasabb színvonalat. A bekövetkezett világháborúval azonban természetesen megkezdődött a visszaesés. A háború szerencsétlen befejezéséig csaknem teljesen megszűnt az Egyesület tudományos munkája, a gyűjtemények legfőbb értékei is többször átérték a Kolozsvárról való menekítési tervezgetés, sőt részben a tényleges menekülés izgalmait. Ehhez járult még az is, hogy az Egyesület már előbb állami ösztönzésre hazafias kötelességének érezte a háború alatt csaknem egész tőkeállományát magyar állampapírokba fektetni; ez és nagyobb hadikölcsön-jegyzés pedig egyet jelentett a tőke háború utáni teljes elvesztésével.

Erdély magyar egyeteme. Kolozsvár. 1941. 139-149.

Gróf Mikó Imre szózata Erdélyi Múzeum-Egyesület

Hogy Erdély magyar népiségének koncentrált Múzeuma s azzal egybekötött némi tudományos tűzhelye legyen: minden jók által érzett szellemi szükség, a magyarság fennmaradásának, további nemzeti irányú fejlődésének, hazai és állami jelentőségének *conditio sine qua non*ja, az erdélyi magyar értelmiség közös érdeke, megalkotása közös kötelessége, a legközelebbi idők, sőt éppen e napok feladata. [...]

Az Erdélyi Múzeum megalkotása [...] a hazai összes magyar értelmiség érdeke és kötelessége. A politikai tér sorompói - melyek közti néha sikeres, néha meddő küzdelmek régen nálunk csaknem kizárólag foglalkoztatták az értelmiséget - ez idő szerint bezárvák. A közigazgatási mező kellően bé van népesítve. A földművelés és műipar nem foglalhatja el mind a kiváló tehetségeket, sőt ez nem is lenne hasznos, nem óhajtandó. Lenni kell a népek között, kik az eszméknek, a tudománynak és közfelvilágosulásnak legyenek terjesztői és munkálói. Kivált pedig nekünk magyaroknak nyelvünk kifejtése és megállapítása, irodalmunk gazdagítása, alapos, komoly és gyakorlati irányú tudományosság meghonosítása, általában a szellemi fejlettség mentől emelkedettebbé és egyetemesebbé tétele, mindenek felett pedig a hazai történeti és természettudományokbani előhaladásunk az: mi felülről elismerést s szavainknak meghallgatását, a társnépektől becsülést, jogigényeinknek méltatását eszközölheti, eszközölni fogja. [...]

Erdély öröksége. X. Budapest. é. n. [1942] 245-247.

Mikó Imre Brassai és a Múzeum

1859. november 23-án megnyílt a Nemzeti Múzeum Kolozsvárt. Erdély tehetős és művelt főurai adták össze a gyűjteményeket, s a múzeumot támogatni nemzeti ügy volt az abszolutizmus tizedik évében. A múzeum alapítója, gr. Mikó Imre tizenkét holdas kertjét annak épületeivel együtt a Múzeum-Egyletnek adományozta, s így nyilatkozott az új intézmény célkitűzéseiről:

„Egy, e haza minden népfaját és osztályait magába záró egyesületbe kellett belevinni mindazokat, kik a hon szellemi érdekei iránt várhatták az idők javulását.”

Egy ilyen tudományos intézményből Brassai nem maradhatott ki. 1859 nyarán tért vissza Pestről Kolozsvárra, mert meghívást kapott régi iskolájától a filozófia és matematika tanszékére, de emellett görögöt és hébert is kezdett tanítani. A Múzeum-Egylet megalakulásakor a közgyűlés 292 szavazatból 270 szavazattal múzeumőrnek választotta Brassait, de az igazgatói teendők ellátásával is megbízta. 1862-től tényleges igazgatónak választják, s tíz évig, az egyetem megnyitásáig viseli ezt a tisztséget. A Múzeumkert bejárata mellett levő földszintes házát bocsátották rendelkezésére. Nemsokára anyját is hazahívta Pestről, s vele együtt rendezkedett be új otthonába.

A kert közepén levő emeletes Mikó-ház volt a gyűjtemények lerakata. A régiségtárat Finály Henrikre, a könyvtárat Szabó Károlyra bízta, a természettudományi gyűjteményt Brassai vette gondozásába. Mikor munkához látott, a gyűjtemény elfért egy szobában. Mire 1872-ben a múzeumigazgatói állást felcserélte az egyetemi tanszékkal, az egész épület megtelt vele.

Brassai indította meg és szerkesztette az Erdélyi Múzeum-Egylet évkönyveit. Az első kötet előszavában így írt: „Európa sokáig - egész a legújabb időkig - nem ismert minket. No! szép tőle nem volt, de vétek se! Tán nem volt semmi közös érdek, mely figyelmét hozzánk és reánk vonhatta volna. Hanem logika elleni vétek volt ám úgy következtetni, hogy mivel *ők* nem ismertek minket, *mi* sem ismerjük magunkat - népünket és honunkat...”

„Előítélet, balvélemény, álhiedelem biz a, hogy mi honunkat ne ismertük vagy legalább ismerni ne törekedtünk volna... Hasítsuk a tudomány mezejét két nagy tagra, úm. a história és a természettudományira.” Mindkét téren gazdag tartalékaink vannak. „De hiányzott igenis nálunk, Erdélyben, mind e magános törekvéseket élesztő, buzdító, segítő, sikeresítő, bizonyos tekintetben jutalmaztató intézet.”

A vagyonnal rendelkezők megteremtették a múzeum anyagi alapjait. A tudomány embereire várt a szellemi tetőzet felrakása. Az Erdélyi Múzeum-Egylet évkönyveiben nemcsak a közgyűlési jelentések, hanem főként tudományos dolgozatok kaptak helyet, a humaniorák és a reáliák területéről egyaránt. Maga Brassai inkább szervezett és szerkesztett, mint publikált. Tizenkét év alatt mindössze két növénytani és egy filozófiai tárgyú értekezése jelent meg az Erdélyi Múzeum-Egylet évkönyveiben.

Mégis ez az időszak volt életének egyik legtermékenyebb szakasza. Ezalatt folytatta vitáit a vulgáris materialistákkal, ekkor írta a módszerről szóló tanulmányát, ezalatt szövődött barátsága későbbi állandó vitapartnerével, a Református Kollégiumban tanító Gyulai Pállal, logikai tanulmányaiban védte és vitatta Stuart Millel szemben a logika deduktív módszerét, és elkészítette mondatelméletének első fogalmazványát.

Mikó Imre: Az utolsó erdélyi polihisztor. Bukarest. 1971. 92-93.

Lakatos István **A dalmű sorsa Kolozsváron**

1792. december 17-én mondták ki az első magyar szót színpadon. Kolozsváron történt ez a Jókai utca 2. számú házban, a gróf Rhédey-kúria nagy báltermében. Az első magyar színtársulatot úgy hívták: „Erdély Nemes Magyar Jász Társaság.” Igazgatója Kótsi Patkó János volt. Ez volt a szerencsénk, hogy a színház élén olyan nagy műveltségű ember állott, mint Kótsi, aki maga is színész, rendező, író, zeneszerző volt egy személyben. Neki köszönhető, hogy az első magyar színpadon igen korán megszólalt a muzsika.

Nem tudjuk pontosan, melyik volt az első énekes játék, melyet előadtak, mert 1803 előttről hiányosak a megmaradt színlapok, de annyi bizonyos, hogy ebben az időben (1803 előtt) a színház műsorán a következő énekes művek állottak: Havasi juhászlány Kótsi Patkó zenéjével; Inkle és Járíkó Kolisz zenéjével; Lantosok Reiman zenéjével; Doktor és Patikárius Dittersdorf zenéjével; Két róka és Kincásók Mehul zenéjével és Orfeusz és Eurydice Gluck muzsikájával. Mindezt a Magyar Kurir 1800. év január 15-iki számából tudjuk, de említés van ezekről Nagy Lázár írásában [...] azt mondja: „Említeni kell azt is ezen epocháról (1795-1809), hogy Kótsi Patkó János igyekezetével a magyar Theátrumon magyar operák is adtak elő, nagy meglepetésére a publikumnak, mely után a muzsikát kedvelő uraktól számos symphóniák, kották ajándékoztattak...” Az első zenés színpadi mű, mely Erdélyben megszólalt, dr. Ferenczi, a kolozsvári színház történetírója szerint az Inkle és Járíkó kellett legyen, ennek azonban csak 1803. évbéli előadása van hitelesen megállapítva. Ezzel szemben a Formenterai remete című műről, melynek zenéjét Kolisz írta, tudjuk biztosan, hogy Kolozsvárt 1793. május 20-án játszották.

A felsorolt művek közül komoly zenének csak Mehul és Gluck műveit ismerhetjük el. Hogy ez időben milyenek lehettek az előadások, arról fogalmat alkothatunk, ha tudjuk, hogy a zenekarban mintegy 12-15 muzsikus játszott, és az énekeseket a színházi karmester képezte. Akkor még a színésznek mindent tudnia kellett, és így a drámai színész vagy komikus, ha hangja volt, operákat is énekelt. Ezen nem is csodálkozunk, hisz ma is sok színházban, hol nincsen külön operatársulat, ez a helyzet. A mai színpadokon is vannak színészek, akik ha történetesen énekelni kell, ettől sem ijednek meg, pedig nem is tudnak énekelni. Ami az akkori karmestereket illeti, csak Lavotta Jánosra mutatok rá, akinek képességei nem estek messzire egy mai műkedvelő karmesterénél.

Mégis nagyon tetszett városunk közönségének a zenei teljesítmény, amit az bizonyít, hogy a zenés darabok látogatottabbak voltak a prózaiaknál, sőt a közönség elhanyagolta a színházat, ha nem adott dalműveket. A város zenei élete azonban fejlődésnek indult, és a színház énekesének utánpótlása is gondot okozhatott, mert az első magyar zeneiskolát, a Kolozsvári Zenekonzervatóriumot is azért alapították 1819-ben, hogy az a színház zenekarának és énekesének utánpótlását teremtsen elő.

Az önálló nemzeti zenei műveltség iránti vágy szülte meg az első magyar dalművet is, a Béla futását, melyet Ruzitska József színházi karmester írt. Kolozsvárt mutatták be 1822. december 26-án. Hogy mekkora sikere volt ennek az akkor magyarosnak hitt toborzó modorában szerzett, nem nagy igényű operának, azt bizonyítja az, hogy alig volt az országban színpad, ahol ne játszották volna. Még a múlt század hetvenes éveiben is műsoron állott minden magyar színpadon, sőt 1939-ben a pesti Operaház is felújította. Természetesen korszerűsített formájában.

Az operai műveltség a múlt század első felének vége táján erősen fejlődött. A rendezők is jobbak voltak, a színpadi mesterségbeli készség is haladt, a karmesterek és énekesek is többet tudtak. A Farkas utcai első kőszínház, melyet néhány év előtt avatatlan kezek kegyetlenül leromboltak, hogy helyére környezetéből kirívó korszerű épületet emeljenek, már felvette műsorába az akkor divatos összes nagyoperákat. Mozart (Don Juan), Weber (Bűvös vadász), Rossini (Tolvaj szarka, Sevillai borbély és a többi akkor játszott művei), Donizetti, Bellini, Boildieu, Cherubini, Auber, Herold, Pacini, Meyerbeer, Kreutzer operáit élvezhette a közönség már 1825 táján. Míg 1803 előtt Dittersdorf, Mehul, Gretry, Martini, Paisiello, Delayrac operáit játszották, a század negyedének fordulóján már szóhoz jutott a francia nagyopera, a német romantikus dalmű és a magyaros toborzó modorában írt énekes daljáték. A magyar szerzők művei is helyet kaptak a műsorban. Ruzitska mellett Chudi Pikko hertzege állandóan műsoron van, de hely jut Thern Károly zenéjének is, és Erkel Ferenc, aki pályafutását szinte Kolozsvárt kezdte, s aki Brassai bácsinak intim barátja volt, a múlt század derekán bevonul műveivel a színházunkba.

Ekkor lesz színházunkban a népszínmű erős versenytársa az operának. 1848/49-es forradalom meghozza az első Verdi-bemutatót. Szövegkönyvének időszerű tartalma és zenéjének ellenállhatatlan varázsa ünnepelt műsordarabbá avatja Verdi Ernani c. művét. Utána sorra kerülnek a többi Verdi-művek is. A hatvanas években a zenekarnak már 27 tagja van, és karmestere a fiatal Káldy Gyula, akinek nevéhez fűződik a kolozsvári operaegyüttesnek sikerekben gazdag bukaresti vendégszereplése. Erkel és Császár magyar dalműveinek tapsolt 1860-ban a román főváros közönsége.

1873-ban hanyatlani kezd az operai műveltség. Verdi, Halévy, Meyerbeer, Gounod és Flotow operái még rövid ideig nagy érdeklődéssel kerülnek előadásra, de Offenbach, Lecocq operettjei lassan utat nyitnak a könnyűzenének, és 1879 táján lekerül az opera a kolozsvári színház műsoráról. A múlt század végén még kísérleteznek a régi dalműkultusz felélesztésén, de eredménytelenül. Hasztalan próbálkoznak a verista-naturalista operával. Mascagni, Leoncavallo ideig-óráig felidéznek a régi forró operaesteket, de a Carmen, Mignon, Bibliás ember és a többi, XIX. század végén műsorra került dalművek sikere, mint a világító pisztolyok fénye, csak átmeneti érdeklődést váltanak ki. Az operett fénylő csillaga elhomályosítja a komoly dalművek már csak parázsló tűzét. Csak a háború előtti években indul meg megint olyan irányú fellendülés, mely említésre érdemes, de a tragikusan végződő világháborúval a magyar operai műveltség lehetőségeinek [...] befellegzett.

Erdélyi Helikon. 1941. 675-677.

Lakatos István Liszt Ferenc első kolozsvári látogatása

Liszt Szebenből 1846. november 23-án indult el, és 24-én érkezett Kolozsvárra. Megérkezéséről ezeket olvassuk az Erdélyi Híradóban: „Liszt Ferenc Kolozsvárt van. Évek óta hű, testvéri érzések között várt kedves hazánk fia, a világhírű zongorász, nemes szívű ember, lelkes magyar, magas szellemi műveltségű egyéniség, vidám kedélyes társalgó, Liszt, néhány elébe egész N. Szebenig ment lelkes hazafi kíséretében, tömérdek úri rendű nép várakozó jelenlétében, folyó hó 24-én öt óra körül óhajtott kedv és egészségben városunkba megérkezett, s szállását ezúttal a Biasini vendéglőjében főhelyzetűektől kényelmi tekintetben mindennel pompásan ellátott termekben vevé. Az utca rakva volt néppel...” A városban mindenki ujjongott. Aznap este 6-7 óra között a katonazenekar Liszt híres indulóját játszva, száz fáklyás kíséretében szállása felé vonult, és ott ablaka alatt magyar nótákat játszott. Lakosztályán Ruzitska György igazgató vezetésével a legrégebb magyar zeneiskola küldöttsége tisztelgett. A város ifjúsága is üdvözölte a mestert. Liszt megjelent lakosztálya ablakában, és a torkaszakadtából éljenző tömegnek megköszönte az ünneplést.

Első kolozsvári hangversenyét Liszt Ferenc 1846. november 26-án tartotta a város táncteremben, a Redoutban. A teremben mintegy 500 főnyi hallgatóság fért el, a jegyeket 1-3 pengő forintért árulták, s mind elkeltek jó előre, a hangverseny napján már nem lehetett jegyet kapni. Az Erdélyi Híradó beszámolójában azt olvassuk, hogy a közönség jóval a hangverseny megkezdése előtt elfoglalta helyét a teremben, Liszt zajos éljenzés között lépett a dobogóra. Nagyjából ugyanazt játszotta, mint Temesváron: híres átiratait a Lammermoori Luciából, a Normából, a bravúrváltozatokat a Puritánok című daljátékból, az Ave Mariát, a Magyar dallamokat, végül a Rákóczi-indulót. Liszt játékaról röviden, de a legnagyobb elragadtatás hangján ír a kolozsvári sajtó: „Mit hallottunk s éreztünk, miért leírni akarni? - olvassuk a Keletben. - Ezt ember tehetni nem fogja. Legyen elég, miszerint az egész közönség tetszése, öröme és meglegedése az elragadtatottságig magasztos, élénk és ihletett volt mindvégig.” Brassai Sámuel a Vasárnapi Újságban csak ennyit ír Lisztről: „Nálunk a zongora bájos hatalmú királya... Liszt Ferenc oly sokat képes feledtetni velünk a rideg jelenből, s viszont oly sokat támaszt fel emlékeink sírjából. Csak az a híja, hogy kurucok legyünk, midőn hatalmas Rákóczi-ján elandalgunk.”

Az első hangverseny után a Kolozsvári Házi Zenekör, a későbbi Kolozsvári Zenetársaság őse látta vendégül Liszt Ferencet, s tiszteletbeli tagsági oklevéllel lepte meg. Hazamenet az utcát, ahol kocsija elvonult, hatvan fáklyával világították meg.

Második hangversenyére is, amelyet 1846. november 29-én adott, minden jegy előre elkel. Ugyancsak a Redoutban játszott tüntetően lelkes közönség előtt. A harmadik hangversenyt december 3-án adta Liszt jóteknő célra, az ezerfőnyi közönséget befogadó Farkas utcai színházban. „Hál’ Istennek, hogy inkább helyet és bemeneti jegyet kell kívánnunk, mint közönséget” - írják a lapok. Magáról a hangversenyéről az Erdélyi Híradó így számol be: „Kolozsvárnak ilyen élvezetes östéi nagy idők óta nem voltak s hihetően nem is lesznek. Amint megjelent, jókedv és mosoly ült minden arcon, taps és éljen viharozza át a termet. Minden szám után két-háromszor visszatapsolják... A nagy művész, mint világhírű egyetlen zongorász, ki különösen a magyar szívéhez eddig nem ismert bűvös hatalommal szól, nemzeti fájdalmát és örömét soha nem hallott bensőséggel, hűséggel és lánggal tudja festeni.” Magyar változatait és végül Rákóczi-ját zongorázta, mert „ezt közönségünk mindig kívánni s ő mindig készséggel játszani szokta”. A hangverseny után 150 fáklyás ifjú és több magas állású főtisztviselő a Rákóczi-induló hangjai mellett kísérte szállására. Az ifjúság a fáklyákat máglyaként halomra

rakta, és úgy égette tovább. A krónikás lelkesen írja le, hogy „bár minél több fia hazánknak hozzon annyi dicsőséget a magyar névre, mint Liszt Ferenc”. A jótékony célra adott hangverseny bevételéből Liszt 700 forintot osztott szét közcélra.

1846. december 5-én meglátogatta a Conservatóriumot. Tiszteletére tanárok és növendékek eljátszottak egy Beethoven-nyitányt és egy szimfóniát, majd elénekelték egy kettőst és egy karművet.

Búcsúhangversenyét Liszt Ferenc 1846. december 6-án tartotta meg. Magyar műveket és változatokat játszott, s végül a Rákóczi-indulót, ahogy az egykori sajtóból értesülünk. Mintegy 300 fáklyás kísérté haza a hangverseny után a lakására. Tisztelgő versekkel búcsúztatták. 1846. december 8-án reggel 9-kor távozott a városból több mágnás kíséretében.

Lakatos István: Liszt Ferenc Erdélyben. Hítel. Kolozsvár. 1943. 741-743.

Mikó Imre
Brassai zenei köre

Brassai Sámuelen fiatalok óta rajta maradt az az inkább lekicsinylő, mint megtisztelő név, hogy klaviermester. Játszott ő ugyan harmóniumon, brácsán, sőt gordonkán is, de nevelő korában főként zongorát tanított, s a zongoramesterek abban az időben a társadalom polgári rétegeiből kerültek ki, vagy külföldről idevetődött muzsikusok voltak. A Klió-per idején Szilágyi Ferenc pejoratív értelemben írt arról, hogy Brassai „udvarokban néha klávír-mesteri” hivatalt töltött be. Amikor pedig tanárrá választása idején ezt vádként hozták fel ellene, Káli Nagy Lázár iskolai felügyelő gondnok így mentegeti Daniel Elek főgondnok előtt: „Hogy ő klavirt tanított, az neki csak dicséretére szolgálhat, mert azt is csupán önerején tanulta.”

Attól kezdve, hogy Brassai megvált nevelői állásától és végleg Kolozsvárt telepedett le, mindig akadt néhány zenész barátja, akivel együtt muzsikált; így 1834 és 1837 között Erkel Ferenc. A forradalom után Pesten a Huber-Hubay család kamarazenéin vett részt, majd zongorázni tanította Gönczy Pál leányát, Etelkát, mikor a Gönczy-féle magániskolában tanított. A leány később Csiky Kálmán egyetemi tanárhoz ment férjhez, de Brassaival haláláig kapcsolatban maradt. Brassai bejáratos volt még Eötvös Józsefhez, akinek a XIX. század uralkodó eszméiről szóló tanulmányát behatóan ismertette, s feleségével, Rosty Annával rendszeresen játszott négykezesen.

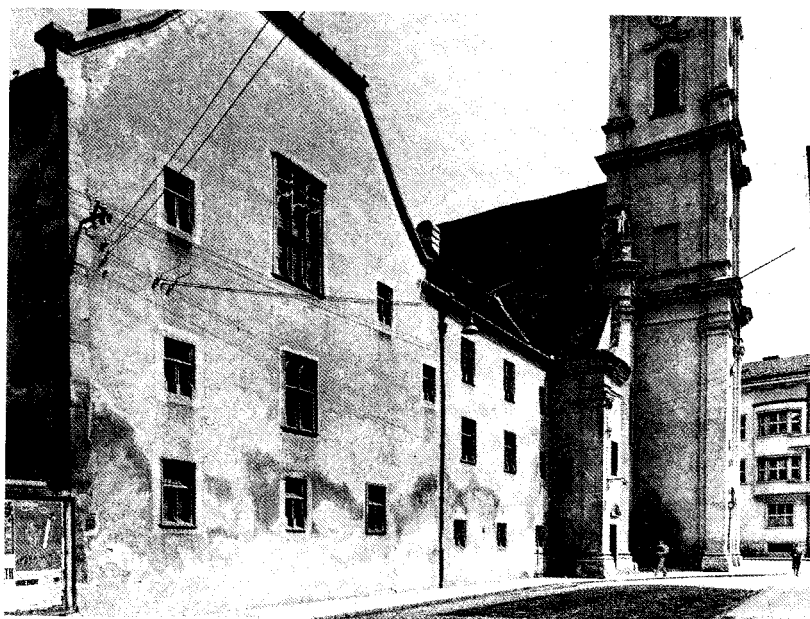
Amikor 1859-ben visszaköltözik Kolozsvárra, nagy hiányát érzi a főváros zeneestélyeinek, s ezért előbb a Múzeumkertben, később ismerőseinél vagy lakásán rendez kamarazenét. Kolozsváron a zene sokáig kedvtelés volt. Liszt 1879-ben a Bánffy-palotában tartott hangversenyén is - a Magyar Polgár felsorolása szerint - tíz gróf és hét báró vett részt, a többiek pedig szintén a főnemességből és a katonatiszti karból kerültek ki.

Brassai főként azzal tett szolgálatot, hogy az értelmiség és a polgárság körében szeretettette meg a muzsikát. Zenetársaságának névsorából, baráti körének összetételéből nyilvánvaló, hogyan demokratizálódott a zenei érdeklődés Erdély fővárosában. A Brassai-féle zenei körhöz tartozott Ruzitska György, a Zenekonzervatórium egykori igazgatója, karmester és zongoraművész, Mátéfy Károly törvényszéki bírő, akit Liszt Ferenc fedezett fel Kolozsváron, id. Bodor Pál gordonkás, id. Hintz György gyógyszerész, a Konzervatórium egykori elnöke, hegedűs, Ruzitska Béla pénzügyi tanácsos, gordonkás, dr. Wachsmann Ede orvos, hegedűs és brácsás, dr. Béteky Ferenc orvos, hegedűs, Watterfield pénzügyi hivatalnok, hegedűs és brácsás, Gegenbauer József, egy magán-zeneiskola vezetője, hegedűs, Boér Gergely tanítóképezdei tanár, hegedűs, Nagy Gábor, a Központi Szálló tulajdonosa, hegedűs, Pákey Lajos műépítész, az Unitárius Kollégium épületének és később Brassai síremlékének is a tervezője, gordonkás.

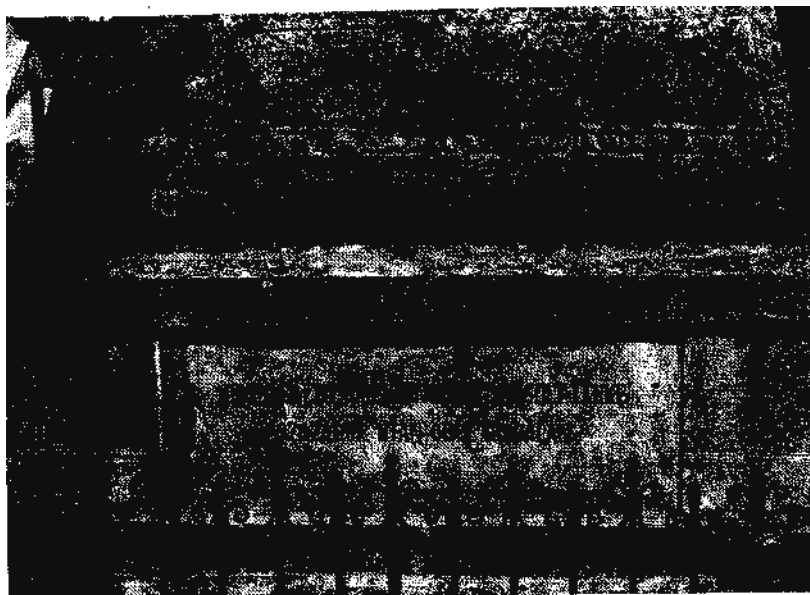
Kolozsváron már 1819-ben megalakult a Muzsikai Egyesület, s abból nőtt ki a Zenekonzervatórium. Brassai 1835-től kezdve tagja volt ennek az intézménynek, később tiszteletbeli tagnak választották, ami akkor nagy megtiszteltetésnek számított, mert ezt a címet kívülről csak Erkel Ferenc, Liszt Ferenc, Joachim József és Brahms kapta meg az ismertek közül. A nyolcvanas években Brassai is, Nagy Gábor is, az iskola gazdája, nehezmenyezte a konzervatórium zenepolitikáját, különösen Farkas Ödön igazgató és Farkas János zenetanár önkényeskedéseit. „A Farkasok megeszik a konzervatóriumot” - mondta Brassai.

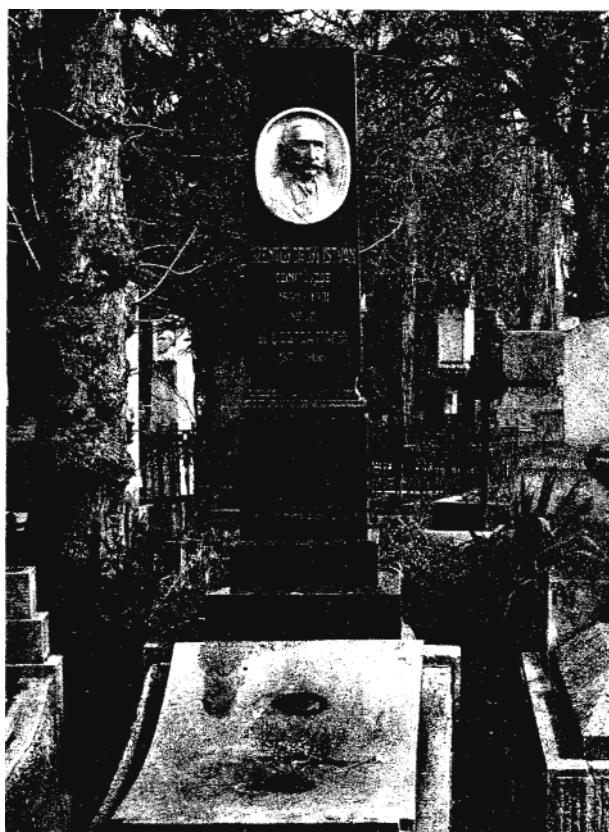
A Magyar utcai kapu belülről

**Ferenc-rendi templom és zárda az Óvárban.
XV. sz. vége**

Misztótfalusi Kis Miklós síremléke

Szentgyörgyi István síremléke a házsongárdi temetőben

Az ellentét és a házi muzsikálás sikere adta meg a lökést 1887-ben a Kolozsvári Zenetársaság megalakításához. Maga Brassai szövegezte meg a belépési felszólítást, később őt választották meg elnöknek. A társaság kéthetenként, majd hónaponként rendezett estélyeket az Unitárius Kollégiumban, a Római Katolikus Lyceumban, majd a Kereskedelmi Akadémián. A Zenetársaság mintegy százötven tagja között voltak egyetemi tanárok: Lindner Gusztáv, Kiss Mór,

Werner Dezső, Groisz Gusztáv, Ferenczy Zoltán, Genersich Antal, Moldovan Gergely, Finály Henrik, Vályi Gábor, Meltzl Hugó, Fabinyi Rudolf, Reinbold Arthur, Concha Győző; írók: Petelei István, Gyalui Farkas; hivatásos zenészek: Boér Gergely, Rigó Anna, Tonházi Jakab; voltak orvosok, gyógyszerészek, katonatisztek, építészek, birtokosok, tisztviselők, kereskedők, magyarokon kívül románok, németek, zsidók. [...]

A hetvenes években Brassai Sámuel Veress Ferenc fényképész Sétatér (ma Május 1.) utcai házában lakott, a mai Emil Isac-emlékház tözsomszédságában. Ezt a házat később lebontották, és a telken emeletes házat építettek. A nyolcvanas években Brassai a Monostori útra költözött (a mai Mócok útja 20. szám alá), egy udvari lakásba. Látogatói visszaemlékeznek rá, hogy Monostori úti lakásán a belső szobában állott zongorája, rajta kottái. Reggel, amikor az ágyból kikelt, papucsban és házikabátban a zongorához ült. A Beethoven-szonátákat mindig hangjegy nélkül játszotta. Harmóniumán legszívesebben Bach-fugákat játszott. Gyakran látták ebéd után hintaszékben ülve kottával a kezében. Mozart oktávkiadását olvasta élvezettel. Este fogadta házi vonósnégyesét, ő maga brácsázott vagy gordonkázott. A többi hangszer Boér Gergely, Sigmond Ákos, Watterfield és Ruzitska kezelte. De partnerei sorban mind elhaltak mellőle.

Aztán szívesen eljárt más családokhoz is, ahol zenéltek. Nagy Gábor vonósnégyesét baráti körben és hangversenyen is szívesen hallgatta. Ő maga nem lépett fel nyilvánosság előtt. Mikor azt kérdezték tőle, nem unja-e a gyakorlásokat, azt válaszolta: „Világért sem! A klasszikus zenével úgy vagyok, mint egy gyönyörű festménnyel. Minél többször látjuk vagy halljuk, annál több szépséget fedezünk fel benne.” A Ruzitska-házba is járt zenét hallgatni; klasszikusokkal kezdték, romantikusokkal folytatták. Mikor Rigó Anna zongoraművésznő tanulmányai végeztével visszatért Kolozsvárra - őt hallgatta. Pákeyéktől sem hiányzott a zenélésről.

1890-től kezdve hallása erősen megromlott, hallócsövet hozatott magának. Mégis eljárt muzsikát hallgatni. Felét hallotta, felét tudta, hogyan kell lennie. Rendszerint kopogás, köszönés nélkül ment be, leült egy karosszékbe, behunyta szemét, és hallgatott, majd mikor megunt, ugyanolyan csendesen távozott, anélkül hogy búcsúzott volna.

Sorra mondott le tudományos kedvteléseiről. A zenéről utoljára.

Mikó Imre: Az utolsó erdélyi polihisztor. Bukarest. 1971. 167-170.

Szabó Lajos
A kolozsvári magyar színjátszás
(1792-1821)

Nehéz pontosan megállapítani, hogy hol és meddig nyúlnak a múltba a magyar színjátszás gyökerei. Feltevések szerint már 1517-ben tartottak kolostorainkban bibliai színjátékokat. 1530-ból az abrudbányai világi előadások emléke maradt fenn. A reformáció és ellenreformáció korának előadásairól bőven van adatunk. Tudunk arról is, hogy 1626-ban, Bethlen Gábor második házassága alkalmával (a Ferenc-rendiek mai zárdájában) a kolozsvári Unitárius Kollégium diákjai tartottak ünnepi színielőadást, 1765-ben gróf Bánffy Györgyné házában gróf Kemény Farkas házasságát Apóló pere Vénussal című darab előadásával ünnepelték. Ezeket az alkalmi előadásokat azonban alig számíthatjuk színjátszási emlékeink közé. Egyszerű alkalmi ünnepségek lehettek, melyeknek talán csak éppen a pódium adta meg a színszerűségét.

Az erdélyi magyar színjátszás elindítása Felvinczi György nevéhez fűződik. I. Lipót 1696-ban megadott engedélyéből tudunk az első kolozsvári színigazgató működéséről: „megadjuk és megengedjük azon hatalmat, hogy neki a kívánt költeményeket, vagy rímes verseket mind latin, mind magyar nyelven szerkeszteni, gyűjteni, fölszerelni vagy elrendezni és ezek által a párbeszédileg felvonásokra és jelenetekre fölosztott comico-tragicus és vígjátékokat mondott Erdélyországunknak és a hozzácsatolt részeinek városaiban mind magának, mind hozzáállott társainak alkalmazni, fölhasználni és gyakorolni lehessen”. Közelebbi adataink csak arról vannak, hogy a főtéri házak padláseresze alatt játszott. De hogy mit és milyen társulattal, arról nincsenek emlékeink. Következtethetünk arra, hogy mint író, költő, színész, saját darabjait játszhatta, vagy éppen rögtönözhetett a kíváncsiskodó utca népének. Amint a játszási engedély iránt Bécsbe vitt könyörgő leveléből kitűnik, nem hivatás és nem nemzeti ügy volt a játszási kedv lelki rugója. Saját nyomorúságából szeretett volna felemelkedni uralkodói segítséggel. Hogy sikerült-e „magát a szegénység hínárjából kibontani”, nem tudjuk. Működése hatás nélkül múlt el, s utódok csak egy század múlva támadtak pályáján.

A XVIII. század magyar színpada mégsem volt teljesen néma. Az iskolák színjátszásán kívül a magyarországi főúri kastélyokban voltak színielőadások. Igaz, nem magyar színészek játszottak, nem magyar darabokat és nem magyar népnek. Jól megfizetett angol, olasz, német, francia színészek vendégszerepeltek összecsoportosult mágnásvilág előtt. Az Eszterházyak kastélyában már 1602-3-ban fordulnak meg angol színészek. Az első színházat is az Eszterházyak teremtették meg Eszterházán. A XVIII. század második felében a gróf Károlyi, Batthyány, Ráday, Erdődy családok az olasz, német énekesek, illetve drámai színészek vendéglátó gazdái. E nemeseink pazar áldozatkészséggel valóságos magánszínházakat tartottak fenn. Sajnos ezeknek a külföldi színjátszóknak alig volt valamelyes hatása is a magyar színjátszás kibontakozása tekintetében. A drágán megfizetett művészi előadások hatása legfeljebb a kastélyt övező parkok kerítéséig terjedt. Ki tudja, mi támadhatott volna a külföldi társulatok magyarországi vendégszerepléséből, ha nem egyedül Bessenyei György láthatott volna Eszterházán olasz, francia, német színészeket játszani, s Bécs után is nem egyedül ő kap ösztönzést itthon is színpadi alkotásokra. Felvinczi György angolszász színészbarátai minden bizonnyal nem főuraink vendégszereplői között voltak. Játszó kedve is erdélyi örökség volt. Az Unitárius Kollégiumban kapott biztatást a komédiázásra.

Az erdélyi magyar színjátszás jóformán kezdet nélküli utódai s egyúttal első hivatásos elindítói az iskola padjai között vállalták magukra a magyar színészi sorsot. A nagyenyedi Bethlen Kollégium felső osztályos növendékei 1791. szeptember 18-án, a „tógás deákok és

urfiak” önképzőkört alakítottak azzal a céllal, hogy latin, német, francia és görög víg- és szomorújátékokat fordítsanak, eredeti költői és prózai műveket írjanak, s a hagyományos iskolai előadásokat megtartsák.

A kollégiumi előadások művelődéstörténeti jelentőségére idézzük a Magyar Kurir 1792-ből való tudósítását: „Nem írhatom le, milyen sokat használt ez az eszköz az enyedi bárdolatlan népnek pallérozására.” Hasonló és nem kisebb jelentőségű mozgalom folyt a marosvásárhelyi református és a kolozsvári unitárius és református kollégiumokban.

Az 1780-90-es évek készítik elő a magyar színjátszás megteremtését. Ráth Mátyás Pozsonyi Hírmondójában a német színészettel szemben sürgeti a magyar nyelven játszó társaság alakítását, Péczeli József a Mindenest Gyűjtemény hasábjain Magyar Színház Társulat szervezésére közöl buzdító felhívást. A nemzeti szellem térhódításával érik a szükséges magyar színjátszás gondolata. A magyar nyelv féltése, ápolása, felkarolása nemzeti ügy. Írók, költők és politikusok Kölcsey „Nyelvében él a nemzet” jelmondata jegyében indítják a nemzeti újjászületés mozgalmait. A magyar nyelv védelme egyúttal színjátszásunk felkarolását jelentette a Pesten és Kolozsváron egyformán előretört német színészet ellensúlyozására.

Kelemen László már vívja reménytelen küzdelmét a Várszínházban, amikor Aranka György 1791-ben az Erdélyi Nyelvművelő Társaság felállításáról szóló javaslatában az erdélyi országgyűlés elé viszi a magyar színjátszás kérdését: „Egy magyar játékszínnek felállítását talán legelől kell tennem azok között az eszközök között, melyek anyai nyelvünk gyarapítására s közönségesítésére szolgálnak. Bizonyos, hogy legfőbb eszköz.” A rendek hitelt adtak a színészet jelentőségének, s kilátásba helyezik, hogy „... a nemzeti nyelv gyarapítása és pallérozása céljából üzhetik majdan a színészek erkölcsös játékaikat”.

Aranka György a pesti társulattól kívánja elültetni az erdélyi színészet plántáját. De Kelemen László együttese még gyenge arra, hogy rajt küldjön Erdélybe, s így csak Soós Márton segít tervével Aranka elgondolásainak megvalósításában. Az erdélyi színészet így egészen az erdélyi földből nő ki, s terebélyesedik hamarosan olyan hatalmassá, hogy 1798 után a Kelemen László felbomlott társulata tőlünk kap segítséget az újjászületésre.

1792. október 1-jén az első erdélyi magyar színtársulat tagjai: Fehér János, Fehér István, Fehér Rozália, Kontz József, Sáska János, Jantsó Pál, Verestói Mihály, Bajkó Therézia, Kis Therézia és Keszegh Therézia kérvényt nyújtanak be a főkormányshoz, hogy a társulat „magyar nyelven írt, vagy pedig ezután írandó darabokat a nemzeti és anyai nyelv nem csekély hasznára kívánja a színház megnyitásával előadni”. A „nemes ifjak társulata” kérelmére az országgyűlés hamarosan megadta kedvező válaszát: „Nem ellenzi azt, hogy a könyörgők, valamint a nemzetnek, úgy a nemzeti nyelvnek nagyobb gyarapítására és pallérozására szolgáló erkölcsös játékokat itten, Kolozsvár városában és más helységeiben ezen fejedelemségnek minden akadály nélkül üzhessenek.”

1792. november 11-én a Rhédey-ház báltermében Kótsi Patkó János szájából elhangzik az első magyar szó a „Titkos ellenkezés, vagy Köleséry” c. eposzában. A kolozsvári magyar színpad ezzel az estével kezdi a magyar nyelv érdekében folytatott küzdelmes harcát, s válik a magyar művelődés és színjátszó művészet, egyetemes magyar viszonylatban is, egyik legtekintélyesebb intézményévé. A szent cél, mely a „nemes” ifjakat „komédiássá” tette, megvalósulni látszik. Az igazi küzdelmek azonban csak a megvalósulás után következnek. A magát „köztársaságnak” nevező élcsoport hetenként csak egy, később két-három előadást tartott. A hazafiságból lelkesedő főúri közönség igénye megritkítja a nézőteret, s a „köztársaság” felett is megjelennek a műsor- és anyagi gondok. A meghonosodott, gazdagabb műsorú német színészetnek nemcsak az emléke, de versenye is fenyeget, s főuraink bécsies ízlése zenét is szeretne hallani a színházban, már akkor, amikor színészeink jó részben csak az enyedi diákok fordításaira s az Erdélyi Játékos Gyűjtemény darabjaira vannak utalva. A színjátszás

ügye mégis biztatóbbnak ígérkezik, mint Kelemen László pesti küzdelme. A főkormánysház Kolozsvárott működik, Nagyszeben elvesztette hegemoniáját, s a mágnásság nagy része mégis magyarul érez, a színjátszás ügyének fontossága pedig az országgyűlés előtt nyert szentesítést. A lazuló „köztársaság” diktatorikus formát ölt Kótsi Patkó János személyében, aki pedig „hazája s nemzete virágzását, ízlésbeli csinosodását, érzést s anyanyelvünk nemesítését vevé a színészet céljául”. Kótsi katonás kezekkel ragadta meg az irányítás gyeplőit, s széles látókörű műveltségével hamarosan hivatása magaslatára emelte a magyar színjátszást. A műsoron Kotzebue, Shakespeare, Molière, Lessing, Schiller, Goethe szerepelnek magyar szerzők mellett, s meghonosodik az énekes játék. Munkájához báró Wesselényi Miklós adott hatalmas segítséget. Általában Wesselényi Miklós kiállása és áldozatkészsége jelentette nemcsak az erdélyi magyar színészet megmaradását, de később, Kelemen László visszavonulásával az egyetemes magyar színjátszás megújítása is az ő érdeme.

1793-ban már az állandó színház terve foglalkoztatja színjátszóinkat. Hőskora ez színésztűnknek. Bizonytalan, kinek, hol, meddig játszhatnak - a Rhédey-ház báltermében, a Pataky-házban vagy a Wesselényi-féle lóistállóban -, de tudatában vannak hivatásuk jelentőségének, s az állandó színház megteremtésével szolgálni akarják a „nemzeti és anyai nyelv” ügyét. Az 1794/5-i országgyűlésen Wesselényi a rendek elé viszi az állandó színház kérdését. Hangsúlyozza, hogy a színjátszás állandósításának feltétele az épület s a színészetnek az országgyűlés által való támogatás. Wesselényi szavai komolyan estek latba, a rendek magukévá tették a színjátszás felkarolásának gondolatát: adakozásra hívja fel a közönséget, s megválasztja az első „theátrális directiót” báró Wesselényi Miklós, gróf Bethlen Farkas, Fricsi Fekete Ferenc, gróf Teleki Lajos és gróf Teleki Ferenc személyében. A kolozsvári színjátszás 1795-től az országgyűlés támogatása és védelme alá kerül. Sajnos gyakorlatilag egyelőre nem jelent sokat, mert a rendek hat évig nem gyűlnek egybe. A „theátrális directio” azonban áldásos munkába kezd. A társadalom országos támogatását szerzi meg a kolozsvári színészek részére. A gyűjtéssel megbízott gróf Teleki Ferenc Wesselényi előszavával elindítja a Zöld vagy kerülő könyvet, melynek lapjai a magyar főúri, nemesi és polgári társadalom adakozási kedvéről a legjobb emlékeket őrzik. A begyűlt pénzből a Színházi Bizottság megvásárolta a Református Kollégiumtól a Belső-Farkas utcai telket, „hogy nemzetünk dicsőségére egy nemzeti játszó szín építtessék”. 1803. augusztus végén kezdődnek meg az építkezési munkálatok.

Amíg Kolozsvárott hosszú éveken keresztül épül a magyar színjátszás első kőotthona, a társulat vidéken próbál újabb térhódítást nyerni. A nemzeti nyelv és a magyar színészet iránti érdeklődés ébresztése mellett nem utolsósorban az anyagi gyarapodás indította vidéki vendégszereplésre a kolozsvári színészeket.

1798-ban mint első magyar színészek jelennek meg Debrecenben, hol a Fehér Ló városi vendéglő udvarán tartott nyolc előadás között a Hamletet is eljátszották. Ugyanebben az évben szerepeltek Nagyváradon, s két év múlva Miskolc közönsége előtt is bemutatkoztak. A vidéki kirándulások anyagi szempontból nem hozták meg a kívánt eredményt. Az anyaváros, Kolozsvár egymagában pedig már nem tudta eltartani a megduzzadt szintársulatot. A gyűjtésből befolyó összegeket az építkezésre fordítja a Színházi Bizottság, miért is az együttes jóformán a nézőtéri bevételekből kell hogy fenntartsa magát. Ez az állapot indította Wesselényit arra, hogy társulatát kettéválassza. De tetszett magában az a gondolat is, hogy a haza másik felében is felkarolja a magyar színjátszás ügyét. A kettéosztott társulat nagyobbik része Kótsival Marosvásárhelyre megy, a kisebbik raj Ernyeivel Debrecenben, Szegeden, végül pedig Pesten telepedik meg, hogy a német színészettel megküzdve harcát, Vida László vezetésével, a megye és rendek támogatásával továbbvigye a nemzeti nyelv és színjátszás ügyét Kelemen László örökében. A Magyarországra kibocsátott raj célját Wesselényinek az 1803. május 11-én kelt s a szegedi Városi Tanácshoz írt leveléből ismerjük: „Én, aki ns. Erdély o. rendeitől, mely rendeket egész nemzete szeretete lelkesített, egy m. theatrum fenmaradására

biztosul kirendeltettem, egész mértékben akarván kötelességemet teljesíteni két magyar hazámhoz: nemzetemhez való buzgóságomat, hívségemet nem akarván keskeny, az Erdélyországot Magyarországtól elválasztó határok közé szorítani - ezért mostanában egy új és mindenestre ottan maradandó társasággal kívánok ns. Magyarországnak szolgálni.” Külön érdeme Wesselényinek az, hogy a kolozsvári színészek pesti tartózkodása tette először komolyan szóvá az 1807-i országgyűlésen a pesti magyar színjátszás kérdésének rendezését az elhatalmasodott német színészettel szemben.

Az Erdélyben maradt társulat Marosvásárhelyt és Kolozsvárott maradt leginkább. Az előbbi helyen nyaranként, az anyavárosban télire nyitott kaput a főtörzs. Helyiség, berendezés és nem utolsósorban a közönség hiánya miatt még a megapadt együttes sem tudott állandóan Kolozsvárott tartózkodni. 1809. október 25-én meghal Wesselényi. Halála súlyos csapás: a legnehezebb időkre marad támasz nélkül társulata. Útra kél tehát a magát árvának érző együttes. Debrecenben ismét kettészakadt. Egyik része önállósulásra segíti Debrecent, a másik fele Wándza igazgatásával visszatér Kolozsvárra, Wándzát kedvezőtlen kilátások fogadják itthon. Az építkezés ügye vajúdik. Bár a Színházi Bizottság sürgetésére az 1811-ben összegyűlt rendek jóváhagyják a színházi adónak az insurrectinális póttadóval való felszedését. A Rhédey-házban a főkormánysház engedélyével Groszmann német színigazgató játszik a közönség megnyert kegyei előtt. Ugyanis a németek több zenés darabot játszanak s a század végén terjedő német szellem kedvesebbé tette a Bécs felé tekintő mágnásaink fülének a német szót, főrangú dámáink szemében a német komédiásokat, mint a magyar nyelv becsületes harcosait. Méltán fakad ki az Erdélyi Múzeum: „minek az idegen játékszín Kolozsvárra, mely város előbb néha b. Wesselényi Miklós és mások által nemzeti színjátszóinknak oltalmazó-menedékhelye volt”. Wándza Kótsi Patkó János szellemi hagyatékával szerkeszti műsorát a Wesselényi-féle lóistállóban 1815-ig, amíg a kolozsvári magyar színjátszás be nem zárja kapuit, hogy 1819-ig egyedül a németek uralják a színpadot színjátszásunk bölcsővárosában.

Négy éven keresztül Marosvásárhely ad menedéket a kolozsvári színészeknek, s így megmenti színjátszásunkat a teljes sorvadástól. Innen is tesz kirándulásokat a társulat (Dés, Enyed, Fogaras, Szatmár stb.), de mégis van állandó otthona, ahonnan 1819-ben visszatérhet Kolozsvárra, hogy már egyedül várja be Erdély nemzeti áldozatkészségéből épült, Magyarország első állandó kőszínházának kapunyitását 1821. március 12-én.

A Kolozsvári Nemzeti Színház évkönyve. 1941/42-1942/43. színiévad. Kolozsvár. 7-14.

Jancsó Elemér
Kolozsvári magyar színháztársulat
(1821-1918)

1821 fordulópont az erdélyi magyar színháztörténetében. A színházi épület megnyitása és az a lelkes hangulat, ami a történelmi eseményt kísérte, úgy látszott, hosszú időre biztosítja Erdély színiművelődésének fejlődését. Írók és közönség, színészek és műpártolók egyaránt többet vártak most az állandó otthonhoz jutó kolozsvári társulattól. A nehézségek azonban az új épület megnyitásával sem oszlottak el. A Farkas utcai remek épület csupán keret volt, az azt betöltő szellemről és a további fejlődés lehetőségének megadásáról maguknak a színészeknek és a színházat irányító színbizottságnak kellett gondoskodnia. És ez a feladat nem volt könnyű. A színészek egymás közti intrikái, a közönség erős kritikai érzéke s végül az állandóan felmerülő anyagi nehézségek nemcsak zavarták, hanem időnként meg is bénították az építőmunkát.

A színházi bizottság a Farkas utcai épület megnyitása után új tagokkal egészítette ki magát, és elhatározta, hogy a színházat saját maga fogja ezentúl kezelni. A bizottság régi és új tagjai, de főként br. Wesselényi Farkas, br. Naláczy József és Hollaky Antal sokat buzgólkodtak a bizottságban és a színészek közt felmerülő egyenetlenségek elsimításán. A főkormánysház is egész tekintélyével melléjük állt, és elvárta tőlük, hogy a darabok felett szigorú és komoly kritikát gyakoroljanak. Az eredmény sajnos nem volt kielégítő. Ferenczi szerint „soha, mióta magyar játékszín van, ilyen rendetlen előadások nem voltak”. 1821 nyarán egyébként a társulat vidéki körútra indul. Marosvásárhelyt, Nagybányán, Máramarosszigeten és Szatmáron játszottak nagy sikerrel színészeink, de a vidéki út anyagi része nem állott arányban a színészek és közönség lelkesedésével.

A bizottság saját maga által gyakorolt irányítása hamarosan csődöt mondott. A sok és egymással ellentétes ízlésű tag munkája egymásra bénítólag hatott. Ezért maga a bizottság ismét úgy határozott, hogy a színházat bérbe fogja adni. 1821. aug. 16-tól 1823. aug. 16-ig Nagy Lázár vette bérbe évi 1200 forint bérösszegért a színházat. Így tehát rövid néhány hónap után a kolozsvári színház vezetése ismét annak a férfiúnak kezébe került, aki arra eddig is legméltóbbnak bizonyult. Nagy Lázár még a tél folyamán új tagokkal egészítette ki társulatát. Szerződtette többek között Udvarhelyi Miklóst és nejét, Pály Eleket, továbbá Ruzitska Józsefet. Ez utóbbi érdeme az első magyar opera, Béla futása megszületése. Ruzitska ugyanis nemcsak kitűnő karnagy volt, de jó operatőr is, kinek darabjai az önálló magyar opera fejlődésében fontos szerepet töltek be. Az opera- és drámaelőadások csakhamar ismét fellendítették a színházat, az erkölcsi siker nyomában a színház anyagi helyzete is megjavult. A színház vezetését, a színészek és közönség kívánságait jól ismerő Nagy Lázár főként drámákat és énekes darabokat játszatott. Egyetlen színházi idényben 8 operát és 12 énekes játékot adatott elő, és ugyanakkor több új és régi drámát is színre hozott. A vidéki utak: Szeben és Vásárhely már nem voltak elég sikeresek. Közben Nagy Lázár perlekedett színészeivel, a város pedig Nagy Lázárral a nem fizetett bér miatt. E nehézségek miatt ideiglenesen Hollaky Antal bérletébe került a színház (1822. aug. 16-tól 1823. aug. 15-ig), de a valódi bérlet tulajdonképp a Kolozsvári Muzsika Egyesület volt, amelynek Hollaky csupán megbízójaként szerepelt. Hollaky nem sokat értett a vezetéshez, ezért Kótsi Patkót vette maga mellé, de Kótsi Patkó „katonai igazgatását” nem szerették a tagok, és így a színház belső békéje ismét fel volt dűlve. 1824-ben ezért ismét Nagy Lázár vezeti a színházat Székely József és Udvarhelyi Miklós támogatásával, és a magyar előadások mellett a hét szabad napjain Havik Károly német társulatának adja át. Nagy Lázár érdeme, hogy szerződteti Déryné a kolozsvári

társulathoz. Nagy Lázár benne élt a színház alakulásának lázas izgalmában, részt vett az építésben, és hosszú ideig a színház vezetésében is. A nemzeti szellemű polgárság lelkes harcosa ő, aki a régi és új világ küszöbén állva a magyar nemesség és polgárság eme közös alkotásában a nemzeti ébredés jelképét látta. Ezért forrt össze a Farkas utcai színház épülete és a „hősi korszak” első évtizedeinek története elválaszthatatlanul Nagy Lázár nevével.

1826. március 24-től 1828. július 9-ig egy főúri részvénytársaság vállalkozott a színház kibérlésére. Az új vezetés alatt néhány eltávozott és elbocsátott régi színész helyébe újak jöttek, a színházat eleinte látogatták is, és különösen néhány modern opera (többek között Rossini operái) arattak nagy sikert. De a fellendülés kora rövid ideig tartott. A főúri részvénytársaság tagjai között egyenetlenségek támadtak, a színészek nagy része is otthagyta a társaságot, és így ismét hanyatlani kezdett a kolozsvári színészet. A Kolozsvárról eltávozott színészek egy része hozta létre a kassai színtársaságot is. A válság legsúlyosabb éveiben hosszú hónapokig kellett Kolozsvár közönségének nélkülöznie színészeit. 1828. október 1. és 1831. október 1. között, a főúri részvénytársaság bukása után Udvarhelyi Miklós vette bérbe a színházat. Udvarhelyi a közönség régi ízlését követve nemcsak Shakespeare már előadott darabjait újíttotta fel, hanem ugyanakkor modern magyar szerzőktől is (Kisfaludy Károly, Fáy András stb.) adott elő darabokat. De a nehézségekkel ő sem tudott megbirkózni. Az operatársulat szétzüllött. Déryné is eltávozott Kolozsvárról. Udvarhelyi társulatának feloszlása után a színészek egy része Kassára került (köztük Egressy Gábor és Megyery Károly is), a Farkas utcai színházban pedig Pergő Celesztin társulata játszott felváltva Uhlich Henrik német társulataival. Természetesen Kolozsvár közönsége nem örvendett a német színészek szereplésének, de a főurak egy része és a főkormánysház mégis hűségesen támogatta a német társulatot, és nem sokat törődött a magyar nemzeti szempontokkal. Végül azonban a közeledő országgyűlésre való tekintettel a főkormánysház mégis kénytelen volt megvonni támogatását a német társulattól, ami azután ennek eltávozásához vezetett. Az 1832 augusztusában létrejött gróf Bethlen-Vass-féle szerződés ismét régi jogaiba helyezi vissza a magyar társulatot. Ígéretet tettek, hogy ezentúl kizárólag csak magyar nyelven fognak játszani. A színházat a bizottság három évre, 1832. augusztus 20-tól 1835. augusztus 20-ig Pergő Celesztinnek és Balla Károlynak adta ki bérbe.

A magyar és német színészet kolozsvári küzdelmének sok érdekes emléke maradt fenn. A három főgimnázium diákjai között ugyanis titkos társulat létesült azzal a céllal, hogy a német színészeket minél előbb, s ha kell, erőszakkal elűzze. Ez a titkos társaság a következő „Instructio admonitoriát” függesztette ki a színházra: „Mi kolozsvári három egyesült ifjúság, kik nemzetünk korcsosodását szívrepesztő fájdalommal nézzük, kegyelmeteket Heinrich Uhlich directiója alatt lévő színjátszó társaságot, mint nemzetünk s nyelvünk meghalása főeszközét, szebbre, de mégis direkt s igazán magyarra kifejlésünk eleven gátjait, csakugyan magyarosan megintjük, hogyha még nemzeti játékszínünket bohóságaikkal, mellyel csakugyan nemzeti karakterünk legszebb vonását, a komoly férfiuságot ronthatják meg befertőztetni meg nem szűnnek, s szegény hazafi színjátszó atyánkfiait ezen kis theatrumi jövedelemtől is megfosztanák, szóval ha a fővárosunkból, Kolozsvárról, el nem takarodnak, meg fogjuk kigyelmeteket esmértni, mire mehet az elkeseredett hazafiság.” A diákság fenyegetése nem maradt pusztán szó csupán. Június 2-án az amúgy is túlfűtött hangulat végre nyílt botrányban tört ki. A színházból a Kül-Tordai út felé hazatérő német színészeket sok álruhába öltözött magyar diák megtámadta és megverte. Hosszas vizsgálat indult meg, és a diákokat megbüntették ugyan, de a német színészeknek elment a kedve a további játszásától.

Az 1832-33-ik év telén Pergő Celesztin és Balla Károly társulata játszott, de 1833 tavaszán már Nagyváradra távozott a társulat vendégszerepelni. Közben Kolozsvárra jött játszani május 1-től augusztus 13-ig a „Kassai Dal és Színjátszó Társaság”, az akkori legjobb hazai színészegyüttes. Ennek a színtársulatnak voltak tagjai Udvarhelyi Miklós, Egressy Gábor,

Szerdahelyi József, Szentpétery Zsigmond, Egressyné és Déryné. Hozzájuk csatlakoztak a már több éve nem játszó Jantsó Pál és Néb Mária is. A nagyszerű opera-előadások nagy és lelkes közönséget vonzottak a Farkas utcai színházba, és a még különben mindig szigorú Honművész is dicsérettel emlékezik meg az előadásokról. 1833-34-ben azonban feloszlott a híres kassai társulat, és csak nagy nehézséggel sikerült újabbat szervezni néhány színészből 1834. május 15. és 1835. augusztus 20. között. Az országgyűlés alatt ismét a színház felé fordult a közönség figyelme. A társulat ismét jó tagokkal bővült. Karnagynak a híres Erkel Józsefet sikerült megnyerni. Nagy esemény Kolozsvár szellemi életében a Bánk bán 1834. szeptember 6-iki előadása.

1835. február 6-án az országgyűlés feloszlott, és a színházba járó közönség érdeklődése újból csökkenni kezdett. Az országgyűlésen megnyilatkozó nemzeti szellem ellenhatásaként a fő-kormánysház ismét ellenőrzést rendel el a színházzal szemben. Utasítják a cenzúrát, hogy szigorúan vizsgálja meg az előadandó darabokat, sőt a szereplők cenzúrájára is ügyeljen fel. Ilyen körülmények között ismét hanyatlani kezd a színház. 1835. augusztus 1-től 1838. augusztus 1-ig Pályi Elek bérelte ki a kolozsvári színpadot társulat számára, de ő is panaszkodik a kolozsvári „hideg körülmények” miatt.

Ebben a korszakban a színházi bizottság lelkes jegyzője Bölöni Farkas Sándor, az Észak-amerikai utazás népszerű írója. Farkas Sándor, egyre jobban elhatalmasodó betegsége ellenére, haláláig (1842) viszi a nehéz feladatot, és a színbizottságnak tulajdonképpen ő az igazi lelke, irányítója. A színháztól és színészekről erkölcsi komolyságot és a nagy nemzeti célok teljes átérzését kívánja, a közönségtől pedig szigorú, de igazságos kritikát követel, ugyanakkor azonban teljes együttérzést és áldozatkészséget a hivatásuk magaslatán álló igazi színészekkel szemben. Sajnos a színház körüli válságot ő sem képes megoldani, hiszen az többféle forrásból eredt. Szomorúan írja Farkas br. Keménynek, hogy „ha a játék szín fenntartására költségforrás valahonnét nem nyitódik, az a nemzet gyalázatjára összeomlik”. Panaszkodása azonban süket fülekre talált, és így a kolozsvári színészet válsága évekig húzódott tovább. 1836-ban Fejér Károly társulata játszott. Shakespeare darabjain kívül a francia és német túlzó romantika alkotásai aratnak sikert.

A kolozsvári színház életében döntő fordulatot jelent a pesti állandó színház 1837-ben történt megnyitása. Az ország szellemi központja most már nemcsak íróinkat és tudósainkat vonzotta magához, hanem a legjobb vidéki színészeket is. Ettől kezdve mindmáig Kolozsvár sorsa az maradt, hogy a Farkas utcai színház falai között kifejlődő nagy művészeinket a főváros ragyogóbb világa, nagyobb érvényesülési lehetőségei magukhoz vonzották.

A kiváló erdélyi színészek Pestre menetele nagy veszteséget jelentett ugyan Erdélynek, de nem jelentette egyúttal híres színészeink végleges elszakadását a vidéktől. A pesti színészek vendégszereplése most már állandó jelleget ölt, és alig múlik el év, amikor Pest leghíresebb színészei le nem jönnének Erdély fővárosába. Így pl. csak 1839-ben Kolozsvárt vendégszerepel hosszabb ideig Lendvayné, Kántorné és Laborfalvi Róza. A színház ügyét felkarolja nemcsak a pesti sajtó, hanem az eddig érthetetlen okokból a színháztól erősen elzárkózott Erdélyi Híradó is. Kolozsvár nagy folyóirata állandóan hoz színkritikákat, és ez buzdítólag hat a közönségre és színészekre egyaránt.

1840-ben ismét Kilyénié lett a színház, aki a nyári előadások tartására a Sétatéren új épületet emel. Sajnos az árvíz elvitte a favázás épületet, és így Kilyéni nagyra törő tervei hajótörést szenvedtek. 1841 a hanyatlás éve. A közönség politikai érdeklődése háttérbe szorította a kulturális érdeklődést. A közönség újból való megnyerése céljából a színház látványos produkciók előadását engedélyezi, ami természetesen a jobb ízlésű színházlátogatók visszatérését vonja maga után. Hiába tiltakozik a színház hagyományait és igazi hivatását sértő

produkciók ellen Bölöni Farkas Sándor, halála után Kilyéni mégis megengedi, hogy Slezák és Wolf lovaglótársulata lovaival együtt megjelenhessék a színpadon.

1842 után újból a vendégszereplő pesti művészek állítják helyre a színház iránt ideiglenesen megrendült bizalmat. Természetesen a közönség ízlése állandóan változik. Míg 1842-ig Egressy és Fáncsy voltak a közönség kedvencei, most dicsőségük és népszerűségük éppúgy lehanyatlik, mint Dérynéé. A francia és német romantikus darabok ezúttal is uralják a közönség ízlését. 1842. április 16-án Victor Hugo Marion de Lormenja kerül színre, az a darab, amit politikai iránya miatt Bécsben betiltottak. Természetesen már az első előadás után lejön Kolozsvárra is a betiltó végzés, és május 9-én a bécsi kancellária leír, hogy a főkormányzó-szék nyomozza ki az engedély megadóját, és ügyeljen ezentúl jól, hogy „tiltott műveket ne adjanak elő”.

Kilyéni után Komlóssy Ferenc vette át a kolozsvári színház igazgatását. Első előadását 1842. október 30-án kezdte meg. Mindennap játszott kibővített társulatával, melynek 19 férfi- és 14 nőtagja volt. Közönség és kritika egyaránt örömmel fogadta bemutatkozását. Az Erdélyi Híradó szerint „Ilyen csinos, szorgalmas, értelmes, becsületes kis társaság még aligha volt Kolozsvárt”.

Komlóssy azonban 1843-ban már eltávozott. A színház közönsége is leapadt az országgyűlési követek távozása után. „Fű lepi Thalia szent templomának küszöbeit s benne egerek játszódják az eredeti drámákat és tragédiákat” - írja szomorúan az Erdélyi Híradó színikritikusa. Nagy baj volt az is, hogy a király az országgyűlés színházra vonatkozó határozatait nem erősítette meg, és így a válság állandó megoldása ismét nem vált lehetségessé.

1843. május 27-én az országgyűlés által kijelölt új színibizottság megkezdte működését, és Komlóssy Ferenc is ismét visszatért Kolozsvárra. A színdarabok előadásában nagy sikert és új ízlés előretörését jelentik a népszínművek. Külön nagy és zajos sikert arat Szigligeti Ede Szökött katonájának 1844. január 17-iki előadása. Komlóssy után Szerdahelyi József vállalkozott a színház vezetésére, aki ismét az énekes darabokat részesítette előnyben. További fellendülést jelent az 1845-ös év is. Az újabb magyar irodalom termékeiből ekkor adták elő többek között Gaál Peleskei nótáriusát, Eötvös Eljen az egyenlőségét, Czakó Kalmár és tengerészét és Jósika Két Barcsayját. „A színház többnyire mindig tele van, mert kolozsvári a két magyar honban az első magyar közönség, az kétséget nem szenved.” A pesti vendégszereplők közül ekkor arat először nagy és maradandó sikert Prielle Kornélia.

1847 őszén Feleky vette át a színház vezetését, de az előadások különböző nehézségek miatt csak 1848. január 13-án kezdődtek el. A márciusban kitörő szabadságharc háttérbe szorította a színház iránti érdeklődést. Sajnos a márciusi napoknak semmi emléke sem maradt a színház működéséről. Április 4-én és 6-án volt már előadás, de úgy áprilisban, mint az azt követő három hónapban kevés előadás volt. Augusztus elejétől november 5-ig zárva volt a színház. A nemzet élethalálharcában a színház természetszerűleg elsorvadásra volt ítélve. Az Ellenőr a színház megnyitásáról így ír: „Színházunk megnyílt, Felekyék jól játszanak. Mi látogatjuk, de eszünk nem jár oda. Most összegyűlünk, mert a forradalom csak nekünk nem hozza semmit. Keressük a gyülekezetet, megtapsoljuk a demokrata mondatokat, de látszik, hogy a nép, az éber fiatalság maga szeretne játszani.” A műsor a forradalom ellenére is elég változatos. 1848-ban előadják Victor Hugo Hernaniját, Shakespeare Lear királyát, a magyar darabok közül Kisfaludy drámái, Szigligeti népszínművei aratnak őszi, nagy sikert. A szabadságharc forgandó szerencséje irányítja különben a színház életét is. November 17-én Urban bevonul Kolozsvárra, és a színház ismét kénytelen beszüntetni előadásait. Felekyt ekkor Pergő Celesztin helyettesíti. 1848. december 25-én Bem tábornok diadalmas csapatai visszafoglalták Kolozsvárt. A társulat újra összeverődött, és december 31-én újból megkezdte előadásait. 1849-ben ritkán ugyan, de állandóan folynak az előadások. Március 15-én, a szabadságharc évfordulóján díszes ünnepélyt rendez a társulat, és „A nagy nap” című allegóriai képet adja elő.

A nagy összeomlás után Pergő Celesztin szervezte meg a kerületi parancsnokság engedélyével a Kolozsvárt maradt színészeket, és augusztus 29-én megkezdte előadásait. Szeptember 6-án gróf Clam Gallas erdélyi főparancsnok tiszteletére díszelőadás volt, melyen A hős érdeme címen allegóriai képet mutattak be, október 1-jén pedig br. Wohlgemuth tiszteletére rendeztek énekes estélyt, de mindkét előadástól a közönség nagy része távol tartotta magát.

Az önkényuralom sötét éveiben a kolozsvári színház változatlan buzgalommal folytatta nemzeti küldetését. A nehéz körülmények és a kényszerű lojalitás természetesen nagy akadályai voltak a nemzeti érzés szabad megnyilvánulásának, de a fő törekvés mégiscsak az volt, hogy a magyar szó ne némuljon el Erdély fővárosának színpadán. A válság nehéz éveiben, a sors különös kegyelme révén, olyan ember állott az erdélyi magyarság élén, aki úgy erkölcsi magatartásával, mint bölcs és higgadt politikája révén a kibontakozás útjára tudta a magára hagyott erdélyi magyarságot vezetni. Ez a nemes lelkű, áldozatkész és vezérségre hivatott férfiú gróf Mikó Imre, „Erdély Széchenyije” volt. Mikó művelődéspolitikájának két alapelve: a gazdasági és a szellemi élet intézményes megerősítése volt. A szellemi élet megerősödése céljából Mikó felkarolta a színház ügyét is. A kolozsvári színház életébe még akkor kapcsolódott be, amidőn az 1842-es erdélyi országgyűlés annak anyagi felsegítéséről akart gondoskodni. 1842. december 10-én ugyanis gr. Teleki József fő kormányzó az erdélyi nemzeti múzeum, az országház és a színház ügyében a középponti bizottság nevében javaslatot nyújtott be. Ebben a javaslatban a c) pont foglalkozik a színházzal. Szükségesnek tartja a javaslat a nemzeti színház „véghanyatlásától megmentését”, azért, mert „ezen nemzeti intézetre máris a magyar és székely nemzet sok költséget tett, mi bizonyára haszon nélkül veszne el, ha a színház és megközelítésére és kényelmére kíváncsi rögtön segedelem megtagadtnék”. A király azonban a törvényt nem erősítve meg, egyetlen eredmény a színbizottság átalakítása maradt. Az új színházi bizottság 1843. május 27-én alakult meg, és elnökévé gr. Mikó Imrét választotta. A fő kormányzó a bizottság működését megengedte ugyan, de ezt a színház felügyeletére és átvételére korlátozta.

1843-tól csaknem haláláig, négy évtizeden át állott Mikó a színházi bizottság élén. Az állam korlátozó rendeletei ellenére Mikó mindig megtalálta a színház erkölcsi és anyagi támogatásának módját. 1849 után pedig, midőn az erdélyi magyarság élére került, döntő befolyása és társadalmi tekintélye révén meg tudta oldani a színház legnehezebb problémáit, az állandóan felmerülő igazgatói, művészi és anyagi válságot is. De Mikó nemcsak a színház nemzeti szellemben való vezetéséről gondoskodott, hanem a nyomorba jutott színészek felsegítéséről is. Így nagyon sokat köszönhet neki Pergő Celesztin, akit az önkényuralom első éveiben azzal vádoltak, hogy az osztrákok besúgója volt. Az önérzetében megbántott nagy színész az igazságtalan társadalmi bojkott miatt Mikóhoz fordult segítségért. „Koldus vagyok, éhezem és rongyoskodom, ezért senkinek sem panaszkodom - mondotta Mikónak. - De a becsületemet ne rabolják el! Nem siránkoztam soha, ha nem volt mit ennem. A ruháimat én magam foltoz-gatom. De ha már elhagytak, ne szennyezzenek be! Nagy uramtól kérek oltalmat!” Mikó az alaptalanul megvádolt és nyomorúságba jutott színészt a közvélemény előtt megvédte, és anyagi támogatásáról is gondoskodott.

1850. április 1-jén újból megnyílt a színház, de a megváltozott világ jelképeként ezúttal a német színészeknek. A német előadásokat a közönség hazafiságból nem támogatta. 1850. november 25-én új színházi rendelet jelent meg, mely a színház jogait a tartományi helytartóra bízta, és szigorú cenzúrát rendelt el. A kolozsvári közönség, a színbizottság és a színészek mindent elkövettek, hogy a meg nem tartható előadások és a ki nem mondható szavak helyett a szimbólumokban élő nemzeti érzés tovább éljen, és termékenyítő hatását elvégezhesse.

1852-ben Ferenc József erdélyi látogatása alkalmával, augusztus 6-án meglátogatta a tiszteletere kivilágított Farkas utcai színházat is.

1859 fordulópont az önkényuralom történetében. A megrendült osztrák államhatalom engedményekre volt kénytelen a magyarsággal szemben. A magyarországi Kazinczy-ünnepségek és az Erdélyi Múzeum-Egylet megalakulása jelzik a változás irányát. A szabad szellem természetesen a színházba is behatolt. 1859. október 30-án, a Kazinczy-ünnepélyen a Farkas utcai színpadon Árpád ébredését és a Hűség próbáját adták elő, az Erdélyi Múzeum-Egylet megnyitásakor pedig, november 23-án a Bánk bánt játszották.

1860-ban a bukaresti magyarok, de elsősorban lelkes vezérük, Koós Ferenc biztatására a kolozsvári színház elhatározta, hogy a messzi szakadt magyarok közé megy vendégszerepelni. A Bukaresti Magyar Közlöny lelkes propagandájának köszönhető, hogy a kolozsvári színészek útja kellően elő lett készítve. Az első előadást június 4-én zsúfolt ház előtt meg is tartotta a társulat. Az 1860-as év nagy eseménye Reményi Ede hangversenye és Prielle Kornélia eltávozása volt.

1861 és 1866 között Follinus társulata működött, és elég szép eredményt tudott felmutatni. Érdeme az is, hogy társulatával az addig elhanyagolt kisebb vidéki városokat is felkereste. A színre került darabok között Shakespeare és Molière remekművei mellett kiemelkednek még a Cid, Tell Vilmos, Stuart Mária nagy sikerű előadásai is.

Follinus után Fehérváry Antal kapott három évre egész Erdély területére játszási engedélyt.

Erre az időre esik a színpadi épület átalakítása is Mikó tervei szerint. Az újjáalakítandó épület költségeinek előteremtésére Mikó országos gyűjtést rendezett. Mikó felhívásának megvolt az eredménye. Az adakozók között Kolozsvár városa áll első helyen 15 000 forint-tal, utána Mikó és még néhány főúr több ezer forintos adománya áll. 1865. március 3-án kelt végrendeletében Újfalvi Sándor kővárvidéki, szakaturai jószágát és egy erdejét hagyta a színházra. Ez az adomány a színház történetében páratlan, és a tragikus sorsú Újfalvi emléket örökké fenn fogja tartani.

A Farkas utcai színház megnyitásának ötvenéves fordulóját 1871. április 1-jén és 2-án ünnepelték meg. Április 2-án Jókai Mór jelenlétében, feleségének vendéglátékával előadták a Szigetvári vértanúkat.

A megváltozott politikai viszonyok természetesen nagyban hozzájárultak a színház fellendüléséhez, a kiegyezés, a két magyar haza egyesülése, Kolozsvár egyetemi várossá emelkedése mind kedvezően befolyásolták színházunk fejlődését. De az új virágkor megszületése leginkább Mikó érdeme, ki miniszteri elfoglaltsága mellett sem feledkezett meg a szívéhez oly közel álló Farkas utcai színház sorsáról. A színházi bizottságban nemcsak elnökölt, de személyes példaadásával mindig elől is járt.

A Mikó szellemében megújult színház a kiegyezés után fejlődésének új korszakába lépett. A színházi bizottság a házi kezelést határozta el. Első, új elveken alapuló szerződését Fehérváryval kötötte meg 1871. május 1-től 1872. április 30-ig. Művezetőnek E. Kovács Gyulát, a híres színészt szerződtette. Sajnos ugyanekkor több kiváló tag, közöttük Jászai Mari, Pestre ment, és így a színháznak az elementek helyett mindig új erőkről kellett gondoskodnia. 1873. május 1-től 1874. február 14-ig Korbuly Bogdán ajánlkozott a színház kibérlésére. Korbuly egyelőre saját költségén a Sétatéren nyári színkört építtetett, ami később sok vitára adott alkalmat közte és a színházi bizottság között. A nyári színkör Zimmermann Henrik tervei szerint el is készült, és 1874. június 13-án megnyílt. Korbuly 1875. május 1-től bérbe vette három évre a színházat. E bérszerződést nagy vita előzte meg. Ugyanis a szerződés fejében Korbuly ki akarta fizettetni az állammal az általa építtetett nyári színkört, de szándékát Mikó nem helyezte. Korbulynak azonban sikerült előkelő összeköttetései révén Tisza Kálmánnal tervét elfogad-

tatni, és ezért Mikó, aki mindig a gerinc és a meg nem alkuvás embere volt, és az általa vezetett intézmények ügyét mindenkor az önző magánérdekek fölé helyezte, lemondott 32 éven át viselt elnöki tisztségéről. Hiábavaló volt a színészek, a bizottság és a közönség marasztaló kérése, Mikó hajthatatlan maradt. Utódjává gróf Mikes Jánost választották meg.

Korbuly négyéves szereplése vegyes értékű volt.

1879-1880-ban hármaskormány vezette a kolozsvári színház ügyeit.

Bölöny intendánssága és Ditrói igazgatósága alatt a színház tovább haladt a fellendülés útján. Ők készítik elő az 1892-es nagy ünnepséget, a kolozsvári színészet százéves jubileumát. Bölöny után gr. Béldi Ákos veszi át az intendánsságot, Ditrói azonban további három évre ismét megkapta az igazgatóságot, majd szerződése lejártá után azt 1893. szeptember 1-től 1896. szeptember 1-ig újjáalakították.

A jubileumi ünnepségek gondolatát először Ferenczi Zoltán vetette fel a Kolozsvár c. lap szeptember 10-iki számában, és javasolta, hogy a színház százéves jubileumát kössék össze a Katona József születésének ugyancsak százéves jubileumi ünnepségével. Az országos érdeklődés mellett lezajlott ünnepségek során a bizottság emléktáblával jelölte meg a gr. Rhédey-házat, ahol 1792. november 11-én először játszottak színészeink.

A jubileumi ünnepségek után nemsokára a millennium boldog évei és ünnepségei következtek. Ditrói Mór művészi vezetése mellett lelkes és új fiatal színészgárda alakult ki, és indult el művészi sikerei útján. Sajnos Ditrói Mór sem maradt sokáig a kolozsvári színház élén. A siker felkapta szárnyain, és a budapesti Vígszínház igazgatóságának elfogadása után ő is búcsút mondott szeretett városának, a „Kincses Kolozsvárnak”. De a színészgárda, mely körülötte kialakult, biztosítéka volt a szebb jövőnek. Az utána jött Megyeri Dezső társulatának tagjai között találjuk 1896-ban E. Kovács Gyulát, Szentgyörgyi Istvánt, Rózsahelyi Kálmánt, Leövey Leót, Dezséry Gyulát, Laczkó Arankát és a fiatal Janovics Jenőt, a kolozsvári színház későbbi igazgatóját.

Janovics Jenő mint művezető egyre inkább kezébe ragadta a színház szellemi vezetését is. Janovics az ifjúsági előadásokat az iskolákkal karöltve indította el, s célja egy új, de a régi kolozsvári hagyományokhoz ragaszkodó közönség megteremtése volt. Az ifjúsági előadások vezetői között ott találjuk a kolozsvári egyetem és a középiskolák legjelesebb tanárait, akiknek bevezető előadásai mintegy szellemi irányítói voltak a feltörekvő új ízlésnek. Márki Sándor, Széchy Károly, Kovács Dezső, Gyalui Farkas, Sólyom János, Pálffy Márton, Erdélyi Pál, Kiss Ernő, Haraszthy Gyula, Csengery János és Seprődi János bevezető előadásai és didaktikai tanácsai a színház évtizedes komoly nevelőmunkájának lassú, de biztos felemelkedésének voltak a pillérei. Janovics Jenő valóban jól számított. A megromlott ízlés ellensúlyozására csak így lehetett új és a komoly színpadi irodalmat szerető közönséget nevelni. Az eredmény nem is maradt el. 1900 és 1915 között a kolozsvári színház visszanyerte régi nagyságát, színészi munkája, a közönség fejlett ízlése példaként állott egész Magyarországnak előtt.

Janovics Jenő igazgatósága egybeesik a kolozsvári színház új korszakával, melynek jelzőköve a Hunyadi téri új színház megnyitása volt. A Farkas utcai színház közel százéves épülete már nem felelt meg a modern igényeknek. Az épületet a város vezetősége „tűzveszélyesnek” nyilvánította, és ezért még 1903-ban elhatározta, hogy új és a kor igényeinek mindenben megfelelő színházat építtet. A város elhatározását nagy vita követte. A nagy tervhez mindenki hozzászólt, és ki ezt, ki azt a helyet javasolta. De nem egyeztek meg a vélemények az építés módját és az építő személyét illetően sem. Sokan a Széchenyi térre akarták helyezni a színház új épületét, mások viszont a Hunyadi teret ajánlották. A meddő vitának Tisza István vetett véget, aki az utóbbi és szerencsésebb megoldás mellett döntött. Tisza Fellner és

Hellmer bécsi építészeket bízta meg a színház új épületének elkészítésével. A hazai építészek mellőzése újabb heves vitákra adott alkalmat. A parlamentben és a sajtóban éles támadások érték emiatt Tiszát, de ő ragaszkodott elgondolásához, és az elkészült épület, mely Európa egyik legkényelmesebb és legszebb színháza lett, neki adott igazat. A színház építéséhez az állam nem járult hozzá. A költségeket részben az egyetemnek eladott (70 000 forint) Farkas utcai színház, részben a Színház Alap pénze és Újfalvi Sándor eladott birtokai szolgáltatták. A költségeket azonban ez az összeg sem fedezte, ezért a hiányzó pénzt kölcsönként a Pesti Magyar Kereskedelmi Banktól vették fel azzal a kötelezettséggel, hogy annak törlesztése a mindenkori igazgató feladata lesz. A színházat azután egy kolozsvári vezető férfiakból alakult választmány Janovics Jenőnek adta bérbe, és a szerződést a kultuskormány jóváhagyta.

A Farkas utcai színház utolsó előadását 1906. június 17-én tartotta. Katona József Bánk bánjának előadása mellett búcsúzott el Kolozsvár közönsége a magyar Thália legöregebb templomától, a magyar remények és fájdalmak egyik legszentebb tűzhelyétől. A hivatalos búcsú azonban 1906. szeptember 7-én volt, amikor Körner Zrínyijéből részletet és Szentjóni Szabó László Mátyás királyát adta elő a búcsúzó együttes.

A színház új épületét 1906. szeptember 8-án nyitották meg. Ez az ünnep nemcsak Kolozsvár, de az egész magyarság lelkes és felejthetetlen ünnepe volt. Ezzel a kolozsvári színészet történetében új korszak kezdődött, mely Janovics Jenő igazgatósága alatt 1906-tól 1919-ig tartott. Az ifjúsági előadások továbbfejlesztették a klasszikus és nemzeti hagyományokat szerető közönség ízlését, magyar és világirodalmi tudását. A Shakespeare-, Molière-, a görög tragikusok és a magyar drámaciklusok rendezésével Kolozsvár nemcsak megelőzte Budapestet, de egyúttal a sok tekintetben helytelen ízlést követő fővárosra is termékenyítő hatással voltak. A magyar darabokat 100 estén megszakítás nélkül játszották, a Shakespeare-sorozat 40 előadása pedig „próbaköve” volt a színház művészi teljesítőképességének, de egyszersmind próbaköve a közönség fogékonyságának is. A Molière-sorozat kirobbanó sikere dicséri közönségünk emelkedett és finom ízlését. A magyar népszínműsorozat a népies irány szolgálatát és a nemzeti érzés szítását jelentette. S a 90 előadásra terjedő magyar drámatörténeti sorozat, amely a magyar színműírás fejlődését mutatta be a legrégebb nyomoktól napjainkig.

A világháború háttérbe szorította Kolozsvárt is a műveltség iránti érdeklődést, és ezt a válságot természetesen a színház is megérezte.

A kolozsvári Nemzeti Színház Évkönyve. 1941/42-1942/43 színiévad. Kolozsvár. 15-41.

Jordáky Lajos
Az első kolozsvári némafilm

A Pathé-cég megbízottai 1913. augusztus 27-én érkeztek Kolozsvárra, a felvételekhez szükséges felszereléssel. Először is Janovics Jenővel és Nagy Gyula színésszel bejárták Kolozsvár környékét, hogy a felvételekhez a legjobb helyeket kikeressék. Janovics visszaemlékezése szerint a filmfelvevő gépeket és anyagot hozó szakemberekkel, Vanyl rendezővel s Montgobert és Paulique operatőrökkel augusztus utolsó napjaiban „felkutatták a legalkalmasabb helyeket,” s néhány nap múlva megkezdődött a munka. „Műtermünk persze nem volt. A Színkör mögötti, széltől védett, zárt térséget kipadlóztattam, a díszleteket szilárdabb anyagból készítettem el, s a legtöbb jelenetet külső felvételek gyanánt a kiválasztott szabad vidéken vettük fel.”

A Kolozsvárra érkezett francia rendező nyilatkozott megérkezésekor a Pathé terveiről és munkájáról az Újságnak: „Főnökeimet frappírozta a filmdarab, amelyet Janovics direktor úr írt az Önök kitűnő Sárga csikójából. És nem szabad elhallgatnom, hogy a mozi számára kifogástalan munkát produkált Janovics úr. Bevallom: mi világsikert vártunk a magyar darabtól, s ennek bizonyossága az, hogy most, amikor a legintenzívebb munka folyik műtermeinkben, nyomban a darab elolvasása után útnak indítottak bennünket. Kolozsvár környékén elragadó és céljainknak teljesen megfelelő helyek vannak, s a felvételeknek már ez a része is szenzációszámra fog menni. Nem lesz könnyű munkánk, mert mi szeretünk kifogástalant produkálni mindenben. A felvételek legalább három-négy hétig eltartanak a legjobb esetben is. De utasításunk van arra is, hogy - amennyiben Janovics igazgató hajlandó erre - más magyar tárgyú darabot is felvegyünk a kolozsvári színészek előadásában.”

„A munka lassan haladt. A franciák kitűnően érezték magukat Kolozsvárott, kényelmesen osztották be tehát idejüket, sokszor ismételtettek egy-egy jelenetet, én pedig nem siettettem őket, mert alaposan el akartam sajátítani a felvétel mesterségbeli részének minden titkát.” A „kényelmes munka azonban csak látszólag volt az. A rendezők ugyanis sokat foglalkoztak a színészekkel, újabb és újabb helyeket kerestek a külső felvételekhez”, a színházi lap szerint a témát is átgyúrták, s helyenként meg is változtatták a cselekményt. Szeptember közepére a rendező és az operatőrök készen voltak a kétezer méterre tervezett film műtermi és külső felvételeinek nagy részével. Szeptember 17-ére tervezték azt a jelenetet, amelyben parasztleányok csónakon mennek át a folyón. A szcenárium szerint elszakad a csónak kötele, a lélekvesztő belesodródik a zúgóba, s a leányok rémülten ugrálnak ki a felboruló csónakból. A lányok a partra úsznak, a fuldokló Erzsikét Csorbának kell kimentenie. A felvételkor a kolozsvári Szamos-hídon és a partokon mintegy háromezer néző volt jelen. A veszélyre való tekintettel a jelenetet először csak a francia rendező játszotta el. „Vanyl, a rendező, aki a révész szerepét játszotta, megfelelő dresszben leúszott a csónakkal a gáton, ügyesen felborította a csónakot, aztán szerencsésen kiúszott a partra, ahol örvendező kacagással fogadták a szereplők.” Ezután a felvétel első részére került a sor a lányokkal a Szamos-gát fölötti csendes részen. A leányok azonban kijelentették, hogy részt akarnak venni a veszélyesebb gátjelenetben is. „Én nem bánom - mondotta Vanyl -, ha engedelmességek instrukcióimnak, és ha jól tudnak úszni.” A csónakjelenet szereplői: Simon Marcsa, Fajk Rózsi (ebben a jelenetben ő helyettesítette a főszereplő Berky Lilit), Zách Terka, Imre Erzsi, Félix Vanyl s az életmentő, az öreg Csorba szerepében Fekete Mihály. „A csónakot a gát fölött, a folyó közepe táján útnak indították. Öt ember súlyos terhe alatt a keresztben álló ladik lassan csúszott alá a gát lejtőjén. Mikor elhagyták a gátat, néhány méterrel odább sodorta az ár a csónakot, s az instrukcióhoz híven Simon Marcsa, Zách Terka, Fajk Rózsi egymás után kiugráltak a csónak elöl levő részén, s korrekt úszással igyekeztek a part felé. A partokat előzőnlő tömeg ujjongó, hangos tapsorkánba tört ki, látva a hölgyek nyugodt lendületű karmozdulatait. Fekete Mihály,

aki az operatőrök mellett várta, hogy rákerüljön a sor, most a vízbe vetette magát, s az Erzsit személyesítő Fajk Rózsit átnyalábolva úszott a partra. A tömeg még mindig kacagva éljenzett.” Imre Erzsit a gát felé eső oldalon ugrott a vízbe, s az örvénybe sodródott. A közönség azt hitte, beletartozik a filmbe a fulladási jelenet. Vanyl úszott oda, de nem tudta kiragadni az örvényből. „Secours!” (Segítség!) - kiáltotta a rendező. Fekete Mihály húzta ki az örvényből Vanylt, aki a parton elájult. Hiába próbálkoztak, Imre Erzsit nem tudták megmenteni.

A halálos baleset után Janovics egyelőre beszüntette a film még hátralevő részének felvételeit.

A franciák elutaztak, és magukkal vitték Párizsba a Sárga csikó kész negatívját, s néhány hét múlva elindult diadalútján az öt világrész minden irányába a magyar népszínmű.

A Pathé párizsi laboratóriumában még 1913 novemberében elkészült a film, s minden jel szerint decemberben mutatták be Párizsban. A szaklapok 1913 decemberében kezdték hirdetni, s a Pathé 1914. január 13-ra tűzte ki a budapesti bemutatót. A film végleges formájában 1540 méteres lett: három felvonásra és egy előjátékra osztották. A Pathé-cég százharminchét kópiát másolt a filmből, s azt a világ minden részén forgalmazta. „A legelső kolozsvári film, a Sárga csikó az egész világot diadalmasan járta be. A két fiatal kolozsvári színésznek, Berky Lilinek és Várkonyi Mihálynak ez volt az első filmszereplése, s a párizsi Pathé-cég kimutatása szerint a Sárga csikót nem kevesebb mint százharminchét példányban kellett másolni az öt világrész számára. Még Japánban is kivételes sikert aratott, úgyhogy a világháború után onnan is jelentékeny haszonrészesedést számolt el a párizsi cég Kolozsvárnak.”

Jordáky Lajos: Az erdélyi némafilmgyártás története. 1903-1930. Bukarest. 1980. 39-40, 42-43.

Miklósi Sikes Csaba
Veress Ferenc, Kolozsvár megörökítője

Veress Ferenc 1832. szeptember 1-én született Kolozsváron. Apját fiatalon elvesztette, a család szűkös anyagi lehetőségeihez mérten csak az elemi iskolát végezhette el. Eredetileg aranyművességet tanult Budai Károly nagyenyedi műhelyében. Ott ismerkedik meg Zeyk Miklóssal, a városka tudományos életének kiváló egyéniségével, aki az 1840-es évek elején Skalnik Károly és Szathmáry Papp Károly mellett elsőnek tanulmányozta Erdélyben a nagy visszhangot kiváltó új találmányt, a daguerrotípiát.

Louis Jacques Mandé Daguerre (1787-1851) 1839. július 30-án nyújtja be találmányát a francia akadémiának, Skalnik Károly pedig már 1840. április 1-jén Aradon saját gyártmányú gépével készítette feltehetőleg Erdélyben az első daguerrotípiákat, s tudjuk, hogy Szathmáry Papp Károly (1813-1887) 1843-ban Borszék-fürdön már javában készíti felvételeit.

De térjünk vissza Zeyk Miklóshoz és nagyenyedi fotóköréhez. Veress Ferencet többedmagával itt fogja meg a fényképezés varázsa. Első fényképezőgépét - amint az egyik leveléből kitűnik - 1850-ben, 18 éves korában kapja ajándékba, s ettől kezdve eljegyzí magát a fény művészetével. Ugyancsak Nagyenyeden köt szoros barátságot a fiatalon elhunyt Kornis Zsigmond földbirtokossal (1824 k.-1854), akinek anyagi lehetőségei bőségesen fedezik e két, kivételes tehetségű, kutató kedvű fényképész kísérleteit. Ez a pár éves barátság jótékonyan hatott Veress tanulmányaira. Röviddel Kornis halála előtt már közel állnak az elvben manapság is használatos szárazemulziós módszer kidolgozásához, amelyet végül is az angol R. L. Maddoxnak csak két évtized múlva, 1871-ben sikerül megoldania. Mivel a múlt század 60-as éveiiig a magyar nyelvű fényképeszeti szakirodalom mindössze egyetlen műre szorítkozott (Zimmermann Jakab: Daguerre képei elkészítési módjának leírása. Bécs, 1840), Veress idegen nyelvet tanul, francia szakirodalmat olvas, és emellett a kortársai elismerését is kiváltó szorgalommal próbálgatja az egymást sűrűn követő fényképeszeti eljárásokat. Jakab Elek 1855-ben elragadtatással ír fiatal barátja művészetének látványos fejlődéséről: „Ki fölkeresi, láthatja szobája falain a külön időközökben, a külön módszerek szerinti fejlődésének egész menetét, a haladás momentumait. A kiindulása és a mai állás között nagy különbséget [...] összpontosítván ott tudósok és művészek, írók és notabilitások arcképei, s központonban, kitüntetett helyen, életnagyságban két barátjának (Kornis Zsigmond és Mikó Imre) jól talált képei állnak.” (Divatcsarnok, 1855. 41., 42., 43.)

1852-ben, húszévesen Veress Ferenc az akkori Sétatér (ma: Május 1. utca) 15. szám alatt megnyitja Kolozsvár első hivatásos fotóműtermét, mely pár év alatt az erdélyi fotóélet valóságos központjává válik. 1854-ben figyel fel tehetségére Mikó Imre (1805-1876), aki Bécsből korszerű fotólaboratóriumi felszerelést hoz magával, s ezt Veress szolgálatába állítja. Segítségével még az év augusztusában az akkor használt ún. Cabinet méretű (12 x 16,5 cm) felvételekről elkészíti első életnagyságú, jó minőségű nagyításait.

Mikó Imre gondoskodó jóakarata a megrendelések egész sorával („százával hozta neki a megrendelőket”) anyagilag is fellendítette az új fotóműtermet. Veress ebben az időben rengeteget dolgozik, kísérletezik, s mint képeiről is látszik, ez az időszak jelenti szakmai beérésének éveit. Ekkor készíti (a kolozsvári Egyetemi Könyvtár hagyatékában ma is megtalálható) a kor személyiségeiről felvett képsorát és az 1859-ben igen szép tálalásban kiadott, napjainkban forrásmű értékű kétkötetes, 45 felvételt tartalmazó Kolozsvári Albumát. Az album mindössze két példányban készült. Az egyik az eredeti üveglemezekkel együtt az Egyetemi Könyvtár tulajdonában van. A másikat Erzsébet királynő hagyatékából a budapesti fővárosi könyvtár vásárolta meg. A kiadvány, mely akkor világviszonylatban is az első ilyen jellegű próbálko-

zások közé tartozik, sikert arat. Veress neve országszerte ismertté kezd válni. És ekkor még mindössze 27 éves, keresett és jól kereső fényképésze városának. Régi műteremlakása helyére 1869-ben Kagerbauer Antal tehetséges tanítványa, Hottner Ferdinánd hatalmas műteremmel berendezett új házat tervez és épít. (B. Nagy Margit: Stílusok, művek, mesterek. Buk. 1977. 157.) Jövedelme eléri az évi 15-20 ezer forintot, ami akkor nagy összegnek számít. Már négy-öt segéddel dolgozik, házát és műtermét messze földről is felkeresik. Brassai Sámuel, a polihisztor jó ideig állandó lakója az egyholdas rózsaliget végében álló kis kerti háznak, Vadona János, a világutazó innen indult körülhajózni a földtekét, Barabás Miklós festőművész Kolozsváron jártakor ugyancsak gyakran fölkereste. (Dr. Fejős Endre: Veress Ferenc. Fotó. 1957. 215-219.)

A 60-as évek jelentik Veress Ferenc munkásságának legtermékenyebb időszakát. Hihetetlen gyorsasággal ismer meg minden újítást, amelyeket tökéletesíteni próbál. Többéves kísérletezés után rájött az emailmulzió nyitjára. Házában égetőkemencét állít fel, és akkoriban divatos, fényképekkel díszített porcelánvázákat készít.

Ezekben az években bontakozik ki Veress Ferenc új arculata, a haladó, szociális gondolkodású, a fényképezés távlati lehetőségeit pontosan felmérő szakíróé. 1862-ben az Ország Tüköre hasábjain felhívást intéz az ország mintegy 250-300 hivatásos fényképészehez: „Fényképészeink nagy szolgálatot tehetnének honunknak azáltal, ha a tudomány, művészet, ipar és kereskedelem mezején kisebb-nagyobb nevezetes egyéneket levéve és összegyűjtve album alakban beadnák a hazai múzeumokba. Én e gondolatot évek óta forgatom elmémben, s létesítését az idén el is kezdem. Szándékom ugyanis [...] nevezetes egyéneket nemzet, vallás és nem különbség nélkül lefényképezni, kik szellemi és anyagi tehetségüknél fogva kitűntek, foglalkozzanak bár az irodalom, művészet, gazdaszat és ipar mezején... Másik nagy szolgálatot tehetné a hazai fényképezés a történelemnek úgy, ha minden régiséget, várakat, ó kastélyokat, templomromokat, barlangokat, amik még fenn vannak, de csak egy tized múlva is eltűnhetnek, fényképesztileg levenne, a jövő kornak hátrahagyna.” Amint látjuk, Veress 30 évvel megelőzve korát fölismeri a fényképnek mint dokumentumnak az értékét, ami „hivatalosan” a Chicagói Nemzetközi Fotókongresszuson hangzik el első ízben, de ekkor már 1893-at írnak.

Írásban vállalt ígéretét tettek követik. A 60-as évek elején egy magyar, román és szász tagokból álló bizottság életre hívását sürgette, hogy kulturális és történelmi szempontból fontos és lefényképezendő „honunk kiválóbb fiait és műemlékeit” kijelölje. (Udvarhelyi Orbán Lajos: A színes fényképezés kolozsvári úttörője. Korunk, 1959. 1183-1185.) Az Erdélyi Múzeum-Egylet megbízásából 1872-ben segédjével, Hajós Jánossal jelentősebb műemlékeinkről 156 darab 25 x 30 cm-es felvételt el is készít. 101 évvel ezelőtt, 1882 januárjában 36 előfizetővel megjeleníti a múlt század legjelentősebb fényképeszteti szakfolyóiratát.

Az 1880-as évektől Veress Ferenc személye és munkássága a szakmai irigység és a meg nem értés kereszttüzebe került. Mint autodidaktát a tudományos körök (ritka kivétellel) mindinkább elutasítják, szakmai hírnevét igyekeznek elhomályosítani. Lapjának anyagi támogatását az ipar- és kereskedelemügyi minisztérium többszörösen visszautasította, s amikor az 1881/82-es tanév második felében a kolozsvári tudományegyetem meghívására mint „fényképeszteti magántanító” a szakma történetéről előadás-sorozatot indít, a vezető szervek még a kísérleti vegyszerek árát sem hajlandók megtéríteni, mire ő önérzetében megsértve lemondja előadásainak folytatását. Ezekben az években Veress Ferenc részt vett minden jelentősebb társadalmi és kulturális megmozdulásban. Számos szervezőbizottság aktív tagja: a Sétatéri Egylet tanácsában a városi park kiépítéséért száll síkra, 1883-ban részt vesz az első kolozsvári képkiallítás megszervezésében, akárcsak az 1899. január 10-én a New York (mai Continental) szálló emeleti helyiségeiben megrendezett nagyszabású fotókiállítás létrehozásában.

Szakmai téren legjelentősebb sikereit a színes fényképezés terén érte el. Ez irányú próbálkozásairól már 1866-ból tudunk. Egy év múlva a Fényképészeti Lapok utolsó számában A helichromiáról című cikkében vázlatosan be is számol a kutatások akkori állapotáról. 1867-ben alkalma nyílt egy párizsi utazásra, és találkozott Niepce de Saint Victorral (1804-1870), a színes fotózás ismert szakértőjével. Kolozsvárra visszatérve kísérleteinek java részét a különböző összetételű emulziós szerek kipróbálásának szenteli. Két évtizedes munkával, miközben több mint 500-féle emulziót próbál ki, oly látványos eredményeket mutat föl, hogy 1889-ben elérkezettnek látja az időt, hogy színes felvételeit kiküldje a párizsi világkiállításra. Sikere egyöntetű. Londe, a kiállítás fényképészeti szakosztályának vezetője egy színvonalas, elemző bemutatón elismeréssel nyilatkozik Veress munkáiról, kijelentve: „a jövőben a színes fényképezés többé nem lehetetlen”. A felfedezés híre bejárja Európa városait. Bécsben J. M. Eder, a Graphische Lehr- und Versuchsanstalt igazgatója, Düsseldorfban Gotthard Eduard jeles szakíró, Berlinben H. W. Vogel professzor, a színes fényképezés ma is használt elvének későbbi kidolgozója hasonló elismeréssel nyilatkoznak Veress műveiről s általában a színes fotózásról. Ez Veress Ferenc utolsó jelentős nemzetközi sikere. De a hazai tájakon ez sem talált visszhangra. 1893-ban a kolozsvári Iparkamara útján megpróbál kísérleteinek folytatásához állami segítyt kieszközölni, de a minisztérium válasza szerint „az eddigi kísérletek támogatást nem érdemelnek”. Még egy utolsó próbálkozásként barátai és tisztelői megkísérlik a kolozsvári egyetemen egy fotókémiai tanszék felállítását, melynek vezetését esetleg Veress Ferenc látná el, de mivel kellő iskolai végzettsége nem volt, a hivatalos szervek a javaslatot elvetették. Ezek a sikertelenségek a teljes visszavonulásra készítetik. 1890. január 1-én műtermét Kató József veszi át. Az 1899-es, Oláh László által kiadott Cím- és Lakásjegyzékben neve már nem szerepel a város akkori hat hivatásos fényképésze között.

A színes fényképezés terén végzett kutatásainak laboratóriumi titkait sajnálatos módon soha nem hozta nyilvánosságra. Felfedezéseinek, illetve fáradságos kutatásainak írásos nyoma nem maradt. S ez nagy kár, mert ezen az úton esetleg további rendszeres munkával jelentős sikereket lehetett volna elérni. (Rajka László: Rajzok a fénykép múltjából. Páztortúz. 1924. 55-56.) Ránk maradt képei két árnyalatot mutatnak. Egy bíborvörösből sötétbarnába átmenő és egy szép élénkzöld színt. Képeinek színeit még nem tudta kellőképpen rögzíteni, és így ezek főleg az erős fény hatására lassan-lassan színüket veszítik.

Utolsó éveinek zárkózottsága szerencsére nem jelentette ugyanakkor kutatásainak végét is. A Sétatér utcai műtermében, bízva munkájának helyességében, továbbra is kutatott a színes fényképezés terén. Utolsó fényképei 1911-ből származnak, ezek a hatezres sorszámot viselik. A sorozatos mellőzés mellett, ha ritkábban is, de feltűnnek Veress rendhagyó munkásságának elismerő, helyes ítéletű méltatásai is. Az 1885-ben alakuló Budapesti Fényképész Ifjak Önképző és Segély Egylete tiszteletbeli tagjává választja. 1896-ban az Ellenzék január 9-i száma szerint „Veress Ferenc buzgalma és leleményessége révén a fényképezés hamarabb virágzott Kolozsváron, mint az ország bármelyik nagyobb városában”. 1899-ben Szádeczky Lajos a kolozsvári Magyar Polgár március 22-i számában méltatja Veress Ferenc művészetét, fia, dr. Veress Elemér pedig az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1907. október 5-én tartott ülésén behatóan ismertette apja munkásságát, a fotóművészet terén elért sikereit. Veress Ferencet a sors hosszú élettel ajándékozta meg, még megérte a Lumière testvérek találmányát. 84 éves korában, 1916. április 3-án halt meg Kolozsváron, kissé elfeledve a háborús események zajában.

Korunk. Kolozsvár. 1983. 415-418.

Tóth László
Kolozsvár történetírója:
Jakab Elek

Jakab Elek fő műve, amellyel nevét a magyar tudománytörténetben megörökítette, Kolozsvár története. A mű első két kötete: a város története Krisztus előtt 513-tól egészen 1540-ig, Zápolya János haláláig, valamint az oklevéltár első kötete, amely az 1166 és 1746 közötti időből kétszázötvennyolc okiratot tartalmaz, Budán 1870-ben a királyi magyar egyetemi nyomdánál nyomtatott, és szabad királyi Kolozsvár város közönségének kiadásában jelent meg. A második és harmadik kötet Kolozsvár történetét 1848 márciusáig adja elő. Ez a két kötet, valamint az oklevéltár második része, amely háromszázötvennégy újabb kori iratot tartalmaz, 1888-ban láttak napvilágot.

Jakab Elek munkájának létrejöttét maga mondja el művének bevezetésében. Simon Elek ügyvédet Kolozsvár képviselőtestülete 1862. november 21-én városi oratorrá és rendes elnökké választotta. Simon Elek megválasztása után bejelentette, hogy „Szónoki tiszteinek viseléséért járuló fizetését előre is valamely közhasznú városi célra” ajánlja fel. Simon Elek polgármester, mert ez a méltóság rejlett ma már idegenül hangzó tisztségneve mögött, az 1863. június 24-iki városi tanácsülésen be is jelentette, hogy az a közérdekű cél, mire fizetését fordítani kívánja, „Kolozsvár városa eleitől fogva való történelme legjobb megírójának” jutalmazása. A városi tanács 1863. október 30-án foglalkozott érdemben Kolozsvár történetének megírásával. Simon Elek bejelentette, hogy városi jövedelméből egy év alatt 577 forint 50 krajcár folyt be. Városi fizetését mindaddig nem óhajtja felvenni, amíg ez az összeg ezer forintra kikerekítve nincsen, ezt az összeget szánja ugyanis a várostörténet írói tiszteletdíjára. „E végre tehát jónak látná - mondja Simon Elek javaslata -, ha a nemes város esküdtközönsége és tanácsa is ajánlatát elfogadván a hazai hírlapok útján versenyt nyitna, a pályakérdést megállapítva kihirdetné, a dolgozatok beküldésére határidőt tűzne ki, megbírálásukra az erdélyi Múzeum történelmi osztályából egyéneket kérne föl, a versenyzőknek a város levéltára használatát s a legjobb műnek, írója tulajdoni joga fenntartása mellett, önköltségen való kiadatását eleve biztosítaná.” Kolozsvár tanácsa hálával és lelkesedéssel fogadta Simon Elek javaslatát, és kihirdette a pályázatot. „Írassék meg Kolozsvár városának ó, közép- és újabb kori történelme az 1848-ik évig, feliratok, műemlékek, pénzek, eredeti oklevelek, szóval: első hitelességű adatok alapján, oknyomozólag, kritikai megválasztásban s a pályázó tetszése szerinti kiterjedésben.” A pályaművek benyújtásának határmájául 1865. december 31-ikét tűzték ki.

A pályázat feltételei tehát eredeti kutatásokon felépülő kritikai történelmi munkát kívántak, aminek megírására két esztendő valóban nem volt elég. Ezért a pályázat határidejét kétszer is meg kellett hosszabbítani, amíg végre 1868. december 31-ikére beérkezett az a pályamű, amelynek jelíges borítékja Jakab Elek nevét őrizte. A bírálók: a történettudós Szabó Károly, az archeológus Torma Károly és a publicista Sámi László legnagyobb elismeréssel szóltak az egyetlen pályamunka jelességeiről. Az író a források lelkiismeretes összegyűjtése mellett „oknyomozó történetíróhoz illő alapos vizsgálódás után... oly munkát állított elő, mely a tudomány ma méltányosan megkívánható követeléseinek megfelel, s városaink és vidékeink monographiái között díszes állást fog elfoglalni; Kolozsvár múltját, mely összes hazánk, de különösen Erdély történelmére nevezetes befolyást gyakorolt, a pályázó, jóllehet csaknem egészen töretlen úton járt, oly kimerítőleg s oly behatólag tárgyalja, hogy munkáját, különösen városaink középkori bel-életének rajzát illetőleg, a jövőendő korabeli leghivatottabb magyar történetíró is biztos és mellőzhetetlen segédeszközü fogja használhatni”. A bírálók reményüket fejezték ki,

hogy a mű második része, a város 1540 utáni története is hamarosan elkészül, mire a városi közgyűlés 1869. június 23-án úgy határozott, hogy a pályadíjat már most kiadja Jakab Eleknek.

A mű megírásának körülményeit a szerző érdekesen meséli el az előszóban. 1863 elején az erdélyi kormányshé levéltárában az erdélyi magyar városok homályos múltjáról beszélgettek a levéltár tudós igazgatója, Mike Sándor, Simon Elek és a levéltár tisztviselője, Jakab Elek. Mike Sándor a beszélgetés során reámutatott arra a különbségre, ami az erdélyi magyar és szász városok történetének ismerete között van. „Lám, mint gyűjt és dolgozik a hangyamunkásságú kis nép, mint siet felderíteni múltját, hogy teszi közzé levéltárainak tudománykincsét... - mondotta Mike Sándor. - Magyar városaink tétlensége - folytatta tovább némi keserűséggel - káros hatású a történelemre, pirító szemrehányás maguk a városok értelmiségei és tisztviselői, sőt általában az erdélyi magyar írók ellenében. Ma annyit érünk, amennyi a tudományunk; ennek legbiztosabb mértéke az irodalmi munkásság és szellemi tevékenység...” - fejezte be ma is időszerű elmélkedését Mike Sándor. Ezek a szavak ösztönözték Simon Eleket arra, hogy a közcélra felajánlott fizetéséből a város történetére tüsszön ki pályadíjat. Jakab Elek munkájának kiindulópontja is Mike Sándor adatgyűjtése volt. De ezen és a nyomtatásban megjelent vagy kéziratós műveken kívül Jakab Elek mintegy hatezer okiratot tanulmányozott át különböző levéltárakban. Munkájának megírásánál tehát valóban új utakon haladt. Szellemesen indokolja meg az író, hogy miért kezdi művét az éghajlati, földrajzi és földtani leírással, és miért fejezi be Kolozsvár növény- és állatvilágának rajzával. „Komoly olvasónak a történetet lehetetlen ábrák és földrajz nélkül haszonnal olvasni, mint szintén írni is. Színjátszónak színpad, történetírónak történethely, egyiknek mint másiknak kellő scénírozás kell... Ezek - írja Jakab Elek - eléggé indokolják művemnek égaljviszonyi, földrajzi, helyirati és őstörténeti részét... Azonban a tudásvágy még itt sem áll meg. Hát a földnek, melyre a város épült, mi az eredete? milyen lehetett földtani alakulása, kifejlődése?... Azt, aki a földtájat lakta, melyen később Kolozsvár felépült, egyfelől a földtalaj alakulása, az égalji és földrajzi viszonyok, másfelől nagy kiterjedésű határai, földművelésre, bortermelésre és baromtenyésztésre már évezredek előtt utalták s lakóinak e hármás életfoglalkozás mintegy eleve elrendelt sorsa volt.” De szépen fejt ki Jakab Elek a kolozsvári polgárság kialakulását, az ipar és a kereskedelem történelmi jelentőségét is. „A földművelés ipar nélkül - írja - nagy termelés feldolgozó kezek, gyárak s kereskedelem nélkül, a legtermékenyebb ország bölcs politikai intézmények s a legszebb alkotmány gyár- és műiparos városok s erős, mívelt polgárosztály nélkül a gazdagság és jóllét csak féleszközét bírják, s valódi nagyságra sohasem jutnak. Valóban nemcsak a kard és zöldasztal, a törvényhozás és országlás a hazai történelem tárgya - az a gép és mesterségi eszköz, a műhely- és bankárasztal, valamint a kereskedő áruvadja is” - írja történetírói hitvallásában Jakab Elek.

Kolozsvár történetének, valamint az oklevéltárnak befejező kötetei azonban tizennyolc évvel később jelennek meg. Jakab Elek 1888. április 25-én kelt előszavában beszámol azokról a nehézségekről, amelyek munkájának befejezésében gátolták. Betegség, hivatali munkák, olykor lelki bajok gátolták az író munkájában. De arra joggal hivatkozik, hogy munkájában a történeti igazsághoz mindig hű maradt. „Egyetlen szót mással, egyetlen jelzőt inkább vagy kevésbé erőssel föl nem cseréltem, s a források szövegébe sem a magam felfogását vagy netaláni rokon- vagy ellenszenvenmet, sem mást, mint ami az eredetiben írva volt, bele nem vegyítettem. Céлом volt új, nem ismert dolgokat és történeteket pragmatikai hitelességgel kelteni fel a rég elfeledett múltból, s az irodalmat egy megbízható forrásművel gyarapítani.” A közönség ítélete a mű két hivatalos bírálója - ezúttal is Szabó Károly és Torma Károly egyetemi tanárok - szerint az elismerés, amivel az első kötetet felruházták, ez alkalommal még határozottabban megismételhető. Kolozsvár ebben a munkában oly lelkiismeretesen kidolgozott, a tudomány követeléseinek annyira megfelelő s oly kimerítő monographiát nyert,

melynél különbbel hazánk egy törvényhatósága sem dicsekedhetik - összegezi véleményét Szabó Károly. [...]

A kiadás költségeit most is Kolozsvár városa viselte. De az már jellemző tudományos viszonyainkra, hogyan jutalmazták Jakab Elek negyedszázados munkáját. Az első kötet mecénása, Simon Elek biztosította a mű befejező részének elkészülését is. 1881-ben elbetegesedvén, 18 évi városi szolgálat után visszavonult a közpályától. Eleinte nyugdíjat akart kérni, amihez joga lett volna. De családja óvta ennek a szándékának a megvalósításától. „Ne adjak okot - mondták - az embereknek, hogy szememre vethessék: Íme, mindig azt monda, érdek nélkül szolgált a várost, s most mégis nyugdíjt kíván... Igazuk volt - írja Simon Elek -, s én elhatároztam, hogy kétévi fizetéssel - ami 2000 forint - végkielégítésemet kérelmezem, de nem veszem ki, hanem mivel a város Története bevégeződése nemsokára remélhető, amint évtizedekkel előbb többévi fizetésem az első kötetek jutalmára adtam, úgy ezt is az író azótai fáradsága megjutalmazására s műve kiadására szánom.” Simon Elek adományát azután Kolozsvár városa 5500 forintra kiegészítve adta ki Jakab Eleknek műve befejezése után.

Jakab Elek történeti felfogásában is a XIX. század gyermeke volt. Eszményképe a liberális szabadság gondolat, ennek minél erőteljesebb érvényesülésében látja Közép-Európa boldogulásának az alapját [...]

Az egykori 48-as honvédkapitány nemcsak aggódóan lelkes és hű magyar volt, de tollával is megragadóan szolgált hazáját. Kolozsvár történetéről írott munkája ma is kiindulópont a kincses város történelmi emlékekben bővelkedő múltjának megismeréséhez.

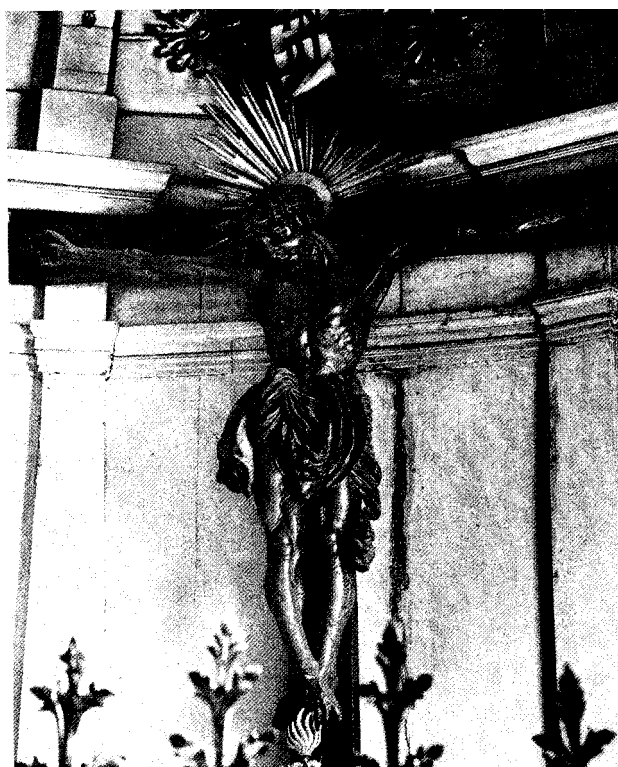
Pásztortűz. Kolozsvár. 1943. 112-115.

Híd kapu bástya belülről a város felől

Ferenc-rendi zárda Mátyás-terme

Ferenc-rendi templom. Kornis-kereszt

Jakab Elek és Mike Sándor síremléke

Balogh Jolán
Pákei Lajos rajzai
Kolozsvár építészeti emlékeiről

I.

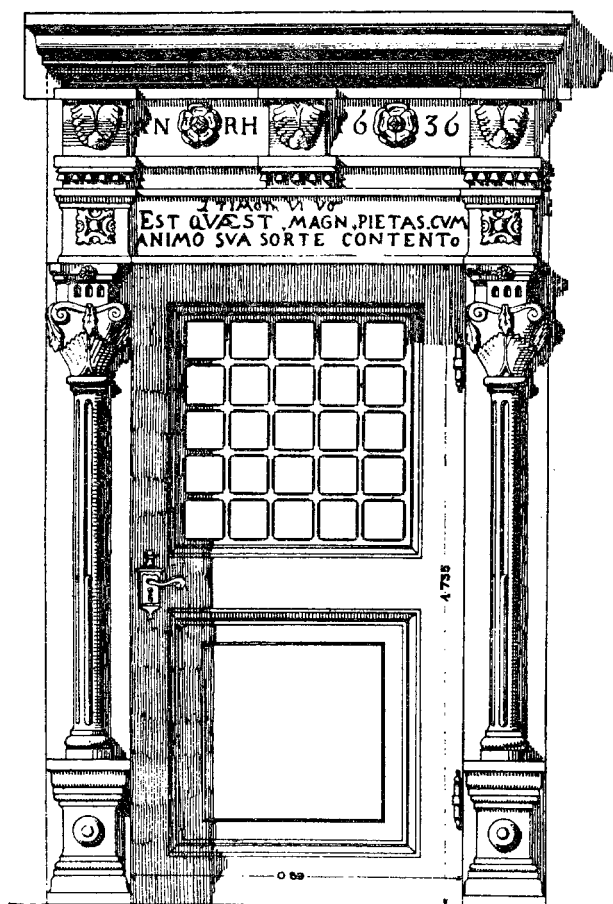
Pákei Lajos, a neves kolozsvári építész (1853-1921), akinek munkásságáról az épületek egész sora tanúskodik, élete utolsó évtizedeiben egy nagyszabású kiadványt tervezett Kolozsvár építészeti emlékeiről. Családi hagyományai, neveltetése, felkészültsége, művészi hajlamai egyaránt magyarázzák célkitűzését. A háromszéki Páké községből származó székely nemes családja a XVIII. század elejétől kezdve összeforrt Kolozsvár történetével. Felmenői között találjuk Jánost, a kolozsvári prédikátort (†1748), aki a család régi nevét, a „pákéi Tamás”-t elhagyva először nevezte magát „Pákei”-nek, ennek fiát, Józsefet (†1778), akinek a Bel-Magyar utcában az Unitárius Kollégium mellett volt háza, majd unokáját, Jánost, Kolozsvár főbíráját és szenátorát (†1822), aki feleségül vette aranyosrákosi Nagy Juditot, Lintzegh Jánosnak, Kolozsvár egykori önfeláldozó főbírájának és Heltai Gáspárnak, a hírneves kolozsvári nyomdásznak a leszármazottját. Atyja, Lajos, Pákei János főbíró fia (1808-1864) élete szintén Kolozsvárt folyt le, miközben többször vállalt hivatalt a főkormányshéknél. A családban több literátus hajlamú férfi akadt, János főbíró például 1793-ban birtokán, „Babutzon való telelése ideje alatt” verses krónikát írt, Lajos pedig naplót, melyben részletesen beszámol 1830 táján Olaszországban tett utazásáról is. A művészet iránti érdeklődése benne már felébredt, Lajos fiának, az építésznek életét pedig a művészet szolgálata és szeretete határozta meg. A régi múltra visszatekintő család sok ereklýje, Erdély művészetének megannyi emléke szintén állandóan ébren tartotta szülöföldje iránti szeretetét, történeti érzését, a művészet iránti lelkes érdeklődését. A családi ereklýeket ő maga is kegyelettel őrizte tovább, a gyönyörű virágdiszes ládát (1776), a kolozsvári asztalosművészet remekét, régi magyar könyveket, kéziratokat, naplókat, címeres leveleket, kötéseket, közöttük az 1593-ból való bőrkötést, mely több más kézirat mellett magába foglalta Lintzegh János híres naplóját, meg énlaki Sala Mihály ítélmester 1746-ban nyomtatott, 1793-ban díszesen kötött imakönyvét.

Pákeiben korán felébredtek művészi hajlamai, építésztehetsége. Már nevelője, Dersy János megírta róla: „egész nap építőkockáival játszik, gyönyörű kastélyokat, várakat rak össze, úgy látszik, tehetsége van az építészethez”. Építészeti tanulmányait a budapesti és a müncheni műegyetemen végezte, majd négy évig tanult Teophil Hansentől a bécsi építőművészeti akadémián. Később folytonos utazgatásai, különösen gyakori olaszországi útjai állandó kapcsolatban tartották az elmúlt korok művészetével, főként építészeti emlékeivel. Művészbarátai, Majális utcai villájának gyakori kedves vendégei - közöttük Fadrusz János, a nagy szobrász, a magyar múlt rajongója - szintén folytonosan erősítették a művészet iránti érdeklődését és szeretetét.

A nagy kiadvány terve az 1910-es években alakult ki benne, noha már jóval korábban, az 1890-es évektől kezdve foglalkozott kolozsvári emlékek felvételezésével. Rendszeres feldolgozásra azonban csak később gondolt. Rajzban akarta bemutatni Kolozsvár összes építészeti emlékeit a XIV. századtól a XIX. század derekáig. Tervében meglepőek a célkitűzés nagy, átfogó nézőpontjai, a művészeti emlékek elfogulatlan szemlélete, ebben az elődök, sőt a kortársak átlagos szempontjait túlhaladta. Korábban, sőt még az ő idejében is szűkebb határok közé szorították a felvételezésre és közlésre érdemesnek tartott építészeti anyagot. Főként a középkori építészeti emlékek feldolgozására törekedtek, mint például Henszlmann Imre tette Kassa középkori emlékeiről írott tanulmányában, vagy Myskovszky Viktor Bártfa város középkori emlékeiről készült értekezéseiben. Myskovszky érdeklődése azonban már kiterjedt

a renaissance korára is. Sőt nagy rajzkiadványában (1885) már jelentős szerepet juttat a Felvidék különféle renaissance emlékeinek. Később a budapesti Magyar Királyi Állami Felsőépítőipariskola Foerk Ernő vezetésével folyó felvételezési munkálatai kisebb területeken belül, stílusra való tekintet nélkül, főként műfaji szempontok szerint örökítették meg a műemlékeket. Pákei előtt azonban más cél lebegett, többet és mást akart; ő nem csupán a különféle stílusok példatárát látta a műemlékekben, hanem szeretett városa történeti múltjának élő emlékeit. Tervének ilyen irányú kialakulásában bizonyára része volt Kolozsvárhoz fűződő családi hagyományainak. De félreismerhetetlen benne Kolozsvár nagy történetírójának, Jakab Eleknek az útmutatása, aki a hatalmas munkájához csatolt kétkötetnyi „Világosító rajzok”-ban korához képest már igen változatos képet nyújtott Kolozsvár történeti emlékeiről. Pákei szintén Kolozsvár történeti múltját a maga egészében igyekezett bemutatni. Anyaggyűjtése bámulatosán sokoldalú volt, a gótikától az empire-ig a legkülönbözőbb emlékek vonulnak fel rajzaiban, vázlataiban: Kolozsvár középkori és barokk templomai, a régi bástyák és falak, a bástyák egykori feliratos táblái, Mátyás király szülőháza (rajzok 1897-ből), renaissance kori polgári lakóházak, az egykori Farkas utcai színház, XVI. századi egyszerű sírkőtáblák magyar feliratokkal, majd a XVIII. század díszes barokk sírkövei, empire kapudíszek, régi záruk és a barokk kor lakatosremekei. Sorozatát - nyilván Jakab Elek munkájának hatására - feliratok, címerek, pecsétek és a fejedelmi személyek névaláírásaival óhajtotta kiegészíteni, hogy a történeti hagyományokat, a múlt szellemi világát minél jobban érzékeltesse. Pákei nagy célkitűzésének a megvalósítására aprólékos gonddal készült. Gyűjtötte a város régi képét megőrkítő fényképeket, tanulmányozta az Erdélyi Nemzeti Múzeumnak, a Műemlékek Országos Bizottságának és a Magyar Tudományos Akadémia Archeológiai Bizottságának kolozsvári rajzanyagát, sőt a műemlékek történetére vonatkozólag is számos adatot jegyzett ki különféle történeti forrásokból, a városra vonatkozó irodalomból. Nagy tervét dédelgető szeretettel igyekezett a megvalósuláshoz vezetni, kiadványát már előre elképzelte, címlapot is tervezett hozzá, egyszer a Heltai-nyomda díszítményeiből, másszor meg a családja tulajdonában levő, 1593-as szép bőrkötés motívumaiból.

Pákei Lajos tervezett munkája a maga korában igen jelentős, Kolozsvárra nézve pedig alapvetően fontos művészeti kiadvány lett volna. Sajnos a szerzőnek nem adatott meg a befejezés öröme és áldása. Vázlatai, jegyzetei a még folyamatban lévő munka különféle stádiumait jelzik. Vannak közöttük szabad kézzel felvázolt rajzok a felmérési jegyzetekkel, félig vagy egészen kész ceruzavázlatok és végül a már közlésre szánt, kidolgozott, tussal kihúzott rajzok. A tervezett sorozatban is még egyenlőtlenségek és hiányok mutatkoznak. A középkori anyag nem teljes, és ami van, jobbára előkészület a régebbi, főként gróf Eszterházy János közleményei alapján. A késő barokk korból csupán az unitárius templom felvételei készültek el, és néhány kisebb részlet, a XIX. századból a Farkas utcai színház, melyhez az Erdélyi Nemzeti Múzeumban lévő rajzokat használta fel, és még egy-két vázlat empire emlékről. A legkidolgozottabb rész Kolozsvár XVI-XVII. századi emlékeire esik. Főleg a régi városfalak, bástyák és renaissance házak gazdag sorozata kötötte le Pákei Lajos érdeklődését. Munkamenetének ez az iránya végtelenül szerencsés volt, mert ilyen módon sikerült megőrkítenie olyan kolozsvári emlékeket, amelyekből ma már csak töredékek vannak, vagy pedig nyomtalanul eltűntek. Ezek a rajzok pótolhatatlanul fontos dokumentumai Kolozsvár történeti múltjának és egykori művészeti életének. Pákei Lajost valóban jó sugallatok vezérelték, amikor élete utolsó éveiben [...] nem lankadó hittel és kitartással igyekezett megőrkíteni szeretett városának a magyar múlttól tanúskodó emlékeit. A rajzain feljegyzett dátumok: 1918, 1919, 1920 jelzik kitartó munkájának próbás éveit, és a kolozsvári bástyákról (1918?) december 22-én készült ceruzavázlatán megindultan olvashatjuk: „rajz(oltam). Fegyverdurranások között.”

Ajtó a Híd utcai Szilágyi féle házból 1636-ból.

Hasonlóan jelentős és szerencsés volt Pákei gyűjtőtevékenysége. Ebben is a város múltjának szeretete és a renaissance stílus iránti meleg érdeklődés irányította. A XIX. század végén és a XX. század elején meginduló nagyarányú építkezések következtében lebontott régi polgári házakból kimentette a pusztulásra ítélt, szebbnél szebb renaissance faragványokat, a kolozsvári kőfaragó iskola finom alkotásait, és szerető gonddal illesztette be őket Majális utcai villájába. Tevékenységével így módon is sok emléket, Kolozsvár művészi múltjának mennyi tanúbizonyságát őrizte meg az utókor számára.

Bár Pákei tervezett nagy kiadványa nem készülhetett el, Kolozsvár művészi múltjának megőrzése érdekében folytatott munkássága a város műemlékkutatóinak sorában mindenkor jelentős és előkelő helyet biztosít számára. Azok közé tartozik, akik - mint az 1734-es városleírás szerzői, Péter Pál, id. Pataki István, Gyergyai Pál és Füzéri György, majd Letavay Sándor és Nagyajtai Kovács István, később Eszterházy János gróf, Deák Farkas, Jakab Elek, a kiváló történétíró, a fényképész Veress Ferenc, a heraldikus Sándor Imre, a múzeumigazgató Posta Béla - annyi gonddal és szeretettel igyekeztek írásban és képben megmenteni a feledékenységűtől és a nemtörődömségtől a város történetének egy-egy darabját. Rajzai, Kolozsvár múltjának pótolhatatlan dokumentumai, egyben az ő nevét is megőrkítik.

Erdélyi Múzeum. Kolozsvár. 1944. 293-297.

Kolozsvár művészeti emlékei

Kelemen Lajos Az Óvár kialakulása

Az Óvár a mai belváros északnyugati szegletén helyezkedett el. Kőfalakkal körülvett területe olyan téglalap alakú, melybe másfél négyzet rajzolható be. Négy sarkán egy-egy, a falakon belül épített kis tornya volt; ezekből a délkeleti saroktorony korunkig fennmaradt.

Területének alaprajzi elrendezéséből Gustav Rösler nagyszebeni mérnök, az erdélyi városok településtörténetének egyik szakkutatója már régebben megállapította, hogy XI. századi várostípust képvisel. A legrégebb városterület keleti falai közvetlen közelében, a későbbi zárdatemplom helyén állott a vár első temploma, előtte szabálytalan házfrontvonalas kisebb várospiaccal, s ettől délre és nyugatra szűk utcákkal, telkekkel, kis házakkal. A vár egyetlen kapuja a déli oldalon a Mátyás király későbbi születési házával szemben állott. A legrégebb városfalakból keleten a mai óvári templom közvetlen szomszédságában, a déli falakból a régi Belső-Monostor utca és a Szentlélek utca telekhatárvonalain láthatunk valamit; itt az épületek fölmagasló tűzfalai a régi várfalakra épültek.

A várfalak előtt, kívül, délen és keleten széles várárkok és väreleltérek húzódtak. Ide a vár biztonsága érdekében jókora távolságig nem volt szabad építkezni, ezért a várfalakkal szemben félházsorú utcák állottak. A továbbépítkezésekre s ezzel együtt a régi várfalak eltüntetésére akkor került sor, amikor a Zsigmond király korától épülő, közel három kilométer hosszúságú új várfalak az 1470-es évek végére elkészültek. Ekkor a régi várnak az új kőfalakon belül eső része már fölöslegessé vált, s védőárkait és előterét házhelyeknek adták el. Így épült ki a XV. század végétől ezek helyére rendre az egykori Főtér északi sora, a volt Híd utca keleti s a régi Bel-Monostor utca északi sora. Ezek házaihoz kétségtelenül sokat fölhasználtak a régi várfalakból. Tornyai közül a Kis-Szamos malomárka mellett a XV. században még akkor átalakították és megrővítették, mikor abból az új, nagyobb városfalakba foglalva, azok északnyugati sarkán az Ötvösök tornya lett. A más kettőnek lebontási idejét nem ismerjük, de az 1734-i várostérképen még ott vannak.

Ma egyedül a délkeleti saroktornya áll még, a Főtér 25. számú ház szűk udvarának legmélyén, de ez körülpítve úgy elveszítette egykori jellegét, hogy ha történelmi adatok, román ízlésű földszinti kő ajtókerete és egy késői felirata nem igazolnák, első pillantásra el sem hinnők, hogy ez a város legrégebb épülete. Hideg és zord belsejére is csak az nyomta rá örök bélyegét, hogy az új városfalak elkészülte után századokig börtönnek használták. Ez volt az a sokszor emlegetett, szomorú és félelmes Torony, melyben a rabokat tartották, akik közül sokan innen kerültek a vesztőhelyre. A közelmúltban néhány évig egyik szobájában Városi Múzeum címen pár régi fegyver állott, de a nedves, hideg helyiség erre a célra alkalmatlannak bizonyult.

Kolozsvár első várának falaiból azonban még több helyen láthatók kisebb maradványok. Így mindjárt a Mátyás király utcai várkapu vonalában, de attól nyugatra, a régi Szentlélek utca 3. számú ház udvarán látható egy, a későbbi házak falául fölhasznált falrészlet. Ugyanebből az udvarból nyugatra tekintve pedig megállapítható, hogy az összes oda látszó tűzfalak mind az Óvár déli városfala vonalát követték, s valószínűleg arra is épültek. Ugyanebben az utcában a 21. és 23. számú ház közfalát képezi a nyugati várfalnak a házak között álló észak-déli irányú részlete. Ennek folytatásából északra a szomszédos emeletes iskola udvarán is áll egy 15 m hosszú és 5 m magas falmaradvány, mely ma egy szomszéd utcai ház melléképületének tűzfalaként szolgál. Az északi falakból csak egy darab roncs látható a hozzáépített egykori Iparmúzeum, ma Politechnikai Intézet déli tűzfala tövében. Régi fal választja el a volt ferences zárdá keleti kiskertjét az egyik Híd utcai házas telektől, míg szét nem feszítik rendre a reánőtt apró fák gyökerei.

Ennyi mindaz, ami Kolozsvár legrégibb várából reánk maradt. Ez a vár s az utóbb beléépült erősített városka volt a mai nagyra nőtt Kolozsvár egykori magva, majd elpusztított, de újra kihajtott csemetéje. Ebből fejlődött évszázadok során a mai város. Itt székelt a királyi hatalom képviselője, itt épült az első keresztény templom, s ez volt az első, kezdetleges városi élet bölcsője. A mai város műveltségének egyik fokmérője, hogy lakói mennyire tudják megbecsülni azt a múltat és emlékeit, melynek ma, a fejlődés magasabb fokán előnyeit és javait élvezik.

Két elpusztult templom

A legrégibb egyházi műemlékekből méretre a hatalmas Szent Mihály-templom a kolozsvári műemlékek koronája. Korra azonban a mai város területén két templom is régebbi ennél. Más két még régebbi pedig elpusztult.

Az utóbbiakból az első ott állott a mai Óvárban a várpiac keleti során, a mai római katolikus, volt ferences templom helyén. Ezt 1241-ben a tatárjárás pusztította el; évtizedek múltával akkor épülhetett fel újra, midőn a régi vár új telepéseket kapott. E tájban kerülhetett az elpusztult templom a Domonkos-rend birtokába, mely azután rendre újjáépítette a templomot is.

A másik, ezzel közel egykorú kis Szent Jakab-templom az egykori vár falaitól délre, a várkaputól keletre és délre elnyúlt nagypiacnak vagy vásártérnek pontosan a közepén, a mai Mátyás-szobor táján állott. Ennek a vásártérnek a kimérése minden valószínűség szerint a vár építésével egy időben történhetett meg. Az Óvárral egyidejű keletkezésére vall az, hogy a város 1734-ben készült hadmérnöki térképéről lemerített terjedelme pontosan akkora, mint az Óvár falakkal övezett területe. Később, az újabb városfalak kiépülésével, a XV. század folyamán ez lett a belső nagypiac. A tér közepén álló templomocskát a vásáros nép, a vásártér szélére telepedő iparos- és kereskedőnép részére emelték, s a kor ízlése szerint román stílusú volt. A város és környékének 1696-ban fölvetett első ismert katonai térképe ezt a Szent Jakab-templomot egyenes záródású szentéllyel jelzi, s hihetőleg a szomszédos Kolozsmonostor valamelyik Benedek-rendi építőszerzetesének tervezése lehetett.

A reformáció után, a XVI. század derekától kezdve a magyar és a szász unitáriusok egyezség alapján évente váltakozva használták a Szent Mihály-templommal. A XVI. és XVII. század folyamán Kolozsvárra összehívott nyolcvan országgyűlés nagyobb részét ebben tartották. 1697-ben a nagytemplommal együtt ez is leégett, de az unitáriusok anyagiak hiányában nem tudták helyrehozni. Rombban maradt, és a város 1734-i térképén már nem szerepel. Egyik hajdani sírboltjára az 1860-as években a helyén dolgozó munkások véletlenül bukkantak rá. Így az óvári templom után a legrégibb kolozsvári városi templomnak csak a híre és helye maradt reánk.

A kolozsmonostori apátsági templom

Jelentőségre és nagyságra mindkét eddig tárgyalt templomnál előbbre való a város nyugati részén látható egykori kolozsmonostori apátsági templom. Ez azonban csak 1894 első napjától kezdve, az akkor Kolozsvárhoz csatolt Kolozsmonostor községgel együtt vált kolozsvárivá.

Az egykor itt állott Benedek-rendi apátság alapítását egy 1263-ra keltezett oklevél alapján a legújabb korig I. Béla magyar királynak tulajdonították; de ez az oklevél hamisítványnak bizonyult.

Ennek ellenére a kolozsmonostori apátság nem fiatalabb I. Béla király (1061-1063) koránál, s ugyanazon várispán alapítása, akiben Kolozsvár is alapítóját tiszteli. Így egyike a legrégebb, még a XI. század első feléből való és Erdélyben ritka Benedek-rendi első alapítású monostortemplomoknak. Apátjai már az 1241-42-i nagy tatárjárás előtt hosszasan perlekedtek az erdélyi püspökökkel, kiknek fölöttességét nem akarták elismerni.

A kolozsmonostori templom a plébániaház pecsétjén.

A monostornak Kolozsvár közelében több faluból álló birtokai voltak, s a Kolozsvártól keletre 13 kilométerre a Kis-Szamoson épített vámos hídja (Apátúr hídja, Apahídja) Apahida községnek adott nevet. Épületétől délre, alig negyed kilométerre jó minőségű mészkőbánya volt, s így korán kiépíthette monostortemplomát. A jómód némelyik apáturat elragadta, s Mátyás király korában az egyik túl harcias apát kis háborút viselt környékbeli ellenfeleivel; ezért Mátyás király elrendelte erődítéseinek elhanyagolását. Az apátság jelentősége a XV. század második felétől lehanyatlott, de levélőrző hiteleshelyi jellegét a reformációig megtartotta. Akkor a Benedek-rend itt megszűnt, s birtokai részben világi kezekbe kerültek, majd 1580-tól negyed századig a monostori uradalom a jezsuiták birtokába jutott, akik itt jó iskolát tartottak fenn. Utóbb az iskola Kolozsvárra költözött be, s csak a rend 1773-i feloszlásával alakult át római katolikus közép- és részben főiskolává.

A Benedek-rendnek a tatárjárás idején elpusztított első, kívül támasztó kőlábak nélkül, belül finom faltöklökkel tagolt temploma a XIII. század második felében újra kiépült. Mai szentélye ebből az időből való. A jezsuita birtoklás ideje alatt, 1596-ban az épületet villámcsapás gyújtotta föl, s hosszú ideig pusztán romladozott. A XVII. század végén birtokába jutott jezsuiták kijavították ugyan, de a kuruc világban a templomot egy kuruc csoport menedékül használván, azt harc közben reágyújtották és ismét elpusztult. A jezsuiták aztán a XVIII. század elején nagyobb számú görög katolikus román hívek számára Kolozsmonostoron új templomot építettek, s a kevés római katolikus magyar hívő nagyobb templomát 1782-ben már csak katonai raktárnak használták. A templom földjébe és sírboltjaiba a XVII. század végéig sok buzgó hívőt temettek messzi vidékről, még 100 kilométer távoli helyekről is. A mindjobban elhagyott templom hajója azonban annyira tönkrement, hogy végül is püspöki engedéllyel az 1818-tól 1821-ig épült kolozsvári Farkas utcai Királyi Lyceum épületéhez hordták be anyagnak. Csak szentélye maradt meg, s azt is csak nagy ünnepeken használták. Az Erdélyi Római Katolikus Státus aztán a hajót 1896-ra újjáépítette, de évente csak kevés ünnepi alkalommal használták: az 1920-as években 25 évre a román görög katolikusoknak adták bérbe. Jelenleg az ortodox egyház használatában van.

A templomnak ma már csak a szentélye áll régi, hétszázados eredetiségében. A szentély magasba törő, sudár faloszlopai és faloszlopfői szépségükben a messzi gyulafehérvári székesegyház és a közelebbi, középkori széki református templom hasonló műrészeleire emlékeztetnek. A szentélytől elvált dongaboltozatú sekrestyét XV. századnak tartják.

A hajó mai nyugati főkapuját 1895-ben az Erdélyi Múzeumban elhelyezett eredeti régiről faragtatták újra: ez szép másolata a valószínűleg az 1437-i parasztfelkelés időtájáról való, csinos, keresztvirágos főkapunak. Ebből a korból származik a szentély déli falába beépített római számjegyes kis kő napóra is, melynek külön érdekessége, hogy ma ez a legrégebb ilyenfajta ismert erdélyi emlékünknél.

Sokkal régebbi azonban mindezeknél a szentélyzáródás délkeleti felső párkánya alá falazott, még román ízlésű nyugvó oroslán féldombormű. Ez még az Árpád-házi királyok jogaroslánjára emlékeztet. Feltehetően a tatárjáráskor elpusztult régi templomból maradhatott, s nincs kizárva, hogy az egykori almásmonostori és magyargyerőmonostori megmaradt hasonló oroslánokkal együtt királyi oltalmi jelvényül szolgálhatott.

A templom homlokzatán latin felirat mondja el röviden annak történetét. A szentélyhez ízlésben egyáltalán nem illő kis fátorony csak az 1930-as években épült.

Kelemen Lajos: Művészettörténeti tanulmányok. Bukarest, 1982. 105-109.

Grandpierre Edith A kolozsvári Szent Mihály-templom

A kolozsvári Szent Mihály-templom alapításának körülményeit homály borítja. Annyi bizonyos, hogy a ma is álló szentegyház felépítése előtt, már a XIII. században az okiratok megemlékeznek a város egyik ugyanilyen nevű templomáról. Hogy a mai templom ennek a helyén épült volna, arról nincsenek adataink. Keletkezésére vonatkozó legrégebbi okirat egy bűnbocsánati levél, amelyet először Jakab Elek közölt Kolozsvár történetében. A kolozsvári Szent Mihály-egyház felépítése és feldíszítése érdekében Nunne Péter városi polgár kérésére kiadott érseki és püspöki bűnbocsánati levél ez. Az okiratot a templom sekrestyéjében őrzik, jó állapotban van, csak az alsó részen és a hajtásoknál megszakadozott. A pecsétek hiányoznak róla. Sajnos a dátuma nem olvasható tisztán. A kezdő U betűben Krisztus képe látható, mellette színes Szent Mihály áll, és keresztes lándzsáját a sárkány torkába döfi. A szöveg felett Zudar Imre 1383-as és Maternus püspök 1397-es approbációja olvasható. Jakab Elek az oklevél keletkezésének idejét 1387-1397 közötti évtizedre teszi. Későbbi kutatások más eredményre jutottak. Karácsonyi Jánosnak sikerült pontosan datálnia, egyeztetve az okiratban felsorolt 16 püspökségnek idejét, Eubel Konrád: *Hierarchia catholica medii aevi* című forrásmunkája alapján. Szerinte a bűnbocsánati levél kiállítása 1349. január 9. és 28-a között történt. A templom építése ekkor már folyamatban volt, mert az okirat szerint bűnbocsánatot kap mindenki, aki a templom építésére, világítására és felszerelésére adakozik: „... qui ad fabricam, luminaria et ornamenta dictarum ecclesiae.” Az építés megkezdésének idejét nem sikerült még pontosan meghatározni. Kétségtelen, hogy a városi jogok megszerzése után történt (1316). Az oklevél megnevezi azokat a városi polgárokat, akik engedélyért Avignonba mentek: Nunne Péter és a felesége, Hunnia. Tehát a templom építése már az Anjouk alatt megkezdődött, valószínűleg a városi polgárok és a búcsúra idejáró erdélyi hívek adakozásából. A közvélemény ezzel szemben hosszú időn át Zsigmond királynak tulajdonította a templom alapítását és felépíttetését. Kaprinay, Kövály, Ipolyi, Hunfalvy, Rupp és a kolozsvári magistratus által elkészített *Descriptio Claudiopolis* és *De origine Claudiopolis* szerzője Zsigmond szerepét illetően mind egyetértenek, legfeljebb az időpontra nézve vannak eltérések közöttük. Kaprinay szerint az 1392. évi török elleni hadjárat emlékére emeltette, Kövály és Hunfalvy szerint Siklós várából történt szerencsés szabadulása alkalmával. Bár egyik sem igyekezett véleményét adatokkal bizonyítani, alaptalannak mégsem lehet minősíteni, mert a városok gazdasági fellendülése és vele kapcsolatban a fokozottabb templomépítés, különösen a városi plébániatemplomok építése, Zsigmond uralkodásának idejére esik. A templom homlokzatán két példányban szerepel Zsigmond római császár címere. A főkapu timpanonjának felirata Zsigmondot említi: „Anno dni MCCCCXLII. sigismundi clem... toris est loc...” Az előbb említett bűnbocsánati levél alapján azonban bizonyos, hogy a templom építését már Zsigmond uralkodása előtt megkezdték. Az ő ideje alatt valószínűleg kibővítették és befejezték a templomot. Az építés közel száz évig folyhatott, s ez megmagyarázná a templom építészeti és díszítésbeli különösségeit. A szentély aránylag kicsi, és a sokkal nagyobb hajóhoz egy ferde tag által kapcsolódik, amely nem juttat elég helyet a boltozatbordázatnak, úgyhogy az beletörik a falba. Általában több átépítés, utólagos falazás nyomait lehet felfedezni. Különösnek tűnik föl az is, hogy miért van a parkányzat kétféle frízzel díszítve, az oldalfalakon halhólyagos motívummal, a főhomlokzaton pedig a gótika érettebb fázisából való háromkarélyos szalaggal. Esetleg megmagyarázná azt is, miért van a főkapu timpanonján megcsontított címer.

1372-től kezdve a templomra vonatkozó levéltári adatok megsokasodnak. Sajnos az építkezés menetéről, befejezéséről és a torony építéséről semmit sem árulnak el. A belső berendezésről már valamivel több szó esik. Megemlékeznek oltárokról, kápolnákról, szobrokról, amelyeket

ma már csak ezeknek a feljegyzéseknek alapján ismerünk, mert a reformáció alatt elpusztultak. Milyen lehetett a templom ebben az időben? Egidius van der Rye, Ferdinánd osztrák főherceg belga festője Kolozsvár városát 1599-1605 között lefestette. Erről a képről készült G. Heufnagel o. metszete, amely a *Theatri praecipuarum totius mundi urbium* című sorozatos kiadvány hatodik kötetében (1618) jelent meg. Ez Kolozsvár legrégebbi látképe. A templom tövét eltakarják a környező épületek, csak hatalmas nyeregfedele és az északnyugati homlokzati torony látszik. Az utóbbi azóta elpusztult, s csak erről a képről ismeretes. Négyszögletű homlokzati torony volt, négy fiatoronnyal, erkéllyel és napórával. Valószínűleg a XV. században épült, mert az az idő volt Erdélyben a homlokzati tornyok építésének fénykora. A templomtest építése már a század fordulójakor meglehetősen előrehaladt, mert az 1400. december 10-én kibocsátott bulla bűnbocsánatot nyújt azoknak, akik fenntartására adakoznak: „... et ad conservationem huius modi manus porrexerint adiutrices.” Tehát ekkor már nagyrészt készen kellett állania. Ezt bizonyítják a szaporodó adománylevelek, a káplán- és misetartást szabályozó rendeletek, a plébánosok javadalmairól és kedvezményeiről szóló okiratok. A mi szempontunkból az adománylevelek a legfontosabbak. Ezek rendszerint valamely oltár javára történtek. Így ismerjük meg a Szent Katalin-oltárt, amelyet a tímárcéh alapított és a fraternitas exulum birtokában volt. 1408. február 10-én István erdélyi püspök elfogadja és megerősíti kolozsvári Bülkissen Jakab mester, Mün Miklós és Baumann János fia Keresztély alapítványát: egy szőlőt, két mézárszéket és évenként négy aranyforintot a Szent Katalin társulat oltára javára. 1448. december 16-án a tímárok 60 öles telket kapnak a várostól, hogy itt halastavat ássanak, s annak jövedelméből az általuk alapított Szent Katalin-oltár-társulat istentiszteletének díszét emeljék. 1492-ben Anna asszony, Jakab ötvösmester felesége házat, szőlőt, bekötött misekönyvet adományoz Szent Katalin oltárára. Szent Mihály oltára a mézárscéh birtokában volt. Aki a céh kebelén belül szabálytalanságot követett el, köteles volt az oltárt gyertyával ellátni. (1422. május 26-i felhatalmazás.) A kolozsvári szabócéh alapszabályai 1475. november 11-én említik a Mindszentek oltárát, amely a céh birtokában volt. 1510-ben Szabó Lőrinc és felesége, Zan Veronika egy mézárszéket ajándékozott ugyanennek a javára. Egy másik végrendelet alapján ismerjük a Corpus Christi-oltárt és Szent János-oltárt (1459. április 29.). Két kápolnáról is tudomásunk van. Egy 1414-ből keletkezett végrendelet, a már említett Mindszentek oltárán, Szent Katalin oltárán és a Jézus Szent Teste oltárán kívül megemlékezik a Mária Magdolna-kápolnáról, azonkívül a kádárcéh részére kibocsátott bűnbocsánati levél szerint a Szent Rókus-kápolna az ő birtokukban volt (1513-1517). Az előbb említett bűnbocsánati levéllel s egy másik korábbi keltezésével hozzák kapcsolatba a sekrestye 1528-ból datált igen szép reneszánsz kapuját. A templom külső díszítéséről sem tudunk sokkal többet. Az 1401. június 3-án kelt bulla szerint felállítottak egy kő domborművet, amely Jézust ábrázolja az olajfák hegyén. Ez a faragvány a templom oldalán nyert elhelyezést, s búcsújáró helyül szolgált. A század közepe felé, 1442-ben helyezték el Szent Mihály domborművét a főkapu timpanonjában, mint ezt az alatta lévő feliraton olvashatjuk. 1489-ben a templom leégett, s a szentélyt újra kellett boltozni. A kolozsvári Erdélyi Múzeum-Egylet őriz ebből az időből két gyámkövet: az egyik 1489-es dátummal, a másik Agnus Deivel van díszítve, és a XVIII. századi átépítés alkalmával váltották ki az épületből. Okmány is bizonyítja a leégést. Valószínűleg gyújtogatásból keletkezett, mert utóbb Mátyás király a gyújtogatók kinyomozására biztosokat nevezett ki.

A templom történetének első korszakából tehát, mely a felépítésétől a reformációig tart, nem sokat lehetett megtudni. 1545-ben Heltai Gáspár plébános egész egyházközségét a lutheránus vallásra téríti át. A vallásváltoztatásnak az egész külső és belső liturgiai berendezés áldozatul esett. Petrovics Péter kormányzótanácsos „tétet ki a’ piaci Szentegyházból az oltárokat, szentek képeit és egyebeket”. A Szent Mihály-szobron és a sekrestyekapun kívül semmi sem maradt meg. A múlt század közepe táján Rómer Flóris régi freskókat fedezett fel az orgonakarzat mellett lévő földszinti szobában. Ezek a templom történetének első korszakából

valók. (Az 1956-57. évi helyreállítási munkálatok során sikerült Darkó Lászlónak néhány falfestményt feltárni. - Szerk.)

1545-től kezdve 172 éven át a protestánsok kezén maradt az egyház, kivéve 1603 és 1605 között azt a kétéves megszakítást, amikor Básta rendelete a jezsuiták birtokába helyezte. Kolozsvár lakossága rövid ideig tartott ki a lutheránus vallás mellett. 1558-ban az egész egyházközség a kálvinizmusra tér át, majd 1566 körül az unitárius vallásra. Amint az egykorú krónika írja: Dávid Ferenc a „torda utza szegletén egy kerek kövön prédikációt tart a nép előtt, mely a kedvelt szónokot a vállain vivé be a piaci nagy szentegyház teremibe, amely addig a lutheránusoké vala, és egész Kolozsvár az unitária vallásra mene által”. A független fejedelemség idejében a város politikai fontossága megnövekedik. 1551-ben Izabella a Szent Mihály-egyházban mond le a koronáról. Itt ravatalozzák fel Bocskai István holttestét. Itt választják fejedelemmé Báthori Gábort, és itt teszi le a hűségesküt Bethlen Gábor. A berendezésre és a díszítésre vonatkozó adatok a templomnak ebből a korszakából is nagyon ritkák. 1560-ban áruboltokkal építik körül, hogy az egyház jövedelmét emeljék. 1564-ben a plébános kivételi a templom falából a keresztelőmedencét. A következő évben eltávolítják a kis orgonát, a helyét bemeszelik, és a „fekete zárdából” a templomi padokat a nagytemplomba vitetik. Bethlen Gábor alatt a város a lakosság könnyebbségére napórát készíttetett. Mellé helyezték a falra a fejedelem díszesen festett címerét. E 150 év alatt igen gyakoriak a templomot sújtó elemi csapások, gyújtogatás és villám által okozott tűzvészek. 1630. június 10-én a villám becsapott harangozás közben a toronyba, két harangozót megölt és egyet megsebesített. Két év múlva két villámcsapásról is megemlékeznek a krónikások. Az első alkalommal a tüzet sikerült hamar eloltani. Ez a feljegyzés azért is érdekes, mert a krónikás, Segesvári Bálint a nagyobbik tornyot említi, és ezzel megerősíti Eszterházy Jánosnak azt a véleményét, hogy a homlokzat eredetileg két toronnyal épült fel, bár a Van der Rye-féle képen csak az egyik látszik. Szeptember 18-án megismétlődik a katasztrófa, sokkal súlyosabb kimenetellel: „megüté az mennykő az torony falát s torony tetejét, az hun meg is gyúla és annyira elége, hogy meg nem olthaták, hanem az nagy gomb is ledőlt az földre és mindjárt ketté válék, mely gombnak megmérven felét, harmadfél köből búza fért belé”. Még azon az őszön felépítették a torony tetejét, és a gombot visszahelyezték. 1655. április 5-éről tűzvészt jegyeznek fel az írott források: „szombat nap Kolozsvár megége tornyával, szentegyházával egyetemben”. Az 1676. erdélyi kalendárium szerint mordályégetők okozták a gyakori tűzvészt. Az unitárius eklézsia nagy áldozatok árán újból felépítette a templomot és a tornyot, de harangokat csak később tudnak önteni, „mert egy rossz akarató harangöntő minden anyagot elrontott, úgy, hogy érette a csonka toronyba záratott”. Az 1689-es tűzvész, melyet állítólag egy rutén paraszt-asszony okozott, a templomban kárt nem tett, legalábbis a krónikák nem említik. 1697-ben újabb tűzvész pusztított, már a negyedik ebben a században, és a templom megint áldozatul esett. A tökéletesen kimerült és leszegényedett unitárius eklézsia nem volt képes saját erejéből felépíttetni. Kolozsvári Dimény Pál, az unitárius főiskola igazgatója gyűjtést indított Belgiumban és Hollandiában a hitsorsosoknál, és 1698. augusztus elsején 17 204 forinttal tért vissza. Ebből azután felépítették az egyházat, meg az iskolát is.

A következő század elején, 1716-ban visszakérül a katolikusok kezére az egyház. Gróf Steinville István tartományi hadvezér katonasággal foglalja el az unitáriusoktól. Ebben az időben pótolják újabb tárgyakkal a régi liturgiai felszerelést. A mai berendezés legnagyobb része a XVIII. század első feléből való. A kolozsvári magistratus által 1734-ben készíttetett *Descriptio Claudiopolis* csak nagyon sematikus emlékezik meg a plébániatemplomról, főleg a külsejéről. Források hiányában a barokk berendezésre vonatkozó adatok egészen a legutóbbi időkig ismeretlenek voltak. A múlt év telén (1934) fedezte fel Bíró József a sekrestye egyik évtizedek óta bezárt fiókjában a templom XVIII. századi domus történetét: *Rationes Ecclesiae Claudiopolitanae de Anno 1739* és *Diarium Parochialis Ecclesiae*. Ezek-

nek az adatait kiegészítve a város számadáskönyveiben, idegen-összeírásaiban és a plébánia anyakönyveiben található adatokkal, közölte A kolozsvári Szent Mihály-templom barokk emlékei című munkájában. Ez a gondos és értékes forrásmunka megismerteti az ebben az időben itt dolgozó művészek és munkások, valamint a donátorok nevével, megvilágítja a plébános szerepét a templom feldíszítésében. Éppen ezért csak a legfontosabb, tárgyammal összefüggő adatokat fogom belőle említeni. Az egyház igazi feldíszítésének kora Bíró János plébánosságára esik (1739-1716). A templomnak ez a korszaka elválaszthatatlanul az ő nevéhez fűződik. Ő írta az egész Rationest. Felépítteti az 1697-es tűz által elpusztított tornyot, a kor ízlésének megfelelően hagyma alakú barokk fedéllel. Építőmestere, Hammer Konrád 1744-ben készült el művével, ekkor állítván fel a keresztet a tetejére. Egykorú kép maradt róla: Szakáll János rézmetszete, a kolozsvári asztalosok 1759-i céhlevelének szegélydíszítésén. Bíró az 1738-1742-i pestisjárvány után a főbejárat elé fogadalmi kapuzatot emeltetett. A jezsuita atyák missziójának tiszteletére rendezett ünnepségre (1735) megújíttatta a torony oldalán ebben az időben elhelyezett Szent Kristóf-képet, és Szent Kereszt-csoportozatot állíttatott fel ugyanott. Bíró János csináltatta a szószéket és a barokk oltárokat, amelyek közül a Szent Katalin-, a Szent Kereszt-oltár és a Három Királyok oltára ma is fennáll, a Szent Háromság és Nepomuki Szent János oltárának részletei pedig az Erdélyi Múzeumban találhatók. Bíró János a nagyobb munkálatokon kívül kipadlózta a dómot, keresztelőkutat, szenteltvíztartót csináltat. Festményeket és ötvösmunkákat rendelt. Utódainál már sokkal kevesebb a megemlézésre méltó beruházás vagy újítás. Lukács János plébános lehordatta a földrengéstől megrongált tornyot. Benkő Mihály zsindelyezteti a templomot. Az ő nevéhez fűződik a Bánffy család fekete márvány síremlékének elhelyezése is. Pál Péter plébánossága alatt épült a Kemény család kriptája. A XVIII. század műemlékeivel szerencsésebb helyzetben vagyunk, mint az előbb tárgyaltakkal. Legnagyobb részük megmaradt, kevés vészelt el belőlük, vagy változtatott helyet. Meg lehet említeni a XVIII. századi változtatásokkal kapcsolatban a kolozsmonostori konvent levéltárának az orgonakarzat mellett lévő felső szobába való elhelyezését.

A XIX. században általánosabbá válik a műemlékek iránti érdeklődés, és vele kapcsolatban városszépítési tervek öltenek testet. Az új eszmék Kolozsvárra is eljutottak. Ennek köszönheti a Szent Mihály-templom a neogótikus új tornyát, s azt is, hogy környezetét megtisztították az oda nem illő épületektől, valamint azt, hogy a toronyszobában lévő régi falfestményeket kiszabadították a mészburkolat alól. A neogótikus tornyot 1837. március 19-én kezdték építeni. Köfalának emelését 1858. szeptember 18-án végezték be, és 1859-ben be is fedték. Építésében Kedves István apátplébánosé a legnagyobb érdem. A régi falfestményeket dr. Rómer Flóris fedezte fel 1866-ban, majd két év múlva ugyancsak ő ki is szabadította a vakolat alól azokat. Amint már említettük, a XVI. században boltokkal és egyéb épületekkel vették körül a templomot, hogy velük az egyház jövedelmét emeljék. Ezek a múlt század nyolcvanas évéig fennállottak. Legnagyobb részük az egyház birtokában volt, így az elemi leányiskola és a sekrestyések lakásai. A várta és a vámház a város birtokához tartozott, két ház pedig a mérszárosoké volt. A főteret elcsúfították, a templomot pedig elfedték. Schütz János ny. rendőrfelügyelő kezdeményezésére terjedt el az a gondolat, hogy a templomot megszabadítsák ezektől az épületektől. A templom körüli épületek lebontására társaság alakult 1859-ben. Azonban előbb kártalanítani kellett a régi birtokosokat. Eleinte a város vállalta a kártalanítást, de az egyház nem fogadta el a feltételeket. Gyűjtést rendeztek. A befolyt összeg nem volt elegendő, házba fektették, s így kamatoztatták. Újabb és újabb szerződéseket kötöttek a várossal és az egyházzal. Ezzel telt el közel harminc esztendő, közben meghalt Schütz, a társaság lelke. Az erdélyi katolikus egyház kijelentette, hogy nem várhat tovább, át szándékozik építtetni a rossz karban lévő épületeket, pályázatot hirdet a kor ízlésének megfelelően neogótikus művekre, amelyeket a templom négy sarkán helyeztek volna el. A társaság pénzét pedig lefoglalták volna az oldalakon szabadon maradt területek kártalanítására. A helyzet

nagyon reménytelennek látszott, már meg is kezdték a bontást. Ami ezután történt, csodával határos. A templom kiszabadult, és évszázadok óta először mutatkozott szépsége a maga teljességében. A sajtó és a közvélemény felzúdult és tiltakozott, követelte, hogy ezután így maradjon. Bartha Miklós Nyílt szó címen támadást intézett a katolikus státus ellen. Az ő szava döntötte el a vitát (1886). Ma a templom szabadon emelkedik Kolozsvár főterén, és semmi sincs környezetében, ami esztétikai hatását csökkentené. Park és alacsony, gótizáló vasrács veszi körül a hajdani áruboltok helyén. Déli oldala mellett emelkedik Mátyás király hatalmas lovas szobra, s megjelenésének még ünnepélyesebb külsőt ad.

Grandpierre Edith: A kolozsvári Szent-Mihály templom. Kolozsvár. 1936. 1-11.

Kelemen Lajos
Tölcséresjelvények a Szent Mihály-templomon

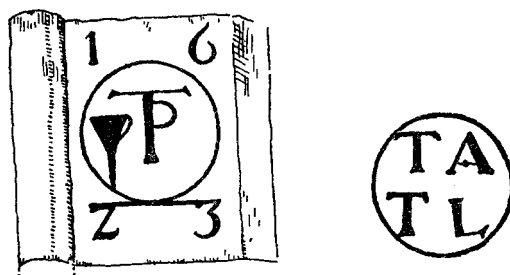
A Szent Mihály-templomon különböző helyeken több jegyet, jelt és különböző bekarcolást találunk, amelyek építése és javítása munkálatainak emlékét őrzik.

Így a templom déli oldalán három különböző ablakbélésen három, barna-vörös körbe rajzolt monogram van. Ezek alig tűnnek föl, s a legtöbb ember, ha meg is látja őket, aligha gondolja, hogy mit jelentenek.

Ezek tölcséresjelvények. A tölcséres régebben bádogos, pléhes, de egyszersmind ablakkészítő mesterember volt. Ő foglalta be a régi templomok, kastélyok és udvarházak ablakainak ón- vagy ólomkeretébe azokat a kis kerek, hat- vagy nyolcszögletű üvegtányérokat, melyek nem egy régi templomunknak most is oly kedves hangulatot adnak. Ma már jóformán csak azokon is láthatjuk a tölcséresmunkák emlékeit, mert a világi épületek nagy részén az ilyeneket már rég nagyobb üveglapokkal cserélték ki. A tölcséres készítette ezenkívül a fedelek vízhányóit, szélvitorláit, fedél-, és toronygombjait, ő csinálta plébából vagy ónból a tölcsért és sípot, s az ő mestersége volt az islognak, annak a csillogó, apró, sokszor aranyozott lyukas kis kerek pléhdarabnak a készítése, mely a régi női ruházatot és a hímzések egy-egy fajtáját oly ragyogóvá tette.

Kolozsvárt már a XVI. századtól állandóan találkozunk tölcséresekkal. Rendesen a lakatosokkal közös céhet tartottak. Mind a városokban, mind a vidéken bőven akadt munkájuk, s a kolozsváriaknak oly jó híre volt, hogy Bethlen Gábor gyulafehérvári palotája építésekor mindegyre odahívta őket; 1627-ben, más mesteremberek mellett, egyszerre négy kolozsvári tölcsérest vitetett oda munkára.

Ilyen mesterek készítették a Szent Mihály-templom koronként javítást kívánó ablakait is, s ezek némelyike rajzolta föl a templomablakok bélésköveire jelvényét: a kerek tányért, benne névbetűivel.

Tölcséres Péter jelvényei

Mind a három ilyen tölcséresjelvény az ablakkövek keleti oldalán, az ablaknyílás magasságának fele táján van. Az elsőt a nyugattól számított második nagy ablak bélésén látjuk. Itt mintegy 15-20 cm átmérőjű barna-vörös körben egymás alá írott TA és TL betűt találunk, míg a következő ablakkövön csak a körbe felül írott magános T betű egészen tiszta, az alatta álló betűk szabad szemmel összefonódó STF-nek látszanak.

Sokkal érdekesebb azonban ezeknél a déli nagy ajtótól keletre eső ablakbélés jelvénye. Ez egy béléskötagozatot majdnem négyzet alakban foglal el. Középen barna-vörös körtányéron fonott TP betű előtt balra egy tölcsér képét látjuk, a négyzet és a tányér sarokszegleteiben ugyancsak barna-vörös színben pedig az 1623-as évszám olvasható. Éppen ez a dátum tette lehetővé, hogy a városi számadáskönyvek nyomán e névbetűkben egész bizonyossággal az egyik leg-híresebb kolozsvári tölcséresnek, Tölcséres Péternek a nevét állapíthassuk meg.

A számadáskönyvek tanúsága szerint abban az évben a tölcséresmunka a torony ajtajánál levő ablakkal április 11-én kezdődött; a számadások Tölcséres Péter és Ferenc nevét emlegetik. De a már említett jelvény gazdáját egészen bizonyossá teszi ez a június 19-ike után kelt bejegyzés: „Csináltattunk az nagy templomra újólag egy ablakot az deákok az hol bejáznak az templomba, az porticus mellett. Az ki jó volt a tálnérokban, azt megmosattuk. Az ó tálnér volt ezer és 66. Csinálta az ó tálnért egyet per den(arios) 2. Új tálnért csinált bele tizenegyszázat. Az új tálnért csinálta be egyet per den(arios) 2 ½. Teolczeres Péternek fizettünk fl(orenos) 41.”

A többi munka után a portikusz melletti ablak körülírása s az 1623-as évszám kétségtelenné teszi, hogy ez a jelvény a Tölcséres Péteré.

Ő korának egyik legügyesebb mesterembere volt, s ezért egyháza is sokat foglalkoztatta. Így az 1623-in kívül nagyobb munkát végzett 1633 tavaszától őszéig. Ekkor hét ablak javításáért 100 forintot fizettek neki. 1642-ben a templom gombjait és keresztjét csinálta. 1646-ban már özvegyét emlegetik, mint olyat, aki akkor egy kis áruskamrát bérelt az egyháztól a templom tövében. Tölcséres Péter azonban nemcsak mestersége érdekes jelvényével és munkája hírnevével, hanem egy nagyon szép művészi emlékekkel is megörökítette a nevét. Ő csináltatta a kolozsvári unitárius egyházközségnek 1636-ban azt a szép kelyhet, melyet ma a nők egyik úrvacsorai borosztó kelyhének használnak.

A kehely alapformája reneszánsz ugyan, de díszítményeiben még csúcsíves emlékvonásokat hordoz. Csészéje azt a nyúlt öblös formát mutatja, mellyel a XVI. századtól lépten-nyomon találkozunk. Izmos nyélgombja szembe fordított, kettősen tagolt tojássorból alakult, s ennek laphátait reneszánsz levélmotívumok díszítik. Csészekosarának finom, késői csúcsíves díszítménye a középkori bőrkötések préselt mintáit juttatja eszünkbe. Ennek és a talpkarajok díszítésének boglárjai már ismét a reneszánsz virágai. Kár, hogy főleg az utóbbinál az ötvös nyegleségből elmulasztotta eltüntetni a szép minta néhány öntési hibáját. Szára, talpa és talpkarzata újra vegyesen reneszánsz és csúcsíves díszítményeket visel. A csészeajkon két sor ízléssel vésett nagybetűs felirat ezeket mondja készíttetéséről:

AZ + EGY + ISTENNEK + TIZTESSEGERE + AZ
ZENT + GÜLEKEZETNEK + ÉPÜLETIRE + CZINAL-
TATTA + TEÖLCZIERES + PETER + ANNO +
1 + 6 + 3 + 6 + DIE + 12 + MARCY +

A kehely egyszerű, mélyített, sima fedőtányérját (patena) felirata szerint ugyanekkor Tölcséres Péterné csináltatta, s ő gondoskodott a kehelytakaróról is. Ez a kis hímzés a kolozsvári unitárius egyházközségnek ma legrégebb ívszámos darabja. Az egyházi ingóságok régi leltárai spanyol hímzésnek írják. Virágainak színezése meggypiros és arany, zöld levelekkel. Készítője nevét és a mű korát ez az évődött aranyskófiumos felirat mondja meg: TPNE: 1636. A név betűfonása ugyanolyan, mint férje tölcséresjelvényé a templomablakon.

Mind a kettő közel háromszáz éve hirdeti a munka és a művészet emlékét és dicséretét.

Kelemen Lajos: Művészettörténeti tanulmányok II. Bukarest. 1982. 54-57.

Kelemen Lajos A Farkas utcai református templom

A Farkas utcai református templom Kolozsvár Mátyás-temploma.

A kolozsvári közönség ugyan leggyakrabban a Szent Mihály-templomot nevezi így, azonban erre ez a név csak az utolsó fél században, a tér nevéről és Mátyás király ott álló lovas szobráról ragadt. Mátyás királynak alig volt más köze ehhez az épülethez, mint hogy az az ő uralkodása végén leégett, s talán éppen a király élete utolsó évében hozzákezdtek kijavításához.

Ellenben a régi Farkas utcai nagytemplom Mátyás király uralkodása végén, az ő rendeletére és támogatásával kezdett épülni. Egészen tipikus Mátyás kori épület, s ha már egy templomnak világi nevet adunk: csak ezt nevezhetjük Kolozsvár Mátyás-templomának. Épülete ma is úgy kimagaslik környezetéből, mint századából alapító királya.

Előtte hangulatos öreg hársak állnak, s környéke tömerdek emlék tanúja, melyek a múlt ezer meleg és színes lángját gyűjtják föl emlékezetünkben.

Az utca, melyből a templom homlokzata kimagaslik, s keletre azt le is zárja, különböző iskoláival már több mint három százada a Múzsák utcája. Ha nyugatról érünk belé, balról az egyetem épülete, jobbról a különböző iskolák empire és késő barokk épületei fogadnak. Ott megyünk el a déli soron az egykori Karacsay-ház s mellette a hajdani vármegyeháza virág- és levélfüzérdíszes késő barokk homlokzata és szép árkádos udvara előtt.

Északi során egy pillanatra ismét megállít az öreg, manzárdfedeles Teleki-palota szép erkélytartó oszlopaival, múltja és egykori nagyszerű lakói emlékeivel. És ott látszanak a hársak mögött a volt református kollégium emberemlékezet óta mindig sárgára festett tanári lakásai. Ehhez az öreg épülethez annyi, évekig itt élt kiváló ember emléke fűződik, hogy ha ezt a házat minden arra méltó egykori lakója után külön jelölnők meg, akkor több emléktáblája lenne, mint ablaka.

Ha ugyanezen az úton alkonyatkor vagy éjjel közeledünk a templom felé, ennek fölhegyeslő oromfala úgy mered a magasba, mint egy óriási főpapi süveg, melyből a padlás két ablaka két világtalan szemüregként sötétlik.

Ez a tiszteletet parancsoló ódon épület az ország reformátusainak legnagyobb, történelmi és művészeti emlékekben leggazdagabb temploma. Mióta az erdélyi református püspökség Kolozsvárt székel, itt szentelik föl a papokat, itt iktatják be ünnepélyesen a püspököket. A köztudat az egyház főtemplomának ismeri. Múltjáért és nagybecsű emlékeiért mindig időszzerű foglalkozni vele.

A Farkas utcai templom építését 1486-ban határozták el. Ebben az évben Szabó Ambrus városbíró és a városi tanács abban az oklevélben, melyet a belvárosi református egyházközség levéltára őriz, Mátyás király és Báthori István erdélyi vajda és országbíró akaratából és megegyezésével a Farkasok utcájában (platea Luporum), a szabók bástyája szomszédságában helyet adott Szent Ferenc szerzetének egy kolostor építésére. A kolostorhoz mindig templom is tartozott, mely rendesen egyik oldalát képezte a zárda épületnégyzetének. A zárdaépítés engedélylevele tehát a templomépítés oklevele is. Mátyás király aztán utóbb, 1490. január 18-án említést tesz arról, hogy a zárda építését elkezdték, és hogy azt a legközelebbi tavaszon folytatni szándékozik. Ezért annak királyi költségen való folytatására odaküldötte János barátot, s Tarcsay Márton főkamaraispánnak meghagyta, hogy az építést szüntelenül folytatva, gondoskodjék kőfaragókról, s a mészoltásért sóval, a kőfaragásért és szállításért a király

penzéből fizessen. János baráttal azonban dolgozó szerzetesek is jöttek, s ezek számára a király újra fakamarák építéséről rendelkezett, hogy szállásuk legyen és munkájukat jól végezhessék.

Az építés Mátyás király halála után is tovább folyt, s II. Ulászló király 1494. augusztus 24-én a Szűz Mária tiszteletére épülő kolostor és vele a templom javára a tordai sókamarából háromszáz aranyforint értékű szekeres kőszót rendelt mindaddig, míg az építés befejeződik. Ez az adomány utóbb állandó élelmezési segéllyé változott, s II. Lajos király 1520-ban ezt így erősítette meg. Ebből pedig az látszik, hogy a kolostor és vele a templom még Ulászló életében, tehát 1516 előtt elkészült, s Magdolna asszonynak, György kőfaragó özvegyének a kolostor és templom részére 1531-ben tett gazdag végadományából és abból, hogy az özvegy férje után a kolostorban kívánt temetkezni, az sejthető, hogy György kőfaragónak fő része volt a klastrom és vele a templom faragott kőrészeinek munkájában. E végrendeletből az is kitűnik, hogy a ferences kolostor és templom szomszédságában női zárda is állott, mely még 1544-ben is szerepelt. De ekkor már ott forrongott a lelkekben a reformáció. Előbb a német-országi eseményeknek a híre ért ide, aztán a szelleme is, s 1536. március 15-én a kolozsvári kolostorokból kiűzték a szerzeteseket. A Farkas utcai zárda és templom egyelőre üresen maradt.

Azonban Báthori István már rövid erdélyi fejedelemsége alatt (1571-76) elkezdte az ellen-reformáció előkészítését, s mint lengyel király pár év múlva öccsével, Báthori Kristóffal 1580-ban Kolozsvárt a Farkas utcai elhagyatott kolostort és pusztá templomot - melynek akkor még ablakrámai sem voltak - a jezsuitáknak ajándékozta. A fejedelem padlófényét is adott hozzá, a rendtagok fából oltárt rögtönöztek belé, s a kolostorban megindult az iskolai élet, a templomban az istentisztelet.

A jezsuiták azonban beleavatkoztak az országos politikába, buzgalmuk kihívta a féltékenységet, politikai magatartásuk pedig az erdélyi török párt gyűlöletét; a medgyesi országgyűlés 1588-ban kitiltotta őket, és 1589 elején el is távoztak Erdélyből. Báthori Zsigmond nagykorúsítása után ismét eltöröltette ugyan kitiltásukat, és 1595. május 1-én újra birtokukba vehették a kolostort és templomot, de pár év múlva Báthori Zsigmond bukása őket is végleg magával rántotta.

Az 1603. év tavaszán a híres vitézt, Székely Mózeszt választották fejedelemmé, akinek tíznapi ostrom után a fölzendült kolozsvári polgárság nyomására a városba rakott német őrség június 9-én Kolozsvárt föladta. Toroczkai Kovács Máté, az unitáriusok elsőpapja és későbbi püspöke tüzes beszédével lángra gyújtotta a népharagot, s Bogner-Gellyén Imre kolozsvári királybíró elnézése mellett a nép megrohanta a jezsuitákat. Betörték a templom nagy ajtaját, fejszével szétvágták az oltárokat és a szentek szobrai, lefejezték a templom védőasszonyának a szobrát, darabokra törték a padokat, s végül azzal az okoskodással, hogy a fecskének a fészket is el kell pusztítani, hogy vissza ne térjen: a kolostor durva összerombolása mellett beontották a templom boltozatának egy részét is, úgy, hogy az az egykorú jezsuita jelentés szerint tizenhárom embert ütött agyon.

A kirabolt és súlyosan megrongált templom most sokáig újra pusztán maradt, s bizonyosnak vehető, hogy midőn 1627 augusztusában a szabók szomszédos bástyájában villámcsapás miatt a puszkapor fölrobbant és széthányta az épületet, a robbanás miatt a pusztá templom is újra megrongálódott.

Az új helyreállítás dicsősége már I. Rákóczi György nevéhez fűződik.

A pusztá templom ugyanis időközben új gazdát kapott: Bethlen Gábor az 1622. májusi országgyűlésen odaadta a Kolozsvárt megszáporodott reformátusoknak. De a nagy fejedelemnek még két háborút kellett végigküzdenie a Habsburgok ellen, s emiatt a helyreállítás utódjára, I. Rákóczi Györgyre maradt.

Ő 1638 tavaszától a templom rendbe hozására előbb csak intézkedéseket hozott, de csak hamar megkezdte a munkát is. Az unitáriusok belső viszályát és a szombatosok letörését egyaránt felhasználta saját egyháza fölemelésére és megerősítésére, s mikor a városi tanácsban 1638-tól a reformátusoknak az unitáriusokkal egyenlőséget biztosított, ugyanakkor nagy léptekkel vitte előre templomuk ügyét is. Az építkezés zöme, a hajóboltozat kivételével, 1640 nyaráig elkészült. Ehhez a nagyszabású újjáépítéshez azonban már itthon nem lehetett megfelelő erőket találni. Ezért régebbi bevált példák után olasz építészt hivatott be, s a messzi Keleti-tenger mellől, Kurlandból kért a boltozáshoz szakembereket. Az utóbbiak 1642 tavaszától 1643 végéig aztán el is készítették azt a szép csillagboltozatot, mely most 15 méter szélességben borul a templom hajójára.

Már előbb, 1641 folyamán a fejedelem megpróbálta kiépíttetni azt a déli csonka tornyot is, amely az 1603-i rombolás idején szintén sokat szenvedett. Ez a kísérlet azonban nem járt sikerrel. A torony meghasadt felső részét már 1641 nyarán le kellett bontani, s aztán elmaradt a nyugati homlokzat elé indított, de a többméteres televénytalajba rosszul alapozott másik torony építése is. Ekkor aztán a templommal átellenben álló saroktelepre haranglábat állítottak, mely 150 évig szolgált ott, míg 1798 végén egy nagy tűzvészben, mely a templomot is megrongálta, le nem égett.

A templom tehát több mint három század óta van a reformátusok birtokában, s azóta szerkezetében jóformán semmit sem, külsején alig változott, csak belsejének díszei szaporodtak.

Külsejét, főleg hajója falait megviselte az idő, s e tekintetben tatarozást kíván. Szerkezeti részei azonban épek, arányai kitűnőek, és e részben építőiről csak teljes elismeréssel szólhatunk.

Nyugati homlokzata impozáns és harmonikus. Ezt a hatást csupán fenn az oromfal törpén ívelt falfülkéje és ebben újra a tengelyből kieső világító rés zavarja. A homlokzat két sarkán álló, átlós irányú kőlabda közül a déli egy ívvel veszi át a boltozat nyomását, hogy helyet adjon a keresztfolyosó nyugati, a késő barokk idején alakított ajtajának, míg a két középső nagy kőlabda a szép ablakok mellett hozzájárul a homlokzat tagolásához. Laposan reszelt, lóheríves nagy főkapujából közbül hiányzik a kőválaszték, s fából való utánzat a szemöldökhöz egy része is. A régi városi levéltár egy 1606-ból való peréből bizonyos, hogy ezek 1603-ban még megvoltak; velük együtt kerülhettek el a helyükről az ívmező (timpanon) díszítményei is, melyeket a későbbiek során a Szabók bástyája közelében a megrongált városfalakhoz használtak föl. Wesselényi István kiadatlan naplójában 1704. november 3-án följegyezte, hogy Szebenben a Rabutin tábornok kápolnájában egy nagyon szép faragott köemléket látott, mely a kolozsvári kőfalból került ki. Ez minden valószínűséggel a Farkas utcai templom nyugati kapuívmezejének egykori díszje lehetett. Rabutin aztán 1708-ban Bécsbe távozott, s 1717-ben ott is halt meg. Valószínű, hogy a szép faragvány - ha fennmaradt - ma valamelyik bécsi templomban a bécsi művészet emlékei között szerepel.

A nyugati főkaput különben horonnyal és hengerrel tagozott fonott pálcamű kereteli, melynek két sarkát kétfelől egy-egy tárcsapajzsban térdeplő, egymással szembeforduló angyal foglalja el. Közülük a déli hengerded oszlopocskát tart az ölében. Telt arca már a reneszánsz művészetét érezteti. Szárnykezelése sem oly merev, mint a gótikában általában, csak ruharedői vallanak még a csúcsíves ízlésre. Az északi oldal angyala jóval merevebb, de mindkettő nagyon jó kis szobrászmunka. Kár, hogy művészeikről semmit sem tudunk. Talán a György kőfaragó művei lehetnek.

Kívülről a nyugati sarkoknál álló, átlós irányú kőlabdákon kívül a közel negyven méter hosszú hajót két oldalán a szentély kezdetéig 5-5, lépcsőzetesen felfelé keskenyedő, ötször tagolt kőlabda veszi át a boltívek nyomását. Ilyenek a hosszú szentély s a nyolcszög felével záródó

szentélyzáródás kőlábjai is. Mindezekből azonban a déliek a hajón sokkal szélesebben kiterpeszkednek, s közeiket az egykori keresztfolyosó tölti ki, melynek világító nyílásain néhány, a kolozsvári óvári zárdaépületen is előforduló mesterjegy látható.

E kőlábak külső burka mind faragott kő, s a hajó déli oldalán a két középsőt 1862-ben és 64-ben egészen kockakövekből, de művészet nélkül építették újra. Az északi oldalon a hajó és a szentély végződését jelző két kőlab sokkal díszesebb a többinél. Közülük a hajóé jóval izmosabb a társainál, s bő dísz ékesíti. Közepén függőlegesen karcsú, lóheríves vakárkásor tagolja, amelynek mind a két pillértalpa és árkádtöve más-más kidolgozásban még teljesen kifejezésre juttatja a gótika jellemző sajátágaiból a bőbeszédűséget és változatosságot. Két ívköze alján egy-egy letört állati, valószínűleg oroszán dombormű darabja látszik, s ilyen még ugyanily magasságban a szentély két utolsó kőlabjában is maradt, annak emlékéül, hogy ezek a támaszok valaha még mutatósabbak és beszédesebbek voltak. A két bőven díszített kőlab felső osztályait is mérművek tagolják, fiálék díszítik, s a szentély mellett keresztvirág is koronázza. A szentélyzáródás egyik kőlabjában ónnal írva a megcsonkult 1549-es évszámot találjuk; egy másik kőlabra pedig valaki, kétségtelenül még a XVII. században, egy süveges, dolmányos magyar vitézt rajzol. Ez a torzképszerű alak - mely kardját is a jobb oldalán viseli - szinte úgy tűnik fel, mintha a templom díszéből annyira hiányzó groteszk elemet kívánná pótolni.

A templom külső tagolásához és díszítéséhez ezeken, valamint a változatos ablakokon kívül szerkezetileg is hozzátartozik még a hajó és szentély találkozásánál északon a padlásra vezető lépcsőtornyocska, délen pedig a csonka toronyalj. Az előbbi egy négyzet alakú, hasázból fölfelé három emeletben fokozatosan szűkülő hengerépítmény, melyben keringőlépcső vezet a padlásra. Az utat odáig emeletenként egy-egy félköríves, kőkeretes ablakocska világítja meg. Ha ezen a padlásig jutunk, ott láthatjuk, hogy a Rákóczi György-féle átalakíttatás a boltozatot nem törpítette.

A csonka torony szegényes, valószínűleg későbbi pótlású csúcsíves ablakai és a keleten melléje csatlakozó kamrában elfalazott leszelt lóheríves ajtócska mutatják e megmaradt rész egykorúságát a templommal. S azt is bizonyosra vehetjük, hogy mint rendesen, a tornyot itt is legutoljára építették. Több bántóan durva, egyenesen záródó ablaka későbbi kontárkodás eredménye. A toronyalj boltozatos kisterme a XVII-XVIII. században valószínűleg a kolozsvári református nyomdának adott helyet, emeletén pedig egy ideig a kollégium könyvtára állott. A toronyhoz csatlakozó többi építmény pedig csaknem mind értéktelen átlagos ragaszték.

A templom ma egy, a hajó és a szentély találkozásánál a törpe csúcsíves diadalív által kettőbe tagolt óriási csarnok.

A belső építészeti tagolás meglehetősen egyszerű. E tekintetben egyedül az 1911-i restaurálás új orgonakarzata nyújt szép oszlopfejeivel és mellvéddíszével kellemes kivételt. Boltívtartó faltői izmosak és arányosak, de az egykori szerzetesi templomhoz illőleg majdnem dísztelenül egyszerűek. A hajó három középső faltöközét északon három keskeny és hosszú, délen három zömökebb és széles ablak töri át. Az utóbbiak méreteit kétségtelenül a déli oldalra épített keresztfolyosó fedele is befolyásolta. Mind ezeknek, mind a szentély ablakainak íveit kívül a késő gótikát jellemző, egymáson átfutó pálcafonás fejezi be. A keskeny nyílásokat kettős, a széleseket hármass választék osztályozza, s hármass félkörből és halhólyagból alakított változatos mérművek díszítik. Néhány ablak fény- és színhatásokat szolgáló színes üvegkarikái ma már csak kopott és hiányos maradványai egy valaha, úgy látszik, tervszerű, mintás ablak-sorozatnak.

Ily színes ablakoknak s általában a hangulatkeltő színeknek hiányát itt különösen a szentély-nél, de főleg a szentély záródásnál érezzük. A belépőnek azonnal feltűnik e rész üressége.

A szentély közepe táját másfél századig egy művészileg értéktelen törpe orgonakarzat fogta át, mely színes orgonájával fedezte a mai ürességet. A Műemlékek Országos Bizottsága közreműködésével 1910 körül végzett restaurálás azonban az orgonát a nyugati bejárat fölé helyezte át, s azóta a falak nagy, egyhangúan fehér területét nem enyhíti ott egyéb néhány háttér szentélyszék barna színénél. A szentélyzáródás falába Kós Károly által tervezett, magában monumentális Apafi-síremlék vagy a falakkal egyidejű, nagyméretű papi ülőfülke kétségtelen érdekessége mellett sem segít a helyzeten. Rég nincsenek ott már címerek sem, melyek a hideg, fehér falat bár egy-két színnel élénkítenék; pedig a templomfal színezése mindenestre segíthetne ezen a kopárságon, s a szentély ürességét is tölthetné néhány szép szentélyszék vagy az egykori oltárhely tájára alkalmazható visszhangos orgonaház. E mögött, a szabadon maradó térben aztán helyet nyerhetnének a kolozsvári házsongárdi temető sírköveiből azok, amelyeknek kegyeletes megőrzése itt sokkal jobban lehetséges lenne, mint mai helyükön, ahol - a tapasztalat szerint - már csak üzérkedési tárgyak lettek és biztos pusztulás vár rájuk.

Ha pedig látni akarjuk, hogy megfelelő színek milyen meleget tudnak varázsolni a templomba: menjünk el az üres szentélybe, és tekintsünk vissza onnan a templom hajójába. Napsütéskor reánk ragyog onnan a hatalmas, színes, öreg orgona. Ennek felső tagja a régibb, az alja csak ízlésben ehhez alkalmazott terjedelmes alkotmány. Együtt a kettő valóságos épület, melynek tetején aranyos felirat hirdeti a felső rész készítésének idejét:

ANNO 1766. AZ ISTEN DITSÉRETIRE.

A felirat évszáma mutatja, hogy ez a felső hangszerész, a köztudat szerint, a legrégebbi ilyenemű hangszer az erdélyi református egyházkerületben. Rokokóba hajló barokkos díszítései s az egésznek meleg piros és arany, enyhe kék és ezüst színei főleg a délutáni napsütés átsugárzásában a két meleg szín uralkodásával megkapó hatást nyújtanak.

A templompiac közepét az úrasztala foglalja el. Csinos, több mint százéves, zömök asztalos mestermű, a kor ízlésében. Felső lapját középen Leonardo da Vinci Utolsó vacsorájának fára alkalmazott finom könyomata tölti ki, mely kétségtelenül egyik legrégebbi s nagyon jó alkotása a könyomás akkor még új találmányának.

A református templomokban az úrasztala és a szószék az istentisztelet s vele a templom főhelyei. Itt is ezek köré csoportosul a templom legtöbb művészeti és történeti emléke. Közülük a színes szószék szépségével egész környezetén uralkodik: de komoly és ünnepélyes hatást tesznek a szószék és úrasztala közelében a templom legszebben kidolgozott különböző háttér és kartámos széksorai is.

Ezek a szép barna bútorok a belépéskor rögtön szembetűnnek, s meleg hangulatot adnak a templom belsejének. A hajó északi és déli oldalán öt-öt, a szentélyben északon kettő, a déli falnál négy van belőlük. A régi kolozsvári városi számadáskönyvekből megállapítható, hogy I. Rákóczi György ezeket főleg segesvári és besztercei mesterekkel csináltatta. Díszítményeiken a gótika és a reneszánsz még együtt él, de már a papi szék szentély felőli oldalán megjelenik a barokk is. Viszont a szószékekkel szemben, a szentély előtt, a diadalív falánál álló egyik darabnak még csúcsíves, áttört oldala s benne csúcsíves művészetű, féldomborúan vésett szőlődísz van: ilyen csúcsíves, nagy ülőszék áll a szentély déli falai mellett is. Ismeretes, hogy nálunk a gótika a mintakönyvek és öreg mesterek útján mily sokáig fenntartotta magát, s így ezt a széket is e művészet egy ilyen elkésett sugarának tekinthetjük. Hátának babérlevél-sorból alakított, tiszta reneszánsz féldomború keretpillére, egész profilja, kiugró fedele, cseppes oromdísz mind reneszánsznak vallják ezt a szép emléket. Ilyen ízlésű a mellette lévő is, míg a szószéktől keletre a ma papi, de régebben tanári székekül szolgáló két darabon

erősen barokkos faragott és részben áttört oldalakat látunk. Az ide vörössel bekarcolt 1569-es évszám már formáival elárulja hamisságát - s különben is tudjuk, hogy 1603-ban a templom régi padjait összetörték. E szép bútorok külön tanulmányt érdemelnek, s közülük az orgonakarzat felől az északi oldal háta és kartámos padját külön még csak azért is megemlíthetjük, hogy fölhívjuk a figyelmet szép formájára és belsejének finom reneszánsz palmettafaragványára. Ez nemcsak itt a legjobb faragvány, hanem általában a legszebb erdélyi fafaragványok első sorába tartozik. Hozzájuk viszonyítva az előttük és a többi háta széksor egy része előtt álló csinos kartámos padok már csak másodrendű bútorok, melyeknek inkább a berendezés ódon-sága nézőpontjából van sajátos értéke és kedves hangulatossága.

A templom berendezésének azonban valódi koronája a hajó északi falához alkalmazott, díszesen faragott és festett kő szószék. Reneszánsz féldomborműveit finom színezés teszi hangulatossá, melyen a szelíd haboszöld, a piros és arany, néhol a barna színek az uralkodók. A remekmű fölött egykorú hangleverő szószékkorona pompázik, melynek áttört testén a fiait vérével tápláló pelikán látható. Készítője valószínűleg Régeni (vagy Rhener) János kolozsvári asztalos céhmester, I. Rákóczi György kedvelt és megbecsült híve volt.

Ezzel a finom és nagybecsű műdarabbal, mióta a kolozsvári asztalosok egyik céhkönyvében e sorok írója először talált faragására adatokat, többen foglalkoztak, de a följegyzés, úgy látszik, hogy minden vele foglalkozót éppen úgy tévútra vezetett, mint annak egykori szerencsés megtalálóját.

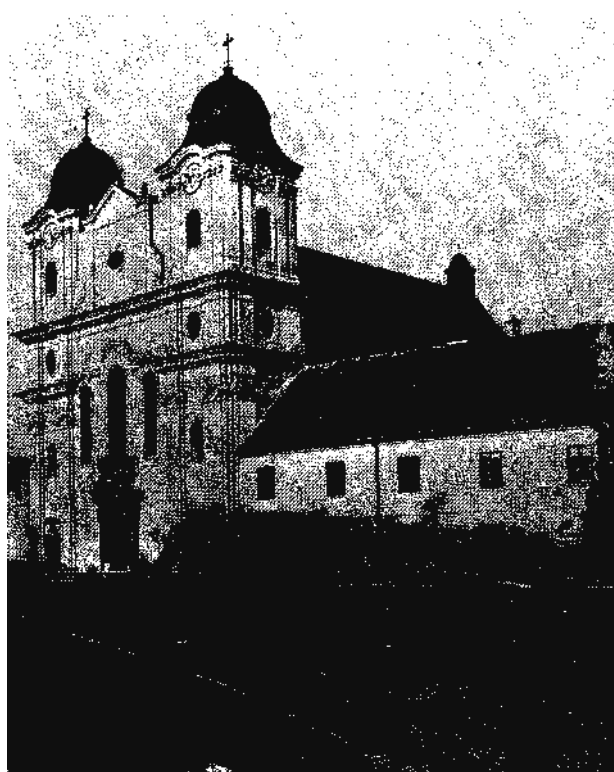
A följegyzés arról szól, hogy Elias Nicolainak, a XVII. század leghíresebb erdélyi nagy-szebeni kőfaragó és szobrászművészenek munkájáért táblánként 3-3 forintot fizettek. Ez az összeg azonban, mely akkor egy hizlalt ökör ára volt, minden valószínűséggel a szószéköböl egyes lapjainak kőfaragó munkadíja volt, de az olasz szellemet sugárzó szószék tervezője a készítése idejében több mint egy évtizedig Erdélyben s éppen a fejedelem alkalmazásában levő Agustino Serena velencei építőművész lehetett.

Ez a művész több mint egy évtizedet élt Erdélyben, s elsősorban a két Rákóczi számára dolgozott. Az ő műve I. Rákóczi György ma is meglevő mezőörményesi kastélya, s valószínűleg az lehetett a már csak két szoba roncsában látható kolozsmonostori fejedelmi udvarház. Radnóton a nagy kastélykapu felirata ma is őrzi nevét. A kolozsvári városi számadáskönyvek utazgatásaival kapcsolatban többször emlegetik őt, s valószínűnek látszik, hogy ő dolgozott a fogarasi vár belső udvarának átalakításánál s a görgényi vár bástyáinak építkezésénél s talán a gyalui vár átalakításánál, sőt Váradon és más, Szalárdi által felsorolt építkezések egy részénél is.

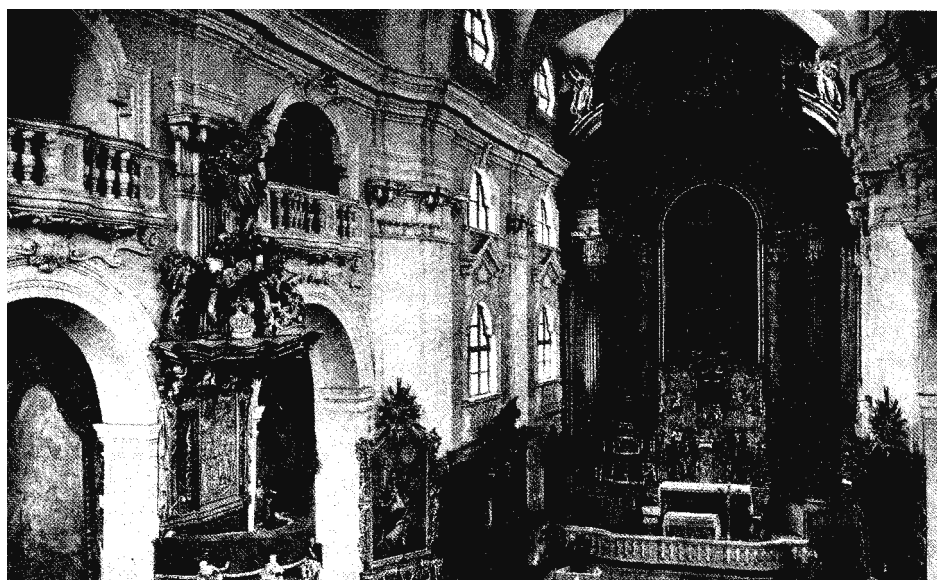
Hihetetlen, hogy mikor egy ilyen, a műveiből megítélhetőleg kiváló mester oly huzamos ideig éppen a fejedelmek számára dolgozott, akkor az ő ízlését és tudását I. Rákóczi György éppen egyik legkedvesebb célkitűzésénél, a kolozsvári Farkas utcai templom újjáépítésénél mellőzte volna. Szalárdi krónikájából ismeretes, hogy a templom tervezett nyugati homlokzattornya építéskor az „olasz fundáló” állapította meg a toronyalapozás elhibázottságát, s annak kiépítése aztán el is maradt.

Részt vehetett azonban a templom más munkálataiban, s a szószék művészetének olaszos szelleme s részleteinek olaszos jellege alapján ő tartható e gyönyörű emlék tervezőjének.

A szószéköböl alsó és felső párkányzatának két óriási, Erdélyben régebben olasz koszorúnak nevezett babérlevél és bogycikécszerű tagjai, a szószéköböl olasz korszakba helyezett, ritmikusan ismétlődő két nagy virágcsokra s ezeknek és a velük együtt keretbe foglalt négy gyümölcs-csokornak, valamint a szószéklábnak lapos reliefben kidolgozott óriás virágai mind olasz szellemet és hagyományokat sugároznak, s csillagtávolban állanak Elias Nicolai eddig ismert, de más szellemű műveitől.

**Jezsuita, később piarista templom és kollégium.
1718-1724**

Piarista templom belseje

A piarista templom karzata

Piarista rendház és konviktus

Az olasz mester különben érdemeiért 1653-ban II. Rákóczi Györgytől nemességet kapott. Jósika János, az egykori erdélyi kormányzó elnök 1799-i útinaplójában leírja, hogy Velenében járva még emlékeivel találkozott. Azonban ekkor már sem ő, sem erdélyi honfitársai nevét sem ismerték a művésznek. Nem szerepel a kolozsvári városi és református egyházi számadáskönyvekben sem, mert nem a város vagy az egyházközség fizette, hanem a két Rákóczi György fejedelem, s ezért róla ezek udvartartási számadásaiból remélhetők még adatok.

A szószék és az északi bejáróajtó környékén, a padok hátán és a falakon családi címerek és emléktáblák függenek, melyek részben patrónusok, jóltevők, részben a templomba temetett halottak emlékét őrzik. Ezekből a legrégebb Apafi Mihály fejedelem kiskorú fiának, Györgynek 1664-ből származó, a legnagyobb és legművészebb az 1708-ban meghalt gróf Bánffy Györgynek, az első erdélyi kormányzónak aranyozott ezüstből való címeres halotti emlék-

táblája. Van egy érdekes, színes, barokk keretű fa emléktábla is a fiatalon elhalt Osdolai Kun Lázár nevével, s a selyemre festett halotti címerek közül a Polyk János városi őrsergekapitány és egyházi gondnok 1689-i emléke nemcsak azért érdemel említést, mert a jó képíró készítette címernek ma már nagyon ritka példánya, hanem azért is, mert annak, akinek emlékét őrzi, kő síremléke is korunkig fennmaradt.

A papi széksor fölött a falon Ebeni István Kolozs megyei főispán és kolozsvári főkapitány (1666) díszesen aranyozott, valamint a gavallér sportúttörő Kendeffy Ádám egyszerű, címeres, ezüst halotti epitáfiumtáblái függenek. A templomhajó fal menti széksorainak hátlapjait pedig többek között Istvándi Bálint (1670), Döbrösi Gáspár (1688) XVII. századi, selyemre vagy papirosra festett halotti címereitől kezdve az utolsó kétszáz évből több mint száz különböző ily emlék borítja, melyek változatossága és színessége nagyban hozzájárul a templom belseje művészi hatásának emeléséhez. Mai elhelyezésük néhai Herepei Gergely esperes lelkész ízlését dicséri, akinek művészetszerető lelke méltó volt ehhez a templomhoz.

Egy rövid cikk keretében lehetetlen felsorolni még csak az egykori tulajdonosok nevét is, annál kevésbé azt a sok szép emléket és érdemet, mely a legtöbbjük életéhez hozzá fűződik. E halottak egy része a két Apafi gyermekkel és Bánffy György főkormányzóval együtt a templom sírboltjaiban nyugszik. Az ott pihenők emlékét őrzi a hajófalak közepén a boltozat-tartó faltőkbe erőszakolt két fekete márvány emléktábla is, melyek közül az északi Alvinczi Gábornak (1788), a déli Bethlen Ádámnak, a Mária Terézia-rend egyik leghíresebb vitézének (1781) nevét ragyogtatja.

A papi és tanári székek hátlapját viszont híres papok és tanárok nagy, egyleveles nyomtatott emléklapjai (charták) töltik meg. Legnagyobb részük unikum. Elég, ha belőlük a legrégebbin, Kovásznai Péter püspökén (1673) kívül az egykori gályarab Sélyei Tolnai Istvánét (1690), a Pataki Istvánét (1693) és a Tótfalusi Kis Miklósét, a nagyszerű nyomdászét (1702) említjük. Az egyetlen magyar nyelvű, a Baczoni Intze Mihályé (1765) már a szentély egyik padhát-tükrét foglalja el.

Mindezek a templom berendezésével együtt a több százados múlt életének és műveltségének beszédes emléktanúi, s a papíroslapok éppoly értékes és fényes emlékeket őriznek, mint az ezüsttáblák vagy a díszes címerek. A legszebb művészi emlékek pedig nevek helyett is a szépség örök értékeivel tündökölnek, s e templomban Mátyás király és I. Rákóczi György alkotó szellemét, művészetszeretét érezzük. A templom művészi szépségei egybeolvadnak a hozzá fűződő emlékekkel, s midőn ebből a legszebb s terjedelmében és emlékeiben egyaránt legelső erdélyi református templomból kilépünk, emléke és szépségei a lelkünkben maradnak, s tisztelettel hajlunk meg az előtt a szellem előtt, mely évszázadok alatt annyi nagyot és szépet alkotott.

Kelemen Lajos: Művészettörténeti tanulmányok. Bukarest. 1982. 45-53.

Herepei János A Farkas utcai templom egykori tornyai

Sok embernek jut eszébe az a kérdés, hogy ennek a régi és egyszerűen szép Istenháznak miért nincsen tornya, s miért kell naponként kölcsönvenni a Magyar utcai harangok zúgását.

Volt pedig ennek a templomnak is napfényben csillogó tornya, voltak messze szépen hangzó harangjai - de ezek még az emberek tudatából is réges-régen kivesztek.

Sokat kutattam az után, hogy itt, a farkasok utcájában Mátyás király által 1487-ben rendelt és II. Ulászló idejében befejezett nagyszabású és bár egyhajós alaprajza miatt egyszerű, de valójában pompásan megépített templom hogyan hívta az élőket és a holtakat az örök Isten színe elé.

Feleletet sehol sem kaptam rája. Csak sejteni merem, hogy e templom, amely eredetileg a Szent Ferenc-rendi minorita barátok számára épült, szintén nem nélkülözte a harangokat és azoknak kőházát.

Egyetlen adat, ami ezt gyanítja, az az oklevél, amely szerint a franciskánusoknak 1556 tavaszán történt elűzetésekor pusztán maradt klastromát Báthory István - ekkor már lengyel király - 1581-ben a hozzátartozó templommal, női zárdával, kertekkel, udvarokkal és tornyokkal egyetemben a jezsuita atyáknak adományozta.

Az oklevél tornyokról szól, ami azonban a távoli lengyelországi kancellista tollhibájából eredhet, annál inkább, mivel templommal kapcsolatos tornyok csak úgy képzelhetők el, ha azok közül kettő az épület főbejárati oldalán foglal helyet. Márpedig e szentegyház nyugati részének semmi porcikája sem utal arra, hogy ott valaha torony lett volna, sőt az épület szerkezete itt alkalmas helyet se nyújt erre a célra.

Tehát csak egy tornyot, és azt is valószínűleg oda kell képzelnünk, ahová a későbbit csakugyan építették: a templom déli oldalán, a szentélynek a főhajóba kapcsolódásával előállított épületszögletébe. Építési korát a XVI. sz. első felére tehetjük.

Mindez azonban - adatok hiányában - csak feltevés, ami éppen ezért megakadályoz a további, esetleg könnyen illuzórikussá válható következtetésekből.

A jezsuitáknak 1603-ban történt elűzetésekor a felforgott tömeg rombolásának a templommal együtt a toronynak is áldozatul kellett esnie; ugyanis Kolozsvár városának Egidius van der Rye németalföldi festő által 1717-ben készített, meglehetősen hű képen az ekkorra már felépített Istenháza körül tornyot sehol sem látunk.

A szabók tornyának (az ún. Bethlen-bástyának) 1627-ben történt felrobbanása templomunkat is tetemesen megrongálta. Az 1603-tól pusztá épületet I. Rákóczi György a városban már nagyon megnövekedett számú reformátusoknak adományozván - azt újraépíteni rendelte. A munkálatok irányítását maga a fejedelem vette a kezébe. A tetőzetig a falakat hazai mesteremberekkel rakatta fel, de a nagyszerűen ívelt boltozat elkészítésére 1640-ben Kurlandiából hozatott mestereket.

Haller Gábor egykorú naplójából tudjuk, hogy Rákóczi az 1641. év végén „az nagy harangot felvonatván, karácson napján dedikálta, ott hallgatván praedikációkat”. Tehát ekkorra nemcsak a főépületnek, de - az építési munkálatok befejezőjéül - a toronynak is készen kellett állnia, a templom déli oldalán, az ún. szentélynek a főhajóba kapcsolódásánál.

Milyen volt e torony, édes-keves, amit tudunk róla.

Szalárdi János Siralmas magyar krónikájában így ír: „az oldalában levő tornyot is nagy szép hegyesen, szép aranyos gombjával különb-különb színű mázu cseréppel héjaztatván, megépítette vala”.

Alakját, magasságát nem ismerjük, s a mai ún. csonkatoronynak, vagyis az egykori torony lábának alkatrészeiből csak sejtjük, hogy a torony négyszögre épített egyszerű tömbépítmény volt, amely a megmaradt egyik csúcsíves ablakból következtetve alapvonalaiban mégis a templom stílusát: a gótikát követte, annál is inkább, mivel ezt is, miként a főépületet, a kurlandiai mesterek fejezték be. Azonban éppen ezért, mivel a templom boltozatának az új mesterek által épített ívelése sokkal nyomottabb, tompább, mint az eredeti ablakoknak csúcsívei: a torony befejezése is, bár azt „nagy szép hegyesre” formálták, megszerkesztésében - úgy gondolom - inkább követte az északi gótikának a déli reneszánsz által leegyszerűsített formáit. S miként a főépület áttörtetlen sima pillérei mutatják, kiképzésében a torony se utánozta a tagolatlan egyenes vonalaktól irtózó gót cifrázatokat. Az építőmesterek munkájuknak csak szerkezeti elemeit merítették az alapstílusból.

A torony méreteit megfelelő analógia hiányában jelenleg megállapítani nem lehet.

Megkonstruálása - amint a következményekből is látszik - már alapjában véve el volt hibázva. Nagyméretű szentegyházak építésében még járatlan hazai mesterek tervezték és rakták le a fundamentumot, bár eléggé szélesen, de - valószínűleg - nem kellő mélységre beágyazva, vagy pedig felhasználták a régi, esetleg kisebb méretű és kevesebb teher hordozására épült régi torony alapozását. Az építményt biztosítottak vélték azáltal, hogy azt a templom meglehetősen mély épületszögébe támasztották, s így szükségtelennek gondolták még az összetartó gyámpilléreket is. De az alapozásnak tehernembírását s a biztosítatlanságát az erős harangzúgás annyira befolyásolta, hogy a torony nyugati fala pár év alatt megrepedt, és veszedelmesen „megindult”.

Ekkor, minthogy a torony további használata lehetetlenné vált, a harangokat - miként az egykorú harangoztatási számadáskönyv írja - 1646. augusztus 18-án onnan leeresztették - előzőleg megkezdvén a bontási munkálatokat.

A falakat a templom ereszéig leszedték, és a meghagyott épületrészt beboltozták és betetőzték. Ezt nevezték és nevezik ma is csonkatoronynak, amelynek emeleti helyiségében volt elhelyezve a XVII. és XVIII. század folyamán a kollégium könyvtára. Ebből az időből való freskóképek elmosódott nyomai láthatók még itt-ott az ajtó körül. A földszint a szomszédos egyházi nyomdához tartozott.

A csonkatorony belsejének világosabbá tételére a meglevő csúcsíves ablaknyíláson kívül még más, négyszögű ablakokat is törettek az épület falára - ezek azonban újabb alakításai a toronynak.

Rákóczi a torony lebontásakor nem nyugodott bele, hogy a templom harangjai köház nélkül maradjanak - újat rendelt tehát építtetni a nyugati oldalon a főbejárat elé.

Az alapozást már a föld színéig fel is hozták, amikor - Szalárdi szerint - egy olasz „fundáló” azt a hibát találta, hogy a falakat fokozatos befelé hajlással kellett volna alapozni, vagyis, „skarpáját kellett volna hagyni a fundamentumnak”, és így felvinni legalább a templom felemagasságáig. Különb ez torony is követte volna az előbbinek sorsát.

Így azután az építkezés abbamaradt, bárha a fejedelem nem is tett le gondolatban a torony építéséről. Ebben azonban megakadályozta őt 1648-ban bekövetkezett halála, s utódainak a felépítésre sem idejük, sem anyagi erejük nem jutott.

A harangok leszedésekor, hogy azoknak szolgálata akadályt ne szenvedjen - az egykorú harangoztatási számadáskönyv szerint -, Szögedy Gergely harangoztató gazda felsőbb rendeletre a Farkas utca mai 21. számú, az öregek által még most is haranglábkertnek nevezett telken akkor ideiglenesnek vélt haranglábat állíttatott fel.

Ez természetesen csak fából készült. Jakab Elek által Kolozsvár történetében közölt két, XVIII. századbeli, bár tökéletlen városlátképből ítélve alakja négyszögű volt, hegyes zsindelyfedélzettel, amelynek csúcsára nagy gombot (talán a lebontott toronyról valót) helyeztek. Az egész alkotmány magassága gombjával együtt nem haladta túl a templom fedélereszének síkját.

Harangállásul 1798. augusztus végéig szolgált. Ekkor a Kolozsvár déli felét majdnem teljesen elhamvasztó nagy tűzvész alkalmával az egyház egyéb épületei között - mint Szathmári Pap Mihály professzor Diáriumába feljegyezte - ez is elpusztult.

A templomnak még egy kisebb tornyáról kell megemlékeznem. Harangház volt ez is, de lakóit az idő szabályos, egyhangú múlásának jelzésére rendelték.

A város 1759. évi látképe a templom oromfalának közepén óralap rajzát mutatja. (Ennek körvonalait, ha nagyon figyeljük, még ma is láthatjuk az oromfal középső, hosszúkás nyílása körül.) Az oromzaton pedig négyszögű tornyocska állott, amely magába fogadta az óra harangjait.

Mikor épült e tornyocska - nem tudhatni. Lehet, hogy még Rákóczi idejében, lehet, hogy valamivel később.

Az órára vonatkozólag legelőbb az 1678-79. évi egyházközségi számadáskönyvben található adat. Ekkor készült el az óra, vagy csak javították, nem tudhatom. Valószínűnek tartom azonban, hogy ezt az órát is, mint fődonátor, I. Rákóczi György ajándékozta e templomnak, s eredetileg a lebontott toronyban volt elhelyezve.

E kis torony az órával egyetemben szintén az 1798. évi tűzvészben lelte halálát. A három évvel későbbi restaurálás alkalmával már nem építették fel újra.

Pásztortűz. Kolozsvár. 1924. 291-292.

Debreczeni László A kolozsvári Mátyás-templom

Három olyan egykorú okiratmásolat maradt fenn, amely a Farkas utcai kolostor keletkezéséről - s tehát a templom építéséről is - pontos tanúságot tesz.

Az első 1486. november 9-én Szabó Ambrus, Kolozsvár bírása, és a város esküdttanácsosai adják ki. A város nagyobb és hiteles pecsétjével, amely oklevél szerint a Szent Ferenc-rendnek a Farkas utcában zárdaépítésre örökös telket adnak, oly feltétellel, hogy a szerzet az ott lévő házak árát a tulajdonosoknak térítse meg. E levélnek nemcsak az adományozásra vonatkozó részét, de fennkölt szellemű indoklását is érdemes ideiktatnunk: „... mi és nevezett város egész közönsége egyazon lélekkel elmélkedvén afelett, miszerint jelen életünk állapota mulandó és minden meglévő lény láthatólag a megsemmisülés felé törekszik, azért méltó és buzgó megfontolással virrasztván, nehogy midőn el fog jönni az Úr, minket aluva találjon, a mi lelki hasznunk, az Isteni tisztelet előmozdítása végett kívánván az égieket, a földiekkal és a mulandókkal örökké tartó üdvös javakkal kicserélni; elsőben és főképpen felséges fejedelmünknek, Mátyás Úr, Magyarország, Dalmácia, Horvátország stb. királyának, természetes és kegyelmes urunknak, és ugyan a nagyságos Báthory István ispánnak, országbírónak és Erdélyi vajdának akaratjokból, és beleegyezésekkel elhatároztuk, hogy a farkasok utcájában a szabók tornyának nevezett toronnyal [a mai Bethlen-bástya] kapcsolatos keletre nyúló térségben a Kisebb Testvéreknek örökös monostorhelyet adományoztunk, sőt akkora helyet, területet szerzünk és ajándékozunk, a nevezett testvéreknek, amekkorát a monostor szüksége megkíván.”

A második oklevél 1487. szeptember 5-én Bécsújhelyen kelt a király titkos pecsétgyűrűje alatt, s parancslevél a városhoz. Ebben Kolozsvár előjáróságához ezt írja: „Minthogy elhatároztuk, hogy a városunkban az általatok kijelölt helyre a Szt. Ferenc-rendi obszerváns-féle kisebb testvéreknek zárdát akarunk építtetni, azért akarjuk és jelen levelünk soraiban hűségteknek legszigorúbban meghagyjuk és megparancsoljuk, miszerint engedjétek meg, hogy nevezett testvérek részére a zárdá minden kifogást és ellenállás nélkül a fenn írt helyen felépíttessék; és közületek két kipróbált és alkalmas férfi választassék, kik ezen testvéreknek igényeikhez képest minden szükségesben segítségükre és segedelmükre legyenek. Egyebet cselekedni tehát semmiképpen ne merészeljétek.”

A harmadik Visegrádon 1490. január 18-án kelt, szintén parancsirat Tharcsay Mártonnak, az erdélyi sókamaraispánnak szól. Ebben azt írja a király, hogy a megkezdett munkát az ispán felügyelete alatt folytatni szándékszik: „[...] Neked tehát meghagyjuk, hogy a megkezdett munkát az ő utasításai szerint a közeli tavasz kezdetével a mi költségünkre minél nagyobb szorgalommal és késedelem nélkül folytatja; gondoskodj kőszegőkről is. A mészégetéséért fizess sóval, a kőnek és mésznek az építés helyére való hordásáért a mi pénzünkkel fizess, a mi számadásunkra.” [...]

Az építkezés teljes befejezésének időpontjáról nincs pontos tudomásunk, de egyes adatok arra utalnak, hogy 1520 előtt már készen volt. A szerzetesek élénk életet kezdtek falai között, 1534 elején a váradi után már ez a legnépesebb kolostor. Külön magyar és külön szász igehirdetője és gyóntatói vannak; innen jár Tordára is igehirdető szerzetes. A templomnak ekkor már orgonája is van. A kolostor fénye tehát a királyi alapító valószínű elgondolásának megfelelően emelkedőben van. De már nem sokáig. Rövidesen megmozdul a föld a régi Európa alatt, s új eszmék rázzák meg a lelkeket. A hitújítók először 1551-ben, majd 1556. március 15-én végleg kiűzték a ferenceseket a városból. Ekkor a templom belsejét is feldúlták, és ezután sokáig várta úgy a sorsát, elhagyottan.

Több viszontagság után 1622-ben Bethlen Gábor fejedelem vette kezébe a templom sorsát, amikor is a reformátusoknak ajándékozta. [...]

A Farkas utcai templom [...] nevezetes azért is, mert Erdélyben, sőt egész Magyarországon is a maga nemében az utolsó nagyszabású kolostorépítés. Mindenesetre azonban az utolsó királyi (Mátyás) kolostoralapítás a keresztény középkorban. A török világ beállta előtt nem tudunk más hasonlóról.

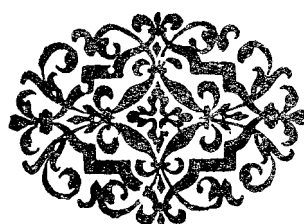
Debreczeni László: A kolozsvári Mátyás-templom. Kiáltó Szó. Kolozsvár. 1943. 42-45.

Entz Géza A Farkas utcai templom

1603 nyarán ugyanis, miután Székely Mózes bevette Kolozsvárt, június 9-én Toroczka Máté unitárius pap tüzes beszéddel felszította a nép haragját. Bár a városi tanács ellenezte az erőszakot, a felfegyverzett tömeg előbb a kollégiumot, majd a rendházat és templomot támadta meg, és mindent összerombolt. A pusztítást legrészletesebben Szamosközi István és Giovanni Argenti jezsuita atyák írják le. A feldühödött sokaság gerendákkal, csákányokkal és mindenféle eszközzel ment neki a falaknak. Behatoltak az iskolába és a kolostorba. Mindent szétörttek, bútorokat, berendezést, ajtókat, ablakokat. A szép könyvtárat részben széthordták, részben darabokra szaggatták. A tetőt ledobták. A falak törmeléke lakhatatlanná tette a kolostort. Végül megrohanták a templomot, „mely a régmúlt időkből maradt fenn és boltozatosan emelkedett a magasba”. Az egész fedélszéket cserepestől széthányták, úgy, hogy a csupasz falakon kívül semmi sem maradt. Benn a templomban fejszével tették tönkre a szent nők és férfiak szobrait, s még a síroknak sem kegyelmeztek. Az egész templomi berendezés és felszerelés áldozatul esett. Argenti atya a templom belsejének pusztulását saját szemével nézte végig. Jelentésében, melyet Krakkóból 1603. augusztus 15-én küld Aquaviva jezsuita generálishoz, így ír: „Erről a helyről [ti. a kolostor egy félreeső részéből] látszott, hogy mit műveltek a templomban. Nem történt más, mint hogy mindent összetörték, úgyannyira, hogy még a padokat is szilánkokra zúzták... Lefejezték a Szent Szűz szobrát, mely egy oltár felett állt... Ezek után a nép dühe elkezdte éjjel és nappal széthordani a gabonát, bort, bútorokat, a sekrestyét és mindent. Hozzáfogtak a szeminárium, a kolostor és végül a templom lerombolásához, mely a legszebb volt egész Erdélyben, mondván, hogy aki nem akarja a fecskék visszatérését, feldúlja fészükét... És még egy hónap múltán is dühöngtek, és mindent leromboltak az alapokig, és elhordták az összes fa- és kőanyagot és minden mást. És megtörtént, hogy egy napon a templom földre ontása következtében tizennégy ember temetődött el és halt meg.”

Klny. Ref. Szemle. Kolozsvár. 1948. 14-18. számaiból. 14-15.

Bágyuj Lajos **A kolozsvári Ferenc-rendi templom**

Kolozsvár magvát ősidők óta a ma már csak töredékeiben ránk maradt Óvár jelentette, ahol a város első egyháza, a mai Ferenc-rendi templom áll („a barátok temploma”).

Az első kolozsvári keresztény templom valószínűleg már a XI. század végén, a XII. elején felépült. Feltételezzük, hogy ezt először világi papság birtokolta, később pedig Domonkos-rendiek tulajdona volt. Mindezt - ásatások híján - építészeti jellegű bizonyítékokkal igazolni nemigen tudjuk, csupán okiratokra támaszkodunk. Különben is a templom megsemmisült az 1241-i tatárdúláskor.

A templomszentély kriptájában folytatott mérések és kutatások eredményeképpen előkerültek az Árpád-kori - tatárjárás utáni - szentély padozatszintjei falai és kőpadlója. A szentély egyenes záródású volt; a templom kimutathatóan a XIII. században épült. A későbbi templomot a XV. században újjáépítették, és meg bővítették e kor csúcsíves stílusában (1455 - Hunyadi János építkezése). Jelenlegi szentélyét a nyolcszög három oldalát követő fallal zárták le. Ugyanakkor az egyhajós templom hajójának régi famennyezetét is boltozattal váltották föl.

A templomot a XVIII. században (1728) barokk stílusban építették át, és ebben az állapotban maradt reánk. Templomunknak ez az utolsó, ötödik építési korszaka, amikor is az előző, középkori építés alakzati megoldásait jórészt eltüntették, hogy helyet adjanak a barokk elemeknek.

Hogy a templom mikor épült, ma még nem tudjuk.

Legrégibb írott okmányunk 1199-ből való, mely szerint Ince pápa Henrich kolozsi főesperest s minden világi és egyházi javait a maga és Szent Péter különös pártfogásába fogadja.

A tatárjárás pusztításai után - ismeretes - IV. Béla király nagyban szorgalmazta az újjáépítést, melyből cselekvő részt vállaltak a szerzetesrendek. A cisztercita, a Benedek-, a Domonkos- és a Ferenc-rend irányította a XIII. században a templomok és kolostorok építését. A nemrég feltárt késő román kori szentély az általános újjáépítés eredménye. Fontosságát több tényező határozza meg. Elsősorban építésének ideje, mely a templomot városunk kora középkori műemlékévé avatja. Építésének kezdete 1260 tájára tehető. A későbbi kutatások fogják eldönteni, hogy a Domonkos- vagy a cisztercita rend műve-e. Az egyszerű, egyenes lezárású szentély déli és keleti falait, valamint kőpadlójának egyes részeit teljesen feltártuk a később kibővített gótikus szentély alatt levő kriptában, mely a jelenlegi utcaszinttől mintegy 3 méterrel mélyebben fekszik. A tatárjárás után épült szentély és a hajó, amint azt a kutatások is bizonyítják, egyszerű famennyezettel volt fedve. A templom tatárjárás utáni északi fele, átalakítva bár, de ma is áll.

Az építési korok megállapításakor - köztudott - nagy fontosságúak az építészeti formák, műrészletek és mesterjegyek. Esetünkben csupán a templom feltárt alaprajza áll rendelkezésünkre. De az építési anyagok, a téglák mérete és minősége, a kő kitermelésének helye, mérete, alakja, megmunkálása és elhelyezése igen sok kérdésre ad feleletet; hasonlóképp a feltárt falrészletek anyagának különbözősége, a falazatok habarcsának tanulmányozása lehetővé teszi az építési korok helyes felismerését, ugyanis a falazat habarcsát az egymást követő korokban eltérő módon állították elő. A feltárt falakon is látható, hogy sok esetben a habarcsba a homokon kívül más anyagot is tettek: megfigyelhető továbbá, hogy a habarcsához forró meszet használtak. A köveket nagyobbára két helyről termelték ki: a bácsitoroki és a kolozsmonostori bányából. A falazatban - ritkán ugyan - régi római téglákat és köveket is

megfigyelhetünk; ezek a régebbi épület anyagának újrafelhasználását jelzik. A most feltárt szentélyfal anyaga megegyezik a templom északi falának anyagával, s megfigyelhetők a falazáskor használt szerszámok nyomai is.

Az egyenes, derékszögű záródású szentély a francia alapítású cisztercita rend letelepülésével nálunk is meghonosodott. Egyik lényeges vonása ez a zárt rendszerű ciszterci alaprajznak. Erdélyben is számos templom épült a rend eljárásai szerint, így a Kolozsvár közelében fekvő vistai templom - ez szintén egyhajós, szentélye egyenes záródású - és a háromhajós, bazilika jellegű széki templom.

A szerzetesműhelyekből kirajzott mesterek a boltíves építészetben új utakat követtek: kerülték a túlzásba vitt, fantasztikus állatalakokat, s a mértani vagy növényi eredetű ornamentikára szorítkoztak. Feltételezhető, hogy a szerzetes mesterek több helyen alapítottak iskolákat, melyekben esetleg más szerzetesrendek mestereinek hatása is érvényesülhetett. Valószínűleg az óvári templomból került ki a XIII. század egyetlen kolozsvári faragott növényindás ajtókeret-töredéke (ezt azóta egy második lelet is követte), mely feltételezésünk szerint az itt dolgozó szerzetesrend kőfaragó műhelyének alkotása. A növényindák lapos faragásai grafikusak, s tagozataik már gótikus vonalvezetésre emlékeztetnek.

Az óvári templom román kori stílusának megállapításakor fontos bizonyíték az alaprajz egyszerű formája és világosan kifejezett beosztása, mely szorosan beleilleszkedik a cisztercita rendnek Európa-szerte elterjedt építészetébe.

A Domonkos-rend a középkorban a már szűknek bizonyult óvári templomot átépítette.

A korábbi építmény formáit azonban részben átalakítva meghagyták. Az eddigi kutatások szerint az óvári templom gótikus átépítése fokozta az épület arányainak tökéletességét. Ezt a harmonikus hatást a későbbi átalakítások rontották, de nem tudták teljesen megváltoztatni. A dominikánusok mindent határozott következetességgel, a tömegek és erők egyensúlyozására alkalmas szerkezetekkel oldottak meg.

Nemrég több olyan töredék került elő, amely lehetővé teszi a gótikus építés jobb megismerését. Az átépítés - az előbbi, román kori, ciszterci típusú, egyenes záródású szentéllyel ellentétben - szintén hosszú szentélyű (tehát szerzetes típusú), de a nyolcszög három oldalával záródó szentélyt hoz létre. Ezt a kornak megfelelő boltozattal látták el. A templom továbbra is egyhajós maradt, de ezúttal fejlett, bordás szerkezetű boltozattal fedték be. Miután a boltozat oldalnyomását felfogó támpillérek külső falazásait akadályozta a szorosan a templomhoz simuló kerengő, belső támpillérrendszert építettek.

Az eredeti templomterv vizsgálata jórészt csak építészeti jellegű, mert a nagyméretű pusztulás következtében a régi szobroknak csupán töredékei maradtak reánk: vizsgálatuk az akkori gótikus műhely munkájáról csak igen hiányos képet nyújt.

Az egykori gótikus építményből aránylag sértetlenül megmaradt sekrestye építészetileg igen érdekes eleme a boltozatborda profilja. A hasáb alakú, kétoldalt negyedköríves hornyolatú borda korábbi, mint a szentély, illetve a hosszház egykori boltozatbordái. Keleti záróköve domborúan kifaragott Mária-rózsa. Stílusát a cisztercita építészet formavilágához tartozó testvérmegoldásnak tekinthetjük. Nyugati zárókövére hatágú csillagot faragtak, ez igazolja a Domonkos-rend kolozsvári megjelenését. A sekrestye megrongált kőkeretes ablaka, valamint a boltozatborda a korábbi gótikához tartozik. Az egyenes záródású, pálcadísztetésű ablak felső részében kőfogazatot faragtak ki. A pálcaszozlopocskáknak jellegzetes lábazatuk van; formájuk a korábbi gótikában gyökerezik.

Végül a sértetlenül megmaradt Mátyás-terem építészeti elemeiről kell szólnunk. Jelentőségük messze az előbbieket fölé magaslik, és előkelő helyet foglal el a nagy építészeti alkotások között. A terem közepén elhelyezett nyolcszögű oszlop kétségtelenül rokonságban áll a dominikánusok budavári rendházának nyolcszögű oszlopával a nagy időkülönbség ellenére; mindez a rend építészeti hagyományainak gondos ápolásával magyarázható. A Mátyás-terem gazdag bordázata a könnyed és leleményes építészeti megoldások egyike. Formakincse a szerzetesrendben élő és virágzó építőműhely szaktudását és emelkedett szellemét tükrözi. Oszlopkiképzésének golyvás megoldása, valamint boltozatbordáinak könnyed, hajlékony játéka hazai építészetünkben egyedülálló.

Korunk Évkönyv 1979. Kolozsvár. 1978. 263-271.

Kelemen Lajos Mátyás király születési háza

Kolozsvár ma is meglévő gótikus lakóházai közül legközismertebb a Mátyás király szülőháza. Homlokzatának megtörtsége, a beépített kváderfalsarok kiképzése, valamint ablakai egyenetlen elhelyezése arra mutat, hogy több részben épült, míg mai területét befogta. Keleti részét a XVI. században húzták fel, s akkori az épületnek az udvar felé eső hátsó, emeleti része is. A kapualjban még a laikusnak is szembetűnik a régebbi kőívekkel elhatárolt csúcsíves rész különbözősége az utána következő dongaboltozatos, mintegy századdal újabb kapualjtól. A keleti szárny emeletének padlózata jóval alacsonyabb a nyugatinál, úgyhogy az előbbiből a nyugatiba 3 lépcsőfokon lehetett följutni. Átjáró reneszánsz ajtajának szemöldökkövéen az 1578-as évszám állott. Nem lehetetlen, hogy ez az emelet délkeleti nagytermének kiépítési idejére is támaszpontot nyújt.

A ház az egykori Óvár kapujával szemben feküdvén, már ez arra mutat, hogy ott eleitől fogva jelentős épület állhatott. Ennek emlékét őrzi egy 1776-ban végzett tanúkihallgatás, mely szerint az a ház Hunyadi János kormányzónak szokott szállása volt, midőn Kolozsvárt megfordult; a kolozsvári, monostori és fenesi határban szántók, kertek, szőlők, halastavak és tóhelyek tartoztak hozzá.

Mátyás király születésekor Méhfi Jakab szőlősgazda tulajdonában volt. Tőle szállott vejére, Kolb Istvánra, kinek idejében Mátyás király itt születése emlékére a házat és tartozékait 1467. szeptember 28-án a város minden adó és közteher alól örök időkre fölmentette. A ház becses kiváltságánál fogva a város egyik legértékesebb épülete volt, s ezért, midőn 1740 táján a leányági örökösök eladóvá tették, a város szerezte meg. Előbb lezárva tartotta, majd jóval utóbb kórházat csinált belőle, s így a XIX. század első negyedétől kezdve a jobb sorsra méltó épületnek hosszú ideig nagyon változatos története alakult.

Az 1830-as években már „transzportházul” szolgált. Ide szállásolták s itt őrizték a súlyosabb börtönbüntetésre ítélt, Kolozsváron átszállított politikai és katonai foglyokat. Kővári László történetíró megemlíti egy tárcacikkében, hogy midőn ő az 1830-as évek közepén Kolozsvárra került, a Mátyás király születési házának délre még szélesen kiugró fedele volt, kapuja előtt fekete-sárga faköpenyeg állott, s ilyen színűre volt festve a kapuja is.

Ugyanő megírta, hogy 1849-ben az épület pár hónapig honvédkórház volt, a szabadságharc leverése után pedig császári katonakórház lett foglyok részére. A nehéz vádlottakat alatt, az erősen rácsozott szobákban őrizték. De egy része akkor is transzportházul szolgált a hosszabb időre elítélt, Olmützbe, Josefstadtbba és más városokba menesztett politikai és katonai foglyok számára.

A kellő gondozás hiánya nagyon megviselte a már akkor félezer éves épületet, mely egyes helyeken meghasadva, bedőléssel fenyegetett. Végre Ferenc József császár látogatása után a tulajdonos város előljárósága nagyjából rendbe hozatta, s 1888-ban szép, művészi emléktáblával látta el. Ezt Pákei Lajos kolozsvári építőművész tervezte, s Zala György, a kiváló szobrász kivitelezte. Mátyás király szobrának leleplezésére aztán gyökeres külső átalakításokat végeztek az épületben.

Szerencsére azonban a Budapestről hivatalból leküldött szakmérnök és műépítész tervezetét csak részben fogadták el, mert ez egészében annyira kiforgatta volna az öreg polgárházat régi alakjából, hogy az egész tervezet végrehajtása esetén maga Mátyás király sem ismert volna rá egykori szülőháza.

A restaurált épület déli homlokzata így is nagyon tarkává és pallérossá vált, s az új színes, mázos cserépfedélzet sem illett az öreg polgárházhoz.

Az elhibázott előkelősítést aztán negyven év múlva tették jóvá, midőn az épületet újra rendbe hozva, visszaállították annak eredeti, XV. századi, módos polgárház jellegét.

Mátyás király e házban a hagyomány szerint egyik utcára néző, a kapun bemenőleg balra lévő szobában született. A hagyományt valószínűsíti az a közismert tény, hogy régebben az utcára néző szobát használták szállóvendégek elhelyezésére. Szilágyi Erzsébet pedig Kolozsvárt átutazóban szállott Méhfi Jakab házához, hol aztán Mátyás fia született.

Az 1902-i átalakítás idejétől fogva három évtizednél tovább az Erdélyi Kárpát-Egyesület és annak Néprajzi Múzeuma volt az épületben. Azután városi állatorvosi hivatal, később, az 1940-es évek végén rövidebb időre a Móricz Zsigmond Kollégium, majd legújabban a Képzőművészeti Főiskola kapott helyet benne.

Az unitárius püspöki ház

Mátyás király születési házának régebbi, csúcsíves ízlésű részeivel egykorú épület a mai unitárius püspöki ház. Keleti szárnyának földszintje és emelete ugyan régebb átépítésen esett keresztül, de kapuja, valamint a nyugati rész és a keleti szárny alatt levő pince építése a XIV. század második felére tehető. Kapuja zárókövén ugyanaz a címertanilag balra dűlt pajzsba foglalt máltai kereszt fölött lebegő ötágú csillagos, *s t* fraktúr névbetűs címer áll, melyet a Szent Mihály-templom déli mellékhajója kezdeténél egy ívborda alja mellett bealazva láthattunk. Ez a címer kétségtelenül a XIV. század utolsó negyedében élt, a Szent Mihály-templom építtetésében is részt vett egyik tevékeny városi vezető ember emléke, akinek nevét adatok hiányában sajnos még nem sikerült megállapítani. Uzoni Fosztó Istvánnak az erdélyi unitárius egyház történetéről írott kéziratosa nagy latin műve egy 1760 tájáról való érdekes hagyományt őrzött meg erről a házról.

A ház különben Uzoni Fosztó korában, 1735-től Wesselényi Ferenc Közép-Szolnok megyei főispán birtokában volt 1775. március 25-én bekövetkezett haláláig. Az azonban mindmáig ismeretlen, hogy melyik polgári családtól került a Wesselényiek kezére. Birtoklást igazoló okmányokat ugyanis - melyeknek a kor szokása szerint az új tulajdonoshoz kellett kerülniök - nem őriz sem az 1896-tól letétbe helyezett zsidói, sem a drági Wesselényi-levéltár. Igaz, hogy ez utóbbit az 1910-es évek végén károsodás érte, és így az sem kizárt, hogy a házra vonatkozó adatok - ha egyáltalán ott voltak - akkor pusztultak el.

Az épület a XIX. század első felében az akkor már rég Kolozsváron élő, olasz eredetű Biasini család tulajdonába jutott, az unitárius egyházközség ezt tőlük csak az 1870-es években szerezte meg. Történetére vonatkozó iratok azonban nem jutottak vele a vásárló fél birtokába.

A főtéri római katolikus plébániaház

A csúcsíves ízlésnek Kolozsvárt egyik kiemelkedő emléke, a plébánia már építéskor is emléktáblával megjelölt épülete, mely a Főtér nyugati során, a Szent Mihály-templom homlokzatával szemben áll.

Ez a szép, imponálóan nyugodt homlokzatú, nagy, egyemeletes épület azonban csak külsőleg egységes. Valójában törzsépülete is két különböző időben, negyedszázados különbséggel (1450, 1477) épült. Déli szárnya, a négy emeleti ablakos homlokzat pedig - a plébániaház mai kapujától kezdve - már reneszánsz építkezés, s jó fél századdal a plébániaház után külön épült: csak vásárlás útján, később lett a plébániaház kiegészítő részévé. Ma ennek a kapuja az egész plébániaépület bejárata. Az eredeti főkapu azonban régebben ott volt, ahol ma az a régi szegmentíves kapukeret áll, melynek címerpajzsában a kapubástya előtt őrködő oroszlán, meg a G. S. névbetűk az építtető plébános, Sleunig Gergely nevét őrzik. E kapualj északi oldalába volt befalazva eredetileg mintegy két méter magasságban az a gót fraktúr betűs, latin nyelvű építési emléktábla, melynek szövegét Jakab Elek Kolozsvár történetéről írott munkájában olvashatjuk. Magyar fordítása a következő: „Ezt az épületet építtette Szent Mihály főangyal tiszteletére tisztelendő Slevnig Gergely, a törvénytudomány és szabad művészetek koszorúsa, ez időben kolozsvári plébános, különösen előrelátó Veres Tamás és Slevnig Lőrinc városi bíró urak, az ő nagyatyja és szülői és más jó emberek javaiból, akiknek jutalma el van téve az egekben ML” (1050, azaz 1450).

Ezt az emléktáblát a kapualjnak üzlethelyiséggé való alakításakor eredeti helyéből kivételve, a plébániaház déli szárnyának földszintjén, a térre nyíló egyik üzlet északi falába helyezték át. Itt azonban valótlanságot hirdetett, mert az az épületrész csak az emléktábla elkészülte után legalább fél századdal épült. Pár év múltával azért a táblát a plébániaház északi részébe, az udvar nyugatra néző falába költöztették át. De itt sem mond az épületnek erre a részére igazat, mert azt a szárnyat az egyik ajtókeret feliratának tanúsága szerint Sleunig Gergely plébános 1477-ben, tehát a főépület befejezése után 27 évvel építtette. A felirat tehát végeredményben a mai plébánia épületének csak a középő részére vonatkozik.

A déli szárnyat, melynek kapunyílása felett az 1799 évszamos, finom Szent Mihály-dombormű áll, még egy százada sincs, hogy az egységessé alakított homlokzattal beolvasztották a plébániaházba. A Sikó Miklós által a Kolozsvári Naptár részére 1847-ben rajzolt Főtér képen ennek a háznak még oly magas süvegfedele volt, hogy az a délről szomszédos, kétemeletes egykori Wesselényi-ház fedele fölé emelkedett.

A plébániaház régebbi északi kétharmadának külön történelmi nevezetessége, hogy 1566-tól kezdve ebben született meg az unitárius vallás, s Dávid Ferencről kezdve 1716-ig itt laktak rendre az összes unitárius püspökök. Római katolikus birtoklása korából Bíró János plébános emelkedik ki legjobban, akinek művész- és művészetpártoló tevékenysége a Szent Mihály-templom berendezésében nyilvánult meg.

Kelemen Lajos: I. m. 121-124.

A Főtér reneszánsz emlékei

A város ma is álló legrégebbi és legjelentősebb reneszánsz épülete, a Wolphard-Kakas-ház (32. szám), a múlt század utolsó tizedéig három hatalmas ablakkal nézett a Főterre. Az 1890-es években azonban homlokzati részének, valamint a déli, szintén reneszánsz kis szomszéd háznak helyére jómódú, de történelmi érzékkel és tudással nem rendelkező aranyműves tulajdonosa egy kétemeletes bérházat építtet. Szerencsére a lebontott részeknek szép ajtóí és kandallói az Erdélyi Múzeum faragottkő-gyűjteményébe kerültek.

A ház a XVI. század elején a Wolphard családé volt, melyből a humanista Wolphard Adorján kolozsvári plébános, püspöki vikárius tűnt ki. A ház első része az ő korában, a XVI. század harmincas éveiben épült. Udvari ablakai már örököse, Wolphard István (STW = Stephanus

Wolphard) névbetűit viselik, ki a XVI. század második felében mint kolozsvári főbíró s jeles matematikus és csillagász volt ismeretes. Amint látszik, a házat ő bővítette. Halála után özvegye férjhez ment zalánkeményi Kakas Istvánhoz, egy Dél-Magyarországból a török elől Kolozsvárra menekült család nagy műveltségű tagjához. Ez bővítette aztán az udvar felé tovább az épületet a háromablakos, tágas, meghitt belsejű zodiákusteremmel, melynek bolt-vállköveire a csillagászati állatöv 12 hónapjelvényét, boltozatára pedig a Kakas-címert faragtatta ki. Ez a terem finom térhatásával, meghitt hangulatával a legszebb XVI. századi kolozsvári épületbelső. Kár, hogy raktárnak használják, s így építészeti szépsége és finomsága egyáltalán nem érvényesülhet. Az épület XVI. századi reneszánsz napórája unikumszámba megy.

Kakas István mint követ 1601-ben Asztrahanyban halt meg. Jogutódaitól a ház később Linczegh János, a híres kolozsvári főbíró tulajdonába került, ki itt is lakott. Ennek utódaitól jutott öröklés révén a Pákei család kezére, majd vásárlás útján Szathmári Elek aranyműves szerezte meg, aki a már említett átalakítást végeztette el rajta. Az épület udvari szárnyának második emelete csak 1920 után épült.

Reneszánsz ház volt a Wolphard-Kakas-ház északi szomszédja, a Bogner- vagy Gellyén-ház is, melyet még ott láthatunk Veress Ferenc egyik 1861-i kolozsvári piacfölvétele. Ugyanezen a képen ilyen stílusú volt a Főtér keleti során, a volt római katolikus bérházak egyike helyén állott Gyergyai-ház és szomszédja is, melyeket az egykori Szentegyház utca megnyitása alkalmából 1900-ban bontottak le. Így ma a tér keleti során a Wolphard-Kakas-házon kívül nincs több reneszánsz épület.

Éppen így egyetlen reneszánsz ház maradt csak meg a tér déli során is, az egykori Filstich-, utóbb Wolf-ház (5. szám). Ezt az egyszerűbb, de szép, kényelmes, egyemeletes polgárházat, amint a kapualjába befalazott, 1572-es dátumot viselő feliratból és egy másik, címeres ajtó-szemöldök feliratából meg lehet állapítani, Filstich Lőrinc építtette. Ez a tekintélyes polgár a városnak többször királybírája s Dávid Ferencnek a reformáció keresztülvitelében világi munkatársa volt. Kora és városa fő eseményeiről rövid naplót írt, melyet azonban - sajnos - csak egy Graffius nevű szász pap csonka kivonatából ismerünk, mert eredetije elveszett.

A jómódú városvezető szép házának emeleti szobái stílusukon kívül térhatásukban és a megoldás finomságában is rokonságot mutatnak a Kakas-ház Báthory kori részével, s alighanem annak mesterétől származhatnak. A Főtérré néző földszinti szobának eredetileg kétségtelenül reneszánsz kökeretes ablakai a földszint üzletté alakításakor kallódhattak el. Magas, meredek fedele ma is a XVI-XVII. századi tetők jellegzetességeit viseli magán.

A tér nyugati oldalán csak nagyon kevés reneszánsz emlék maradt. Ezek közül megemlíthetjük az egykori Wass-házat (11. szám), melyet reneszánszból alakíthattak előbb klasszicistává, s homlokzatát később rokokó utánzatúvá. A plébániaházba kebelezett s ma annak déli szakaszát képező egykori öreg, emeletes polgárháznak már nincsenek sem ablakdíszei, sem más díszítményei, melyek biztos korát mutatnák. Csak alakja, boltozása, kapualja és egykori magas fedele vallanak a XVI. századi eredetire. Még azt sem tudjuk, hogy mikor vált a plébánia kiegészítő részévé.

A Főtér északi során még most is több reneszánsz emléket találunk, mint a más három oldalon együtt, de sajnos egy sem maradt meg egészen eredeti alakjában.

A Mátyás király szülőházához vezető utca sarokházának csak tüzetes átvizsgálása fog esetleg pontosabb támaszpontot nyújtani építése idejéről. A térre néző sarokrész kiválóan szép boltozása és egyetlen előbukkant ablaka mindenesetre arra mutatnak, hogy e ház földszinti része nagyon korán, mindjárt akkor épülhetett, midőn a nagy külső várfalöv befejeztével az Óvár védőárkát és előterét már elkezdték beépíteni. Földszintjének szép boltozása, kolozsvári viszonylatban, még vállköveitől megfosztottan is értéké teszi. Az ép boltvállköveket csak az

1940-es évek végén törték ki, hogy az ott működő szabóműhely ruhásszekrényeinek ne legyenek útjában. A szomszédos Rácz-ház (19. szám) befalazott, leszelt lóheríves kis ajtaja is a XV. század végére vall. Viszont az a tény, hogy e házból 1522-es évszámmal jelzett, szép, vésett reneszánsz virágdíszítményes faragott köemlék került a múzeumba, s hogy a házban 1536-i hasonló töredék van, a ház legalább egy részének XVI. század eleji eredetére utal.

Elrontott külső homlokzatától eltekintve belsőleg ma is szép reneszánsz ház a tér 20. számú épülete. Ennek és két szomszédjának még az 1870-es évek elején is a tér felé magas, nyitott padlása volt, s kereskedők áruraktárául szolgált, ahova az árukat csigával lehetett felvonni. A hagyomány szerint azonban e padlások valaha színpadul is szolgáltak, s Felvinczy György, a kalandos életű első ismert magyar színigazgató e padlásokon tartotta az 1690-es évek elején színelőadásait, amelyeket a közönség a piacról nézett.

A ház különben új korában a Rosás családé volt, melynek a XVI. század második felében egy Bács megyéből a török elől Kolozsvárra menekült tagja Báthory Kristóf fejedelemnek udvari sebészorvosa volt, s tőle nemességet kapott. Az épület udvari részének falában a kis, 1610-ből eredő feliratos kő nem az építés, hanem csak a javítás emléke. Gyönyörű emeleti boltozatos szobája értékben és hatásban társa a tér déli során lévő Filstich-ház emeleti termének. Keleti falába egy pompás reneszánsz ajtó áll díszül befalazva 1636-ból. Elhelyezésénél fogva kérdőjelül állhatna ott, ha Jakab Elek Kolozsvár történetéről szóló nagy művéből nem tudnók, hogy azt a háznak egy XIX. századi művészetszerető gazdája, Schütz János csak abban a században egy másik házból vitette oda.

A ház földszintjének boltvállköveit felváltva stilizált rózsák és liliomok díszítik, s egyik belső teremben itt is egy szép, 1636-beli ajtót találunk. A földszinten lévő Ursus söröző két helyiségét Kovács Zoltán festőművész szép freskói díszítik. [A közelmúltban elpusztultak. Szerk.]

A mellette, a mai 21. számú ház helyén állott, szintén nyílt padlású, kiváló művészi értékű emeletes reneszánsz háznak nagyméretű, művészien faragott kőkapuja volt 1571-ből. Meggazdagodott fehérnemű-kereskedő tulajdonosa nagyobb bérházat akart a nemes ízlésű, szép öreg épület helyére építeni, s erre az engedélyt az illetékes hatóságtól összeköttetéseinél fogva sajnos elég könnyen megkapta. Az udvar felől aztán terjedelmes bérháza gyorsan felépült. A régi ház garadába hordott ablak- és kapuköveit pedig a Múzeum igazgatósága eredménytelenül kérte megőrzésre, mert a gazdag kereskedő csak borsos áron, 1000 koronáért volt hajlandó a nehéz anyagi körülmények között lévő Múzeumnak átadni őket. Az ügy elmergesedett, s végre is csak a szép utcai nagykapu több mint fél évig a Főtéren hevert felső része jutott be a Múzeumba. A kapulábakat egy főszolgabíró szerezte meg, s Kolozsra vitte, háza elé virágtartónak. A lebontott reneszánsz épület nagy részét pedig anyagként az épületbe használták fel. A szép, nyugodt homlokzatú épület helyett pedig ma egy meglehetősen nyugtalan és tarka külsejű ház teszi próbára az ízlést és szépet kereső szemet.

Sablonos homlokzat váltotta föl a régit a szomszédos 22. számú, egykor szintén reneszánsz házon is. Ma már csak dongaboltozatú kapualja s emeleti följárójának egy Sipos Dávidra, a híres XVIII. századi magyar kőfaragómesterre emlékeztető díszítményrészlete jelzi az épület korát, s ad emlékecsét az egyébként elszürkült tisztas öreg háznak.

A 23. számú nagy bérház helyén századokig a ma már legendássá vált „nagy lábas ház” épülete ugrott ki szomszédjai sorából csaknem a mai gyalogjáró széléig. Emelete - mint a besztercei Búzaszeren álló háznak - árkádokon nyugodott, melyek alatt vásáros napokon árusok és vevők nyüzsgöttek, máskor gyakran a járókelők kerestek oltalmat egy-egy zápor elől. Érdekes tudni, hogy Kolozsvár legrégebbi ismert hadmérnöki fölvétele 1691-ben ezen a helyen jelzi a Főtér északi egyenes homlokzatvonalára törését, míg a későbbi (1718, 1734, 1763-87 közötti) térképeken ez a jelzés hiányzik, holott a ház akkor fennállott. Nagy, kaszárnyszerű, mondhatni otromba épület volt. Vagy ez, vagy esetleg a helyén állott előbbi

ház 1670 körül a híres Béli Pálnak, a székelyek főkapitányának tulajdonában volt. A Béli levéltára megmaradt részében azonban egy sor adatot sem lehet találni róla. Jakab Elek Kolozsvár történetében megemlíti a házról, hogy az ő korának néptudata Mátyás király konyháját vélte benne. Helyébe a XIX. század utolsó negyedében Rucska János gazdag kolozsvári ügyvéd építtette a ma álló nagy, kétemeletes, sablonos bérházat, melyet aztán róla neveztek Rucska-háznak.

A szomszéd 24. és 25. számú két épület helyén még 1861 táján két kisebb, emeletes reneszánsz ház látszik a Veress-féle fényképeken. Közülük a volt Iparosegylet háza (24. szám) azóta már a második épület azon a helyen. És reneszánsz ház helyére épült a XVIII. században az egykori Kemény-féle 27. számú barokk palota is, melynek egy 1597-es évszamos szép ajtókerete befalazva egy pinceajtó díszét képezi. A mellette álló Wass- és Vay-címeres ajtókö körülbelül egy századdal későbbi. Az 1597-i reneszánsz ajtó szemöldökkövét stilizált finom levél- és virágdísz tölti ki, és a Filstich-címer mellett dacos szellemű latin jelmondat olvasható: *Virtutis comes invidia* (Az erény kísérőtársa az irigység). Az a Filstich Péter, aki ezt az ajtókeretet készítette, ezt a mondást idős korában az erényt illetőleg már nem hangoztatta joggal. Gazdag aranyműves és aranybevéltő volt, akinek tágas és díszes házában folyt le Báthory Anna lakodalma a Zentelkén lakó daliás Bánffy Dénessel. Segesvári Bálint, a kolozsvári krónikás feljegyezte, hogy a ház elé, a piacra fölállított ágyúk örömdörgései beszakították a nagy Főtér ablakait.

A szeszélyes és beszámíthatatlan Báthory Gábor kegyenc aranybevéltője azonban nem tudott végig okosan ülni a szerencse kerekén. Bethlen Gábor nemsokára az ő tanácsára vegyítettett egy ideig ezüstpénzeibe a kelleténél több rezt, s emiatt az erdélyi pénz értéke lecsúszott, és az erdélyi kereskedő-polgárok külföldön hatalmas veszteségeket szenvedtek. Filstichet emiatt aztán sokan gyűlölték s büszke jelmondata akkor már szinte paródiává süllyedt. A gazdag család a XVII. században férfiágon csakhamar ki is halt, s a nagy vagyon a két Filstich lánnyal, kik közül az egyik hozományul vitte e házat is, két erdélyi főrangú családra szállott.

A megmaradt kevés stílusjelből inkább csak sejtjük, mint tudjuk, hogy az egykori Főtér északkeleti saroképülete (28. szám), az egykori Mauksch-, majd Hintz-ház is eredetileg reneszánsz épület lehetett. Ma csak földszinti szobái és szűk udvarának egyik építménye alapján következtethetünk erre, mert külseje s főleg emelete az átalakításokkal egészen stílustalanná vált. Egyébként az épület földszintje századok óta Kolozsvár legrégebbi világi gyógyszerertárául szolgál. Ennek helyén most gyógyszerészet-történeti múzeum van, érdekes látnivalókkal.

Kelemen Lajos: I. m. 130-134.

A Bánffy-palota

A Főtér keleti során álló Bánffy-palota az erdélyi barokk kiváló alkotása. Midőn csaknem másfél évtized alatt (1774-86) fölépült, hatalmas méreteivel s imponáló művészi főhomlokzatával eltörpítette maga mellett a Főtér akkor még szép számban meglévő XVI-XVII. századi reneszánsz polgárházait, s kellően érvényesült az iparos- és árubódékkal körüldíszelt, lebontott tornyú Szent Mihály-templom tömegével szemben is.

Építtetője, Bánffy György, a későbbi kormányzó, a hosszú évekig Bécsben élt, kiművelt ízlésű és látóköri főúr ezzel az építkezéssel egyszerre nagy lépésben vitte előre az alvó vidéki várost.

Az építtető családjának a mai palota északi félszárnya helyén már a XVI. század végétől volt kisebb emeletes háza, s ennek szomszéd telkeit rendre összevásárolva, ezekre emelték aztán a nagy palotát. Az építtető atyjának, a daliás és gavallér Bánffy Dénesnek is építkező hajlamai voltak; ennek az 1944-i leégése előtt hatalmas bonchidai kastély egy részén maradtak értékes bizonyítékai. Bánffy Dénes azonban Bécsben, fiatalon könnyelmű adósságokba keveredett, s idős korára a másik végletbe jutva annyira fősvény lett, hogy midőn neki a kolozsvári palota tervét bemutatták, az építőművésznek külön kihangsúlyozta, nehogy valami fejedelmi épületet tervezzen, „mert mi csak - amint írta - partikuláris gavallérok vagyunk”.

A palota azonban nagyszabású, pompás, mondhatni fejedelmi épület lett. Főtéri homlokzata majdnem 50 méter széles. Közepén hármas tagozatú főkapu vezet az udvarára, mely fölött karcsú oszlopok finom, fedett erkélyt tartanak, a fedél csúcsán a családi címerrel. A homlokzatot a tervező művész által alkotott Zeusz, Apolló, Mars, Pallas Athene és Diana szobra ékesíti a közjük ízléssel alkalmazott szép urnadíszekkel. Az impozáns épületre aránytalanul magas manzárdtető borul. Négyszögű udvarát az emeleten könnyed, oszlopos folyosó futja körül, s hátsó főkapuja erkélyét a családi címerből vett erőteljes griff tartja. A második udvaron 1902-ig a Bolyai utcára nyíló mai bérház helyén díszes, nagy istálló állott. Az egész épülettömb együtt nagy kastély volt a tartományi főváros közepén.

A főkormánysház átköltözése után Bánffy György gubernátor 1790-től haláláig (1822) osztrák feleségével, Palm Jozefa grófnővel és családjával itt élte fényes életét, melyről Jósika Miklós fest hangulatos képet emlékirataiban. Az épület emeletének utcai része az 1840-es években a történetíró Teleki Józsefnek kormányzói lakásául szolgált, s az 1848-i nagy politikai átalakulás első utcai megmozdulásai március 18-án este a kormányzó névnapjával kapcsolatosan éppen e palota előtt zajlottak le.

A Teleki-palota

A főkormánysház ideköltözése után épített paloták közül sorra a legelső, szép épület és kiváló, a régi Farkas utcában (7. szám) az egykori Teleki-palota. Nagyságban és hatásban jóval kisebb a Bánffy-palotánál, de mint építészeti és történelmi emlék, méltóan sorakozik utána.

Építtetése (1790-95) Teleki László főkormánysházi tanácsos nevéhez fűződik, tervezője és kivitelezője pedig Leder József kolozsvári építőmester volt. Kedves, szépen tagolt barokk homlokzata előtt a hármas nyílású kapu fölé épített csinos vaserkélyt finom faragású oszlopok tartják, melyek a legjobb kolozsvári kőfaragványok sorába tartoznak. Szép, udvari, oszlopos folyosóit az üvegezés részben elálarcozta, de még így is éreztetik egykori szépség hatásukat. Ma is álló, de részben átalakított lóistállója most is látványosság. Külön szerencsének mondható, hogy a szép építkezés tervei a Teleki család egyik Kolozsvárra bekerült levéltárában fennmaradtak.

Az épület a XIX. század első felében öröklés folytán a tudós történetíró és későbbi erdélyi főkormányzó, Teleki József tulajdonába került. Ő eleinte nem élt Erdélyben, csak időnként lakott ebben az épületben. Itt szállásolt kolozsvári tartózkodásai idején féltestvérre, a politikus Teleki László, Kossuth Lajos diplomata barátja és az 1861-es országgyűlés határozati pártjának híres vezére, aki tudvalevőleg abban az évben súlyos politikai és lelki válságba jutva, Budapesten öngyilkos lett.

Biró József **Megszólalnak Kolozsvár kövei**

Kevés régi háza van Kolozsvárnak, amelyhez annyi nagy fontosságú és érdekes politikai, közművelődési és társadalmi esemény emléke fűződik - s egyben annyi idősebb kolozsvári polgár szép emléke -, mint az Unió utcában emelkedő régi Vigadó épülethez, a „Redoute”-hoz.

Felépülésének előzményei, mint a Bel-Monostor utca legtöbb házé, szintén a barokk korba nyúlnak vissza. Már a XVIII. század derekán ezen a helyen állott a városnak nagy vendégfogadója, az átutazó idegenek jövedelmező szállása. Fejér Lónak hívták e vendégfogadót, s Kolozsvár városa mindaddig háborítatlanul élvezte birtokát, míg József császár reformtervei nem nyúltak el ezen egyszerű házig is, hogy új rendeltetést adjanak a Fejér Lónak. A „kalapos király” 1782-ben elhatározta, hogy 48 növendék részére ingyenes katonai állami nevelőiskolát állít. Akkoriban a híres gróf Gyulai-gyalogosezred állomásozott Kolozsvárt. A főkormánysház alkalmas házat kért a városi tanácstól a katonai iskola céljaira. Hosszas huzavona és körmönfont tárgyalások kezdődtek a polgári és katonai hatóságok között. Az idő múlt, az iskola megnyitására kemény parancs érkezett felülről, s az ezredparancsnokság végre is szemet vetett a város nagy vendégfogadójára, a „bálház”-nak nevezett Fejér Lóra. Fájó szívvel volt kénytelen a tanács átengedni a Fejér Lót a katonáknak potom évi 60 forint bérért, akik mind több helyet foglaltak el a házban, nem minden erőszak nélkül. Ez a megszállás erősen megrongálta a katonai és polgári hatóságok közötti jó viszonyt, mint József nem egy intézkedése. Még 1791-ben sem volt a városnak tisztességes vendégfogadója, s ez a tény nagy összegektől fosztotta meg a várost. A tanács minden igyekezete azon volt, hogy a házat, amelynek tatarozása rengeteg pénzt emésztett fel, mihamarabb visszaszerezze. „.... A város szándékoznék a házat jobban is megépíttetni s azt két-három emeletre vinni, hogy minden rendű vendégnek minden alkalmatosságra jól készült vendégfogadója legyen...”, s rövidesen szerettek volna az addig egyemeletes Fejér Ló helyére új szállodát és vigadót építeni. A katonai főparancsnokság azonban elaltatta az ügyet, s ellene volt a visszaadásnak még akkor is, midőn a főkormánysház visszaköltözött Kolozsvárra s a város forgalma rendkívül megnőtt.

Sokáig azonban már nem volt halasztható a polgárság jogaiba való visszahelyezése, József császár halálával a városi önkormányzat újra megerősödött, s a vég nélküli instanciázások eredményeképpen a katonai nevelőintézetet Tordára helyezték át, s 1794 őszén a város újra birtokába jutott a Fejér Lónak.

Gyors tempóban felépült helyén a mai Vigadó épület, s végre „tisztességes vendégfogadója és a báli időszakban mulató helye” volt Kolozsvárnak a Bel-Monostor utcában. A hadseregtől kegyképpen kapott hatvan forint helyett a következő század elején már 3610 forintra ugrott az évi bérösszeg. 1798-ban már állott a kétemeletes épület, amely az idők okozta viszontagságoktól eltekintve eredeti formájában áll fenn mind a mai napig.

A századforduló stílusában, az ún. késő XVI. Lajos-stílusban épített ház mesterének nevét sem tudjuk mindmáig. Az érett barokktól már messze áll az építészeti felfogás, noha a tagozás a kiemelt középrésszel, a sávozott falrészekkel, a két emeletet egybefogó falpillérekkel a barokk ünnepélyesség és centrális gondolat szellemét őrzi. Az ablakok köveit kitöltő vakolatábrák és a pillérfejek már a századforduló építészeti modorának jegyei. Az egész homlokzatot a szigorúbb klasszicizáló szellem előszele jellemzi, a hullámos, meggyömbített vonalvezetés uralma kezd véget érni.

A tetőzet nyugati sarkán sajátos kis négyszögletes, piros fatorony emelkedik. Egykori óráját a múlt század közepe táján a lebontott monostori kapuból helyezték ide, de már egy emberöltő

óta áll, éles kis csengettyűjével együtt. Az épület terjedelmes udvara dísztelen, s belül is csupán a karzatos nagy bálterem van díszesebben kiképezve, amely ezer ember kényelmes befogadására alkalmas. A ház felépültétől kezdve egymást érték itt a nagy fontosságú politikai és társadalmi események, amelyek az erdélyi nemzetek magasabb rendű életére oly nagy befolyással voltak.

Itt gyűltek össze 1819-ben az erdélyi főurak, hogy „Muzsika Egyesület” néven új zeneintézetet alapítsanak. Az egyesület az ifjúságban a zene és ének szeretetét volt hivatva felkelteni. Új tehetségeket akartak felfedezni Erdély főnemesei, s arra gondoltak, hogy idővel ezen egyesület lássa el a színházi karzenét. Az évi vizsgák nagy közönség előtt az új Fehér Ló nagytermében mentek végbe, nagy siker és hatás mellett.

Itt folyt le a nevezetes 1841-43-i erdélyi országgyűlés, amely többek között az országos magyar múzeumról, országgyűlési teremről és a magyar nemzeti színház ügyének jó karba állításáról hozott törvényeket. A múzeum ügyét, éppen, mert az országgyűlés magyar országos múzeumot akart felállítani, a szászok ellenkezése miatt csak az erdélyi magyarok és székelyek költségére határozták el. Még ennek a törvénynek szentesítését is sikerült különféle intrikákkal elhúzni. A szabadságharc leverése és az abszolutizmus elodázták a törvény megvalósulását. Érdekes, hogy erről az országgyűlésről egykorú körjáz is maradt fenn. (A képen a terem északi oldalán látható hatalmas, fekete, aranydíszes empire óra még 1918-ban is megvolt a teremben.)

Itt tartották az 1847-48-i országgyűlést is, mely 1848. május 29-én tartott történelmi ülésében kimondta Erdély egyesülését Magyarországgal. Az ekkor már vak Wesselényi Miklós, majd id. Szász Károly, Zeyk József, Kemény Dénes emelték szavukat az unió mellett, s elfogadták azt a szebeni szász követek, valamint a románok részéről a köztisztelt, agg Lemény püspök is. Az unió kimondásának emlékére márványtáblát helyeztek a kapu fölé 1898-ban, amelynek keretét Fadrusz János tervezte. [...] Kővári László, Erdély történetírója 1852-ben újra fölemelte szavát a múzeum társadalmi úton való létrehozása érdekében. Mikó Imre gróf felkarolta az eszmét, s az 1856 áprilisában megindult Kolozsvári Közlöny mellékletében nyíltan felhívta az erdélyi magyarságot az 1842-43-ban elhatározott múzeum társadalmi, azaz egyesületi úton való megvalósítására. Jó példával maga járt elől, amidőn erre a célra adományozta emeletes nyári lakását a mellette lévő tizholdas parkkal egyetemben. Megkezdődtek a gyűjtések is. Az osztrák abszolút kormány azonban tíz évig mindenféle módon igyekezett halogatni és akadályozni a magyar szervezkedést, s így az alakuló közgyűlésre az engedély csak 1899 őszén jött meg. Ezalatt Ausztria elvesztette az olasz háborút, s Magyarországon a magyar nyelvért a Kazinczy-ünnepekkel tüntettek... És az 1859. november 23-26-án a Vigadó nagytermében megtartott alakuló közgyűlésen a magyarság színe-java találkozott. Midőn az egyesület hivatalos nyelvét az abszolút kormány kívánságára titkos szavazással kellett megállapítani, a közel négyszáz jelen volt tag egyhangúlag a magyar nyelvre szavazott. Az alakuló gyűlés a magyarság egységének fényes erőpróbája lett.

A politikai és közművelődési eseményeken kívül nem kevesebb vigalom emlékét őrzi a Redoute öreg háza. Mihelyst felépült a ház, a város bérbe adta, csakhamar évente többször, különösen farsang idején fényes bálók zajlottak le, s több mint száz évig a Vigadó nagyterme volt a színhelye a legfényesebb kolozsvári multságoknak. Legalább másfél ezerre tehető az itt lezajlott különféle estélyek száma. Különösen híresek voltak a XIX. század harmincas éveinek álarcosbálgjai és 1840 elején az akkor már épülő főtéri torony órája javára rendezett nagy bál és az 1848-i tavaszi multságok. A kiegyezés után föllendült magyar társadalmi élet bálgjai nagy részben itt folytak le, köztük az 1872-ben felállított Ferenc József Tudományegyetem ifjúságának különböző multságai; továbbá a híres gazdászbálók, az iparos- és kereskedőbálók, sőt néhány cigánybál s nem egy, verekedéssel élénkített, úgynevezett „Sári-bál” is.

1870-től az impériumváltásig itt ünnepelték március 15-ét is. Ezek a délutáni ünnepélyek rendesen tartalmas, gazdag és nemes műsort nyújtottak, s külön érdekességük volt az öreg honvédek tömeges, testületi megjelenése. 1898-ig a cigányzenekart rendesen Salamon János, Bem tábornok híres tábori primása vezette, akinek sokszor könnyei peregtek a hegedűjére egy-egy szomorú dal játszásakor, a szemei szilaj tűzben ragyogtak föl, ha a Rákóczi-indulóra zendített...

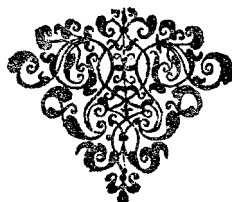
Hűvösebb időben itt folytak le a politikai és pártgyűlések, itt mondták el a képviselőjelöltek a programbeszédeiket. Ilyenkor nemegyszer 1500-2000 ember volt jelen.

Sok viszontagságon ment keresztül az öreg épület. A szabadságharc után osztrák cserepárok tették alaposan tönkre. A világháború idején az unitárius kollégium bennlakó diákjai költöztek ide.

Csaknem a világháborúig itt zajlott le a kolozsvári mulatságok legnagyobb része. [...]

Sok-sok kolozsvári ember szép emléke fűződik a vén épülethez. Évtizedeken át itt tartották a karácsonyi és húsvéti híres virágbazárokat is, amelyeken Kolozsvár legszebb lányai vonultak fel a jótékony célok apró csecsebecsei és virágok árusítására, s ők voltak a legszebb virágok... Nem egy ismeretség, fellángolás és házasság indult ki innen, és sok itt élt idősebb ember gondol vissza szívében az emlékezés melegével vagy a visszahozhatatlan ifjúság után való vágyakozással a hajdani öreg kolozsvári Vigadóra.

Pásztortűz. Kolozsvár. 1934. 15-16.

Herepei Gergely A kolozsmonostori régi református ekléziáról

II. Rákóczi György, Erdély fejedelme alapította 1654-ben. Alapítólevele nem maradt ránk, föl van azonban említve az alapítás után 9 évvel Apafi Mihály megerősítő diplomájában. Alapító fejedelmünktől az itteni első prédikátor Magyarosi Elek uramnak kiadott és megerősített eredeti díjlevele maradt ránk, amelyben következő javadalmak vannak felsorolva:

„Leszen készpénzfizetése per annum hatvan forint; húsz köből búza; hatvan veder bor és két hízott disznó, vagy helyette öt forint. Köntösre és bélésre harminc forint; tizenhat szekér fa.”

A kis ekléziának kegyes pártfogója volt a fejedelem testvére, Apafi Anna Ghilliányi Gergelyné, kihez Porcsalmi András, a kolozsvári ref. kollégium professzora, azután monostori ref. pap intézett kérést, elpanaszolván egyháza szomorú helyzetét.

Hogy Porcsalminak válaszolt-e a nagyasszony - nem tudjuk, de hogy kérése meghallgatásra talált, bizonyosság a már említett alábbi három levél, mely élénk fényt vet az ő gondoskodó szeretetére, mellyel a kis eklézsia iránt viseltetett.

Tiszteletes Tudós Szathmár Németi Mihály Uramnak, a kolozsvári Reformata Ecclesiának egyik Érdemes Lelki tanítójának, jóakaró Uramnak Ő kegyelmének.

Árva állapotom szerint való szolgálatomat ajánlom Kegyelmednek, Isten sok jókkal áldja meg kegyelmedet!

Szívemnek örömével értem s áldassék az Úr Istennek szent Neve, hogy a kegyelmetek által a Templomnak épülete eddig boldogul előment; tovább is Istennek dicsőségére vigyázván, ami építést kíván, igyekezzék jól s rendesen véghezvitetésére kegyelmetek. Ami az ott leendő Praedicatornak fizetését illeti, még Isten monostori jószágocskámat kezemnél megtartja, huszonöt forintot, tíz kis köből búzát és tíz szekér fát rendelek; mindazáltal az Ecclesia könyvében nem szükséges beírni; míg Istennek életem tetszik, minden esztendőnként ki is szolgáltatom! Isten ő felsége jóvoltából, segedelméből a templom mindenképpen el is készül-vén, csak újólág való felszenteltetést kívánván, kegyelmedet kérem, annak alkalmatosságával leendő első isteni szolgálatot maga véghez vinni ne neheztelje. Essék annyi különböző nép s vallás között Istennek nagyobb dicsőségére és az én lelkem örömére. Mely szent alkalmatossággal is szegény unokámért (ki Istennek úgy tetsző bölcs ítéletiből majd négy esztendőktől fogva szólló nyelvétől megfosztatott) Isten eleiben buzgó esedezéseket bocsátani, kegyelmedet kérem, ne mulassza el. Isten áldása maradjon kegyelmeden s éltesse Isten kegyelmedet maga dicsőségére.

Radnóth 1. Septembris 1682.

Kegyelmednek becsülettel szolgál
Árva Apafi Anna

Árva állapotom szerint való szolgálatomat ajánlom kegyelmednek, mint jóakaró uramnak. Isten kegyelmedet sok jókkal megáldja.

Tudom kétség nélkül, hogy ami költés a monostori kis templomocskának épületire ment, kegyelmednél az fel vagy on írva, amit én adtam volt és arra adtam volt, az is kegyelmednél tudva vagy on, úgy hiszem. Kegyelmedet azért kérem, azon kívül, amit én adtam volt, tudósítson engemet kegyelmed, mások én rajtam kívül kik és mennyit adtanak volt, egyszóval mennyi pénz ment az egész épületre; mert olyan szándékom vagy on, hogy az én adtam

pénzen kívül ami másoké reá költ, azt megfordítsam az Ecclesiának. Azonban az ablakai amint vagynak csinálva, nékem nem tetszik, mert csak olyanformára csinálták, mint valamely közönséges háznak ablakai szoktak lenni; hanem kegyelmedet kérem, azokat bontassa el és csináltassa más formára, hosszúkára, mint a templomnak szokás csinálni és magasabban s keskenyebben: ami reá kél, azt én megfizetem, - csak kegyelmed ne halassza sokára, mert vagy ott a városon kőműves. Eziránt való kegyelmed fáradságát kedvesen vészem, Istentől is kegyelmed jutalmát vészi. Ezek után Istenemnek gondviselése alá ajánlom kegyelmedet.

In Görgény Szent Imre Die 6. Augusti 1683.

Kegyelmednek szolgálni igyekszik
Árva Apafi Anna

Szatmár-Németi Mihály kezével:

„Summája a monostori ref. templomra ment költségnek 288 Rf. Den. 78.”

Árva állapotom szerint való szolgálomat ajánlom Kegyelmednek. Isten kegyelmedet sok jókkal megáldja.

Némely napi írásom szerint, hogy kegyelmed tudósított afelől, mennyi költségbe tölt annak a kis templomnak felépíttetése, az én adtam kevés pénzen kívül, az iránt való kegyelmed tudósítását igen kedvesen vészem. Ami az én pénzemet feljülhaladta, igiretem szerint annak idejében azt kegyelmed kezébe szolgáltatni el nem mulasztom, fordítsa kegyelmed az Ecclesiának más szükségére.

Ami azon templomocskának ablakjait illeti, értem kegyelmed írásából, hogy Rákóczi fejedelem idejében is olyan formára voltanak, amint mostan vagynak, és arra nézve hagyatta kegyelmed is úgy. Ha akkor meglehetett, én is hát mostan helybenhagyom; főképpen értvén azt, mennyiben tölt egyik-egyik ablak. Meggondolván azt is, hogyha elbontatjuk, kár nélkül nem lehet, mivel az üvegtányérokban is sok elromlik, az ónja pedig ha megbomlik, semmire kellő lészen, sem vesszőt újabban belőlle nem vonhatnak, sem nem forraszthatnak véle s így csak haszontalan költést szerzenék.

Az ott való Praedikatornak töllem rendeltetett fizetését ami nézi, bort hogy ígírtém volna, nem emlékezem, mivelhogy a szőlőnek termése gyakran szokott hibázni. Pénzt, búzát, fát pedig mennyit ígírtém volt, mivel már annak száma felől megfelejtkeztem: csak kegyelmed arról tudósítson írása által, afelől mindjárt parancsolok ott való gondviselőmnnek, fogatkozása azokból nem lészen. Cédulát írtam, hogy kegyelmednek tíz szekér fát adjanak a monostori erdőből, csakhogy kegyelmed meghagyja a fahordóknak, élőfát le ne vágjanak, hanem vegyenek asszu és ledőlt fát, mivel donatióm úgy vagy írva, hogy az erdőt ne pusztítsam. Adja Isten ez levelem találja kegyelmed jó egészségben.

Görgény Szent Imre 14. Aug. 1683.

Kegyelmednek becsülettel szolgál
Árva Apafi Anna

Aracs István: A Kolozsvár-monostori református templom története. Kolozsvár. 1914. 9-19.

**Apafi Gergely ezüstből készült emléktáblája
a Farkas utcai templomban. 1666**

A Farkas utcai színház. 1804-1821

A Toldalagi-Korda-palota. 1803-1809

A Farkas utcai piarista kollégium

Keöpeczi Sebestyén József **A monostori templom festett díszítései**

Nyugodt méltósággal emelkedik a magasba a monostori református templom. Semmi fölösleges cifraság, párkány nem zavarja összhangját. Belül hatalmas oszlopai, erős ívei a biztonság jóleső érzésével teszik kedvessé a benne való tartózkodást. Valóságos dédelgetését érezzük a nyugodt erő fenségének, Kós Károly szerető szívvel, féltő gonddal alkotott remekében. Van muzsikája, illata, mosolygása a bútorokra festett virágokból; egy-egy népdal onnan, ahol magyar az ég, a fű, s talán a madár is magyarul csicsereg.

A festett, táblás mennyezetten három mintát ismerünk fel egymással váltakozva. A négyszögű talpas poharat, melyből színes szegfüvek s fakadó rózsabimbók nyílnak szép sorjában leveles ágak között, azután a lekerekített négyszögűt, melyben színes csészébe vannak tűzve a virágok; büszkén kinyílt méltóságos rózsa, két piruló bimbó közt; három-három búzakalász harcias formája, mintha testőre lenne a virágok királynőjének: két alázatos liliomszál és forró szívű bazsalikom pár teszi teljessé e zöld leveles, cifra keretű táblát. A harmadik csoport a négyszögű levélkoszorúból képzett fészek, amelyben színes tojások díszlenek; a koszorún kívül szép tulipánsor veszi körül e táblát. A templom mennyezetét három oszloppár közti árkád négy részre osztja, a negyedik rész kisebb, mely a karzat fölött díszleg. Minden részben 15 festett kazetta van, szépen kicifrázott élű, erős gerendakeretben. Stílusa tiszta magyaros, erdélyies: tervezésén nem ismerhető fel semmi erőszakoskodás vagy bántó stílusba törése a nép lelkéből fakadt virágoknak, formáknak; ezt különös elismerésképpen kell kifejezzem tervezőjének, Muhits Sándor iparművészeti iskolai tanárnak. A festéssel Szántó Gergely, ki a tervező művét teljesen átértette s megértette, hasonlóképpen megérdemli elismerésünket, gondos, lelkiismeretes munkájával.

A templom iparművészeti remeknek mondható bútorzata szintén festéstől ékes.

A szószék elejét az áldozatkészség jelképe, a fiait vérével tápláló, remekül stilizált pelikán tölti ki. Stílusa egységes, erőteljes, kifejező, amint kék ég alatt, zöld, virágos fűben áll szemközt, szárnyait védőleg fölemelve a pelikánanya, csőrével fölhasítván mellét, bőven ömlő vérével kis, fejletlen, lobogó szárnyú, pelyhes fiókáit eteti. [...]

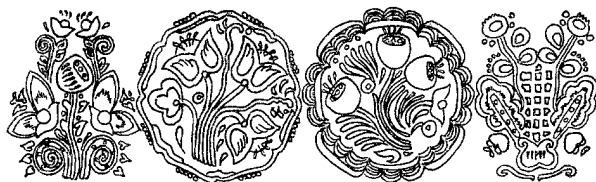
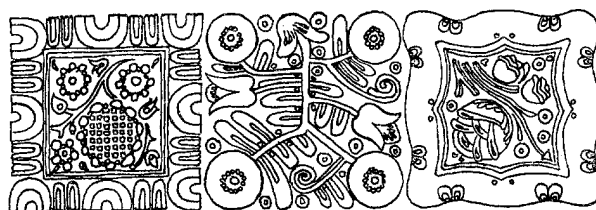
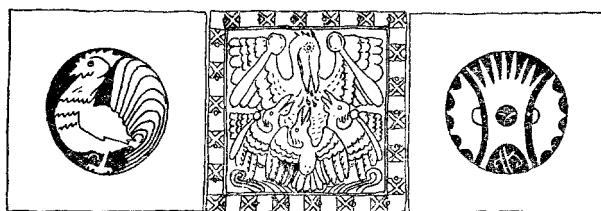
A szószék másik oldalára talpas pohárba tett tulipán, rózsabimbók s más virágok vannak festve. E díszítés a kalotaszegi írásos hímzések stílusára emlékeztet: színezése, alakítása primitív, népies. A szószék feljárójára két virágdíszítés van ugyancsak írásos stílusban tervezve, az elsőn minden szögletben egy-egy rózsa leveles száron, mely liliomszerű kehelyből indul ki, s a főindából még egy-egy tulipán hajlik jobbra és balra.

A második díszítés közepén búzavirág van csigavonalas, leveles száron, mely fent jobbra, balra és alul vadborsóvirágban végződik, közben a papsüveg ismert hasadó bogója díszlik. E két utóbbi virágdísz különösen szép, finom színezésével tűnik ki.

A hármas papi szék hat különböző mintájú díszítést mutat kedves szép színezésben. Hátán különösen szép az első ablak felőli, díszes négyszögű kék keretben a kissé naturalis felfogású büszke császárliliom ritmusos hajlású sok levelével, bimbójával.

A középső rész díszítése írásos stílusban van tervezve, s a falusi házak kedves felfutóját, a sarkantyúvirágot ábrázolja; van közte fakadó bimbótól föl a teljes nyílásban levőig, indájával, leveleivel, hajladozó kacsáival. A harmadik díszítés szépen keretelt, ritmusos hajlású, lekerekített szögletű, díszes négyszögbe van foglalva. Tükrében két feslő rózsabimbó díszlik leveleivel, ágaival, kissé naturalisztikus felfogásban, e dísz olyan népies szimmetriát mutat a szélső császárliliommal - közbefogván a sarkantyúvirágot.

A papi szék elejének ablak felé eső részén levő festés hullámos oldalú, díszített keretű négyszögbe van foglalva, kinyílt rózsát, feshő bimbót s kevés levelet mutat, természetet megközelítő alakításban. A középső rész díszítése újból írásosról vett mintájuk, régi kalotaszegies: hajló leveles száron tüzes lilomokat mutat, kinyíltat, nyiladozót, szunnyadó rügyet. A szélső díszítés négyszögletű formájú; kerete váltakozva patkó- és tűzacélszerű mintával; közepén elnyílt, magját hajtó őszirózsa van lendületesen hajló szárán, három kisebb virággal és bimbókkal, természetet megközelítő stílusban ábrázolva.

**Festett díszítések a Monostor úti református templomból.
(Debreceni László rajzai.)**

A templom minden padjának kopjaszerűen kiképzett oldalára van egy-egy kerek virágdísz festve: váltakozva két minta, az egyik nyolchullámos karajú kör, zöld és fehér színben tartva: a körben nemes stílusú, fehér tulipánbokréta van, finom, lendületes hajlású szárakkal, levelekkel. A másik minta erőteljesebb alakítású és színezésű, szintén nyolckarajos körkeretű. A karajok közül négy befordított holdsarlóhoz hasonló, belül hármass csipkézetű; e négy karajt egy-egy belül holdsarló formájú s kívül csipkézett tag választja el. Az így körülzárt teret vörös, félig nyílt tulipáncsokor tölti be három teljes, egy elnyílt virággal s két bimbóval. Színezése nagyrészt vörös, fehér.

A karzaton levő kékre festett padok fején szintén van virágdíszítés, éspedig két minta. Az egyik spirális levelű, karcsú, fölfelé törő leveles ágon félig nyílt vörös liliomot s két oldalán spirális végződésű indán egy-egy fehér hóvirágot mutat. A másik díszítés szívből növvő, szív-virágos minta.

A karzat közepét az egyház címerszerű jelvénye foglalja el, mely e sorok írójának tervezése és festése. E jelvény kék színű, háromszögletű pajzsban, zöld dombon, aranyos-vörös lángok közül kikelő, szárnyait hatalmasul kifeszítő arany főnixmadár. A pajzs peremén arany, liliomos nyílt korona nyugszik.

E festmény poraiból újjáéledt, megifjodott, a közel háromszázados, fejedelmi alapítású monostori református egyházat jelképezi, mely - mint főnixmadár hamvából - új ifjúságra, a réginél hatalmasabb erőre, szép reménységekre hivatva megújhodott.

E főnixmadaras jelvényt mutatja egyházunk új, nagy ezüst pecsétnyomója is.

A bevezető cikk elé nyomott kakasos fejléc nem festett mintáról rajzoltatott. A szép alakítású kakas - az éberség jelvénye. Ugyanis a templomban levő oszlopfejek mindenikén díszül két-két romános csigavonal közé kakas van befáragva olyformán, hogy alapja mélyített, míg a kakas az oszlopfej síkjában van. Alapja szürkés-kék színű, a kakas a kő színében, festetlenül maradt.

Az éberséget jelképező, szép alakítású kakasdíszítés újra tanúságot tesz Kós Károly építésmérnöknek a legapróbb dolgokra kiterjedő figyelméről, a népies és mégis nemesen egyszerű motívumokkal sokat kifejező gondolatokat keltő, szimbolizáló tehetségéről - dicsérve formaérzékét és művészi ízlését.

Megemlítendő még a lécfalvi és esztelneki Szacs vay család papírra festett címere, melyet az új egyház legnagyobb jóltevőjének, Szacs vay Sándornak emlékére helyezett templomába. E középkori stílusú címerkép a következő: vörösre és kékre osztott, kerek talpú, jobbra dülő pajzsban az osztóvonalból növekvő arany oroszlán, jobbájában három fehér tollú nyílve sszővel, alul hármass halom közepsőjén könyöklő páncélos kar, kezében görbe, magyar karddal. Koronás csőrsisakjának dísz: a pajzsbeli oroszlán; takarói kék-ezüst, vörös-arany színűek. E címer jelen sorok írójának tervezése és festése.

Ismertetvén a templom festett díszítéseit, nem mulaszthatom el még egyszer elismerésemet kifejezni munkájáért Muhits tanárnak, ki lelkes szeretettel, tudással és megértéssel végezte feladatát. Vajha minél több alkalom nyíl na, hogy oly kiváló alkotó művésszel, mint a templom építője, karöltve nemesítse a közízlést és nemzeti öntudatot öskeletű népművészetünk kincseivel.

Aracs István: A Kolozsvár-monostori református templom története. Kolozsvár. 1914. 57-63.

Balogh Jolán
Márton és György kolozsvári szobrászok

Az ősi prágai várban, a hatalmas német-római császárok kedvelt és művészi pompájú székhelyén, a Szent Vitus-székesegyház csipkés kőfalai, ívelő ablakai előtt gyönyörű bronz szoborcsoport emelkedik: ágaskodó paripán ülő karcsú, páncélos lovag, aki jobbájában magasra emelt lándzsájával leszúrja a sziklák közül előrekúszó, feléje támadó sárkányt. Szent György vitéz világszerte híres szobra ez, melyet egykori felirata szerint a Clussenberch városból való Márton és György készítettek, az Úrnak 1373-ik esztendejében. Szinte példátlan eset a középkori szobrászat történetében - mely többnyire csak névtelen mestereket és mesternév nélküli alkotásokat ismer -, hogy egy fennmaradt emlékről ennyit, minden lényegeset tudjunk: készítőinek nevét, származását, és még hozzá keletkezésének pontos idejét. És mégis kevés olyan remekmű van még az egyetemes művészetben, amelyet annyi homály és annyi félreértés venne körül, amely olyan élénk tudományos viták középpontja lenne régi idők óta, mint a prágai Szent György.

Rejtélyes volt elsősorban már maga a származási hely neve: Clussenberch. Ilyen nevű város vagy község Német- és Csehország területén nincsen. Ez a kérdés csak akkor oldódott meg, amikor 1879-ben Wenrich Vilmos erdélyi szász kutató megállapította, hogy a Clussenberch név tulajdonképpen Kolozsvár német nevének, a Klausenburgnak, régiesen Clussenburgnak az elferdítése. A prágai Szent György mesterei tehát Nagy Lajos király magyar birodalmából származtak. Ezen a ponton kapcsolódott be a nagyszerű alkotás a magyar művészettörténet érdeklődési körébe. A prágai felirat megfejtése nyomán felelevenedtek a régi híradások, melyekben egykori krónikaírók és utazók csodálattal emlékeznek meg a magyar szent királyok, Szent István és Szent László váradi álló szobrairól és Szent Lászlónak ugyancsak Váradon állott lovas szobráról. A feljegyzések szerint ezek az elpusztult remekművek szintén Márton és György kolozsvári mesterek, Miklós festő fiainak művei voltak, vagyis ugyanazoké a művészeké, akik a prágai Szent György-szobrot alkották. Bár ilyen módon a testvérpárra vonatkozó tudásunk lényegesen bővült, mégis a személyüket és prágai szobraikat körülvevő homály nem oszlott el, sőt fokozódott. Főleg két kérdés foglalkoztatta állandóan a tudományos kutatást, egyfelől a szobor eredetisége és művészi leszármazása, másfelől alkotói faji hovatarozása. A fennmaradt szobor vajon eredeti munka-e, és ha igen, mik voltak művészi előzményei, és mesterei vajon milyen nemzethez tartoztak? A prágai Szent György-szobor felépítésében, szerkezetében, részleteiben több olyan sajátosság mutatkozik, melyek az egykorú szobrászatban szokatlanok, sőt első pillanatra szinte idegenszerűnek hatnak. A pompás bronzcsoport az építészettől független, önálló kerek szobor, szerkezetének fő motívuma pedig egy a maga korában igen merész művészi feladat: az ágaskodó ló meggyőző és valószínű térbeli ábrázolása. A középkori szobrászat azonban különösen Németországban, Franciaországban, vagyis az északi művészet területén teljesen összeforrott az építészeti környezettel, attól nem függetlenítette magát. Stílusa, ábrázolásmódja kötött, elvont és többnyire síkszerű, a mozgalmasabb motívumokat is, ha egyáltalán előfordultak, lehetőleg síkszerűen oldották meg. Könnyen érthető, hogy a prágai szobor kora művészetét messze megelőző, újszerű felfogása csakhamar felkeltette a kutatók kételkedését. A XVIII. századtól kezdve újra meg újra felmerült a gondolat, hogy a szobor jelenlegi, általunk ismert alakjában nem teljesen azonos azzal a szoborral, melyet Márton és György 1373-ban készítettek, hanem időközben újraöntések következtében lényegesen átalakult. Számos kutató véleménye szerint a szobrot később, a XVI. század folyamán újraöntötték, és így, ezekkel az átdolgozásokkal lehetne megmagyarázni azt a valószínű felfogást, fejlett ábrázolást, amely a saját korában az egykorú művészethez viszonyítva érthetetlenül modernnek tűnik fel. Elgondolásuk szerint a lovas alak

hitelesen középkori, az oldalra forduló ló ellenben újabb renaissance kori, XVI. századi újraöntés lenne. Ez a feltevés azonban tarthatatlan, noha a szobor valóban többször megsérült. Hiteles forrásokból tudjuk, hogy egy alkalommal a ló feje is letörött, és ezek után több ízben végeztek rajta kisebb-nagyobb, jelentéktelen javításokat. Az újraöntésre azonban nincsen semmi adat, a levéltári feljegyzések is csak javításokról szólnak, sőt mivel Stursa és Barták prágai szakértők 1924-ben megállapították, hogy a lovas, a ló és a sárkány a talapzattal együtt egy és ugyanazon darabból lett kiöntve, még technikailag is elképzelhetetlen.

Az újraöntés kérdését azonban az a legfontosabb körülmény dönti el, hogy vajon megvan-e valahol az egykorú európai művészetben azok a stílussajátosságok, amelyek a prágai Szent Györgyre jellemzők? Találhatunk-e valahol a középkori Európa művészetében a prágai szoborral rokon emlékeket? És ha igen, hol? Vagyis volt-e olyan művészi terület Európában a XIV. században, amelynek művészi légköre lehetővé tenné, megmagyarázná a prágai szobor látszólag magában álló rejtélyes feltűnését? A szobor stílusa ugyan idegenszerűen és megmagyarázhatatlanul hat a saját korában és prágai környezetében, a XIV. századi északi művészetben, de azonnal természetessé és érthetővé válik, ha az egykorú olasz szobrászattal, a dél művészetével hasonlítjuk össze. A középkori olasz szobrászat, amely a valósággal való kapcsolatról sohasem mondott le olyan nagy mértékben, mint az északi művészete, már jóval a prágai Szent György előtt foglalkozott a merész és mozgalmas motívumok valószerű és térbeli érzékeltetésével, az ágaskodó ló ábrázolásával, a festészetben és szobrászatban egyaránt. Olasz művészek már a XIV. század elején ábrázoltak ágaskodó lovat, térbelileg megmintázott, oldalra forduló állatokat, melyek beállításukkal a legközvetlenebb kapcsolatban állnak a prágai Szent Györggyel. A növényekkel, apró állatokkal teleszórt sziklás talapzat és a prágai szobor egyéb, természetmegfigyelésen alapuló részletei is az olasz művészet körében találják meg előzményeiket. Itália középkori kultúrájában megvolt az a szellemi és művészi légkör, amelyből Márton és György nagyszerű remeke kinőhetett. Itt gyökereznek azok a művészeti tényezők, amelyek a prágai Szent György kialakulását lehetővé tették. Különösen Közép-Itália, tehát Toscana, Firenze és Pisa, továbbá Orvieto szobrászatával áll szoros kapcsolatban a testvérpár művészete. Valószínűnek kell tehát tartanunk, Márton és György mesterek hosszabb itáliai tanulmányutat tehettek, és ott közvetlenül ismerkedtek meg az olasz műemlékekkel és az újabb művészi irányzatokkal, amelyeknek hatása már hazájukban elérte őket. Könnyen érthető ez, ha meggondoljuk, hogy Magyarország ebben az időben, Nagy Lajos király uralkodása alatt élénk, közvetlen és szoros kapcsolatban állott Itáliával mind politikai, mind pedig kereskedelmi és kulturális téren. Az Anjou-kori Várad, Márton és György művészi tevékenységének első színhelye, valósággal egyik központja volt az olasz művelődési kapcsolatoknak, az olasz művészet hatása pedig egészen szülőhelyükig eljutott, amint a legújabb leletek bizonyítják. Egyébként is a középkori magyar szobrászatban a régi és állandó olasz befolyás hatására szintén megvoltak már azok a művészi törekvések, a valószerű ábrázolás és a valószerű motívumok, amelyek a Szent György előzményei, és amelyek a prágai szobrot a hazai művészetben is előkészítették. Sajnos a középkori magyar műemlékanyag legnagyobb és leglényegesebb része elpusztult, és így csak a fennmaradt kisebb, bár jelentős emlékekből következtethetünk az egykori virágzásra és magas színvonalra. Vannak egyes töredékes, de kiváló emlékek, mint pecsétek és kisebb domborművek, amelyek motívumban, felfogásban előkészítik a prágai Szent Györgyöt. Ezek a XIII. és XIV. századi lovas pecsétek a sajátos magyar lóábrázolás jellemző emlékei, és a pécsi székesegyházból származó Szent György-dombormű, amelyeken már szerepel az a valószerű lótipus, sőt az ágaskodásnak az a valószerű ábrázolása is, amelyet Márton és György a Szent György lovában fejlesztettek tovább és tökéletes formában jelenítettek meg. A prágai Szent György stílusa az olasz szobrászat jövőbe mutató újításaival és az olasz hatás alatt fejlődő, helyi magyar művészet emlékeiből nőtt ki, ezek azok az emlékek, melyeknek sorába a prágai szobor szervesen beilleszkedik. Márton és György alkotása, amely az északi művészetben oly magá-

nyosan és elszigetelten állott, ezeknek az emlékeknek a körében azonnal társakra, előzményekre és kapcsolatokra talál. Így a prágai Szent György stílusát csak az olasz művészet ösztönző befolyásával és az olasz meg északi elemeket egyesítő helyi magyar hagyományok hatásával magyarázhatjuk meg. Márton és György mindkét irányból vettek át ugyan elemeket, de azokat új, szokatlan méretekből fejlesztették tovább, és oly alkotásban forrasztották egybe, amely kortársaik munkáit messze felülmúlta. A testvérpár híres Szent Györgyének fejlődéstörténetileg az a jelentősége, hogy ezzel a művükkel megalkották a térbe komponált bronz lovas szobrot. Ezt nem úgy érték el, mintha a semmiből teremtettek volna újat, hanem a saját koruk művészetében rejlő lehetőségeket és adottságokat zseniális tehetségükkel valóban páratlan formában juttatták érvényre. Prágai szobruk a XIV. században volt olyan nagy művészi tett, mint a XV. században Donatello nagyszerű Gattamelatája.

A másik fontos kérdés, amely a prágai Szent Györgyhez fűződik, hogy vajon mesterei milyen származásúak voltak? A külföldön többnyire mint erdélyi szászokat, tehát németeket emlegetik őket, azért, mert a középkori Kolozsvár főleg mint német lakosságú város ismeretes, továbbá mert a prágai szobor feliratán a származási hely neve németül szerepel. Kolozsvárnak azonban már a középkorban, a XIII. és XIV. században is nagyszámú magyar lakossága volt, amint azt hiteles okleveles adatokból tudjuk. Az pedig, hogy a testvérpár külföldi környezetbe, idegen városba szánt művén a szülővárosuk neve német alakban szerepel, nem bizonyítja a kérdésben semmit, mert ez csak természetes engedmény volt az idegen környezetnek, ahol a magyar helynevet amúgy sem értették volna meg. A magyar területen, Váradon állott műveiken viszont magyarul van feltüntetve Kolozsvár neve, mert itt ez volt természetes. A testvérpár származásának kérdését nem lehet másképp megoldani, csak úgy, ha közvetlenül a művüket, a prágai szobrot vizsgáljuk meg, mert ez az egyetlen hiteles magyarázója Márton és György művészetének. Ha a Szent György stílusa, művészi tényezői német sajátosságokat árulnak el, ha a mű a német művészet emlékei közé illeszkedik be, akkor mesterei németek voltak. Ha pedig a magyar szellemmel egyezik meg a felfogása, ha a magyar művészet hagyományaiból érthetjük meg stílusát, akkor magyarok alkották. És láttuk, hogy a szobor éppen az északi, a német művészet körében elszigetelt, társtalan jelenség, azért is értette annyira félre a külföldi tudomány, amely tanácstalanul állott előtte. A magyar művészet emlékei közé ellenben szervesen beilleszkedik, sőt a helyi hagyományok egyenes továbbfolytatását, továbbfejlesztését jelenti. A magyar lelkiségnek felel meg a prágai Szent György egész szellemi tartalma, az a tartózkodó, komoly, a túlzásoktól minden irányban mentes, reális művészi felfogás, amely a déli művészet erőteljes valóságkeresésétől éppúgy távol maradt, mint az északi művészet elvont és valószerűtlen szenvedélyességétől.

A szobor stílusán túl egy lélektani mozzanat is a testvérpár magyarsága mellett szól: Márton és György prágai alkotásukon a szent lovagot az ősi magyar hajviseléssel ábrázolják, olyan befönt hajfürtökkel, amelyet a királyi udvar előkelő lovagjai még Mátyás korában is kedveltek, és a nép körében egészen a jelen század elejéig élt. Másszóval azt tették, hogy az egyház szentjét a magyar ifjú megjelenésével ruházták fel, vagyis a magyar vitéz alakját Szent György képévé eszményítették. Tettük jelentőségét fokozza, hogy a szobor idegen megrendelésre készült, idegen földre, idegen környezetbe szánták, ahol az ilyesmi szokatlan, sőt ellenszenves lehetett [...] A szobor stílusa, felfogásának sajátosságai, szellemi tulajdonságai, lélektani rugói egyaránt azt bizonyítják, hogy a testvérpár művészete a magyar hagyományok talajából nőtt ki, a magyar szellemiség kifejezője, és ezért művük a magyar kultúra elválaszthatatlan része.

Kós Károly Márton és György

Amióta a hivatalos és hivatásos tudomány foglalkozik a prágai Szent György-szoborral, annak művészettörténeti és stílusbeli jelentősége állandóan nő és súlyosbodik. De ezzel együtt növekedik a szobornak és alkotóinak, a két kolozsvári mesternek problematikája is.

A természetben nincsen ugrás, és nincs ugrás a művészetben sem. Oka van minden eredménynek és előzménye minden következménynek. Logikátlanság nincsen, deus ex machina módjára csodák nem történhetnek. S mégis, a kolozsvári Márton és György Szent György-szobra ama bizonyos kivételnek látszik a szabály alól. Mert ennek a súlyos és félre nem érthető művészeti eredménynek sehol nem látjuk közvetlen eredő okozóit, sehol mellette futó parallel folyamatokat, sehol semmiféle atyafiságot, és közvetlen utódait sem. Dallam, melynek skálája mindidáig ösmeretlen nóta, mely idegenül, testvértelenül és megértetlenül is megfogja bár a hozzáértő hallgatók szívét, de értelmükben nem tud megragadni. Pompás virág, mely nem tudni, honnan és milyen úton-módon került a földre, melyből kivirágzott csuda módon, de amelynek elhullatott magját az a föld, melyből a virág kinőtt, másodszor nem sarjztatta ki. Probléma volna a prágai szobor akkor is, ha Itália, Franciaország vagy Németország valamely akkori szobrászműhelyéből került volna ki a mintája és alkotója, de annál súlyosabb, mert a keresztény Európa akkori széle, Erdély, az erdőn túli Transsilvánia vetette fel a világnak, és ott is a faluból alig várossá cseperedett, jelentéktelen és népességében kevert és keveredő vérű, ösmeretlen Kolozsvár...

Kétségtelen valóság, hogy a prágai Szent György-szobor művészi és technikai meglepetése volt a maga korának: forradalom a gótikus szobrászat tradíciója ellen, mely a szobrot csak mint az architektúra kiegészítését, díszítését hagyta érvényesülni, de mint önálló, magáért való, magát jelentő művészi alkotást nem tudta elképzelni és nem akarta megtűrni. A keresztény középkorban nem volt szabadtéren, önmagában, architektúrával nem kapcsolt, illetve nem architektúrába illesztett szobormű. De a keresztény középkor emberábrázolásának egyéb, ikonográfiai kötöttségei is voltak beállításban, ruházatban és stilizálásban, melyhez a középkor céhbéli művésze természetesen és gondolkodás nélkül ragaszkodott.

Ezzel szemben a kolozsvári művésztestvérek szobrukban merőben új művészi célokat szolgáltak új formában: architektúrától független, közel életnagyságú bronz lovas szobrot alkottak; az egyháznak egy szentjét a maguk korának és maguk nemzetének lovagi ruházatában és viseletében, az egykorú magyar lovas katona lószerszámjával, nyeregformájával és lehető realisztikus ábrázolásban.

... Közvetlen elődje tehát a Márton és György mesterek szobrának nincsen. S utánuk jó félszáz esztendővel születik meg csak Donatello Gattamelatája Pádovában, és szinte pontosan száz esztendővel Verocchio Colleoniája Veneziában...

*

Ha nem így történt volna, nehezen tudnók elhinni: egyetlen nem magyar műtörténész vagy archeológus nem akadt az utóbbi 100 esztendőn belül, amióta hivatalosan is komoly tudomány a művészettörténelem és az archeológia, aki a prágai Szent György-szobrot a magyar génusz alkotásának, mestereiket magyar művészeknek sorozta volna be. Szinte egyöntetűen megegyeztek abban németek, lengyelek és csehek, hogy Márton és György német szobrászok, alkotásuk pedig a német művészet, a német génusz csudálatos termése. Ezt a szerintük magától értetődő megállapítást erdélyi szász műtörténészek csupán azzal toldották meg,

illetve szűkítették meg, hogy a művésztestvéreket erdélyi szászoknak jelentették ki azzal a megokolással, hogy a szász alapítású Kolozsvár a XIV. században szász város volt.

És ebben a megállapításban sok ideig gondolkozás nélkül, szolgai módon osztozott igen sok magyar művészettörténészünk és archeológusunk, köztük a tekintélyes Hampel is. A felvidéki származású Divald Kornél pedig csak annyiban módosított ezen a megállapításon, hogy a pozitív megállapítás helyett egy negatívumot emelt ki: Márton és György mestereknek csupán annyi a közük Erdélyhez és Kolozsvárhoz, hogy Kolozsváriaknak (de Clusvar) nevezték magukat, de semmi több.

Tudnunk kell azonban azt is, hogy ezek a megállapítások egyszerű feltevések, melyeknek a világon semmi más alapjuk nincsen, mint tagadása a magyar műveltség és a nyugati kultúrépékével egyenértékű magyar művészi termelés lehetőségének. Mai napig Márton és György mesterekről a műtörténet ennyit tud: édesapjuk festőmester volt, Miklósnak hívták, és kolozsvárinak vallotta magát. Egykori feljegyzés így nevezi: Magister Nicolaus pictor de Colosvár. A két testvér Menesi Demeter váradi püspök megbízásából kb. 1365-ben három bronzszobrot készített, három magyar szentnek: Szent Istvánnak, Szent Imrének és Szent Lászlónak gyalogos, álló bronzszobrait, melyeket az új váradi püspöki katedrális oldala mellett talapzatokra állítottak fel. 1373-ban, valószínűleg valami prágai német főpap megrendelésére (s nem mint feltételezték, Nagy Lajos király megrendelésére) készítették el és állították fel a prágai várban a Szent György-templom előtt Szent György bronz lovas szobrát. (Ma a vár harmadik udvarán a tanácsház előtt áll.) 1390-ben Zudar János váradi püspök megbízásából készítik el főművüket (illetőleg amit feljegyzések szerint főművüknek kell minősítenünk), Szent László királynak, a váradi püspökség és Erdély védőszentjének életnagyságú vagy talán még nagyobb léptékű bronz lovas szobrát. Hogy e szobrokon kívül miféle munkáik vannak, nem tudja senki, csak feltételeznünk lehet és kell, hogy bizonyára mintáztak és öntöttek vagy domborítottak, véstek más holmit is, talán érmekeket, dísz tárgyakat, templomi felszereléseket, pecséteket, esetleg ötvösműveket. De mireánk egyetlen művük maradt, amely kétségtelenül az övék: a prágai Szent György lovas szobor. Váradi gyalogos szobraik közül talán a Szent Lászlónak maradt meg egy töredékes, kőből faragott másolata, és valószínű, hogy a győri Szent László-herma az ő Szent László lovas szobruk fejének ha nem is másolata, de a szobor fejének mellszoborrá alakított, erősen stilizált változata, amely az eredetinek főbb vonásait, különös szellemét hűen tükrözi. Ezek a Kolozsvári testvérekre és műveikre vonatkozó összes adatok, amelyeken kívül több pozitív adat senkinek rendelkezésére nem áll a mai napig.

Ezek a pozitívumokon kívül azonban - és ezt javára kell írunk a velük és művészetükkel komolyan foglalkozó nem magyar művészettörténet-íróknak - megállapításaik kapcsán egy negatívumot is konstataáltak. Azt, hogy a kolozsvári művésztestvérek egyetlen fennmaradt alkotásában, a prágai lovas szoborban nem lehet kimutatni közvetlenül, sem közvetve egyetlen korukbeli vagy megelőző német mester vagy iskola hatását, sőt kénytelenek megállapítani azt is, hogy a szobor művészi felfogásában inkább a francia vagy itáliai szellemhez áll közelebb, mint a némethez...

Erdélyi csillagok. Kolozsvár. 1924. 10-13.

László Gyula
Kolozsvári Márton és György
Szent György-szobrának lószerszámja

Összegezzük most már röviden, hogy a módszer diktálta sok mellékösveny végigjárása után mi is az, amit biztosan mondhatunk Márton és György kolozsvári szobrásztestvérek prágai Szent György-szobrának lószerszámjáról.

Már régebben rámutattak Szent György hajviseletének magyar jellegére s a szobor díszítő-elemeinek és az egykori magyar ötvösség emlékeinek szoros összefüggésére. Pósta Béla és Balogh Jolán a szobor szellemi hátterének különleges vonásait is Magyarországon találta meg. Ezekhez csatlakozik most dolgozatom eredményeképpen az a régebben is sejtett, de eddig nem igazolható tény, hogy Szent György lovának nyerge és lószerszámja másból, mint a magyarságnál meglévő népvándorlás kori előzményekből, nem magyarázható. Mind a nyereg és a lószerszám, mind pedig a ló farkának és üstökének megcsomózása olyan, hogy ebben a korban Európában előzmények nélkül áll, mert divatja ott éppen akkor kezdődik, amikor Olaszország felé az Anjouk, Németország felé pedig Zsigmond uralkodása alatt mindennaposak lesznek kapcsolataink. A nyereg és lószerszám szórványos, korábbi nyugati feltűnése is kivétel nélkül csak a magyarság felé vezető szálakkal, illetőleg a sokkal korábbi nyomok az avarság jelenlétével magyarázhatók.

A Szent György-szobor lószerszáma a típus európai elterjedésének legelejéről való, s nyerge és lószerszámja s a ló díszítésében követett szokása minden ízében bizonyíthatólag csak magyar földön, még hozzá annak keleti peremén, a Székelyföldön van meg a rajta jelentkező együttesben. Ehhez járul még, hogy a ló is egyenes vonalú leszármazottja honfoglalás kori örökségünknek, s lehetséges, hogy a magyar lónak erdélyi válfaját képviseli. A tárgyi elemeken kívül még a szobrásztestvérek származási helye (Kolozsvár) és működésük fő állomása (Nagyvárad) is Kelet-Magyarországra mutat. A kört ennyire szűkítve nem tartom véletlennek, hogy Kolozs megyében éppen a XIV-XV. század folyamán mutatható ki egy nagyobb arányú, Székelyföldről való bevándorlás, és hogy Kolozsvár város főbírája a Kolozsvári testvérek működése idején, Tamás fia Miklós, szintén bevándorolt székely családból való ember volt.

A székelyföldi Szent László-legendák falfestményeinek tanulmányozása közben kétségtelenné váltott előttem, hogy a prágai Szent György-szobor határozott és termékeny, és olasz indításra ugyan, de abból a dús és erősen keleti színezetű művészetből nőtt ki, melynek ingadozó értékű emlékeit leggazdagabban éppen a Szent László-legendák falfestményei őrizték meg számunkra. Ennyi egyértelmű bizonyosság alapján biztosra veszem, hogy a Csánky Dezső által olyan ragyogóan kimutatott Kolozs megyei és kolozsvári székely bevándorlók közül való volt az a Miklós nevű festő is, kire fiai, Márton és György szobrászok önérzetesen hivatkoznak nagyváradi szobraik feliratán.

Az Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve. 1942. Kolozsvár. 1943. 169-170.

Kelemen Lajos
Kolozsvár közvetlen környékének
történelmi és műemlékei

Kolozsvár környéke nemcsak kirándulóhelyekben, hanem történelmi és művészettörténeti emlékekben is aránylag gazdag és változatos. Ezek azonban nem országos vagy éppen európai viszonylatban nagy hírnév alkotások, hanem helyi érdekességek, amelyeknek egy része Kolozsvár művészettörténeti hatását tükrözi. Történetük pedig összefügg a város és a vármegye, de főleg az egykori vezető családjai, egyházi és világi tényezői múltjával, s ezeken át a nemzet múltjába olvad. Jó nagy részüket azonban Kolozsvár közönségének is csak kis része ismeri.

A város legközelebbi keleti és nyugati szomszéd falui a Kis-Szamos és a Nádaspatak völgyében, 2-7 km-re fekszenek a város széleitől. Távlabbi, északi szomszéd falvai már 8-13 kilométerre esnek. Kettőt kivéve mindenikhez jó karban tartott főút visz, mások szép kirándulóutakon és ösvényeken közelíthetők meg. Csupán az északkeletre, 13 kilométerre eső Fejérd útja kopár, de az is érdekes és szép kilátást nyújt. Mégis ily kedvező lehetőségek mellett Kolozsvár több mint 110 ezer lakójából nincs tán 110, aki a közvetlenül szomszédos falvakban mind járt volna. Ellenben - mint minden nagyobb városban, úgy itt is - ezrével akadnak olyanok, akik a kérdezősködőknek éppen úgy nem tudnák megmutatni a szomszédos falvak fekvésirányát, mint akár Rómát vagy Konstantinápolyt. Legtöbben - néhány ezren - Szamosfalvát ismerik, de ennek is főleg csak jó hatású, látogatott kénes-sós fürdőjét. Aztán Kisbács következne, de azt már főként a vonat ablakából vagy valamelyik kirándulóhely madártávlatából látták, s Szászfenest ismét magaslatokról vagy a rajta áthaladó autóbuszok ablakaiból. Ezért nem fölösleges vázlatosan ismertetni Kolozsvár szomszéd községeinek történelmi vonatkozásait és művészettörténeti emlékeit.

Kíváncsiak, hogy ezeket közönségünk minél többször föl is keresse.

1.

Ha a világtájak sorrendjében indulunk, akkor éppen a legmesszebbre és nehezebben megközelíthető falukat kell először fölkeresni. Nem csoda, ha ezeket ismerik a legkevesebben; de történelmi és művészeti emlékekben is ezek a legszegényebbek.

Papfalva, mely a várostól északnyugatra alig 6 kilométerre fekszik, egy-egy hegyi és községi úton egyaránt jól megközelíthető. A kirándulást ide inkább a hegyi út szép kilátása jutalmazza, mert ennek a már tisztán román községnek művészeti emléke nincsen. Valaha Papfalva is magyar falu volt. Római katolikus plébánosa 1332-37-ben a Szentföld visszafoglalására tervezett közös nagy európai hadjárat céljaira tizedet fizetett, és Szent András tiszteletére épült róm. kat. templomról még 1492-ben is oklevél szól. Ugyanekkorról magyar jobbágyokat és határneveket említenek meg még a faluból, melynek egy része egy ideig előbb a kolozsmonostori apátságé, utóbbi a kolozsvári Domonkos-rendieké is volt. Első nagyobb számú magyar lakói valószínűleg azok a Bulgáriából hozott hadifoglyok lehettek, kikről a br. Jósika-levéltár egy 1418-i oklevele ad nyomot. A középkorban itt birtokolt Csorong vagy Csoronk család kihaltával Papfalvára és a szomszéd Korodra 1586-ban Vlád havasalföldi vajda egyik Erdélybe menekült utóda kapott adományt, kit aztán itt már Havasalji Baláznak neveztek. Egyik fia magyar naplót írt. Leszármazói mind magyar családokkal jutottak

házassági összeköttetésbe, és elmagyarosodtak. Kihalásukkal a XVIII. század első fele negyedétől a tinkovai Matskási család volt itt a legnagyobb örökös, melynek udvarháza azonban elpusztult. Az utolsó három században aztán kicserélődött és kihalt a falu régi magyarsága is.

Papfalvával párhuzamos völgyben, a várostól szintén északnyugatra, 11 kilométerre van *Kajántó*, népes kisközség vegyesen magyar és román lakossággal.

Természeti érdekesség volt a község mellett mesterségesen felduzzasztott s főleg csíkban gazdag, de már lecsapolt tava, mely nedvesebb években most is feltámadással ijesztgeti elpusztítóit és azok utódait. Magát a falut 1263-ból már mint a kolozsmonostori bencés apátság birtokát ismerjük, s 1420-ból oklevélből tudjuk plébánosa nevét. Ekkor már megvolt mai *római katolikus temploma, a falu egyetlen ingatlan műemléke*. Az erdélyi egyházi javak 1556-i világiasítása után ez a falu egy ideig az unitárizmus egyik megalapítójának, az olasz *Blandrata György* udvari orvosnak a birtokába jutott, majd az 1580-ban Erdélybe hozott jezsuitáké lett, kiknek kiűzése után több család kezén ment át. Gazdát cserélt csúcsíves ízlésű régi temploma is, melyet hosszú ideig a reformátusok használtak, s csak a XVIII. században jutott vissza újra a római katolikusok birtokába. *Szentségtartó fali fülkéje félezer éves műdarab*. A Kolozsvárral közvetlenül határos faluk közül egyenesen északra Fejérd van a legtávolabb, s a legnehezebben megközelíthető is.

Meredek, kígyózó hegyi útja a 638 m magas *Tekintő* csúcstól nem messzire szeli át a hegygerincet. Ösvényútja rövidebb, de még meredekebb. Ezek közelében koporsó alakú hegysüvadások mögött apró tavak csillognak, hogy tengerszemszerű fekvésükkel s növény- és állatvilágukkal érdekességet nyújtsanak a közeli kopár szénafüvek kirándulóinak. Ezen a tájon a kolozsvári határ 1000 éves magyar szilaj pásztorságát csak a közelmúlt román földosztás szüntette meg.

Maga Fejérd mély völgyben, szinte egy gödörben rejtőzött el, s ezért esős időben ma is akarva, nem akarva remeteéletre kényszerül. Már 1330-ban magyar plébániája volt. *Régi templomának* azonban csak *egyes csúcsíves ízlésű, faragott kődarabjai vannak meg az új református templománál*. Nemes birtokosait a XV. századtól ismerjük. Közülük a XVII. században *Béldi Pál* volt a leghíresebb, de ő nem lakott, csak meg-megfordult itt.

2.

A majdnem a kolozsvári határban eredő Fejérdei patak a várostól 15 kilométerre, Apahidán alól szakad a Kis-Szamosba. Az errefelé dióspatkó-szerűen alakult nagy kolozsvári határba itt a város Szent György-hegyi gyümölcsöse után a völgyben és a dombokra is fölkapaszkodva Szamosfalva határa öblösödik be.

A község nyugati végénél, az országútnak a vasút fölött átvezető hídja közelében, völglépcső szélén *Tamás András* honvéd alezredes és csíkszentmihályi *Sándor László* százados 1849 őszén kivégzett honvéd vértanú 1898-ban emelt karcsú mészkő emlékoszlopát látjuk. Az utóbbi a vasúton túl, egy szántóföldön, a kivégzés helyén egy kis sírkő alatt ma is ott pihen, míg az előbbinek Kolozsvárt, a házsongárdi temetőben van nagyobb síremléke.

A törpe teraszon épült Szamosfalvát a középkorban, és sokáig azután is nyugatról keletre terjedő hatalmas tó fogta szinte félkörbe, melynek helye ma is jól ismerszik, s a mai fürdőtelep és a vasúti sínek között megmaradt egyik gátdarabját csak egy évtized előtt hordták el. Ennek sok százados nádrothadvány-rétege tartalmazza az egykori tófenékbe ástott fürdőmedencék kénes vizét és iszapját, melyet az ide vezetett több gazdag sósforrás fölhasználásával csak két évtized óta alakítottak forgalmas és áldásos gyógyfürdővé. A fürdőtelep közelében épült néhány villa is a község nyugati szélén áll. A legtöbb kolozsvári látogató Szamos-

falvának csak ezt az újabb részét ismeri, pedig attól egy kilométerre, *bent a faluban közel hétszázados építészeti emlék áll: a római katolikus templom*. Ezt az épületet az egykor itt birtokló *Kalota* nemzetség építtette, melyből a kihalt szamosfalvi *Mikola*, a kiskapusi és gyerővásárhelyi *Gyerőfy*, a magyargyerőmonostori *Kabos* és *Radó* s a ma is élő *Kemény* családok származtak. Közülük itt a két elsőnek volt legnagyobb birtoka, s a Mikoláknak a templom közelében erősített kastélya, a Gyerőfyeknek a falu északi szélén, a Kis-Szamos völgylépcsőjén kúriája állott. A templomnak is ők, de főleg a Mikolák voltak kegyurai, s ide is temetkeztek.

Szamosfalva és római katolikus egyháza első említését egyébként a pápai tizedjegyzékben 1332-37-ből találjuk. Plébánosait, tanítóit, magyar birtokosait és számos magyar lakóját a XV. században sok oklevél emlegeti. A falu sokszor volt a Kolozsvár vidékére felvonult különböző hadak táborhelye.

Ma többségében román lakossága nagy részét a különböző háborúk és pestisjárványok pusztításában megfogyott magyarság helyébe földesurai az utolsó háromszáz évben hozták oda.

Maga a templom, amint építészeti vonásai elárulják, közvetlenül az 1241-1242-iki nagy tatárjárás után épült. Déli ajtaja még román ízlésű, míg szentélye jóval későbbi, XV. századi csúcsíves átépítés. Ennek boltzárókövén a régi nemzetségi címer, a koronából kinövő szarvas díszlik, a nap és hold kísérettel. Ezt látjuk benn, a templom hajója déli falában Mikola László erdélyi alvajda és egyik rokona 1557 és 1559-ből származó síremlékein s szemben ezekkel az északi falban a család utolsó férfitagja, br. Mikola László, az első erdélyi magyar szerzőtől való latin, nyomtatott genealógiai mű szerzője 1738-beli síremlékén is. Az utóbbin a sírverset az alatta pihenő életében maga készítette, s a lefordítva ábrázolt címer a család kihalását jelzi, és mint ilyen, egyetlen az erdélyi címeres sírkövek gazdag emlékcsoportjában.

Külön figyelmet érdemel a főoltár Bergman József erdélyi szász festőtől származó Szent Erzsébet oltárképe, 1807-ből. E tájban ez a művész Kolozsvárt és vidékén még több képet festett. A XIII. századból származó kő keresztelőkútja Kolozsvárt, az Erdélyi Múzeum Régiségtárában található.

Szamosfalvától keletre *Szamosszentmiklós* egykor magyar, ma román községet találjuk, mely a Mihály vajda és Básta korában régi templomával elpusztult. A XVII. századtól aztán ezért kétszáz évnél tovább *Pusztaszentmiklósnak* nevezték. A Szamosfalvától Apahidáig terjedő rétet ezalatt táborozások idején a lovas hadak fűvelőhelyének s gyakorlóterének használták. Innen indultak 1683-ban az erdélyi hadak Bécs alá. Ma a falu északi részén egyetlen régi építészeti emlékként egy XIX. század elején épült udvarház áll.

Az innen és Kolozsvártól délre eső legközelebbi falu, *Györgyfalva* és *Felek* (Erdőfelek). Az előbbi magyar, az utóbbi tiszta román község, melyet 1360-ban Kolozsvár határában az utak őrzésére telepítettek. Mindkettőben egy-egy csúcsíves ízlésű középkori templom van, a XV. századból; Györgyfalván a római katolikusok, Feleken a gör. katolikusok használatában. Az utóbbit mint kegyúr kétségtelenül Kolozsvár városa építtette a XV. században. Csinos két évtizedes tornya Kós Károly, az ismert művész és író alkotása.

3.

Kolozsvártól délnyugatra legelőbb *Kolozs-Tótfaluba*, nyugatra *Szászfenesre* juthatunk. Bármelyikbe igyekszünk, utunk erdős domboldaltól a Szamos felé enyhén lejtő hegylépcsőn, az ún. *Táborhelyen* visz át, melyen a Gazdasági Akadémia külső telepe áll. Neve történelmi elnevezés. Itt táborozott és utóbb veretett szét az 1437-iki erdélyi parasztlázadás pusztító hada, majd 1514-ben a Dózsa György-féle egyik romboló parasztsereg, s ugyanitt ütött tábor

1613 őszén az a török had, mely Bethlen Gábort Kolozsvárig kísérte, hol aztán az országgyűlésen fejedelemmé választották. E nagy, sorsdöntő események emlékét semmi se jelzi, ellenben ugyanitt, az országút északi párkányán, az egykori határkereszt helyén egy köemléken a felirat napjainkig tévesen azt hirdette, hogy II. Rákóczi György ott sebesült meg 1660-ban május 22-én, a törökök ellen vívott csatában, holott a csata színhelye ettől az emléktől nyugatra 8-9 kilométerre volt.

Innen nyugatra, a Gorbó patak völgyét balra elhagyva, a szép kilátást nyújtó Gorbó hegyen túl egy más kis patak völgyében *Kolozs-Tótfaluba* juthatunk. E jelentéktelen eldugott kis román község egykori szláv lakóit valamelyik erdélyi püspök telepítette.

Korán a környezetbe olvadhattak, s a XVII. században, külön Magyar- és Oláh-Tótfaluról szólnak a faluról maradt adatok. A br. Jósika-levéltárból tudjuk, hogy az utolsó magyar lakókat innen a XVIII. század elején a jezsuiták Kolozsmonostorra telepítették át. Ma a kis falunak csinos, öreg román fatemploma egyetlen történelmi és művészeti emléke.

Kolozs-Tótfaluba a *Szászfenes* határában erdővel borított, meredek hegykúp tetején álló *Leányvár* alatt húzódó községi úton érhetünk. E várromról a nép csak meséket tud, s területét kincskeresők turkálják, de ismeretes története is. Midőn a nagy tatárjárás után az erdélyi püspökség ajándéku kapta a Kolozsvártól a mai Jósikafalváig nyúló óriási területet: a püspökök ide, a hegytetőre várat építettek, mely nagy birtokuk gazdasági s egyben fegyelmező központja lett. 1312-től 1376-ig három hiteles adat is szól erről. A vár aztán minden jel szerint az 1437-i parasztlázadásnak esett áldozatul, mely ezen a vidéken éppen az erőszakos és jövedelemhajszoló Lépes György püspök birtokai ellen támadott a legnagyobb kíméletlenséggel. A püspöki birtokok új központja ezután Gyalu lett, melynek várát a lázadás leverése után, 1438-ban említik legelőbb. A szászfenesi Leányvárnak pedig ma már csak földsáncai és két bástyájának némi maradványa láthatók. Maga *Szászfenes* szintén az erdélyi püspökség birtoka volt. Ez telepíthette a nagy tatárjárás után egykori szász lakóit és építette Mindenszentek tiszteletére templomát, melynek plébánosáról már 1332-37-ből tudunk. Ennek az épületnek tornya alsó része is majdnem egykorú a templommal, amelynek hajója elején ablakait ízléstelenül kivetkőztették régi alakjukból, s a megmaradt csúcsíves ablakból is a kövirágok kitöredeztek. Belsejéből is elpusztult az igazi értékes, régi művészi fölszerelés.

Főoltárán a Mindenszentek egykori képe helyett a hidegszamosi kis fatemplomból hozott olasz oltárkép áll, melyet több mint egy század előtt az odatelepült s azóta a románságba beolvadt olasz munkások állítólag hazájukból hoztak magukkal.

A falunak nemes újklasszikus ízlésű műemlék épülete a *Mikes grófok kastélya*, melyet éppen egy századdal ezelőtt emeltek. Közelében áll az egykori szép virágház, az utca felé pedig szintén hasonló ízlésben épült nagyszabású lóistálló, mely valaha híres ménes tenyészetét nevelte. [...]

A két kilométernél hosszabban elnyúlt Szászfenesnek a falut átszelő pataktól nyugatra eső része mind csak 1600 után létesült román földesúri telepítés és újabb terjeszkedés.

Az innen délnyugatra eső *Magyar*-(régebben *Szász*-)*lóna* neve szláv név, mely keblet, öblöt jelent. A község hajdan mint az erdélyi róm. katolikus püspökség egyik faluja a völgy szélébe, annak hegylépcsője alá, a Lóna patak völgykijárájánál épült, s csak az utolsó negyedszázadban nyújtózott ki a Szamos-völgy főútjáig. Ezen a tájon, a régi falutól a Szamosig és Szászfenes régi részéig húzódó, ma már elhagyott patakmeder mentén vívta 1660 májusában II. Rákóczi György azt a veszített csatáját, melyben itt - valószínűleg éppen a mai országút hídján - halálosan megsebesült. Maga Magyarlóna nem határos Kolozsvárral. Több mint félezer éves ma református templomát valaha erdélyi püspök patrónusai építették. Csak barokk, hagymasisakos tornya újabb. Belsejében a híres mennyezetfestő asztalos, a Szász-

kézdről Kolozsvárra származott Umling Lőrinc készítette a mennyezet, karzat és szószék változatos mintájú festményeit, 1754-ben.

Kolozsvártól nyugatra, de már a Nádas-patak völgyében épült szomszéd falvak közül vasúton, országúton vagy gyalogösvényeken a várostól alig 3 kilométerre a magyar és román lakosságú *Kisbácsot* találjuk. Neve szláv név: nedves, vizes helyet jelent, amire a Nádas sűrű rakoncátlan kiöntéseivel mindegyre elég alapot nyújt napjainkban is. A faluban mind a vasútról, de még inkább a mellette húzódó országútról néhány díszül ültetett fenyő közül messzire feltűnik a *barokk tornyos római katolikus templom*, mely egyike Kolozsvár környéke nagyon régi emlékeinek. Mikor IV. Béla király a nagy tatárjárás után a kolozsmonostori bencés apátságot 1263-ban újra alapította, Bácsot már ekkor annak birtokai között találjuk. Akkor a tatárjárásban elpusztult temploma helyett is új épült, s a mai templom eredetét itt kereshetjük, bár az idők folyamán különböző átalakításokon ment át. Mint Szent Ágnes kőegyházát, már 1427-ben oklevél említi. Midőn aztán 1468-ban Mátyás király a kolozsmonostori apátságot megszüntette, Bács is önállósult. Több mint egy századdal utóbb, 1580-tól 1603-ig, majd 1693-tól 80 évig, a rend feloszlatásáig Bács a jezsuiták birtoka volt. Régi vámjogát már 1371-től emlegetik. Földesurai rendszeren nem itt laktak, s így átalakított templomán kívül más, nagyobb épülete nincsen.

Teljesen más jellegű, hajdan nemes és magyar többségű falu az országúton Kolozsvártól 11 kilométerre, de már a Nádas egy kis mellékvölgyében rejtőzködő *Szucság*. A városból a Kányafőtől vezető hegygerincúton, vagy a Szamos völgye felől a Bongárt határrész pompás vizű csorgója felé 8-9 kilométer turistaúton gyalog is megközelíthető. A község zöme hegyek és erdők keblében, s kertjei itt-ott fenyőkkel tarkálló gyümölcsfáinak koszorújában, egy patakocska völgyében bújt el. Csak egy újabban épült külön kis házcsoporthoz néz ki a Nádas völgyébe. Ezért a szélmentes, tiszta levegőjű falut, melyet kis nagyítással tréfásan Kolozsvár külvárosának is neveznek, a természet valóságos éghajlati gyógyhelyé jelölte ki. Erre a célra néhány kúriája is jól felhasználható volna, ha a megfelelő vállalkozás és szervezőerő nem hiányozna.

A község első ismert birtokosai az ősi Borsa nemzetségből valók voltak. Okleveles adatok a faluról 1263 óta ismeretesek. A XVI. században itt lakott a Tomoriak egyik ága. Ma is több régi kisnemes család él benne.

Középkori eredetű, de átalakított református *temploma* festői dombtetőt koronáz, melyet a hajdan körülötte elterült völgy egykori, de már rég lecsapolt tava tett még védhetőbbé. Ma *ez az épület Kolozsvár környékének legfestőibb fekvésű temploma*. Mégis csak kisebb turista- és vadásztársaságok és azok is többször a hegyekről, mint a faluban gyönyörködnek benne. Pedig a kis templomtól magától is pompás, festői kilátás nyílik a kedves falura, és egyfelől az oldalakból kibukkanó mészkőszikláktól fehérülő, kopár, agyagos, de érdekes, színes hegyoldalaira, s túl az utolsó negyedszázad rablógazdaságával erősen megtépázott - egykor gyönyörű - erdőire.

Magát a templomot a szakértetlen javító munkák meglehetősen kivetkőztették eredeti alakjából, de középkori eredete így is meglátszik rajta. Egy ily javítás a déli kis bejáró felirata szerint 1724-ben történt. Padjait Bóka János kolozsvári asztalosmester 1775-ből származó megviselt, de szép, könnyed virágdíszei színezik.

Kúriái közül régiségénél és barokk ízlésű díszítéseinél fogva kiválik az egykori Szarvadi-kúria, melyet több mint fél évszázadig a nagyernyei *Kelemen Benjámint* s utána veje, a kolozsvári XI. honvédszászlóalj vitéz őrnagya, *Szigethi Miklós* későbbi ezredes birtokolt. Az épület formájában és díszítményeivel a szamosújvári szép barokk házakhoz csatlakozik. Közelében a másik udvarház is az övék volt. A harmadik nagyobb és újabb udvarház magasabban, fenyves környezetben épült. Ezeken kívül azonban még több kisebb, csinos épület is díszíti a szép fekvésű falut.

5.

Kolozsvárnak már közvetlenül nem szomszédja, de nevezetes templomáért és festői népviseletéért külön említést érdemel a Szucsággal párhuzamos kis völgyben fekvő *Vista*. Országúton 16, hegyi ösvényen 12-13 kilométerre van a várostól. A falu az utolsó negyedszázadban régi, szűk telephelyéből mindinkább a Nádas völgye felé terjeszkedik, s így a benn a faluban hegylépcső szélére épített Árpád-ház-kori temploma elvesztette egykori központiságát. *Ez az épület belső berendezésével együtt Kolozsvár közvetlen környékének legérdekesebb és legszebb temploma.* A falu neve már 1229-ből ismeretes. A XIII. század második felében a gyalui püspöki uralom birtokába került, s Monoszlói Péter, a nagy szervező és rendező püspök - a stílusbizonyítékokból is következően - ekkor építtette az ő védőszentje, Szent Péter tiszteletére, 1260-70 táján Vista templomát. Nyugati főkapujának sajátos faragványra emlékeztető díszítése, homlokzatának Katalin-kerék alakú padlásablaka egyenes záródású ciszterciás szentélye mind XIII. századi eredetét bizonyítják. Szentélyét azonban egy másik nagynevű művészbarát erdélyi püspök, Mátyás király unokaöccse, vingárti Geréb László 1498-ban újra boltoztatta. Kétségtelenül az ő emléke az 1487-ből való harang, a XV. század végéről való *díszes szentségtartó fülke és 100 kilométeres körzetben egyetlen ily korú faragott papi széke is.* A templomban azonban ezen kívül is egész sorozata van a művészeti emlékeknek. Ilyen a maga nemében páratlan kecses, sugár, faragott és festett *mennyezettartó faoszlopa és 1699-ben gyalui Asztalos János által festett legénykarzata.* E mestertől a várme gyében még Ketesdről 1692-ből és Magyarbikáról 1697-ből ismerünk hasonló alkotásokat. Ajtaja 1765-ből, szószéke és festett mennyezete 1767-ből mind Umling Lőrinc, a kolozsvári termékeny asztalos művei, változatos, színes virágmintákkal. Különálló fatornya alatt néhány régi sírkő és más gondosan megőrzött egyházi emlék alkot valóságos kis egyházi múzeumot. Ez és a templom déli portikusza derék papjának, Daróczi Ferenc esperesnek alkotása. Ugyane falu ősrégészeti és római emlékeit Székely János állami igazgató-tanító gyűjtötte össze kis falusi múzeummá.

Ezek Kolozsvár közvetlen környékének történelmi és művészettörténeti emlékei.

Keletre és nyugatra ezeken túl újra a Kis-Szamos és a Nádas-patak völgyében találjuk a legjelentősebbeket.

Nyugatra legközelebb 18 km-re Gyalu történelmi múltban gazdag kastélya; a Nádas mellett, távolabb, Válaszút és Kendilóna kastélyai és Bonchida Árpád-ház-kori temploma, s fejedelmi gr. Bánffy kastélya a legnagyobb erdélyi parkkal már nagyobb szabású emlékek. Egy-egy nap alatt Kolozsvárról ezek is külön mind megjárhatók, de értéküknél és gazdag múltjuknál fogva külön tárgyalást érdemelnek.

Kolozsvári Szemle. Kolozsvár. 1943. 15-26.

Kolozsvár vonzásában

Kolozsvár, Kolozsvár, Kolozsvár... Úgy hull lelkemre ez a név, mint a sült kenyér meleg szava a télben didergő vándorra, mint roppant őszi fa szelíd, komoly derűje a növekvő árnyéokra. Mély csitítású éneke a nagy lemondásoknak, halk kék füstdala az örök habok felé haladó csónaknak. Te vagy a lemenő nap meleg áhítata, szelíd elfogadása az örök törvénynek, fájdalmas-édes sírása az örök sóvárgásnak.

Kolozsvár, Kolozsvár, Kolozsvár... Emberré fáj a föld, és földdé csitul az ember.

Szabó Dezső

Szabó Dezső Az Alma Mater ölelésében

Kézen fogva, hallgatagon mentünk az új harcok színtere felé. Anyám mély titkú arcán árnyék és mosolygás, büszkeség és sajátos eltűnődés volt. Bennem is volt büszkeség, de szomorúság és különös félelem is, s a szívem a torkomig dagadt fel. Mikor leértünk a Fő térre, anyám az ő szokott széles kézlendítésével nyitott kaput a lelkén: - Ez a világ legszebb tere, fiacskám. Kolozsvár a világ legszebb városa. Majd ha felnősz, rajkóm, akármerre jársz, ne felejtsd, hogy kolozsvári vagy. Itt szebben beszélnek a magyar nyelvet, mint máshol. Ne hozz soha szégyent Kolozsvárra, gyermekem.

Átmentünk a Tanácsház átjáróudvarán, beértünk a mindkét oldalán hatalmas gesztenyefákkal szegélyezett kis utcába, mely a régi Nemzeti Színház és az egyetem régi épülete közt volt. Anyám mély, sötét szemei új fénnel sugároztak, fájdalmas, szép széles ajakára kilendült a szárnyait bontó lélek pátosza: - Ez a magyar nyelv legrégebbi temploma, Dezső, a Nemzeti Színház, Magyarország legelső állandó színháza. Mi már akkor állandó templomot tudtunk állítani a magyar nyelvnek, mikor a fővárosban és máshol még mindig a borzasztó német nyelvvel gyötörték a szegény magyarok füleit. Látnod, fiacskám, hősiességek és nők szüntelen serege, vállalva a nyomorúságot, az éhséget, még szüleik átkát is, jött ide, hogy holtig hű szolgálói legyenek a magyar nyelvnek, a magyar művészetnek. És mi, kolozsváriak, méltók tudtunk mindig lenni ezekhez a hősökhez és szentekhez. Mi befogadtuk őket magunk közé, szerettük és tiszteltük őket. Nincs olyan egyszerű ember Kolozsvárt, aki ne hozna szívesen áldozatot ennek a Színháznak. Ugye, rajkó, mindig fogod szeretni Kolozsvárt, és szeretni fogod ezt a színházat? - Aztán egyszerre egyetlen nagy szív lettem, és az élet minden mély orgonája átzúgta ezt a szívet. Ott állt előttünk az ősi református templom és a kolégyom roppant zöld kockája.

Elmulthatatlan örök pillanat: örök formát adó, örök mozdulásra lendítő, örök tanítást mondó. Azért tudtam hős, tiszta és magyar maradni egy ádáz haragú sors minden fürgetegei közt: mert ezek a kövek multhatatlan szavakat mondtak a gyermeknek. És most is, az ötven-hatvan éves férfi, akinek szemei már nem látnak illúziókat: majdnem minden éjjel az álom felszabadításában e kövek közé menekül, itt keresi a régi szívek melegét, a régi szavak biztatását, megroncsolt, megtagadott, sziklára vetett élete értelmét.

Mély csend meleg puhasága szállta meg az örök szeretet utcáját. Az utca két szélén a gömbölyűre nyírt akácfák kedves hervadt mosolygással hallgatták az ősz lassú lépéseit. A csúcsíves öreg templom barna felnyúlása mérhetetlen forró könyörgés volt, és mindenki szíve ott volt a könyörgésben. A kolégyom fakult zöld homlokán ott világolt az írás: *Litteris et Pietati sacrum*.⁹ És a vén kövekből omlott a múlt; rég elpihent hősök életépítő szeretete, a rég elhamvadt tűzhelyek családgyújtó melege. Időtlen, alaktalan ős emlékezés távoli kürtjei hívták a gyermek lelkét egy ragyogó eposz felé.

Beléptünk a boltozatos öreg kapun. Belső boltozata bal falán mindenféle hirdetés mondta Diákország tudni- és tennivalóit. Anyámmal példás türelemmel olvastuk mindeniket, még a tanári gyűlések meghívóit is. Közben apák, anyák mentek el mellettünk csemetéikkel. És a kolégyom nagy négyszögű udvarán zsibongott a már otthonos nagyobb diákok vidámsága. Az idegen világ megpillantása egy percre nagy elszontyolodást hozott lelkembe.

⁹ „A tudomány és kegyesség szentélye.”

Felfelé mentünk a jobb oldali lépcsőn az első emeletre. A boltozatos falak alatt felvivő széles öreg falépcsők ezer és ezer kezdő élet szilajságától voltak kopottak. Ezekből az öreg lépcsőkből és az ódon falakból ömlött a múlt friss gyermekarcok és vígan tipró lábak közé. A rég elmerült évek szembenéztek a messzi jövő fénykődébe felsejtődő évek arcaival az anyja mellett haladó gyermek szívében.

Szabó Dezső: Életeim I. Bukarest. 1982. 113-114.

Passuth László

Alma Mater Kolozsvárott

1581-ben alapította Báthory István a kolozsvári katolikus főiskolát. Azon a jogon, hogy nyolc évig koptattam e nagyon is nevezetes intézet időtől meghajlott lépcsőit - a kegyeletnél többel, szeretettel emlékezem meg a négyszáz esztendő fordulójáról az intézményről, melynek (elsősorban írói pályámon) oly sokat köszönhetek.

Néhány sor Báthory alapító okmányából: „Mi, István... Lengyelország királya..., valamint Erdély fejedelme adjuk az idők emlékezetére, az összeseknek s mindegyiküknek, akiket illet s a jövőben illetni fog. Két feladat van, amelyben a fejedelem ténykedése a leginkább megnyilatkozik. Az egyik az, hogy az Isten imádása helyes módon és igazán történjék..., a másik, hogy mindenkinek joga adassék meg, ami az állam alapjául szolgál. E feladatok tekintetében semmi más eljárás nem mutatkozik célravezetőbbnek, mint hogy más fejedelmek példájára tanult férfiakat hívjunk Erdélybe, akiket jámborságuk és jó erkölcsük e célra ajánl, hogy ezeknek tudománya és kegyes intézményei révén... az ifjak az egyházi és világi ismeretekben kioktatva, egyesek az egyházi, mások a világi tudományok művelésére váljanak minél alkalmasabbá. Ezért mi... lelkünkben jól megfontolva, érett elhatározással... Claudiopolis, más néven Kolozsvár városunkban a Jézus-társaságnak kollégiumot alapítunk, építünk, emelünk... s ezt javakkal és jövedelmekkel látjuk el. Hogy pedig a tőlünk alapított kollégium... a magasabb fokozatokat tekintve semmiben hiányt ne szenvedjen, a keresztény világban működő egyéb akadémiák szokása szerint kegyelmünkől, jelen írásunk erejével határozzuk, hogy aki a humanisztikus tudományokban... dicséretesen jártas s ezután a fakultások egyikének... legfelsőbb fokozatára a kollégium ítélete alapján feljutni akar - tudásáról előbb bizonytságot téve a bakkalaureátusi, magiszteri és a doktori fokozatokat is elérhesse. E fokozatok annyi jogot... jelentenek, amennyivel ezek a grádusok Olaszország, Franciaország, Spanyolország és Németország akadémiáin a jog és szokás szerint bírni szoktak és szokhatnak...”

Az első Alma Mater három kilométernyire a város szívéből, a volt kolozsmonostori apátság romterületén, szegényes kezdetekkel nyílt meg. A három Báthory: István, Kristóf és Zsigmond anyagilag is melegen támogatta a nevezetessé váló intézményt, mint az ebben az időben nagyon is háttérbe szorult katolikus kultúrának mentsvárát. A jezsuiták útja sem volt a jórészt protestánsná vált Erdélyben irigylésre méltó. Az országgyűlések háromszor is kitiltották őket a fejedelemség területéről, ám nyilván anyagi erejükkel, diplomáciai ügyességükkel mindannyiszor sikerült - ha fogatkozva is - visszakerülniük, s tovább folytatni kolozsvári iskolájukat, mely egyre inkább nőtt, lombosodott, rövidesen közel négyszáz diáknak adott otthont, felekezeti különbség nélkül. Különösen azután, hogy leküzdvé a helyi nehézségeket, beköltözhetek a Kincses Városba, az egykori ferences rendházba, restaurálva annak gótikus templomát. Fél évtizeddel az alapítás után - 1584-ben, ahogyan az évkönyvek megőrizték emlékezetét - 18 protestáns papfiú s egy zsidófiú is tanult a skólában, a görögkeleti püspök unokájával együtt, mintegy jelképül annak a vallási és társadalmi türelemnek, mely az intézetet hosszú pályáján mindig is jellemezte.

Az Óvár szűk keretei csak rövid ideig adhattak otthont a magát büszkén Studium Generalénak nevező iskolának, közben folytak a tárgyalások - elsősorban a városi tanáccsal - egy nagyobb terület megszerzésére s az építési költségek előteremtésére. Ebben Báthory Kristóf járt elől, aki évi ezer aranyat rendelt a konviktus ellátására mákói birtoka terhére, s ugyanennyit utalványozott XIII. Gergely pápa, ami azt mutatja, hogy a kolozsvári nagyiskola létesítésének terve kinőtt a provinciális keretektől.

A Farkas utcában, mely az évszázadok során valóságos iskolaváros jellegét öltötte magára, a XVI. század végén - források szerint - kis városi, de inkább jobbágyházak állottak. Ezeket vásárolták össze az iskolaalapítók, s ahogy teltek az évtizedek, úgy alakult ki - valóban csak lépről lépésre - az a hatalmas ingatlan- és iskolakomplexum, mely a későbbi egyetemi központi épületek helyét is magába foglalta. Az istentisztelet helye még csak egy földszintes ház volt, padlására másztak fel szertartások alkalmával a merészebb tanulók. A diákok átlaga szűkös anyagi helyzetben volt, az iskola kölcsönadta fiait a mezőgazdasági munkákra gazdáknak, azonkívül temetéseknél ők kántáltak, így keresve meg a mindennapit. Az előkelő, gazdagabb apák fiait konviktoroknak nevezték - ezek a paptanárok közvetlen környezetében nőttek fel, inasuk volt s a papi asztalnál étkezhettek.

Amikor kiűzték a jezsuitákat, néha esztendőre is elárvult az iskola, máskor meg a Rendből kilépett tanárok taníthattak tovább. A protestáns fejedelmek közül Bethlen Gábor szerepelt mint jóindulatú donátor, holott maga is alapított ugyancsak Kolozsvárott protestáns kollégiumot. Megsúlyosodott a helyzet különösképpen II. Rákóczi György balul végződött lengyelországi hadjárata után, amikor a török csapatok még egyszer elárasztották Erdélyt, s Várad elfoglalása után Kolozsvár pereméig ért a hódoltság. Ideiglenes épületekben, nyugtalan intervallumokkal folyt a tanítás, míg Apafi fejedelem után Bécs nem tette rá az egész tartományra kezét. Ez a politikai változás természetesen erősen befolyásolta az iskola sorsát is. Betöltötték az erdélyi püspökséget, hatalmat kapott az oly sajátos, egyedülálló intézmény, az Erdélyi Katolikus Státus, különösen iskolaügyekben, a jezsuiták visszakapták kolozsmonostori jószágait. Apor István harmincezer forinttal járult hozzá a szeminárium építési költségeihez, példáját követték az óhiten maradt urak.

A megszerzett telkeken templom, főgimnázium, két fiúnevelő, szeminárium épült, az iskolát az egykori források „óriási”-nak mondták. Itt hangzottak el jórészt latin, de gyakran magyar nyelven is (általában kétszer évente) azok a barokk iskoladrámák, melyeknek emlékét megőrizték még az én iskolás koromban is a mennyezeti s festett színfalak. Az épületek - előbb a templom, majd az iskola s rendház - a XVIII. század elejére-közepére már elkészültek, s megadták azt a barokkos varázst, melynek megmaradt emlékrétegét ma is oly szeretettel nézi a vándor, különösképpen az egykori diák. A templomot 1724-ben szentelték fel, úgy hiszem, eredeti berendezésén még az 1924. évi restaurálás sem változtatott sokat. A kegykép - hagyományos lengyel stílusban - erősen megfeketedve most is ott függ a főoltár fölött, s ugyancsak a terjedelmes barokk gyóntatószékek, melyekben századokon keresztül annyi nebuló szorongott.

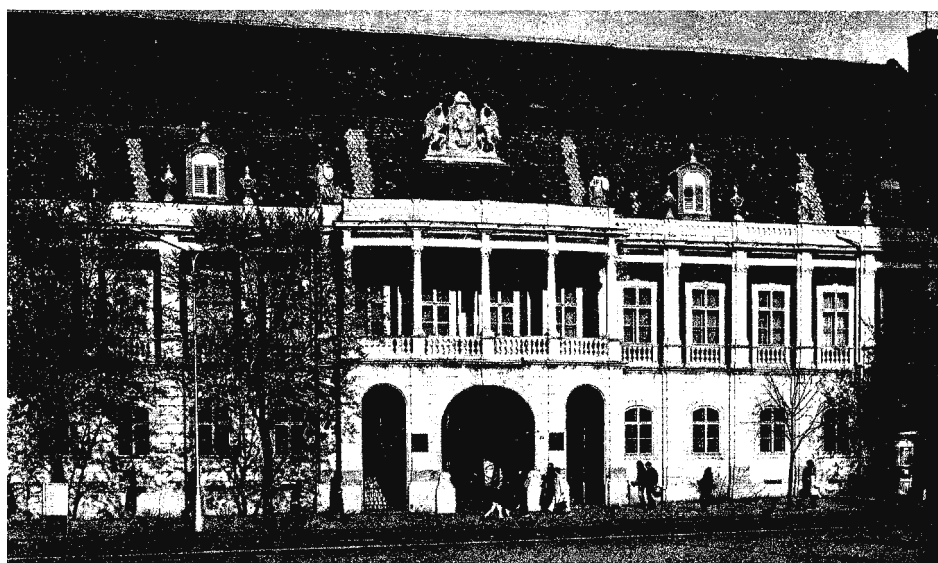
De a gimnázium, ahová jártam, már nem az az eredeti volt, amelyet az atyák a Diploma Leopoldinum után építettek. Kissé érthetetlen módon, a hagyomány szerint, a régi intézet falai olyannyira „elromlottak”, hogy új főgimnázium építésére került sor, de akkor már - nem a jezsuiták égisze alatt. 1773-ban pápai döntéssel feloszlatták a jezsuita rendet. Amikor ennek hivatalos híre elérkezett Kolozsvárra, ez a városban - épp az iskola miatt - nagy konsternációt keltett. A Jézus Társaság vagyonát Mária Terézia lefoglaltatta, de iskolai célokra biztosította. Három évig exjezsuiták tanítottak, míg 1776-ban először léptek piaristák az iskolaépületbe s a rendházba, ezzel megkezdődött a „kegyesrendi korszak”, mely - úgy hisszük - szellemében erősen megváltoztatta, mégpedig nemzeti irányba, az univerzális katolicizmus világképét képviselő eddigi jezsuita nevelési szellemet.

„A piarista tanterv legnagyobb előnye abban állt - írta az iskola 350 éves jubileumára, 1929-ben a tudós történész egyetemi professzor Biró Vencel -, hogy a reáltárgyakra is nagy gondot fordítottak, bőven tanítottak számtanból, emellett a hazai történelem, a magyar nyelv, a latin irodalmi oktatás s különösen a zene nagyobb fokú pártolásában is kitűntek.”

Az intézetnek főiskolai s középiskolai tagozata volt. Az akadémiai szárnyon hittudományi, bölcséleti s részben orvostudományi kar működött, piaristák fejlesztették ki s kezelték a csillagvizsgálót is. Az 1727-ben felavatott iskolaépület, melyről nem maradt kép, közel egy század után, 1821-ben a ma is álló, teljes épségben lévő komplexumnak adott helyt. Valóban hatalmas költségeihez a Gubernium járult hozzá, egyes átengedett telkek ellenértéke fejében, melyekre később az egyetem központja került. [...]

Unitárius templom és kollégium

Bánffy-palota. 1773-1785

**A Főter nyugati házsora a Jósika- és Vass-házzal
és a plébánia-házzal**

Házsongárdi temető

Tanáraink szerették elmagyarázni, hogy a „Kincses Város” epitheton soha nem gazdagsága miatt ragadt Kolozsvárra, hanem kultúrájának s elsősorban iskoláinak alapján. A város lakossága évszázadunk első tizedének végén 50-60 000 lélekre rúgott, s ebbe a viszonylag szerény számba bőségesen befoglaltattak mindazok, akik valamilyen módon szolgálták, vagy épp városbeli, de többnyire vidékről jövő diákok voltak. A teljes, négyfakultásos egyetemen kívül kereskedelmi és gazdasági főiskola működött, az egyházi főiskolákat a református és az unitárius teológia képviselte. Három - katolikus, református és unitárius - fiúgimnázium s katolikus és állami leánygimnázium - ez utóbbi a híres De Gerando, ahol anyám tanított - jelentette a középfokot, ipari és kereskedelmi iskolákkal, tanítóképzőkkel együtt. Számos polgári működött, néhány szakiskola hálózta be a várost, a népiskolákkal egyetemben. [...]

A Farkas utca, ahová a piarista s református gimnázium került (e nevezetes utca egy-egy sarkán), a sors és a kegyes fejedelmek akaratából valóságos iskolaközpont jellegét öltötte fel, különösen szeptemberi zajlások idején, amikor az Egyetem is megnyitotta kapuit a jogász-természettudományos és főként filosz ifjúság számára, míg a orvosokat saját klinikáikon, intézeteikben oktatták. A harmadik gimnázium - az unitáriusoké - volt a legifjabb, viszont némileg messzebb feküdvén a Farkas utcától, kissé kívül esett azon a diákközponton, melynek sűrűjében éltünk. Ide jórészt székelyföldi, sportkedvelő diákok jártak, a gimnázium unitárius centrum közepén feküdt, a környező utcák az ősi erdélyi felekezet nagyjainak nevét tükrözték. Tanárai s a lelkészek ösztöndíjakkal éveket töltöttek angol és amerikai vendégközösségeknél, maguk közt ápolták az angol nyelvet, valóságos klubot formálva, ahová a város angolul tudói [...] ellátogattak.

Az erdélyi reformátusság erőteljes, nagy tekintélyű organizmus volt. Püspökség, papnevelő főiskola mellett a Bethlen Gábor alapította Kollégium volt kulturális büszkeségének centruma, bár tudtommal soha nem vindikált magának akadémiai rangot. A protestantizmus gazdaságilag is erős volt, a mágnások s nagyobb földbirtokosok jó része kálvinista. Maga a gimnázium valami sajátos „liberális” színt tükrözött, régi hagyományaival, melyek megengedték a felsőbb osztályokban a nyilvános cigarettázást is. Félig rejtett nevezetesség volt a Bakter folyóirat, melyet a mindenkori VIII. osztályban szerkesztettek - rendesen kicsapatás veszélye mellett, mert ez a litografált, havonta megjelenő újság semmilyen tekintetben sem tett lakatot a szájára. Viszont a Kollégium igazgatója elvárta, hogy érettségi után a szerkesztők elhozzák a Bakter az évi, szépen bekötött példányát - az iskolai könyvtár gyarapítására. (Tudtommal soha nem jelent meg irodalmi feldolgozás ezekről a számokról, pedig eléggé nevezetes tanáregyeníiségek szerepeltek benne, ha itt-ott karikatúra formájában is, mint például a tudós Csűrös Bálint.)

A Farkas utca két - katolikus s kálvinista - vége tulajdonképpen nem ismerte egymást. Két külön világ volt, s csak akkor, amikor már nagydiák lettem, honosodott meg a szokás, hogy az utolsó tanév derekán az önképzőköri tisztikar - szigorúan megtartva a Kolozsvárra amúgy is jellemző magázódást - látogatást tegyen egymásnál.

A mi iskolánk - a Rendházzal s az utca túlsó végén lévő úgynevezett Apor-kollégiummal együtt tágas udvarok bővítették - hatalmas épülettömeg volt, melynek zárt valóságos s eszmei architektúrája a hortus conclususra emlékeztetett. Írhatom-e, hogy maga az iskola és szelleme némileg „kozmpolita” volt, szembeállítva a másik két városbeli gimnáziummal? A piaristákhoz a kis- és középpolgárság katolikus rétege járatta gyerekeit, meglehetősen sokan voltak vidékiek, csiki katolikus székelyek, jórészt ösztöndíjjal, csak elvétele arisztokraták, jobb módú örmények, görög katolikus románok, akik fiaikat magyar szóra küldték (alsóbb osztályokban görögkeletiek is), osztrák tiszti családok fiai, zsidók inkább a szegényebb rétegből, akik az alsó tagozat elvégzése után jórészt a kereskedelmibe mentek.

Mintegy közbevetőleg megemlékezem arról, hogy tudtommal a városnak egy nem magyar nyelvű iskolája volt, az evangélikus elemiben ugyanis németül tanítottak, de lutheránus középiskola nem volt.

Még nem voltam kilenc éves, amikor befejeztem az elemi, s gimnáziumba mehettem. Erre az előnyre úgy tettem szert, hogy magántanulóként egy év alatt két elemi osztályt végeztem. Utána a közelben lévő unitárius elemibe küldtek, innen ismertem meg a nagykollégiumot és sajátosan unitárius szellemet. A mi gimnáziumunknak mintegy gerincét a „becsületes, egyszerű falusi fiúk” alkották. Ezeket is szerették legjobban a páterek. Az „úrfikra” - persze közéjük tartoztam - mintha némi enyhe gúnnyal tekintettek volna. A fiúk jó része bentlakó volt, ám ez három - társadalmilag igen különböző - osztályra tagozódott. Zömük konviktista volt, fizető vagy ösztöndíjas. Az úgynevezett szervitorok szolgáltak fel a konviktusi és papi asztal

melletti étkezéseknél. A tanárok kora délután magánszolgálatra 1-2 órára igénybe vehették őket. Ilyenkor illett valami szerényebb borralalót juttatni a szolgadiákoknak, akik ilyenformán a legtöbb zsebpénzzel rendelkeztek, s volt eset, hogy pénzért árulták azokat a titkokat, amelyeket - a kalkulusokat illetően - a szobákban takarítva a tanárok noteszaiból kiloptak. A harmadik, mindig csak kisszámú réteg a konviktorokból állt. Ezek jórészt mágán-, vagy hozzájuk hasonló jómódú fiúk voltak, akik a paptanárok második szobájában laktak, a papi kosztot kapták (borítal nélkül), magántanulóknak számítottak, ha kedvük tartotta, bejártak az órákra, általában nem feleltek. [...]

Az iskola diszciplinája, mondhatnám, feszes volt. Tél kivételével negyed nyolckor szólalt meg a Primus-harang, néhány perc múlva - arasznyira ugyanazon útvonalon - kanyarodtunk az egyetemi templomhoz; a kisdíákok álltak a mise alatt, a nagyobbak számára padülés jutott. Visszajövet felnéztünk a folyosó hajlásában lévő nagy oltárképre, mely Báthory Istvánt mint fejedelmi iskolaalapítót ábrázolta. A hagyomány szerint a Princeps ábrázata nem volt állandó, mármint kifejezésében. Néha jóság sugárzott arcáról, ilyenkor a nap inkább jót ígért, máskor mintha megkeményedtek volna az arcvonások, akkor éreztük a szekundák suhogását.

A stúdiumok tengelyében - klasszikus, sőt talán jezsuita hagyományként - a latin állt. A sajátos tanterv kezdetben heti 6-7 órát is előírt a deák nyelv elsajátítására. Egy alattunk lévő osztályban Berlitz-módszer szerint latinul beszélni tanított a tanár, aki 1918 után szlovák közoktatásügyi államtitkár lett. Nagyon irigyeltük azokat, akik ebben az osztályban tanulhattak, mert mi bizony csak a klasszikus irányban döcögtünk tovább. A jobb diákok a könnyebb szöveget simán megértették, jóval inkább, mint például a németet, melyet harmadik osztályban kezdtünk s matura előtt végeztünk, nem túl sok eredménnyel. A görög ötödiktől számított, aki ezt vállalta (bizonyos szellemi arisztokratizmussal), s nem a pótlót, mely rajzból s némi klasszikus művelődéstörténetből állt.

Biró Vencel szerint az iskolának saját csillagvizsgálója s könyvnyomtató sajtója is volt egykoron, mi azonban ebből már semmit nem láthattunk, csak a fizikai szertár műszaki kövületeivel ismerkedhettünk meg. [...] Természettudományokból talán legtöbbet tanulhattunk természetrajztanárunktól, aki külföldi szaklapok cikkeiről számolt be azokban az években, amikor hatalmas lépésekkel ment előre minden reális tudomány. Így értesültünk - nem épp piarista gimnáziumhoz illően - a salvarzan felfedezéséről.

Egyik büszkeségünk a százévesnek mondott Pázmány Péter önképzőkör volt, melynek utolsó évemben én lehettem a jegyzője. Vasárnap délelőtti program volt, az ülésen Visegrádi Lajos középkori magyar tanár elnökölt, székébe húzódva, rendesen némán, míg körülötte zajlottak a heves disputák. A dátum pontos: a háború második évében voltunk, 1915 őszén, amikor a felettünk járó eminens *Modernek és az iskola* címen előadást tartott. A morálításban nem szűkölködő felolvasásban „Ady Endre szennyos magánélete” szerepelt. A mindig hallgató Visegrádi - epithetonja szerint: „Savanyú Marci” - megdöbbenést keltve csendet parancsolt felemelt ujjával. Azt mondta: nem szeretem, ha íróink magánéletében vájkálnak, hiszen akkor sok furcsaságra derülhetne fény, így arra, hogy például Vörösmartyt élete alkonyán derék, egyszerű ivópajtások gyakorta támogatták nagy nehezen haza. Egyébként - hangja most emlékeim szerint: zengett - én Ady Endrét a legnagyobb magyar költőnek tartom. Mehetünk tovább. [...]

Ami a Rendház (vulgo: Paplakónia) pátereit illette, ezek csak látszólag lehettek egységesek. A fiatalabbaknak - különösen a historikusoknak - nagyobb lehetett az ambíciójuk, sűrűn publikáltak, sokat olvastak. Az idősebbek inkább valami valódi vagy vélt klasszicitással meredtek az időkbe, jórészt még folyékonyan beszéltek - néha egymás között is - latinul, egyébként éveik múlásával rigolyáik, sajátos beidegzettségeik is erősödtek, s ezt aztán alaposan kihasználta megszólásra, csúfolódásra a diákszáz.

Nem tartozott ugyan szorosan az iskolához, mégis meg kell említenem a püspöklátogatások csodáját. Első órán kopogtak, bejött az iskolaszolga a körözhénykönyvvel, mint az igazgatói hatalom jelképével: felálltunk. A szöveg sommás volt. Majláth Gusztáv püspök úr látogatásával tünteti ki a gimnáziumot. Gyülekezés tízkor az udvaron, a püspök úr óhajára elmaradnak a következő órák. Igen, ez volt a mindig csak remélt csoda. A raccsolva beszélő, szelíd szavú, kedves főpásztor tériszonyát leplezve két kisfiú feje búbjára támaszkodva beszélt. Általában személyes élményeiről, felolvasva a kapott tábori lapokat. Utána szokás szerint mindenkinek Berde-cipóba (rozsos péksüteménybe) bújtatott virslit fizetett. A nagyobbaknak illett délután felkeresni Majláthot a plébánián, „egy kis lelki tisztogatásra”.

Érettségi estéjén egy Szerződést írtunk alá, melyet főjegyzői minőségemben fogalmaztam. Sok mindenre köteleztük benne önmagunkat, így a halottak elparentálására is. [...]

Aki a kolozsvári Főtérrel behajtott a szép, nagy (akkor Keszey-féle) könyvkereskedés mellett az Egyetem utcába, már szemébe tűnt a Rendház a barokk szoborral. Ezt a széles sarkot már az egykori ígézet öleli át, ha erre ér a vándor. Ám szinte közvetlen közelében keskeny utca nyílt, melyet annak idején nemcsak illett, de el is kellett kerülnünk. Akkor Búza utca volt a neve, úgy tudom, ma: Florilor. Itt, a hajdan városfalak tövében épült vöröslámpás házban játszódik Hunyady Sándor felejthetetlen története.

Most miért is kerülné ki az emlékezet, amikor az iskola alapításának négyszáz esztendő fordulóján kedves Alma Materemtől búcsúzom.

Passuth László: Alma Mater Kolozsvárott. Vigilia. 1983. 599-605.

Makkai Sándor A kincses város

Tízéves koromban láttam meg először Kolozsvárt. A büszke jelző akkoriban már jórészt emléket jelentett: a fejedelmi kor ipari, kereskedelmi és művészeti életének egykor eleven, lüktető aranyfolyója műemlékekbe, templomi és múzeumi műkincsekbe merevedve, a mindennapi élet medrének csak a partjait díszítette. De ez a kincs akkor még nem is érdekelt engem. Mégis, gyermekkorom távoli látomásából úgy merül fel Kolozsvár század eleji képe, mint mesebeli kincstár ragyogó álma.

Az erdélyi gyermekek túlnyomó sokasága apró falvakban és törpe vidéki városkákban nőtt fel. Én is így éldegéltem csendes, álmodozó szülővárosomban, Enyeden. Az erdélyi élet zárt-sága, szerénysége, anyagiakban való szinte hihetetlen szűkös volta csak egészen kivételes esetekben engedte meg, hogy egyesek már gyermekkorukban túlláthassanak közvetlen környezetük hegyvonalán. Még Erdélyen belül is nagy dolog volt az utazgatás, Budapest valószínűtlen tündérmesének hangzott. A kis diákok legmerészebb álmaiban Kolozsvár csillant fel a messzi látóhatáron, ahova talán eljuthatnak egyszer az egyetemre, ha majd szerencsésen átették magukat a gimnázium nyolcórátú kásahegyén. Elképzelhető tehát, hogy micsoda rendkívüli élményt jelentett számomra a sorsfordulat, mely már tízéves koromban két egész esztendőre a kincses városba dobott.

Az enyedi gyermek ámulatra tágult szemében Kolozsvár mérhetetlen nagy városként jelent meg. Enyeden öt perc alatt letrappoltam a Bethlen Kollégiumtól a Magyar utca földszintes házsorai közt a honvédkaszárnyáig, ami pedig a város végét jelentette. A tíz ujjam sok volt rá, hogy az egész város emeletes házait számba vegyem. Kolozsvárt a Ferenc József út, a Monostori út, a Bel- és Kül-Magyar, a Bel- és Külközép utcák vonala beláthatatlan messzeségben vészelt el s hatalmas középületeik és tornyos palotáik elszorították a lélegzetemet, nem is szólva az óriási, gyönyörű Főter közepén pompázó Szent Mihály-templom tornyáról, mert arra alig mertem felpillantani. Enyed utcáin 1849. január nyolcadikának halálos éjjele óta olyan öröklött csend feküdt, hogy ha valaki egy nagyocskát kiáltott odakint, megrebbent az anyák szíve az ablakok mögött. Kolozsvárt megmámorosodtak a füleim az élet zúgó-zengő muzsikájától. Enyeden lassú léptű professzorok sétálgattak elmélkedve, vagy üldögéltek csendesen diskurálva a patika előtti padon, magukba néző, mély szemű asszonyok lépegettek szerényen hazafelé, s a diákok is csak a Bükköserdő laposán eresztették ki a jókedvüket. Egy tehénszeker legalább félórát mászott az út közepén, amíg eltűnt a szemem elől. Kolozsvárt mindenki sietett, mindenkinek piros volt az arca az igyekezettől, s oly vidáman járt a szája, mintha attól félne, hogy rövid a nap a sok újság kibeszélésére, ami a begyében van. Így láttam, hallottam, éltem át gyermekkorom elragadó Kolozsvárját. Kincses város volt igazán, kebelén csodálatos drágakő tündöklött: a szikrázó életöröm. Az az érzésem, hogy e két év alatt sohase ment le a nap az égről, örökös fényben tündöklött a Bocskai téri Kispark, indián kalandjaink és angol-búr háborúink dicsőséges színtere, az öreg Kollégium nagykúriája, boldog tízpercek ma már megszakíthatlannak tetsző sorozatában, de a történelemórák is, melyeket a folttalan magyar dicsőség napja sugárzott be, áttüzesítve szívünket azzal a hittel, hogy a legkülönb nemzet vagyunk, csupa győzhetetlen hős ivadéka, elhivatva az örök életű Nagy-Magyarország továbbépítésére. A Farkas utcai régi Színház piros-arany ölében, ifjúsági előadásokon sokszor szinte az égbe ragadott ez az életöröm, mintha Kolozsvár minden titkos kincse itt ömlött volna eléem, a valósággá élt mese kosztümjeiben, zenéjében és csodáiban. Bizonyos, hogy gyermek voltam, s mégghozzá szürke, eseménytelen környezetből csöppentem ebbe az élettől duzzadó városba, de az is bizonyos, hogy az életben való ezt a boldog gyönyörködést csak az a Kolozsvár gyújthatta fel, amelyik maga is csak gyermek volt, örökös

jövőjében hívó magyar gyermekváros, önfeledten lubickolva a modern nagyvárosi élet későn érkezett hullámaiban. Nagy, súlyos múltjának árnyékából a tavaszi napfénybe lépve, kacagva nyújtózkodott el a kék havas lábánál a Szamos szép völgyén, s minden porcikája ezt énekelte: öröm élni!...

Másodszor hétévi távollét után, már mint egyetemi hallgató, kerültem a kincses városba. Az ettől kezdve ott töltött évek döntő hatással voltak az életemre. Kolozsvárnak mélyebben rejlő, igazibb kincsével ismerkedtem meg, azzal, ami valódi és múlhatatlan sajátja: történelmi gyökérszerű, viharokban edzett törzsű, dús koronájú magyar szellemével és műveltségével.

Most már megszólalnak a kövek. A múlt kezdte magyarázni a jelent, s megértetni azt a különös szellemi illatú légkört, melyben a gyönyörű fasorok és üde virágágyak közt hallgató remek kis paloták, méltóságos öreg templomok és szép komoly iskolák e híres városa lélegzett. A legfinomabb és legelőkelőbb magyar szellemiség a legtisztább magyar beszéd varázsával ejtett bűvöletébe. Ennek a szellemiségnek varázsa nem egy holt történelem ábrándjából, hanem a bennünk és velünk élő múlt erejéből áradt. Ha az ember belépett a Szent Mihály-templom vagy a Farkas utcai református templom fenséges boltívei és nagyszerű műkincsei közé, a századok erdőjébe lépett ugyan, de mégsem egy elmúlt világba: Hunyadi Jánossal együtt térdelt az oltár elé. Bethlen Gáborral együtt figyelt a szószékre, Lorántffy Zsuzsannával vette az Úr testét a remek kézimunka-terítőről. A jelent a múlttal törhetetlen közösség kapcsolta egybe. Minden lelki zökkenő nélkül sétálhattál a ferencesek, a piaristák, a minoriták szép szentélyein keresztül egészen a Monostori úti ókeresztyén és kalotaszegi népi stílust egyesítő református Istenházáig. Nemcsak az Óvárban áll egymás közelében Mátyás király és Bocskai István szülőháza, hanem ők maguk is így élnek együtt a kolozsvári ember lelkében. Zord várfalmaradványok a zömök öreg bástyával, középkori apró polgárházak, fejedelemségi szép lábas házak, megkapó barokk és empire paloták, modern középületek és egyszerű magánházak szépen összesimultak, s változatos koruk és arcuk mind arra az egyre utalt és nézett, ami Kolozsvár kincse: az életcsúcsok felé törő lélekre. Itt a századok egymásban lélegzettek, s a holtak karonfogták az élőt séta közben. A Király utcai nagy tetejű, vaskosaras ablakú polgárház kapuboltja alatt ugyanúgy állanak a hatalmas hordók, mint 1613 októberében, szüret után, s az ismerős önkénytelenül bepillant, hogy hátha meglátja Bethlen Gábort, aki itt aludt az éjjel, s most indul a fejedelmválasztó országgyűlésbe, élő áldozatul ajánlani fel magát Erdélyért. A gyönyörű házsongárdi temetőben pedig, ahonnan az elköltözöttek néznek le a városra, a vizsgákra készülő diákok tiszteletteljes és bensőséges ismeretségben telepedtek le Szenci Molnár Albert, Apáczai Csere János, Bölöni Farkas Sándor, Jósika Miklós, Brassai Sámuel, a Bethlenek, Bánffyok, Barcsayak társaságába.

A gazdag múlt sokrétű társadalmat származtatott át a jelenbe. Kicsiben együtt az egész országot. Bocskai hajdúinak háza népe, a zárt életű, kemény hóstáti földészek, az ősi céhek hagyományai élnek a gyökeres kézműiparosságban, a kereskedelmet sokszázados boltoscsaládok leszármazottai úzik, őtől utódokig megszakítatlan sorok dolgoznak a tisztviselővilág minden ágazatában és a magas intelligenciában, s a történelmi neveket viselő erdélyi arisztokrácia minden családjának háza van Kolozsvárt. Talán csak egy volt, ami ebben az időben nem tényező még a város életében: a nagyipar és a nagykereskedelem. De ez Kolozsvár jellegéhez tartozott. Nem a gyárak és áruházak voltak a büszkeségei, hanem iskoláinak gazdag rendszere fel az egyetemig, az Erdélyi Múzeum-Egyesület könyvtára és gyűjteményei, az Erdélyi Irodalmi Társaság, az Emke, az új Nemzeti Színház. Szellemi fővárosa volt Erdélynek, s szellemi hatalmával vonzotta magához Erdély szellemi embereit és ifjúságát a székely fenyesek legtávolibb zugából is. Kincset őrzött és osztogatott: a magyar műveltség élő kenyerét. Tisztessége és dicsősége marad, hogy a múzeumalapító Mikó Imrét, Erdély Széchenyijét tisztelte a legnagyobb embernek, s hogy benne a leghíresebb és legismertebb emberek lelkipásztorok, professzorok, írók és művészek voltak.

Kolozsvár lényege szerint „úri” város volt, a lelki és szellemi előkelőség értelmében. A forgalomnál többre becsülte a rendet és tisztaságot, a forradalmiságnál pedig a méltóságos békét. Jellemző, hogy legnagyobb kávéházában az egyetemi és középiskolai tanárok együtteséé volt a főasztal, amely körül hosszú és emelkedett filozófiai viták folytak. Tanúja voltam egy ilyen vita megszakadásának, mivel az egyik fél ott az asztalnál kapta kézhez behívóját a világháborúba. Meg is ígérte, hogy folytatni fogják ott, ahol most egy kis időre leteszik. Sajnos nem teheték meg, mert a magyar filozófia nagy reménysége sohase tért vissza Galíciából.

A kincses város háború előtti szép és nemes arca elmerült. [...]

A harmadik képem már egészen más Kolozsvárt mutat. Mint a tó kiöntései terpeszkednek körülötte új, idegen arcú városrészei. Tisztaságát, csendjét por- és szemétkavaró ideges forgalom torzította el, mely csaknem szétveti zárt, bensőséges régi formáit. Ismerős tornyai még az égre mutatnak, az el nem vehető haza felé, de a kiirtott Kispark helyén emelkedő új palota túlnéz a legtöbbjük keresztjén, csillagán. Az öreg színházat hiába keresnéd, hült helyén felhőkarcoló épülethasáb töri meg a Farkas utca ódon búbját. Az egyetemről már nem a magyar szellem Igéje árad, és sok más régi iskolaépületből sem. Utcákon, hivatalokban, üzletekben, színházban a felszínen más gyökerű élet lombozik szét, s a legszebb magyar beszédet már alig lehet hallani a kolozsvári utcán. De senki se gondolja, hogy ami nem látszik, az most már nincs is meg többé. A változás annyi, hogy a kincses város az elásott kincs városává lett. Kolozsvár poétája, Reményik Sándor így énekel:

*„A lélek él: betűben, kőben, fában,
Hullámos hangban és merev márványban
Száz változáson át -
Amíg meg nem tagadja önmagát...”*

Kolozsvár kincse többé nem a gyermeki életöröm, és nem is az „úri” műveltség. Mai kincse nagyobb, időállóbb ezeknél. Ez a kincs a szeretet, mely elrejtőző életében őrzi és ápolja a magyar lelkeket és jellemet. Ez a szeretet az, amelyet továbbplántál gyermekei lelkébe, „hóban viruló rózsafának”, boldog kalász reményét hordozó búzaszemnek. Türelemben és önfegyelemben virul ki az a szeretet, amely a magyar lelket és jellemet kicsinyekben, szegényekben, árvákban, szenvedőkben, tudatlanokban keresi meg, melengeti, táplálja, vigasztalja, gyógyítja és tanítja. Ez a szeretetmunka a számunkra új, de mélyében régi Kolozsvár mai legnagyobb kincse, amelyet senki el nem vehet tőle, de amely senkinek nem is lehet ellenére, mert emberi és isteni jogon tiszteletet parancsol és sértetlenséget biztosít. A város hatalmilag, gazdaságilag, sokban kulturálisan is gazdát cserélt, de ebben a lelki értelemben a kincses város most is és örökre a miénk.

Makkai Sándor: Örök Erdély. Budapest. 1940. 17-23.

Cs. Szabó László Kolozsvári gyermekkor

A vonat nyílt pályán megáll. Rezeg a falevél, az árnyékban szitakötők cikáznak. Egy darázs az ablakra száll. A töltés alatt zúg a Körös. Fodorméntaillat száll fel a földről. Mintha egy zord lélek súgna a vidéknek, minden sötétebb színre vált. Ez már Erdély. A világ, mint egy óriási napraforgó, a balladák fekete napja felé fordul. A vonat ismét elindul, egy darabig még hallok a Köröst. Nemsokára Kolozsváron vagyunk, gondolom. De a vonat tizenöt éve nem ér be. Valahol mindig elakad, valahol egy csonka hídra fut, valahol a folyóba zuhan. Az álom visszaejt a földre.

Fölülök a tompa szürkületben, a szepegő tárgyak közt. Ahol az imént egy fa állt, most az íróasztal a haragomtól remeg. Ahol a Körös zúgott, egy szőnyeg szűkül a tekintetem elől. Olyan a derengő szoba, mint egy Gecsemánékert, körös-körül ájult tanítványokkal. Ekkor föláll az emlékezet, s gyalogszerrel elindult Kolozsvárra. Abba a városba, amit ez a név főd nekem, s talán csak nekem. Gondolatban tizenöt év óta megújítom az emléket. De belső tekintetem ma is a gyerekkori képet hordozza, mint a meglett néger a csuklójába nőtt gyerekkori karperecet.

Három nagy emlékem: Mátyás király, az egyetem s a kertek. A negyedik a temető. De ez a negyedik már nem is emlék, hanem látomás.

Mátyás az óvárban született, egy tarka tetős házban. Egyszer az innsbrucki Goldenes Dachlban majdnem ráismertem. Kiderült, hogy körülbelül egyidősek. Mátyás később is eljárt Kolozsvárra, egyszer jobbágnak öltözve fát vágott a hitvány városbírónak. A hasábokat krétával megjelölte, később visszajött királynak, széthányatta a rakást, ott volt az írás. A hajdút megcsapatta, a bírónak fejét vétette. Öszönként bementem a városháza udvarára, töviről hegyire átvizsgáltam a jó szagú bükkfákat. Egyen se volt krétajel. Bársonynadrágos cigányok fűrészelték s aprították a fát, a tömzsi darabok messze röpültek a tönkről. Jól megnéztem a cigányokat. Egynek se volt nagy orra. Így hát a királyt nem találtam köztük. Mátyás egyszer molnárnak öltözve szökött ki Boroszlóból, s egy lakoma után maga kapált a hegyen a gömöri urakkal. Gyanús volt minden molnár, s a kapás formájú embereknek is utánaeredtem.

Otthon is tudták, hogy keresem a királyt. Gyerek voltam, nem élhettem igazság nélkül. Mátyás volt az igazság, meg akartam ölelni. (Azóta gyáva is, bölcs is lettem a kereséshez. Igazság nélkül nem lehet élni, de az igazság sok vérrel és siralommal jár.) Akkor is, amikor egy mogyoróvesszőre kötött ostorral három öreg oroszánomat legeltettem az udvarunkon - (éjjel a nagyapám ágya alatt háltak) -, mondom: még e láthatatlan vadak fölött pásztorkodva is Mátyás hollétén tűnődtem. Biztosan a török ellen jár! Elment Konstantinápolyba a szultánhoz, száz szobán keresztül szalasztja, a százegyedikben elveszi a gyöngyös süvegét. Magas, csúcsos süveget visel a szultán, nagyobb, mint a feje, egy szép könyvben láttam lerajzolva.

Egy éjszaka arra riadtam, hogy megnyúlt a szobánk. Olyan magas volt, hogy a mennyezetnél visszahajlott. Lámpa kattant, egy kanál a torkomra fagyott. Hideg, hegyes tárgy, egy hőmérő csúszott a hónom alá. Reggel átvittek az utcai szobába. Mátyást hívjátok! - hajtogattam. Ha meghallja a betegségem, biztosan visszafordul, még a szultánt is otthagya. Megállítottam a vándor csipkeverőket, szénégetőket, bosnyákokat s borvizes legénykéket, „jól nézzétek meg az orrát”, suttogtam. Anyám visszajött. „Ez sem az. Csak aludj nyugodtan. Majd szólok, ha jó.”

Egy fényes délután három ködfolt derengett az ágyamnál. Hosszú, csöndes álomból úsztam vissza, a három alak el-eltűnt s megint feltűnt a közelgő, ingatag parton. Áttetsző gőzben álltak, a gőz felszállt, három nagybátyám maradt a helyén. A középső a szultán süvegét tartotta a kezében. Ezüst- és aranylemezekkel volt kirakva, a háromszögű lemezek csúcsán gyöngyök lógtak. Elöl is, hátul is volt egy kis szarva.

- Mátyás küldi - mondták. - A diákja hozta Konstantinápolyból.

Fölültem.

- Tegyétek a fejemre - parancsoltam fogvacogva.

Megkoronáztak. A fülemig süllyedt, s félrebillentette a fejemet. Iszonyú súlyos volt. Kétségbeesett erőlködéssel kiegyenesedtem.

- Adjatok harminc aranyat a diáknak - szóltam. S rövid, keserves tusa után hozzátettem: - Az egyik oroszlán is az övé.

Évek múltán viszontláttam a süveget. Keménypapírból készült, az egerek lerágták a két szarvát. Az ezüstpapír leszakadozott, az aranyfűst lekopott, az üveggyöngy s egyéb mütyürke lepergett róla. Így is megtartotta a méltóságát, papírmaséból, egérnyomokkal is ötvösivadékok keze művére vallott. Fölemeltem. De ahogy a fejemhez közelítettem, két keskeny gyerekkéz utánanyúlt. Egy sovány, megviselt gyerekarc esedett rám. Megértettem. Csak ő viselheti a süveget, neki küldte a nagy orrú király. Neki készítette a három tréfacsináló fiú, akikből kettő azóta a házsongárdi temetőbe költözött. Mátyás pedig máig se tért vissza.

Az egyetem a Farkas utca sarkán állt. Két iskola volt ebben az utcában, elején a katolikus, végén a kálvinista, s két templom: elején a Nemzeti Színház, végén a toronytalan református. A nagybátyám ablaka is erre az utcára nézett. Vízfestékekkel virágokat festett, ibolyát, kökörscint, vadszegfűt, gólyahírt, harangvirágot, persze latinul. (Olyan a latin név a mezei virágon, mint az aranyfátyol a kis cseléden.) Az ablakban ült, s meg-megrázogatta az ecsetet a vízben. Úgy fest, ahogy a kacsza fürdik, gondoltam. Ma már azt hiszem, hogy Dürer ült az ablakban. Csak az ő virágképei voltak ilyen szépek.

De a sok klinika és kísérleti intézet a Mikó és Trefort utcában szintén az egyetemhez tartozott. Keresztapám éterszagú szakállal egy keskeny, hosszú üveget tartott a fényre, s szemüvegét a homlokára tolta, mintha négy szemmel nézne. Állítólag angyalvér volt az üvegben. A veje tengeri malacokat oltott, mivelhogy - mondta - orrszarvúkat akar belőlük nevelni. Ebben igazán nem volt semmi furcsa. Keresztapám szenvedélyes és igen jó puskás volt, nyilván neki tenyésztett tengeri malacokból orrszarvúkat. A fűvészkertben még az öreg Brassai Sámuel íratna a táblára, hogy mindent a szemnek, semmit a kéznek. A diákok aztán négykézlábra ereszkedve, az elszőrnyedt öregúr szeme láttára lelegelték a ritka gyógynövényeket. Semmit a kéznek, de hol vagyon írva, hogy semmit a szájnak? Így járta meg a szent öreg, aki egyszerre volt nyelvész és fűvész.

Átellenünkben lakott „Mommsen”. Azt hallom, esős időben messze kerülték a vizsgáját római jogból. Ilyenkor a tantárgyához méltón úgy irtotta a hallgatókat, mint egy római proskripció. Farkas Lajosnak hívták, Mommsennek csúfolták, de a csúztól olykor-olykor a zsarnok Sulla lett belőle.

Én csak napos időben ismertem. Karonfogva sétálgattunk a Rózsa utcában. A világ folyásáról beszélünk, a legnagyobb egyetértésben. Éveink összeértek, ő a nőben már csak a lányát látta, én még csak az anyámat. Hatvannégy év volt köztünk. Ma már kevesebb. Ő elért a házsongárdi temetőbe, áll, s visszanéz. Nézi, hogy közeledem.

A kertek minden irányban hamar elkezdődtek. A kertek mögött volt a Bükk, a Békás, a Brétfű, a Törökvágás, a Hója; az ég alján kékllett a gyalui havas. Útközben, Szászfenesnél esett el a délceg, könnyelmű II. Rákóczi György: „Így jár a tékozló fiú”, intettek az emlékműnél.

Házsongárd, Hója... Lassan, libegve karikáznak előttem a szavak. Puskinról olvastam, hogy napokig tétlenül heverészett a díványon, karja a földre csüngött, pipált. Talán ő is ilyen szavakon mélázott, csakhogor oroszul. Egy város tűnik elém ilyenkor, túl az erdőn, túl a zengő, nyári réten, s mindjobban összeszárad néhány mély és kitörölhetetlen vonalra, mint Houfnagel metszetén. Egészen olyan, mint egy régi metszet. Ilyenkor úgy érzem, hogy egy füstös képű fejedelem mellett állok, fogom a lova kantárját. Szól a tücsök, egy vércse köröz felettünk, a fejedelem megfontoltan néz a városra.

A kertünk a Majális utcában volt. Egy kiszáradt almafában lakott Kicsi Ferenc Doktor, a varázsló. Vele utaztam délutánonként Labradorba, tudta, hová tűnt Grant kapitány, Batáviában rólam beszéltek Jelky Andrással, s ő temette el a szegény Pym Gordon Artúrt, akit az északi Jeges-tengeren hiába kerestünk. Egy nyáron kivágták az almafát. Felhasználták a betegségemet, vagy talán a dédanyámnál jártam falun. Hetek múlva értem a szörnyű tett színhelyére, Kicsi Ferenc Doktor testét addig már rég szétfűrészelték az almafában. Azóta varázsló nélkül élek. Közel harminc éve nem jártam a Csendes-óceánon. Nincs, aki oda-röpítsen.

Leggyakrabban a Hója erdőbe jártunk. Azaz csak az erdőszélre, mert ott alkudozni kezdtem. Az erdőben ugyanis örökös királyválasztás dúlt: az álnok farkas az oroszlán trónjára tört. Egy cseppet se akartam ebbe a polgárháborúba keveredni. A fejem akkoriban csillagokat szórt a Shakespeare-meséktől, a kitakart ágytól két királyfi holtteste riasztott vissza, az ajtónyílásban egy tör leskelődött, s nyilván az erdőből is Shakespeare rémített el. Alighanem tudom is, hogy melyik királya. A gonosz János, vagy III. Richárd. Valamelyikük farkasbőrbe bújt, s Kolozsvár határában az oroszlánszívű rokon koronájára tört. Az erdőszélre telepedtünk; mögöttünk, a vészjóslo csöndben, a pókhálós erdőmélyen, óriási páfrányok és ördögbordák közt a vadak egy shakespeare-i királydrámát játszottak. Azóta se járok gyanútlanul az erdőben.

Kísértetek és csodák közt éltem. A három tréfacsináló fiú felosztotta a nevelésemet, az egyik megtanított Cyranóra, a másik az erdőkre, a harmadik a jó étvágyra s a nevetésre, s mindhárman Erdélyre. Nyári estéken a vadszölőlugasban ülünk, a petróleumlámpa körül bogarak táncolnak, az asztalon tejes puliszka gőzölög. Félrehúzódva ülök, a tollas kalap fülemig csúszott, kardomat elejtem, egy kolostorkertben haldoklom Roxán előtt:

*Megyek a holdba jó Le Bret barátom,
S a fölszálláshoz immár gép se kell...*

Rettenetesen megbögettem a halálomat, ha így folytatom, később a színpadon haltam volna meg, mint Kean és Molière.

Könny és hahota közt éltem, mint a parasztok a régi flamand képeken. Egyszer egy angol konzul érkezett Kolozsvárra. Szíriából jött a szerencsen inasával, nyitott kétfogatún hajtattott be. Ez volt az első eleven konzul, s azt hiszem, az első eleven szerencsen Kolozsvárt. Száz ablak nyílt a rejtélyes vendég után. A kocsí végiggurult a Ferenc József úton s a Szamos-hídon, megkerülte a Főteret, az Unió utcán át a Sétatérnek fordult, s megállt egy földszintes háznál. A konzul a „vegyész”-hez jött. Hórihorgas, borotvált fejű ember volt a vegyész, egy dohos bútorozott szobában félreismert lángelméjét siratta. Nosza, ki legyen a tolmács? Szerencsére ott volt a középső fiú, a legnagyobb tréfacsináló. A konzul, maga is kiváló

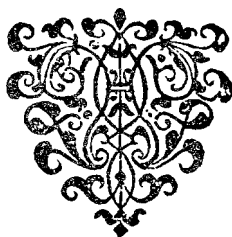
vegyész, átnézte a számításokat. Merített kék papíron álltak, háromszínű tintával. Aztán fesz-telen beszélgetés kezdődött, tudtommal ez volt az első kimerítő halandzsa történelmünkben. Odakünn némán álldogált a tömeg, némelyek a kéményt lesték, mint egy pápaválasztáson. S az eredmény meg is ért volna egy víg füstöt. A konzul meghívta a vegyészt a jaffai egye-temre. Aztán sietve kocsiba ült, s örökre elhajtatott. A vegyész háziköntösben s papucsban az utcán állt, sápadtan lengette a zsebkendőjét. A konzulnak több oka volt a sietésre. Többek közt az, hogy a szerencsen inas a kánikulában olvadás útján rohamosan kivilágosodott. Vissza-felé már egy félvér feszített a bakon.

Még egyszer a kocsi után nézek. Legtöbb utasa azóta behajtott a házsongárdi temetőbe. Egy ideig e temető mellett laktunk, ablakunk alatt vitték el a halott tiszteket, Ferenc József csákója állt a koporsón, két katona feszes nadrágban, párnán vitte a kitüntetések, egekbe zengett a gyászmuzsika. Ravaszul a menet után is az ablakban maradtam. Nemsokára visszajött a banda, víg indulókat ropogott.

Délutánonként rablósdit játszottunk a tujafák alatt, Rózsa Sándort Kendeffy Ádám sírjánál végeztük ki. Egy pásztorfiúcska könyökölt az egyik sírra, kétágú sípon furulyázott a holtnak. Mért nem állhatok a helyén? - gondoltam megsértve, ahányszor csak láttam. Sohasem féltem, a házsongárdi temetőtől nem lehet félni, olyan szép, mint a boldogok mezeje, ahol Orfeusz viszontlátta Eurydikét. Kihoztam Kicsi Ferenc Doktort is, hangosan olvastam neki a neveket. (A varázsló ugyanis rövidlátó volt.) Csak két évtized múlva jöttem rá, hogy az erdélyi Pantheonban barangoltam a varázsló barátommal.

Ezeket látja az emlékezet. Aztán nesztelenül kimegy a városból, s két fa között még egyszer visszafordul. Szép város, de nem a legszebb. Nemes város, de talán nem a legnemesebb. Ősi város, de semmiképp sem a legősibb. A részek nem tökéletesek, s az egész együtt mégis töké-letes s olyan sírnivalóan szép, mint az az asszony, akit legjobban szerettem ezen a világon.

Cs. Szabó László: Erdélyben. Budapest 1940. 17-29.

Laczkó Géza Kincsek Kolozsvárott

Két hosszú hegyvonulat között mély, széles völgyben hosszan futott a Szamos „Magyarország” felől, nyugatról, az ismeretlen keletnek. S ebben a völgyben középpont mint nyugat felé nyitott, fektetett nagy > betű volt a Nádaspatak s a Szamos összefutása, s ebbe a szögbe mint hosszú sarkantyúnyak vágott bele egy alacsonyabb hegyhát, amelynek hirtelen, körül-kerek végződésén, mintegy a sarkantyútaraj tetején, dudorodott mérsékelt magasban a Fellegvár meredekje.

A fellegvárban sáncok voltak, kétfejű sasos fekete-sárga várkapu, liget, kaszárnnyak, nyári mulatságok tiszti pavilonja, rozsdás ágyúk, nagy fák s a sáncárkokban lövölde, ahol katona formára kivágott és festett deszka céltáblák álldogáltak.

A Fellegvárról nyugat felé folytatódott a hegygerinc, mint egy maga alá húzott lábakkal hason fekvő macska háta. A gerinctől lefelé a déli lankán a Szamos völgyének lejtőzően szőlők, kertek, az északon füves mezők egy miniatűr hágóig, amely északról délre hasította ketté a hegyet, s úgy hívták: Törökvágás. Serege átvonulásának vágta a török, vagy a Szamost akarta arra elvezetni? A Törökvágáson túl a Borjómál déli hegyoldala, s az északi részen meg a tetőn a Hója erdő, majálisok és bujkáló szerelmek tündérmes vadona.

A Fellegvár déli vörös agyag lejtője meredek volt, sziklás és dúlt, kunyhókkal és barlanglakásokkal, amelyek úgy hatottak, mintha egy függönyre festve lógtak volna a levegőben, közvetlenül a hegy lábában elfutó Szamos fölött. A vár keleti lejtőjén volt a Kőmál, s alatta terült el apró házaival a Hídelve városrész. Ezen a Hídelvén vágott keresztül az a hosszú, kacskaringós utca - a vasút felőli része Nagy, a Főtérbe torkolló darabja Híd névre hallgatott, - amely a várostól északra fekvő pályaudvartól vitt be a Főterre.

A Főtér, ez a nagy négyszög, közepén Szent Mihály templomával, olyan volt, mint egy ereklyét emelő szentmihálylova, négy sarkán négy rúddal azaz négy végtelen utcával, amelyek közül kettő - a Monostor utca s a Széna utca - nyugatnak, a másik kettő meg - a Közép s a Magyar utca - keletnek szaladt. Ezek közül is a Monostor utca egyenesen beleszaladt a Magyar utcába, széles is volt mind a kettő: míg a szentmihálylova egy vonalba eső másik két rúddarabja, Szén és a Közép utca, nem volt se olyan széles, se olyan szabályos egyenes. A bölcs közigazgatás a négy utcát legalábbis nyolcra szabdalta, mert volt Bel-Monostor és Kül-Monostor, Bel-Szén és Kül-Szén, Bel-Közép és Kül-Közép, Bel-Magyar és Kül-Magyar utca, ámbar a Bel-Szén utcadarabot már akkor Jókai utcának hívták, s ezt a többi bel-kül utcát is hamar át keresztelték illő módon nagy magyarok neveire. Bennszülött kolozsvári azonban, akit már Váradon ezzel a versikével csúfoltak: „Kalazsváratt az a hír, Házasodik Trandafir”, nemigen tanulta meg az új neveket, nem is álmodva, hogy amit ő unt megtanulni Wesselényi utcának, azt huszonöt-harminc év múlva „Strada Regele Ferdinand”-nak kell hivatalosan is neveznie. Ha az ember a Főtér északi sarkán felült az ájvájra, két irányban utazhatott jó félóráig a dohogó masina után kapcsolt két kocsiban, vagy nyugatnak, végig a Monostor utcán a városi házak közül ki az egymáshoz tapadt szászos, oláhos falusias kis házak közé, el egészen a sörgyárig s a régi kolostorig, amelyről senki sem tudta, élnek-e, halnak-e benne az emberek, s mire használják; vagy keletnek végig a Magyar utcán, el-el egészen az út közepén álló kis Szent Péter-templomig, s még azon túl is kerttel körített, különálló magyar alföldies tanyaházak közé, a Hóstátba, ahol gatyás, szilaj, bicskázó magyar legények éltek pár századdal visszamaradt erőszakos életüket.

A Fötér másik, északnyugati sarkából egy kis tenyérnyi zsúfolt városrészbe, az Óvárba, amelyet négy vonal szinte szabályos négyszögbe zárt. Délen a Fötér s a Monostor utca egy darabja, nyugaton a Sétatér utca, északon a Kis-Szamos ága, keleten a vasút felé vivő ájvájos utca. Itt aztán valószínűtlenül kicsi utcák és parányi terecskék tömkelegében rengeteg mindenféle volt: két kórház, ferences templom és rendház, Mátyás király szülőháza, a Vasút utcára fronttal a posta, a Sétatér utcára fronttal a kereskedelmi akadémia, modern piszok és történelmi szenny.

A Fötér déli sarkán nyílt a Bel-Torda utca, és itt a Jókai és Torda utca sarkán volt a nevezetes „Nyhó”, vagyis Nyevijork, írva New York (a kutya nem ejtette nyujorknak!) Szálló és étterem és kávéház. A szállóban átmeneti vigécek laktak, az étteremben cigány játszott, s az előkelőségek vacsoráztak és dorbézoltak, itt zajlottak le a híres „köri bál”-ok a helybeli egyetem jogász körének rendezésében, a kávéházban átutazó zsidók alsóztak, urak tarokkoztak, újságírók, színészek veszekedtek, s itt szoktak elcsattanni a szenzációs becsületbeli pofonok, mert itt volt a nyilvánosság, fórum, agóra, itt lakott a Közvélemény.

A Nyehó teraszáról a tekintet körülszaladhatta az egész Fötér, amelynek nem is a közepén állt a templom, hanem kissé odább nyomva az Óvár felé, míg ezen a felén egy dísztelen négyszögű kőmicsoda állt, oldalán finom, de értelmetlen reliefsokkal, tetején egy ismeretlen mellszoborral, az úgynevezett „státova”, mint utóbb kiderült, Ferenc császár kolozsvári látogatását megörökítő emlékmű, amelyet később, a nagy nemzeti fellángolás idején bedugtak az Óvár legnagyobb kis terére, s amelynek helyén ma a római farkas szobra áll, lógó emlősorozata alatt a pöttöm Romulusszal és Remusszal. A templom s a státova között piaci árusok nyüzsgönek.

A Nyehótól délnek haladva a Torda utcán bal kézről kapta az ember a szürke színű piarista templomot, amellyel ha szembe állt, tudta, hogy a templom mögött van a drapp kövű új egyetem s a mögött megint a színház, ősi sárga hodály. Tovább a templom után jött a piarista rendház, közte s a templom között nyílt a Farkas utca, amelyben mindjárt a rendház mellett állt a piarista gimnázium. Ha most továbbment az ember a Farkas utcán, jó mélyen elért a református gimnáziumhoz, amely mögött egy toronytalan régi gót katolikusszerű templom állt, soha be nem fejezett, többször megdúlt s leégett, ideiglenességében ősi épület, amelyet biztosan vallásharcokat követő osztozkodáskor kapott meg a reformátusság, mert ez volt az „ev. ref. belső templom” [...] A templom mögött a kőszáló várfalmaradéokra bukkant, amelyhez igen ügyesen farolt több új és régi építkezés, tűzfalul használva a szétbonthatatlan zord, rücskös terméskő falat. Itt állt egy gyönyörű bástyatorony [...] ép falakkal, ép tetővel, lőrésekkel, őrszem-figyelőhellyel. Mondják, hogy Bethlen Gábor építtette 1627-ben. Úgy hatott itt ez a remek régi épület, mint szemétdombra dobott ragyogó kőcsagforgós ősi kucsma. Maga se tudta, mit keres itt, mért nem örölte meg az idő vasfoga, amely állítólag mindent megemészt, mit kell itt neki a cigánysor ázsiai piszokrengetegére néznie örökölni, s figyelni a Feleki utca dél felé vivő meredekjén a távoli fenesi tető felé felkapaszkodó bivalyos szekereket, hosszú hajú oláhokat, vándorlókat és vásárosokat.

S hogy leesett - korán - az első hó, vad hidegek hajszolódtak a különös, rejtélyes városon, amelyen úgy feküdt meg egész télen a fehér hótakaró, mint valami orosz tájon.

Laczkó Géza: Királyhágó. Budapest. 1971. 36-40.

Deidrich György
Kolozsvár dícsérete

Létezik egy nagy város a jázig tájon, amerre
Mossa a kék Szamos az ősi falak köveit...
Erdély még sose látott várost, mely ilyen ékes,
Itthoni földön ilyen még sohasem született.
Nézzed bár ragyogó kövű nagy palotáit, akár a
Termékeny talaját s változatos piacát.
Hogy odaértünk, és kapuját átléptük, egy újabb
Nap rózsás fogaton tűnt fel az ég közepén,
S végigment ragyogón a nap ifjú sarja az égen,
És pár napra a láb itt elidőzni megállt.
És a legújabb társak nem szokván utazáshoz,
Értük időztem ilyen hosszú időnkig e helyt.
Itten társamul érkezte Szilvási barátom,
Aki hazádnak még csöppnyi reménye lehetsz...

(1589)

(Tóth István fordítása)

Tóth István: Múzsák fellegetvára. A kolozsvári latin nyelvű humanista költészet antológiája. Bukarest. 1977. 114-115.

Cs. Szabó László
Város a század elején

Csak hetenként vetkőzött ki magából a város, iskolaváros és *civitas primaria*. Hetenként egyszer, vasárnap délután, a Nagy Piac cselédkorzóján. Ilyenkor frissen mosott és pántlikára font barna hajuktól kopogós sarkukig nomád pompába öltöztek a szolgálatra elszegődött kalotaszegi lányok, kánok lóról szállt, eladó leányai, „Ete hű maradéka”, pártás pipacsok, összefogózva, varrott ujjú vállfűsingben, puha piros csizmában. Kétoldalt visszahajtva csípőre tűzték a felső szoknyát, ahogy tették lovas asszonyok a sztyeppén, úgy vonultak négyesével, ötösével, énekszóra a város kisajátított főterén. Olyan volt az a szemérmesen is legényfogó, piros hullámmás, mint egy törzs ünnepi nagy táborozása vezérválasztás előtt, a Don partján. Másnapra kialudt a napkeleti látomás; guggoló, fekete ruhás asszonyoktól vettünk édesanyámmal köcsögöt az utcán sorakozó fazekasáruból, szemközt az unitárius templommal, a Bel-Magyar utcában.

Évek óta el-elnézem a neveket egy régi várostérképen. Vasútja már volt a városnak, akkortájt épülhetett az állomás. Kőmál, Borjúmál, Kalandos utca s temető, Majális, Görögtemplom, Kőkert, Zöldkert és Holdvilág utca, Bánffy-zúgó, Zsemlések malma, Libucgát... Mintha a Halotti Beszéd ősmagyar szavait olvasnám.

Ebből a vén városból hoztam, amit hoztam, mindent, amit tudtam, tudok, elszenvedtem, s aztán kiírtam magamból, hogy el is viseljem, s a zászlóját, mint Ady a magáét, azt a zilahit, talán én is fehérén hoztam vissza lelkem protestáns, harcos vérmezejéről. Pedig csak ötven- vagy hatvanezer lakosa volt, s kéken benézett közepébe a havas.

Cs. Szabó László: Hűlő árnyékban. Bern. 1982. 18.

Reményik Sándor
Benéz a havas

Benéz a havas kéken Kolozsvárra.
A nagypiacról tisztán látható,
Amint a Monostor utat bezárja.
Most úgy érzem: ott vége a világnak.
Azokra, kik rám túl a hegyen várnak,
Úgy gondolok, mint mesés más-világra.

Benéz a havas kéken Kolozsvárra.
Öreg fején már megmozdult a hó,
Tövében vadul árad a Szamos,
A Szamos, ez az egyetlen folyó.
A Szamos, ez a megfordított Léthe...
Mondják, ki belekóstolt a vizébe,
Az felejteti nem tud sohasem.

Túl a gyalui havas hegyeken
Hiszen-kékek a budai hegyek,
Kékek, s lilák is tán, ha jó az alkony.
De nincsen mégsem olyan alkonyat
Sehol a földön, mint a Szamos-parton.

S ez nem elég, hogy idehaza tartson?!

Reményik Sándor: Az építész fia. Bukarest. 1983. 127.

Bartalis János
Kolozsvárhoz...

Kolozsvár, milyen vészes a
barátságunk-sorsunk.
A legnehezebb időben
fogadtál öledbe,
mikor feletted
sóhajt az erdő,
s jajgat a határ.
Nézem a Szamost,
(régi ismerős,
ott folyt el Kosály mellett)
bámulom a bekéklő hegyeket.
A házak diákkorom idézik,
az ifjú éveket.
Körüljárom a Templomot,
az egyetlen, legszebbet.
S róvom az utcákat vége-hosszat.
Nézem az alkonyt.
Nézem a reggelt.
S be nem telek Veled, drága város!
Itt áll a Szobor.
Ott csillog a Szülőház.
Abban a házban
történelmet csináltak.
Vészes, zord idők
lobogtak.
Az égő katlanban
Erdély s Magyarország
s izzott Fél-Európa.
De tűz elhamvasztott.
Városfalaid az idő
széthányta.
Bástyáid leomlottak.
Most nemes tudományok
s iskolák városa lettél.
Majd megpróbáltatásban
irodalmi fészek.
Sötét éjtszakában
bús sorsod
egy nemzet egére világlott.
Innen repült a szó és villámlott
a hazán keresztül,
ahol csak éltek s laktak magyarok.
E nehéz időkben, Kolozsvár,
emberül megállottál!
Most új sorsok elé nézel.

Klio számodra
új történelmet írt.
Haraggal vérző testedbe hasított.
S én új sorsodnak osztályosa vagyok.
A legnehezebb időben fogadtál öledbe.
Én hozzád hű maradok
s veled leszek.
Mint anya gyermekét
szerettél.
Mint gyermek az anyját,
szeretlek!

Bartalis János: Kolozsvárhoz. Erdélyi Helikon. Kolozsvár. 1942. 10-11.

Kós Károly Kolozsvár

Ragyogó, fiatal, meleg májusi napsütésben nézek le a hegyoldalból, s alattam a Szamos térségén terpeszkedik a város. Látom a piaci öreg Szent Mihály-templom tornyát, látom a nagy út kanyargó vonalát, ahogy jön kifelé, felém, a pályaudvarig, látom a Fellegvárat és a zöld hegyoldalt, a régi Kőmált, s látom hátul, messze a Feleki-hegyet, s az utat, aki a hegytetőről fehér szalagban csavarodik lefelé, a város felé, s odasimul szépen a vén Bethlen-bástya mellé. S ott íme a Farkas utcai tornyatlan templom magas fedele is, a Magyar utcai templom kétágú tornya, meg az a furcsa tűzoltótorony, akinek a tövében laktunk egykor. S azután a tengersok házfedelet meg tűzfalat, ahogy tornyosulnak-zsúfolódnak egymásra, s szembevillan egy-egy ablakszem, akiben a nap tűzlángja tükröződik. [...]

Ez itt alattam, ez a város: Kolozsvár. Tudom. A házak, templomok, a kivillanó utcakanyarulatok, ott messze a vashíd, négy sarkán a négy „palotával”, alatta a Szamos, a lombos Házsongárd, benne Szenci Molnár Albert porai, aki meghalt egykor, mert nem bírta tovább a nyomorgást. Körös-körül kerítő hegyek, lombos szelíd hegyek, és a szántóföldcsíkok is ott messze a Békás felé, és ez az oldal is, ahol most állok, és nézek lefelé, a csillogó messzeségbe. [...] A mai város kilenc vagy talán kilenc és félszáz esztendő előtt született meg, és nevét Klus várától örökölte, aki itt őrizte a magyar király erdélyi tartományát.

Erdélyi szász testvéreink valószínűleg mosolyognak az én hiú tudatlanságomon, mert ők bizonyosan tudják, hogy a mai várost Géza király idehívott első német telepesei alapították és keresztelték Klausenburgnak. Nem feleslek velük, mert nekik is igazuk van. De tudom, hogy a királyi vár állott már régen akkor, amikor a vajda a hazát kereső német vándorokat Klus-vár alá, a már ott élő vári népek közé telepítette, hogy a vár falujából a maguk tudományával várost építsenek ki. A csecsemő falu tehát várossá nőtt meg, de a gyerekváros sorsáról kicsit tudok. Gondolom, szűkös viszonyok között, sok munkával, semmi különös előrelátással való élet volt az, és nevelését hol a püspök, hol a kolozsmonostori apátúr irányította. A vajda nem sokat gondolt vele; más városban, más várban székel, mert Kolozsvár a tartománya szélén, eldugott helyen feküdt, hadak útjába se esett, a kereskedelem útjába sem, és a vidéke is szegényes volt termőföldben és népekben. És lám, egyszerre - alig kétszáz esztendő volt még akkor -, a király mégis nagykorúsította a várost. Kolozsvár a maga ura lett, nem parancsolt többé itt se püspök, se apátúr, s a városkapu kulcsát a maga zsebében tartotta a városbíró. S azután, egészen váratlanul, megajándékozta a város a világot a maguk korának két világhíres művészeivel: a szobrász Kolozsvári testvérekkel. Senki sem tudja, én sem, mi volt a titka ennek az eldugott városnak, akire se az Istennek, se a világi hatalmasoknak nem volt látható gondjuk, hogy mégis és állandóan fejlődött és nőtt, hatalmasodott és gyarapodott. Én nem hiszem, hogy valaki is megfejti valaha is annak a titkát, hogy Zsigmond király (és császár) Kolozsvár városában miért építette meg az országnak akkoriban talán legnagyobb, de mindezenetre legművészeibb templomát, a piaci Szent Mihály-templomot. Ki protezsálhatta ezt a várost a messze királyi udvarban? A város nem fecsegte ezt ki soha. Kolozsvár ma sem fecsegő, nem hencegő város, s akkor sem volt az.

Az meg azután igazán pusztá szerencse volt, hogy egy kolozsvári polgár házában született meg a vajdának, ama Hunyadi Jánosnak kisebb fia: Mátyás, akiből - szintén a sors kegyelméből és nem a dolgok megszokott rendje szerint - király lett később. Viszont az már a kolozsvári polgárok esztét dicséri, hogy a király nem felejtette el az ő szülővárosát, és a legkülönbözőbb privilégiumokon és adományokon kívül azt is megparancsolta, hogy ezentúl pedig a város felváltva évenként magyar és szász bírót és tanácsot tartson. [...] Akkor már a város neve

„Kincses Kolozsvár”, és talán ezért választották a külön Erdélyország első vajdái, a királyságról lecsúszott Szapolyaiak, egyik fővárosukul. És ha Tordán is iktatták a bölcs erdélyi rendek országtörvényébe azt, hogy „kinek-kinek az ő hite pedig az ő maga dolga”, de Kolozsvár döntötte el, hogy Erdélyország magyarsága sok válogatás után túlnyomó többségben Kálvin hitét vállalta a magáénak.

A város kitűnően kihasznált konjunkturális ideje azonban lejárt. Nem tudom, miért, de éppen a kálvinista fejedelmek nem szerették ezt a várost, hanem Gyulafehérvárát, Erdély ősi fővárosát építették meg maguknak. Oda telepítettek minden jót: püspököt, főiskolát, mágnásokat és zsidókat, németországi híres professzorokat és olasz művészeket. És mégis: Szenci Molnár Albert Kolozsvárt halt meg, és Apáczai Csere János Kolozsvárra futott Gyulafehérvárról, hogy taníthasson, és Tótfalusi Kis Miklós nyomdája Kolozsvárt dolgozott. Gyulafehérvár pedig ma egy szegény, tengődő kisváros.

Azután elmúlt a szabad Erdélyország boldog álma, és Erdélynek Bécsből parancsolt a császár. A gubernium pedig addig-addig próbálkozott, amíg végül - Kolozsvárra költözött, a városba, akinek már csak gúnyneve volt akkor a „kincses”.

Szegény lett a város, és azóta is szegény, talán legszegényebb városa Erdélynek ma is. De az első magyar színház itt épül meg, és itt az Erdélyi Múzeum is, és ahogy elmúlik az osztrák világ, ideköltözik Erdély tudományegyeteme Szebenből.

Senki soha hivatalosan tán ki nem mondotta a száján, és semmi hivatalos írás ki nem hirdette, de Kolozsvár Erdély fővárosa száz és száz évek óta a mai napig. [...]

Ennek a városnak minden erdélyi város között a legvilágosabb, legművészibb, legáttekinthetőbb alaprajza van; utcáinak, tereinek aránya mindkőzt a legjobb, az egész város, úgy, ahogy van, mindenekfelett előkelő, patinásan nemes architektúra. Nincsen művész, aki jobban tudta volna megtervezni a Főteret méreteiben, a templom elhelyezésében, a körítő házak szélességi és magassági arányaiban, a sugárirányban betorkolló utcák elhelyezésében és végül abban, hogy ezen a piacon ott van a legművészibb szobor, melyet valaha magyar művész alkotott, és az a szobor úgy van elhelyezve a maga templomhátterével, hogy párja a világon alig akad.

Csudálatos város, amelyik ezt az ő furcsa, de öröklött és patinás érthetetlenységét, a maga speciális kolozsvári bélyegét reányomja polgáira is menthetetlenül. Hatalmába keríti az embert, aki falai közé telepedik és levegőjét beszívja. Megbabonázza, és magáévá teszi. [...]

Alattam a völgyben terpeszkedik a város, és a nap hanyatlik lefelé, hajlik az Öreg-havas violaszínű hármaskorona felé, és a Fellegvár árnyéka a fél várost takarja már. A Feleki-hegy sötéten tornyosul a lángoló alkonyati égbe, és a város tompa zúgását az éledő madarak vidámodó hangja nyomja el itt, a lombos Brétfői hegyoldalon. A kéményekből vékonyan száll a kékesfehér füst egyenesen felfelé, és ragyog, ahogy keresztülragyogja a nap...

Kós Károly: Kolozsvár. Erdélyi Helikon. 1934. 377-386.

Kós Károly
Walter Crane. Kolozsvári emlék

1900-ban a Magyar Iparművészeti Társulat Budapesten kiállítást rendezett Walter Crane műveinek egy hatalmas kollekciójából. Ez október hónapban volt. Ennek a kiállításnak kapcsán a művész is ellátogatott Magyarországra, és október utolsó 5 napját régi barátjának, Kovács János kolozsvári unitárius kollégiumi professzornak meghívására Kolozsváron töltötte. Walter Crane-t akkoriban a város megkülönböztetett szeretettel fogadta és a maga vendégének tekintette, viszont hogy a művész is jól érezte magát nálunk, hogy a város maga, és Torockó meg Kalotaszeg több volt az ő számára egyszerű kuriózumnál, azt bizonyítja elutazása után, nov. 4-én Kovács Jánoshoz írott levele és az a rajz, melyet ugyancsak barátjának köszönő emléképpen küldött. Talán nem lesz érdektelen, ha most, negyedszázad után, Kovács Kálmán püspöki titkár úr szívességéből közöljük a levelet és a rajzot, melyhez kommentárt fűznünk felesleges is:

„Kedves Kovács Professzorom - írja szó szerinti fordításban -, mióta elhagytam Kolozsvárt, mindig kerestem az alkalmat, hogy írjak Önnek egynehány sort, de időnk minden oldalról annyira igénybe volt véve, hogy csak most, elindulásunk előestéjén teljesíthetem óhajtásomat és kísérelhetem meg kifejezni a mi legforróbb köszönetünket Önnek mindazon szívességekért, melyeket irányunkban tanúsított, és azon szellemi előnyökért, melyeket az Ön vezetése és segítsége által Kolozsvárt élveztünk.

Egyúttal fölkérjük, hogy szíveskedjék tolmácsolni hálánkat és köszönetünket a polgármesternek, s mindazon hölgyeknek és uraknak, akikkel szerencsénk volt megismerkedni, s akik mindnyájan szívesek voltak hozzánk.

Mi a kolozsvári látogatásunkból a legkellemesebb emléket visszük magunkkal, és az Önök városa mindig úgy fog emlékezetünkben élni, mint a legszebb fekvésű város, és ezenkívül mint kiváló nevezetességű helye a tudománynak, műveltségnek és ős otthona a gondolat és lelkiismeret szabadságának.

Bátor vagyok ide mellékelni egy kis tollrajzot, melyet éppen most készíték emlékül az Ön számára... Egyesítve mindnyájan a mi legszívélyesebb üdvözlötünket kedves leánya, Irén kis-asszony, és Ön iránt, és abban a reményben, hogy ismét találkozunk Londonban vagy Erdélyben, vagy mind a két helyen - teljes bizalommal vagyok igaz híve Walter Crane.”

Az emlékül küldött rajz szimbólum: az ideutazó angolt fogadja egy torockói férfi (az unit. Kovács prof. arcképe) és egy leány. A háttérben Kolozsvár jelképe. Az angol feje fölött darvak (Crane művészjegye; egyben neve jelentése is: crane = daru), a másik oldalon sasmadár, mely Kolozsvár, illetve a bércei Erdély hízelgő jelképe. A kép alján e sorok: „Kovács tanár úrnak kiváló tiszteletem és a kolozsvári igen kellemes napok emlékéül. Budapest, 1900. nov. 4. Walter Crane.”

Páosztortűz. Kolozsvár. 1924. 53-54.

George Sbărcea
Egy várost sétálok körül

Éjszaka, ős felé, eszembe jutnak ifjú éveim. Mintha üvegajtón át nézném a múlt kódébe vesző szülővárosomat. Az Óvár épületeit megérintette a régiség sápadtsága. A Sétatér padjai ezüstösen csillognak a nedves holdfényben. A Szamos medrében, mint olvasztott fém, csilámlik a víz. Az utcák árván, emberek nélkül ásítanak a sárgás villanyfényben. Szinte hallom az Újságíróklub nagyterméből Halász Lajcsi hegedűjének fojtott hangját. Fráter Loránd nótáját játssza, azt, hogy Tele van a város akácfavirággal.

Kolozsvár inkább gesztenyefasorral van tele. Késő alkonyatkor, a hűvös szél susogásában halk koppanással pötyögnek a járdára az érett gesztenyék. Valahol kaput zárnak nagy csörömpöléssel.

A város álmát alussza, a házsongárdi kertek felől kaparó füst szaga járja át az utcákat: már égetik a rőzsét. A Thália Színkör titkos hallgatásba merült. Ott vezényeltem először, nem egészen húszéves lendülettel egy zenekart. Mintha most is hallanám Solymosán Magda hangját: a Szibill levelét énekli, a kis Petrovnak szóló üzenet lomhán száll a Fellegvár felé.

Csendes a Diana gőzfürdő környéke is; tavaszi zápoként zúgtak valamikor fürge, ezüstös zuhanyai. A meleg víz emlékének mámorában szendergek egy pillanatig, mellettem Mátrai bácsi motyog valamit maga elé álmosan.

A zöldes csillogású medencében néhány színész, lapszerkesztő, művész lubickol. Köztük Hunyady Sándor, aki a gőzfürdő pihenőjében, színehagyott lepedőkbe burkolva nagyokat alszik. Ébredéskor hosszan fülel a hátsó udvar eperfáinak egyenletes susogására.

Mátyás király szobra képzeletemben egybeolvad a homályból kimagasló templommal. Torna komor és hallgató, évszázadoktól feketült falai a múltak jelenvalóságát hirdetik. Minő litániaóceánok zúgtak a gót ívelésű mennyezet, a szivárványos ablakok alatt, elringatva a fohászkodó emberek szívét! A képzelet szülte árnyak és a valóság itt elválaszthatatlanul keverednek, az ősztől elködösült éjszakában templom, szobor, lucfenyő délibábra hasonlít. Szébb díszletet el sem képzelhetett Fadrusz János az igazságszerető király kemény, kihúzott derekához, táltos vaslováéhoz.

Az embernek eláll a lélegzete, olyan szép!

A Royal palota ablakaira lanya fényt locsolnak a Deák Ferenc utca égői. De én villanást vélek látni a néma ablaküvegeken, felfakadnak a régi bálók keringői, a Mária Valéria-esték ragyogása. Fodros ünneplő ruhát viselnek a lányok, a fiúk fekete csokornyakkendőt kötöttek kikeményített ingmellük fölé. A tavasz mélabúját vidám zene feledteti. A teremben a párok szépen, csöndben siklanak a kifényesített parketten. Sokan közülük rég a sírban pihennek már.

Elkészt zenész bandukol az alvó városon át. A pályaudvar felől elnyújtott vonatfütt hívogat. A házak félszegen visszhangozzák a távoli füttyszót, majd újból szunnyadó csendbe mélyednek.

Az állomás restijében ismét hosszúra nyújtotta az éjszakát Tamási Áronka, Indig Ottó, Karácsony Benő, Ligeti Ernő, Végh Jóska, Ványolos Pista, Guncsár, a rajzművész. [...]

Megállok egy másodpercre a Vashídon, hogy felidézzem a régmúlt tavaszok puha báránylelleget: Szamosfalva felé úszkálnak a csillogó, domború égboltozaton. Az emlékezet lassú árja magával ragad.

A vágóhíd felé kanyarodom vissza, a pályaudvar kőszénfüst illatú környékére. Halvány tűzfény lobban a Szénatér felől, megvilágítva a párás sötétséget. Arcomat megcsapja újra a Szamos nedves érintése; kantalupdinnye-íze van a közeli víznek.

Sokáig kísér a folyó éneklő beszéde. Aztán minden elcsendesedik, tompa, kábult éjszaka vesz körül.

Dermedten bámulok a Rudolf úti magasföldszintű házra, azon tűnődöm: miért olyan sötétek a falak? A megrongált galambtornyon még ott díszleg nagyszüleim monogramja. Már csak fényképbeli arcukat idézem, élő lényüket elhordták az évek. A hangjukra azonban pontosan emlékszem, amint táplálják cseperedő unokáikban a nemes undort minden könnyelműségtől, erkölcsi szennytől. [...]

Egy ideig még álldogálok a szemközi járdán, aztán a jól ismert utcákon, bérházak és hirdetőoszlopok között a Főtér felé indulok. Hátam mögött megzördül egy-egy rozoga zsalugáter. A szívem szomorú, mert letűnt ifjúságom emlékei, arcai kísérnek lépten-nyomon.

A Ferenc József utat ködhullám borítja, két oldalán gyenge fénnel pislákolnak a ritka ívlámpák.

A New York Szálló épülete úgy terpeszkedik a ködben, mint puha fészekben. Felidézem azokat a csodálatos embereket, akik naponta találkoztak magas mennyezetű termeiben: klub, olvasóterem, szerkesztőség, ideiglenes otthon, irodalmi és politikai viták rendkívüli színtere volt számunkra a kávéház. Legtöbbje szép, szalagos koszorúk alatt, rezesbandával tért nyugovóra a házsongárdi gesztenyék tövébe. Amíg éltek, a jövőre szomjaztak mindannyian, szüntelenül a jövőről ábrándoztak. Mindegy volt nekik, ki milyen nyelven kiált a Holnap után: így találkoztam velük, egymásba fonódó utakon.

George Sărbcea: Szép város Kolozsvár. Bukarest. 1980. 5-9.

Cs. Szabó László
Rímes vallomás Kolozsvárról

Meg kellett bolondulni. Karácsony jön, gondoltam, most Kolozsváron a helyem, Kolozsváron, Kolozsváron, mert Kolozsváron a nagy hó alatt hetekig karácsonyeste van, bivalyszánon, rongyos csizmában, orrig csúszó kucsmában, lármás varjak kíséretében közelít feléje egy barbár országból a Három Király. Visszasuhantak emlékeimbe andalító nevek egy régi város-térképről, Libucgát, Flóra fürdő, Katona uszoda, Rozália-sziget, Zsemlések malma, Bánffy-zúgó, Kalandos temető, Hegy-völgy utca és Szentegyház utca és Kandia utca és Kőmál... és Kőmál... és Kőmál...

*Fokossal áll a hajdú hadnagy
a kőmáli kálvárián...*

De az igazi vallomást prózában írtam, 1944-ben, kevéssel azután, hogy utoljára láttam. [...] „Én ezt a várost sose láttam udvarolni. Jó, legyen másnak kövérebb erszénye. Jó, legyen máshol mosolygóbb a nép. Ő van, mint egy fönség, amilyennek Ady akarta magát. Embert, stílust, mozgást, hangot, ízlést, gondolatot átgyúrt magának, neki minden egy kicsit másképp volt jó, mint másutt. Mindenén átütött a jelleme, mint Akhilleusz dárdavető mozdulata a női álruhán. Miért? Én nem tudom, de a tudósok sem tudják. Született a Szamos völgyében, kopár, csúf helyen, nem törte magát hírért, hataloméért, mégis ő lett az első. Nagy jellemnek, nagy egyéniségnek született. Felszabadult a rang, hír, vagyon, de föl a műveltség és tudomány tekintélye alól is. A nagy jellem nem első akar lenni, hanem önmaga.” [...] Iskolaváros volt Kolozsvár, nem az egyetlen Erdélyben, iskolaváros ízig-vérig, egymás közelében s melegében a kálvinista kollégium, katolikus konviktus, unitárius főtanoda s az ország második egyeteme. Lelkülete tanárokéhoz idomult, akaratlanul ők határozták meg hangfogós viselkedését és csendes gőgjét, amelynek semmi köze se volt helyi közélethez, gazdasági törtetéshez, családi vagyonokhoz. Egyszerűen nagy személyiség volt, nem akart olcsón tetszeni, kelleve nem kínálta magát senki előtt, s ha valakinek érzékeny volt radarrendszere, folyton jelezhetette az ősi falakból kisugárzó műveltséget, amit „beletápláltak” a lángeszű Kolozsvári testvérek, Márton és György - őket csak a német és francia gótika nagymestereihez illik hasonlítani -, hitviták, Szenci Molnár Albert rövid pihenői ínséges örök bujdosás közben, Heltai Gáspár és Tótfalusi Kis nyomdája, Apáczai Csere radikális művelődéspolitikai apostolkodása, a színházalapítás, emlékirás, úttörő régészet, korai népdalgyűjtés, Jósika Miklós termékeny angolrajongása, Kemény Zsigmond első politikai tanulmányai és így tovább és így tovább...

Cs. Szabó László: Hűlő árnyékban. Bern. 1982. 34-35, 298-299.

Utószó

Kolozsvár, Klausenburg, Claudiopolis... Egy város a századok sodrásában

Alapítása óta a kincses várost vagy félszáz módon nevezték. A magyar *Kolozsvár* negyven változatban, a szász *Klausenburg* nyolcféleképpen fordul elő. A régi Báthory-egyetem fennállásának egész ideje alatt (1581-1784), és az 1872-ben alapított Ferenc József Tudományegyetem a hivatalosan is elismert, korábbi születésű *Claudiopolis* városnevet használta. 1902. november 29-én az 1898: IV. tc.-re hivatkozva kijelentették, hogy ezentúl a Kolozsvár nevet fogják használni.

Nevei így változtak:

1. Castrum Clus	(1213-1291)	egyféleképpen
2. Kluzsvár	(1275-1468)	11 változatban
3. Kuluzsvár	(1280-1364)	4 változatban
4. Koluzsvár	(1322-1490)	7 változatban
5. Klausemburg	(1348-1438)	2 változatban
6. Kaluzsvár	(1365-1400)	2 változatban
7. KOLOZSVÁR	(1366-máig)	13 változatban
8. Klozsvár	(1371-1377)	2 változatban
9. Klausenburg	(1453-1898)	8 változatban
10. Claudiopolis	(1559-1902)	változatlanul

A városnak az oklevelekben fennmaradt legrégebbi neve Clwsuar. Így írta IV. László, amikor 1275-ben megerősítette V. István király adományát, miszerint a Clws vármegyében fekvő Clwsuar falut Péter erdélyi püspöknek adományozta.

A Klausenburg nevet Kolozsvár hivatalosan sohasem viselte. 1492-ben jelent meg először a bécsi egyetem anyakönyvében Johannes Kleyn neve mellett, aki Johannes Kleyn de Klausenburgnak nevezte magát. A XVI. század német irodalmi mozgalmait tették át a köztudatba. Az *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* I-II. kötete (Nagyszeben 1892, 1897) 1390-ig 1259 oklevelet közöl, de ezen a néven nem ismeri. Pl. Honterusnak Erdélyről készített térképén (1532) Clavseburg szerepel. A XV-XVI. Századbeli Brassó város számadáskönyveiben Clausenburg, Clawsenburg, Klawseburg és Klausemburg, de többször Coloswar, Kolosvar és Colosvar a város neve. Heltai Gáspár 1550-ben kinyomtatván a tüzesvas-ítéletekről szóló *Regestrum Varadiensis*, a címlapon Clavseburg felírással közli a város címerét, de a nyomtatás helyéül mind a címlapon, mind az előszónak s magának a könyvnek is a végén Colosvart jelöli meg. Mihály vajda 1600-ban a várost Coloswarnak, Basta pedig Colossuarnak, vagy legfeljebb Claudiopolisnak és nem Klausenburgnak nevezi, és ő is, és 1710-ben Montecuccoli gróf is magyarul írta a „lázadó” kolozsváriakhoz.

1559-1560-ban Wittembergben tanult „Stephanus Wolfart Claudiopolitanus Transylvanus”. A kolozsvári protestánsiskola már 1564-ben mint Schola Claudiopolitana ünnepelte meg pártfogójának, János Zsigmond fejedelemnek Erdélybe való visszatérését. 1581. május 22-én Báthory István lengyel király és erdélyi fejedelem „in civitate nostra Claudiopolitana, alias Kolosvar nuncupata” egyetemet alapított a jezsuiták számára, s ezzel a Claudiopolis nevet hivatalosan is elismerte. Báthory András fejedelem és bíboros 1599-ben egy magyar levelét Claudiopolisból keltezte. A városi hatóság egyik 1603-as kiadványában mindenütt Colosvart írt ugyan, de oklevelét Claudiopolisból keltezte, amit azután két századon át nemegyszer megtett, még magyar okleveleinek latin záradékában is. Latin rendeleteiben még II. József

sem írt Clausenburgot, hanem Claudiopolist. Azonban 1792 után a törvényekből és egyéb állami oklevelekből Claudiopolist Kolozsvár (Kolo'svár, Kolosvár) teljesen kiszorította.

A honfoglaló magyarok uralmukat Erdélyre is kiterjesztve, a Királyhágón át vezető utat használták leggyakrabban, s akkor épült Kolozsvár első vára az Árpád kori település védelmére ama hét vár egyikeként, amelyekről Erdély a legrégebbi oklevelekben előforduló egyik nevét kapta (in partibus Hungariae quae Septem Castra vocabantur, másként ultra Syluam, Erdew elwe néven találjuk említve). A vár célja nyilvánvaló: a fontos Királyhágó útvonalat tartotta kézben, és arra a helyre kellett építeni, ahol a Mezőségre kiérése előtt a völgy a legszűkebb.

A vár védelmére idetelepített várszolgák és várjobbágyok a vár környékén kaptak földeket, veszély közeledésekor a környéki falvak (1. *Szent Péter*, ma is így nevezik a város keleti részét, *Szent György* a várostól északkeletre fektetett, ott hegynévként napjainkban is használják. *Szent Jakab* határrész név ma is van délkelet felé, *Szopor* hegynévvvel együtt *Sala*, *Bóstelke* ma is használt határnevek, előbbinek egy időben halastava is volt, *Ondótelke* vagy *Tarcsaháza*) lakosai behúzódtak a várba, vittek magukkal jószágot, élelmet és segédkeztek a védekezésben. A vár célja nem egy ott fontos telep védelmezése volt, mert csak tőle távolabb feküdtek kisebb falvak, hanem az, hogy Erdély kulcsa legyen az ott elhaladó és legrövidebb összeköttetést nyújtó Királyhágóra vezető úton mint völgyzár. A ránk maradt személynevek tanúsága szerint a vár és környékének lakossága a X-XIII. századokban magyar volt. Várjobbágyok és várnépek nevei egyaránt vitathatatlanul magyarok (pl. Erdeu, Sunad, Apa, Vardou, Egeben, Chicolou, Pouca, Bulchu, Forcos, Choka, Mog, Bela, Beken). A vár két és fél százados életét erőszakosan törte meg 1241-ben a Magyarország nagy részét elpusztító tatár betörés. A környék elnéptelenedett, s ezért a magyar királyok *vendégül* behívták a szászokat (oklevelekben „hospites de Kuluswar”). A környékbeli falvak nevei is magyarok a XIII. század derekán: 1270 *Egeres*, 1249 *Almas*, 1263 *Bach*, 1299 *Bogartelke*, 1249 *Bekaly* (bükkerdő alja), 1282 *Kopus* (gyepű, kapu), 1219 *Felkopusi*, 1227 *Kayantho*, 1263 *Eerd*, más néven Sziluasthelke (Szilvástelke), 1213 *Villa Lomb*, eltűnt település Kolozsvár közelében, 1299 *Szentgyurg*, 1263 *Solyumtelke*, 1276 *Keresfev* (Körös forrása, Körös fő), 1283 *Machkas* (vadmacskák kedvenc helye volt) stb.

A vártól délre (a Feleki-hegy mindkét oldalán) feküdt a Fekete-erdő, amely csaknem egészen Tordáig terjedt. A rajta átvezető úton a kereskedőket gyakran kirabolták az erdőben tanyázó rablók, ezért I. Lajos király 1367-ben Sályiban kelt adománylevélben megengedte Kolozsvár polgárainak, hogy a város és a Bán(y)abik falu közt a Felek nevű erdőhegy csúcsán a gyakori fosztogatás, gyilkosság elkerülése végett új falut alapítsanak, s azt minden más hatóság alól kivonva, Kolozsvár hatalma alá helyezte örök időkre. Egy évtized múlva, 1377-ben a király ezt a falut már mint Kolozsvár birtokát említi újra, ahova a város az út őrzésére 20 román családot telepített le. A juhtenyésztés után járó ötvenedet a városnak fizették be, közigazgatásilag 1848-ig a város XII. tizede volt Felek, s csak ezután lett belőle önálló község.

A várba telepített magyar várnép, szász vendégnép s a környékből odaköltözők számára Clusvár, a királyi vár belső tere szűk lett. A vár a Szamos folyó jobb partján, a mai Óvár helyén feküdt, déli fala tövében út vonult végig. Amikor a később betelepülők a vár belsejében már nem fértek el, az út két oldalán hosszú sorban elnyúlva kezdtek építkezni, s ott a vár falához tapadó hosszú utcafalú keletkezett. Ennek a falunak középpontja a vár déli oldalán levő nagy kapun kívül elterülő térség volt, amelyet vásárok tartására használtak föl. A falon kívül lakók száma a XIV. század végén már olyan tekintélyes volt, hogy a piactér közepén 1387-ben nagy templomot kezdtek építeni, a ma is fennálló főtéri templomot. A város utcái közül ekkor a következők voltak már kialakulva: Magyar, Király, Közép és Szent Péter utcák s az Óvár kerület utcái; a piactértől nyugat felé vivő utcák neveit oklevelekben ez időből még nem ismerjük. A vár szabálytalan négyszög alaprajzú volt, déli fala 301 m, nyugati 223 m,

északi 258 m, keleti fala 197 m hosszú, négy sarkán egy-egy négyszögletű bástyával. A déli fal közepén az útra nyílt déli nagy kapuja, amiből ugyan semmi sem maradt hátra, de itt voltát igazolja az, hogy a régi házsorok erre mind utcát hagynak, s hogy 1850 táján kútásás során kb. 6 m mélyben csaknem megkövesült állapotban megtalálták a felvonóhidat. A déli falon még egy kisebb kaput is említenek a leírások, tetején egy kerek toronnyal, de ennek nyomát sem lehet fellelni. A vár nyugati és északi fala a később épült új vár falának sarokrészévé lett.

A XIV. század végén Kolozsvár már igazi város, kőházakkal, templomokkal és kápolnákkal, városi és egyházi iskolával. Erre az időre esik a főtéri templom építése mellett a renaissance szobrászat világhírű előfutárainak, Kolozsvári Márton és György mestereknek munkássága.

A XV. század kezdete új korszak küszöbe volt a város fejlődésében. Zsigmond 1405-ben tette meg Kolozsvárt királyi várossá, egyben pedig a szűkké vált Óvár helyébe új vár építésére hatalmazta fel. A várépítést meg is kezdték, az egész XV. és XVI. század folyamán állandóan dolgoztak rajta, módosították, erősítették, új bástyákat húztak fel, s így nem egy király nevéhez fűződik az új vár létesítése. Ez a magyarázata annak, hogy különböző írók más-más időre teszik az új vár keletkezését, így pl. Evlia Cselebi török utazó magyarországi útleírásában 1540-ben épültnek mondja, azt állítva, hogy Szulejmántól való félelmükben építették a magyarok. Az építéshez szükséges pénzt részben a céhek, részben pedig a város adták össze, s a rendelkezésre álló anyagi eszközökhöz mérten építkeztek. Zsigmond király idejében csak a monostori és Hídkapui bástya épült fel, ezeket is többször kellett javíttatni s erősíttetni. A várat a polgárság s a céhek közösen védték, őrséget is a tornyokban ők tartottak.

Sok viszálykodás után a város polgárai 1458-ban, Szilágyi Mihály kormányzó alatt meggyeztek, hogy a magyar és a szász egyformán vegyen részt a város kormányzásában. Ettől az időtől kezdve felváltva magyar és szász a bíró. A tanács hat magyar és hat szász esküdtből alakul meg, a külső százas tanács is felerészben magyar, felerészben szász.

Mátyás király elrendelte 1462-ben, hogy a környéken lakó jobbágyság Kolozsvárra beköltözhessek. Ezzel biztosítani akarta, hogy a város lakossága folyamatosan szaporodjék, és bár ez a városban élő nemesek ellenkezésével találkozott, a király ragaszkodott ehhez. Feltette a várost attól, hogy elnéptelenedik, és esetleg idegen nemzetiségűek juthatnak túlsúlyba. Szülőházát 1467-ben minden tartozékával minden közteher és adó alól felmentette, később pedig I. Rákóczi György a városnak ajándékozta. A város tanácsa 1467-ben a kovácsok négy céhmesterének kérésére a céhet *régi* kiváltságaiban és szokásaiban megerősítette. Kizárólagos jogot nyernek ebben a kovácsmívek készítésére. A vasalással megbénított ló árát felében a hibás legényt, felében a mester fizesse meg.

A várépítés miatt II. Lajos 1517-ben két évre elengedte a polgároknak a királyi adó fizetését. 1537-ben pedig a helyhatósági rendelet 6. cikke a becsstelenség és paráznaság miatt elítéltek büntetéspénzének 10 márkán felüli részét a vár építésére fordítani rendelte. Az eladott városi erdő vételárát a fal építésére fordították 1557-ben. Báthory István fejedelem idejében építették ki a Szappany utcai kis ajtó bástyáját (1574).

A XVI. század elején sűrűn jelentkeznek az új céhek, a régiéket pedig megújítják szabályaikat és kiváltságaikat. Így a kolozsvári kádárok 1457-i dátummal összeírt német szabályaikat 1507-ben a város tanácsa által megerősíttetik, és latinul is kiadatják. Tanúsítja a fejlődést, hogy az iparoslegények is szükségét érzik a céhek mintájára maguk között társulatokat alakítani, és azt szabályokkal látni el. Ilyen 1502-ből a *kolozsvári szabólegények társulata* és annak német nyelvű szabályai. Van már atyamesterük, szállóhelyük (herberg, illetőleg herbrigg), pénztáruk (pix), melybe rendszeren befizetgetnek, előljáróul választanak két „öreg legényt”, egy németet s egy magyart. Szabályaik közül kiemelendő, hogy minden legény és inas nadrágot és kabátot viseljen; szerencsejáték egy fillérnél többen tilos; aki leissza magát s a

bort kiadja, fél font viaszt fizet; aki a legényeket a mester ellen lázítja, az a munkától az egész országban eltiltassék. A mesterek minden negyedév elején fürdőbe küldik őket. Aki tarkabarká ruhát vagy nadrágot visel „rigó módjára”, néhány font viaszra büntetik a mesterek.

A kolozsvári, addig inkább német céhek a XVI. század második felében gyorsan elmagyarosodnak, amit egyrészt a reformáció idéz elő, másrészt az erdélyi fejedelemség nemzeti jellege, a magyar nyelvnek a társadalmi és hivatalos életben s a törvényhozásban majdnem kizárólagos érvényesülése hoz magával. Akkor még a szászok is beszéltek magyarul, és német nevüket magyar változatban is írták. (Pl. Huet Albert szász főkirálybíró Syveg Albertnek is írta magát. Michael Weiss brassai bíró Fehér Mihály nevet is viselt.)

Oklevelek följegyzik, hogy a városnak halastavai voltak a környéken. A céheknek is voltak halastavaik, s azok jövedelme a céh vagyont növelte. Legnagyobb hírnevet az ötvöscéh szerezte magának, remekeit messzeföldön ismerték. Az ötvösök céhe volt nemzeti érzésben a legmagyarabbak egyike. A nemzeti jogok védelméért egy alkalommal hosszas perbe is keveredett a szebeni ötvösökkel. Evégett tört ki a céhben az első ismeretes munkaszünet (sztrájk). A per háttérben nyilvánvaló, hogy nemzeti féltékenység lappangott: a szebeni ötvösök szenvedélyét művészi és kenyéririgység s a magyarság gyors fejlődésétől való félelem izgatta. Az ötvösség a XV. század közepéig kizárólag a szászok kezében volt, de ettől kezdve a magyarság rohamosan tért hódított. Kolozsvárt a XV. század végén még alig volt néhány magyar ötvös, s a XVI. század végén már alig volt német a 30-nál több ötvösmester között.

Még be sem fejeződött a kolozsvári ötvösök pere a szebeniekkel, mikor az ötvöslegények újabb sztrájkot kezdtek. 1576. május havában megszüntették a munkát, és sérelmeiket írásba foglalták. Első volt ezek között a céhszabály ama pontja, hogy a hétfőn nem dolgozó legény egész hétre ne kapjon fizetést. Továbbiak: „hogy az legénynek semmi ideje nincsen, sem éjjel, sem nappal”; „hogy az legénynek mestere házában nem szabad mulatni”; hogy az eltávozó legény nem kapja ki mindjárt fizetését; hogy az inast nem használhatják magok szolgálatjára. Fő panasz és kíváncsi, hogy adják meg a mesterek a reggelit, „az flöstkömet, főmosató pénzt és mind az többit, az mi az legénséghez tartozik”. A mesterek sarkukra álltak, nem engedtek: a legények vezetőit elfogatták.

A fejedelmek alatt Kolozsvár sorsa szervesen összeforrott az erdélyi reformációval, sőt annak történetében vezető szerepet játszott. A német földdel élénk kereskedelmi és kulturális kapcsolatokat fenntartó kolozsváriak külföldön tanuló diákjaik, vándorló mesterlegényeik, vásárokra járó kalmáraik révén elsőkézből ismerkedhettek meg a hitújítás eszmeáramlatával. Bár a hatalom, élén az országot a kiskorú János Zsigmond fejedelem helyett kormányzó Martinuzzi György váradi püspökkel, ellenállt, Luther tanításai hamarosan gyökeret vertek az erdélyi városokban. Wolphard Adorján, Kolozsvár nagy műveltségű és renaissance ízlésű építkezéséről nevezetes plébánosa (1534-44) titokban rokonszenvezett már a hitújítással, utódja, Heltai Gáspár pedig, aki egyenesen a wittembergi egyetemről került a Szent Mihály-templom szószékére, nyíltan kezdte hirdetni ezeket a tanokat, s magával ragadta Kolozsvár egész polgárságát. A Martinuzzi halálát követő politikai zűrzavarban a fiatal plébános hivatalosan is átvezette a várost a lutheránus felekezetre, kiűzve a katolikus papokat és szerzeteseket. Az Erdélyt néhány évre hatalmába kerítő Habsburg-király ugyan rövid időre megkísérelte a katolicizmus helyreállítását, de az uralmával elégedetlen erdélyiek 1556-ban visszahívták az 1551-ben lemondásra kényszerített János Zsigmond fejedelmet és anyját, Izabella özvegy királynét, kiknek tanácsadói, Petrovics Péter dél-magyarországi főúr és Blandrata olasz orvos a reformáció barátai voltak. Az éppen Kolozsvárt tartott országgyűlés szekularizálta a Habsburgokkal rokonszenvező katolikus egyház vagyont, s a vezetők nélkül maradt katolikus híveket így meg lehetett nyerni az új hitelveknek.

Heltai szerepét rövidesen Dávid Ferenc vette át, aki előbb mint az iskola rektora, majd Heltai önkéntes lemondása után mint városi plébános nyugtalan szellemével nem tudott kielégülést találni a kor elfogadott hitvallásaiban, és végül maga alapított új vallást, az unitarizmust. A plébános vallásváltoztatásait Kolozsvár városa is egymás után elfogadta, sőt ez a lelki válság kihatott az ország sorsára is. Mivel a Dávid befolyása alá került János Zsigmond fejedelem hűségesen követte őt a megtett úton, az országgyűlés egymás után ismerte el a lutheránus, a kálvinista, majd az unitárius vallást, úgyhogy 1571-ben a katolicizmussal együtt már négy bevett vallás volt Erdélyben.

János Zsigmond halálával (1571) a „kolozsvári vallás”-ra, ahogy az unitarizmust nevezték, nehéz napok következtek. Az új fejedelem, Báthory István buzgó katolikus volt, és az országos törvények keretein belül mindent megtett, hogy hitfelekezetét újra régi fényébe állítsa vissza. Mikor Bekes Gáspárnak, unitárius vetélytársának forradalmát leverte, a lázadókat Kolozsvár piacán végeztette ki. Katolikus papokat küldött Kolozsvárra 1577-ben, s mikor a tanács tiltakozott, válaszul elfogatta Dávid Ferencet, akit már uralkodása első évében megfosztott udvari papi állásától.

Röviddel Dávid eltávolítása után (1579) a fejedelem betelepítette az elhagyott Kolozsmonostorra a jezsuita rendet, melynek első kétévi működése eredményeképpen 400 kolozsvári unitárius polgár tért át katolikusnak. Báthory nemsokára a városba is behozta őket, átadva nekik a Farkas utcai volt ferences-templomot és kolostort. Báthory István halálával (1586) az erdélyi katolicizmus helyzete megrendült, s a fiatal Báthory Zsigmond fejedelem, bár a jezsuiták neveltje és odaadó híve volt, nem tudott megbirkózni a jezsuiták sikerei miatt országszerte fellángoló féltékenységgel; bele kellett egyeznie, hogy 1588-ban a protestáns többségű országgyűlés kitiltja őket az országból. A jezsuiták száműzetése nem tartott sokáig, a fejedelem szövetségre lépett Rudolf német császárral és magyar királlyal, az ellenzéki főurakat kivégeztette (a véres esemény színhelye Kolozsvár volt), és visszahívta a rendet Kolozsvárra (1595). A Mihály vajdát Erdélyre szabadító Habsburgokat a katolicizmussal azonosítva, az unitárius plébános vezetésével az elkeseredett polgárság megrohanta és megromlalta a jezsuiták kolostorát és templomát, egy szerzetest megölték, egy másikat megsebesítettek, a többiek pedig kiűzték (1603). Az 1599-1605 közt lezajlott szomorú események súlyosan érintették a várost is, úgyhogy elszegényedése miatt 1614-ben már csak 350 forint évi adót tudott fizetni. Bethlen Gábor korát meghaladó, modern elveket követő gazdaságpolitikája azonban hamar talpra állította az országot, s 1629-ben Kolozsvár már 2400 forint adójával tanúsította, hogy a régi szép idők számára is visszatértek. A bevándorlás, mint a középkorban is, elsősorban a magyarságot erősítette, mivel a németlakta területek távol estek Kolozsvártól, és népfölöslegüket a szász városok szívták fel. Az újonnan felvett polgárok könyvébe 1587 és 1617 közt 160 magyart és 88 németet jegyeztek be. A magyarság állandó térnyerésének hatása a magyar nyelv terjedésében nyilvánult. A XVII. század első felének városi krónikása, Segesvári Bálint öntudatos szász létére magyarul írta naplóját. Ez a jelenség a század második felében általánossá válik, annak ellenére, hogy a szász polgárok továbbra is féltékenyen őrizték nemzetiségi különállásukat.

1614 körül üldözött hajdúcsaládok telepedtek le a Hídelvére. A Hídelve ekkor nőtt külvárossá, és a várossal két híd kötötte össze. Négy külvárosa volt már Kolozsvárnak: a Hídelve, Szent Péter, Cigánysor és Felek, de egyik sem volt vele összekapcsolva (Felek nem is lehetett), aminek oka az volt, hogy megtiltották a vár külső részén az építkezést, nehogy ezek majdan a támadó ellenségnek fedezéket nyújtsanak. Ezért hosszú ideig szigorú gonddal őrködtek, hogy a vár falai körüli tér szabadon maradjon. A vár keleti külső oldalán tartották a nagyvásárokat.

A XVII. sz.-ból több rajz maradt fenn a várról, így 1617-ből, Van der Rye holland festő képe után a Kőmál (Fellegvár) tetejéről nézve tünteti fel Georg Houfnagel metszete. A várfalon kívül fákkal és szőlőkkel beültetett területeket látunk, néhány kisebb házat is. A vár 19 tornyos bástyájával és templomtornyaival festői látványt nyújt. A későbbi képek (1666-ból a Híd kapu felől, 1759-ből nyugati irányból, 1798-ból dél felől készült rajzok) már a várfalakon kívüli rész épületeinek rohamos szaporodásáról tanúskodnak, a város túlnőtt az újvár keretein.

A XVII. sz. második felében sok szerencsétlenség zúdult a városra. Az 1655. évi nagy tűzvész a várost és falait nagyrészt elpusztította. Alig épült újra, 1658-ban már török seregek perzselik fel külvárosait és hurcolják rabságba népét. Szejdi pasa lerombolta 1660-ban a közeli Fenest és Kolozsmonostort. II. Rákóczi György az ellene való harcban maga is életét vesztette. A város csak 100 000 tallér hadisarc árán tudott a lerombolástól megszabadulni, de ennek a hatalmas összegnek előteremtésére elzálogosította Felek falut, a tarcsaházi birtokot, halastavait, jobbágytelkeit. A polgárok aranyukat és ezüstjüket adták össze a sarc lefizetésére. Kemény János fejedelem 1661. január 15-én megengedte a Lengyelországból menekülő unitárius vallású lengyeleknek Erdélyben a letelepülést. Nyomorogva, csaknem félmeztelenül érkeztek, sokan Kolozsvárra települtek le; ezeknek az unitárius egyház a Bel-Monostor utca déli oldalán, a kapu felé házat vett istentisztelet tartására, ez volt „a lengyel eklézsia háza”. Az unitáriusoknak a lengyelek sorából több híres papjuk és egyházi írójuk került ki, így Vissováthi, Geyzanovits, az akkor említett családok közül a Lászlóczy család az 1920-as években még ismert volt Kolozsvárra.

1689. május 17-én a Hídelve városrész leégett. 1697. május 6-án pusztult el a város nagy része, a Farkas és Torda utcák kivételével. Az 1703-i császári rendelet értelmében összeírást hajtottak végre a városban, amely „Conscriptio Universalis in Anno 1703 civitatis Claudio-politanae ad Mandatum suae Majestatis” címen maradt hátra. Az összeírás célja az adóalanyok kikutatása volt. Ebből az összeírásból tudjuk meg, hogy akkor a városban 300 kőház és 477 faház volt; a faházak nagy száma magyarázza a tűzvészek gyakoriságát és pusztításának terjedelmét. 1720-ban és 1738-ban pestisjárvány, 1723-ban újabb tűzvész pusztította a várost.

II. Rákóczi Ferenc szabadságharca idejét nagyon megsínylette a város. A sok ostrom a vár falait rongálta, a győztes ellenség a várból nagy darabokat fölrobbantott, hogy máskor ne tudjon ellenállani. A vár egyre pusztult, de már nem is tudott a védelem céljának megfelelni, mert a haditechnika fejlődésével a védelem követelményei is megváltoztak. Az ellenség fölvonatta ágyúit a Fellegvár vagy Házsongárd tetejére, s azokról már kényelmesen lőtt be a városba. Emiatt a város védő polgárai és céhjei egyre inkább belátták, hogy a város védeke kilátástalan, csak az ellenséget ingerlik fel vele, s annál jobban érzik utána bosszúját. A város messzire kiterjedt már ekkor a vár falain kívülre, s külvárosait, a Hídelvét, Szent Pétert, a többször újraépült Kolozsmonostor házait, a környező szőlőket, szántóföldeket, gyümölcsösöket a két terasz közé szorított völgyfenéki várból már nem lehetett megvédeni, ezek pusztulása pedig a várost gyökereiben támadta meg. A váltakozó hadiszerencse hol az egyik, hol a másik fél kezére adta Kolozsvárt, háromszor kellett felrobbantott falait önköltségén újjáépítenie, sok ezer katonát elszállásolnia, kényszerkölcsönt kifizetnie. Mire 1711-ben helyreállt a béke, Erdélynek valaha legszebb, leggazdagabb városára nem lehetett ráismerni. „Nem is forgott Erdélyben egy város annyi változásokon, a kincses Kolosvárból koldus Kolosvár lőn a kétféle had között” - írja Cserei Mihály, a kor jeles emlékirója. Az igazi hatalom az 1687 óta szakadatlanul ott állomásozó császári helyőrség parancsnokának kezében volt. A katonaság tartása, elszállásolása teljesen kimerítette a polgárság vagyoni erejét. A katonákat fosztogatásaik miatt a polgárok gyűlölték, s haragjukat még csak fokozta, hogy a parancsnok a bástyák és kapuk kulcsait a bírótól elvette. A citadella építése (1716), hiábavaló volt a város tiltakozása, a Kőmál hegy tetején legjobb szőlőhegyétől fosztotta meg a lakosságot. Csillagrendszer

szerint készült földsáncokkal, árkokkal, battériákkal, a kor igényei szerint ellátva, főerődítményei természetesen északnyugat felé irányultak, amely irányból a Kőmál lankásan emelkedett ki, míg a déli meredek oldal felé nagyobb erődítések nem voltak szükségesek. A nép a várat sáncvárnak, sáncnak, később Fellegvárnak nevezte. A fellegvári katonaság 1735-ben könnyebb közlekedés céljából a Szamoson át fedett gyaloghídat épített, amelyet a nép „Németek pallójának” nevezett el. E nehéz esztendőkből a városi vezetőség érdeklődése fokozott mértékben fordult a múlt felé. A tanács 1734-ben egy városleírást (*Descriptio civitatis Claudiopolis*) íratott. Bár valószínű, hogy felsőbb kívánságra rendelték el a régi adatok összeállítását, mégis szerzői, Páter Pál, idősebb Pataki István, Gyergyai Pál, Füzéri György oly gondnal és lelkiismeretességgel írták meg, hogy hivatalos jelentésnél sokkalta több lett. A város szeretete és nagy történeti öntudata jellemzi minden egyes sorát.

A XVIII. sz. elején a várfalakon, várárkon kívül már rendszeren beépített telkek voltak, utcáik a várbeli utcák folytatásai voltak, elnevezésük is ugyanaz, csak hogy a várbeliek „Bel”, a városon kívüliek pedig „Kül” jelzővel ellátva (pl. Bel- és Kül-Magyar, Bel- és Kül-Közép, Bel- és Kül-Monostor utca stb.). A Fellegvár felépítése után is szigorúan ügyeltek arra, hogy az újvár falai körül egy lövésnyi távolságban ne építkezzenek, nehogy az ellenségnek fedezékül szolgáljon. Ez a szabad külső öv egészen a XVIII. sz. utolsó évtizedéig beépítetlenül maradt.

A XIX. század elején a századok viharait, ellenséges ostromait kiállott várfalak, bástyák néhány nemtörődöm évtized alatt eltűntek, csak a kaputornyok és a felvonóhidak maradtak meg egy ideig. A bástyák közül öt jó állapotban maradt, ezeket a katonaság használta fel raktárnak.

1829 után Kolozsvárra költözött a királyi kormányshé és az országgyűlés. Ezzel ismét politikai központ lett a város. Sokan költöztek be, nagy volt a lakáshűkség, sietve építkeztek a szabadon levő telkekre. Hivatalosan is kimondták 1831-ben az újvár „vár” jellegének megszüntetését, s azontúl a várfalakat is széthordták. Az egyházak kértek belőle templomépítésre kőanyagot, mások meg egyszerűen ellopkodták a köveket, s az is csoda, hogy imitt-amott mégis maradt belőle valami. 1836-ban betömték a Monostor kapu előtt volt vízduzzasztó tavát, az odavezetett Szamos-csatornát is északabbra helyezték át, régi medrét betömték s beépítették. A lebontott bástyák és várfalak köveiből épült a Magyar utcai református templom (1829-51) kívül a főtéri templom 80 m magas tornya, a városház, a régibb laktanya, a minorita templom és társház, az unitáriusok püspöki és tanári lakóháza, a lutheránus iskola stb. stb.

A század első évtizedeiben kezdtek hozzá Kolozsvár falainak lebontásához - 1896-ban bontják le az utolsót. A Civitas Primaria külső alakja eltűnt az időben, s a Szamos-völgyben terjeszkedni kezdett a modern Kolozsvár.

Bálint István János